

Kas ir Litene

Jānis Zvaigzne

Sīns sīcins Latvju sēkles,
Vēl par laukiem izkaisa -

atceros vienu savas mīļas cilvēkus.

It sevišķi mīsu mīlo mātniskim, par tām
vīnas, neapūstām kaktim un rūpēm, un vīnas
lielo mīlestību mums visiem. Dziļi kožētoju,
ka man nebija lemta redzēt vēlreiz ar
viņu. Vēl redzēties!

(J. Lauģala vēstule
no Anglijas)

Jānis Zvaigzne

Kas ir Litene

Jānis Zvaigzne ar savu plašo pētījumu
„Kas ir Litene” uzskatāmi atklāj mūsu latviešu
tautas skaudro likteni gadsimtu gaitā.
Grāmata kļūs par nezūdošu pieminekli Litenei.

Bet pats autors skolotājs Jānis Zvaigzne,
rakstīdams šo darbu, pierāda, ka inteliģence
joprojām ir liels garīgs spēks Latvijas laukos.

Redaktore Ilona Vītola

1945. 7. 8. II
Lietene, balt
kūs māstam ar
purvi aīm, m
dyluor aīm kl
/Lete. t.
Lietene!
Pār...
kraun...
jau...
kops...
hīt...
Sēt, k...
jau...
95 km
70 km
jau...

5075
211
Jānis Zvaigzne

Jānis Zvaigzne

Kas ir Litene?

Kas ir Litene?

2007-5
44

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

L
9

Jānis Zvaigzne

Kas ir Litene?

Kas ir Litene?

Jānis Zvaigzne

Kas ir Litene?

UDK 94 (474.3)

Zv. 130

Redaktore Ilona Vitola

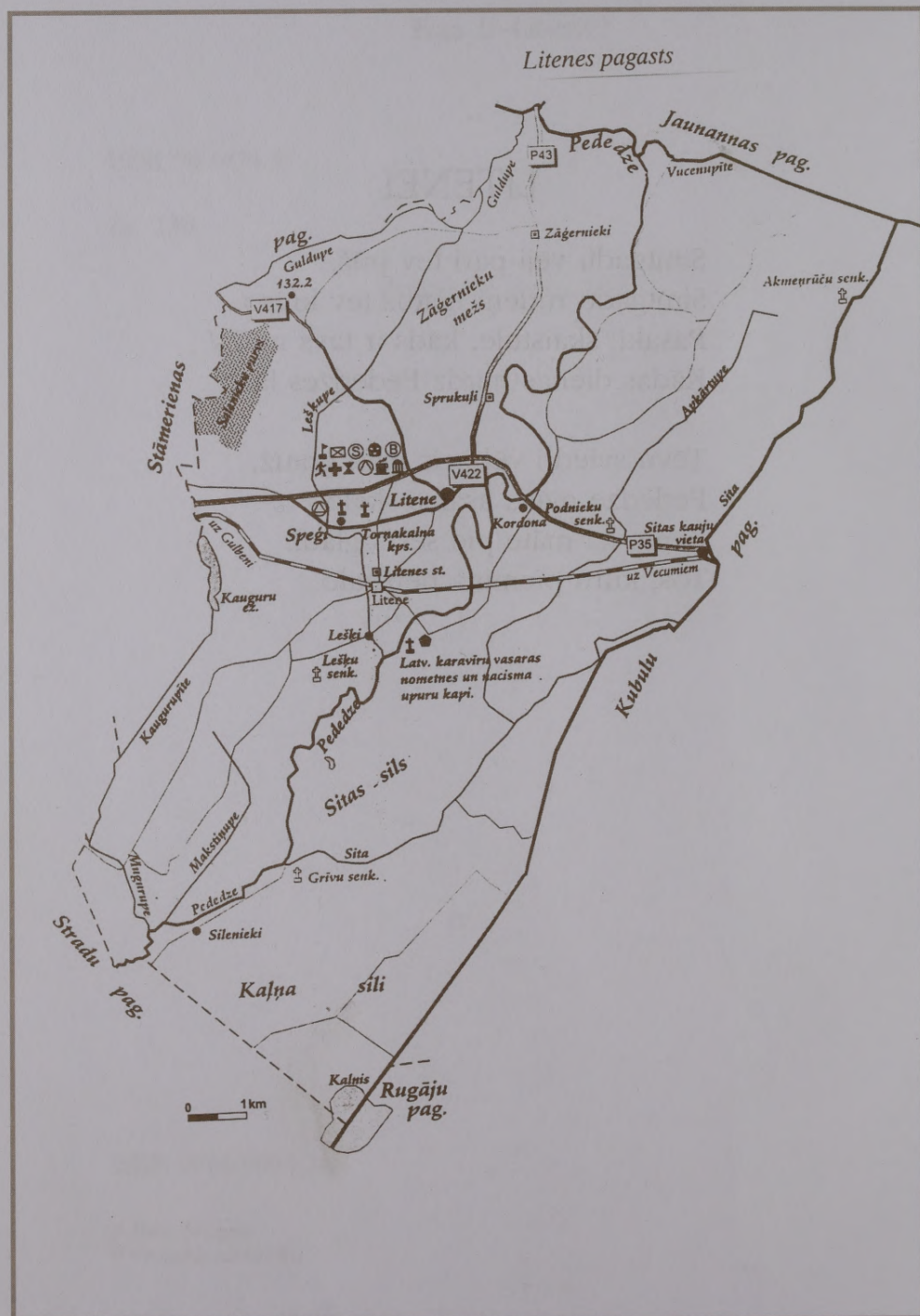
ISBN 9984-9694-7-9

© Jānis Zvaigzne
© Vitolas izdevniecība

LITENEI

Simtgadu vēji pāri tev pūš,
Simtgadu rudenī matus tev krāso.
Pasaki, skaistule, kāds ir tavs mūžs!
Kādas dienas mirdz Pededzes lāsē?

Tēvu sviedri vēl acis man grauž,
Pededze māsu asaras skalo.
Zeme kā māte pie sevis glauž
Tos, kuru piemiņa neizbalo.

Karte no S. Dundures veidotā ceļveža «Gulbenes rajons», Gulbene,
1997, 68. lpp.

L I T E N E S

P A G A S T S

1. Litenes kapi
2. Litenes muiža
3. Ozols, pie kura nošauti četri 1905. gada revolūcijas dalībnieki
4. Litenes nometnes vieta
5. Fašisma terora upuru kapi
6. Sitas kaujas vieta
7. Akmeņrūču senkapi

Litenes muižas pils, tagad
pamatskola. 1996. g.

Volfu dzimtas Litenes pils ar mūra un vārtnu fragmentiem
J. Zvaigznes foto

Pededzes likumi netālu no pils
J. Zvaigznes foto

Ai, Litene, moku muiža,
Augsta kalna galiņā!
Jau tai bija sen noslikt
Melns jūras dibenā.

Latv. t. dz.

«Pār deviņi novadiņi».

Dzeja par Latvijas
novadiem. «Liesma», Rīga. 1975. 28. lpp.

Varbūt šī rūgtuma pilnā četrtrinde dzima tālajā 1625. gadā, kad pēc postošiem kariem Gulbenes un Alūksnes novadi tukši, kad Litenē palikuši 32 vīri, 8 zirgi, 21 govys kopā ar vēršiem. Bet palikusi muiža ar savām prasībām.

Varbūt tā radās ap 1715. gadu, kad Litenē tāpat kā visā Gulbenes draudzē posts, nabadzība, neraža, lopu sērga, kad zemnieki nespēj pildīt klaušas un nodevas, kad Litenes muižas nomnieks Fitinhofs uzdod zemniekiem līdztekus savam darbam dedzināt un vest uz muižu pelnus – mucu par klaušu nedēļu.

Varbūt 1753. gadā, kad Litenes zemnieki veltīgi sūdzas Vidzemes guberņas valdei par kroņa muižas pārvaldnieku Brimeru, kas zemniekus pārmērīgi kalpina, necilvēcīgi soda, atņem lopus un zemi.

Gadā, kad dzimtilvēks «Kūšolu» saimnieks Jānis, kam sieva mirusi un kurš pats ir slims un nespēj izpildīt darbus, izmisumā bēg uz Rīgu, pamezdam bērņus, bet komisija viņu atrod.

Varbūt 1771. gadā, kad Alūksnes novada zemnieku plašo nemieru laikā Litenes muižā vien zemniekiem atņem 40 bises un tie paši tiek sodīti.

Varbūt 1849. gadā, kad 15 žagaru sitieni krit pār jauno Litenes staļļa puisī, kas aizbēdzis no muižas, un 25 – pār viņa tēvu, Stāmerienas vaļinieku Simani Burlaku, kas nepieaugušu dēlu pieturējis.

Varbūt šīs rindas atbalsojās līteniešu simtos, kad 1905. gada rudē naida liesmās deg barona Volfa pils, kā lieli sārti liesmo garie muižas šķūņi, kad pie «Ozolciema» māju ozoliem sniegā saļimst lītenieši Andrejs Pilmanis, Otto Šmukiņš, Augusts Ķauķis, Otto Zēģele, kad 102 pēriena sitieni ir krituši pār «Kūšolu» māju saimnieka dēla Otto Kamendera augumu, kad soda ekspedīcija nodedzina divu Litenes zemnieku – Upatnieka un Palameika mājas, ķēdēs iekaltu, mūža katorgā uz Sibīriju aizdzen lītenieti Bernhardu Brici.

«Dažādu varu «brīnumdarbi» pastrādāti Litenē», savadabīgi dzimtā novada smago vēsturi raksturo astoņdesmitpiecgadīga līteniete. Par jaunākajos laikos šeit pastrādātajiem «brīnumdarbiem» runā lītenietis, kas pusaudža acīm vērojis Baigā gada notikumus: «Viņiem bija lāča ieradums – savus upurus paslēpt zem žagaru kaudzes.»

Ai, Litene!

Nostalgijas, zaudējuma sāpju, Dzimtenes ilgu plosīts, nespēdams rast jēgu un piepildījumu dzīvei bez Latvijas, pasaules vējos klist daudzu Gunara Janovska stāstu un romānu varonis – latviešu trimdinieks. Viens no viņiem – Mārcis Umurs darbā «Dziesma mežam». Brižos starp nomodu un snaudu pie viņa atnāk bijušais laiks, draugi, traģiskie notikumi indivīda un visas latviešu tautas dzīvē. Spēcīgā mākslinieciskā vispārinājumā grāmatā izskan 1940.- 1941.gada tautas traģēdija.

«Vakaros es aizgāju uz cirsmu un sēdēju pie ugunskura. Es klausījos balsis, kas nāca no meža. Un nevis zvēru un naktsputnu balsis vien. Es domās izstaigāju vietas, kur kādreiz biju dzīvojis, un atcerējos cilvēkus, kas sen bija miruši vai kurus gadījums bija aizvedis un izklidinājis pasaules plašumos. Reizēm starp nomodu un snaudu es atkal dzirdēju viņu balsis. Tie iznāca no meža un sēdēja pie manas uguns. ¹ _ _ _

Tur tuvojās gājiens, lēni, gausi, smagā vienmuļā ritmā, kā kad nācēju kājas būtu sakaltas dzelžos. Tagad jau var atšķirt atsevišķus stāvus. Tie visi ir kalseni, kumpi, sagumuši, tērti skrandās, ar kapuču ēnās paslēptām sejām. ² _ _ _

Rudīte pasmaida. Un tad viņa griežas pie manis.

Šis ir Laimonis – viņa saka – Diez vai tu viņu vairs pazīsi?

Es skatos tumsā un neredzu nekā cita kā vien apmelnējušu galvaskausu.

Sveiks, Mārci, – viņš saka.

Sveiks, Laimoni, vai tiešām tas esi tu?

Diemžēl. Nav vairs daudz palicis, pēc kā vēl varētu mani pazīt.

Un piedod man neskaidro balsi.

Tā ir Litenes smilts, kas man vēl vienmēr čirkst starp zobiem.

Litene? Kas ir Litene? Grib zināt kongresa loceklis.

Mazā Katiņa, – es saku.

Tā. Un kas ir Katiņa?

Tur krievi apšāva tūkstošus poļu virsnieku.

Ā. Nu es atceros kaut kur dzirdējis. Bet tās ir muļķības. Neveikla melīga propaganda. Katrs zina, ka to izdarīja vācieši.

Par Litenes šāvējiem gan nedrīkstētu būt ne vismazāko šaubu – saka Laimonis – Kā jūs zināsi, tad katram noziedzniekam ir savi īpatnēji un viegli pazīstami darba paņēmieni.

Viņš pastiepj uz priekšu savas rokas. Ap tām ir aptīta sarūsējusi dzeloņstieple. Un tad viņš pagriežas un rāda savu pakausi, kura vidū melnē apaļīgs tukšums.

Kas jūs esat? – es prasu Rudītei.

Mēs tur esam izlasīta sabiedrība: garīdznieki, redaktori, literāti, valstsvīri, virsnieki, zemkopji. Mēs nākam no Rīgas Centrālcietuma pagalma, no Sibīrijas vergu nometnēm, no Karagandas» ³

Litene? Kas ir Litene?

Kā savu dzimteni lai tēloju

Aspazija

Tas vispirms ir mazs Latvijas stūrītis Vidzemes un Latgales sadūrā, kas miļš un tuvs tūkstošiem, kam Litene ir bērnības un jaunības, neaizmirstamo skolas gadu zeme, kurus ar šo vietu vieno dzimtas saknes, tuvinieku mūža mājvietas nelielajā kapsētiņā.

Tiem, kuri, nebūdami lītenieši no dzimšanas, šai pusei atdevuši darba mūžu, kuriem nav vienaldzīga tās pagātne, tagadne un nākotne.

Tiem, kuru tuvajiem bija lemts atrasties šeit baigajā vasarā.

Pededzes straujie, negaidītie ličļoči. Pār atvāriem noliekušās ievas. Diženie ozoli, pat veselas birzis krastos. Baltā pils pašā stāvākajā kraujā. Brīnišķīgais skats no šejienes uz zaļo, saules apmirdzēto līci. Vissaulainākajā dienā ēnainais senajā dziesmā apdziedātais Liepceliņš gar pašu stāvās kraujas malu. «Atceries Pededzes krastus, atceries Liepceliņu!»...

Gaismas rotaļas vecajā muižas parkā saules dienās. Lapu zelts zem kājām rudenos, kur vien ej. Zilo ūdeņu klaidis bez gala un malas pārplūstošajos ličos pēc sniegiem bagātas ziemas.

Divi ezeri – Kūšolu jeb Kauguru un Kalnis.

Upītes ar milīgiem nosaukumiem: Apkārtupīte, Vucenupīte, Murgurupe, Makstiņupe, Kaugurupīte, Guldupe, Sita, mazā Lešķupīte ar četriem mainīgiem vārdiem savā negarajā tecējumā: Lešķupīte, Pērkoņupīte, Ancuļupīte, Speģupīte.

Dūmakainie meži, kuri no 127,35 kvadrātkilometriem pagasta teritorijas aizņem vairāk par pusi. Lielākā daļa – priežu sili. Kalnis, Lāčalas, Monta, Meitlauzis, Dzilnis, Akmeņrūcis, Mednene, Velnakalniņš, Baltais purvs, Brusene, Trijstūris – tā atsevišķus mežu gabalus nosaukuši lītenieši. Nekur citur Latvijā nesastopamās, tikai Aiviekstes baseinam tipiskās Pededzes palieņu pļavas ar savdabīgo, daudzveidīgo augu valsti. Veseli 2000 ha dabīgo palienas pļavu! Dižozolu, vilkābeļu, liepu un gobu audzes, pabērzi, vietām Eiropas segliņš, Latvijas Sarkanajā grāmatā iekļautā mānīgā knēdija, dažādas gandrenes, sirpjveida lucerna, kamolainā pulkstenīte, stāvais retējs, kodīgais lamiņš...

Viena no lielākajām griežu populācijām, pat polārpūce, melnais ērglis un melnais stārķis, ne vien Latvijā, bet visā Eiropā reti sastopa-

mie ķikusti - irbei līdzīgie putni, kuri ligzdas taisa uz aptuveni pusmetru augsta ciņa...

Iekļaušana «Natura 2000» un dabas lieguma statusa piešķiršana 824,3 ha Sitas un Pededzes palienu pļavām pagasta teritorijā ļaus unikālo teritoriju labāk uzturēt, darīt pieejamāku dabas mīļotājiem.

Novada savdabību lakoniski un tēlaini tālajā 1913.gadā raksturojis nezināms autors:

«Litenes pagasts atrodas pašā dziļākā Malienā uz Vitebskas guberņas robežām. Nevar sacīt, ka daba būtu viņu apveltījuse ar dažādiem jaukumiem. Nav tur ne augstu kalnu, ne krāšņu gravu un ezeru. Cik tik tālu sniedzas skats, redzams vienmuļš līdzenums, kurš beidzot nonāk pie liteniešu skaistākās vietas – Pededzes. Uz svešinieku šī plašā līdzenumu jūra, kurā kā salas izmētāti purvāji, atstātu drūmu iespaidu, bet litenieši viņu mīl tādēļ, ka tā viņus baro».31

Cik līdzīgi Aspazijai: «Kā savu Dzimteni lai tēloju?»

Neapprakstāmi skaistā Pededze!

Atnākusi šurp no Hānjas augstienes, Lielā Munameģa apkārtnes Igaunijā, savā 159 kilometru garajā tecējumā līdz ietekai Aiviekstē mijmierīgu, apcerīgu plūdumu ar neapbrēķināmiem, draiski pagriezieniem. 50 km liču ločiem cauri Gulbenes rajonam, lielāko daļu no tiem cauri Litenei, savā garumā pārspējot Aivieksti.

Par vispārsteidzošāko, visparadoksālāko Latvijas upi Pededzi nosauc ģeogrāfs Guntis Eberhards: būdama tikai 15-20 metru plata, tā lejtecē katrā likumā veido milzīgus, 7-8 metrus dziļus atvurus.

Tikpat pārsteidzoša ir senā laikraksta ziņa: «Pededzē (Gulbenes draudzē) zvejo pērles zirņa lielumā.»32 Zviedrijas karalis Kārlis XI 1694.gadā izdod pavēli, ka tiesības uz šo nodarbi, kas dod «brangu peļņu», ir vienīgi kronim. 33 Tiek iecelts pērļu inspektors. Starp 40 ūdeņiem, kuros ir pērļu gliemenes, 1774. gadā topogrāfiskās ziņās Pededzi min vēsturnieks Hupels.

Te liteniešu mājas, kuru nosaukumus senie saimnieki ņēmuši no ozoliem, no priedēm, no apkārtējā meža: «Ozoliņi», «Ozolkrasti», «Ozolciems», «Ozolkalns», «Ozollejas», «Ozolsala», «Mežvidi», «Mežmalas», «Mežgaļi», «Mežgrīva», «Mežvijas», «Mežmājas», «Silava», «Siliņi», «Sīlāji», «Silagals», «Silmalas», «Silmači», «Silenieki», «Kalnsils», «Gāršnieki», «Priednieki», «Skujenieki», «Egles», «Egļukalns», «Eglaine»...

«Pededznieki», «Sitenieki», «Guldupji», «Makstiņupe», «Aizupji», «Pārupji», «Saulupes», «Raudupes», «Vīcupes», «Grīva» – tikai daļa no daudzajiem mājvārdiem, kuru izvēli rosinājis ūdeņu tuvums.

It kā ilgodamies augstu, līdzenajā apkārtņē neieraugāmu kalnu, nākamo vietu savdabīgajā mājvārdu izvēles rangū tabulā litenieši pie-

Kā savu dzimteni lai tēloju

šķiruši «kalniem»: «Ozolkalns», «Augstkalni», «Lejaskalni», «Dobkalni», «Dzirnavkalns», «Kviešukalns», «Sauleskalns», «Ezerkalns», «Oškalni», «Mierkalni», «Putnukalns», «Darvaskalns», «Zilkalns», «Purkalni», «Mālkalni»...

Te šodien vēl senās mājas, kuras, spriežot pēc 1638.gada Vidzemes arklu revīzijas materiāliem, bijušas jau toreiz, droši vien vēl agrāk: «Sprukuļi», «Lešķi», «Lugaži», «Mucinieki», «Pērkoni», «Veģi», «Ancuļi», «Bļodnieki», «Sprodziņi», «Kokari», «Mugurupe».⁴

Un četri senkapi, kas uzvējo tālas, tālas pagātnes elpu, «Leškos», «Akmeņrūci», «Podniekos», «Grīvā».

Agrais, vidējais un vēlais dzelzs laikmets runā ar mums pirmajā, bet agrais un vidējais – otrajā kapu laukā.⁵

«Kūtssaliņa», «Kara saliņa», «Naudaslaipa», «Meitlauzs», «Dimdenieks», «Nometnes», «Fabrika», «Kordona», «Vārnas krusts», «Zemes vārti», «Zirgu dārzs», «Čūsku līcis», Salu un Auzu purvi, Baltais purvs, Pliķā pļava «Vāvernīca», katrs no šiem vietvārdiem ir interesanta lappuse Litenes vēstures, dabas, līteniešu gara pasaules izpratnei. Arī sava «Ziemaspils», «Bazārs» viņiem – atgādinājums par XIX gadsimtā Cara armijā izdienējušā karavīra atgriešanos.

Te vecajās līteniešu sētās, tiesa gan, nu vairs retumis, jums pretī skan īpatnējā, «platā», stiepto intonāciju nepazīstošā malēnieša izruna, apliecinādama šīs puses piederību Malienas etnogrāfiskajam novadam ar tā materiālās un garīgās kultūras īpatnībām.

Aunetes, buoleliņi,
Vanadziņa nadziņus.
Tautu maitas ustabiņa
Ladu kolla galiņā.

Jaunajam vedejam
Buos mugara ūdarata.
Es otrodu zalta pušķu,
Kur muosiņa guozuses.

Tā līteniešu izloksnē skanējusi senās teicējas Lienes Puķītes tautsdziesma. «Egļi», «starainis», «skretele», «pane» – tikai pašu vecāko līteniešu valodā vēl reizumis skan šie agrāk bieži lietotie apvidus vārdi, tāpat starp apvidus vārdiem iesakņojušies aizguvumi: «prēst», «kulaiņi», «kale», «gosts», «šāparis», «štakeles», «šķeista», «gastincs», «porūzs», «Česnaks», «Zolba».

Vidzemniekam – urga, kurzemniekam – valks mazas upītes apzīmēšanai, latgalietim un tā pierobežas iedzīvotājam – rūcis. Lītenietim – mazais strautiņš ar skanīgo nosaukumu «Akmeņrūcis». J. Endzelīns «Akmeņrūci» uzrāda arī Tilžā.

Litenes vārds paliekoši ierakstīts Krišjāņa Barona mūžīgo «Latvju Dainu» dziesmu krājēju un vietu reģistrā. Starp tautas gara mantu saglabātāju vārdiem arī garā možāko, rosīgāko līteniešu vārdi. Tie ierakstīti gan 1894.gadā K.Barona un H.Visendorfa Jelgavā izdotajā 1., gan 1915.gadā Petrogradas Ķeizariskās Zinību Akadēmijas sagatavotajā 5.sējumā, minot savākto dziesmu skaitu.

«Litenē, Lettin:1398

a) Teters Edv., iz D.Ozoliņa krājuma 17

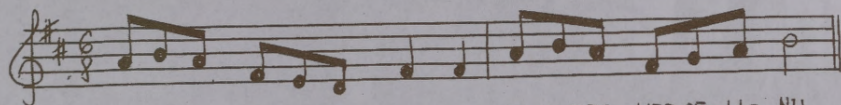
b) Brunīņu Julius1200

c) Bitaku Jānis181,

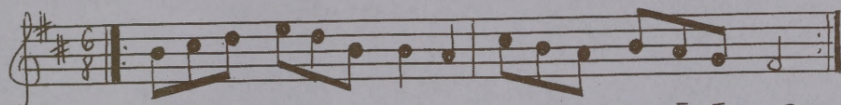
No tām 55 dziesmas teicis Jānis Palameiks, 83 gadus vecs»

Pededze

Teksta un mūzikas autori nav zināms

1. AT-CE-RIES PE-DE-DZES KRAS-TUS, AT-CE-RIES LIEP-CE-LI-NU,

AT-CE-RIES RU-NĀ-TOS VĀR-DUS, VĀR-DUS, KO RU-NĀ-ĒJĀM MĒS.

Atceries Pededzes krastus,
Atceries Liepceļiņu,
Atceries runātos vārdus,
Vārdus, ko runājām mēs.

Atceries pēdējo valsī,
Valsī, ko dejojām mēs.
Klausoties tavējo balsī,
Laires bij bezgala daudz.

Klusi kā ziedoņa dvesma
Sirdī tu iezagies man.
Acis tev mirdzēja laimē,
Kad liepziedi šalca pār mums.

Tagad tu piederī cītai,
Citu pie krūtīm sev glaud,
Raugies tai zilajās acīs,
Gaišajos matos tai glaud.

Vēji šalc Pededzes krastos,
Sāpēs man sažņaudzas sirds;
Kamdēļ, ak, kamdēļ tu vīli
Mani, kas ticēja tev?

Nonākot Pededzes krastos,
Liepziedi matos tev birst,
Ūdeņu čalas tik stāsta
Par laimi, kas zudusi man

Liepceliņš

J. Zvaigznes foto

Litenietis

E. Grinvalda apdāre

Litenietis

G. Ordeļovska apdāre

Paišņo polka

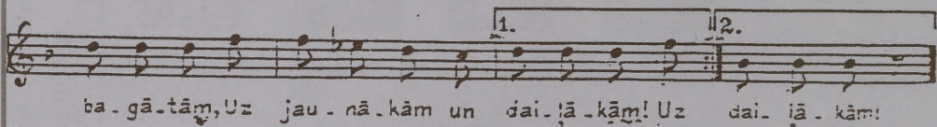
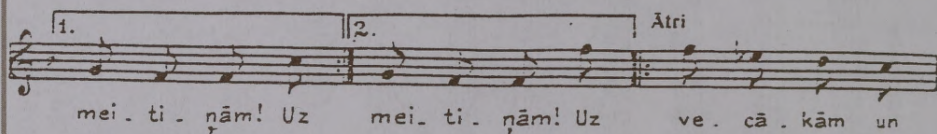
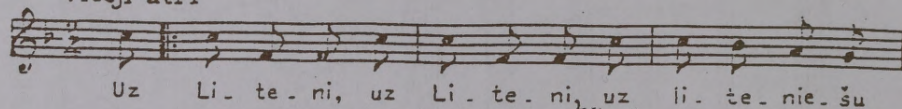
Izpildījuma ziņā «Litenietis» līdzīgs somu dejai «Finfall». Deja kļuvusi pazīstama pēc 1. pasaules kara, kad bijusi viena no populārākajām

H. Sūna. Latviešu rotaļas un rotaļdejas, R., 1965., 570., 638. lpp.

65. UZ LITENI!

Melodija V 1960, 200
Teksts V 1960, 200 un 5

Vidēji ātri

Uz Liteni, uz Liteni.
Uz līteniešu meitiņām!
Uz vecākām un bagātām,
Uz jaunākām un daiļākām!

Neierobežotam pāru skaļumam

¹ Vēl sastopami nosaukumi «Lītenietis», «Uz Līvāniem», «Uz Beļavu». Uz *Rīkav*
u. c.

E. Melngaiļis Vidzemē pierakstījis «Beļavieša danča» dziesmu, kas dziedāta ar šajā krājumā ievietoto melodiju. Dziesmas teksts ir šāds:

Uz Liteni!, uz Liteni!,
Uz līteniešu meitiņām,
Tievas garas lītenietes,
Vēl garākas beļavietes. (V 1045, 3176)

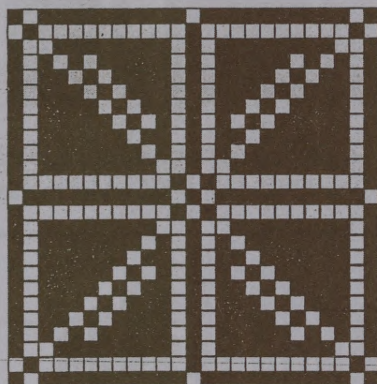
Sunākstē un vēl dažās citās Zemgalē pierakstītajās četrriņdēs tiek dziedāts, ka līteniešu meitas ir gan skaistas un godīgas, gan arī bagātas (Z 1225, 41459 u. c.). ~~Ar tadu~~

Pavasara grāmata. Mellēna M., Muktupāvels V., Spičs E., Rīga, 1992.

Deja cimdu rakstā

Viens, divi, trīs - esam maziņi, maziņi. Tik maziņi, ka varam palēkāt pa cimdu rakstiem. Lecam nu!

Varam lekt arī pa četri te uzzīmēto cimdu rakstu. Dziedam:

Pavēro citus cimdu rakstus.
Kurus vēl varētu izdejojot?

Uz Liteni, uz Liteni,
Uz liteniešu meitiņām!

Dziedot lecām uz abām kājām,
tās krustojot - lēnām, lēnām, ātri,
ātri, vēl ātrāki! Tad dziedam:

Uz vecākām un bagātām,
Uz jaunākām un daiļākām.

Sasitam plaukstas un maināmies
krustā vietām - vispirms vieni pretī
stāvošie, tad otri.

Uz Liteni 86. lappuse

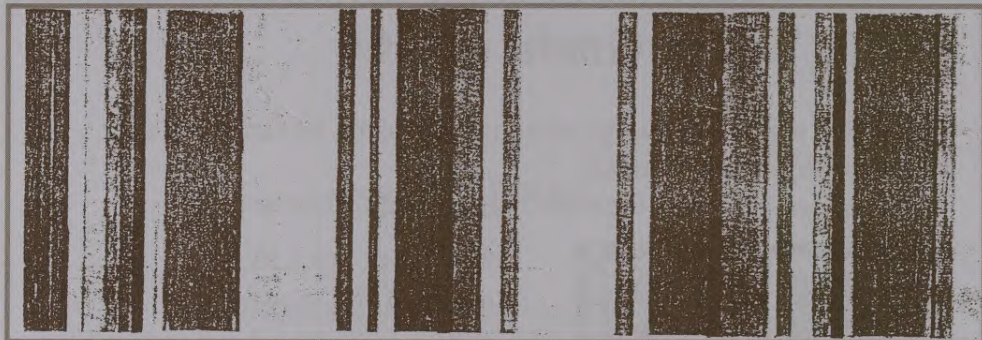
Vidzeme

1. 2.

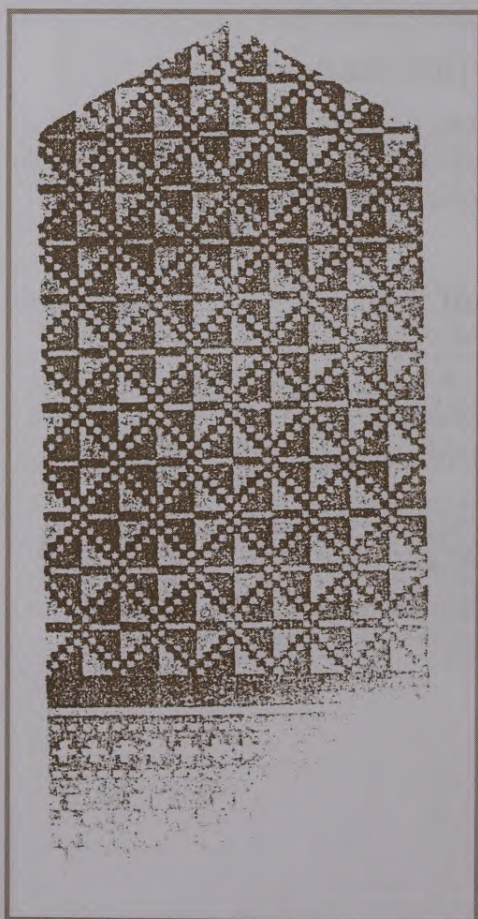
Uz Liteni, uz Liteni, uz liteniešu meitiņām! Uz meitiņām! Uz
vecākām un bagātām, uz jaunākām un daiļākām! Uz daiļākām!

Kā savu dzimteni lai tēloju

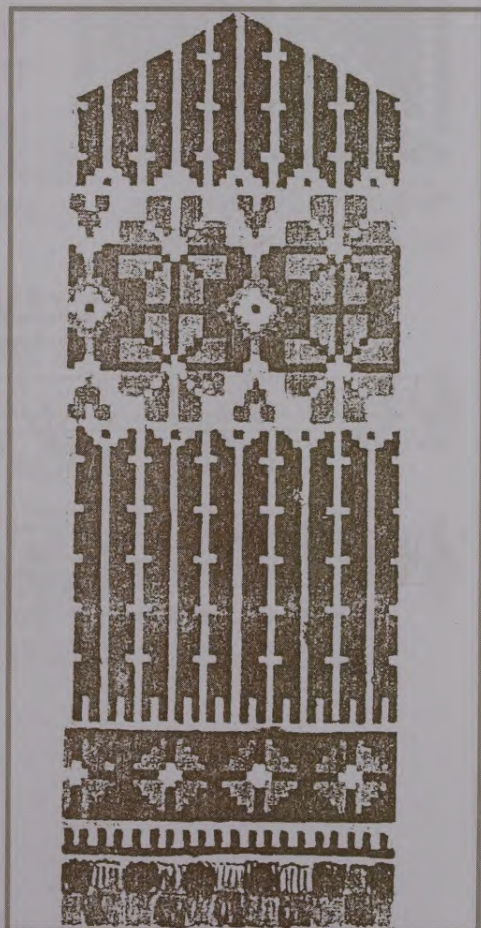
Brunču audumi. darināti 20. gs. 20. gados (vilnas un kokvilnas diedziņi)
Litenes «Jaunspriekuļos». Arheoloģija un etnogrāfija, IV

Cimdi, adīti 1939. gadā
«Vecgāršniekos»

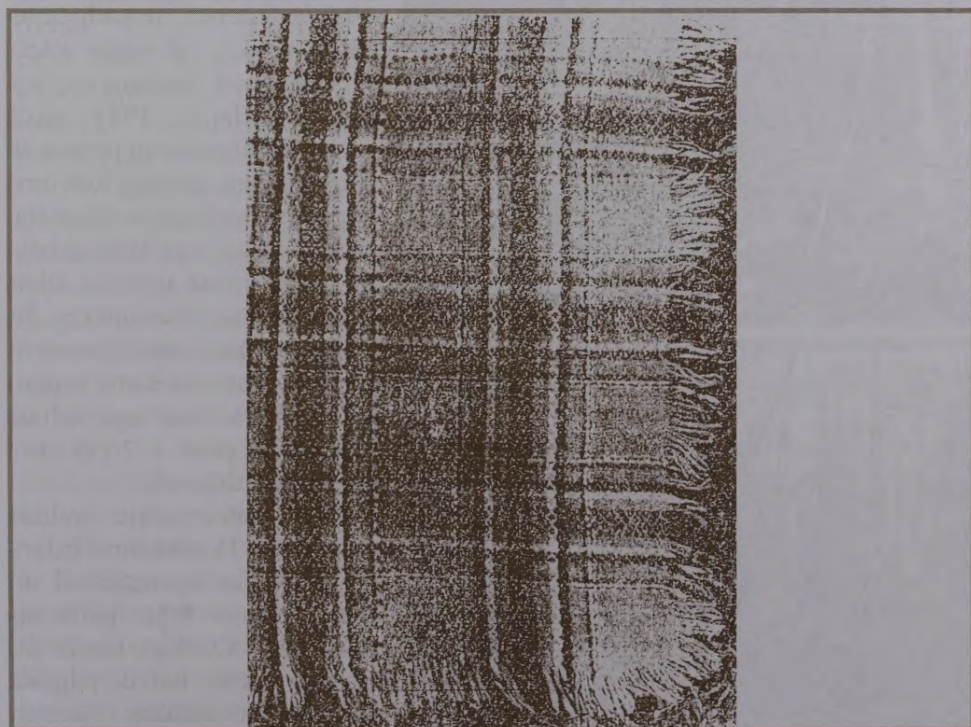
Cimdi pēc Jelgavas muzejā redzētā
parauga 1938. gadā adīti «Mežmalās»

Vecgulbenes, Stāmerienes, Litenes, Beļavas un Balvu audenes
(Paegļu kr.)

Lakats (detala). 1930. gadi. Vilna. Krusta trinītis. Litenes pagasts.
Arheoloģija un etnogrāfija, II, 159. lpp.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Litene - Baltijas somu, pēc A.Švābes – igauņu, apdzīvota teritorija agrajā dzelzs laikmetā, līdz 7.- 8.gadsimtā te atnāk un viņus asimilē mūsu priekšteči letgaļi. Te daļa no pirmiedzīvotājiem arī palikuši zem šīm tautām raksturīgiem kapu akmens krāvumiem. 1,5 metri augsts, ap 20 metriem diametrā, kuplām eglēm apaudzis, šāds kal-

Akmeņrūča senkapi

*Litenes pagasta
bibliotēkas materiāli*

niņš paceļas Litenes valsts mežā pie Akmeņrūča strauta ietekas Sitas upē, zemā, lēzenā uzkalnē purvainā meža vidū.

Vēl 96 gadu vecumā ceļu uz šo ļoti grūti sasniedzamo un atrodamo vēstures pieminekli vēstulē Litenes novadpētniekiem norāda skolotājs Kārlis Ozoliņš, kurš, būdams mežkopības students, 1923. gadā sniedz Z.Lancmanim pirmās ziņas par šiem akmens krāvuma kapiem. «Dodoties no Sitas stacijas gar Sitas upi labu gabalu uz augšu, Sitas upē no labās puses ieplūst Akmeņrūcis. Šīs upītes ietekas kreisā krastā ir akmens krāvuma somu – ugru senkapi. Pa Sitas upi vēl uz augšu labā pusē ir 2 ļoti resni ozoli – īsti dižozoli.»

Pēc pieminekļu valdes darbinieka H. Riekstiņa izdarītās senvietas apzināšanas un aprakstīšanas 1932. gadā tas pats Kārlis Ozoliņš, toreiz jau Litenei tuvās Balvu pagasta Kubuļu pamatskolas pārzinis,

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

ziņo Pieminekļu valdei, ka uz ziemeļiem no Pieminekļu valdes reģistrētā akmenskrāvuma Sitas upītes krastā pie Akmeņrūča ietekas tajā atrodoties vēl divi kokiem apauguši akmenskrāvumu pakalniņi, kas atšķirībā no pirmā izpostīti mazāk. 5. Pēc dažām ziņām šajā vietā atrasts arī dzelzs šķēpa gals un riņķi.

2004. gada februārī aizrautīgais pagātnes pētnieks Kārlis Ozoliņš sagaida 100. gadadienu.

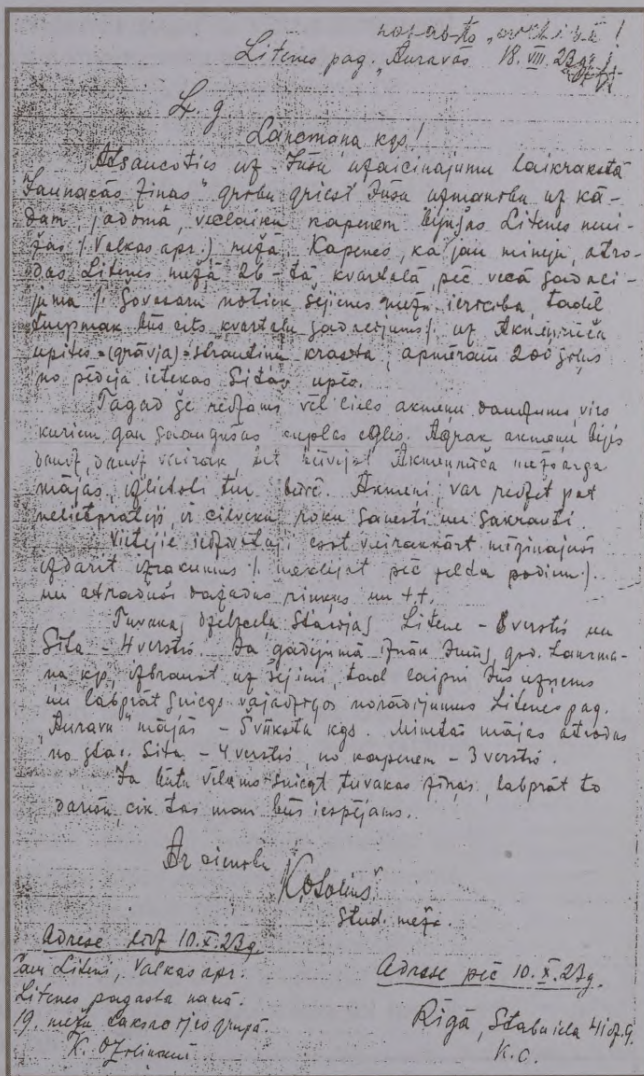
Ar 1925. gada 27. marta rīkojumu Nr. 493, ko parakstījis Pieminekļu valdes priekšnieks Fr. Ozoliņš, akmenskrāvums ierakstīts valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā.

Krustveidā krauti akmeņi virs apbedījumiem kalna galā pie bijušajām «Sakārņu» dzirnavām «Leškos» apliecina šo pašu laiku. Akmens krāvuma kapos apbedītos latviešu vēsturnieki vienprātīgi uzskata par Baltijas somiem.

Šo laiku tautas apziņā atspoguļo nedaudzi Litenē saglabājušies somugru izcelsmes vietvārdi: «Aurava», «Lugaži», «Lugažpurvs», «Sita». Par to informācija atrodama A.Jansona rakstā «Gulbenes rajona toponīmikas jautājumi» krājuma «Arheoloģija un etnogrāfija» 4.sējumā, ko ZA izdevusi 1962. gadā.

Litene – Tālavas letgaļu senvalsts vēl mazapdzīvota teritorija biežiem mežiem apaugušajos Pededzes krastos. Līdz 1214.gadā valstiņa krita vācu pārspēka rokās.

Par ārkārtīgi bagātu, daudzveidīgu sadzīvi, kultūru liecina letgaļu 8.-13.gadsimta lidzenais kapulauks turpat Leškos blakus senākajiem Baltijas somu akmens krāvumiem. Dažādos laikos te izrakts liels daudzums priekšmetu: dažāda lieluma cirviši, bultas, šķēpi, zvārgulīši, bronzas saktiņas, aproces, kaklarotas, važiņas, drēbes gabaliņi ar bronzas ieaudumiem, ar bronzu rotātas villaines, lupatiņa, trauku

fragmenti, naziši ... Tepat atrasti vairāku cilvēku ķermeņi, senkareivju bruņu daļas, karavīru greznojumi, ieroči, arī bultu gali.

30 priekšmetus 1927.gadā Valsts Vēstures un arheoloģijas muzejam dāvinājis dzirnavu īpašnieks O.Sakārnis. 1957.gadā atrasti un muzejam atdoti vēl 10 priekšmeti vai to daļas. Ir liecinājumi arī par vēlākiem atradumiem. Daļa savulaik aizvesta uz Cesvaines vidusskolas muzeju. Citi pie īpašnieka radnieka sadeguši ugunsgrēkā Adulienā, kāda daļa glabājusies pie Tirzas dzirnavu īpašnieka Edgara Pētersona, kurš muzejam tos nav atvēlējis.

1928. gadā Pieminekļu valde Litenes «Lešķu» dzirnavu kapu tīrumu kopā ar citiem kapiem nolemj ierakstīt valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā.⁵

Gan Baltijas somu klātbūtni, gan letgaļu cilšu ierašanos šajās teritorijās jau 7.gadsimtā apliecina arī Stāmerienas Smoņu senkapos pie iecienītās Lāčauss peldētavas 2004.gada vasarā veiktie arheoloģiskie pētījumi. Smoņi kādreiz atradušies Litenes muižas robežās.

Litene- Livonijas ordeņa valsts daļiņa uz pašas tās robežas ar Rīgas arhibīskapa valsti, Alūksnes pilsnovada jeb komturijas zeme. Abu šo valstu savstarpējos karos kādu laiku pabijusi arī arhibīskapa valsts sastāvā. Gari 350 gadi Livonijas valstu konfederācijā.

Vai Livonijas 1323., 1331.gada ziemu milzīgais sals, 1315.gada ārkārtējais sausums un nekad nedzirdētais bads, 1420. un 1481.gada mēris skar arī mūsu pusi – vēsture klusē. Nezinām, vai arī te 1357.gadā siseņi kokiem noēd visas lapas kā citviet Livonijā.

Šī laika liecība Litenē ir «Podnieku» tīrumā izartie 13.-15.gadsimta sudraba stienišu depoziiti- vācu feodāļu un bagātnieku karos un briesmās tiši noslēptās vērtības, uzkrājumi.⁶

Bet varbūt senlatviešu pateicības ziedojumi, upuri?

Sudraba stienšus, arot tīrumā, māla vai čuguna podā 1913.gadā atradis saimnieks Oto Dzenis. Tie nodoti valsts Etnogrāfijas muzejam. Tāpat kā vēlāk «Akmeņrūci» arī šīs senvietas apzināšanu, aprakstīšanu,

uzmērījumus un situācijas skicē zīmējumus veicis vēlākais Pieminekļu valdes darbinieks, toreiz vēstures students, H.Riekstiņš.

Pieminekļu apraksta lapā 1922.gadā viņš atzīmējis: «Kapenēs atrodot dzelzs cirvjus, šķēpus un citas lietas. Atrastās lietas esot nodotas Litenes pamatskolas skolotājam. Kapenes atrodas uz paaugsta līdzenuma ar nelielu slīpumu uz Pededzes pusi, paaugstinājums sastāv no smilts, vieglas un dzeltenas. Vietā, kur tiek stāstīts

Reg. Nr. _____	Z I Ņ A S	Kateg. _____		
par _____ arheoloģiskiem atradumiem _____				
P.V.inv.Nr. 1776-1805 - Ienākumi 30 priekšmeti _____				
Madonas _____	apriņķi Litenes _____	pagasti _____		
Lešķu ciems / Sakārņu dzirnavas / _____				
Ieguvis Br. Riekstiņš 1927.g. Dāvāja O. Sakārnis; Priekšmeti _____				
atrasti tīrumā arot vairākās reizēs. Par atraduma apstākļiem - ziņ _____				
trūkst _____				
<table border="1"> <tr> <td>Piom. V. inv. Nr. 1776-1805</td> </tr> <tr> <td>V.V.M. Nr. 3886-3905</td> </tr> </table>			Piom. V. inv. Nr. 1776-1805	V.V.M. Nr. 3886-3905
Piom. V. inv. Nr. 1776-1805				
V.V.M. Nr. 3886-3905				

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

par apslēpto naudu, liekas, kādreiz bijis vai nu ceplis vai kāda smēde, jo te redzami dzelzs – ogļu viruļi. Uz kapiem aug retas priedes. Turpat atrasts kāds kapara naudas gabals no 18.gs.1.puses.»

Nav zināms, vai uz depozītiem – noslēptu mantu un naudu – norāda Litenes vietvārdi «Naudaslaipa» un «Monta». «Naudaslaipa» atrodas meža ceļā no Sileniekiem uz Kalņa ezeru. To apvij nostāsts par krievu-zviedru karu. Šeit aug ļoti veca priede ar stumbrā iegrieztām zīmēm.

«Monta» – literārajā valodā manta – ir meža masīvs aiz Litenes stacijas.

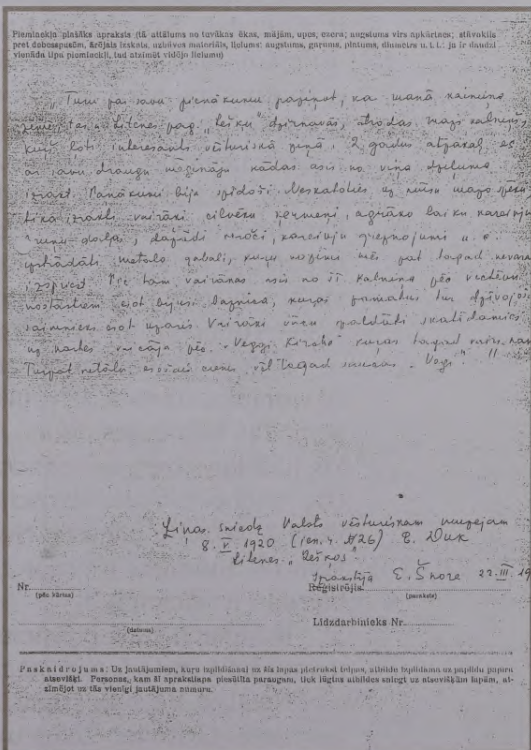
Ordeņa mestra laikā pils vēl Litenē nav. Ir tikai gruntsgabals.⁷

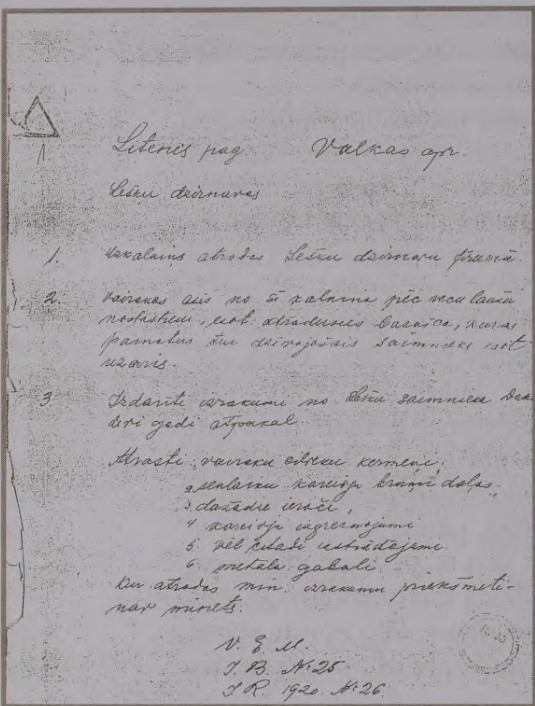
Litene - Pārdaugavas hercogistes Tērbatas prezidiāta, vēlāk vai-vādijas, Alūksnes stārastijas daļa poļu laikos no 1561. līdz 1629.gadam un zviedru valdīšanas sākumposmā. Pirmais poļu stārasts pēc tam, kad šīs zemes atkarotas «maskaviešiem», Penkaslavskis 1582.gadā dibina Litenes muižu, ceļot daudzus spīķerus, noliktavas labības un koku nogādei pa ūdensceļu Rīgā, pārceļ uz Liteni dažus Kalnamuižas zemniekus. Stārasta vārdam gan te pavisam cita nozīme nekā latviešu tautas pasakās. Viņš – plašas teritorijas pārvaldītājs un administrators. Stārastija – pārvaldes iecirknis. Pēc Polijas seima 1589.gada noteikumiem stārastu ievēl uz mūžu. Ja nomirst polis, ievēl lietuvieti, un otrādi.

Dažos vēsturnieku darbos minēts viņa vārds Staņislavs, bet citur- latvieša ausij mazliet dīvaini skanošais Penkoslavska vārds – Stencelis. Vietas izvēli muižai acīmredzot noteikusi atsevišķu vēsturnieku norādītā stārasta rakstura īpatnība. Penkoslavskis savā laikā ir slavens ar īpatnu muižu piesavināšanās veidu.

Ja viņam kāda vieta patīk, viņš tur vienkārši novieto labu draugu vai maksātāju, kam piešķir tuvējos ciematus vai atsevišķas vietas, neskatoties uz to, kam tās pēc lēņu tiesībām pieder. Jaunos kompleksus nosauc par muižām. Nav zināms, kur Pededzes krastā būvēti daudzie Penkoslavska spikeri un noliktavas.

Ļoti ticams, ka tieši šajā laikā radies Litenes nosaukums: jaunajai muižas vietai vajag vārdu, maz ticams, ka līdz tam teritorijai ar atsevišķām mežainajās Pededzes krastos izkaisītajām letgaļu sētām ir bijis kopējs nosaukums.

Der Lette – latvietis, der Letten – glūda, litten – pagātnes forma darbības vārdam «ciest». Johans Litens – ceļojošs zviedru mākslinieks, kurš 16. un 17. gadsimta mijā Vidzemē zīmējis veselu virkni kaujas skatu. Kurš no šiem variantiem? Publikācijās tiek minēts tikai pirmais. Vārda attīstības ceļš ir bijis apmēram šāds: Lettinhoff, Lettien, Littin, Littenes muiža, Litene. J. Endzelīns min «Litiena».

Vēsturnieki tikai garāmejojot skaidrojuši vietvārda rašanos: te Penkoslavska laikā no tuvās Kalnamuižas [Kalnamoise] pārvesti latviešu zemnieki, veidojies latviešu ciems. Kāpēc šāds nosaukums tieši šai vietai? No kā jāatšķir šie latviešu iedzīvotāji? Litenes vietvārds nedod liecības, ka teritorijas apdzīvotāji šajā laikā ir nelatvieši.

Starp Latvijas apdzīvotajām vietām ir: Krievgaļi, Krievlauki, Krievciems, Krievragciems, Krievupe. Mājas «Krieviņi» bijušas Kalnamuižā, Ziemeros. Preiļu rajonā ir Turki, Cēsīs – Turki kapi, citos novados – «Poliši», «Sēļi», «Līvi». Madonas rajonā ir mājas ar nosaukumu «Židiņi». Šādu vietvārdu izcelsmei īpašu skaidrojumu nevajag – tik daudz ir bijis gan gūstekņu, gan bēgļu, gan pārvietoto. Dažādu varu patvaļa, cilvēkus kā šaha figūriņas pārvietojot, kara un sirojumā laikus liekot tiem bēgt no dzimtajām vietām, nekur neparādās tik spilgti kā Latvijas vietvārdos. To pašu var teikt par latviešu uzvārdiem. Pēc statistikas rādītājiem Latvijā dzīvo 97 Turki un 129 – Turkas. Ir arī «Turkupoļi».

Litenei ļoti līdzīgi nosaukumi doti arī citām apdzīvotām vietām, lai norādītu uz to iedzīvotāju atšķirību no teritorijas pamatapdzīvotājiem. Tas lielākoties noticis, latviešu emigrantiem iespējoties lībiskajos Rietumvidzemes novados. Vecsalacā vēl 1624. gadā minēta «Letische wache» blakus «Liwische wache». 1494. gadā Igaunijā Karksi novadā ir Letsche pagasts. Nodokļu maksātāju sarakstā blakus zemgaļiem no Kuldīgas Ķēvalas minēts Lettones ciems. Turaidā blakus lībiešiem ir latciemieši.

Raidījumu ciklā par nomaļiem Latvijas ciemiem žurnālists Jānis Diemants 2001. gada 5. augustā runā no Latuves ciema Dundagas pagastā.

Netālajā Beļavas pagastā ir apdzīvota vieta Letes, Letes kalni, Letes ezers, Letite jeb Letes upīte, mājas «Jaunletes» un Liellatva.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Muižas nosaukuma rašanās izskaidrojams, šķiet, atrodams emigrācijas vēsturnieku Edgara Dunsdorfa un Indriķa Šterna, kā arī vietējās valodnieces Sarmītes Balodes pētījumos.

I.Šterns raksta: «...ar lielu ticamību var apgalvot, ka vārdi, kas satur -mois (igauniski un lībiski «kunga māja») ...ir lībju cilmes». Viņš tālāk min Latvijā esošās «Brezemoise», «Muremoise», «Kalnamoise».⁹

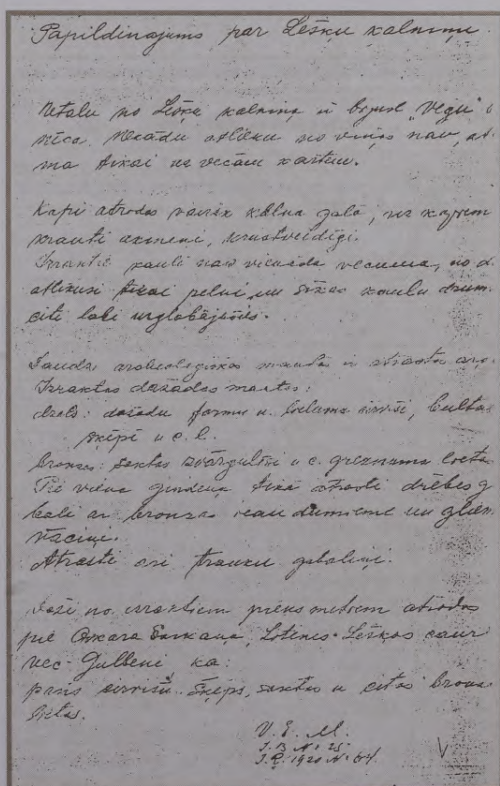
Vēl tiešāku norādi sniedz Edgars Dunsdorfs: «Tā mācītājs Hūpels 1782.gadā publicētajā grāmatā raksta par Alūksnes apgabalu: «Šai novadā igauņu apdzīvotā josla stiepjas latviešiem tieši pa vidu no Kalnamuižas starp Zeltiņiem un Alūksni pāri Bormaņmuižai un Gaujienai uz Valku. Tur dzīvo daži tūkstoši istu igauņu, kas nav sajaukušies... Kad viņi ieceļojuši un apmetušies, man nav zināms...»¹ Arī A.Bilenšteins apgalvo, ka vēl viņa dzīves laikā «Kalnamuižā» dzīvojuši stipri letizēti igauņi.

Vēl vairāk. No E.Dunsdorfa uzzinām, ka šajā kopumā nelatviskā Kalnamuižā 17.gadsimta beigās ir bijis Latviešu ciems. Nosaucot Lielajā kadastrā minētos ciemus prāvākajās Vidzemes muižās, vēsturnieks starp citiem min: «Alūksnes Kalnamuižā: Klein Rohde Dorff (9), Lettins Dorff (17), Grosz Rohde Dorff (18), Uttan Dorff (19), Kallne Zehm (14).» (Iekavās ciematu skaits katrā ciemā)^{9,2}

Iespējams, ka Latviešu ciems ir šobrīd Beļavas pagastā ietilpstošās no Kalnienas netālās «Letes».

Rakstot par Kalnamuižas, bijušās «Kalnamoise», izlokšni, Sarmīte Balode sēcina: «Iespējams, ka vietvārdi šeit liecina ne tikai par ienācējiem igauņiem, bet arī senu somugru elementu, kas dzīvojis jaukti ar latgaļiem».¹⁰ Beļavas «Letes» atrodas virzienā, kurā pēc valodnieces domām vēsturiski pastiprinās nelatviešu īpatsvars. Francis Balodis šajā virzienā iezīmē Baltijas somu pakāpeniskās atkāpšanās – asimilācijas ceļu.

Mēs līdzīgi A.Jansonamvaram domāt, ka uz Liteni pārvietoti latviskie kopumā stipri somugriskās Kalnamoise apdzīvotāji no Latviešu ciema, varbūt pat no mājām, kas saukušās «Vecleti», «Jaunleti», «Letine». Tādi nosaukumi ir vecās kartēs. Šo nosaukumu dēļ Stāmerienas pagasts, kas veidojies arī no Kalnamuižas, 1923.gadā Mākslas un senatnes mēnešrakstā «Latvijas saule» nosaukts par vienu no latviskā-

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Kā pieminekli apzīmējam un kādi atbilsti atrodas šā atrodas
B. m. pagasta robeža uz ziemeļiem atrodas, kas būs pamatāji, kas atrodas...

Ja pieminekli, tiek nodoti vai rotājam postījumi, tad kas būtu notiekami darumi pieminekļa atrodas.
Arī šādu darbu veikšana būtu jāpārņem pilsētas, kas atrodas...

Ja pieminekli apzīmējam, tādā gadījumā uz literatūrā atrodas atzīme par pieminekli.
Apzīmējam, kas atrodas uz ziemeļiem atrodas...

Nr. (pašam)
 Registre Nr. *11. Priekšmeta apraksts*
 Ikdarbinieks Nr.

Prēmija 1. 2. Nev. 3. 4. Nev. 5. 6. Nev. 7. Nev. 8. Nev. 9. Nev. 10. Nev. 11. Nev. 12. Nev. 13. Nev. 14. Nev. 15. Nev. 16. Nev. 17. Nev. 18. Nev. 19. Nev. 20. Nev.

CVVM Nr. _____ nodāja Nr. _____

Priekšmeta apraksts

- Priekšmeta nosaukums (literatūrā un veidlapā) un apraksts. *1) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 2) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 3) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 4) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 5) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 6) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 7) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 8) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 9) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 10) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 11) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 12) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 13) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 14) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 15) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 16) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 17) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 18) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 19) Priekšmeta nosaukums un apraksts. 20) Priekšmeta nosaukums un apraksts.*
- Materiali, izmēri, saglabāšanas kāpēc *bronzas, kausoti*
- Datēšanas veids (tehnika)
- Datēšanas vai izdošanas gads un vieta *XI - XII gs.*
- Datēšana, tā datēšanas vieta un sociālais slāveklis
- Pielikšanas laiks un vietas
- Izpausējs vai lietotājs, tā sociālais slāveklis
- Atrošanās laiks, vieta un atrodama apstākļi *1957 g. aug. Litene, Ležiņu p. Vavīķu m.*
- Atrodējs, tā adrese, nodarbošanās *B. Sadovska, kalolozs pirms mēģ.*
- Priekšmeta vēsture līdz tā nodotāni muzejā, dažādas papildu ziņas

1957 g. 11. Sept.

Ziņa sniedzēja paraksts _____
 Nodarbošanās _____ dz. g. _____
 Adrese _____

kajiem «kā etnografiskā, tā arī arheoloģiskā ziņā». 10. Taču loģika liek domāt pretēji: šādi nosaukumi doti pārsvarā nelatviešu apdzīvotā teritorijā, vietvārdu saknes – let-, – lat vienmēr norāda uz kaimiņiem – cittautiešiem. Nav vajadzība norādīt uz latviešiem starp latviešiem.

I.Šterns ciemu nosaukumu rašanos skaidro arī tā: ciemam dots dzimtas cilsttēva vai arī kādas zemnieka sētas jeb saimes vārds, no tā pagasti dabūjuši savus nosaukumus. 1638.gada Vidzemes arklu revīzijas protokolos starp Kalnamoyse un Lettin zemniekiem minēti Hans Lette un Jane Lette.

Vēlāk, zviedru laikos, no 1629.līdz 1710.gadam, Litenes zeme- Lielvidzemes Tērbatas lēņa, pēc tam - aprīņķa teritorija. Aprīņķi iedalīti pilstiesās. Litene ietilpst Tērbatas aprīņķa Alūksnes pilstiesā. Zviedru ģenerālis Gustavs Karlsons Horns, E.Dunsdorfs raksta Hurns, 1625. gadā ieņem Alūksni. Par to viņam un viņa dzimtai 1651. gadā piešķir Alūksnes grāfa titulu. Pils apgabalā jeb pilsnovadā ietilpst 24 muižas, 5 dzirnavas, 38 ezeri un 2 upes. Viņš - pēc lieluma trešais zemes valdītājs Vidzemē. Ar 1688. gadu pilstiesu vietā administratīvais iedalījums ir draudzes, kaut gan draudzes vārds lietots jau agrāk paralēli pilsnovada jēdzienam.

Ar 1693. gadu, aprīņķu robežas pārkarājot pēc tautību principa, Litene ietilpst Cēsu aprīņķī.

Šajā pašā gadā zviedru valdība nosaka draudžu skaitu Vidzemē. Tātad tas ir laiks, kad Litene no ilgās administratīvas piederības Alūksnei pāriet pie Gulbenes. Vismaz no 18.gadsimta sākuma visos dokumentos Litene minēta kā Gulbenes draudzes daļa. Zviedru cenšanās gan valdīšanās, gan īpaši atkāpšanās laikā visus

No akmenskrāvēma kapiem līdz Latvijas valstij

birokrātiski ļoti rūpīgi veidotos pārskatus, reģistrus, aktis nogādāt «mājās» ir cēlonis tam, ka dokumentālu liecību par šo laiku Latvijā maz. Zviedrijas arhīvos atrodas daudzi pilnīgi Latvijas muižu arhīvi. Ar tiem strādājis E.Dunsdorfs.

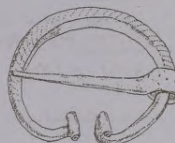
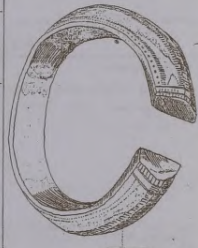
Te - Krievijas impērijas daļa no 1710. gada. No 1783. gada Vidzemes guberņas Valkas apriņķa zeme.

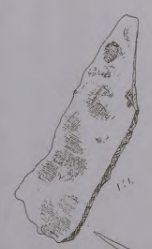
«Ein Wache der Haeffe oder Foerwecker», tā vācu rakstos novērtēta Litenes loma šīs vietas apzināšanas pirm-sākumos.¹¹

Litene vienmēr bijusi uz robežas: starp Tālavas un Atzeles senvalstīm, starp bīskapa un ordeņa valsti Livonijas laikā, starp Gulbenes un Alūksnes pilsnovadiem, vēsturiski vairāk saistīta ar Alūksni, nevis Gulbeni, starp Zviedrijas Vidzemi un Polijai piederošo Latgali – Inflantiju, starp Vidzemes un Vitebskas guberņām, starp etnogrāfisko Vidzemi un Latgali, vietā, kur Ziemeļlatgales jeb Atzeles pacēlums pāriet Lubānas līdzenumā, tagad uz triju rajonu – Gulbenes, Alūksnes, Balvu – robežas.

«...Litenē tuvu pie Padomju Savienības robežas...», somu lasītāju ar Latviju iepazīstina Anna Žīgure.¹² Tādēļ bieži arī uz šaurās robežas starp dzīvību un nāvi.

Karotāji un postītāji viens pēc otra gājuši pāri Litenes zemei smagiem, nežēlīgiem soļiem. 1481.gadā plašā novadā ap Alūksni ārkārtīgi mežonīgi un nežēlīgi posta darbus veic krievu Ivans III, aizvedot un pārdodot verdzībā uz Novgorodu un Pleskavu ap 15000 latviešu. Četras posta un mežonību nedēļas. 1559.- 1560. gados, nostiprinājies Tērbatas bīskapijā, pa visu Ziemeļlatviju, kur atrodas arī Litene, siro, to mežonīgi izlaupa nākamais krievu Ivans, saukts Bargais. Sakāvis pie

I. M. Pieminekļu Valde.		Atraduma vieta. <i>Lesiņi Litenes pg. Madonas ap.</i>	Zīmējums un fotoattēls.
Kataloga Nr.		NoviETOjums. ☒ ☒ ☒ ☒	
Inventāra Nr. <i>1776</i>	Kat. Nr.	Inv. Nr. <i>3876</i>	
Priekšmetu apraksts.			
<i>Pr. parrasants</i> <i>ar atrotītas galvas, kas pārvērtēti</i> <i>stiprināti. Adatas galvas mala. Adatas</i> <i>gala malēji?</i> <i>ca 6,4 cm</i>			
<i>Pr. Kufiņš/Höbel mit querkle. Enden</i>			
Atraduma apstākļi.			
<i>Savrupatādums</i>			
Piezīmes.			
I. M. Pieminekļu Valde.		Atraduma vieta. <i>Lesiņi Litenes pg. Madonas ap.</i>	Zīmējums un fotoattēls.
Kataloga Nr.		NoviETOjums. ☒ ☒ ☒ ☒	
Inventāra Nr. <i>1780</i>	Kat. Nr.	Inv. Nr. <i>3880</i>	
Priekšmetu apraksts.			
<i>Pr. apraksts,</i> <i>marša, ar sātes galven, ornamentāta.</i> <i>Pr. apraksts. neparasti krāsaini.</i> <i>ca 9 cm</i>			
<i>Pr. Arvings mit Kalkersanden</i>			
Atraduma apstākļi.			
<i>Savrupatādums</i>			
Piezīmes.			

I. M. Pieminekļu Valde.		Atraduma vieta. <i>Lesiņi Litenes pg. Madonas ap.</i>	Zīmējums un fotoattēls.
Kataloga Nr.		NoviETOjums. ☒ ☒ ☒ ☒	
Inventāra Nr. <i>1802</i>	Kat. Nr.	Inv. Nr. <i>3903</i>	
Priekšmetu apraksts.			
<i>Pr. nazlīns,</i> <i>ak. gati aplūzumi.</i> <i>9.5 cm p. līme 0.65 cm</i>			
<i>Pr. Hecis.</i>			
Atraduma apstākļi.			
<i>Pr. Hecis</i> <i>Savrupatādums</i>			
Piezīmes.			
I. M. Pieminekļu Valde.		Atraduma vieta. <i>Lesiņi Litenes pg. Madonas ap.</i>	Zīmējums un fotoattēls.
Kataloga Nr.		NoviETOjums. ☒ ☒ ☒ ☒	
Inventāra Nr. <i>1804</i>	Kat. Nr.	Inv. Nr. <i>3904</i>	
Priekšmetu apraksts.			
<i>Pr. 12cm p. fragmenti.</i> <i>9.5 cm p. līme 0.7 cm</i>			
<i>Pr. Hecis</i>			
Atraduma apstākļi.			
<i>Pr. Hecis</i> <i>Savrupatādums</i>			
Piezīmes.			
<i>Pr. Hecis</i>			

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Kataloga Nr.	Novitojums. <i>~ ~ ~ ~ ~</i>	
Inventāra Nr. 1804	Kal. Nr. Inv. Nr. 3904	
Priekšmetu apraksts. <i>Šķ. šaurvanna arais ar plata sānu pagarinājumiem un arais pata caurumi. g. 15,5 pl. 5,4 cm</i>		<p>Pielikums. <i>Savāpis. A. Sarmāns.</i></p>
Atraduma apstākļi. <i>atradis arst. Sarmāns.</i>		
Mata apzīmējums III 2. 07		<p>Zīmējuma fotoatbilde.</p>
I. M. Pieminekļu Valde.		
Kataloga Nr.	Atraduma vieta. <i>Lešči Litenei p. Mūstonas apa</i>	<p>Pielikums. <i>atradis A. Sarmāns.</i></p>
Inventāra Nr. 1805	Novitojums. <i>~ ~ ~ ~ ~</i> Kal. Nr. Inv. Nr. 3905	
Priekšmetu apraksts. <i>Šķ. plataforma arais, miniaturforma, ar četrām rītas galotēm. g. 9cm pl. 5,4cm</i>		<p>Atraduma apstākļi. <i>atradis arst. Sarmāns.</i></p>
Atraduma apstākļi. <i>atradis arst. Sarmāns.</i>		

Tirzas virsbīskapa karaspēku, viņš 1559.gada 17.janvārī ieņēma Litenei tik tuvu Gulbenes pili un isā laikā apkārtnē atstāj drupu kaudzi. 1560.gadā krievi iekaro netālo Alūksni. Varbūt iet cauri Litenei? Tatāri, mordvīni, čerkesi Cara vašaļa tatāru hana šaha Alija vadībā šajā novadā siro īpaši nežēlīgi un izposta to galīgi. 1577. gadā atkal jauns negaidīts krievu iebrukums šajā pusē un sirojumi pa Vidzemi. Tiešu ziņu par Liteni šajos gados gan nav. Taču krievu sirojums plašs. Impērijai tik raksturīgais vēriens.

Vai nu no zviedru – poļu vai zviedru – krievu karos daļa cīnītāju uz visiem laikiem palikusi jau divreiz pieminētajos Lešķu senkapos: te izrakti ieroču un bruņu fragmenti, karavīru greznījumi, kapi saukti arī par Zviedru kapiem. Te, pie Litenes «Lešķiem», vienkopus saplūduši dažādie vēstures posmi: agrais, vidējais, vēlāis dzelzs laikmets, te ir liecības par dažādām tautām – somiem,

zviedriem, par kariem, kas gājuši pāri. Saglabāties nostāsts par zviedru cīņām pie šīm mājām un Pededzes otrā krastā – «Aizupiešu» māju tīrumos. Tas ir ļoti ticami, ja zinām vēsturnieku atzinumu par zviedru centieniem nostiprināt savas jaunās valsts robežas tieši gar Pededzes krastiem.

Nav zināms, par kuru no daudzajiem pāri gājušajiem kariem atgādina Kara saliņa pie Grīvas senkapjiem. Šie kapi tiek uzskatīti par zviedru apbedījumiem. Savukārt citā Litenes pusē paaudzēs saglabāties tālas vēstures atgādinājums ir ogotājiem zināmais Zviedru ceļš «Akmeņrūča» māju tuvumā.

Arī «Podnieku» senkapus pie «Siliņu» mājām vietējie iedzīvotāji vienmēr dēvējuši par zviedru kapiem, kaut arī šeit atrastās vismaz 10 senlietas liek domāt par citu laiku – vēlo dzelzs laikmetu.

Stāvokli Gulbenes un Alūksnes apvidū, tātad arī Litene, pēc zviedru-poļu kara, kas galīgi noposta visu Vidzemi, atstājot, piemēram, Valkā 3, bet Limbažu miestnā - tikai 8 cilvēkus, Raunu un Alūksni pametot pilnīgi tukšu, vācu vēsturnieki raksturo ar vienu vārdu «Wüste» – «tuksnesis». «1627 war die Schwaneburgische Gegend fast eine vollige Wildniss.»¹³

32 vīri ar 8 zirgiem, 21 govi Litenē... No vēlāk Gulbenes draudzei piederošo muižu arkliem apdzīvota mazāk nekā ceturtdaļa. Litenē – mazāk nekā puse. Bijušo tīrumu vietā kupli sazeļ atmatas.

Arī vēl pēc desmit gadiem, kā to rāda 1637. gada Vidzemes arklu revīzijas protokoli, Litenē un tolaik plašajā Kalnamuižā kopā tikai 65 sētas, 216 vīrieši un zēni, no tiem 14 kalpi, savukārt to vidū viens jaunāks par piecpadsmit gadiem.¹⁴

Wegge Mattis! Perckan Petter! Jurgen Wegge! Savas tautas manierē šajā laikā svešzemnieks laikmeta dokumentā¹⁵ raksta jūsu vārdus, senie lītenieši. Vēl jums nav pat sava uzvārda. Tos jūs iegūsiet laikā no 1820. līdz 1826. gadam. Līdz latviskumam vēl jāpaiet gadsimtiem.

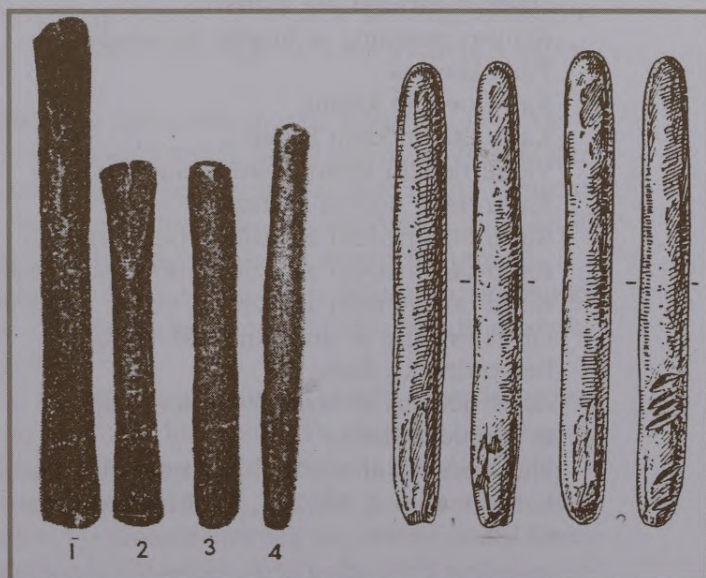
Viss, kas jums bija ikdienišķs, svarīgs, nozīmīgs dzīves laikā, nesaprotams un tāls ir šodienas lītenietim: klaušas, kunga tiesa, īstnieks, otrinieks, arklis kā zemes kadastrālā vienība, mucasvieta kā zemes platības mērvienība, vaku grāmatas, kurās ierakstītas jūsu nodevas un muižas gaitas.

Ieraksti vaku grāmatās un Vidzemes arklu revīzijas materiālos ļauj nedaudz iztēloties un izprast jūsu dzīvošanu toreiz pirms daudziem gadsimtiem uz šīs pašas Lītenes zemes.

Pavisam cita nozīme ir vārdam «arkls». Tas nav mums pazīstamais darbarīks, nav arī zemes platības mērs, kā varētu spriest pēc ierakstiem. Ar arkliem noteica zemnieka sētas maksāšanas spējas muižai un veicamās klaušas, ņemot vērā, cik saimniekam ir darbaspēka – vīriešu dzimuma ģimenes

«Podniekos» atrasto depoziņu līdzinieki – Spārnu pilskalna depoziņš (kreisajā pusē 2), Kaunatas depoziņš (labajā pusē 3)

Foto no V. Urtāna grāmatas «Senākie depoziņi»
Latvijā 198., 200. lpp.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

1. M. Pieminekļu Valde

Pieminekļa apraksta lapa

1. Pieminekļa atrašanās vieta (apriņķis, pilsēta, pagasts, māja un tuvākā dzelzceļa vai koku pietāve)
Mārupes apriņķis, Litenes pag., Dabūnu dzimnava, Star. dzimnava

2. Pieminekļa īpašnieks vai fototājs (ja privātpersona, tad uzrakstīt vārdu un uzvārdu, ja institūta vai organizācijas (ar nosaukumu))
Emīls Sarkanis

3. Pieminekļa apraksts vai nosaukums (sīkstiņi)

4. Pieminekļa nosaukums (saskaņā ar "Pāp. likumu")

5. Vietas fotoattēls (ar apliņu aplis par pieminekli)

6. Īsāki norādījumi par pieminekļa atrašanās vietu (apriņķis, apriņķis pret dzelzceļu u. t. t.)
Kapavietas atrodas ap 1 km uz S no katoļu baznīcas pie Dabūnu dzimnava un Star. mājas

7. Pieminekļa darbinātuma laiks, vērtums, un ja zināms darbinātība tad tā — uzvārds

Pieminekļa forma: *vieta un izstrādājums*

Ja pieminekli kāds fotografējis vai zīmējis, tad kur atradās attēlojums *lf. Sarkanis*

locekļu un gājēju, cik viņam ir lopu, kāda ir zemes auglība, cik tālu līdz tirgiem. Pēc tā noteica zemnieka sētas arklu skaitu. Ap 1690.gadu arkls bija zemnieku sēta, kas deva nodevas un pildīja kļaušas par 60 dālderiem. Vēlāk arkla vērtību paaugstina.

Nedēļas kājinieks jeb otrinieks gāja muižas gaitās tikai no Jurgiem līdz Miķeļiem atšķirībā no nedēļas zirdzinieka, kuram jāstrādā cauru gadu piecas dienas nedēļā.

Priekšstatu par Litenes zemniekiem veicamo kļaušu daudzveidību, iespējamiem daudziem variantiem var rast Vidzemes 1638.gada arklu revīzijas protokolos atrodamajā tabulā par pārbaudītajām 169 Alūksnes pilsnovada zemnieku sētām.¹⁶ No 1663. līdz 1667.gadam novadā pastāvējušas 65 dažādas kļaušu kombinācijas. Citur Vidzemē tā nav. Pēc revīzijas protokoliem nepilda nekādas kļaušas 119:

Amatnieki	3
Dažādu iemeslu dēļ atbrīvoti	7
Kļaušas nomaina ar līniju vai naudu	109
Pilda kļaušas:	
Katru nedēļu kājām	1
Katru otro nedēļu kājām	2
Vienu nedēļu kājām, otru ar aizjūgu	1
Katru trešo nedēļu ar aizjūgu	2
Katru otro nedēļu ar aizjūgu bez otrinieka	15
Katru otro nedēļu ar aizjūgu un pusotrinieka darbu	5
Katru otro nedēļu ar aizjūgu, veicot arī otrinieka darbu	2
Divas nedēļas ar aizjūgu, trešā- mājā, bez otrinieka darba	1
divas nedēļas ar aizjūgu, trešā – mājā, ar otrinieka darbu	4
katru nedēļu ar aizjūgu, bez otrinieka- darba	16
katru nedēļu ar aizjūgu, ar otrinieka darbu	1
KOPĀ	50
	169

Arī citas šajos protokolos sastopamās tabulas par Litenes un Kalnamuižas zemnieku sētām pārliecina gan par kļaušu lielo dažādību – «zwei Wochen, alle Woche ohn ott, die Andere woche mit Ott»¹⁶ – gan par to, ka šajos gados apkārtnē plaši ziedējuši mūsu dienās vairs neieraugāmie linu lauki. Muižai vajadzējis linu, daudz linu, ar tiem lielā mērā aizstātas kļaušas, otrinieka darbs. «Tīru» kļaušu salīdzinoši maz. Ar liniem aizstāta arī muižai maksājamā nauda, nododamais alus, aitas u.tml. Tā ir Gulbenes un Alūksnes novadu īpatnība. Šo aizstāšanu E.Dunsdorfs dēvē par leidu, bet zemniekus par leidiniekiem jeb leimaņiem.

Ilgus gadsimtus Litene bijusi linu zeme. Vēl 1911.gadā «Jaunā Dienas lapa» raksta: «Cemerī» bija agrāk Rīgā linu tirgū pazīstami kā augstākās linu zortes piegādātāji. Viņu lini tika atpazīti zem vārda «Cemeru lini». Bet tagad «Cemerī» linus sēj maz. Lini viņiem arī neizdodas labi, jo zeme spēcīga, lini krīt veldrē, no kā dabū pakulainu šķiedru.»¹⁷ Arī neatkarīgās Latvijas laikā par galvenajām ražošanas nozarēm pagastā uzskatītas graudkopība un linkopība.

Revīzijas protokolos starp simtiem citu ierakstu arī ziņas par Litenes zemniekiem muižai nododamo kunga tiesu. Vāciskā teksta rindās Pērkonu Pēterim, Veģu Mātsam, Veģu Jurim apstrādājamo un jauniekārtoto arklu skaits, muižai nododamā rudzu, miežu, auzu kunga tiesa pūros.¹⁸ Arī viņu kļaušas aizstātas ar 30 podiem linu. Uzskaitīti pavasarī un rudenī izsētie rudzi, mieži, auzas, kvieši, lini, griķi, zirņi. Uzrādīti dēlu vārdi, to vecums, kā arī zirgu, arkla vēršu, govju skaits.

Pie zemnieku vārdiem norādīts, vai viņš ir šeit dzimušais [Erbpauern] vai ienācējs [Fremde]. E.Dunsdorfs lieto jēdzienus «dzimnieks», «svešinieks».

Cik patiesībā lielas ir šo zemnieku muižai dodamās nodevas – grūti šodien pateikt. Labības pūrs tolaik katrai muižai savs. Bija gan mēģinājumi tirdzniecībā šo pūru standartizēt ar Rīgas pūra tilpumu: Rīgas pūrs = 6 sieki = 54 stopi = 24 kapas. Rīgas pūra paraugs 68,75 litri. Dažos gadījumos uzskaitīti Rīgas, citos – zemnieku pūri.

Ne pārskatos par kunga tiesu, ne pavasara sējumu uzskaitē nav minēti kartupeļi. Tikai 1789.gadā Cēsu apriņķī bada draudu novēršanai sāk audzēt kartupeļus.

Iebrukumi un kari Litenē sajauc tautības, dažādu Latvijas novadu iedzīvotājus, aizrauj svešumā līteniešus. Tā dara ne tikai krievi, bet arī poļi, atkāpjoties no Vidzemes. Tukšajās sētās ienāk bēgļi.

«Ein Pol», «ein Russ», «aus Russland», «beide Russen sindt», «ein Curlender», «ein Fremder»¹⁹ – tādas ir atzīmes par atsevišķiem Litenes un Kalnamuižas saimniekiem Vidzemes 1638.gada arklu revīzijas tre-

šajā burtnīcā. Abu muižu zemnieku saimniecības te aplūkotas vienkopus. No 216 vīriešiem tajās 5 ir ienācēji no citiem Vidzemes novadiem, 17 kurzemnieki, 18 krievi, 4 poļi.

Uzkrītoši arī, ka Litenes zemnieku sētu apsaimniekotājiem samērā daudz krievu vārdu: Griša, Ivans, Ambrozijs, Timotejs, Osips, Pāvels, Ankipps, kas ir krievu Antips.

Lielajā Zviedru kadastrā 1681.- 1710.gadā minēto māju skaits ievērojami neatšķiras no Vidzemes 1638.gada arklu revīzijā uzskaitītajām. Ir dažas atšķirības un izmaiņas.²⁰ Kadastrā minētas liteniešu mājas: «Namstadi», «Pērkoņi», «Veģi», «Lešķi», «Kūšolas», «Sprukuli», «Speģi», «Juriši», «Mahsa Sackast» jeb «Masse Saeckas». Pēdējais nosaukums nav atšifrēts. Otrā vārda fonētiskais skanējums visvairāk atgādina šodien sastopamu Litenes mājvārdu «Sakārņi». Ir «Jaunsakārņi» un «Vecsakārņi». Varbūt bija «Mazsakārņi», «Mežsakārņi»? Tāpat var domāt, ka mājas ar šo nosaukumu atradās citā Litenes pusē nekā šodien. Lešķos ilgstoši dzīvojuši Sakārņu dzimta. Lešķu dzirnavas sauktas par Sakārņu dzirnavām. «Dzirnavas bija Sakārņos», tā saka vēl šodien, domājot Lešķus. Tādā gadījumā senās mājas būtu atradušās vairāk vienkopus, kas ir loģiski: «Lešķi», «Sakārņi», «Veģi», «Pērkonī». «Bļodnieki» un «Kokari» šajā laikā pārgājuši «Kalnamoisie» muižas pārvaldījumā, lai vēlāk atkal piederētu Litenei. Vai nospēlēti uz kārtīm muižu pārvaldītāju biežajos turnīros, kā to vēsta nostāsti? Tie vēsta, ka šādi Litenes muiža ieguvusi: «Putrānus», «Kažokus», «Kokarus», «Jekovicus», kas šodien ietilpst Stāmerienas pagastā. Šo māju piederība vienai vai otrai muižai mainījusies vairākkārt- tā «Bļodnieki» 1638. gadā pieder Litenei, ap 1710.gadu – Kalnamuižai, 1908. gadā - atkal Litenei. 1929.gadā - joprojām tāpat. Taču 1930. gadā «Bļodniekiem» tuvās «Skolu mājas» minētas jau pie Stāmerienas pagasta, kā tas ir šodien.

Šī mainība atgādina slavenās Strasbūras piederību te Vācijai, te Francijai.

J. Endzelīna 1922.gadā izdotajā vietvārdu vārdnīcā pie Litenes mājām minētas arī Stāmerienas «Pelēdnes», «Salenieki», «Šmoņi» ar nesen atklātajiem senajiem apbedījumiem. Litenes muižas zemes kādreiz bijušas līdz Ludzezeram. To apliecina tālāk citētā publikācija «Vēstules no Vidzemes malienas: «Litenes pagasta vakaru galā ap Ludza ezeru ir bagāti tūrumi, pie mājām labi kopti dārzi»Šodienas litenietim šis ezers šķiet tāls.

Turpmākajos gadu desmitos pagasta teritorija tikai samazinājusies: neatkarīgās Latvijas laikā tas noticis sakarā ar Stāmerienas skolas uzcelšanu, padomju gados Stāmerienas sovhozam tika pievienota vesela Litenes kopsaimniecības lauku brigāde.

Aplūkojamajā laikā «Lettin Dorf» un «Kalnamoise» ir mājas ar vienādiem nosaukumiem: «Speģi», «Lešķi», «Namstadi», «Sprukuļi». Pēc laikmeta dokumenta šajā laikā minētajām 10 liteniešu sētām ir 234 mucasvietas zemes. Mucasvieta – tā laika zemes platības mērs. Šādā platībā var izsēt 2 pūrus rudzu. To pielīdzina 0,49 ha.

1638. gada zviedru dokumentos minētas Litenes un Lešķu dzirnavas. Litenes dzirnavas iezīmētas 1791.-1793.gados izdotajā Mellīna kartē.

No dažādiem avotiem noprotams, ka jau tolaik šīs dzirnavas atradušās Kordonā, vēlākās papīrfabrikas teritorijā.

Te, ap Liteni, arī Pētera Pirmā soļi. Šīs divi metri un pieci centimetri garais Krievijas cars, kas valkā 38. izmēra zābakus un 48.lieluma virsdrēbes, izsūtīdams lielu daļu Alūksnes pilsētas un Ziemeļlatvijas iedzīvotāju, veic pirmo lielāko latviešu deportāciju, kuru viņa pēcteči atkārtos pēc 240 gadiem. No Alūksnes draudzes krievi aizved 588 cilvēkus, no Gulbenes - 75.

Litenē šajā laikā dzīvi 88 cilvēki, palikušas 10 zemnieku sētas ar 60 vīriešiem un zēniem. Apdzīvoto arklu skaits te no 9 ½ 1625.gadā samazinājies uz 2 ¾ 1710. gadā. Aizvezdams sev līdzī gūstā no netālās Alūksnes mācītāju Ernstu Gliku ar Latgales Kalna Višķos dzimušo audžumeitu Martu Skavronsku, kura vēlāk kļūst par Krievijas ķeizarieni Katrīnu I, Pēteris I liek aizraut līdzī gūstā vismaz 22 liteniešus. Vai arī tos pārkrīsta grieķu katoļu ticībā un pārdod verdzībā turkiem?

Mēris Litenē paņēmis tikai vienu dzīvību.²¹

4 nedēļas Litenes mežos un purvos, zaudējis visu savu iedzīvi, slēpjas E.Glika adjutants, iecerētais amata pārmantotājs, Lejasciema un Zeltiņa draudzes mācītājs Millers.²²

Te jau arī ir Pētera 1702. gada augustā un septembrī pilnībā izsvēpētā zeme, kur pēc vēsturnieku atzinuma kilometriem tālu nesaudzird ne gaili dziedam, ne suni rejam.

«Itin viss ir sagrauts», armijas virspavēlnieks grāfs Šeremetjevs ziņo Caram. «Boriss Petrovičs,» cars uzslavē savu virspavēlnieku Baltijā, «rikojies lieliski».

Ne tikai daudzo svešnieku daudzkārtējie iebrukumi postījuši Litenes zemnieka sētu. To darījuši arī baumas, bailes, pastāvīgā nedrošība un apdraudētība, dzīvojot tuvu robežai. Pirms 1771.gada plašo zemnieku nemieru uzliesmojuma Alūksnes apkārtnē izplatās baumas par poļu konfederātu gaidāmo iebrukumu Vidzemē.

Uz Latgali tiek izsūtīti karaspēka izlūki, kas izklausā iedzīvotājus. Viens no izklausītajiem Viļakā «esot dzirdējis, ka tie poļi papriekšu sūtījuši to labāko ceļu izlūkot, kā tie varētu piepeži pie mums nākt, bet atraduši, ka stiegami purvi priekšā un stipri aizcirsti ceļi, esot tie uz Litenes pusi griezušies, gribēdami tur iekšā lauzties».

Izplatās baumas, ka Litenē jau notiek kaujas, ka Litene jau deg. Muižnieki un mācītāji bailēs no zemnieku nemieriem bēg uz Cēsīm, pat Rīgu. «Litenē vēl bija miers, kad tur ziņa atnesta, ka šaipus Litenes visas muižas un sētas ir tukšas, bet uz to slavu bēdza ir tie Litenes, Kalnamuižas, Gulbenes, Zeltiņu ļaudis un tā projām. Apstājās lauku darbi plašā apvidū, sētas tukšas, nogrieztas negatavas vārpas, cūkas nokautas, suņi pakārti, lopi aizvesti uz mežu.»²³

«Litenē sākās bēgļu kustība, kas izpletās līdz Valmierai un Cēsīm. Zemnieki plašos apgabalos pameta lauku darbus un bēga mežos».^{23,1}

Nemītīgajās svešvaru sadursmēs latvietis allaž vēlējies izdzīvot, pašsaglabāties nākotnei.

Patstāvībai iespēju tik maz! Ar ko kopā – tāds mokošs jautājums pastāvējis mūsu tautai visos vēstures posmos. Līdz izaug dūša un spēks izkarot savu valsti. Jāsaka gan, ka vienas vai otras izvēles akcentējums vēsturnieku darbos ir atkarīgs no rakstīšanas laikā valdošās ideoloģijas.

Ar ko kopā – tāds jautājums mūsu priekštečiem, Litenes puses ļaudīm, ir arī Ziemeļu kara laikā. Padomju laika vēsturnieki raksta, ka latvieši un igauņi apsveikuši krievus kā atbrīvotājus. 1704.gada rudenī Miķeļdienā novadā ierodas 300 krievu jātnieki.

Krievi Alūksnes un Gulbenes draudzēs šajā laikā atlaiž kļaušas, ierāda muižnieku laukus, atbalsta latviešu zemnieku vēršanos pret vācu muižniekiem, pieraksta zemniekus par saviem ļaudīm, nosaka nodevas armijai. 1704.gada ziemā Alūksnes un Gulbenes draudzēs vācu muižnieku vara uz laiku faktiski likvidēta. Par pārvaldnieku Kalnamuižā, Gulbenē, Alsviķos, Litenē, Beļavā krievi ieceļ Vārdavu Tomu. Muižu sadalītājs Alūksnes audējs Lieljaku Jēkabs grasās sagūstīt Fitinghofu – Alūksnes un apkārtējo muižu pārvalditāju.²⁴

Arī liteniešiem jāved labība krievu nometnei uz Pečoriem, nodevas jāved uz Vatselīnu Igaunijā.

Tajā pašā laikā Ziemeļu karā latviešu zemnieki veido savas vienības pret krieviem. Ir Alūksnes bataljons ar Alūksnes, Gulbenes, Zeltiņu rotām, kur iespējams, arī kāds no Litenes ļaudīm. Augsti novērtēta Alūksnes bataljona cīnītāju varonība.

Lieciniece aizgājušo gadsimtu smagumam, mūsu zemītes daudzkārtējai sadalīšanai un pārdalīšanai starp svešām varām, Latgales ilgstošai atrautībai no pārējās latviešu apdzīvotās teritorijas ir katram lītenietim pazīstamā plašāka apdzīvotā vieta «Kordona». Vārda patiesais skanējums pārveidots, pievienojot tam sieviešu dzimtes galotni. Svešvārdu vārdnīca skaidro: «Kordons – robežapsardze, apsardze». Latvju mazā enciklopēdija: «Kordons – militāru vai policijas posteņu ķēde, robežsargu māja.» Kādas robežas sargājamas Litenē?

Gandrīz pusotra gadsimta te bijusi šķirtne starp divām valstīm. No 1629. līdz 1710.gadam te robežojusies zviedru Vidzeme ar Polijas pārvaldīto Latgali – Inflantijas hercogisti, bet no 1710. līdz 1772.gadam – Cariskās Krievijas un Polijas valsts teritorijas. E.Dundorfs izskaidro, ka pēc 1629. gada pamiera starp Zviedriju un Poliju demarkācijas līnija noteikta pār Pededzi un Aivieksti, nevis pa tām: Zviedrus interesēja apdzīvotie upju krasti, nevis purvainie un mežainie tukšumi.²⁴ Var domāt, ka robežas josla varēja būt starp Pededzes un Sitas upēm. Aiz Sitas sākusies Poļu valsts. Ir arī citas ziņas, kas apstiprina, ka Litenē kā robežzonā atradies spēcīgs karaspēka garnizons. Domājams, turpat Kordonā. To 1771.gada Alūksnes novada zemnieku lielo nemieru laikā Alūksnes mācītājs Pricbīrs lūdza palīgā nemieru apspiešanai. Alūksnes garnizons ir par vāju. «Es sūtīju grāmatu uz to majora kungu Litenē, to dumpi izstāstīdams un lūgdams, lai viņš no saviem karavīriem sūtītu to dumpi apklusināt un lielāku nelaimi novērst. Tas majora kungs nosūtīja karavīrus, tie postījā bēdz dziļi mežā.»²⁷

Litenes garnizonu šajā laikā komandē majors Zorgers. Viņam ģenerālgubernators Brauns pavēl apspiest zemnieku nemierus, vajadzības gadījumā lietojot pat ieročus.

Kordonā padomju laikā piecdesmito gadu sākumā uzceļ Litenes hidroelektrostaciju, kas pavisam drīz pavasara palos sagrūst. Atmiņas par objekta celtniecību glabā divi literārie darbi: 1949.gadā «Padomju Jaunatnē» publicētais Ēvalda Vilka apraksts «Kad strādā ekskavators «pīkols»», kas 1986. gadā ietverts kopoto rakstu 5.sējumā, un J.Plotnieka 1950. gadā uzrakstītais dzejolis «No Pededzes nāks gaisma».

Atklāšanas svinības 1952. gada vasarā ar atnākušo cilvēku jūru uzņemtas tā laika kinohronikā, kuras fragmenti bija skatāmi Latvijas Televīzijas raidījumā «Tādi esam. Latvija – pēdējie 100» 2004.gada 15. decembrī.

No Krievijas impērijas valdīšanas sākumposma līdz mūsdienām atnākušas vēl kādas ziņas par Liteni. Šajā laikā tikai nedaudzas draudzes izņēmuma kārtā saņēma atļauju mirušos glabāt ārpus draudzes baznīcas kapsētas. Bet litenieši pieder Gulbenes draudzei.

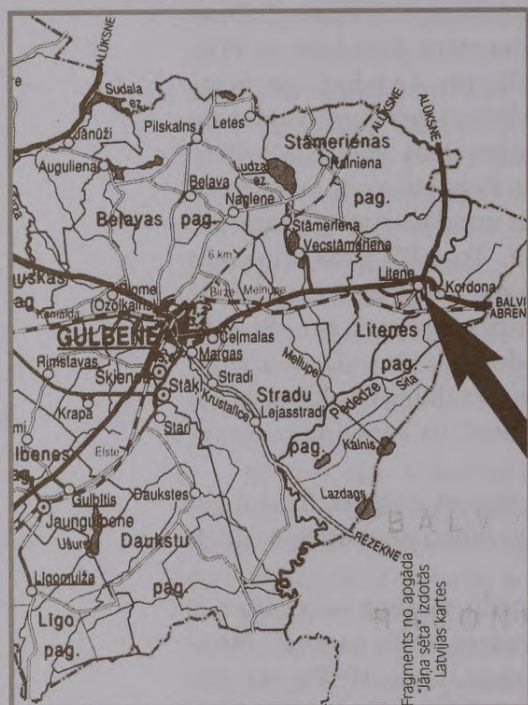
«Gulbenes draudzē 10 liteniešu mājām atļāva glabāt kapellā, jo viņiem ceļš uz baznīcu tāls un slikts.»²⁵

Kas ir kapela? Livonijā šim vārdam bijušas divas nozīmes: blakus baznīca, meitas baznīca – Tochterkuerche» un apbedījuma vieta – kapenes.

Diezgan droši var domāt, ka tādā gadījumā šī kapela – blakus baznīca – bijusi «Lešķos» un tur blakus 3 dažādu laiku apbedījumiem

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Kordona uz Vidzemes un Latgales robežas

– Baltijas somu, seno letgaļu, zviedru karavīru – atrodas vēl ceturtais – pašu līviešu 1710.- 1740. gadu apbedījums. No tāliem vectēviem līdz jaunākajiem laikiem atnākušas ziņas par šeit agrākajos laikos pastāvējušo baznīcu. Ir nostāsti, ka māju saimnieks arot atradis ne tikai senlietas, bet arī baznīcas pamatus, ka pirmā pasaules kara laikā vācu karavīri, lūkodamies senā kartē, taujājuši pēc «Weggi Kirche» – tuvumā atradās senās Veģu mājas. Tikko saskatāmi šī baznīca iezīmēta A.Mollera veidotajā kartē «Baznīcas Vidzemē 1702. gadā». Norāde uz to atrodama arī E.Dunsdorfa darbā: «Piemēram, 1750. gada arklu revīzijā Lītenē bez arklu skaita minēts krodznieks, ķesteris, zvaniķis, skola, audējs un dzirnavnieks». 25, Ko darītu zvaniķis un ķesteris bez baznīcas? Tātad tā pastāvējusi vismaz no 1702. līdz 1750. gadam. Pēc 1920.gadā izdarītajiem izrakumiem secināts: «Izraktie kauli nav viēnāda vecuma: no dažiem atlikuši tikai

Apdzīvota vieta un autobusu pietura šodien.

Ceļa pagrieziens uz nometnēm

J. Zvaigznes foto

1952. gada vasarā svinīgi
atklātā Litenes HES.

Foto no Pastaru ģimenes albūma

pelni un sīkas drumslas, citi labi saglabājušies». Tas ir būtisks apstiprinājums versijai par dažādu laiku apbedījumiem šajā vietā. Kapu teritorija varētu būt samērā plaša. Rodas priekšstats, ka Litenes «Lešķi» vēsturiski ir sens plašāks ciems ar vairākām sētām, dzirnavām, baznīcu – kapellu.

1726.-1727.gada ģenerālvizitācijas protokolos minētas 19 Vidzemes draudzes, kurās joprojām valda stipra māņticība, kalpošana elkiem: iešana pie zilniekiem, slimnieku vārdošana, ziedošana mirušo dvēselēm, upurēšana svētajiem. Starp šīm 19 minēta arī Gulbenes draudze, uzsverot – «īpaši Litenē»²⁶

1690.gadā kāds alūksnietis, kas bija krenķīgs par zirga nobeigšanos, pieķerts ejam pie zilnieces Vecās Annas Litenē. Pēc viņas ieteikuma bijis jāiet uz kapiem un jāziedo mirušajiem olas, alus, maize un jālūdž, lai vecajie ļaudis palīdz labi miežiem un rudziem augt, arī zirgiem un lopiem.

Spriežot pēc rakstiem, vēstures gaitā mainījusies muižas nosaukumi: 1681.gadā - «Lettinshoff», 1782.gadā - Lettien, Littin, 1909.gadā - Littenes muiža.

Litenes muižas piederība saistāma ar Vidzemē pastāvošiem likumiem. 1680.gadā Zviedrijas parlaments pieņem lēmumu, ka valsts ziņā pāriet visas muižas, kas agrāk valstij piederējušas, tātad praktiski visas. Vēl ap 1720.gadu Gulbenes draudzē galvenokārt ir valsts muižas. Ir tikai dažas sīkas privātmuižas. Draudze reti apdzīvota. Tādēļ arī skolu sākumi te meklējami samērā vēlu. Bet 1783.gadā Katrīna II pasludina muižu alodifikāciju – atdošanu muižniekiem īpašumā.

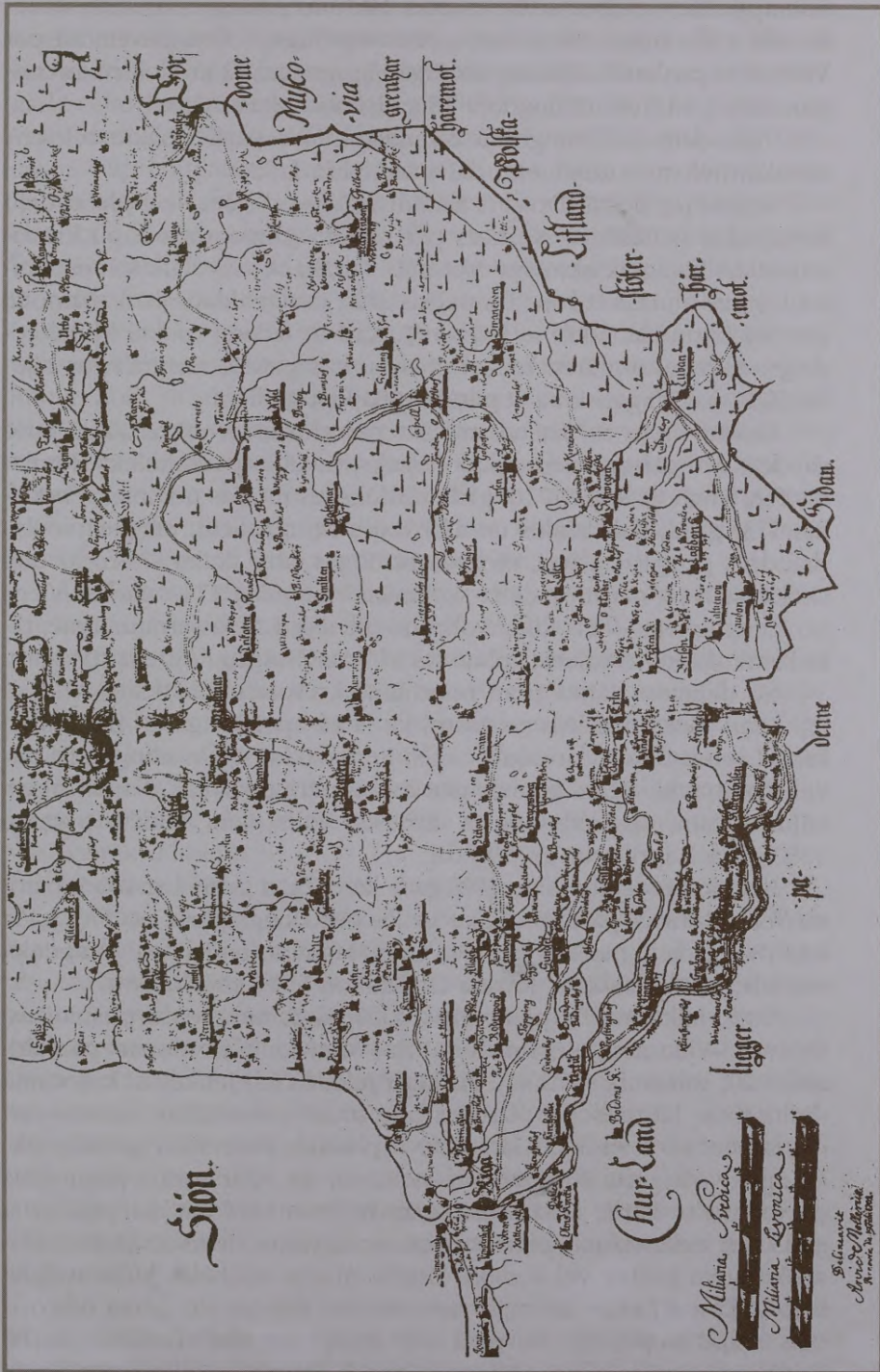
Litenes muižas ilglaicīgākie pārvalditāji un īpašnieki dažādos laikos bijuši: feldmaršals Gustavs Horns zviedru laikos, Minnihu dzimta no 1762.–1789. gadam, šajā dzimtā – īstenais padomnieks Ernsts grāfs Minnihs, kambarkungs Burhards Kristofers Minnihs, Fitinghofu dzimta no 1789. līdz 1797. gadam. To pārstāv slepenpadomnieks Hermanis fon Fitinghofs, īstenais padomnieks Otto Hermanis fon Fitinghofs, Anna Ulrika fon Fitinghofa, dzimusi Minniha. Taču jau pirms nopirkšanas no 1688.gada šī dzimta nomā Litenes muižu.

Liteni un Vecgulbeni Minniham svinīgos apstākļos 1763.gada 11.maijā atdod pati Katrīna II kā kompensāciju par 1742.gadā konfiscēto Ranzen muižu Igaunijā. Jaunā īpašnieka valdījumā Litene ir jau no 1762.gada.

Burhards Kristofers grāfs Minnihs Liteni un Vecgulbeni kā mantojuma daļu par 60000 rubļiem savās rokās saņem 1788.gada 15.martā. Fitinghofiem par 80000 rubļiem abas muižas pārdotas 1789.gada 3.augustā.²⁸

Vēsturnieks M.Stepermanis Oto Hermani Fitinghofu nosauc par Vidzemes bagātāko muižnieku, kuram pieder 11 dzimtmuižas, kurš nomā vēl daudzas kroņa muižas, kuram pieder 4127 dzimtļaudis,

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Baznīcas Vidzemē 1702. gadā
(Karti zīmējis A. Mollers)

ādu apstrādes un linu aušanas manufaktūras Alūksnes muižās, itāliešu stilā celta māja, zāles, klubi, restorāni Rīgā.⁹ Viņš dēvēts arī par Vidzemes puskarali. Mūsdienās Rīgā Vāgnera ielā 2 tirdzniecības centram tiek pārbūvēts Fitinghofa 18.gadsimtā celtais nams.

«Nabadzīgs kā Fitinghofa zemnieks», tāds plaši izplatīts teiciens savukārt raksturo zemnieku dzīvi šajā pašā laikā.²⁹

Teikas un nostāsti par dažādām Latvijas vietām sevī glabā daļu vēsturiskās patiesības. Nostāsts par minēto Akmeņrūča kapu krāvu-mu vēsta, ka agrāk akmeņu esot bijis vairāk, bet savulaik šeit esot racis Litenes muižas barons un palicis akls, jo nepaklausījis nosapņotai pavēlei pārtraukt rakšanu krājumā. Kad to izdarījis, atkal kļuvis redzīgs. Akmeņi iemūrēti mežsargmājās, kas patiesi vienmēr tur bijušas, līdz pat 20.gadsimta septiņdesmitajiem gadiem.

Tiešām viens no Litenes muižas pārvaldītājiem mūža otrajā pusē zaudējis acu gaismu: slepenpadomnieks, valdības padomnieks Hermanis fon Finghofs kopš 1710. gada ir Alūksnes muižas nomnieks, bet tikai 1735.gadā, palicis akls un atbrīvojies no amatiem, piegriež vērību draudzes garīgajai dzīvei, piegādā no Rīgas labu skaitu ābeču, uzdod skolotājiem pa mājām meklēt skolēnus. Viņš mirst 1749. gadā.³⁰ Viens no Fitinghofiem – Šēls Rihards Bruno dienējis Latvijas armijas flotē, bijis karakuģa komandieris, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru.

Šis dzimtas pārstāvji arī mūsdienās viesojušies Alūksnē.

Jānis Sieks dzirdējis nostāstu, ka laikā ap 1880.gadu Akmeņrūči racis Litenes barons un kļuvis akls, jo nepaklausījis nosapņotajai pavēlei pārtraukt. Redzi atguvis pēc darbu pārtraukšanas. Nav apstiprinājuma tam, ka akls kļuvis Ernests Volfs, kas muižu pārņēma 1880.gada 1.aprīlī par 227500 rbļ.

No 1802.gada, nevis no 1820.gada kā dažkārt lasāms, muiža ir baronu Volfu dzimtas īpašums. Dažus gadus pēc Fitinghofiem, no 1797.gada līdz 1802.gadam, muiža ir landrāta Otto Magnusa fon Rihtera un aprīņķa maršala, vēlākā landrāta, Johana Gotliba fon Volfa kopīpašums.

Volfu laikā muižai pieder ap 10000 ha zemes, četras pusmuižas: «Silava», «Vilkumuiža», «Briežumuiža», «Kordona».Kordonas pārvaldnieks 20. gadsimta sākumā bijis kāds Jekelns jeb Jenkelns. Izdevumā «Baltisches Historisches Ortslexion» starp pusmuižām minēta arī «Garschenhof» – šodien «Gāršnieki» – plašāka, šobrīd jau gandrīz tukša apdzīvota vieta.³⁰ Dzirdēts nostāsts, ka «Gāršnieku pusmuižas pārvaldnieks 1918. gadā arestēts un nošauts Madonā, ka viņa mājā atrasta ar zelta naudu pilna kannā. Apdzīvotās vietas ar šādiem nosaukumiem pastāv vēl šodien. Briežu muižā trīs lielās kūtīs audzēti brieži. Kuros gados tas bijis, nav zināms. Bijušas trīs garas dzīvojamās mājas kopējiem. Tuvumā vēl šobrīd atrodas «Ganību» mājas. Briežkopju mājas bijušas līdzīgas šobrīd «Fabrikās» redzamajām.

1817.-1819. gadā celtā Volfu Litenes pils citu vidū neizceļas ar arhitektonisko savdabību, neparastību, īpašu skaistumu. Ēka būvēta klasicisma stilā, par paraugu ņemot pēc grāfa Mellīna projekta 1789. gadā celto Jaunlaicenes pili, kas piederējusi pirmajam «litenietim» no Volfu dzimtas Johanam Gotlibam. Līdzīgas ir ne tikai ēkas. Arī Liepceliņš stipri atgādina Jaunlaicenes muižas baroneses liepu aleju. Jaunlaicenes pils vairs nav, taču Litenes pils ir ļoti līdzīgi Johana Gotliba Volfa Zieneru kunga mājai. Ēkas centrā – trīsstūrveida frontons. Īpatnēja detaļa bijusi ar melnu krāsu uz balta apmetuma gleznota vītenveida frīze ēkas ārpusē. Pēc pārbūves tā aizkrāsota. Sākotnēji pils ir bijusi nemājīga, plaša un neproporcionāla. Neparasts ir celtnes platumš salīdzinājumā ar garumu. Visai ēkai cauri stiepjas garš koridors, kuram abās pusēs izvietotas dzīvojamās telpas. Priekšējā fasādē sākotnēji ierīkotas divas ieejas. Pēc vārienīgas pārbūves 1840.gadā viena no ieejām aizmūrēta. Šajā gadā veikti arī citi pārveidojumi. Sākotnēji nav bijis lodziņu pils jumtā. Arī pēc tam vairāk nekā pusotra gadsimta laikā pils ievērojami pārveidota. Šobrīd nav zināmas izmaiņas pēc nodegušās ēkas atjaunošanas 1906. gadā.

1917.gada rudenī un ziemā pili posta, inventāru izvazā krievu 1.armijas inženiertehniskās (būvniecības) daļas. 30₂

Iskolata 1917.gada 4.decembra prezidija sēdes protokolā Nr. 40 ierakstīts lēmuma punkts par Litenē notiekošo ziņot 1.armijas komitejai.

Kad divdesmitā gadsimta divdesmito gadu sākumā pili pielāgo skolas vajadzībām, tiek aizmūrētas parādes durvis fasādes labajā pusē. Tiek izcirstas durvis, kas mūsdienās ved uz noliktavu. Šajā laikā nozūd jumta izbūves trīsstūrveida frontona abās pusēs. Ēka ieguvusi vairāk dūmeņu.

Lielāki iekšējie un ārējie pārkārtojumi tiek veikti no 1959.-1962.gadam, kad par vidusskolas direktoru strādā Jānis Actiņš. Tikai šajā laikā parādes durvis iekārto fasādes centrā, garajos, tumšajos abu stāvu vienlaidu koridoros izcērt vestibilus, uzbūvē kāpnis avārijas gadījumam, maina iekštelpu plānojumu. Iekšējās telpas nedaudz pārkārtotas pēc 1979. gada martā notikušā ugunsgrēka. Tad nojauca dūmeņus un krāsnis. Taču, neskatoties uz arhitektonisko pieticību, neatkārtojamu, īpatnu skaistumu šai baronu Volfu pilij piešķir celtniecībai izvēlēta vieta: stāvās kraujas pati mala, Pededzes pēkšņais pagrieziena turpat lejā, upes ietvertais zaļais līcis iepakā.

Šim dabas skaistumam talantīgi savu roku pielicis tā laika cilvēks, izveidojams Liepceliņu, radīdams parku, izvietodams ēkas vietā muižas ansambli.

«Šo rindu autors, kas šeit kā zēns nodzīvojis vairākus gadus, labi atceras šos laikus: glīti celiņi veda lejup uz upi, pār kuru bija pārmests neliels tilta sprāklis, lai pa to varētu nokļūt uz parku otrpus

upei. Arī upes augstajā krastā bija celiņi gan augšā, gan apakšā, un parka galā uz augstāka paugura bija novietojies īpatnēji skaists paviljons.»³¹ Pēc ilgākiem novērojumiem un aprakstu salīdzināšanas radusies pārlicība, ka tas atradies parka viņā galā izcili dižām eglēm un ozoliem apaugušajā trijstūrī pretim Pededzes tik pēkšņajam pagriezianam Lecmaņu mājas tuvumā. Upei pakāpeniski iegraužoties krastā un tam nobrūkot, veidojusies pārkare. Tās malā zem augsnes virskārtas atrokami drupināti un šķelti akmeņi. Skats no paugura augstuma uz upes likumu pāri toreiz neaizaugušajai pussalai uz pili, peldvietai piemērotais upes paplašinājums, izjādes ceļa tuvums – tas viss varēja likties pievilcīgs barona ģimenei. Apakšējais celiņš pils aizmugurē nav bijis tur, kur šodien gar pašu upes malu aizvijas gājēju taka, bet krasta vidusdaļā, kur stāvākā nogāze pāriet lēzenākā pļaviņā, kur beidzas lejupvedošās vēl saskatāmās kāpnes. Biezs oļu klājums zem velēnas iezīmē celiņa vietu.

Muižas ēkas priekšā reljefs ir līdzens, un parādes pagalma apstādījumi veidoti pēc regulārā plānojuma, bet upes licī ierīkots ainavu tipa parks.

Tajā sākotnēji bijis daudz eksotisku augu: baltegle, lapegles, tūjas, arī zilganā egle un baltā apse. Zinaida Žukova starp parka kokiem un krūmiem min sausserdi, balto vītolu, kalnu priedi, Eiropas segliņu, krūmveida karaganu, Ungārijas ceriņu.³²

Līdz šodienai kopumā labi saglabātajā ēku ansamblī, kurā ietilpst pils, klēts, staļļi, oranžērija, dārznieka, vagara, dzīvojamās mājas, noliktavas un vešūzis, sākotnēji bijušas vēl citas ēkas. Izzudušas 9–10 lielākas vai mazākas celtnes. Starp vešūzi un noliktavu – leduspagrabu, kur tagad ir skolēnu darbnīcas un kurtuve, atradusies vēl viena dzīvojamā māja.

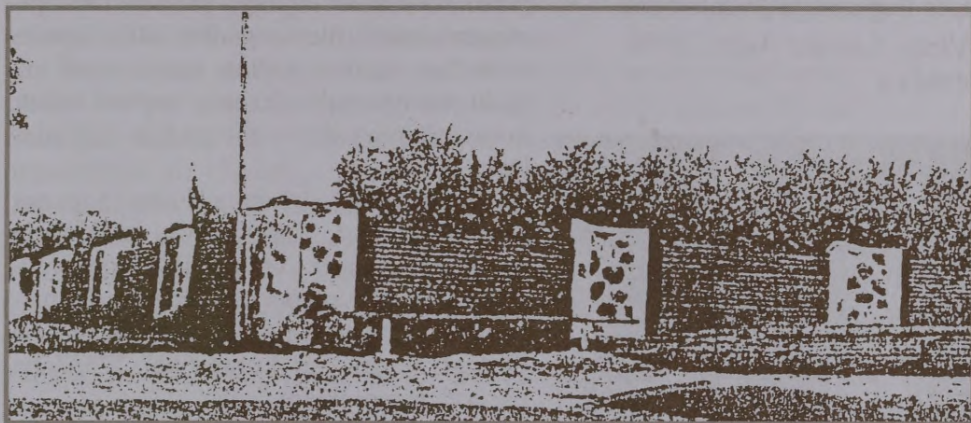
Perpendikulāri staļļiem, to tiešā tuvumā, no Alūksnes puses pilij piebraucamā ceļa malā, bijusi gara kučiera un staļļa puišu dzīvojamā māja. Par barona kučieri kādu laiku kalpojis arī liteniešiem labi pazīstamās ilggadīgās skolotājas Ernas Antmanes vectēvs. Muižas smēde atradusies leļpus tagadējā skolas ūdenstorņa. Liteniešiem pazīstamā ilgo gadu kokapstrādes darbnīca ir muižas rijas atlikusī kurtuves daļa. Rija nodegusi nemieros. Tā bija mūrēta no māla kleķa. Otra muižas rija bijusi Kordonas pusmuižā, vietā, kur kolhozu laikos bija tehnikas laukums. Sienas fragments liecina, ka plašāka bijusi oranžērija.

Savdabīga muižas laika celtnē vēl pirms gadiem trīsdesmit bija redzama blakus tā sauktajai Vagara mājai. No lieliem laukakmeņiem pamatīgi būvētā ēka, kuras ārējie izmēri, apmēram 5×6 metri un kuras biežajā sienā iekalts viens vienīgs kalnu restu lodziņš, rosināja domāt par cietumu.

Pili norobežoja augsta akmens sēta.

Kā visur Latvijā simtgadīgiem kokiem apauguši ceļi ievēd muižā un izved no tās. Litenē tie ir Gulbenes, Kalnienas, Alūksnes, Balvu ceļi. Kas gan šodien zina un piemin Āboliņu Minnu, viņas laikabied-

Litenes muiža. Žogs ap augļu dārzu 19. gadsimta beigās

Volfu pils šajā laikā

Johanam Gotlībam Volfam piederējusi Ziemeru pils
Foto no «Latvijas Avīzes», 2005., 6. janvāris

VIJAS PIĻU UN MUIŽU ASOCIĀCIJAS ARHĪVA FOTĒ

Litenes Liepceliņam tik līdzīgā
baroneses liepu aleja Jaunlaicēnē
Mājas Viesis. *Latvijas Avīze*, 2004,
24. septembris

rus, kas stādīja šos kokus, veidoja muižas plašo ābeļdārzu? Pati šajā pasaulē dzīvojuši astoņdesmit piecus gadus, kāda liteniete šodien vārdos godina vairāk nekā aiz gadu simteņa palikušo sava vectēva māsu, kuras piemiņa dzīvo simtgadīgo ceļmalas koku rindās.

Volfu plašā dzimta cēlusies Saganas pilsētā Šlēzvigā. Tās īpašumi meklējami jau no 1515.gada. Vēl ap 1909. gadu viņiem Vidzemē pieder 36 lielas un 50 mazākas muižas ar kopējo platību 289894 ha derīgas zemes, no kuras tikai 77337 ha pārdoti zemniekiem.³³

Gandrīz 120 gadus baronu dzimta nosaka Litenes zemnieka dzīvi. Trīs vārdi katram dzimtas loceklim, bērniem bagātas ģimenes, precības šaurā lokā – gan Otto, gan Ernestam Volfiem sievas ir no Mehendorfu dzimtas – tam jānorāda uz dižciltību, vēlēšanos saglabāt un paplašināt īpašumus, valdīt mūžīgi.

Johans Gotlībs – pirmais muižas īpašnieks no Volfu dzimtas. Viņam pieder muižas Jaunlaicēnē, Ziemeros, Vecgulbenē, Lāzberģi, Stāmerienā, Litenē. Pēc viņa nāves muižas sadala mantiniekiem.

Otto Henrihs Teodors – Litenes pils un pārējo muižas ēku cēlājs 1817.–1819. gados, 4 dēlu un 6 meitu tēvs, Heidebergā diplomēts mežzinis.

Fridrihs, Kazimirs, Marija, Gotlībs, Ernests, Aleksandrīne, Evelīna, Anīne, Olga, Otilija – tādus vārdus bērniem izvēlējušies Otto un Anna Volfi.

Atraitne baronese Anna fon Volfa – muižas zemju paplašinātāja uz Kalnamuižas zemnieku rēķina – 1853.gada 14.aprīli par 7500 rubļiem nopērk daļu zemes.

Ernests Jozefs Aleksandrs – 5 bērnu tēvs. Viņa laikā Jāņu dienā muižā svin plašas zaļumballes, kurās piedalās koris, orķestris un pats barons ar ģimeni.

Kurts Otto Ādams – studējis zooloģiju Tērbatā, mākslas un mūzikas vēsturi Minsterē, interesējies par M.Musorgska mūziku un biogrāfiju. Galvenokārt dzīvojis ārzemēs. Īstais saimnieks muižā šajā laikā ir brālis Fridrihs Alberts Heinrihs, studējis agroķīmiju Rīgā, Berlīnē, Kenigsbergā, pēc tam atgriezies Litenē.

Kurts Otto Ādams 1908.gadā Londonā precējies, viņam ārzemēs piedzimis dēls Volfgangs Telemans Ernests un meita Guda Katerina. Iespējams, ka Litenes Volfu dzimta turpinās.³⁴

Samērā maz zināms par baronu Volfu un Litenes zemnieku attiecībām. No paaudzes uz paaudzi līdz šodienai vairāk gan atnākušas ziņas par samērā labo, lādzīgo baronu, mazāk par muižas valdītāju negantībām un bardzību. Barons nav ļāvis skūpstīt roku. Skaistais Liepceliņš gan nebijis vienkāršajiem liteniešiem staigājams. Ļoti izbijusies mazā ganu meitenīte, nākot pusdienlaikā pa taisno celiņu no muižas kūtim uz kalpu mājām, jo ieraudzījusi pretim nākam pašu baronesi. Taču viss beidzies labi, pēc izrunāšanās otrā dienā baronese uz meitenes mājām aizsūtījusi baltas maizes kukulīti. Nelielu Litenes muižas dzīves ainiņu vienā no saviem Latgales stāstiem «Salamons paradīzē» literāri iestrādājis pazīstamais rakstnieks Ādolfs Erss, tēlojot muižas diķa racēja latgalieša Solomona un vešerienes īslaicīgo aizraušanos un kopējās stundas pie veļas ruļļa bādūzī.

Gadsimtu mijā dzimusī Kušķu Minna, stāstot jaunākajiem liteniešiem par kungu laikiem, atcerējusies muižā zemnieku un kalpotāju bērniem sarīkotos Ziemassvētkus. Baronese izklaušinājusi meitenes par gada laikā apgūto: dziedāšanas, dejošanas, mājturības iemaņām.

Savukārt muižas kučiera mazdēls Jānis Vējiņš no Kalnienas atcebras vectēva stāstīto par barona dāvāto alus mucu un baronietes lielo siera rituli Jāņudienā.

Bez vērienīgās papīra un celulozes ražošanas muižas papīrfabrikā un alusbrūža darbības muižas saimnieciskie projekti saistās ar Pededzi un Situ.

Muiža iztaisnojusi Pededzi pie Grīvas – tur ir jaunā un vecā upe. Arī pie «Sileniekiem» iztaisnots upes līkums. Ap 1910.gadu ir projekts Pededzes auglīgos, no Mālupe nākušos mālainos ūdeņus novadīt Sitā pļavu auglības celšanai, it kā sāкта ūdensceļa nospraušana dabā.

Slaucamās govīs turētas divās no lieliem laukakmeņiem mūrētās garās kūtīs leļpus pilij tagadējā skolas internāta un dzīvojamās mājas priekšā. Vienas gala mūris ar stārķa perēkli trijstūra virsotnē vēl šodien redzams no ceļa. No otras palikusī sarkaniem ķieģeļiem izmūrētā lielo durvju aile pamanāma no upes līča. Ailē iemūrētā ķieģeļi iededzināts gada skaitlis – 1756. Iespējams arī, ka viena no šīm celtņēm bijusi siena šķūnis. Govīs turētas arī Kordonas un Briežumuižas kūtīs. Nobarojamie lopi un teļi atradušies garajās kūtīs brūža tuvumā ceļa malā pretim tagadējai autoostai. Divās ēkās, kur tagad ir internāts, skolotāju un darbinieku dzīvokļi, bijušas aitu kūtīs. Bijusi vēl trešā pēc tā paša plāna celta kūts. Tā atradusies akmeņainajā uzkalniņā tagadējās dzīvojamās mājas galā. Ēka nodegusi laikā starp 1910. un 1920.gadu. Grūti šodien iedomāties, ka pagalma vietā, kur

daudzus gadu desmitus staigājuši Litenes skolotāji, rotaļājušies un izauguši gan viņu, gan skolas internātā dzīvojošie bērni, bijis muižas laidars, ko no visām pusēm ierobežojušas garās kūtis. Rudenī lopi dzīti atālos tālajās upes pļavās. Nakšņošanai uzceltas vienkāršotas kūtis. Tā arī radies «Kūtssaliņas» nosaukums.

Kad barona atvases, dzīvodamas pilsētās, nonāk naudas grūtībās, muiža sāk sašaurināt lopkopību un laukkopību un pievēršas papīrfabrikas projektēšanai, celtniecībai, plaši izvērstai papes, papīra un celulozes ražošanai. Šajā laikā aitu kūtis tiek pārbūvētas par kalpu un papīrfabrikas darbinieku mājām. Papīrfabriku dibinājusi vairāku baronu akciju sabiedrība.

Taču pirms šī rūpnieciskās ražošanas projekta ir pastāvējis kāds cits. Grūti gan tajā noteikt Litenes muižas lomu. Ap 1890. gadu kādai akciju sabiedrībai rodas iecere Litenē vienā no Pededzes līčiem uzcelt sērkokociņu fabriku. No Jaunzemju Andra par 300 zelta rubļiem nopirkta liča zeme. Jau uzcelta kantora ēka. Taču ieceri sabiedrība nespēj realizēt. Izraudzītā vieta atrodas apmēram 1 km aiz tagadējām «Sopuļu» mājām pa kreisi no ceļa. Šodien tur saskatāmas senas ēkas drupas. Gadsimta sākumā A.Jaunzems kādu laiku bijis pagasta vecākais.

Papīrfabrikas celtniecības darbi uzsākti 1911.gada pavasarī. Sagatavošanas darbus veic jau 1910.gada rudenī. Par celtniecības gaitu, pagastā sākušos rosību, cēlāju nodomiem 1911.gada 21.septembrī laikrakstā «Malienas dzīve» lasītāju informē Meža Reinis. «No Litenes. Sākot no pagājušā gada rudenā šeit steidzīgi vien tiek strādāts pie papes fabrikas celšanas. Minēto fabriku ceļ pie Litenes muižas uz Pededzes krasta, un viņā nodomāts apstrādāt koku priekš papes. Līdz šim vietējie baroni apmierinājušies ar to, ka mežus pārdeva žīdiem, kuri kokus pludināja uz Rīgu, bet tagad redz, ka nodomāts apkārtņē mežus galīgi izskaust. Pie minētās fabrikas akciju biedrības piedalījušies visi apkārtējie muižnieki, kuri tad kopīgi apņēmušies dot kokus no saviem mežiem fabrikai apstrādāšanai. Pēc tam, kad meži būšot izskausti, nodomāts papes fabriku pārvērst par dzirnavām un vilnas fabriku. Caur fabrikas celšanu radies darbs daudziem vietējiem iedzīvotājiem, kuri nodarbojas gan pie mūrēšanas un pāļu sišanas, gan pievedot ķieģeļus». Darba rosmei Pededzes krastos Meža Reinis pretstata Litenes kultūras biedrību miegainību.

1912. gada janvārī tā ir pilnīgi gatava no ārienes. Turpinās iekšdarbi. Liteniešu neapmierinātību izraisa plašā apkārtnes mežu izciršana, kas sākas līdz ar celtniecības uzsākšanu.³⁵ Pagasta iedzīvotāji saskata divus meža postītājus, ar kuriem jācinās. Pirmais no tiem ir jaunceļamā fabrika, otrs – Pitalovas - Sitas dzelzceļa līnija.

«No visām pusēm laikraksti nes ziņas par nesaudzīgu mežu nopostīšanu. Tāds šejienes mežu postītājs ir Pitalovas - Sitas dzelzceļš.

Slaucamo govju kūts drupas tagadējā skolas internāta tuvumā

J. Zvaigznes foto

Nobarojamo jaunlopu kūtis (pa kreisi)

J. Zvaigznes foto

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Bijušās muižas klētis, 1929. gadā izbūvētais
Tautas nams, trīsdesmito gadu otrā pusē –
Aizsargu, vēlāk – Tautas nams

Muižas kalpotāju pirtiņa Pededzes krastā. 20.gadsimta 50. gadu foto.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Vairāk nekā 10 gadus atpakaļ tas tika vilkts no Pitalovas līdz Sitas upei, lai izsmeltu mežu bagātības. Katru darbdienu vilciens viens pēc otra aizlocījās ar koka materiāliem smagi pielādētiem vagoniem.» Rakstītājs uztraucas, ka mežu bagātības strauji iet uz beigām un dzelzceļam var trūkt darba. Vilciens jau no janvāra vedis arī pasažierus, ne tikvien darbdienās, bet arī brīvdienās. Pasažieru ir maz, tāpēc radies projekts to savienot ar Valkas – Stukmaņu [Pļaviņu] dzelzceļu. Dzelzceļa būvniecība muižām sola tālākas attīstības iespējas. Gan Vecgulbenes, gan Stāmerienas muižnieki ir ieinteresēti, lai sliedes ietu cauri viņu īpašumiem. Vairāk cerību ir Stāmerienas baronam, jo viņš «stāvēt tuvāk noteicējiem».

Pitalovas – Sitas dzelzceļa turpinājumu cauri Litenei izbūvē 1. pasaules kara laikā – 1916. gadā.

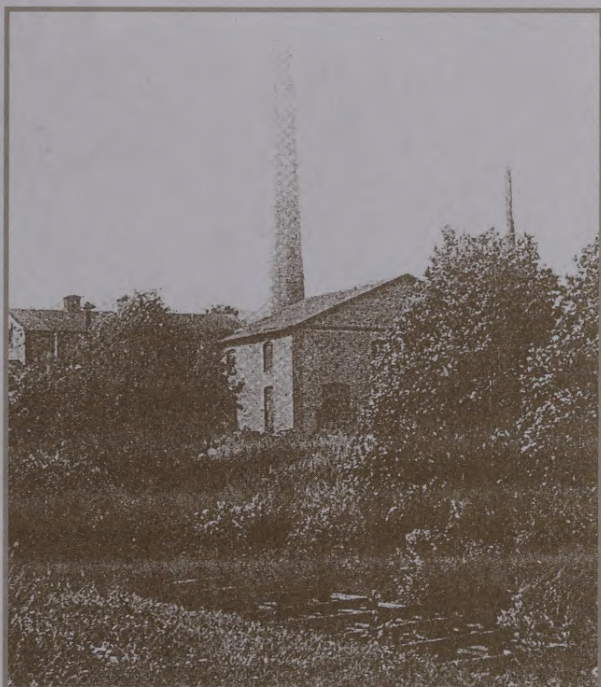
Papīrmalku fabrikai piegādā pa upi. Smagie apses blūķi nereti nogrimst. Apkārtnes iedzīvotāji dažkārt malku sameklē upē. Litenes zemnieki šajā laikā piepelnās, vedot papīrfabrikas produkciju uz Sitas staciju. Ratos var iekraut tikai vienu lielo rulli.

Maiņa fabrikā beidzas divos pēcpusdienā. Šajā laikā beidzas arī mācības jaunāko klašu skolēniem. Skolēniem, satiekoties ar fabrikas strādniekiem, kas šajā laikā nāk mājās, nemitīgi skan: «Labdien, labdien, labdien!»

Fabrikas teritorija toreiz ir daudz blīvāk apbūvēta nekā to redzam šodien. Nav vairs pašas fabrikas, dzirnavu, vairāku dzīvojamo māju strādniekiem, veikala, noliktavu. Te dzīvojuši ne tikai fabrikā, bet arī dzirnavās un vilnas sukās nodarbinātie. Pāri ceļam, blakus šodien redzamajai laika plūdumā nomelnējušajai garajai dzīvojamajai mājai, bijušas vēl trīs tādas pašas.

Gulbenes – Balvu vecais lielceļš nav gājis cauri fabrikas teritorijai, bet pa upes plūdumu krietni zemāk nekā tagadējais. Tilts pāri Pe-

Bijusī Litenes papīrfabrika
Ed. Tomasa foto no grāmatas
«Pededze, Lubāns, Aiviekste»,
Valters un Raņa A/S Apgāds,
Rīga, 1937, 21. lpp.

Cara laika pastkarte ar Litenes papīrfabrikas skatu

Arno Smiltņieka materiāls

Litenes papīra fabrikas celtnieki. «Ar viņiem miglainajā vasaras rītā runāja Malienas pagrīdes organizācijas biedrs Pēteris Beķeris. Revolucionāra vārdi neatstāja vienaldzīgus apspiestos strādniekus. Fabrikā bieži notika streiki un nemieri. Neievērojot draudus un varmācību, labākie ļaudis meklēja draudzību ar pagrīdes cīnītājiem, stājās viņu rindās.»

Dzirkstele, 1967, 18. jūlijs

Līdz mūsdienām saglabājusies fabrikas kompleksa celtne

J. Zvaigznes foto

Viena no četrām fabrikas dzīvojamām ēkām šodien

J. Zvaigznes foto

Viens no četriem muižas mežsargiem
Ernests Sarkanis ap 1900. gadu
Foto no Sarkanu ģimenes albūma

dedzei atradies vietā starp «Viesturu» mājām un šodien redzamajām «Kordonas» kūts krāsmatām. Veco ceļu skaidri iezīmē koku rinda, kas, nākot no «Aleju» mājas puses, turpinās aiz Nometņu ceļa norādes.

Ši laika celtnie ir arī katram lietietim pazīstamā tagadējā aptiekas ēka. Tā būvēta gandrīz vienlaicīgi ar papīrfabriku ap 1910. – 1911.gadu un paredzēta «Konzuma» vajadzībām. Šo organizāciju var salīdzināt ar mums zināmo patērētāju biedrību savienību. Cara laikā «Konzums» apgādā lauksaimniecības biedrības un individuālos patērētājus ar ražošanas piederumiem. Tā rīcības kapitālu veido biedru pajas un kredīti. Latvijas laikā šī organizācija nodarbojas ar importpreču piegādi un organizē lauksaimniecisko ražojumu, īpaši bekona, iepirkšanu un eksportu. Nespēdama izturēt konkurenci, varbūt arī neveiksmīgi izvēlētas vadības dēļ Litenes nodaļa bankrotē un nonāk bankas rokās. 20.gadu sākumā ēku nopērk baltvācietis Konrādijs un ierīko aptieku. Valsts bankas rokās ēka nonāk arī pēc Konrādija aizbraukšanas.

Pie muižas laika ēkām pieskaitāma šodien pretim aptiekai redzamā magazīna. 1799.gada cara valdība izdod likumu par zemnieku labības magazīnu iekārtošanu labības uzkrājumu radišanai. Vajadzības gadījumā zemniekam no magazīnas graudus aizdod. Katram pagasta vīrietim ik gadus bija jāieber 4 garnicas rudzu un viena garnica vasarāju. Viena garnica – 3,28 litri. Muižnieki magazinās neber, bet tērē.

Plašs ir bijis muižas augļu dārzs starp klētīm – tagadējo Tautas namu un kūtīm – tagadējām mehāniskajām darbnīcām. Vēl trīsdesmitajos gados Pilsskolas saimniecībā tiek uzskaitītas 167 ābeles un 150 ogulāji. Pilsskola – tāds nosaukums vēl ilgi skan ļaužu valodās, tā dažkārt arī raksta.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

«Grīvas» mežsarga mājas 20. gadsimta sākumā
Foto no Sarkanu ģimenes albūma

Liteniešu mājas. 1880. gads.

Litenes bibliotēkas materiāls

tagadējai aptiekai gar ceļa malu ierobežoja augsts žogs Starp masīviem akmens stabiem, kurus sedza sarkanu dakstiņu jumti, bija nostiprināts krusteniski veidots pasesnu klūgu īpatnēji skaists pinums.

Gan šos akmens stabus, gan daļu no muižas akmens žoga padomju laikā aizved Gulbenes Kultūras nama celtniecībai.

Lielo mežu apsaimniekošanai un sargāšanai muiža algo četrus mežsargus. Ap gadsimta sākumu «Zāģerniekos» mežsargs ir Kamerūts, «Akmērūcī» – Cekuliņš, «Klānos» – Sarkanis, «Grīvā» – Pinka. Atalgojums mežsargam šajā laikā ir 25 zelta rubļi gadā, mežstrādniekam -20 kapeikas dienā.

Ilggadējā, tagad jau mirusī Litenes pamatskolas skolotāja Erna Antmane, kas dzimusi 1916. gadā un pati mācības tikko pilnīgi iekārtotajā skolā sākusi 1925. gadā, atmiņu stāstījumā raksta: «Vēl ļoti labi atceros muižas siltumnīcu jeb kā mēs dēvējām «Treibhausi». Tur atradās dažādi reti augi un puķes. Viss laukums no dārznieka mājas līdz oranžērijai bija vienreizējs ābeļu dārzs. Ar laiku dārzs iznīka, jo netika kopts. Tad tur tika iekārtoti lauciņi mazpulcēniem.»

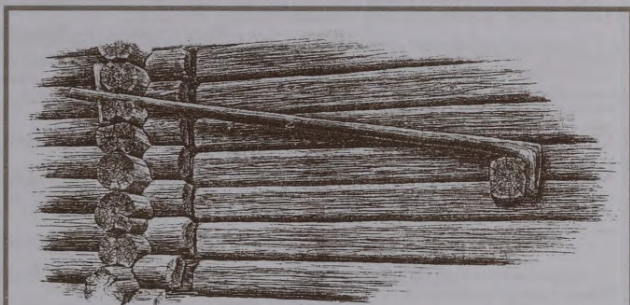
Bijusi oranžērija – tagad pagasta bibliotēka un ambulance. Ābeļdārzu no oranžērijas gandrīz līdz

Nav sastaptas nekādas rakstiskas ziņas par baronu apbedījumiem Litenē. Šodien dzīvie paši vecākie lītenieši domā, ka tādu šeit nekad nav bijis, ka muižas īpašnieki apglabāti vai nu Vācijā, vai lielajās pilsētās – Rīgā, Pēterburgā, vai arī baronu dzimtu kapsētā Gulbenē. Jau minētā skolotāja Erna Antmane atmiņu stāstījumā atceras: «Kas patika? Iet pāri sadrupušajam tiltiņam, tur, viņpus Pededzei, barona parkā bija kapi. Kapiem bija arī nožogojums. Iespējams, ka viens no apbedītajiem savā laikā tika aizvests no šejienes, gadu diemžēl neatceros. Tagad šī kapu vieta tā aizaugusi, ka nevar atrast.»

Taču tie nav baronu kapi. Lītenietis – trīsdesmito gadu skolnieks – atceras, ka uz turieni viņus aizvedusi patiesi inteligentā, līteniešu ļoti cienītā latviešu valodas un literatūras skolotāja Ezeriņa. Pēc viņas stāstītā tur 1. pasaules kara laikā apglabāts vācu karavīrs, kas pavasarī, ledusiešanas laikā, atradies uz ledusgabala Pededzē. Varbūt nelaimīga mīlestība un gaidāmā piespiedu prombraukšana? Kaps atradies aiz uzkalniņa un pēkšņā ceļa likuma pa labi dziļāk mežā.

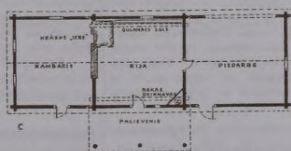
Ir lepnā pils. Ir Volfu nodrošinātā, izsmalcinātā dzīve tajā. Taču gadsimtu garumā Lītenes zemnieks mitinās dzīvojamā mājā – rijā ar lubu, retāk salmu jumtu. Skaidu jumti pagastā parādās pašā 19. un 20. gadsimta mijā. Par šo laiku liecina gan «Jaunriju» mājvārds, gan Vecriju upīte. Vēl 1956. gada etnogrāfu ekspedīcijā dzīvojamās mājas – rijas, kas celtas 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, dažādi saglabājušās, vērotas «Ancuļos», «Briežos», «Brīvniekos», («Kristapniekos») «Jaunzāģerniekos», «Mazpērkonos», «Mazrijās», «Vecgāršniekos». Pagātnes pētnieks Z. Lancmanis vēl 1925. gadā raksta: «Lītenes

19. gs. pirmajā pusē celta dzīvojamā rija
Lītenes c. p. «Mazpērkonos»

2 att. Rijas kambara pievienojums rijai – «Mazpērkonos»

79

1 att. 19. gs. pirmajā pusē celta dzīvojamā rija Lītenes c. p. «Mazpērkonos»

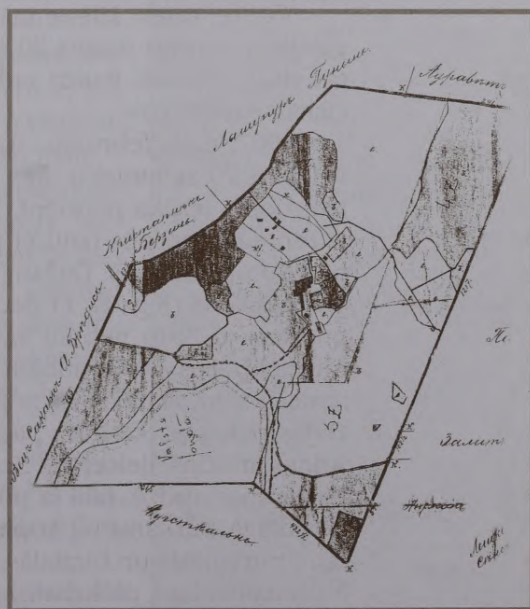
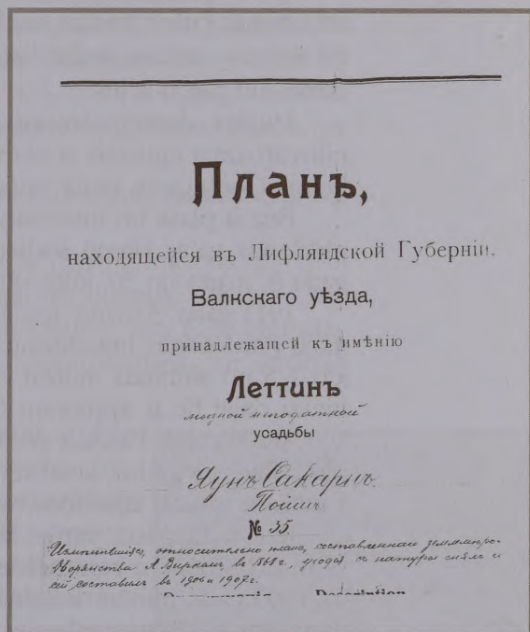
a – dzīvojamās rijas senais izskats; b – kambara gala abas; c – plāns

pagasta «Stauburos» gadus 40 atpakaļ bijusi istaba bez skursteņa, krāsns kā rijā, dūmi gāja no veltes istabā». 35₁ Notiekot māju iepirkšanai īpašumā, pēc 1880. gada šādu ēku celtniecība Litenē vairs nenotiek.

Nopietnas izmaiņas muižas un zemnieku attiecībās sākas ar 1860. gada 13. novembri, ar Vidzemes zemnieku likuma galīgo apstiprināšanu, kas atļauj muižas zemes iznomāšanu vai pārdošanu zemniekiem. Nav agrāku ziņu, 1879. gadā Litenes muiža pārdod 104 saimniecības, bet pavisam muižā ir vairāk nekā 200 mazgruntniecības.³⁶ Litenē tāpat kā visā Latvijā šajā laikā norit tik paradoksālais process: latviešu zemniekam par dārgu naudu no muižas jāatpērk savu vecvectēvu sūri iekoptās zemes, uzceltās sētas. Dzimtbūšanas atcelšana devusi brīvību, bet atņēmusi zemi. 1882. gada «Mājas viesā» 34. numurā lasāma ziņa: «1882. gadā Litenes muižas īpašnieks barons E. Volfa kungs pārdeva 17 pie muižas kvotes – zemes piederīgus zemnieku ciematus, kopā 211 dālderu lielus par 42000 rubļu, t.i. dālderu par 200 rubļiem.»³⁷ 1911. gada 9. jūlijā pārdod 44 Litenes muižas rentes mājas. «Šogad pārdeva pārējās ar Zemes bankas starpniecību vecajiem nomniekiem. Dālders pēc jaunās mērīšanas tika pārdots par 200 rubļiem. Katras mājas iepircējs šogad maksā īpašniekam piekto daļu no zemes gabala vērtības. Pārējā nauda tiek maksāta bankā vienlīdzīgā maksāšanā zināmos gados. Mājas, kas tika pārdotas 1879. gadā, tika pirktas pēc zināmas mērīšanas, tur pret tagadējiem dālderiem ir tikai divi. Tomēr tagad dālders tika 20 rubļu dārgāki pārdots.» 36₁

1906.–1907. gadā izgatavotais «Jaunsa-

1906.–1907. gadā izgatavotais «Jausakārņu» zemes plāns, kas atspoguļo izmaiņas pēc 1868. gada zemes mērīšanas. Zemnieka sēta vaira nav pakļauta muižai

kārņu» zemes plāns, atspoguļo izmaiņas pēc 1868.gada mērīšanas. Tā kā dokumentā ir norāde, ka zemnieka sēta nav pakļauta muižai, domājams, ka zeme no muižas izpirkta starplaikā, iespējams drīz pēc 1868.gada. Publikācijās ir norādes, ka šajā gadā zemnieku māju robežas noteiktas arī citur Latvijā. Apjomīgajā pirkšanas – pārdošanas kontraktā, kas 1908.gada 1.aprīli noslēgts starp «Ošmalu» saimnieku Andri Ķelli un muižu, minētas tiesības, kas arī turpmāk paliek muižai: medību un zvejas tiesības, tiesības rakt grāvjus, lietot ūdeņus – nolaist, aizdambēt, grozīt straumes, izmantot grantsbedres, braucamos un gājēju ceļus.

Muižas dzimtīpašnieka nelaiķa Ernsta barona Volfa mantinieku pilnvarojumā līgumus ar zemniekiem paraksta muižas pārvaldnieks Vilhelms Gohtgens, tautā saukts par Ģēķinu.

Bez šī plašā un interesantā dokumenta smago un sarežģīto māju iepirkšanas gaitu Litenē šodienas lasītājam var palīdzēt izprast arī 1911.gada 8. martā un 30. jūlijā «Rīgas Avīzē» publicētie divi raksti.

1911.gada 3.martā muižas pilnvarnieks izsludinājis saimniekiem māju pārdošanas noteikumus. Vidēji par māju jāmaksā 5000 rubļu. 20 % jeb 1/5 no summas muižai jānomaksā jau līdz 25.jūlijam. Lielākai rentnieku daļai tie ir apmēram 600-700 rubļu, bet vienai ceturtdaļai – pat 1000-1200 rubļi. Pārējais parāds, kā raksta avīzes, jānodēdē piecdesmit piecos ar pus gados, tātad rentnieku dēliem un mazdēliem. Vēlākais līdz 1.maijam muižai jāpaziņo, vai mājas izpirks vai nē.

Rakstītāji pauž pārliecību, ka «muižnieki labvēlīgā kārtā dod visiem līdzšinējiem rentniekiem pie pirkšanas priekšroku, neskatoties uz 1905.gada muižu dedzināšanu un nemieriem, un baronu neapstrīdamajām tiesībām izriktoties ar mājām, kā viņiem tik».

Visi rentnieki Litenē mājas pērk paši. Bezgala grūti mūsu priekšgājējiem ir atrast rubļus 20 % atmaksai pēc 4 mēnešiem. Tiek meklētas visas iespējas. Palīdz radnieki. Ir ārkārtīgi smagi tikt pie saimnieciskās patstāvības.

1907. gada februāris. «Lai gan lielākā daļa mājas iepirkusi, tomēr vēl pāri 70 saimnieku, kas dzīvo kā muižas rentnieki. Pēdējo zemi jau rudenī iesāka pārmērīt. Dzird, ka muiža grib pārdot agrārbankai, ja rentnieki nespēs paturēt par dzimtu. Muiža enerģiski ķērusies pie parādu piedzišanas. Dažam būs grūti renti nomaksāt». 36² «Dzimtenes Vēstnesis» 1913.gada 11.decembrī raksta: «Maz vairs liteniešos tādu gruntnieku, kuri nebūtu savas mājas izmaksājuši vai tikuši vaļā no muižas puses.» Ar grūtībām attīstās muižas tiši kavētā zemkopība liteniešu saimniecībās šajos gados. «Zemkopība Litenē atrodas uz dažādas pakāpes, kā kurā pagasta galā. Vissliktā stāvoklī tā atrodas ap Annas muižas lielceļu[.] Ir saimniecības, kur nesēj āboliņu. Sakņaugus maz audzē, labi ja pūrvietu kartupeļu un 10 – 20 vadziņas kā postdārzā burkānu [.] Lopiņi izkalduši, ganīdamies uz sausajām norām, purvmalās un birtalās. Saimniece ar dienastnieci iet verstīm pēc lopu zaļbarības, plūkdamas to pa grāvjiem un Pededzes ličos.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Vairākās mājās ir gan puslīdz labas ganības, bet, tā kā ļopi ziemā badu pamiruši, kamēr atkopjas, piena laiks pāri.

Centrifūgas tiek nodarbinātas ļoti maz saimniecībās, bet ja, tad ar maz panākumiem.

Auglība tomēr šeit diezgan vāja – zeme «nokāsta» ar vecumveco sēšanas un mēslošanas kārtību. Mākslīgos mēslus nelieto.

Ļāvas – cik nu Pededzes ūdeņi pavasaros viņas izlabo un nogludina – ar to pietiek. Tomēr pie visas ļāvu nelabošanas tiek ļāvts ličos arī atāls [..]

Jāpiemin, ka Litenē saimniekiem nav liels platums ļāvu: liču uz dālderu apmēram $\frac{3}{4}$ pūrvieta, dažām mājām $\frac{1}{2}$ pūrvieta. Pūrvi un tūrūmalu ļāvu tikpat daudz. [..]

No lopu pārraudzības šeit neko nezina. Baro pēc savas ziņas un saprašanas.[..]

Vispār pa vecam saimniekot vairs nevar. Jāiet jauni ceļi. [..]

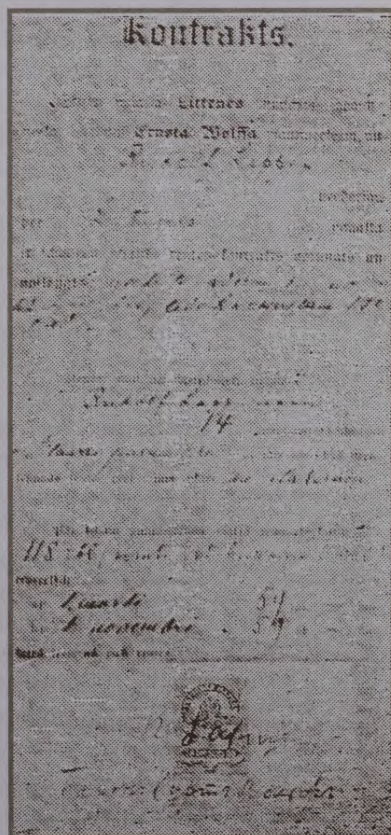
Lejpus Pededzei no Litenes viss gluds un līdzens. Tūrūmos šūpojas slaidas vārpas. Agrākie nelīdzenumi izarti – viss gliči. Liči aizstiepjas gar Pededzes malām vairāk kā verstes platumā, tur atrodas visiem liteniešiem ļāvas [..]

Šis pagasta stūrīs lielāko ienākumu dabū no lopiem, kaut gan tikai vienkārši saimniekojot. Arī mākslīgie mēsli tiek pamazām lietoti, neskatoties uz to, ka zeme ir jo auglīga. Pēc notikušās vērtēšanas pareizas nodokļu izdališanas dēļ šeit ienākumi ap «Cemeriem» un «Kūšolām» aprēķināti otrtik kā pārējos pagasta stūrīs». ³⁸ Te izvērsta jau pieminētā līnu audzēšana. Labāku apstākļu sekmētās saimnieciskās veiksmes dēļ jau daudz vēlāk, trīsdesmitajos gados, tiek runāts par cemeriešu pašlepnūmu, pārākumu, arī tieksmi uz konfliktiem. Te ir piensaimnieku biedrība, telefonu centrāle, dzīvo vecmāte.

1914. gadā nodibināta Stāmerienas piensaimnieku sabiedrība, kas apkalpo arī Litenes, Beļavas, Vecgulbenes, Kalncempju pagastu. Lauksaimniecības biedrība dibināta agrāk. Par to 1908.gada 19. februārī ziņo «Latvija»: «Vidzemes gubernators ar nolēmumu no 7. janvāra apstiprinājis Stāmerienas lauksaimniecības biedrības statūtus. Biedrība iesāka savu darbību arī uz Litenes un Kalnamuižas pagastiem».

Aprakstot pagasta saimniecisko stāvokli, «Dzimtenes vēstnesis» 1913. gada 11. decembrī min, ka zemes auglība zemāka tā sauktajos rudeniešos, pagasta rudeniešu galā.

Tajā pašā gadā pagasta vietnieki gudro, ka

jaunu skolu vajadzētu celt Rudenē. Rakstu par Litenes laukstrādnieku stāvokli «Jaunajā Dienas Lapā» autors paraksta ar pseidonīmu Rudenietis».

Rudene, Rudenieši – šodienas litenieši nezina, kurš pagasta gals tā saukts. Vienādaīs zemes auglības vērtējums mudina domāt, ka varbūt tā ir jau pieminētā teritorija ap Annas lielceļu.

Tomēr muižas zemes iznomāšana ar smagiem nosacījumiem tās izmantotājiem turpinās vēl ilgi.

1967.gada 18.janvārī «Dzirkstele» reproducē rentes kontraktu ar barona Kurta Volfa parakstu. Mēs lasām, ka Litenes muižas īpašnieks atvēl bezzemniekam Rūdolfam Lapiņam 14 pūrvietas tīruma un par tām jāmaksā 118 rubļi gadā: līdz 1.martam 59 rubļi, līdz 1.novembrim – tikpat. Rentes kontrakts noslēgts uz trim gadiem – no 1917.gada 23. aprīļa līdz 1920. gada aprīlim.

Zem teksta barona Kurta Volfa paraksts un zaļa zīmoga marka.

Revolūcijas priekšvakarā, 1905.gada 12.martā, «Dienas Lapa» novērtē laukstrādnieka atalgojumu Litenē, uzskatot to par zemāku nekā citur. Neprecēts puisis gadā saņem 70–80 rbļ., precēts – 35 rubļi ar piederumiem, meita 25–30 rubļi, 2 podi linu un vēl 3 rubļi naudas. Ganam maksā 25 rubļus par vasaru.

Jau izsenis litenieša darba lauks ir bijusi ne tikai zeme, bet arī Pededze. Paaudzēm te strādājuši plostnieki. Kokmateriālu milzums aizpludināts pa Pededzi no Māļupes, Jaunannas, Litenes mežiem uz Rīgu. 1911.gadā dienas strādniekam par plostu pišanu uz upes maksā 130 – 150 kapeikas dienā, bet par plostu nodzišanu līdz Cūku krogam pie Daugavas – 60 rbļ. Darbalaiks uz upes 11 stundas. 38,

Kad, vēloties savā starpā pārdalīt pasauli, lielvaras izraisa pirmo pasaules karu, arī Litenē ieplūst Kurzemes bēgļi. Atkal tā pati vēsturē jau bijusi tautību un novadu iedzīvotāju sajaukšana dižvaru savstarpējo pretenziju apmierināšanas vārdā. «Ein Curlender»... «Ein Fremde»...³⁹ Jau kuro reizi! Taču ne pēdējo. Latvijā un Litenē.

Sikāku ziņu par Liteni šajā laikā maz. Rūdolfa Blaumaņa Zaļgas centienus vēl nāves ēnā sargāt savu zivju vezumu atgādina raksts «Dzimtenes Vēstnesī.»⁴⁰ Kāds pagasta iedzīvotājs tajā sūdzas par bēgļu nekaunību, kas viņaprāt necienīgi izturas pret liteniešu darbu, gana savus lopus viņu pļāvās. Lopu starpā plosās sērga, kas sāk izplatīties arī vietējo zemkopju ganāmpulkā.

Vairāk ziņu par šo laiku blakus esošajā Stāmerienas pagastā. Tur bēgļu daudz. Tiek izveidota lazarete, ko pārzina ārsts Podiņš, ēdināšanas punkti. 1915. gada vasaras beigās no senās gleznainās Kurzemes Kuldīgas, turēdamās mātei pie rokas, pa kararatu un bēgļu pajūgu putekļos sakultajiem Vidzemes lielceļiem aiz pārdzenamo aitu un liellopu bariem šajā pusē atnāk arī 3 mazas Feldmaņu meitenītes. Atnāk, lai šajā pusē nodzīvotu garu, darbīgu mūžu, iemantotu krietnu liteniešu labo slavu. Slimības dēļ no lopiem Feldmaņu ģimene jau šķiras Rīgā.

Māju izpirkšanas finansu dokumenti

М. Ф.
Рижское Отделение
Крестьянского Поземельного
Банка.
№ 101/1915
36 10/30
РИГА

По-наимъ Липавинской вол-
ости Рижскаго уезда Родри-
гуи Олиго Анваровичъ Давы-
довъ

По суду № 13915.

Рижское Отделение Крестьянскаго Поземельнаго Банка
спешъ извѣщаетъ Васъ, что 4 числа 1915 года Отдѣ-
леніемъ назначена Вамъ, по закону от марта 1906 г.
(процентными бумагами) ссуда за № 13915 для покупки
0000 руб. зем. пок. земли у наследниковъ
Симона Фомыя Кошера
въ Рижской волости, въ суммѣ 4300 рублей,
срокомъ на 10 лѣтъ, съ назначеніемъ ссуды къ выплатѣ
въ началѣ этого первыя платежа по ссудѣ на
срокъ 1 числа 1915 года, а послѣдующіе въ суммѣ
69 руб. 00 коп. со дня назначенія ссуды къ выплатѣ, а
за снѣгъ всѣ послѣдующіе платежи по ссудѣ будутъ, по
90 руб. 45 коп. въ каждое полугодіе.

Повѣсти о причитающихся къ уплатѣ платежахъ вы-
сылаться не будутъ, такъ какъ сроки платежей установле-
ны неизменно два раза въ годъ, а именно къ 1 апрѣля
и осенью къ 1 октября.

Ф. № 101. Фир. А. Шенниковъ, Рига.

Заблаговременно, до наступленія вышеуказанныхъ
сроковъ, деньги должны быть представлены въ Отдѣле-
ніе Банка, или внесены въ мѣстное Уѣздное Казначей-
ство подъ квитанцію, или же высланы по почтѣ перене-
домъ или пакетомъ въ Рижское Отдѣленіе Крестьянскаго
Поземельнаго Банка по адресу гор. Рига.

При семъ прилагается платежное свидѣтельство
на красной бумагѣ, которое слѣдуетъ бережно хранить и
предъявлять всякій разъ, при выносѣ денегъ, чтобы
можно было по этому свидѣтельству точно обозначить
платежномъ объявленіи или на почтономъ переводѣ номеръ
ссуды и названіе заемщика, такъ какъ безъ этихъ обозна-
ченій Банкъ не будетъ знать, отъ кого и за чей счетъ по-
ступаютъ деньги. Деньги можно представлять при объявле-
ніи на простой бумагѣ, обозначивъ лишь номеръ ссуды по
платежному свидѣтельству и сумму вносимыхъ денегъ. На
полученныя суммы Отдѣленіе будетъ высылать расчеты 2 раза
въ годъ, послѣ 1 января и 1 июля черезъ мѣстное Волостное
Правленіе.

За просрочку платежей взыскивается по закону пеня
въ размѣрѣ 2 коп. съ рубля за каждый просроченный мѣ-
сяцъ. Если же будутъ просрочены два полугодіевые
платежа, то Банкъ по закону назначитъ землю въ пуб-
личную продажу съ торговъ.

ИЗВЛЕЧЕНИЕ
изъ Устава Крестьянскаго Поземельнаго Банна
(о мѣрахъ по взысканію недоимокъ).
(Св. Зак. т. XII, ч. II Разд. II издан. 1903 г.)

Ст. 84. Сельскія общества и отдѣльныя поселенія, а равно го-
варщина, приобретающія землю при содѣйствіи Банка въ собственность
за круговую поруку, принимающія мѣры къ исправному взносу каж-
дому изъ своихъ членовъ слѣдующихъ Банку платежей по постано-
вленію ихъ съездовъ. Въ снѣгъ выдѣлъ сходы опредѣляютъ размѣръ,
причитающагося съ каждаго изъ членовъ платежа, сообразно рас-
предѣленію между ними купленной земли или условіямъ товарищескаго
договора, а равно назначаютъ частные сроки для сбора платежей по
частямъ.

Ст. 85. Для пополненія взносовъ, неуплаченныхъ въ
сроки, сходамъ предоставляется: 1) Обращать на обезпеченіе или
на возмѣщеніе недоимки часть урожая или иной доходъ съ принад-
лежащаго недоимщику участка купленной при содѣйствіи Банка земли;
2) продать ту часть движимаго имущества или возведенныхъ на озна-
ченной въ 1 землѣ строений недоимщика, кои не составляютъ необхо-
димость въ его хозяйствѣ; и 3) Временно отобрать отъ недоимщика
принадлежащій ему участокъ или часть оного, съ обращеніемъ
дохода отъ сего участка на пополненіе срочныхъ платежей и недо-
имки, впродъ до уплаты послѣдней, но не далее, какъ на срокъ
принятаго въ обществѣ сѣвооборота.

Ст. 86. Указанія въ предыдущей статьѣ мѣры могутъ быть
приняты для взысканія срочнаго взноса одновременно, но отобраніе
участка и продажа строеній примѣняются лишь въ случаѣ крайности,
за недостаточностью другихъ мѣръ взысканія, причѣмъ продажа стро-
еній допускается только съ согласія Банка.

Примечаніе. Недоимщикъ, заустоившій недоимку на шесть полугодій,
исключается изъ состава товарищества поглатителемъ.

Ссуду можно погашать и ранѣе срока 4 1/2% свидѣ-
тельствами Крестьянскаго Поземельнаго Банка или наличны-
ми деньгами; послѣ каждаго досрочнаго погашенія будутъ
соотвѣтственно уменьшаться на весь срокъ ссуды слѣдующіе
полугодіевые платежи, при чемъ по измѣненіи платежей
Банкъ вышлетъ Вамъ новое платежное свидѣтельство.

За Управляющаго Служ

За Старшаго Бухгалтера Яковъ

1915.gada februārī Litenē atnāk ziņa par 24.novembri kaujās kritu-
šo 1886.gada 29.aprīlī dzimušo lītenieti Hugo Jakoviču. Nāves ziņa pub-
licēta ar parakstu Sirdsdraugs. ⁴¹ Kara sākums daļai līteniešu ļauj pirmo
reizi savām acīm skatīt laikmeta brīnumu: 1916.gadā karagūstekņi un
karavīri cauri Lītenei uzbūvē Ieriķu – Sitas dzelzceļu. Posms Pitalova –
Sita izbūvēts agrāk. Bet 1917.gada 16.oktobrī plkst.16.00 starp Situ un

Vecgulbeni saskrienas pasažieru vilciens ar ešelonu. Dzelzceļa celtniecības darbos strādā gan vietējie, gan bēgļi, bet vislielāko darbu apjomu veic austriešu un vācu karagūstekņi un darba bataljoni, kuri saformēti no Vidusāzijas iedzīvotājiem. Gan izskata, gan uzvedības ziņā svešādos ļaudis vietējie saukuši par ķiniešiem un nezin kāpēc arī par sartiem.

To laiku skolniece Alīde Viksniņa stāstījusi dēlam, ka uz jaunbūvējamo dzelzceļa līniju, kas atradās ne visai tālu no vecās skolas, kādudien savus audzēkņus aizvedis skolotājs, lai tie redzētu, kāds ir ķīnietis. Stāstītāja atcerējusies garās, melnās, spīdīgās matu bizes, ko nēsājuši svešie vīrieši.

Ne tikai svešzemnieki postījuši šo zemes stūrīti, valdījuši pār to. Svešu ideju, ļaunuma, varaskāres pārņemti, to darijuši pašu ļaudis.

«Nekur lielniecisms nav laidis tik dziļas saknes kā šeit un sevišķi Beļavas, Lejas, Zeltiņa, Kalnamuižas, Alūksnes, Litenes, Stāmerienas un Gulbenes pagastos», par Vidzemes Malienu apgalvo «Tautas Balss» 1919.gada 18.jūlijā.

Jau 1898.gadā skolotājs Pasītis Litenē nodibina Malienas sociāldemokrātu organizācijas «Gaisma» šūniņu, 1904.gadā nodibināta sociāldemokrātu pulciņa «Līdumi» šūniņa, bet 1905.gadā darbojas pulciņš «Atvase».

Latvijas Sociāldemokrātu 5.kongresā, ko 1917.gada 19.jūlijā atklāj J.Daniševskis, starp 117delegātiem ir viens līnietis, kas reprezentē 48 biedrus.

1917.gada 8.augustā no Litenes bezzemnieku padomes aprīņķa bezzemnieku padomes vajadzībām saņemti 18,36 rubļi, bet 2.septembrī 25,62 rubļi aprīņķa padomes un Vidzemes guberņas padomes vajadzībām, kā arī 23,75 rubļi literatūras fondam pie tā paša aprīņķa veidojuma.

1917.gadā Iskolats jeb Friča Roziņa-Āža valdība, nākot pie varas, nekavējoties konfiscē Litenes un Gaujienas pagasta Vidagas papīrfabrikas. Ligatnē un Staicelē fabrikas šajā laikā nedarbojas. Litenes papīrfabrika tobrīd ir viens no lielākajiem Ziemeļvidzemes rūpniecības uzņēmumiem.

Par Litenē notiekošo ar patosu 1918. gada 13. janvārī raksta proletāriskā «Cīņa».

«Litene vairs nav nomaļš stūris. Jaunais laiks ienācis arī šajā novadā. 6. janvārī pagastā notikusi bezzemnieku sapulce. Pārvēlēta padome kā augstākais varas orgāns pagastā, lai varētu saņemt savās rokās un realizēt proletariāta diktatūru. Pagastā diemžēl ir saujiņa anarhistu, kas gribēja traucēt vēlēšanas. Labi, ka šo mēģinājumu novērsa sarkanie gvardisti. Daļa līteniešu diemžēl joprojām turas pie Zemnieku Savienības. Turklāt pirmais skolotājs-bankrotējušās Zemnieku Savienības līderis. «Tas cilvēks neiet ne pa vienu, ne pa otru ceļa malu».

1918. un 1919. gadā kāds cits, šoreiz pašu latviešu Pēteris, pasaules revolūcijas vārdā ļauj Malienas aprīņķa revolucionārajam tri-

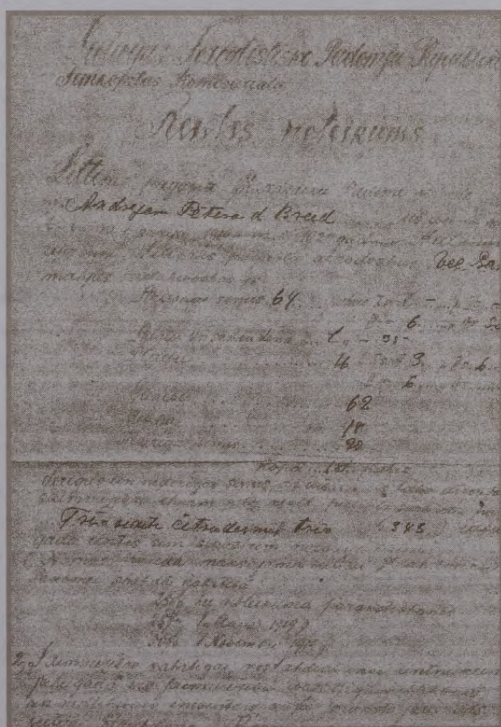
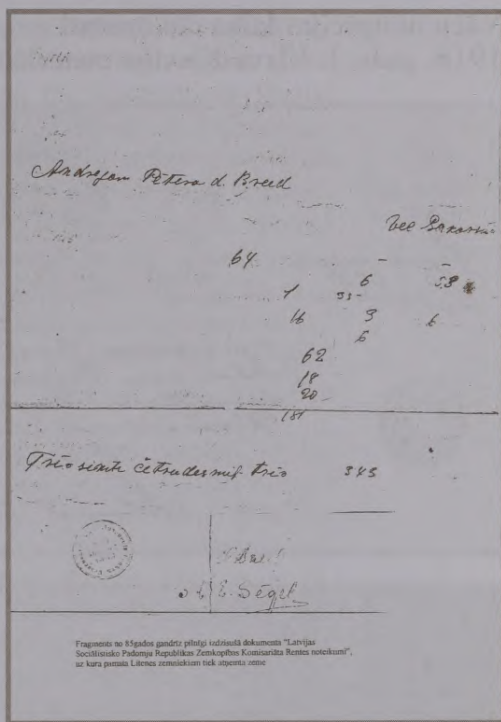
No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

bunālam ar īpašu, citos Latvijas novados nepiedzīvotu nežēlību un cietsirdību izturēties pret šīs puses ļaudīm. Aculiecinieki vēlāk ir apgalvojuši, ka Vecgulbenes tribunāla šausmu darbu priekšā nobāl viss lasītais par Āfrikas, Indijas, Brazīlijas mežoņu briesmīgajām izdarībām. 24.decembrī, Ziemassvētkos vien, demonstrējot stingru ateistisko pārliecību, nāves sodu piespriež sešiem cilvēkiem, tajā skaitā Litenes mežsargam Jānim Pinkam par «provokācijām, spiegošanu, nodevību». Tiesāta arī Emilija Brose no Litenes muižas par «sarkaru uzturēšanu ar kontrevolucionāriem». Kā spiegu un strādniecības nodevēju trešajā tribunāla sēdē 1919.gada 4.janvārī uz nāvi notiesā bijušo Litenes pagasta vecāko Viktoru Drilli. Apvainots arī viņa dēls Kārlis, kas piedraudējis iet pie baltajiem, ja neatbrīvos tēvu.⁴¹ Nāves sods piespriests arī Lešķu dzimnāvu nomniekam Aleksandram Sakārnim, taču divas reizes viņam izdodas izglābties. Piecos valdišanas mēnešos Malienas apriņķa revolucionārais tribunāls, kas savas sēdes demonstratīvi rīko Gulbenes baznīcā, nolemj 126 nāves sodus novada ļaudīm.

Šajā pašā laikā Alūksnes apriņķa revolucionārais tribunāls līdzīgi notiesā otru Litenes mežsargu Kamerūtu no Zāģerniekiem.

Kā Zemnieku savienības aģitatoru 1918.gada 30.decembrī uz vienu mēnesi sabiedriskajos darbos Litenes strādnieku un bezzemnieku padomes rīcībā notiesā «Lejaskalnu» saimnieku Voldemāru Vējiņu.⁴¹

Šī laika liecība – līdz mūsu dienām saglabājies dokuments ar gandrīz izdzisušiem, grūti salasāmiem burtiem. Kļūdaini veidots tā nosaukums «Latvijas Sociālistisko Padomju Republikas Zemkopības Komisariāta Rentes noteikumi». Labi iekoptās «Vecsakārņu» vecsaimniecības īpašnieks Andrejs Briedis reizē ar citiem Latvijas zemniekiem kļūst par sava īpašuma rentnieku. Zeme nacionalizēta, inventārs kon-

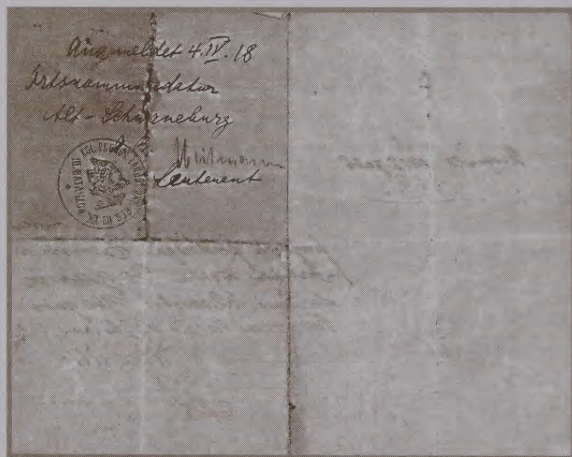

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

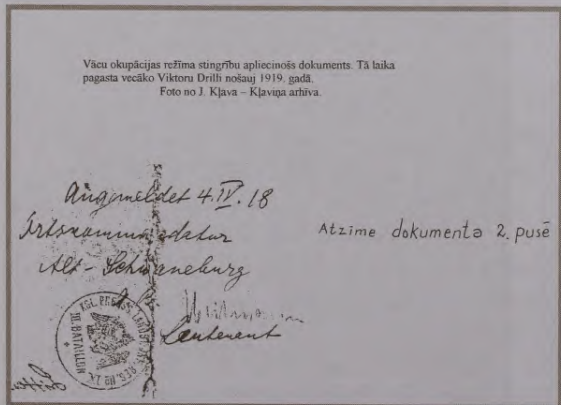
Vācu okupācijas laika dokumenti 1918. gads. J. Kļava-Kļaviņa materiāli

fiscēts. Ar tālejošu nodomu līgums noslēgts tikai uz gadu. Noteikumi reglamentē rentnieka pienākumus zemes iekopšanā, inventāra saglabāšanā, algota darba spēka izmantošanā. Par 181 pūrvieta zemes Andrejam Briedim noteiktā nomas maksa ir 343 rubļi gadā. Noteikti šādi maksājumu termiņi: 25 % - pie noteikumu parakstīšanas, 25 % - līdz 1919. gada 1. maijam, 50 % - līdz 1919. gada 1. novembrim. Noteikumi apstiprināti ar Litenes bezzemnieku padomes zīmogu. Tos paraksta priekšnieks Oto Briedis, 1905. gadā uz Sibīriju aizsūtītais revolucionārs, un viņa biedrs E. Zēgels.

Kā sociālistiskās lauksaimniecības iedīgli šajā laikā Litenes muižā veido padomju saimniecību, bet bērnu komunistiskajai audzināšanai – bērnudārzu. Kā sociālistiskās lauksaimniecības iedīgli šajā laikā Litenes muižā veido padomju saimniecību, bet bērnu komunistiskajai audzināšanai – bērnudārzu. To noorganizē 1919. gadā tūlīt pēc Jaungada. Ir apmēram 12 bērni vecumā no viena līdz pieciem gadiem. Tie palikuši vai nu bez vecākiem, vai arī vecāki ļoti aizņemti darbā. Strādājusi saimniece un apkopēja. Vadītāja Lūcija Znotiņa – 1905. gada revolucionāra Oto Kamendera meita. Bērnudārzs atrodies ēkā aiz muižas uz Sitas pusi.

Atzime dokumenta 2. pusē

Diemžēl pasaules revolūcijas un komunistiskās pasaules radišanas maldū idejas aizrāvušas arī līteniešus. 1918. gada decembrī sociāldemokrātiskajā partijā ir 25 lītenieši. Viņi pārstāvēti gan nežēlīgajā Malienas apriņķa revolucionārajā tribunālā, gan jaunizveidotajā apriņķa vadībā, gan P. Stučkas valdībā 1919. gadā, ieņemdami tajā pat komisāru un viņu vietnieku pos-

teņus, gan atbildīgos partijas un valdības amatos Padomju Savienībā 20.-30.gados. Tribunālu sākumā vada litenietis A.Lācis. Taču viņam amats jāatstāj pēc tam, kad radušās domstarpības par komponista Jēkaba Graubiņa sodīšanu. Tajā darbojas novadnieki E.Pilmanis un O.Šmukiņš.

Ernests Pilmanis ir Malienas apriņķa partijas organizācijas priekšsēdētājs un apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētājs, brālis Jūlijs darbojas Jēkabpils un Ludzas apriņķu izpildkomitejās, bet Oto – Valkas apriņķa izpildkomitejā. Litenietis R. Eglītis ir Padomju Latvijas Zemkopības komisārs, bet E. Viksniņš – Iekšlietu komisāra vietnieks A. Lācis ir KPFSR Augstākās tiesas loceklis, R. Eglītis strādā pedagogiskajā, zinātniskajā, saimnieciskajā darbā Maskavā. E. Viksniņš 1918. gadā ir Orlas guberņas izpildkomitejas priekšsēdētājs. Augstus amatus padomju Krievijā ieņem J. Brūniņš.

1919. gadā Litenes pagasta izpildkomiteja darbojas vecajā pagasta mājā Litenes – Gulbenes lielceļa kreisajā pusē. Ar 25. janvāri Litenes strādnieku un bezzemnieku padomes izglītības nodaļa Vilksmuižā atver vakara kursus strādnieku un bezzemnieku jauniešu izglītošanai, pēc izglītības līmeņa izveidojot 4 grupas. «Sarkanais Karogs» 1919. gada 18. janvārī raksturo grupu veidošanas principus. Pirmajā iekļaujami tie, kas nav beiguši pagastskolu. Otrajā – pagastskolas izglītību ieguvušie. Tiem paredzēts pasniegt latviešu, krievu, vācu, franču valodas, rēķināšanu, algebru, ģeometriju, fiziku, dabasmācību, vēsturi, ģeogrāfiju.

Trešajā grupā plānots iekļaut četrklasīgo vidusskolu un pilsētas divgadīgo ministrijas skolu absolventus. Ceturtajā – tos, kas vēlas mācīties grāmatvešanu.

1919.gada 8.janvārī notiek vispārēja bezzemnieku sapulce, kurā piedalās ap 500 biedru. Tā sākas ar kopēju internacionāles dziedāšanu. Tajā runā par strādnieku valdības nozīmi politiskajā un saimnieciskajā laukā, ievēl delegātus uz Latvijas kongresu un bezzemnieku konferenci.⁴²

Par galveno jautājumu ziņo b.Mangus. Rezolūcijā sapulcējušies litenieši atzīst «vienīgi tagadējo strādnieku un bezzemnieku valdību kā Latvijā, tā visā pasaulē».

Latvijai tik sarežģītais laiks ar pēkšņām varu maiņām pārdzīvojam arī liteniešiem.

Jau 1919.gada jūnijā Litenē ierodas vācu karavīri un pieprasa labību. Dabū 20 pudu auzu.⁴³ Bet 16. un 17. jūnijā īsi pirms Andrieva Niedras provāciskās armijas krišanas un K.Ulmaņa valdības normāla darba atsākšanas Valkā notiek pirmā apriņķa padomes sēde. No Litenes piedalās A.Palameiks. Šajā sēdē tiek ziņots, ka Litenē zeme apsēta, ka, lieliniekiem aizejot, Litenē trūkst zirgu, aizvesti ap 100 lopī, papīrfabrika nestrādā, pagasta kasē atstātas 13 kapeikas...⁴⁴

Diemžēl fanātisms, aizraušanās ar pasaules pārveidošanas maldū idejām prasījuši arī liteniešu dzīvības. 1921.gada 10.jūnijā karatiesa uz nāvi notiesā arī liteniešus Oto Eglīti, Vili Līdumu. Viņi aprakti Matīsa

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Nemieru karte. 1765.–1784.

kapos kopā ar Šilfu-Jaunzemu un Augustu Arāju-Bērci.

1919. gada rudenī Pededzes krastā pret «Lešķiem» nošauj revolucionāri noskaņotos Jāni Bārdi un Ernestu Prinkalnu.

* * *

Uz Litenes zemes arī tautas protesta soļi gadsimtu garumā. Jau Vidzemes 1638.gada arklu revīzijas protokoli glabā dažas ziņas par zemnieku sacelšanos 17.gadsimta pirmajā pusē. 1639.gada 22.jūlijā ģenerālgubernators ziņo vēl nepilngadīgajai vai tikko pilngadību sasniegušajai, valdīt nespējīgajai karalienei Kristīnei, ka Alūksnē izcēlušies zemnieku nemieri. Tiek izdots noķert barvežus un ņemt «aiz kakla». Tajā pašā laikā ir Gulbenes zemnieku sūdzības par zemes netaisno mērīšanu.⁴⁵ Litene ir abām pa vidu. Savilņošanās nevar neskart arī to. Šie nemieri iespējams saistās ar nodevu palielināšanu, iekārtojot jaunus arkļus.

1753.gadā Litenes zemnieki oficiālā sūdzībā bruģa tiesai protestē pret klaušām, muižas arendatora Brimera negantībām, lopu un zemes atņemšanu.⁴⁶ Kūšolu Jānis bēg uz Rīgu, strādā gadījuma darbus, bet,

E. Pilmanis pie arkla

kad tur sāk darboties bēgļu izdošanas komisija, bēg no Rīgas, aiz pilsētas robežām viņu aiztur un nodod komisijai. Cara varai bīstams, tāpēc atņemamas četrdesmit četras Litenes zemnieku bises Alūksnes novada zemnieku plašo nemieru laikā 1771. gadā.⁴⁷

Padomju vēsturnieku izveidotajā kartē par Vidzemes zemnieku nemieriem no 1765. līdz 1784. gadam iekrāsota arī Litenes pagasta teritorija.

1898.gada 16. augustā Litenes pagastskolas telpās notiek revolucionāri noskaņotu Malienas inteliģentu sanāksme, kurā nodibina revolucionāra rakstura organizāciju «Gaisma». Viens no tās aktīvākajiem dibināšanas ierosinātajiem ir Lubānas ministrijas skolas skolotājs J.Pasītis. «Gaismas» locekļi izplata pretvalstiska satura proklamācijas, rīko jautājumu un atbilžu vakarus. Taču organizācija drīz izjūk.⁴⁸

1904.gadā pagastā noorganizējas sociāldemokrātu pulciņš «Lidumi», bet 1905.gadā darbojas pulciņš «Atvase».

Netālu no «Ancuļiem» rijā darbojas revolucionāru nelegālā tipogrāfija. 1904.gadā LSDSP darbības centrs Litenē ir A.Pilmaņa «Priedniekos». Starp redzamākajiem oratoriem zemnieku sapulcēs 1905.gadā Litenē visbiežāk tiek minēts Rūdis Palameiks, Otis Šmukiņš, Ernests Pilmanis.

Rūdis Palameiks matrožu formā ar mauzeri pie sāniem aizrautīgi stāstījis par netaisno krievu-japāņu karu. Dienēdams par matrozi, šis cilvēks piedalījies kaujās pie Portartūras, redzējis krievu flotes traģisko bojāeju pie Cusimas.

1905.gada 16.jūlijā pagastā notiek liela tautas sapulce – demonstrācija pret rezervistu iesaukšanu krievu-japāņu karā, kad demonstranti ar revolucionārām dziesmām un karogiem dodas uz Stāmerienas muižu.⁴⁹ Demonstranti nes karogu ar uzrakstu «Lai dzīvo tautas brīvība!» Gājēju organizē Oto Briedis. Mitiņš notiek Stāmerienas pils priekšā. Varbūt skaitlis ir pārspilēts, «Latvijas mazā enciklopēdija» min 2000 dalībnieku, kuru izklidināšanai ierodas kazaki. Kājnieku rota un 20 kazaki netiek galā ar demonstrantiem. Otrā dienā arestē 16 cilvēku.

12.novembrī pagastā notiek tautas sapulce. Tajā piedalās vismaz 441 iedzīvotājs – tik parakstu ir sanāksmes protokolā. Tiek pieņemts plašs lēmums skolas un pašvaldības jautājumos.⁴⁹

No Valkas apriņķa Litenes pagasta tautas sapulces protokola.

41. No Valkas apriņķa Litenes pagasta tautas sapulces protokola lēmumiem skolas un pagasta pašvaldības jautājumos. 1905. g. 12. novembrī

Sakarā ar to, ka īsta tautakola nav iedomājama bez dzimtas valodas un ka skolēnu atbilstība un sekmes ir atkarīgas no tās valodas zināšanas, kurā tiek mācītas stundas, Litenes pagasta tautas sapulce nolēma:

1) No šā gada 12. novembra Litenes pagastskolā visus priekšmetus mācīt latviešu valodā.
2) Pieņemt skolas programmu, ko izstrādājusi Rīgas skolotāju un bērnu vecāku sapulce, pie kam šajā programmā tiek iekļautas: dabas mācība, vācu valoda, politiskās ekonomijas un tiesību ličumu pamati. Krievu valoda paliek kā mācāms priekšmets. Ticības mācība tiek svītrotā, un tās vietā tiek mācīta morāle.

Skolā pieņemti skolēnu neskatīgi no viņu ticības. Augstākā uzraudzība skolas lietās pieder īpaši komitejai, ko levēl tautas sapulce.

Litenes tautas sapulce ar šo uzliet par pienākumu skolotājiem nekavējotī stāties pie augstāk nolēmtā izpildīšanas. Tautas sapulce pieņēma par trešo skolotāju Rūdolu Kordonu bez inspektora apstiprinājuma. Carisma valsts svēti tiek atceļi.

Visus šos tautas sapulces lēmumus paziņot tautskolu inspektoram.

Sakarā ar to, ka Baltijas muižnieki ir aplikuši vietējos zemniekus – latviešus ar pārmērīgiem maksājumiem, pagādām pārtraukt maksāt renti, zemtes nodokļus un kredītaudas Vidzemes muižnieku kredītdrībai un citus maksājumus, kamēr jaunā valdība nebūs ievērojusi īpašu komisiju, kas galīgi atrisinās agrāro jautājumu Baltijas guberņās.

Tā kā meži ir kopīgs īpašums, bet Baltijas muižnieki pārdod mežu uzņemtiem lielos apmēros vienīgi savās personīgajās interesēs, kā rezultātā ciet visa valsts, nepieļaujot meža izmīcināšanu, bet atļauj cirst to vienīgi pašu vajadzībām. Ievēlēt komisiju, kas uzraudzītu mežu Litenes pagasta robežās, kamēr valdība galīgi atrisinās šos jautājumus.

Nelabot ceļus, kamēr ceļu klaušības nebūs sadalītas līdzīgi starp muižu un zemnieku zemi.

Uzlikt par pienākumu Litenes muižas īpašniekam slēgt krogu un alus brūzi, uz priekšu tiesība pārdot dzērienus pieder [Pagasta] saimniecībai.

Tautas sapulce atzina par lietu muižas policijas un uradņika pasāvīšanu un nolēma: uz priekšu negriezties pie tiem.

Tautas sapulce atzina par lietu muižas policijas un uradņika pasāvīšanu un nolēma: uz priekšu negriezties pie tiem.

Tautas sapulce atzina par lietu muižas policijas un uradņika pasāvīšanu un nolēma: uz priekšu negriezties pie tiem.

Lids galīgi jautājuma izšķiršanai par pagasta pašvaldību ievēlēt no iedzīvotāju vidus komisiju, kas uzraudzītu pagastvaldes

darību. Vajadzības gadījumā ar jaunām vēlēšanām atjaunot pagastvaldes un vietnieku pulka locekļu sastāvu. Ignorēt zemnieku lietu komisāra priekšrakstus. Balstīties tautas sapulcēs piešķirt arī pilngodīgām sievietēm. Ar nākošo gadu sabiedrības nodokļu maksātājus sadalīt kategorijās.

Visus augstāk minētos Litenes tautas sapulces lēmumus paziņot Ministru komisijas priekšsēdētājam grālam S. Vitem, kas tiek uzliets par pienākumu vietējam pagastvaldei.

Protokola oriģinālu parakstījis 441 sapulces dalībnieks.

Pagasta vecāknis J. Mezits

Skrivēris: (paraksts)

6989. I. 2. apz. 4. lapa, 19.–22. lapa. Oriģināls. Tulkojums.

1905.gada 2.decembrī lītenieši kopā ar plašas apkārtnes revolucionāriem Sitas kaujā uzvar ulānu pulku, kas no Pleskavas nāk atbrīvot Stāmerienas pili ielenktos muižniekus. Arī šajā gadījumā tiek minēts neticami liels dalībnieku skaits- «kāds tūkstotis». «Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā» gan apgalvots, ka no Balviem uz abu pagastu robežupīti milicijas priekšnieka A.Pagroda (Pagrūdes) vadībā devušies ap 100 miliču, pie tilta viņiem pievienojies ap 400 apkārtējo pagastu miliču. Lielākā daļa no viņiem ir atdalījušies no Stāmerienas aplencēju lielā pulka un devušies uz Sitas upīti bridī, kad ir saņemta ziņa par karaspēka tuvošanos no Balviem. Daži simti apkārtnes zemnieku Sitas kroģā sapulcējas jau iepriekšējā vakarā. Viņi lej skrotis un lodes, jo apbruņoti ar bisēm un vienkobrenēm. Īsi pirms gaismas svīšanas apspriež kaujas plānu, sadala uzdevumus.Ir izsūtīti 108 ulāni. Kauja notiek pie tilta, upītes labajā krastā.

Skaitliskais pārsvars, drosme, apvidus īpatnību izmantošana – tās ir tautas cīnītāju priekšrocības. Tikai pēc ilgas, grūtas cīņas ar spēcīgām šauteņu zalvēm eskadrons izlaužas. Kad pamatīgi izplūnitā Cara kalpu vienība ierauga Stāmerienas pils kūpošās krāsmatas, ielenktie baroni ar apsardzi tomēr jau izbēguši. Pa apkārtnes mežiem tie nonāk Balvos un bēg uz Pitalovu. Tas pats ceļš mērojams ulānu vienībai.

4 kareivji, 4 zirgi, 28 ievainotie – tāds ir ulānu zaudējums Sitas kaujā. Revolucionāriem zaudējumu nav. Šo kauju vadījis bērzpīlētis Lanskis – nākamais mežabrāļu vadonis 1906.-1908.gadā, palīgs – lītenietis Rūdis Palameiks. Kauja ilgst 3 stundas. Revolucionāri izārda dzelzceļa sliedes, pārzāgē tilta balstus, lai ievainotos nevarētu nogādāt Pleskavā. Kritušie apglabāti Balvu kapos.

Tās dienas notikumu aculiecinieks vecais revolucionārs Ā.Lūsis 1960.gadā «Balvu Taisnības» 146. numurā par Sitas kauju atceras: «Ieņēmām pozīcijas aiz Sitas upītes meža malā, kur lielceļš ievirzās mežā. No šīs vietas apmēram puskilometra garumā gar mežmalu ceļa labajā

pusē pozīcijas ieņēma b.Lanckis ar pirmo grupu. Tālāk gar lielceļa malu uz Lītenes pusi pozīcijas ieņēmu es ar Balvu grupu. Aiz manis uz Lītenes pusi līdz lauka malai pozīciju ieņēma b.Palameika ar savu grupu. Saņēmām rīkojumu – neviens nedrīkst šaut pirms b.Lancka signāla.

Nodedzinātā pils.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Sakarnieki tika norikoti uzdevumā jāšus ar zirgiem. Apmēram pēc katras pusstundas viņi ieradās no Balvu puses un ziņoja par kazaku pārvietošanos. Uzzinājām, ka kājnieki nāk pa priekšu, kazaki viņiem seko.»

Litenes pili nodedzina daļa Stāmerienas pils aplencēju. No Litenes miliči dodas uz Stāmerienu, lai palīdzētu tur revolucionāriem cīņā ar ielenktajiem baroniem. Tautas milicijā Litenē šajā laikā ir 21 vīrs. Ap 200 vīru bruņojums ir ļoti dažāds – bises, krameniņas, berdankas, izkaptis, ozola mieti.

Nemitīgā šāvienu sprakšķēšana, Litenes pilij degot, liecina, ka telpās palikušas daudzas neizlietotas patronas.

Par 1905.gadā nodedzinātajām muižām valdība īpašniekiem izmaksā pabalstu ēku atjaunošanai. Interesanti, ka Litenes muižai nodarītie postījumi novērtēti uzkrītoši zemāk nekā pārējām apkārtnes muižām: Stāmerienai atmaksā 24000 rubļu, Kalnamuižai – 9000, Litenei – tikai 530 rubļu.

Sajūsmas un drosmes gads drīz beidzas.

«No Litenes. Pagājušajā decembrī no pagasta robežām pazuda ieceltās ricības komitejas 17 locekļi. Kad viņus neatrada, diviem nodedzināja mājas, bet citiem – nē. Ziemā piemizdami dažās Vitebskas guberņas zemnieku sādžās un tagad blandīdamies pa purviem un mežiem, daži pulciņi nolēmuši labprātīgi doties policijas rokās. Tā maija beigās pie Valkas aprīņķa priekšnieka jaunākā palīga Alūksnē uzreiz pieteicās 4 un šī mēneša sākumā vēl viens». Bēgļi nosūtīti uz Valku. Seko 1-3 mēnešu sods. Viņu vidū gan jauni, gan veci, gan sētu īpašnieki, gan nomnieki. 49₂

1906. gads nāk ar atreibību un sodu bardzību.

«No Litenes.

Pie mums soda ekspedīcija ieradās 18.janvārī. Kā pirmo arestēja pagasta skrīvera palīgu. Pēc tam enerģiski pa mājām meklēja pēc apzīmētiem nemierniekiem. Arī vietējai pagasta valdei stingri piekodināja neatlaidīgi rūpēties par bēgļu sagūstīšanu, pretējā gadījumā tika piedraudēts pagasta vecāko un skrīveri nošaut. 19.janvārī apcietināja vairākas personas, daži apzīmētie pieteicās labprātīgi. Ap pulksten pieciem vakarā četrus no arestētiem nošāva, no kuriem divi bija apcietināti, turpretim divi labprātīgi uzdevušies. No nošautajiem divi atstāj sievas un nepieaugušos bērnus. Tajā pašā dienā zaldāti nodedzināja vienas mājas, tādēļ, ka to īpašnieks bija aizbēdzis. Vairāki litenieši sodīti ar miesas sodiem, piecus liteniešus un Stāmerienas mežsargu kara spēks aizveda līdz uz Valku, no kurienes daži jau palaisti brīvībā.»⁵⁰

Ekspedīcija no Valkas uz Liteni speciāli atsūtīta tad, kad visi nemiernieki jau rimuši. Tas noticis tāpēc, ka pēdējā tautas sapulcē kāds Litenes saimnieks pilnīgi kategoriski uzstājies pret rentes maksāšanu

Piemīņas plāksne 1906. gada 19. janvārī Litenē nošautajiem cīnītājiem

Nošautā revolucionāra Oto Kamendera bēres

muižniekiem, pret mežu piesavināšanos. Viņu arestē, aizved uz Valku, piespriež sešas nedēļas aresta.

Soda ekspedīciju, kas ieradās, lai izrēķinātos ar revolucionāriem, komandē Baltijas vācietis Grabe. Līdz ar karaspēku Litenē atgriežas muižas pārvaldnieks Goetgens, iespējams, ka uzvārds rakstīts nepareizi, kas tautā saukts par Čēķinu, kā arī muižas mežkungs Folkmans, kuru iepriekšējā gadā tautas sapulce izboikotēja. Viņš un vēl kāds muižas īpašnieku tuvs radnieks brīvprātīgi pavada karaspēku un ir sevišķi piepalīdzīgi nemiernieku uzrādīšanā.

Vēlāk pagastam jāmaksā muižai 57 rubļi par 17 asīm malkas un 6 telefona stabiem, jo agrākā rīcības komiteja bija devusi rīkojumu cirst muižas mežā.

Avīze ziņo, ka šajā laikā Litenes skolā nav neviena skolotāja. Pētera Birkerta grāmatā «1905. gadā cietušie skolotāji» kā arī «Mūsu laiki» 1906. gada 2. augusta publikācijā minēts šajā laikā no Litenes aizbēgušais skolotājs Brūniņš. Kurš no Brūniņiem? Visticamāk- Jūlijs.

Litenes pagasts – viens no soda ekspedīcijā visvairāk cietušajiem pagastiem Vidzemē.⁵¹

Oto Šmukiņš no «Ancuļiem», Augusts Ķauķis no «Ozoliņiem», Oto Zēģele no «Briežumuižas», Andrejs Pilmanis no «Priedniekiem» – jau ievadā nosauktie pie «Ozolciema» mājām 1906. gada 19. janvārī nošautie protestēt iedrošinājušies litenieši. Starp citām apsūdzībām viņus vaino arī Litenes muižas dedzināšanā.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Muiža no «Priednieku» mājām padzen Andreja Pilmaņa ģimeni.

1906.gada oktobrī Litenes un Stāmerienas pagastos vienkopus sadzen visus iedzīvotājus, lai tiem piedraudētu. Ja tiks aplaupīts vai nodedzināts Litenes krogs, sagaidāms naudas sods 10000 rbļ. Lielumā. Vismaz sešus no aizdomās turamajiem nošaus. Ja nogalinās muižas pārvaldnieku, kuram vēstulē piedraudēts ar nāvi, ar 200 nagaikas sitieniem sodīs visus pagasta iedzīvotājus, sākot ar 16 gadu veciem un 200 nošaus. Ja mežā kādam uzbruks, visi pagasta locekļi nedēļu tiks dzīti meklēt uzbrucēju.⁵¹

1906. gada 23. novembra naktī patruļa arestē un bēgot nošauj «Kūšolu» saimnieka dēlu Otto Kamenderu. O.Kamenders ir LSDSP Malienas organizācijas «Atvases» biedrs, piedalās 1905.gada 16. jūnija pretkara demonstrācijā, šī gada novembrī ievēlēts par Litenes pagasta rīcības komitejas locekli. Piedalās Stāmerienas pils ieņemšanā, kurā nocietinājušies 150 kazaku ar baronu Volfu. Ierodoties soda ekspedīcijai, kļūst par mežabrāli un mežos nodzīvo sešus mēnešus. Seko arests un nosūtīšana uz Valkas apriņķa cietumu. Pēc pusgada atbrīvo pret galvojumu.

Piekatajā dienā pēc pārnākšanas pusnaktī māju ielenc zaldātu patruļa, ar kuru kopā ir Litenes pagasta uradņiks. O.Kamenderu izrauj no gultas.

Vīra prombūtnes laikā sievu spīdzina ar 125 nagaikas cirtieniem.

24.novembrī arestē saimniekus Brici, pēc citām ziņām Brīzi, un Briedi. B.Brici, ķēdēs iekaltu, nosūta mūža katorgā uz Sibīriju.

Tā paša gada februārī Alūksnē apcietina un nošauj litenieti Augustu Potapiju-Potafejevu. 1906.gads nācis ne tikai ar vētras sēju sabiedrībā, bet arī ar pārāgru negaisu dabā.

«No Litenes. Jaukais laiks un siltās dienas pie mums vairs nav mīļas un patīkamas. Bagātie rudzu lauki, košie lapu koki ir nopostīti no bargā krusas negaisa 10.maijā 1-2 pusdienā. Tīrumā rēgojas tikai rudzu stobriņu stumburiši, sadīgušās auzas – kā saecētas, košās lapas nosistas, pat arī koki salauzti.

Logu rūtis izdauzīja lielie vēja grūstie krusas graudi, kas bija strazdu olas lielumā un vēl lielāki.»⁵⁰

1908.gada 31.oktobrī Pēterburgas tiesu palātas nodaļa iztiesā apsūdzību pret Litenes pagastam piederīgajiem Jāni Balodi, Ernstu Ozoliņu par revolucionāru darbību, bet 1909.gada 16.jūlijā – pret Jūliju Pilmani.

1907.gadā kārtības sargātāju īpaša vērība pievērsta skolai un skolotājiem.

«No Litenes. Svētdien, 4.novembrī, vietējā pagasta skolā, kurā strādā trīs skolotāji, ieradās no Alūksnes Valkas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs fon Raverss ar trim strážņikiem un vietējo uradņiku

Andrejevu. Skolotājs E.Brūniņš tika izkratīts dēļ vēstulēm, kuras mainītas ar kādu skolotāju, kas dzīvojis Pēterburgā, bet pēdējā laikā nez kur nozudis. Skolotāji Rāzens un Dunke dēļ šaujamiem ieročiem. Pēdējam vēl dots stingrs mājiens nenest tik uzkrītoši garus matus. Nekas šaubīgs, kompromitējošs netika atrasts, izņemot divas vēstules, kuras paņemtas līdzī, netika arestēts. Purvakārklis.»⁵¹₂

«No Litenes. Ceturtdien, 20.decembrī, vietējās pagasta skolas skolotāji bija sarīkojuši bērniem eglīti ar deklamācijām, dziesmām un bērnu teātri. Bija nodomāts izrādīt J.Akurātera ludziņu «Taisnības meklētāji». Pēc ludziņas pirmā cēliena nospēlēšanas ieradās Stāmerienas uradņiks līdz ar vietējo uradņiku un pārtrauca vakaru, pavēlēdams bērnu vecākiem ar bērniem iet projām un skolotājiem pieteikdams skolas jaunā gadā neiesākt bez policijas atļaujas. Skolotājus atsauc uz pagasta namu, lai par visu notikušo sastādītu protokolu, tas tomēr nenotika.

Minētā vakara sarīkošanai skolotājiem bij atļauja no tautskolu inspektora, kā arī vietēji pagasta valdes policijai par šo vakaru bij jau iepriekš ziņots. Kas šai lietā rīkojies nelikumīgi, rādīs nākotne.Purvalīcis»⁵¹₃

1907.gadā pagastā pastāvīgi arestus bez pierādījumiem, kratīšanas un cilvēku pazemošanu veic uradņiks A un muižas mežsargs Kamerūts. Sestdien, 1911.gada 2.martā, Alūksnes policija veic kratīšanu Litenes pamatskolas skolotāja Loka dzīvoklī, konfiscēti manuskripti, skolotājs atrodas slimnīcā Tērbatā.⁵²

1912.gada 18.janvāra naktī pie fabrikas izkaisītas proklamācijas, trīs uradņiki izdara kratīšanas un nopratināšanas strādnieku dzīvokļos. Neko šaubīgu neatrod.⁵², Kratišana izdarīta arī «Priednieku» mājās. Pie B. atrod kuplejas un dažus legālus dzejoļus.

1915.gada 18.aprīlī pagastā izplatīti 1.maija uzsaukumi, uzvilkti sarkanais karogs, notikušas kratīšanas un nopratināšanas, īslaicīgi aizturētas trīs personas.

* * *

Gadu simteņu un gadu desmitu krēslā, grūti pārvarot tumsas barjeras un šķēršļus, sastopot vācu muižnieku negribēšanu un lielu pretestību, arvien plašāks un plašāks plešas gaismas ceļš Latvijā. Un arī Litenē.

Pirmās ziņas par skolu Litenē ir no 1750.gada, kad revīzijā bez arklu skaita minēts krodziniēks, ķesteris, zvaniķis, skola, audējs, dzirnavnieks. Tikai viens vārds.⁵³

1768.gada 14.februārī notikušās baznīcas vizitācijas materiālos secināts: «Muižas skolas ir Gulbenes, Litenes, Krapas, Lejas un Dūres muižās».⁵⁴

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Niecīgs ir skolēnu skaits tajās – tikai 132 visās kopā 1768./1769.gada ziemā, ieskaitot tos, kas mācās mājās. Paradoksāli, ka šajā laikā pastāv skolas, kurās nav neviena skolnieka. Tādas ziņas vizitatoriem sniedz Gulbenes mācītājs Cimermanis. «Skolotāji» - lielākoties amatnieki. 1739.gada vizitācijas noteikumi prasa, lai par katra bērna mācīšanu skolotājam dotu 1 mārciņu sveču, 2 vezumus malšanas, alu. 1774. gada instrukcijā alus došana atcelta.

Īss ir ieraksts par Gulbenes skolām 1774.-75. gada baznīcu vizitācijas protokolā: «Ist eingegangen» – izbeigušas darbību. Muižas skolu Gulbenes draudzē nav. Arī Litenē. Muižnieki nevēlas sevi apgrūtināt.⁵⁵

Ģenerālgubernatora un vizitatoru stigrības, draudošo sodu piespiesti, tie saimniekiem bez klausām, nodevām, nodokļiem izvirza jaunu, nekaunīgu prasību – pašiem ierīkot telpu mācībām rijā vai citā saimniecības ēkā, pašam vai citam viņa cilvēkam kļūt par skolmeistaru, «skolas turētāju». Kungs savu dzimtcilvēku var piespiest skolu «turēt». Šis ir ciema, jeb mājskolu, arī mājas apmācības laiks Latvijā, droši vien arī Litenē. Ziņu par to nav.

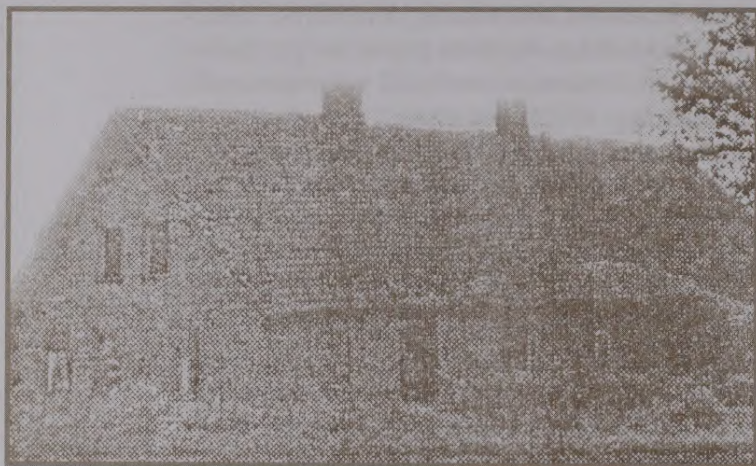
1786.gada 18.aprīļa vizitācijā Vecgulbenes draudzes mācītājs isi un pašpārlicināti ziņo, ka viss esot vislabākajā kārtībā, ķirspiles skola laba, visur, kur vajag, muižas skolas vai mājskolas, bet katrā mājā vairāki grāmatnieki, tā ka skolas bieži izrādās nevajadzīgas.⁵⁶

No 1774.-75. gada vizītes līdz 1800. gadam noteiktu ziņu par Vidzemes skolām nav. 1811. gadā virskonsistorijai sniegta ziņas, ka Gulbenes draudzē ir septiņas māju skolas. Var domāt, ka, ievērojot iepriekšējo gadu desmitos iedibināto tradīciju, bērnu mācīšana notiek arī Litenē.

Pirmās ziņas par konkrētu skolas atrašanās vietu Litenē ir aptuveni no 1868.gada. Šī skola atradusies valdes namā, tā saucamā «kantori». Ziņas var būt patiesas, jo 1865.gadā tiek izdots likums, ka visos pagastos, kur 500 vīru dvēseles, jādibina pagastskolas, ar 1866.gada 1.oktobri izveido pagastus. Šis pagasta kantoris atradies Litenes – Kalnienas – Beļavas lielceļa labajā pusē, apmēram 200 metru attālumā no muižas pils. Ēkas vienā galā bijušas pagasta valdes telpas, otrā – skola. Vietu sauc arī par Aizjūru eglēm, tā atrodas leļpus tagadējās aptiekas pie šodienas «Arāju» mājām, pretī diķim. Tātad šī mūsdienās sakoptā vieta saistāma ne tikai ar pirmo zināmo skolas ēku, bet arī ar pagasta pašvaldības pašiem sākumiem. Pagasta robežas jebkurā gadījumā sakritušas ar muižas robežām. Pirmais skolotājs te bijis Einberģis, pēc tam Ķikuts, Janovičs un Sarmulis. Šī ēka drīz nodeg. Skolu pārceļ uz Kordonas pusmuižu, atrašanās vieta gan nenoteikta, jo pusmuiža liela. Šeit skola jau drusku paplašinās, ir atsevišķa telpa ēdamistabai, bet guļamvietas klasēs. No skolēniem minēts kāds Palameikšs. Pēc viena gada skola tiek pārceļta uz Vilkumuižu.

Sīkāku rakstisku ziņu par skolas atrašanās vietu nav. Vai tā at-

Litenes nespējnieku nams, iespējams, kādreizējā skolas ēka. «Dzirkstele», 1969. gada 18. februāris

1874. gadā būvētā skola

gados. Tā atradās nedaudz uz Gulbenes pusi no vecās pagastmājas, tagadējā Aprūpes centra vecā trīsstāvu korpusa, atstatāk no ceļa, netālu no 1874.gadā celtās skolas. Tagad neesošās celtnes tuvumā iekārtots autoserviss. Šī skola pastāv līdz laikam, kamēr pagasta sabiedrība iepērk triju saimniecību – divu Ancuļu un vienu Speģu māju – zemes, lai uz šo zemju robežas 1874. gadā uzceltu pirmo ēku Litenē speciāli skolas vajadzībām.

Par 3173 rubļiem skaidrā naudā to uzceļ amatnieks Dzelzītis. 1874.gadā iesvēta Gulbenes luterāņu draudzes mācītājs Gotlībs Augusts Keuslers, kas šo amatu pilda no 1873. līdz 1885.gadam. Skolas atklāšanā piedalās muižas īpašnieka Ernesta fon Volfa māsa «vecā

radusies mājās, ko šodien litenieši dēvē par «Vilkumuižu». Vai citur apkaimē? Vilkumuiža toreiz bija pusmuiža ar samērā plašu teritoriju, ne tikai šī māja. Jāsaka gan, ka pašā «Vilkumuižā» plašākas telpas ir bijušas: uz šejieni cara laikos vairākkārt pārcēlusies pagasta valde, lai savas telpas uz laiku atdotu skolai, kad lielā skolēnu skaita dēļ vietu pietrūkst 1874. uzceltajā ēkā. 1919. gadā «Vilkumuižā» darbojas vakara kursi.

Vairāki litenieši ir atcerējušies vecāku vai vecvecāku piemiņo, ka skola kādreiz ir bijusi vēlākajā pagasta nespējnieku mājā, tautā sauktajā nabagmājā. Sakrituši koka celtnē bija redzama vēl 60.–70.

freilene» Evelīna fon Volfa. Ēka paš-tāv vēl šodien. Tajā ir Sociālās aprū-pes centra «Litene» darbinieku dzi-vokļi.

Savu garo mūžu nodzīvojusi, no-gurusi, laika zoba redzami skarta, ve-cā Gulbenes – Litenes ceļa pašā ma-lā stāv Dzelziša būve - kādreizējais li-teniešu lepnums. Nezinu daudzie šo-dienas braucēji, retie gājēji, ka visiem deviņpadsmitā gadsimta beigās un divdesmitā gadsimta pirmajos gadu desmitos dzimušajiem liteniešiem šo-dienas «vecīte» ir bijusi visskaistākā, vislielākā celtnie plašajā apkārtnē, iz-ņemot, protams, barona Volfa pili, ka kokiem aizaugušais «rundulis» skolas priekšā – visbrīnīšķīgākā vieta bērni-bas skriešanai, rotaļām, sapņiem.

Savās radniecībai 1984.gadā atsū-tītajās atmiņās rakstnieks, aforismu un tēlojumu autors Gorijs Upītis, kas te mācījies no 1908.- 1912.gadam, raksturo skolas inventāru, mācību li-dzekļus, tiesa dažus gadu desmitus vēlāk. Kūpošas petrolejas lampas, ga-ri piecvietīgi soli, katedras skolotājam katrā klasē, tāfeles uz trim kājām, ļoti lieli skaitiņķi un «skolas sirds» – har-monijis, skolēnu saukts par ērgelēm, kuru vecākais skolotājs Brūniņš spē-lē rīta un vakara lūgšanu laikā, kā-dam no skolēniem minot paminas, lai ērgelēm nepietrūkst elpas. Eiropas un pusložu karte, retāk globuss un, protams, ķeizara Nikolaja II un ķeiza-rienes ģimenes.

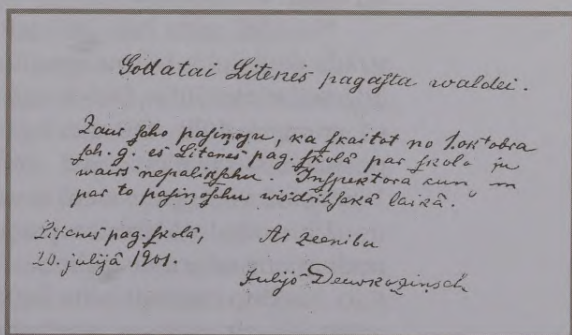
Vismaz tajos gados skolā nav tu-aletes, un zēnu vidū saprotams ir bieži savstarpējā saskarsmē lietotais teiciens: «Skriešu uz priedītēm!»

Šķiet, jaunajai, lepnajai skolai pagasta vietnieki meklējuši popu-lāru vecāko skolotāju. Par tādu uzskatīts Antons Tullijs – Vidzemē ļo-ti pazīstams un populārs, progresīvs skolotājs, dzejnieks, vairāku mā-

Antons Tullijs

Dievkociņa rokraksts

Jūlijs Dievkociņš un koristi (1. rindā vidū)

Ernesta Brūniņa laiks.

No 1889.gada līdz 1901.gadam Litenes skolā pie Ernesta Brūniņa strādā dzejnieks, bērnu literatūras organizators, 1905.gada revolūcijas līdzdalībnieks Jūlijs Dievkociņš. Rakstot par viņu, Lūcija Ķuzāne savā grāmatā «Jūlijs Dievkociņš» nepaiet garām arī ļoti īsajam Litenes posmam šī cilvēka dzīvē. Pēc Rīgas skolotāju semināra beigšanas 1888.gadā viņš gadu vietu neatrod un pārtiek no literārā darba.

Uz nomaļo Malienas pagastu jaunais skolotājs atnāk ar lieliem nodomiem reformēt izglītības saturu, modināt liteniešos lielāku garīgo rosību, mazināt alus brūža un kroga demoralizējošo ietekmi, mācīt iepazīt patiesas vērtības. No Litenes aiziet viņš vilies.

Jūlijs Dievkociņš Litenē organizējis kori, sūtījis aicinājumus nākt dziedāt. Ilggadīgās Litenes skolas skolotājas Elzas Nikānes meita Maija Puriņa atceras: «Kad es kādreiz savai vecaimātei jautāju, kā viņai savā dzīvē visvairāk žēl, tad viņa teica, «ka tak būtu bijis tik daudz laika, ka

cību grāmatu autors, A.Kronvalda, Ausekļa, A.Pumpura, brāļu Kaudziņu laika un domubiedrs. Starp citu, par A.Tullija svaini vēlāk kļūst Matiss Kaudzīte: abi viņi apprecējuši populārā Vecpiebalgas «skolas tēva» Rātminderu Andža meitas. Viņu grāmatā «Negantnieks», kas uzrakstīta par Ausekli, nedaudzās epizodēs rāda Jānis Sarma. Dzejnieks Antons Tullijs pieminēts visās latviešu literatūras vēstures grāmatās. Kritiķis Teodors Zeiferts savā rakstniecības vēsturē pārspilēti runā par viņa ārkārtējām spējām dzejā, par atsevišķu dzejoļu piederību pie visdziļākās domu liriskas latviešu valodā, par dzejnieka paliekošu vietu latviešu literatūrā.

Pēclitenes laikā Antons Tullijs sarakstījis mācību grāmatas skolām: aritmētikas, vēstures, krievu un vācu valodas mācīšanai.

A.Tulliju nomaina kāds Vilisters, bet no 1883.- 1888. – vecākais skolotājs jeb pārzinis ir F.Klavāns – kādreizējais Zeltiņa skolotājs.

1888.gada 1.oktobrī iestājas

tak būtu varējusi iet korī padziedāt!» Runa ir par Jūlija Dievkociņa laiku Litenē. «Vidzemes guberņā Litenes skolā, caur Vecgulbeni» – šo adresi Jūlijs Dievkociņš uzdod 1899.gada «Dienas lapas» 259.numurā, aicinot latviešu dzejniekus sūtīt uz to dzejoļus 2 iecerētām antoloģijām: «Jaunākā latviešu dzeja», «Citu tautu dzeja». Pārāk plašā straumē dzejoļi uz šejieni, šķiet, nav plūduši. Liteniešu bērniem ar skaistākajiem rok rakstiem jaunais skolotājs lūdz dzejoļus pārrakstīt.

1906.gada 21.janvārī 26 gadus veco neseno Litenes skolotāju Viestītes silā piesien pie kazaka zirga, aulekšos vazā pa sasalušo zemi, beidzot pusdzīvu nošauj. Jūlija Dievkociņa piemiņai Imanta Ziedoņa dižkoku atbrīvotāju grupa 1986.gada jūnijā Pededzes malā izbrīvē 15 skaistākos ozolus un iekaļ palikušajā mūrī norādi.

Fenomens Litenes skolas vēsturē ir Brūniņu dzimta, no kuras 10 – 11 tuvāki vai tālāki radnieki īsāku vai garāku laiku šeit strādājuši: Ernests, Elfrīda, Milda, Valfrīds, Juliāns, Edgars, Vanda, Lūcija Brūniņa – Kupče, Zelmārs un vēl citi. Kādas skolnieces 1913./1914.mācību gada liecība rāda, ka vismaz togad visi trīs Litenes skolotāji ir Brūniņi: Ernests, Elfrīda, Milda.

Patriarhs un dinastijas aizsācējs ir Ernests Brūniņš. Viņš ir visilgga-
dīgākais skolas pārzinis no tās sākuma līdz mūsdienām. Viņš skolu vada garus 28 gadus – no 1888.gada līdz 1916.gadam. Pats izaudzinājis piecus bērnus: Ernu, Lūciju, Edgaru, Benitu, Persiju. Vēlāk, no 1922.gada līdz 1934.gadam, skolas pārzinis ir viņa dēls Edgars. Jau padomju laikā Litenes vidusskolas direktore ir meita Lūcija Kupče.

Aizsteidzoties laikā tālu uz priekšu, jāpasaka: viņas nopelns, tāpat kā tēvam, ir liels, un viņas piemiņa Litenē godināma, jo, 1944.gada rudenī uz sešķlasīgās lauku pamatskolas bāzes atverot Litenē vidusskolu un grūtajos pēckara gados nodrošinot tās sekmīgu darbību, Lūcija Kupče paver brīnišķīgu iespēju iegūt vidējo izglītību tik daudziem liteniešiem, arī apkārtējo pagastu jauniešiem, kuru vecāki nekādā gadījumā nespētu savus bērnus sūtīt tālās skolās.

Šajā Brūniņu dzimtā arī 1876.gadā «Speģos» dzimušais Jūlijs vai Julians Brūniņš, vēlākais J.Cimzes ģimnāzijas direktors Valkā, ģeometrijas un trigonometrijas mācību grāmatu autors, viens no 150 Latvijas skolotājiem, kas visaktīvāk palīdzējuši Krišjānim Baronam «Latvju dainu» tapšanā. Litenes skolā viņš gan strādājis īsu laiku kā pagaidu skolotājs.

Ernesta Brūniņa laikā skolā tiek izdarīti būtiski pārveidojumi: tiek ierīkots trešais stāvs ēdamistabām, otrajā stāvā iekārtota guļamistaba zēniem, ievērojami paplašināta guļamistaba meitenēm.

1899.gadā plaši svin skolas 25.gadadienu.

Kā liecina laikabiedri, liteniešu cieņu Ernests Brūniņš iemantojis ar pirmšķirīgu kori. Dziedātāji pie viņa nākuši no tālas apkārtnes. Katros Jāņos Pededzes līcī pie muižas notikuši slaveni kora svētki ar plašu programmu.

«Rīkojot ikgadus tradicionālos plašā apkārtnē pazīstamos Zaļumu svētkus, kas notika Jāņu dienā, pagasta dziedātāju koris ar orķestri priekšgalā vispirms ieradās pils priekšā, lai muižas īpašnieka ģimeni apsveiktu ar dziesmām. Par to tika atļauts izmantot svētku vajadzībām laukumu blakus parkam upes kreisajā krastā, kur rīkotājiem vajadzēja celt īpašu ložas veidīgu paaugstinājumu muižnieka ģimenes un tās viesu vajadzībām, lai ar tie ar smaidu varētu vērot savus ļaudis dejas priekos». ⁵⁷

Par 1899.gada Zaļumu svētkiem kāds apmeklētājs raksta «Mājas Viesī» 14.(26.) jūlija numurā:

«No Litenes (Gulbenes draudze).

Katrā vasarā pie mums sarīko Zaļumu svētkus, kuri šogad bija nolikti uz pašu Jāņadienu. Kaut nu gan šie sarīkota izeja zaļumos ne caur to neatšķiras no tādiem pašiem izrīkojumiem apkaimē, tomēr publikas saplūst tik daudz kā reti citur, tas laikam izskaidrojams caur to, ka Vitebskas guberņas iemītnieki, kur šādi izrīkojumi vēl sveši, šie ņem dzīvu dalību. Tā arī šogad svētku apmeklētājus varēja skaitīt pie pusotra tūkstoša.

Liteniešiem pašiem arī ir savs pūtēju orķestris, kurš dienu no dienas arvien vairāk dzenas savā darbā papildināties. Ar laiku šie var iznākt krietni mūziķi».

Šis ir divu Ernestu laiks Litenē. Pili – Ernests fon Volfs, skolā – Ernests Brūniņš.

Izmantojot šodienas izglītības darba terminoloģiju, var apgalvot, ka bez obligātās mācīšanas Ernesta Brūniņa laikā pastāv arī interešu izglītība. Kā atceras Gorijs Upītis, sākot ar otro klasi, par samaksu var mācīties arī vācu valodu un klavierspēli. Vācu valodu māca pārziņa meita Benita, liteniešos saukta par Benci, kas bija beigusi ģimnāziju, bet klavierspēli un dziedāšanu «uz balsīm» - otra meita – skolotāja Elfrīda. Dziedāšana notiek pārziņa dzīvokļa zālē pie viņa klavierēm. Skolēnu korī tajos gados bijis ap 30 dziedātāju. Goriņa Upīša atmiņā palikušas mācītās dziesmas «Krauklit's sēž ozolā» un «Ah, vi saņi!» Vairāk par pašu dziedāšanu dažam koristam patikusi skolotājas klavierspēle, skaistā telpa ar mežģiņu aizkariem, gleznām, divžuburu svečturi, spožajām klavierēm – ar visu to, kas nav ieraugāms tā laika zemnieku sētā.

Pēc 30 Litenes skolā nostrādātiem gadiem, no prasīgā skolas kunga liteniešiem kļuvis par Brūniņtēvu, viņš 1916.gadā aiziet pilnībā atpūtā. Bez daudzo gadu neatsveramā devuma Litenes jaunatnes skološanā milzīgs ir pedagoga ieguldījums pagasta garīgās un kultūras dzīves rosināšanā un uzplaukumā tautai tik smagajos gados.

Viņš – Dziedāšanas biedrības un kora dibinātājs, teātra izrāžu rīkotājs, pagasta sarīkojumu zāles iekārtošanas iniciators. Tā iekārtota pagastnamā pretim skolai. Ar Ernesta Brūniņa atbalstu no kora koncertu ienākumiem ierīko bibliotēku. ⁵⁸

1916. gada decembrī pēdējā sēdē pagasta vietnieku pulks, šķirda-

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

mies no ilggadējā pagasta skolas pārziņa, nolemj dāvēt viņam 50 rubļus.

Tikai Goriņa Upiša atmiņās sastapts Brūniņtēva plašāks portretējums. «Vecākais skolotājs bija gara auguma, pakalsnējs, iegarenu,

Ziņas par Litenes skolotājiem cariskās Krievijas laikā

<u>Ziņas par Litenes skolotājiem Cariskās Krievijas laikā un iuku gadus</u> Tukšās rindas aizpildāmas turpmākajai pētniecības darbam			
Pamatojums			
<u>Skolotāji pirmajai zināmajai Litenes skolai</u> pagasta namā pie Aizīņu celtnē ap 1868.g.			
Einberģis, pēc tam Kikuts, Janovičs, Sarmulis	Guļbenes vēstures un mākslas materiāli		
<u>Skolotāji Viļķumuļiņās un Kordonas skolās</u>			
Iespējams, Sarmulis, Janovičs	ziņas par viņiem parādās turpmākajos gados		
<u>Skolotāji (1861-1874. gadā uzceltajā Litenes skolā)</u>			
<u>1874./1875. m. g.</u>			
<u>1. skolotāji</u> Antons Tullijs	daudzajās publikācijās par viņa darbu vienlaicīgi Litenē minēta pirms Drustiem, kur viņš sāk strādāt 1875. gadā		
<u>skolotāji</u> , iespējams, Sarmulis, Janovičs	ziņas par darbību turpmākajos gados		
Pēc A. Tullija par 1. skolotāju – pārziņi strādājis Vilisters	mazeja materiāli		
1882. – Eksaminēts skolotājs par palīgu vietu dabūt Litenes Valsts skolā Guļbenes draudzē	"Mājas viesis" 1882.g. Nr. 38		
1883./1884. m. g. pārziņis Fr. Klavāns	Guļbenes vēstures un mākslas muzeja materiāli. Ļoti ilggadīgs ir viņa pedagoģiskā darbība, jo no 1850.-1854.gadam strādājis Zeltiņu draudzes skolā		
<u>1884./1885. m. g. pārziņis Fr. Klavāns</u>			
<u>1885./1886. m. g. pārziņis Fr. Klavāns</u>			
<u>1886./1887. m. g. pārziņis Fr. Klavāns E. Brūniņi</u>			
<u>1887./1888. m. g. pārziņis Fr. Klavāns E. Brūniņi</u>			
			nav ziņu par atvēlētiem mācību gadiem, bet minēts, ka pārziņa Fr. Klavāna laikā par palīgskolotājiem strādājuši Sarmulis, Janovičs, Bārda, E. Brūniņi
			1888./1889. m. g. Ernests Brūniņš Jēkabs Pastis
			1899./1900. m. g. 1. skolotājs Ernests Brūniņš 2. skolotājs Jūlijs Dievkociņš 3. skolotājs A. Kalniņi
			1900./1901. m. g. 1. skolotājs E. Brūniņš 2. skolotājs J. Dievkociņš 3. skolotājs A. Kalniņi
			1901./1902. m. g. 1. skolotājs E. Brūniņš 2. skolotājs Valfrīds Brūniņš 3. skolotājs Alfrēds Staune
			1914./1915. m. g. E. Brūniņš A. Reinerts V. Pola
			1915./1916. m. g. E. Brūniņš V. Pola Nav ziņu, vai darbu turpina A. Reinerts
			1916./1917. m. g. no jauna veidoti: 1. skolotājs Jānis Jurjāns 2. skolotāja Ezeriņa (uz laiku) 3. skolotāja V. Pola skolā strādā trešo gadu
			1917./1918. m. g. 1. skolotājs Jānis Jurjāns
			1918./1919. gads Juku laikā pārziņis Aleksandrs Uptiis Jūlijs Brūniņš Zinaida Vasiļe A. Dunke
			1919./1920. m. g. pārziņis Aleksandrs Uptiis Skolotāji: A. Kupurimite O. Nikāne (vēlāk Kupurimite) A. Dunke E. Klotiņš
<u>1906./1907. m. g.</u> 1. skolotājs E. Brūniņš			Vers Vējiņas liecība
<u>1907./1908. m. g.</u> 1. skolotājs E. Brūniņš Rāzēns A. Dunke	Latvija, 1907. 9. novembrī. Raksts par 1o skolotāju krasīšanu.		skat. atsaucei 1916./1917. m. g.
<u>1908./1909. m. g.</u> 1. skolotājs E. Brūniņš A. Dunke	Viņš acimredzot 1911. gadā minētais "otrais D".		
<u>1909./1910. m. g.</u> 1. skolotājs E. Brūniņš A. Dunke	Skatāms nākamā pierīze.		
<u>1910./1911. m. g.</u>	Emmas Gaginē liecība. 1911. gada martā J. Loks atrodas slimnīcā Terbatā. Viņa dzīvokli 2. martā policija iedra kvestīšanu. Par to "Jaunais Dienas Lapa" 1911. gada 4. martā. Par šajos gados skolā notiekošo raksta "Jaunais Dienas Lapa" 1911. gada 17. novembrī 5. lpp.: "Litenē neviens ar skolotājiem. Orvāns D. pēra bija sadomis, l. un 3. jūtīs gatā ar 146 bērniem. Tiesā komandēts kāds l., tas sadomis, ievēd pievesto Z un atnāj savā vietā". "D" A. Dunke, "l." J. Loks, "Z" J. Zde. "Apmierināši apstākļi tikai 1. skolotājam. Dzīvokli dēl orrie un trešie bieži mainās. Gadās, "atnātais" mācību gada vidū". "Dzināmes Vēstnesis", 1913. gada 24. janv., 1. lpp.		Aiziet Ernests Brūniņš. Pagasta valde diviņā 50 rub. Par to "Lidums" 1916. gada 4. decembrī. Par (31) 1916. gada 31. augustā pagastā notikšajām skolotāju vēlēšanām raksta "Jaunais vārds" 1916. gada 6. septembrī, 2. lpp., "Lidums", 1916. gada 9. septembrī. Mācību gada laikā uz Vetgulbeni, kur atnāpojums līrieti lietā, grādā pārīēt V. Pola, "Lidums", 1916. gada 4. decembrī, 6. lpp.
strādā vēl Dunke, beigās jau J. Zde			
<u>1911./1912. m. g.</u>	E. Brūniņš Jūlijs Zde E. Brūniņa	Emmas Gaginē liecība	
<u>1912./1913. m. g.</u>	E. Brūniņš J. Zde E. Brūniņa	Emmas Gaginē, Versas Vējiņas liecības	
<u>1913./1914. m. g.</u>	E. Brūniņš E. Brūniņa M. Brūniņa (Milda)	Versas Vējiņas liecība	
			Muzeja materiāli. Raksta krājums par Baltijas skolotāju semināru. Rīga, 1939. 464. lpp. Šīs skolotāju savas atmiņas min vēlētk padomju darbiniece Miļiņa Rutkaste, kas skolā mācījās no 1914.-1919. g. J. Brūniņš Stučkas valdības laikā. Vēdijās vakarā kursus, palīdzējai A. Uptiis, Z. Vasiļe.
			Alfrēds Viķiņš liecība, izdota 1920. gada 5. jūnijā.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Veras Vējiņas liecības

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

№ _____

Литткенскаго волостного училища
ученица Г. Веры Вейны
за учебную зиму 191 $\frac{2}{3}$ года.

Значение оценок. Виды успеши.	Признаки. Виды успеши.	Предметы обучения. Названия предметов.	Оценки. Числа.
5 = отлично, 100 %		1. Католическ. Катхизис	4
4 = хорошо, 80 %		2. Святи. история. Библиеск. Нахтос	4
3 = удовлетворительно, 60 %		3. Церк. певни. Псалтыреск. Песни	3
2 = погредельно, 40 %		4. Русскій языкъ. Русск. словоб.	4
1 = худо, 20 %		5. Латвиск. языкъ. Латв. словоб.	4
		6. Арифметика. Рейсунгшана	3+
		7. Геометрия. Геометрия	—
		8. Русск. история. Русск. истор.	—
		9. География. География	—
		10. Рисование. Схемешана	—
		11. Истописание. Библиграфшана	4
		12. Истия. Диеошана	3
		13. Гимнастика. Бинговшана	—
		14. Рукотв. Раба дарба	—
		15. Поведение. Шейшана	5
		16. Писание. Шейшана	4

Šī liecība spēdīga ar vajadzīgu jeb pēdminēta parakstu jebkurā skolā atkārt.

Горюхина
Учитель: Н. Вейна
Г. Веры Вейны

СВИДѢТЕЛЬСТВО

объ успѣхахъ и поведени ученица Г. отдѣления
Литткенскаго волостного училища
Веры Вейны
за 191 $\frac{2}{3}$ учебный годъ.

Замѣчания учащихся. (Виды успеши).	Предметы обучения. (Названия предметов).	Успѣхи. (Счета).
Поведение <u>lali lali</u> (Шейшана)	Законъ Божій (Кзизбас мажиб)	<u>lali</u>
Прилежание <u>lali</u> (Шейшана)	Русскій языкъ (Русск. словоб.)	<u>lali</u>
Вниманіе <u>lali</u> (Шейшана)	Родной языкъ (Матеск. словоб.)	<u>lali</u>
Пропущенные дни: (Нотаветас деенас)	Арифметика (Рейсунгшана)	<u>gands. lali</u>
по уваж. пр. / дн. (айшбидинатас) / б.	География (География)	<u>ar meeri</u>
по неув. пр. / дн. (неайшбидинат.) / б.	Исторія (Рейшут)	—
	Естествовѣдѣние (Дабас финибас)	—
	Чтеописание (Дайтрафшана)	<u>gands. lali</u>
	Рисование (Схемешана)	—
	Пѣние (Диеошана)	<u>isti. lali</u>
	Гимнастика (Бинговшана)	—
	Рукотв. (Нотдарба)	—
	Музыка (Мушита)	—

Литткенское училище,
29 марта 1914 г.

Горюхина
Учитель: Н. Вейна
М. Горюхина

Тип. Культура, Вилья

paplatu seju, krietni ie-sirms, lietoja brilles un atgādināja krievu rakstnieku Čehovu. Nekad viņš nepacēla balsi un, kad skatījās uz skolēniem, noņēma brilles. Līdzko ienāca klasē, tūdaļ uzkāpa katedrī un sāka izklausiņāt. Viņš pānsniedz ticības mācību un glītrakstišanu [..] Neatceros, ka kāds skolotājs skolnieku būtu raustījis aiz auss vai ar lineālu pa pirkstiem sitis, vai pat dusmīgi rājis.» Audzēkņa vērtējums gan nesakrīt ar Lūcijas Ķuzānes rakstīto, kas zināmā mērā atspoguļo Jūlija Dievkociņa skatījumu: «Pārzinis bija ārkārtīgi stingrs: gan puikas, gan meitenes dusmu brīžos tā plucināja, ka nerātņiem mati juka pa gaisu. Jaunie skolotāji ilgi pie viņa neturējās, gandrīz katru gadu mainījās.»

Rīta lūgšanu Brūniņtēvs sāka ar korāli «Es ceļos sveiks un vesels šai rīta stundīņā», vakaros skānēja «Nu klusas visas vietas un mierā visas lietas».

Gara ir palīgskolotāju virkne, kas dažādos laikos strādājuši kopā ar Ernestu Brūniņu: Aleksandrs Viksniņš, Jānis Bērziņš, Jānis Gallins, Pēteris Šmits, Jūlijs Dievkociņš, Valfrīds Brūniņš,

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Staune, Karlsons, Oskars Dunke, Loks, Milda Brūniņa, Elfrīda Brūniņa, Reinerts, Kaudzītis, Rāzens, Pola, Akmentiņš.

Tikai atsevišķos gadījumos pēc tā laika avīzrakstiem un skolēnu liecībām var precīzi noteikt šo palīgskolotāju darbības laiku.

Kopā ar Jūliju Dievkociņu pret alkohola apdullinošo tvanu iestājies trešais skolotājs Kalniņkungs. Litenieši ļoti cer, ka to pašu darīs pēc Jūlija Dievkociņa aiziešanas ievēlētais Valfrīds Brūniņš. Kādu laiku par pagaidu skolotāju strādā Jūlijs jeb Juliāns Brūniņš – aktīvs folkloras vācējs un pierakstītājs – viens no 1905.–1906.gadā meklētajiem un vajātajiem tautskolotājiem.

1911. gadā strādā skolotājs Loks, kura dzīvoklī 2.martā policija veic kratīšanu. Latvijas laikā viņš ir ierēdnis Zemkopības ministrijā.

1912./1913. gada liecībās zem Ernesta Brūniņa ir Jūlija Zīles un Elfrīdas Brūniņas paraksti. 1914. gada 29. martā izdoto liecību bez pārziņa paraksta Elfrīda un Milda Brūniņas, bet 1915. gadā izdotais izglītības dokuments apliecina A. Reinerta un V.Polas darbību skolā.

1916. gada 31. augustā, kā 6. septembrī vēsta laikraksts «Jaunais vārds», par skolotājiem Litenē ievēlēti Jurjāna kungs un Ezeriņas jaun kundze, kura ir beigusi ģimnāzijas 7.klasi. Taču savukārt «Lidums» 1916.gada 4.decembrī paziņo par trešo gadu Litenē strādājošās V.Polas pāriešanu uz Vecgulbeni.

Lielkrievu šovinisma piesātinātais smaigais laiks 20.gadsimta sākumā tomēr ļauj liteniešiem iepazīt spilgtas, garīgi bagātas, uz mūžu atmiņā paliekošas skolotāju personības. Pēc Ernesta Brūniņa par skolas pārziņa 1916.gadā nāk Jānis Jurjāns. Par viņu stāsta Maija Puriņa – ilggadīgās Litenes skolotājas Elzas Nikānes meita: «Liekas, īsi pirms kara, kad mana mamma jau gājusi skolā, strādājis skolotājs Jurjāns. Viņš Litenē nav bijis ilgi, bet atstājis ļoti dziļu ietekmi uz visu mamma dzīvi. Viņš bija citādāks – ne tas stingrais sko-

Emmas Gagaines liecība

Свидѣтельство

объ успѣхахъ и поведеніи ученици № 1 отдѣленія
Литвиискаго высшнго училища
Анны Гагаинь
за 1911/2 учебный годъ.

Зачѣтныя учебныя (Учебныя).	Предметы обученія (Учебныя предметы).	Успѣхи (Успѣхи).
Поведеніе (Поведеніе)	Законы Божіи (Законъ божій)	<u>хорошо</u>
Русскій языкъ (Русскій языкъ)	Русскій языкъ (Краткаго изложѣн.)	<u>хорошо</u>
Родной языкъ (Родной языкъ)	Родной языкъ (Краткаго изложѣн.)	<u>хорошо, хорошо</u>
Арифметика (Арифметика)	Арифметика (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Географія (Географія)	Географія (Высшнго класса)	—
Исторія (Исторія)	Исторія (Высшнго класса)	—
Естественнонаучныя (Естественнонаучныя)	Естественнонаучныя (Высшнго класса)	—
Чистописание (Чистописание)	Чистописание (Высшнго класса)	<u>хорошо, хорошо</u>
Рисованіе (Рисованіе)	Рисованіе (Высшнго класса)	—
Пѣніе (Пѣніе)	Пѣніе (Высшнго класса)	<u>хорошо, хорошо</u>
Гимнастика (Гимнастика)	Гимнастика (Высшнго класса)	—
Руководствѣ (Руководствѣ)	Руководствѣ (Высшнго класса)	—
Музыка (Музыка)	Музыка (Высшнго класса)	—

Литвиискае высшн училище,
2. апрѣль 1911 г. Учитель Э. Гагаинь
Э. Гагаинь

Тип. Купцова, Москва

Свидѣтельство

объ успѣхахъ и поведеніи ученици № 2 отдѣленія
Литвиискаго высшнго училища
Анны Гагаинь
за 1911/2 учебный годъ.

Зачѣтныя учебныя.	Предметы обученія.	Успѣхи.
Поведеніе (Поведеніе)	Законы Божіи (Законъ божій)	<u>хорошо</u>
Русскій языкъ (Русскій языкъ)	Русскій языкъ (Краткаго изложѣн.)	<u>хорошо</u>
Родной языкъ (Родной языкъ)	Родной языкъ (Краткаго изложѣн.)	<u>хорошо</u>
Арифметика (Арифметика)	Арифметика (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Географія (Географія)	Географія (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Исторія (Исторія)	Исторія (Высшнго класса)	—
Естественнонаучныя (Естественнонаучныя)	Естественнонаучныя (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Чистописание (Чистописание)	Чистописание (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Рисованіе (Рисованіе)	Рисованіе (Высшнго класса)	—
Пѣніе (Пѣніе)	Пѣніе (Высшнго класса)	<u>хорошо</u>
Гимнастика (Гимнастика)	Гимнастика (Высшнго класса)	—
Руководствѣ (Руководствѣ)	Руководствѣ (Высшнго класса)	—
Музыка (Музыка)	Музыка (Высшнго класса)	—

Успѣхи оцѣнены: 5 = очень хорошо; 4 = хорошо; 3 = удовлетворительно; 2 = посредственно; 1 = плохо; 0 = неучаствовалъ; 1 = небылъ.

Литвиискае высшн училище,
24 апрѣль 1912 г. Учитель Э. Гагаинь
Э. Гагаинь
Учитель: Э. Гагаинь

(Подпись оубавителей)

Audzēkņi ap 1910. gadu. Vidū skolotāja Milda Brūniņa.
Foto no J. Kļava-Kļaviņa albūma

lotājs, no kā bērniem jābaidās, bet bijis jauns, skaists, priecīgs un laipns, arī starpbrīžos bijis pie bērniem. Vecamtēvam, manas mammas tēvam, teicis, ka viņa meitai gaiša galva, vajag noteikti sūtīt tālāk skolā. Vecmāte strupi noteikusi: «Tā būda to neienes.»

Jānis Jurjāns Litenē nostrādā līdz 1918. gadam. Vācu

okupācijas vara atceļ Jurjānu un par skolas pārzini ieceļ Aleksandru Upīti.

Aleksandrs Upītis ir lītenietis. Par pārzini viņš sāk strādāt tūlīt pēc demobilizācijas, pēc atgriešanās no 1.pasaules kara frontēm. Viņa darbības gadi sakrīt ar grūto dažādo varu biežās maiņas laiku. A.Upītis Litenē šajos gados iestudē teātra izrādes, vada kori. 1919./1920.gadā bez viņa skolā strādā Alfreds Kupuršmidts – Kalve, O.Nikāne – vēlāk Kupuršmidte – Kalve, A.Dunke, E.Klotiņ. No 1922.gada A.Upītis strādā Valkas ģimnāzijā, Strenčos, Irlavā. Referējis par izglītības jautājumiem, rakstījis pedagoģiskus apcerējumus. Kādu laiku A.Upītis bijis arī Lītenes pagasta rakstvedis.

Ap 1912. – 1913. gadu skolā katru ziemu ir 160 – 200 bērnu. Skolēnu skaitam īpaši neatbilstošas ir guļamtelpas, ēdamistaba, «ķēķis», mazgāšanās istaba, otrā un trešā skolotāja dzīvokļi. Tādēļ skolotāji bieži mainās. Daži skolēni dzīvo 12-16 verstis no skolas. Tuvākās citu pagastu skolās vecākiem jāmaksā. Jau 1908., 1911., 1913.gadā arvien skaļāk ieskanas balsis par jaunas skolas celtniecību vai vecās atjaunošanu, par otras skolas nepieciešamību pagastā. Pastāvīgi aug skolēnu skaits, telpas neapmierina.⁵⁹

1908.gadā ir jau konkrēti priekšlikumi par piebūves celtniecību vai otras pagasta skolas būvēšanu uz tā sauktā Bļodnieku Otilijas kalniņa, kuru ciema īpašnieks J.Viksniņš uzdāvinājis pagastam skolas vajadzībām. «Bļodnieku» mājas tagad atrodas Stāmerienas pagasta Kalnienas daļā. Turpat netālu uzkalniņā ir Skolu mājas. Acīmredzot līteniešu nerealizētā iecere vēlāk rosinājusi mājasvārda izvēli. Taču 1913.gadā pagasta vietnieki spriež par skolas celtniecību Rudenes ga-

lā. Tā nevar būt viena un tā pati vieta, jo «Bļodniekos» zeme uzskatīta par auglīgāko pagastā, Rudenē – par sliktāko.

Kad grūtības izvietot skolniekus kļūst sevišķi lielas, pagasta valde, kas darbojas ēkā turpat ceļa otrā pusē tieši iepretim skolai, atvēl dažas savas telpas. Ir pat laiks, kad valde pārceļas uz «Vilkumuižu» un atdod skolai visu ēku. Vēlāk tā tomēr atgriežas atpakaļ.

Skolas un pagasta valdes atrašanās līdzās nosaka, ka šajos gados skolēni veic arī pastnieka lomu. No pagasta nama sestdienās atnes tie sūtījumi tiek izdalīti skolēniem iznēsāšanai pa tuvējām sētām. Atlikušo pagasta ziņnesis nes izdalīšanai uz krogu. Dzērāji viegli atrod ieganstu doties uz turieni: «Jāaiziet pēc pasta.»

Tautas garīgās pakļaušanās veids ir apmācības ieviešana skolā krievu valodā, sākot ar 1. klasi Litenē, tāpat kā visā Latvijā, no 1894./95. mācību gada.

1912./1913. mācību gadā 1. nodaļas skolniecei izsniegtā liecība ir krievu valodā ar atsevišķiem tulkojumiem latviešu valodā. Arī visi trīs skolotāji to parakstījuši krieviski.

1913./1914. mācību gada liecība izsniegta jau 29. martā, bet 3.ziemas 3.nodaļas beigšanas liecība – 1915. gada 11. aprīlī.

«Izglītība Litenē stāv uz diezgan augsta pakāpiena», tāds vērtējums dots «Jaunās Dienas lapas» 1911. gada 196. numurā publicētajā rakstā.⁶⁰

1910. gadā šeit nodibināta izglītības biedrība «Pededze». Šajā laikā dažādos Vidzemes novados par skolotājiem strādā vairāk nekā 40 liteniešu. Pagastā ir 4 studenti. Tieslietu studijas beiguši 2 jaunieši. Ja «Rīgas apskata» 1908.gada 2.janvāra raksta autors izmantojis kaut cik precīzus faktus, tad «... pie 85 būs skolotāju skaits, kuri nodarbojušies un nodarbojas ar šo svētības pilno darbu».

Sava laika jaunatnei rakstītājs pārmet to pašu, ko mēs šodien pārmetam jaunajai paaudzei: «[...] Nebūtu nevietā vēl kādu vārdu minēt» par kādu daļu mūsu jaunās paaudzes. Kas zīmējas uz laikrakstu un derīgu –zinisku grāmatu lasīšanu, tad tas pie mums stāv diezgan zemu [...]

Krīt uz mums vēl augšminētās tumšās ēnas par lasīšanas kārtību. Pašizglītību mēs turam par neiespējamu lietu, bet piekopjam, izrikojot «klubas» un svētdienas vakaros apmeklējot krogus.»¹¹

Pie varas un noteikšanas esošo attieksme pret skolu dažādos laikos bieži vien ļoti līdzīga.

«No Litenes. «Mājas Viesa» 35.numurā nodrukāts kāds ziņojums par liteniešu dzeršanas kaislību. Ar nožēlu jāpiebalso, ka tas viss ir taisnība, kura pie tam iztēlota vēl diezgan mikstinošā formā. Varētu vēl daudz ko iebilst, bet lai šoreiz paliek. Mans nolūks mēģināt drusku paskaidrot, kāpēc cīņa ar žūpību un vispārīgi ar neizglītību te tik ļoti grū-

ta. Galvenais iemesls ir un paliek tas, ka lītenieši savus skolotājus pienācīgi nealgo. Pirmā skolotāja alga nu gan vēl ir 300 rubļu, bet otrā skolotāja gada alga – 200 rubļu, trešā – tikai 150, pie tam otram un trešam skolotājam ļoti neapskaužami dzīvokļi. Trūcīgu materiālu apstākļu dēļ skolotāji (otrais un trešais) spiesti pa vasaru atstāt savu skolu un pagastu, tādēļ nespēj nodoties vienīgi pagasta interesēm. Arī skolotājs – cilvēks, arī skolotājs nevar pārtikt tikai no darba un tukša gaisa. Tālāk, dažādu, aiz kādiem zināmiem apstākļiem, senāk ieviesušos pagasta vietnieku uzskatu dēļ (ne visu), tie skolotāji, kuri tiešām grib rūpēties par skolu un tādēļ bilst viņas labā atklātībai kādus vārdus, tiek no dažiem vīriem skaitīti par tautas ienaidniekiem [..]

Saprotams, šādos apstākļos skolotājam grūti darboties, tādēļ viņi arī bieži te mainās. Kad lītenieši beidzot nāks pie apziņas, ka , nerūpēdamies par savu skolu un ienīzdami savus skolotājus, kas ar visu sirdi grib cīnīties pagasta labā, viņi kaitē paši sev un tikai paši sev vien? Lītenieši, ai, cik tas bēdīgi! 60₁

«No Lītenes. Vietējo skolotāju lūgums dēļ algas palielināšanas 14.novembrī š.g. no pagasta vietnieku pulka tika vienprātīgi atraidīts. Arī progress.»60₂

Lakonisku nosaukumu rakstam par skolotāju zemo atalgojumu autors devis laikrakstā «Mūsu laiki» 1906.gada 156.numurā – Kauns!

Savukārt «Latvija» 1906.gada 24.augustā salīdzina: «Lītenes pagasta ziņneša alga -20 rbļ, kopā ar visu-300. Trešajam skolotājam -150 rbļ.»

Korespondence ir sašutuma pilna par pastāvošo netaisnību.

«No Lītenes Gulbenes draudzē. «Balss» ziņo par šādu gandrīz neticamu un visu pagastu dziļi apkaunojošu lietu.

Ne cik ilgi atpakaļ pagasta vietnieki nosprieduši pagasta ziņnesim, pie mums sauktajam kazakam, kurš ir lietpratējs lišanā, 250 rbļ. lielu algu gadā, bez citiem piederumiem, ar kuriem tad sanāk pāri 300 rbļ. Turpretī vietējās pagasta skolas skolotājam, kurš vēlams jauns, nolēmusi 150 rbļ. Tiešām milzīga starpība! Un kā nu gan lai ziņnesim nemaksātu lielāku algu nekā skolotājam, jo viņam taču darba ir daudz: jābrauc 3 reiz nedēļā līdz monopolam, ar kuru minētais lietpratējs pārlietu nodarbojas, tirgodamies gluži atklāti vietējā pagasta namā. Tad vēl tuvējai apkārtnē jāpasniedz vēstules, kuras gulējušas pāra nedēļas kazaka kabatā, lai tad padod tālāk. Tā tad mums, līteniešiem, arī ļoti laba pasta satiksme. Tad par šādiem darbiem vietnieku pulks arī piespriedis krietnu algu. No pievestiem faktiem var spriest par mūsu vietnieku pulka uzskatiem pagasta labklājības ziņā.»

1909.gada 30.oktobrī «Dienas Lapa» raksta: «Vietnieki, kam ir vara lemt par skolas finansējumu un štata vietām, pieņem vienpersoniskus lēmumus, tādējādi kaitējot skolas interesēm». Pagasta varasvī-

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

ri vietnieki Litenē tāpat kā citviet Latvijā ironiski tiek dēvēti par «pagasta tēviem». «Ja skolā jeb pie skolas kas jāuzlabo, tad «tēvi» ar rokām un kājām ir tam pretim un nereti tik uz komisāra priekšrakstiem paklausa.»

Neklausoties ne skolotāju, ne rakstveža, ne vecāku iebildumus, «tēvi» šajā laikā par apkalpotāju pieņem skolas darbam pilnīgi nepiemērotu sievieti no nabagmājas. Vecākiem tai jāmaksā 20 kapeikas. Rakstītājs ironizē, ka nabagmājas iedzīvotāju uztur skolēni, nevis pagasts. «Savāda ekonomija!» Kad rakstvedis iebilst, «tēvi» pasmejas.

Pastāvīgās neveiksmes ar skolotājiem, neapmierinošās klašu telpas, mazās guļamistabas, bibliotēkas, ventilācijas un ateju trūkums – skolēniem jāskrej 100 soļi uz priedītēm – šis pagasta valdes neizdarības skolas lietās min «Jaunā Dienas Lapa» 1911.gada 17.novembrī. Vienīgais sasniegums-1.skolotājs ieviesis spirta apgaismojumu.

Rakstītājs min šajā laikā pagasta pašpārvaldē radušās nopietnās grūtības: «Mums stāv priekšā pagasta vecākā vēlēšanas. Kad labi apskatās, iznāk, ka nav gandrīz neviena kandidāta, kas būtu spējīgs izpildīt šo svarīgo amatu.» Pēc pastāvošajiem noteikumiem vecākais jāievēl no gruntniekiem – īpašniekiem. Tie pagastā lielākoties gados. Turklāt dažs knapi raksta vārdu. Mantiniekus, kas būtu spējīgi pieņākumu veikt, vēlēt nedrīkst.

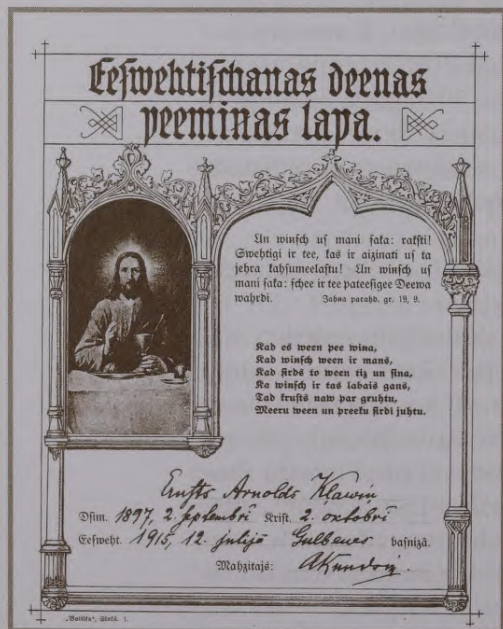
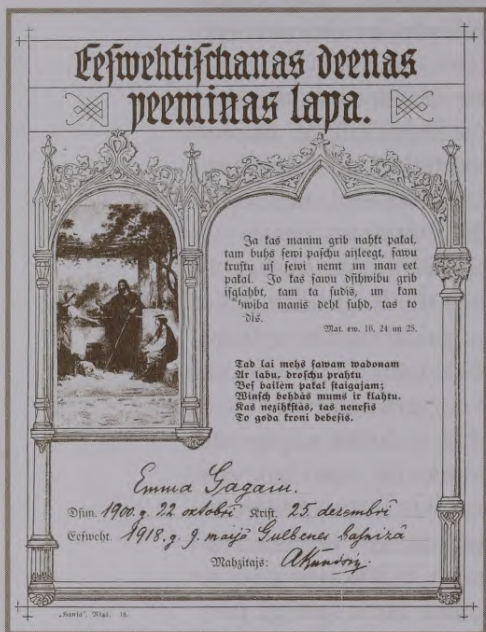
Gads nomaina gadu. Nemainīga paliek attieksme. Runasvīru nostāju Litenes zemnieku bērnu skološanā spilgti ilustrē pirmā un trešā skolotāja vēlēšanas, kas sākas pagasta namā 1916.gada 31.augustā piecos pēcpusdienā. Par pagasta valdes pavidu attieksmi pret jauno liteniešu izglītošanu liecina jau reklāmā un sludinājumos pieļautās kļūdas un neskaidrības: darbā aicināts skolotājs, izrādās, nepieciešams skolotāja aizvietotājs uz laiku.

Pieteicies «labs pulciņš kandidātu» – kopā 12, no tiem uz trešā skolotāja vietu – 7 kandidāti.

Rakstveža nolasītajā protokolā pirmajam skolotājam noteikta 400 rubļu liela gada alga, dzīvoklis, apkure, 4,5 pūrvietas zemes, augļu dārzs, ganība 2 govīm, 100 rubļu gadā visas skolas apgaismošanai. Noteikumi paredz, ka izsistie logu stikli skolotājam jāieliek par saviem līdzekļiem. Kādu no kandidātiem interesē, vai runa ir paša skolotāja vai arī skolēnu izsistajiem logiem. Trešajam skolotājam solīti 300 rubļi gadā. «Jāpiezīmē, ka pagasta rakstvedis ņem visai aktīvu daļību pie vēlēšanām. Tas runāja un deva paskaidrojumus arvien un visur, vaj tas viņam bija jādara, vai nē.»

Litenes skrīvera «derīgie padomi»: skolotāja amata kandidātiem vajag uzvesties godīgi, nevajag uzstādīt nekādas prasības, vajag samierināties ar uzstādīto algu, dažreiz viens pats sabojā visu lietu.»60,

Kad pagasts pieņēmis pirmo un trešo skolotāju, negaidīti draud

pietrūkt otrā. Skolotāja Polas jaunkundze griežas pie vietnieku pulka ar lūgumu paugstināt viņas 250 rubļu lielo gada algu par 75 rubļiem. Vietnieki lūgumu neievēro. 60.

Skolotāja Pola grasās pāriet uz Vecgulbenes skolu, kur alga daudz lielāka.

Gaisma mūžam cīnās ar nakti. Arī Liteņē. Viedi ir Raiņa vārdi par divām tik atšķirīgām cerībām, pārliecībām.

«Tumsa tomēr reiz uzvarēs saujiņu gaismas» - tā viena.

«Top arvien gaišāks visā pasaulē,» - otra.

Skola sākotnēji ir parastais pagastskolu tips ar trīsgadīgu kursu. Ap 1910. gadu te atver 4. nodaļu. 1918.gadā - 5. klasi, 1919./20. mācību gadu skola sāk ar visām 6 klasēm. 4. klases atvēršana notiek, atšķirīgāk traktējot skolu priekšniecības norādījumu. Par to vietējais korespondents 1908. gada 2. janvārī ziņo «Rīgas apskatā»: «Mūsu pagasta tēvi uz skolu priekšniecības rakstu par ziemas skolas pagarināšanu no 15.septembra līdz 15.maijam pieņēma nevis tā, bet 4 ziemu skolas laiku. Skolas darbu sākums un pabeigšana paliek pēc līdzšinējās kārtības».

Carisma laikā pastāv tā saucamā atskola, te gadu pēc skolas beigšanas var atsvaidzināt un papildināt iegūtās zināšanas.

Tā kā skolas gaitas toreiz sākas vēlu, drīz pēc tās beigšanas Litenes zēniem tāpat kā viņu vienaudžiem visā cara Krievijā pienāk ložu gadi, rudens, ko dēvē par ložu laiku: ar ložēšanu tiek izvēlēti nākamie imperatora karavīri. Ložu laiks, deramdienu, klubas - tik nozīmīgi šie vārdi ir tajā laikā, tik neizprotami šodienas lītenietim.

Arī uz Litenes zemes tāpat kā visur Latvijā apspiestībā, nabadzībā, grūtībās vienmēr pāri pelēkajai ikdienai ir cēlies

Cilvēka gars. Cauri gadu desmitiem dzīvojušas un spēcīgākas kļuvušas ne tikai līteniešu izglītības, bet arī kultūras, visas garīgās dzīvošanas dziņas. 1900. gada pašā sākumā «Mājas viesis» raksta: «No Litenes.

1.janvārī šajā gadā vietējā pagasta nama zālē atkal tika izrīkots teātris, pie kam uzveda Rūdolfā Blaumaņa lugas «Ļaunais gars» un «Zelta kupris». Apmeklēts teātris bija lielā mērā. Kopspele noritēja labi. Teātrim sekoja balle, kura arī bija diezgan apmeklēta. Skaidrs atlikums kā no teātra, tā balles vietējai bibliotēkai par labu. Priekš vietējās dziedāšanas biedrības bibliotēkas nolemts abonēt «Mājas Viesi», «Mājas Viesa Mēnešrakstu» un «Austrumu». 60₅

Mazliet vēlāk šajā pašā gadā avizē raksta: «Litenieši caurmērā diezgan turīgi ļaudis, arī pēc izglītības dažs labs cenšas. Pateicoties skolotājiem, tiek izrīkots šad un tad teātris, par vecu veciem Zaļumu svētkiem 24.jūnijā, kuri pievelk milzīgi daudz ļaužu, i nerunājot. Pat biblioteka ir; dziedāšanas biedrība arī nesauž. Skolā iegādāts arī burvju lukturis priekš priekšlasījumiem ar miglas bildēm.»⁶¹

1900. gada 11.novembrī, vēstulē griežoties ar lūgumu pie dzejnieka Edvarta Treimaņa – Zvārguļa atbraukt uz Liteni Ziemassvētkos vai Jaungadā ar lugu «Akmeņi un puķes», Litenes skolotājs Jūlijs Dievkociņš raksta: «[...] tā kā litenieši, pa daļai mazākais var skaitīties par maleniešu centru, tad Tev būtu diezgan interesanti iepazīties ar Malienas iedzīvotājiem. Teātris liteniešos nav vairs svešs, jo katru gadu tas tiek sarīkots mazākais divas reizes. Skatuve nu gan nav diezin cik ievērojama, kā tas uz laukiem palaikam mēdz būt, tomēr tā var skaitīties mūsu pusē pie labākajām[.]»

malenieši diezgan cītīgi teātra apmeklētāji.»⁶²

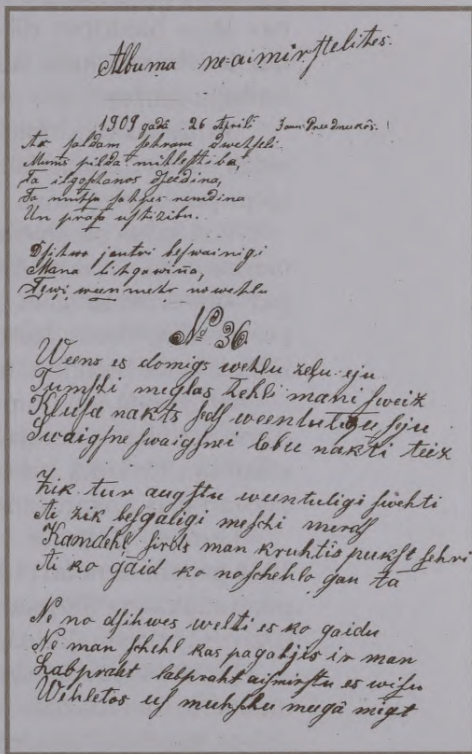
Litenes skolā, 11. nov. 1900. Ar sveicināšanu, Jūlijs Dievkociņš

1901.gada 11. februārī, svētdienā, litenieši uzved R.Blaumaņa «Trīnes grēki»^{62₁}

Jau pirms 1910.gada Litenē darbojusies Dziedāšanas biedrība. Precīzs gads nav zināms. Tās dibināšanā vislielākie nopelni skolotājam Ernestam Brūniņam.

Atvadu vārdos vienam no labākajiem pagasta speciālistiem- mūrniekam Ernestam Liepiņam 1931.gada 15.janvāra «Gulbenes Vēstnesī» lasāms, ka viņš ir bijis starp biedrības dibinātājiem, ka tā darbojusies apmēram 46 gadus.

No atmiņu albuma

1910. gada 18. jūlijā Stāmerienā, nevis Litenē, nodibina Litenes izglītības biedrību «Pededze». Zemnieku lietu komisārs fon Brimmers nav ļāvis biedrības dibināšanas sanāksmi rīkot pašu pagasta namā, kur ir iebūvēta tam laikam plaša zāle ar skatuvi, jo «pagastā daudz šaubīgu ļaužu».⁶³

Muiža šo biedrību uzskata par «sarkanu». Arī paši revolucionāri vēlāk savās atmiņās atzīst, ka biedrība izmantota sociāldemokrātijas ideju popularizēšanai.

Visā savas pastāvēšanas laikā abas biedrības apkaro viena otru, noliecinot konkurentes darbību, pārmet nepopularitāti līteniešos, pareģo pavisam drīzu tās galu, pārvilina pie sevis pretinieces biedrus. Tā laika preses izdevumos lasāmas te ziņas par nodomu likvidēt «mirstošo» Dziedāšanas biedrību, te par «Pededzes» aktīvas darbības izbeigšanos.

1913.gadā pavisam isā laika posmā presē ir ziņas gan par «Pededzes» darbības ievērojamu aktivizēšanos, gan par tās pašlikvidēšanās sākumu. Tā laika prese abu organizāciju aktivitātēm, nesaskaņām, savstarpējās apkarotāšanās cīņām veltījusi neparasti lielu uzmanību.

Gunas Balodes izveidotā bibliogrāfija laikā no 1912.-1914.gadam uzrāda 15 publikācijas visdažādākajos izdevumos, dažos pat vairākkārt: «Dzimtenes Vēstnesī», «Rīgas Avīzē», «Latvijā», «Dzīvē», «Dzīves Atbalsī», «Jaunajā laikā», «Jaunajā Dienas Lapā», un citur.⁶⁴

Dziedāšanas biedrība tiek uzskatīta par pelēko baronu, saimniekdēlu, buržuāzijas apvienību, bet «Pededze» – par proletāriešu, dzīves pabērnu, strādnieku vienotāju. Pēc līdzības ar Rīgas Latviešu biedrību «Pededzes» piekritēji konkurenti saukā par Māmuļu.

Gadu gaitā Izglītības biedrība rīkojusi izrādes, lekcijas, debates, Līgo svētkus ar dziedāšanu un Raiņa dzejas deklamēšanu 1911.gada 23.jūnijā. Savukārt septembrī Dziedāšanas biedrība organizē Zaļumu un puķu balli. «Bet vietējā dziedāšanas biedrība, kura visu laiku likās pamirose, šovasar nākusi pie samaņas un sarīkojusi vienu Zaļumballi un otru puķu balli ar iedzeršanu, kas pārspēj katras robežas, tā ka priekš labdarības mērķiem, zem kādas izkārtnes dažreiz tiek rīkots, tās intereses tālāk nesniedzas», zobgalīgi 1911.gada 21.septembrī raksta «Malienas dzīve».

«Dziedāšanas biedrība pazīstama ar saviem Jāņu zaļumiem un pēc tam zilumiem», ironizē kāds no «Pededzes» atbalstītājiem.⁶⁵

Nesaskaņas ir Izglītības biedrības iekšienē. Notiek biedru izstāšanās, atgriešanās atpakaļ vecajā Dziedāšanas biedrībā.

1912.gada 2.septembra pilnsapulcē izraisās plaša diskusija biedru vidū. Pēc tās daži biedri izstājas. Vērtējumi ir pilnīgi pretēji. Vieni uzskata, ka pēc «birģeļu» aiziešanas darbs biedrībā rit īpaši spārīgi, ka tie bijuši visu norišu kavētāji. Otri apgalvo, ka aizgājuši nav birģeļi, bet skolotājs Z ar dažiem citiem, ka birģeļu darbības divos gados biedrībā ir bijis veselīgs, darbīgs gars, griba strādāt. Par pa-

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

matojumu apgalvojumam tiek minētas 5 divos gados sagatavotās drāmas: «Vainīgs», «Varizeji», «Balss un atbalss», «Mājas naidis», «Pirms saules lēkta».65₁

Pededzes biedru vidū ir domstarpības par alkohola lietošanas pieļaujamību publiskajos sarīkojumos. Darbības sākumposmā «Pededzei» bija raksturīgs izteikts pretalkoholisks virziens. Kad izstājas daži spējīgākie biedri, tie ir vietējās inteligences pārstāvji, saimniekdēli vēlas biedrībā ievest žūpības garu.

Kad 1912.gada 5.februārī izrāda A.Upīša «Balss un Atbalss», valdes un teātra komisijas locekļi panāk, ka pa izrādes laiku pieved alu. Vairāki kurvji tiek nožūpoti uz biedrības rēķina. Iebildumus biedru vidū rada saimniekdēlu priekšlikums biedrībai sarīkot zemkopības kursus. «Biedriem strādniekiem ir jāatjēdzas un jāaizstāv savas intereses».

Revolucionāras un radikālas biedrībā skan jaunās balsis. «Laiks mosties, apzināties piederību savai šķirai, lasīt savus laikrakstus «Jaunā Balss», «Arodnieks», grāmatas. Nedrīkst tikai gausties par sliktu stāvokli! 65₂

Kritizējot «pamirušo» Dziedāšanas biedrību, jau pieminētais Meža Reinis turpat «Malienas Dzīves» 1911.gada 21.septembrī ironizē par tās bibliotēku, kuras izveidotājs jau pirms daudziem gadiem bijis skolotājs Ernests Brūniņš.

[..] «Tāpat stāv lietas arī ar bibliotēku, kādas pie mums nemaz nav, ja neskaita Dziedāšanas biedrības seno laiku atliekas, kas patlaban no dažu vecu grāmatu vākiem un «Venēcijas nakts», un «Baltās grāfienes» atsevišķām lapām sastāv, ko par bibliotēku neviens nevarēs teikt.»

Tāpat kā Andersena filozofiskajā pasakā Pārtikas veikala rūķītim grūti izšķirties starp grāmatas un biežputras vilinājumiem, arī līteniešus daudzus gadu desmitus aicina gan šie «gaismas punktiņi», gan muižas alus brūža garais skurstenis.

«Muižas brūzis ar savu garo skursteni svētdienās lepni noskatās uz saviem padevīgajiem kalpiem – līteniešiem, kuri viens pēc otra kā skudras dodas pa brūža durvīm iekšā un pēc maza brīža iznāk ārā šoreiz ar liksmu seju un pilnu padusi, un rokām, lūk, kurvis vai «suķis»(muciņa) tiek steigšus aiznests uz tuvējās upes Pededzes krastu un tad sākas dzeršana un uzdzīvošana, tukšas pudeles, kuras pēc līteniešu izteikumiem esot tikpat kā vecas meitas, met upē un gādā pilnas vietā.

Tā iet līdz vēlai naktij, kad alus vairs nav dabūjams. Dzer visi, gan saimnieki – gruntnieki, gan kalpi – vaļenieki, gan amatnieki, gan ganu zēni [..]

Ļoti interesanti, kaut gan pārāk grūti būtu dabūt zināt statistiskus skaitļus par to, cik līteniešu pagasts par gadu nodzer.65₃

Brūzis atradies pirms gadiem divdesmit nojauktajā ēkā starp «Kalēju» veikalu un vēl šodien redzamajiem pamatīgajiem alus pagrabiem tur-

Muižas brūža 3 alus pagrabi ar kolhoza laikā piebūvēto vējtverī. *J. Zvaigznes foto*

Litenes kroga vietā bērziem apaugušajā uzkalniņā. *Zvaigznes foto*

krogā – vācu gala kambarī pie bairīša vai kāršu galdiem.» Krogs no deg vēlā rudens naktī 1925. vai 1926. gadā, mezdams ugunsgrēka atblāzmu pat attālās līteniešu mājās. Kroga aizmugures sienas daļa trīsdesmitajos gados iebūvēta doktorātā. Par celtnes izmēriem ļauj spriest pamatakmeņu rinda pakalniņā.

«Mājas Viesis» citē ierasto līteniešu svētdienas dialogu: «Kur tad nu īsi?» «Kur tad nu īšu? Prosa, koa naziņātu: īšu uz brouzi. Vai tad nu nānoksi leidzi?» Kam iet līdz – tāds grūts jautājums vienmēr jāizšķir cilvēkam – arī lītenietim. Ko paņemt līdz – alus kurvi vai atziņu?

pat netālu. Neatkarīgās Latvijas laikā ēkā darbojas Bīriņa veikals un pienotava, padomju gados – grāmatnīca un pasts līdz tagadējās «Mežabeles» ēkas uzcelšanai. Pamazām ēka top par drūmu graustu pašā pagasta centrā. Dziļu nožēlu par brūža slēgšanu kāds lītenietis izsaka laikrakstā «Latvija» 1908. gada 21. maijā. «No Lītenes. No jaunā gada pietrūka mums sava alus brūža, kur varējām dabūt visai lētu miestīņu. Tā vietā tagad ierīko piena fabriku. Tagad ir tikai viens krogs, kur varam dabūt miestīņu.»

Savā grāmatā «Latvijas lauku krogi, ceļi», kas izdota 1995. gadā, A. Teivens piemin, ka Lītenē jau 1892. gadā bijis krogs, darbojies krodzinieks K. Andersons. Krogs atradies tagad kokiem apaugušajā pauguriņā blakus autobusu pieturai vecās ambulances priekšā. Rakstot par Jūlija Dievkociņa gaitām Lītenē, Lūcija Ņuzāne piemin kroga divus galus: «Jūlija laikā liela daļa izglītoto līteniešu brīvo laiku pavadīja

No brūža brāgas miesās pieņemas muižas vērši lielajās kūtīs turpat blakus, ēkās, kur kolhozu laikos atradās garāžas un darbnīcas. Norūgst alus vēl šodien redzamajos stiprajos pagrabos. Neizsīkst ūdens apmēram 15 metrus dziļajā akā. Naudā iedzīvojas iznesīgais un veiklais jaunais alus brūveris Štrauss, kura dēļ sāp sirdis ne vien daudzām līteniešu meitām, bet arī viņu mātēm.

Ēka, kurā darbojies muižas alusbrūzis, vēlāk – pienotava, Bīriņa veikals, grāmatnīca, pasts. 20. gadsimta 50. vai 60. gadu fotogrāfija.

No Daigas Laņiņas albūma

Dzer ne tikai krogū, ne tikai Pededzes malā. «Agrāk «strucišu kaušana» līteniešos bija stipri pierasta, kur tik vien sapulcējās divi vai trīs, tur strucītis bija vidū. Pagasta namā nepagāja neviens tiesas, ne valdes sēde, kad netika nokauti vairāki «strucīši», kā mēdz sacīt lītenieši.»⁶⁵

Iet gadi. Gaismas un tumsas cīņa Lītenē nebeidzas. Vēl un vēl par to runā laikraksti. Vēl nav beigusi skanēt senā malēniešu dziesma «Nu mēs, broališi, sasatikušis, sasadzersimīs!»

«No Lītenes. Tā kā mūsu otrais skolotājs J. Dievkociņa kungs pēc trīs gadu ilgas darbošanās atteicies no savas vietas, aiziedams uz Rīgu, tad viņa vietā tika ievēlēts mūsu pašu pagastam piederīgs Pēterburgas zemstes skola audzēknis V.Brūniņa kungs. Mūsu pagasta lielākais ienaidnieks jau ir un paliek muižas brūzis, un lītenieši pie tam – kā jau dievbijīgi cilvēki – ļoti savu ienaidnieku mīl – tad no sirds jāvēlas lai jaunais skolotājs, rūpēdamies vispirms par pagasta izglītību, sevišķu vērību piegrieztu žūpības apkarošanai.»

«Lītenes pagastā ir tikai viens muižas krogs. Tas tad arī nekad nestāv neapmeklēts. Lītenes pagastā lielā mērā izplatīta žūpība. Pilnīgi dibināts pazīstamais teiciens: dzer kā līteniet's.»⁶⁶

Vai rakstītāji pārspīlē, glabā sevī kādu aizvainojumu un cenšas nomelnot līteniešus vai arī vietējā inteliģence Lītenē gadsimta sākumā neparasti asi un konsekventi nostājusies pret sabiedrisko ļaunumu? Drīzāk pēdējais. Lītenes vārds alkoholisma sakarā šajā laikā at-

kal un atkal pavīd laikrakstu lappusēs. 1912.gadā vien vismaz 3 izdevumos – «Latviešu Avīzēs», «Kāvos», «Sadzīvē» – ir pagastam neglaimojoši vērtējumi.⁶⁷

«Litenieši nesaskata dzīves ļaunumu – pat maziem bērniem liek dzert [...]». «Litene vienā no vadošajām vietām šajā ziņā aprīņķī [...]» «Netikuma veicinātājas ir sievietes». «Stipri ir dzeršanas paradumi Litenē». «Tēvs māca dēlam dzert [...]»

Ar mūsdienām sasauca 1908.gada 20.novembrī «Dzimtenes Vēstnesī» paustais sašutums par slepenajiem šņabja tirgotājiem pagastā. «No Litenes (Gulbenes draudzē). Nezin vai atradīsies vairs otrs pagasts visā Vidzemē, kur slepenie šņabja pārdevēji būtu tik lielā mērā izplatījušies kā Litenes pagastā. Reta tāda māja, kur neatrastos šāds veikalnieks, dažā pat divi-trīs. Lai kaut cik maz aprobežotu šo slepeno tirgošanos, pagasta vispārīgā sapulce 13.novembrī nolēma, ka katrs, kurš tirgosies slepeni ar šņabi, sodāms no pagasta valdes ar 25 rubļiem ubagu lādei par labu. Tādā pat sodā krīt saimnieks, kurš pietur tādu slepenu šņabja tirgotāju. Nolēmums jau teicams, vēlējums, kaut pagasta valde to tik izpildītu.»

Taču tā laika presē skan arī pavisam atšķirīga balss, parādās gluži pretējs viedoklis: pēc 1905.gada dzeršana Litenē krasi samazinās. Palielinās izglītības centieni. Par ierosinājumu tiek ties pēc gara gaismas litenieši var pateikties skolotājam Brūņiņam, kurš jau ilgu gadu strādā vietējā skolā un iepotē jaunajai paaudzei cenšanās garu. Grūti atrast Litenē māju, kur nebūtu laikraksta vai žurnāla. Garīgās dzīvošanas centienus sekmē Dziedāšanas un Izglītības biedrības...

Pēc 1905.gada mazā noieta dēļ darbību izbeidz alus brūzis, beidz darboties viens no diviem pagasta krogiem. Dzīvei neatbilstošs kļūst apkārtnē izsenis daudzzinātais teiciens: dzer kā liteniet's.^{67₁}

Par otru pagasta krogu zināms ļoti maz. Tikai daži no gados vecākajiem liteniešiem atceras vecvecāku pieminēto Skuju krogu «Skujeniekos». Ēkas pamati tur šodien vēl saskatāmi. Trīsdesmitajos gados šeit bijušas «Krogzemju» mājas, kurās dzīvojuši Lesiņu ģimene.

Gaisma cīnās ar nakti.

Pagasta jaunieši šajā laikā pulcējas izrikojumos un deju vakaros, kurus tāpat kā citviet Latvijā sauc par klubām. Tā rodas kluba- kultūras iestādes nosaukums.

Pagasta vietnieki neļauj dziedāšanas biedrībai izmantot pagasta mājā ierīkoto plašo zāli, tāpat kā komisārs Brimers to liedz izglītības biedrībai.

1912.gada 5.februārī, beidzot vienojušās, ilgi naidīgās Dziedāšanas un Izglītības biedrības ar panākumiem uzved A.Upīša drāmu «Balss un atbalss», gūstot 100 rubļu skaidra atlikuma.

Vienotībā spēks!

Neapmierinātība ar tiem, kam pagastā spēks un vara, un no-
teikšana rokās, izskan ne tikai skolotāju algu, biedrību darba neat-
balstīšanas sakarā. Cik daudz citu pārestību, netaisnības, nenokār-
totu lietu!

Litenē nekārtīgi ar pasta dabūšanu, kā ar visu citu.

Agrāk brauca pēc pasta uz vietējo – tuvāko pasta nodaļu Stāme-
rienā, kura atrodas 11 verstis tālu, trīs reizes nedēļā, tagad – divas
reizes – trešdienās un sestdienās. Tā nolemj pagastveči.^{67₂}

1912.gada 18.janvārī apspriež galvas naudas maksāšanu pagastā.
Nolemj: visiem jāmaksā vienlīdzīgi – 7 rubļi 75 kapeikas gadā, vien-
alga, vai esi četrpadsmitgadīgs ganu zēns, sirmgalvis, nespējnieks,
kalps vai bagāts gruntnieks.

Vienu pagastveči neaizmirst – algas dienās iedzert. ^{67₃}

Vēl dzēlīgāk pagastnamā notiekošo aprakstījis kāds vietējais «Lat-
vijas» 1907.gada 8.februāra numurā: «Deramām dienām iestājoties,
vietējais krogs top par mūsu sabiedriskās dzīves galveno centri, ku-
rā bieži vien norisinājās diezgan traģiski skati. Arī mūsu vietnieku sa-
pulce nereti līdzinās senās Novgorodas veči, kurā drīz vien no
asiem strīdiem pāriet uz radikālākiem līdzekļiem. Un pie visa tā vai-
nīgs vien baltais sarkangalvīts, kurš cik tik vajadzīgs, turpat valsts
mājā dabūjams. Tiešām kauns, ka mūsu skaistā valsts māja pārvērsta
par slepenu monopola pārdotavu».

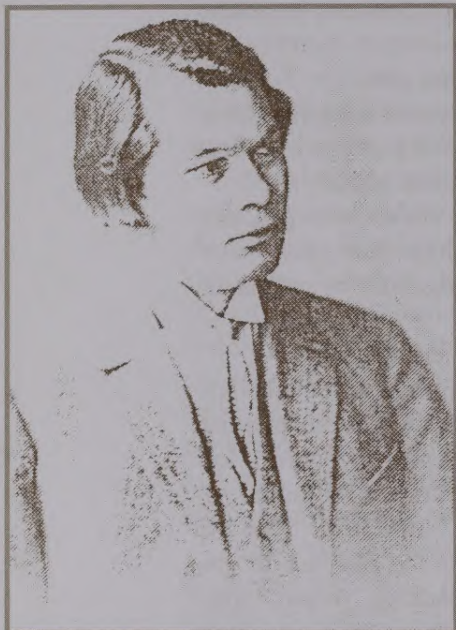
* * *

Kas ir paši lielākie, izcilākie, Latvijā saskatāmākie cilvēki, ko
izauklējusi un izaudzinājusi Litenes zeme? Kuru personību soļi uz
šīs zemes skanējuši saklausāmāk, pārliedzinošāk, cilvēku apziņā
paliekošāk, ilgāk? Lai plašāk pieminēti tiek tautsaimnieks, māksli-
nieks, skolotāji. Skolotāji. Jo viņu talants un darbs ir diedzējis jeb-
kuru lielu personību, pavēris tai ceļu pasaulē. Visi viņi dzimuši
vēl 19.gadsimtā, visi Krievijas cara laika skolās skolotie. Raugoties
viņu dzimšanas gadu nosaucošajos skaitļos, var apgalvot, ka lie-
lāko daļu no tiem rosīgai gara darbībai mūža ilgumā svētījis un
mudinājis vairāku līteniešu paaudžu pašizliecīgais skolas tēvs
Ernests Brūniņš.

Lielu personību tapšanas ziņā tieši šis laiks Litenei bijis visdāsnākais.

1880.gadā Litenē dzimušais Eduards Balodis ir Latvijas koope-
rācijas zinātnes, kooperācijas vēstures un grāmatvedības pamatli-
cējs. Daudzu mācību grāmatu autors skolām un pašmācībai koope-
rācijā. Latvijas Universitātes pasniedzējs un profesors no 1926.-
1951.gadam. Grāmatvedības katedras vadītājs padomju laikā. Tau-
tas padomes loceklis no Latgales. Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris.

Jānis Vītolīšs. 20 gadi

Piedalījies Latvijas Kooperācijas likuma izstrādāšanā. Ir Izglītības ministrijas pārstāvis 1937.gada 30.maijā savas pirmās skolas 19 audzēkņu izlaidumā.

1886.gadā Litenē dzimis Jānis Vītolīšs, Maskavas Konservatorijas fagota, Latvijas Konservatorijas Jāzepa Vitola kompozīcijas klases absolvents, konservatorijas ilggadīgs pasniedzējs, komponists, fagotists, strādājis Nacionālās operas, Radiofona, Rīgas Operetes teātra orķestros. Uzrakstījis baletus «Turaidas roze» un «Ilga», 2 simfonijas, 2 latvju rapsodijas simfoniskajam orķestrim, variācijas par latviešu tautas tēmu. Lielī viņa nopelni pūtēju orķestru mūzikas attīstībā Latvijā. Jau agrā jaunībā iesaistījies dažādos pūtēju orķestros tuvējā apkārtnē. No 1914.gada līdz 1917.gadam spēlēja Kusevica orķestrī Maskavā. Juku laikos Sibīrijā lītenietis organizēja leģendārā Imantas pulka orķestri. Latvijas neatkarības laika kultūras lepņajā bilancē starp 11

oriģināloperām un 4 oriģinālbaletiem arī Jāņa Vītolīša balets «Ilga», kam pirmizrāde 1937.gada aprīlī. Fagota spēlī pie lītenieša savulaik mācījies Padomju Latvijas kultūras ministrs ar 24 gadu stāžu Vladimirs Kaupužs. No 1926. līdz 1931.gadam mūziķis strādājis ASV. Sākumā spēlēja Roxy teātra simfoniskajā orķestrī, vēlāk aranžēja mūziku amerikāņu kinofilmu izrādēm «Paramount» un «Metro Goldwoun mayer» filmu sabiedrībā. Ņujorkā organizēja tur dzīvojošo latviešu kori, kas dzied Ņujorkas radiofona dažādās stacijās, pirmoreiz Amerikā popularizējot latviešu tautas mūziku.

Atgriezies 1931.gadā Rīgā, dibina simfodžeza orķestri «La-si-do».

Mūzikas autors filmām «Daugava», «Dzimtene sauc», «Ejam dārzā». J. Vītolīšs miris Rīgā.

Lītenes «Sprodziņās»- vienās no vecākajām līteniešu mājām, kuras minētas jau Vidzemes arklu revīzijas materiālos, 1885.gada 15.septembrī sācijas un Litenē 1949.gadā arī beidzies ievērojamā pedagoga un skolu darbinieka Reiņa Liepiņa mūžs. Viņš strādājis par skolotāju daudzās Latvijas vietās un Maskavā. No 1924.līdz 1928.gadam, kad Izglītības ministrs Rainis, ir Izglītības ministrijas Skolu virsvaldes direktors. Viņa parakstīti ir daudzi jo daudzi rīkojumi par skolu darbu šajā laikā, kas lasāmi «Izglītības Mēnešrakstā». 1925.gadā Zāmuēla sastādītajā valdībā Reinim Liepiņam bija paredzēts Izglītības ministra amats.⁶⁸ Valdība neguva saeimas atbalstu.

Divdesmitajos gados viņš ir viens no redzamākajiem izglītības reformas virzītājiem Latvijā, ir Izglītības ministra Raiņa apstiprinātās skolu reformu komisijas priekšgalā, dedzīgi aicinājis izmantot Vīnes individuālo psihologu darbus, veikt individuālo psiholoģiskos izmēģinājumus, atbalstījis skolotāju – izmēģinātāju darbību. Pats apmeklējis Vīnes skolas, cīnījies par Latvijas skolotāju mācību komandējumiem uz Vāciju. Viņš ir populārs lektors par pedagogijas jautājumiem, skolotāju kursu organizētājs, praktisko darbu vadītājs, skolotāju kvalifikācijas pārbaudītājs, sarakstījis vairākas skolu grāmatas ķīmijā un bioloģijā. Tulkojis latviešu valodā Nobela prēmijas laureāta Ostvalda grāmatu «Ievads ķīmijā». Vēl laikā, kad svinīgi tiek atzīmēta viņa pedagogiskās darbības 30 gadu atcere, Reinis Liepiņš Vīnē studē pedagogiju un psiholoģiju. 1926.gadā viņam piešķirts Kultūras fonda pabalsts 1100 latu ārzemju ceļojumam. Ar viņa atbalstu dzimtajā novadā Vecgulbenē 1926./27. mācību gadā darbību uzsāk arodskola-komerckkola.

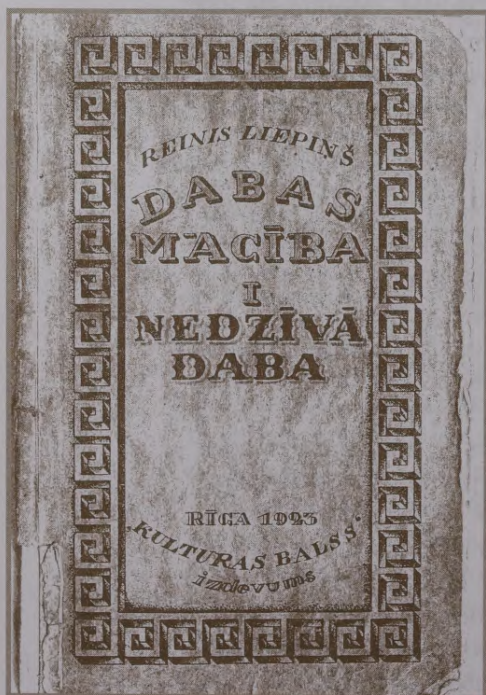
«Ļoti cienijams cilvēks bija», tā par Reini Liepiņu atsaukušies daudzi audzēkņi un skolotāji.

Pēckara gados šis ļoti intelīgentais, augstas kultūras cilvēks grūtos apstākļos, pat nabadzībā līdz pat nāvei 1949.gadā strādā par skolotāju Litenes vidusskolā, māca ķīmiju, latīņu valodu, divus mācību gadus aizvieto vidusskolas direktoru slimības laikā. Pēckara gadu skopajai iztikai tur kaziņas Tikiju, Frikiju un Frederiko. Sadzīvē ir ļoti vienkāršs, cilvēcisks. Ar pateicību tencina skolas saimniecīti par pēckara gadu skopo virumu. Jau slimis būdams, savā dzīvoklī «Dārzamājā» māca audzēkņiem latīņu valodu. Stundu nobeigumos kopā ar audzēkņiem nereti kopā dzied vienu no sev tuvākajām, Litenei un Pededzei tik piederīgo tautasdziesmu «Upe nesa ozoliņu». Sadzīvē viņam mīļa senā dziesma «To skaidro ūdeni nejauciet!» Kā atceras Dzidra Kārklīņa, ar to skolnieces modināja cienīto skolotāju dzimšanas un vārda dienu rītos. Skolēni apbrīno Reiņa Liepiņa Maskavas universitātē iegūtās ārkārtīgi plašās zināšanas ķīmijā, kā arī citos priekšmetos. Zināšanas ķīmijā viņš nostiprinājis ne tikai studijās: savulaik Maskavā Reinis Liepiņš vadījis lielu ražošanas nodaļu granātu lādēšanas fabrikā. Liekas, viņš nekad nav kliezējis vai pacēlis balsi. «Pāraudziet, lai jūs kļūtu cilvēki!» ir viņa vārdi pēc kāda nodarījuma. Kādas citas skolnieces atmiņās joprojām dzīvs ir gudrā audzinātāja spēcīgo cilvēkmīlestības un sirsnības pārpilnais vārds. «Atmiņā sanāksme par sasveicināšanos, kurā piedalījās viss skolas kolektīvs. Direktors Liepiņš vienkāršos vārdos pastāstīja par skaistumu, kas ir ap mums. Ir jāprot šo skaistumu saskatīt. Katrs kociņš ir skaists, klāts ar baltu sniega segu. Ieraugot to gribas priecāties, pasmaidīt. Augstākais dabā ir Cilvēks, ieraugot to, pasmaidī, pasveicinu ar domu: «Es priecājos par Tevi draugs!» Šo sanāksmi ilgi atceras audzēkņi. Liela

Izglītības ministrijas skolu virsvaldes direktors Reinis Liepiņš (pa labi) pie izglītības ministra Raiņa 1924.– 1928. Elzas Liepiņas dāvinājums 1965. gadā

Reiņa Liepiņa grāmatas vāks

ļaužu straume pavada iecienīto skolotāju pēdējā gaitā. Audzēkņi dzied viņa mīlās dziesmas.»

Nepilnās divās rindiņās – «mācību grāmatu autors, dzimis Litenē, skolotājs Litenes skolā» – pavisam skopi enciklopēdijā «Latvijas pagasti» iezīmēts R. Liepiņa mūžs.⁶⁹ Taču viņš bija liela mēroga pedagoģiskais darbinieks savā laikā. Kopā ar Reini Liepiņu absolventu at-

miņās dzīva arī «memmīte» – viņa dzīvesbiedre, krievu valodas skolotāja Elza Liepiņa, bezgala vienkāršs un sirsnīgs cilvēks, kura bagātā dzīves pieredze tik daudziem nodereja dzīves ceļa sākumā.

Jāpiezīmē, ka pēckara gados Litenes vidusskola kļūst par soda, bet varbūt par glābšanās vietu talantīgajiem cilvēkiem, kuriem ir «smagi grēki» jaunās iekārtas priekšā, kuriem nekādā gadījumā nevar uzticēt talantam un spējām atbilstošu darbu.

Tā Litenes vidusskolā kādu laiku strādā arī mākslinieks Ūdris, samērā ilgi – diriģents, komponists, Jāzepa Vītola un Paula Jožuusa audzēknis Sergejs Duks. Viņa «galvenie grēki» – virsdiriģenta darbs pirmajos tautas svētkos «Atdzimšanas dziesma» 1934. gadā no 21. līdz 24. jūlijam, šo tēva «grēku» meitai Dainai jau daudz vēlāk atgādina VDK darbinieks Valmierā, un Latvijas karaskolas kora vadība.

Grandiozajai izrādei, kuru 3 dienās ap-

meklēja ap 162 tūkstošiem interesentu, Sergejs Duks divu nedēļu laikā ar 40 korjiem iestudē 26 dziesmas. 69,

Karaskolas koris dzied Latvijas Armijas 20 gadu pastāvēšanas svētkos 11.novembra vakarā Nacionālajā operā, klātesot valsts prezidentam Kārlim Ulmanim, kara ministram ģenerālim Balodim, valdības locekļiem, karavīriem. Koncertā piedalās A.Vāne, A.Kaktiņš, A.Žilinskis.⁷⁰

Darbs Latvijas Radiofonā, veicot mūzikas daļas vadītāja Jāna Meidiņa vietnieka, galvenā kormeistara un programmas redaktora pienākumus, radio kora «Daina» dibināšana un vadīšana, vīru kora «Dziedonis» vadīšana, piedalīšanās vismaz 3 Latvijas Dziesmu svētku sagatavošanā, novadu dziesmu svētku vadīšana – blakus iepriekš minētajam tā ir tikai daļiņa no šī sirdsdedzes pārpilnā cilvēka mūža veikuma.

1937.gada vasarā viņš ir virsdiriģents sava dzimtā novada Dziesmu svētkos Stāmerienā. Ārkārtīgā prasīguma, maksimālisma, ārējā skarbuma dēļ S.Duks uzskatīts par Leonīda Viņnera līdzinieku.

Ar savu mūziķa talantu, personības suģestējošo spēku skolotājs pēckara gados neparasti spēcīgi ietekmē Litenes vidusskolas, audzēkņu dzīves, pievēršot lielu daļu no viņiem mūža izdzīvošanai mūzikā: līdzdalībai koros, orķestros, ansambļos, kā arī profesionālajai darbībai.

Sešdesmitajos, vēl septiņdesmitajos gados Gulbenes rajona mūzikas skolotāju vidū ir liela daļa Sergeja Duka audzēkņu.

Nepiepildās nodoms kara beigās ģimenei nokļūt Rietumos. Bailēs par ģimenes rītdienu rit vakari mazajā dzīvoklītī Litenes «Tauriņos», aizbraukušā baltvācieša aptiekāra Konrādija vasaras mājā. Rīgas dzīvokli drīzi vien ieņēmuši citi. Iedzīve izputināta. Vakaru krēslā no nošu grāmatām tiek izplēstas lapas, pat iznīcinātas partitūras. Dzīvesbiedre «Tauriņos» nobēdzina apbalvojumu, kas piešķirts par līdzdalību «Atdzimšanas dziesmas» pilnestīgā skanējumā.

Viņa cilvēciskajā būtībā visdziļāk, šķiet, ieskatījusies meita Daina, pēc izglītības ārste. 1998.gada 13.septembrī atsūtītajā samērā plašajā atmiņu stāstījumā viņa atceras: «Tēvs savu dzīves sveci dedzināja no abiem galiem. Viņš vienmēr bija kompāniju dvēsele, organizētājs, orators. Viņš varēja stundām ilgi stāstīt par kādu ievērojamu mūziķi, aktieri, ģimeni, notikumu. Tēva zināšanas bija enciklopēdiskas. Visam viņš deva arī savu tēlainu, subjektīvu vērtējumu. Viņam nebija problēmu sarunās pavadīt visu nakti. Te man jānožēlo, ka es nepratu pietiekoši izmantot, nenovērtēju, reizēm dusmojos. Saprātu tikai tad, kad tā visa pietrūka. Tomēr domāju, ka diriģents viņš bija izcils. Viņam bija tik saprotams, noteikts, rosinošs žests. Viņa diriģēšanas manieri man atgādina Imants Kokars [...]

Atsevišķi jāpiemin viņa darbs Radiofonā, par ko liecina arī

daudzas fotogrāfijas. Viņš bija mūzikas daļas vadītāja Jāņa Mediņa vietnieks, galvenais kormeistars un programmas redaktors. Galvenais diriģents bija Pārups. No 1936.līdz 1940.gadam Radiofona nošu bibliotēkas un fonotēkas vadītājs bija Margērs Zariņš. Viņa atmiņu vēstule ir manas meitas rīcībā. Radiofona vajadzībām viņš 1926.gadā nodibinājis kori «Daina». Šis jauktais koris izvērties par ļoti labu kori, konkurēdams ar Reitera kori (M.Zariņš). Tas visbiežāk uzstājies radiofona koncertos, dzīvos raidījumos. Bieži koncertus sastādīja latviešu komponistu skaņdarbi – E.Melngaiļa jaunākās dziesmas, Jāņa Zālīša kora dziesmu vakars. Koris pastāvēja līdz 1940.gadam. Korī dziedāja arī Sergeja sieva, māsa, svainis, daudzi bija ģimenes draugi. Tēvs šo kori diezgan bieži pieminēja it kā par etalonu. Arī man dots šī kora vārds, citu variantu nav bijis [..]

Gadi Litenē bija grūti, kā jau pēckara laikā, bet tomēr aktīvi, bagāti. Tēvs līdz pat 1957.gadam bija Gulbenes rajona koru virsdiriģents. Lai arī manam tēvam bija sarežģīts, diezgan egocentrisks, neiecietīgs raksturs, viņš bija personība. Mēs lepojāmies ar viņu, tāpat kā viņš milēja un lepojās ar saviem bērniem. Pie mums bieži viesojās paziņas, draugi, arī komponists Arvīds Žilinskis, dziedātājs Elmārs Majors, advokāts Jūlijs Terazs, ārsts profesors Kārlis Krūmiņš ar ģimenēm un citi [..]

Aizgāja citā saulē viņš pēkšņi un negaidīti 1973.gada 4.jūnija naktī 71 gada vecumā. Apklusa kā pēkšņi aprauts diriģenta žests. Es vēl tagad pēc daudziem gadiem nevaru mierīgi klausīties vīru koru dziesmas, sevišķi «Ardievu, dziesmu draugs!», kas tik bieži skanēja aiz loga Smiltēnē pēc kārtējā koncerta, kad es tur vasarās dzīvoju.»

Aizbraukušā baltvācu aptiekāra Konrādija vasaras mītnē «Tauriņos» pēckara gados līdzās plašajai Duku ģimenei – mūziķim, viņa dzīvesbiedrei Lilijai, mātei, trim bērniem – Dainai, dviņiem Mārai un Jānim – dzīvo vairākas jaunas Litenes vidusskolas skolotājas. Nu jau aizgājušie daudzie mūža gadi nav spējuši izdzēst gaišās, skaistās atmiņas par sirsniņo, vienkāršo, labestīgo ģimeni, neraugoties uz Sergeja Duka ārējo skarbumu, kategorismu, par radošo gaisotni, par mūzikas nepārtraukto klātbūtni šajās mājās.

Ar baltu dvielīti pārsegusi izvāritos kartupeļus, Duku vecāmāte ik pēc pusdienu gaida mājās «savas meitenes», dzīvi interesējas par to sirdslietām, bet paslepeni no priekšauta iekšpusē iešūta maisiņa šņauc tabaku.

Kad Sergeju Duku ieceļ par Mūzikas skolas direktoru Smiltēnē, labestīgā, sirsnīgā vecāmāte no turienes raksta savām jaunajām draudzenēm: «Manas mīlās, mīlās meitenes. Miļi sirsniņi pateicos jums abām par kartiņu, kuru šodien saņēmu. Kad izlasīju, apraudājāmie visas trīs: Lili, Mārīte un es, tik žēli ir jūsu. Es ik rītus, kad kuru uguņi, vienmēr iedomāju Tevi».

Dirigenta dzīvesbiedre Lilija, toreiz Litenes pašdarbības, vēlāk 27 gadus Smiltenes Tautas teātra režisore, šuj jaunajām skolotājām un citām litenietēm vienkāršās pēckara kleitas un blūzes, pašai dziedīgi rūpējās par ģimenes izdzīvošanu.

«Visgrūtāk jau klājās mammai», atceras meita Daina, «jo viņai vajadzēja izvilkt mūs – 3 bērnus - kalpot vīram. Viņa strādāja bibliotēkā, bet pamazām sāka likt lietā savu aktrises izglītību, iestudēja un vadīja teātra izrādes Tautas namā, pati līdz spēlēdama».

Bet pirms un pēc toreiz Litenē tik daudzajiem koncertiem «Tauriņos» pie Sergeja iegriežas daudzi ievērojami diriģenti un komponisti, ne tikai latvieši, no cittautiešiem visbiežāk igauņi.

Nereti agrā rīta stundā jaunās skolotājas modina orķestra spēlētās melodijas pie loga.

Sergejs Duks nav dzimis Litenē, bet 1902. gada 15. janvārī netālās Beļavas «Baranos», kur pavisam tuvu kaimiņos šūpulis kārts latviešu māksliniekam Leo Svempam. Taču nedaudzajos 13 Litenē pavadītajos gados Sergejs Duks te atstājis dziļu, paliekošu mūža sliedi. Te viņš palicis arī pēc aiziešanas.

Ši talantīgā, dedzīgā cilvēka piemiņa šalc kopā ar skolēniem iestādītā bērzu birzītē Liepceļa galā pretī skolas gala logiem, bērzu rindā gar arvien vēl dziesmās skanošās Litenes estrādes malu.

Litenes skolotāju Ernesta Brūniņa, Jūlija Dievkociņa, Aleksandra Upīša,

Sergejs Duks

Novada Dziesmu svētki Stāmerienā
1937. gada vasarā Sergeja Duka virsvadībā

Sergejs Duks darbā ar radiofona kori.

Foto no meitas Dainas Dukas-Kantānes arhīva

Borisa Cepuriša lolotā, Sergeja Duka tik spēcīgi uzpūstā kora dziesmas mīlestības liesmiņa Litenē dzīvo. Pēc īsiem, grūtu laiku diktētiem klusēšanas un aprimas brīžiem kā Fēnikss no pelniem atkal un atkal cēlies, skanējis, dzīvojis Litenes koris. Arī mūsdienās.

Kaimiņu pagasta Stāmerienas skaistajos kapos mūža mājvietu raduši divi diži Litenes skolotāji – Reinis Liepiņš un Sergejs Duks. Varbūt pretmeti pēc rakstura, taču vienlīdz dedzīgi skolotāja mūžā.

Kapusvētkos pēc viņu atdusas vietām allaž gadu no gada kāds taujā. Arī tas ir kritērijs dzīves vērtībai un nezūdamībai – vai tavu kapavietu vēl kāds meklē, kad mūžībā nogrimuši daudzi gadu desmiti.

Pie slavenajiem Litenes novadniekiem vēl gribas piepulcināt tēvu un meitu. 1883.gadā Litenes «Skujeniekos» Jūles un Jura ģimenē dzimis Ernests Nagobads – no 1919.gada vairāku gadu desmitu garumā Rīgas pilsētas 2.ģimnāzijas direktors, Triju Zvaigžņu ordeņa, Franču Goda Leģiona ordeņa kavalieris, savā darbībā frankofils.

«Par 2.ģimnāziju runājot, pirmajā vietā jāmin skolas direktors

Ernests Nagobads jeb Naģis. Vidēja auguma, pliku galvu, brūnām acīm, mazu ūsiņu, jocīgu, tādu kā malēniecisku izlokšni [...] Pret Nagobadu visiem bija respekts», tā par viņu raksta bijušais audzēknis Ilmārs Bastjānis–Krasts, visnotaļ cildinošajā sava skolo-tāja vērtējumā pēc daudziem gadiem tālu no Rīgas starp citu atce-roties: «Viņa sniegumā vēsture kļuva dzīva. Netika bārstīti gadus-kaitļi vai karu statistika [...] Tā nebija tikai vēsture, ko Nagobads mums mācīja, bet arī ētika, politika, likumzinātnes, kultūra psiho- loģija.»⁷¹

No jauno gadu Litenes visam mūžam «jocīgā malēnieciskā izlokšne».

Ernesta Nagobada mūža sākums Litenes «Skujeniekos» sasauca ar tā galu bēgļu noietnē Eslingenā. Arī viņa un vairāku citu liteniešu grūtu dzīves posmu izdzīvo ASV un Kanādas latviešu aktieri Rīgā 2005. gada jūlijā dziesmu spēlē «Eslingena». Eslingenā uz mūžu paliek gan Ernests Nagobads, gan inženieris-mākslinieks Ludvigs Brūniņš, iespējams vēl citi litenieši. Par viņu nedaudz raksta arī As- trīda Aļķe grāmatā «Rīgas bruņinieks Mariss Vētra». Litenes «Skujinie- ki» ir bijis plašāks ciems ar vairākām mājām. Vecākās kartēs šajā ap- kārtņē redzamas mājas ar nosaukumu «Nagobadi». Ernests beidzis pagasta skolu, strādājis par laukstrādnieku tēva mājās un rosīgi pie- dalījies vietējās sabiedriskajās organizācijās. Izturējies vidusskolas pār- baudījumus, viņš iestājas Rīgas Politehniskā institūta komercnodaļā, kuru beidz 1914.gadā.

Pirmā Pasaules kara laikā viņš mācās Pēterpils Psihoneiroloģiskajā institūtā. 1917. gadā atgriežas Latvi- jā, īsu brīdi strādā Valkā, no 1919. gada līdz aizbraukšanai emigrācijā ir Rīgas 2. vidusskolas direktors, reizē veicot Iekšlietu ministrijas pašpār- valdes departamenta direktora pie- nākumus. Vēlāk ievēlēts par Latvijas vidusskolu direktoru biedrības priekšnieku. Vēl trīsdesmito gadu otrajā pusē «Nagobadu» mājās saim- nieko māsa Alīde Ozoliņa ar meitu Maigu.

Ernesta Nagobada meitu Ainu bēgļu gaitas aizved caur Vācijas franču zonu uz Franciju, kur viņa ar vīru Guntaru Ābolu apmetas uz dzī- vi Parīzē.

Aina Nagobads-Ābola

dzīvesbiedri ir saņēmuši augusts Francijas valdības atbalvojumus: Aina Nagobads-Ābola — Nacionālā Nopelni ordeņa lielvirsniece, Guntars Ābols — Nacionālā Nopelni ordeņa komandieris. Latvijā ir iznākušas Guntara Ābola grāmatas "Kāpēc Eiropa?" un "Kļējot Latvijas tēlu" un Ainas Nagobads-Ābolas un dzīvesbiedra kopdarbs "Parīze, Līde, Lisabona — atpakaļ Rīgā".

Rūgtie pilieni,
Vāks

GORIJS UPĪTIS
RŪGTIE
PILIENI

Nodibinoties atjaunotajai Latvijas valstij, abi Āboli tai daudz līdz sakaru atjaunošanā ar Franciju. Viņi panāk, ka Francija no savām glabātavām atdod Latvijai pienākošos zeltu. Aina Nagobads – Ābola kļūst par atjaunotās Latvijas pirmo vēstnieci Francijā, lietpratīgu, lielisku vēstnieci. Šajā amatā viņa ir no 1992. līdz 1997.gadam. Pēc tam Aina Nagobads – Ābola – Latvijas speciālo uzdevumu padomniece UNESCO. Tagad – Latvijas Nacionālās bibliotēkas atbalsta fonda pārstāve.

Par nopelniem Francijas labā viņai piešķirts šis valsts augsts apbalvojums: viņa ir Francijas Nacionālā Nopelnu ordeņa lielvirsniece, bet viņas dzīvesbiedrs Guntars Ābols – Nacionālā Nopelnu ordeņa komandieris.⁷² Abu dēls apprec slavenā franču dzejnieka Bodlēra (1821.-1867.) mazmazmeitu.

Ar literatūru saistīts litenieša Kordonas pusmūžas «Kalnamājā» 1899.gada 14.jūlijā dzimušā Gorijs Upīša mūžs. Viņa literāro darbības virzienu zināmā mērā var pielīdzināt Kaudzītes Reiņa veikumam. Aforismi, domu graudi- iezīmīgākais literāta devumā.

Aforismi un bērības atmiņu tēlojumi dažādos periodiskos izdevumos publicēti, sākot ar 1920.gadu. 1986.gadā izdots aforismu krājums «Rūgtie pilieni», bet 1991.gadā to kopojums ietverts kopkrājumā «Mūža acis».

No 1909.līdz 1912.gadam rakstnieks mācījies vecajā Litenes pagastskolā, lauksaimniecisko izglītību ieguvis Priekuļu lauksaimniecības skolā un Rīgas Tautas universitātes ekonomiski juridiskajā fakultātē.

Gorijs Upīša darba mūžs pagājis dārznieka un agronoma gaitās Litenes pagastā un Lielvārdē.

Viņu, Litenē dzimušo, ilgāku vai mazāk ilgu laiku te strādājušo, novadnieku piemiņā saglabāto un godāto, ir daudz, daudz vairāk. Projekta «Svētavots» ietvaros ar Liteni saistīto garadarbinieku simbolisku kopā pulcināšanu savulaik sākusi allaž darbīgā Gulbenes Centrālā bibliotēka. Informācijai paplašinoties, darbinieču iesākto nācies gan ievērojami paplašināt, gan arī labot. Arī šis ziņas ne tuvu nav pilnīgas.

No akmeņskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Uzvārds	Vārds	Nodarbošanās	Dzimis dat.	Dzimis mēn.	Dzimis Gads	Dzimis Vieta	Mājas	Māte	Tēvs	Citi tuvinieki	Mācīties	Darbība	Aphelovājumi	Miris
Baldis	Eduārs	LU lektors un kooperācija grāmatveidā	26.	05.	1880.	Litene	Nav zināms	Ilze dzim. Klavna	Andrejs	Sieva Johanna dzim. Frīdentale	Lienes pagastskolā 1900. beidzis Valkas skoloja semināru 1910.- 1914. studē Kijevs komercsistēma	Skolotājs Plietē, Aivākā, Ilzenē, Daugavpilī, Višķiškā, Rezeknes komerskolas direktors, priekšsēdis Tauts padomē no Latgales Zemes padomes, 1919.- 1927. lektors konzuma kooperācijas kursos, No 1927. – 1951. – LU lektors, profesors, katedras vadītājs, grāmatu autors kooperācijā un grāmatveidā	TZO 3. šķira ar numuru 1268, 1938. gada 16. nov., Ar 4. šķira.	1951. g. 1. okt.
Brānīšs	Ludvīgs	Būvzinātnes, ģeozodis- autodidakts, skolotājs	07.	01.	1897.	Litene	Nav zināms				Studējis Peterpils kalnrūpniecības Beidzis 1927. gada būvzinātnes institūta	Darbojies trimdā, 1964. gadā Stutgartē iznāc trimdas draugu kopas izdevums "Ludvīga Brīnina piemiņai". Latvijas skolotājs Rezeknē, saimniecības daļas vadītājs Rīgas domē		1961. g. 21. aug. beidza moneņe Eshlgena
Bārda	Paulis	LLK Gulbenes raj. Aģronoms	06.	04.	1901.	Litene	"Ezermalī"	Oļga dzim. Līse	Augusts	Sieva Anstra, dzim. Arma, skolotāja	Beidzis LU 1931. gadā agronomijas specialitātē	Piedalījies Latvijas brīvības cīņās. LLC sēkļkopības speciālists, Laudonas lanks Skolas skolotājs, Laudonas rajona agronoms. Beidza moneņe komis. Priekšsēdētājs, ASV- namu pārvaldnieks, dārznieks, botāniskajā dārzā	Aiznības krusts, Latvijas atbrīvošanas piemēnas zīme, medaļa "Māzpuku nopelni krusts"	1991. g. 12. sept. Nujorkā
Briedis	Roberts	Rezeknes apriņķa ārsts	24.	07.	1903.	Litene	"Vec- sakāmi"	Mīnna	Andrejs	Brāli Alfreds, Oskars Jānis, māsa Miļija	Lienes pamatskolā, Valsts pteinguso dīdusskolā 1922-23., LU Medicīnas fakultātē Beidzis 1930. gadā		Austāļi 1965. g. 15. janv., apgalahāis Literē	
Brānīšs	Jūlijs	Skolotājs J Cūzēs ģimn. Direktors Valkā, mācību grāmatu autors ģeometrijā	02.	07.	1876.	Litene	"Spēgi"	Līze	Juris	Sieva Anastasija dzim. Natorhina	Lienes pagastskolā, katedru skolā, Pēterpils skoloja seminārā	Pugaidu skolotājs, Literē skolotājs Krievija ģimnāzijas direktors Valkā, Lienes folkloras vācējs, par revolucionāru darbiņu vajāts 1905.-1906. g.	Zaņu nav	
Brānīšs	Roberts	Lienes pagasta			1894.	Litene	"Spēgi"				Piedalījies	legendāriji	Jura krusti: 4	Ziņu

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

	valdes priekšsēdis 1922.-1928.						un 3. šķira par kaujamiem latviešu Strēlnieku pulkos	nav				
Ceppurītis	Boriss	Lītenes pamatskolas pārzinis 1936.-1944.	21.	11.	1893.	Slāmeriena	Alvīne	Andrejs	Sieva Nellija, dzim. Purina, dēls meita Irēna	Dr. sk., Rīgas ģerģeja seminārā	Lītenes lanksaime, biedrības krājziedu sabiedr. priekšsēd., Apvienoto biedrību, Tautas nama valdes priekšēd., Korā dirigents	Nav ziņu
Dukls	Eduards	Agronomis	16.	06.	1901.	Līdne	"Leski"	"Lesku" saimnieks	Sieva Lūija, dzim. Egle, meita Daiva, Māra, dēls Jānis	Aļķātes vidussk., LU fakult., Rīgas ģerģeja seminārā, ieguvis agronoma grādu	Izdevis grāmatu "Trīdmēnieka sakņu dirzis", Latvija strādājis Apē un Valkā 1944 godā emigrē uz Vāciju. Pārcēlo uz ASV. Ir asistents augu fizioloģijas katedrā, Mississippi un Losandželosas štatos. Savu māju Viskonsinā nosauca par Unibeli.	Nav ziņu
Dukls	Sergejs	Mūzikas skolotājs, dirģenis	15.	01.	1902.	Belava	Mārtiņa	Tēvis – amatnieks	Sieva Lūija, dzim. Egle, meita Daiva, Māra, dēls Jānis	Behavas patskola, Rīgas ģerģeja seminārā 1912.-1918., E. Vīģera fonoloģijas institūts, Latvijas Konservatorijā kompozīcija pie J.Vīdola, dirģešana pie P.Jozusa, dziedāšana pie M.Vīģeres.	1973.g. 4.jūn. apbedīts Stamerienā	
Dzērve	Aleksandrs	Latgales sabiedriskais darbinieks	21.	09.	1904.	Līdne	Murža	Lauksaimnieks		Komerskolā, valsts lauksaimniecības vidusskolā	"Tautas grība" līdzstrādnieks	Nav ziņu
Laugaitis	Imants	Koktēhnika, gleznotājs	18.	03.	1922.	Līdne	Pagastmāja	Alberts – pūsgaist rakstvedis	Brālis – tālvadītājs – ilggadīgs skolotājs Līdē, pazīstams fotogrāfs mākslinieks teātra izrādēm, noformēdājs	Līdē, Balvu ģimnāzijā, Liepājas Valsts lietišķās mākslas vidusskolā papildinājis FMilā situācijā Līdē, Lībekas Tautas augskolā, Lesteras mākslas kolektīvā, Džona Kasa mākslas kolektīvā Londonā.	Leģions, amerikāņu gūstis, Apmaiņotais daļamamniecībā beigu nomenēs, Korbijas ierāudfabrikā, Komercmākslinieks, Latviesu mākslinieku un daļamamieku kopas dibinātājs, Izašņu noformēdājs, Grāmatu un avīžu rakstu ilustrators, Latviesu sarakojumu programmu izgatavotājs, Latviešu Koru	Dzīvo Anglijā

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Liepājs	Reinis	Skolojājs, mācību grāmatu autors, skolu darbinieks	15 (16)	09.	1885.	Līdne	"Spirdziņas"		Lankstnārnīeks	Sieva skolotāja Elza Liepiņa, dēls Reinholds	Stāmerienas pagastskolā, Jaungulberes muiņas pagastskolā, Valmieras skolotāju seminārā 1902-1905., Smolenskas ģimnāzijā Maskavas universitātē 1912.-1918.	1949 Apgabals Stāmerienas kapos
Kalnberzs	Konstantīns	Ārsts, terapeits, medicīnas doktors	08.	08.	1893	Līdne				Dēls Viktors Kalnberzs	Valmieras ģimnāzijā, Maskavas I valsts universit. Medicīnas fakultātē 1930.	1960.g. 3.apr. Rīgā.
Kambala	Stāņslavs	Subierīniskis darbinieks ar lielām nopelniem Latvijā neatkarīgās tapšanā, uzņēmējs, dzimavu, labrības ēku, zemes īpašnieks Līdne. Elektrifikācijas atbalstītājs Līdne			1895.	Rēzeknes apriņķa Berzgaļes pagasts	Stāņslava satva	Dārta	Antons	Dēls Stāņslavs Leons mīris, Viņa dēls Vinis dzīvo Rīgā Meža Lidoja Cepelis dzīvo Austrālijā.	lelētis Lauges Zemes padomē. Kā padomes loceklis 1918.17.nov., piedalās Tautas Padomes dibināšanā, lelētis par Padomes prezidiju locekli Rūna Rūna Latvijas proklamēšanas sēdē 18.nov. Saverstnes apmaiņas deputāts. Latvijas bankas direktors.	1940.g. Rīgā. Apgabals Mīķeļa kapos.
Nagobads	Ernests	Skolojājs kops Rīgas pils.2.ģimn. direktors	07.	06.	1883.	Līdne	"Skujnēki"	Jūli, dzim. Nīkāne	Juris, lankstnārnīeks, rokpelnis	Sieva Emma, dzim. Briņņina, meita Alna Nagobads-Abola	Līdnes pagastskolā, vidusskolas izanrējis, 1914.g. pārbaudījums, 1914.g. beidz Rīgas politehn. Inšitūta komercnodalā, 1914.-1917.g. mācās Pēterpilī Psihoneiroloģ. Inšitūā jurīdsākajā fakultātē	1949 Bēgļu Francu Goda Nomenkl. Eslingenā.
Krevītes (Krevītes)	Antons	Madona aizsargu pulka komandiera palīgs	14.	09.	1896.	Līdne		Alvīne	Simanis	Sieva Milda, dzim. Dzene	Latvijas armijas virsleitants, 1918./1919.gadā aktīvs jaunās valdīs veidošanas darbā. 1919.gadā brīvprātīgi iesauģis Latvijas armijā, piedalās cīņās pret Bermontu. Beidzīs kadetu	Ziņnav Triju Zvaigžņu ordenis, Viestura ordenis.

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Sakārnis	Oskars Kārlis	Kuldīgas ev. Luterāņu mācītājs	01.	06.	1902.	Litene	"Lešu "Dzīrnavas	Leontine	Aleksandrs	Seva Mēriņa, dzim. Jansone	Cesvaines valsts ģimnāzija LU teoloģijas fakult.	Cesvaines valsts ģimnāzija LU teoloģijas fakult.	skolu Cīnās Vidzemes artīlērijas pulkā. Vada komandieris, sakaru virsnieks, baterijas komandieris, 1924.gadā kā eksterns beidz artīlērijas virsnieku kursu, 1927.gadā iesūtajs Iekšlietu ministrijas aizsargu dienestā. Strādā vispirms Alūparē, tad Madonā.	Zīmu nav.
Sudārs	Alfrēds	Luter draudzes mācītājs.	24.	06.	1906.	Litene	"Veģaršni- iekr", 6 bērnu ģimeņē				Lietnes pagastskolā, Gulbenes zēnu draudzes skolā, Alūksnes vidusskolā, LU teoloģijas fakult.	Lietnes pagastskolā, Gulbenes zēnu draudzes skolā, Alūksnes vidusskolā, LU teoloģijas fakult.	Mācītājs: Zviedrijā, Čikāgā, publicējis, Viens no autoriem 1935.gadā Kanādā izdolušajam rakstu krājumam "Dzīrnaves zvani". Pirms došanās emigrācijā, mācītājs lecavā, Carnikavā, Mācītāja amatā -65 gadus	Aģentūzes Latvija, Miris Pie māksas Palāžas 1997.gada 1.jūnijā
Tullijs	Antons	Skolotājs,dzējnietks, mācību grāmatu autors, apcerējuma par Norvēģiju autors, folkloras apkopotājs Auseklis, A Pimpura, Kronvaldu, Alū domubiedrs	01.	05.	1851.	Velku pagasts	"Zīguņi"	Maja	Juris	Brālis Pēteris-taustkolu inspektors Rīgā un Cēsīs, Brālis Augusts- amatiēks	Veicībaluģas draudzes skolā,Varšavas ģorģajā seminārā Izaleģis, Pāsmācība	Skolotājs: Vestienā, Rounā, Litēnē, Dnoston, Jampļegavas firdzniecības skolā	1909 ē. 21.martā Jampļegavā, Appļabātis Veicībaluģas Draudzes Kapos.	
Drevkociņš	Jūlijs	Skolotājs, dzējnietks, bērnu un jaunatnes literatūras organizators, tulkotājs, Pedagoģiskās domas virzītājs, Aktīvs 1905 ē. revolūcijas dalībnieks	12.	08.	1879.	Lauteres pag.	"Kalna dzēzļos"	Maja	Juris	Brālis Pēteris-taustkolu inspektors Rīgā un Cēsīs, Brālis Augusts- amatiēks	Smiltenē skolā, Vestienas skolā, pareizticīgo draudzes skolā 1895 ē. iesūtījies Valkas skolotāju seminārā Rīgā, beidzis 1898.	Skolotājs: Litēnē 1899.-1901.g. Skolotājs: Rīga, Zalvē	Nošauts 1906 ē. 3.febr. Brīzons Viesītes Sīlā.	
Tomāss	Eduards	Skolotājs, publicists, mācību grāmatu autors	28.	07.	1889	Gal- gauska	Mužža	Muizas kalpojājs	Muizas kalpojājs		Galgauskas pareizticīgo un luter draudzes skolā, Sīmerienas un Litenes pagastskolās, Valkas skolotāju seminārā.	Skolotājs Landonā, Jangaugthenes Kalna skolā, Rīgas Avotu un Poulka pamaskolās, Tautas padomes un Satversmes padomes	Zīmu nav.	

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

Upjūis	Govijs	Agronomis, literāts	14.	06.	1899.	Līdne	Kordons muzi- mužiņā "Kaha- māja"	Zemnieks				1905.-1910.LU fizioloģijas filozof fakultātē	un 1905.-1910.LU fizioloģijas filozof fakultātē	loceklis. Mācību grāmatas- geogrāfija, apkārtnes mācība. Par Līdne – grāmatā "Pedeļe, Aiviekste, Lubāns". Darbojies Izglītības ministrijas mācību programmu izstrādāšanas komisijā, publicējis pedagoģiskajos rakstos un žurnālos.		
Vītolis	Jānis	Pedagoģis, konservatorija, lagonists, komponists	20. (21.)	04.	1886.	Līdne		Atis (Otto) lauku amatsnieks	Sieva ūzīm. Herdemane			Maskavas konservatorijas fagota klase, Latvijas konservatorijas kompozīcijas klase	Mūzikas aranzējais kinofilmam ASV 1926.-1931. Fagotists operas teātrī un Radiofonā. Simfoniju un baleļu autors		1955.(6)	
Vējiņš	Jūlijs	Zvārdes mācītājs	11.	12.	1902.	Līdne	"Lejis kahn"	Emma	Voldemārs, lauksaim- nieks			Beilzas LU teoloģijas fakultātē 1930.gadā	Līdzautors svētrumu kopojumam, kas izdots Demoldā 1949.g. Latvija- mācītājs Kursīšos; Zvārdē, Vācijā – nometņu draudzes brīvi zonā. ASV- Baleļu un Strakūnu latviešu draudzes. Līdzautors svētrumu kopojumam, kas 1949.gadā izdots Demoldā. LEILDAAS pārvalde svētdienas skolā un Armijas referents. Rosīgi rakstījis „Cehbielā” un Baznīcas katehētāri.			Sēdesmācītājs gados emigrācijā ASV
Začans	Aleksajs	Skolotājs	17.	01.	1893.	Līdne		Lauksaim- nieks				Rēgas valsts vidusskola, LU Ķemijas fakultātē		Lāčplēša Kara ordens	1978.gada 6.janvārī	

No akmenskrāvuma kapiem līdz Latvijas valstij

amīšs	Olo	LKO kavalēris valsts ierēdnis prezidenta sekretariātā	23.	01.	1902.	Litenē	Niv ziņu	Niv ziņu	Niv ziņu	Mīsa dzīvoklis Litenē „Larāis”	Reālskola	1919.gada 17.gada vecumā brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā. Piedalījās visās 4. Valmieru kājnieku pulka kaujās. Ipaši varonību parāda 1919.gada 20. oktobrī. Atvaļināts 1928.gadā. 1931. 1940.g. sept. - valsts prezidenta sekretariāta darbinātis. Pēc kara laikā dzīvo pusegāli pie mājas „Larāis”.	1927.gadi- LKO nr.2060	1942.gada novembrī
Zīkainis	Alfreds	Vēlsmuzikas kolekcionārs parzānis			1886.	Litenē	„Slieneckī	Zemnieks			Pamatskola, kā eksierms beidz kadetu skolu Pēterburgā. Politehniskā institūta lauksaimniecības nodaļu		Nav ziņu	

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

2. DAĻA

Smagā pagātne nenomāc jauncelsmes patosu, nemazina optimismu, darbošanās gribu, kad ir iestājies Latvijas laiks. Par šo Latviju Brīvības cīņās pret lieliniekiem savu dzīvību atdevis arī Litenē 1911./1912. un 1912./13. mācību gadā strādājušais Vidzemes skolotājs Jūlijs Zile. Būdamis virsnieks, viņš krita Latgales frontē 1919. gadā. Aprakstos par neparastas varonības apdvesto laiku latviešu tautas vēsturē lauku skolotājs pieminēts kā leģendāra personība. Viņš vadījis daudzus izlūkgājienu ienaidnieka aizmugurē. 1919. gada 30. maijā pie Sileniekiem uz Gulbenes – Rēzeknes ceļa saņēmis 40 gūstekņus, tajā skaitā ienaidnieka bataljona komandieri, ieguvis Latvijas Armijai 50 zirgus, 2 vieglos un 1 smago lielgabalu pilnā kārtībā, 2 lauku virtuves, 14 telefona aparātus un 19 kilometru kabeļa. 30. un 31. maijā J. Ziles vienība noiet aptuveni 65 kilometrus. Pēdējā izlūkgājienu 1919. gada 22. jūnijā kritis pie Siņajas Nikolas sādžas. 1920. gada

Jūlijs Zile

Virsliecinants Aleksis Žagars

24.janvārī apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni par neparasti drosmīgo izlūkgājieni. 72₁ Apglabāts dzimtas kapos Palsmanē. Tā ir bijusi neparasti drosmīga dzimta: Lāčplēša kara ordeni saņem gan brālis Rihards, gan brālēns Rūdolfis. Šo Latviju Brīvības cīņās aizstāv un Lāčplēša kara ordeni par Nordeķu stacijas ieņemšanu 1919. gada 10. novembrī saņem Litenes zemnieka dēls, vēlākais Zilupes un Rīgas skolotājs Aleksis Žagars.

17 gadu vecumā Latvijas armijā brīvprātīgi iestājas Litenē dzimušais Oto Lapiņš. Viņš piedalās visās 4. Valmieras pulka kaujās. 1919.gada 20.novembrī uzbrukumā Emburgas muižai jaunietis kopā ar izlūku grupu pievirzās ienaidnieka tiešā tuvumā, pārsteidz to ar pēkšņu uguni. Trieciena laikā viņš pirmais ielaužas muižā, iegūst trofejas, saņem gūstekņus. Smagi ievainots, paliek ierindā līdz kaujas beigām. 1927.gadā O.Lapiņš apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni nmr 2060. Lāčplēša ordeņa kavalieris ir ilggadīgais Litenes policijas kārtībnieks, Rīgā dzimušais polis Miķelis Karpiničs, kristītā vārdā Mihajs. Bermonta laikā, vēl neizveseļojies, viņš atstāj slimnīcu un ierodas Daugavmalā, lai aizstāvētu Rīgu.

Kaujās pret Bermontu pie Ķekavas 1919. gada 8. oktobrī krit litenietis 5. Cēsu pulka kareivis Jānis Dāvja dēls Gagainis, bet 11. novembrī pie Rīgas - 18 gadu vecais 4. Valmieras kājnieku pulka cīnītājs Juliāns Stomers Oto dēls.

Oskars Brūniņš, Roberts Brūniņš, Paulis Bārda, Arvīds Gagainis, Oskars Briedis, Oskars Ruberts, Jūlijs Rubenis – tie ir zināmie, taču, šķiet, ne tuvu visi litenieši – Latvijas Brīvības cīņu dalībnieki.

No izejas pozīcijām Litenes mežniecības, Vecannas un Jaunannas muižu rajonā Latgales atbrīvošanu sāk 7. Siguldas kājnieku pulks.72₂

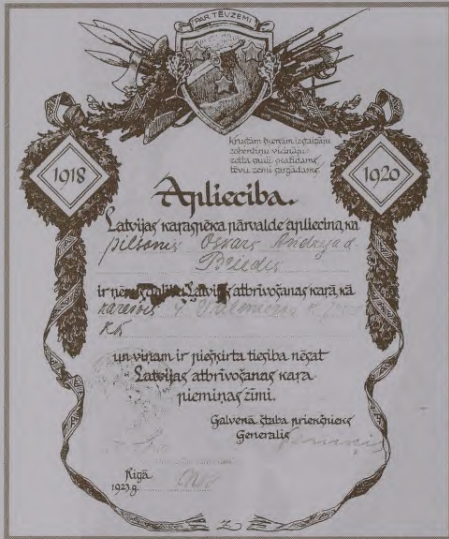
Oto Lapiņš

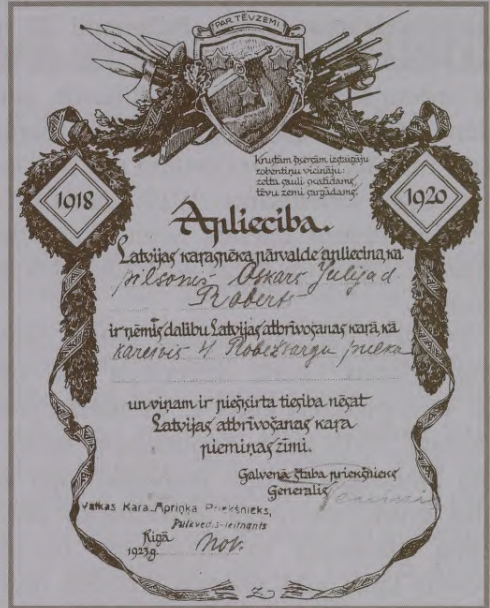
Miķelis Karpiničs

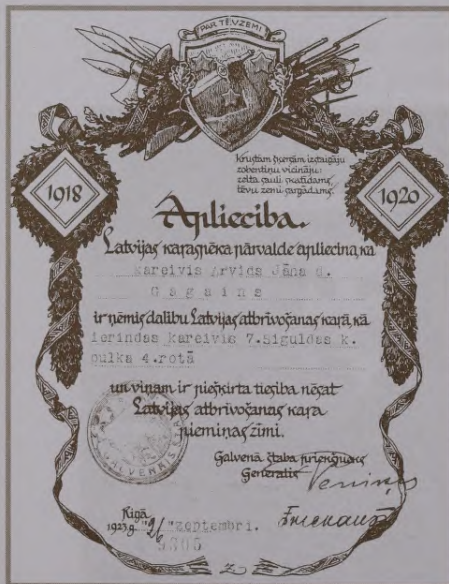
Oskara Brieža apliecība

Oskara Ruberta apliecība

Arvīda Gagaiņa apliecība

O. Lapiņa Lāčplēša ordenis Nmr 2060

Enciklopēdijā «Latvijas Brīvības cīņās 1918. – 1920.» Mūsu Litenes vārds minēts sakarā ar stratēģiski tik svarīgās Vecgulbenes ieņemšanu. Tur krustojas Ieriķu – Pitalovas un Apes – Pļaviņu dzelzceļa līnijas, no turienes zemesceļš ved uz Balviem. 1919. gada 30. maijā 2015 Latvijas armijas vienība ieņem Litenes muižu, atstāj tur 1. igauņu kājnieku pul-

ku un dodas uz Situ, lai pārtrauktu satiksmi pa Vecgulbenes – Pitalovas dzelzceļu. Naktī uz 31.maiju latvieši, igauņi un dāņi paliek līnijā Sprīvuļi – Makeši, Kalnamuiža - Litene. 31.maijā 10⁰⁰ tiek atbrīvota Vecgulbene.

Ar uzvaru beigušās tautas dzīvē tik izšķirošās cīņās. Litenē tāpat kā visur citur savā valstī, pašu uzceltā, izcīnītā, rit rosīga saimnieciskā un kultūras dzīve, un var patiesi apbrīnot jaunās valsts atraisīto entuziasmu, rosmi gan saimnieciskajā, gan kultūras laukā. Nav vairs tautasdziesmā izskanējušā rūgtuma, sērīguma un vēlmes atdarīt pāridarītājam. Neiedomājams un nesaredzams vēl nākamais laiks, kas atkal Litenes partitūrā rakstīs skumjas notis.

Līdz 1925.gadam Litenes pagasts joprojām ir Valkas apriņķa daļa, bet no 1925.gada 1.apriļa ietilpst jaunizveidotajā Madonas apriņķī.

1935.gadā pagastā ir 2080 iedzīvotāju; 1938. gadā – 2188, bet uz 2000.gada 1. janvāri - tikai 1315 iedzīvotāju ; 300 no tiem – sociālā aprūpes centra iemītnieki. 1937.gadā pēc iedzīvotāju skaita uz 100 ha aramzemes starp 42 Madonas apriņķa pagastiem Litene ir trešajā vietā aiz Cesvaines un Lubānas. Vidēji apriņķī šis rādītājs ir 57,10 iedzīvotāji, Cesvainē – 86,74, bet Lubānā – 80,95, Litenē 67,03. Iedzīvotāju kopskaita ziņā pavisam maza ir atšķirība no Cesvaines, tur – 2096 iedzīvotāji. Toreiz pagasta kopplatība 149,9 km², tagad – 127,35 km². Reģistrētas 318 saimniecības.

1935. – 1936. gadā pagasta budžeta summa ir 25900 latu, 12,45 lati uz vienu iedzīvotāju. Nodokļu summa uz vienu iedzīvotāju ir 8,95 lati – piektā mazākā starp 42 Madonas apriņķa pagastiem.

1936. -1937. gadā, kad budžets ir 26000 latu, tas sadalīts šādi:	
administrācijas izdevumiem	38,13 %
sociālajai apgādei	23,73 %
veselībai	14,14 %
izglītībai	14,93 %
pārējie izdevumi	9,07 %

Gadu no gada budžets pieaug, 1938.gadā sasniedzot 31480 latu.

Pagasta nekustāmās mantas vērtība 1936.gadā – 1175500 lati.

Madonas apriņķa lauku pašvaldību vadītāja sasauktajā pagasta vecāko un sekretāru apspriedē 1938.gada septembrī Vecgulbenes pagasta tautas namā secināts: «Litenes pagasta saimnieciskais stāvoklis stiprs. Nauda noguldīta kredītiestādēs vai izstāv pie nodokļu maksātājiem. Tomēr arī šajā laikā daudziem uzkrājušās prāvas summas nenomaksāto nodokļu».72₄

Publikācijā izcelts pēdējais teikums – « Būtu vēlams, ka nekārtīgos nodokļu maksātājus ievietotu darba namā». Galvenie iedzīvotāju nodarbinātības veidi – graudkopība, linkopība, mazāk attīstīta lopkopība.

Arhīva izziņa par ēkām

Valsts arhīvu ģenerāldirekcija
LATVIJAS VALSTS VĒSTURES ARHĪVS

Skaņas ziņa Nr. Pārj. 13-1007 (arh. 03118)
Reģistrācijas Nr. Pārj. 13-1007 (arh. 03118)
Skaņas ziņa Nr. Pārj. 13-1007 (arh. 03118)
Skaņas ziņa Nr. Pārj. 13-1007 (arh. 03118)

01 09 1995. g. Nr. 252, L. 11.94. 2
Uz nr. 252, Nr. 11.94. Litenes pagasta valde
LV 4405

ARHĪVA IZZIŅA
par ēkām

Arhīva fonda "Valsts Statistiskās pārvalde" dokumentācija - 1935.g. 6. jūlijā sastādītā lauksaimniecības statistiskais lapa veidnā, kas nodots priekš Litenes pagasta Jaunlitenes īpašnieka bijis Voldemārs Kurts.

Īpašuma kopplatība - 137,00 pūrvietas.
Līdz 1920.g. celtas ēkas:

2 koka dzīvojamā ēka, apbūves platība - 40 kvadrātstāvs,
1 mūra dzīvojamā ēka, apbūves platība - 32 kvadrātstāvs,
3 jaukta materiāla dzīvojamā ēka, apbūves platība - 135 kvadrātstāvs.

Istabu kopskaitis - 22.
1 mūra dzīvē kūtē(stallie), apbūves platība - 16 kvadrātstāvs,
1 jaukta materiāla dzīvē kūtē(stallie), apbūves platība - 48 kvadrātstāvs.

1 mūra klēts,
1 mūra kalte,
1 jaukta materiāla labības ēģnis,
1 koka ēģnis,
1 koka pirts,
1 mūra cita ēka,
1 mūra pagrabs.

Zem viena jūmta celti:
ratnīca, klēts, kūts.

Pamats. 1308. f., 4. spr., 707. lieta, 109. lp.

Direktors
Sektora vadītāja

Valpēttere
AD

Slikti ir Litenes ceļi, jo pagastā nav to labošanai piemērotas grants.

Agrārās reformas gaitā muižas zemi sadala 172 vienībās. 1935.gadā pagastā pastāv 196 vecsaimniecības ar 7633 ha zemes, 94 jaunsaimniecības, kam pieder 1790 ha zemes, 36 amatnieku un citas siksaimniecības ar 166 ha. Pa 2 ha amatnieku zemes šajā laikā iedalītas skārdniekam Dobrim «Sidra- biņos», galdniekam, reizē pulksteņmeistaram Laursonam «Laubērēs», kurpniekam Daktiņam «Senčos» un skroderim Jansonam «Indrās». Daļa no muižas centra ar kalpu mājām un zemi kā kompensācija piešķirta bijušajam īpašniekam un veido īpašumu «Jaunlitene».

Ir 5 veikali «Atpūtās», «Parkās», «Kangaros», «Kalējos» un bijušās papīrfabrikas teritorijā, kuri pieder Arvidam Gagainim, Eduardam Biriņam, Jānim Zvaigzņem, Pēterim Bitmetam un Minnai Bērziņai. Pēc Pētera Bitmeta nāves dažādu preču veikalu nomā Lejasmeijers. Garāku vai īsāku laiku Neatkarīgās Latvijas gados Litene darbojas vēl citi sīkāki veikaliņi.

A.Gagainim «Atpūtās» pieder arī šņabja veikaliņš, ko tautā sauc par «Blusu». Pretī stacijai otrā pusē ir Hāzes veikals, bet pavisam netālu, stacijas pusē, Jānim Lazdiņam piederošo veikaliņš – dzertuve, tautā saukts par «Uti».

Veikals darbojas arī «Cemeros». Arī tā īpašnieks kādu laiku ir Jānis Zvaigzne. Litenieši piemin ebrejam Dimantam piederošo veikalu Jaunalkšņu Vilmas mājā., vietā, kur vecais Balvu ceļš savienojas ar jaunbūvēto šoseju. Gandrīz tam pretī šosejas otrā pusē, tagad aizaukušajā dārzā, atradies Auziņaunkundzes veikals. Tiek minētas arī ne- lielas pārdotavas «Ozolkrastos» un «Vilēs».

Darbojas Jāņa Baltiņa gateris un dzirnavas «Fabrikā».⁷³ 1938.gadā abi šie uzņēmumi minēti kā S.Kambalas īpašums. Leontīnei Sakārnis pieder dzirnavas «Lešķos». 1938. gadā Lešķos dzirnavas darbojušās gan ar ūdeni, gan tvaiku, bijušas vilnas pārstrādes iekārtas, pas- tāvējusi kokzāģētava. Dzirnavas ir ļoti senas. Samērā plaši Litenes pagasta dzirnavu vēsturi apraksta Arno Teivens.⁷⁴

«Vidzemes zviedru 1638. gadā arklū revīzijas dokumentos Litenes muižas

(Madonas apriņķa) zemē minēta bijušu dzirnavu vieta. Vidzemes zviedru 1681. – 1710. gadam kadastra dokumentos minētas zemnieku mājas Lešķi (Leske). Krievu 1750.gadā Vidzemes arklu revīzijā te minēts dzirnavnieks bez arklu skaita. Mellīna 18 gs. Valkas apriņķa kartē (pēc viņa iedalījuma) Litenē iezīmēta ūdensdzirnavu zīme norāda esošās dzirnavas. 1892.g. adresu grāmatā minētas Litenes muižas Lešķu ūdens dzirnavas (muižas īpašnieks: bar. E.Wolff, dzirnavu nomnieks – melderis: A.Sakkarn).

Par Lešķu dzirnavām informē melderā Aleksandra Sakārņa dēls, prāvests Oskars Sakārnis: «Dzirnavas atradās ceļa malā pie uzstādīnāta dzirnavu ezera. Dzirnavu ēka atradās līdztekus ezeram un bija laukakmeņu mūra ar skaidām segtu jumtu. Dzirnavu ēkas galā stateiniski bija piebūvēta koka dzīvojamā ēka dzirnavniekam. Dzirnavas darbināja virsteces ūdensrats. Vēlākā laikā bija iebūvēts tvaika katls dzirnavu darbināšanai ūdens trūkuma laikā vasarās un rudenos. Dzirnavās darbojās miltu un putraimu gaņģis, veica arī vilnas kāršanu un velšanu, kā arī zāģēšanu, gan tikai pavasaros, kad netrūka ūdens.»

Aleksandrs Sakārnis ilgus gadus nomā dzirnavas no Litenes muižas. Noma ir diezgan augsta, un no dzirnavu ienākumiem nenākas viegli to nomaksāt.

Pirmajā komunistu valdīšanas laikā, 1919.gadā, A.Sakārni notiesā uz nāvi, bet viņam divas reizes izdodas izglābties.

Latvijas pastāvības laika agrārreformā Lešķu dzirnavas piešķir A.Sakārnim īpašumā ar izmaksu Valsts bankai. Viņš tās vada līdz nāvei 1932.gadā. 1930.gada rudenī uzņēmēju piemeklē nelaime: remontējot mašīnas, paslīd kāja un viņš iekrīt transmisijā, vairākkārt tiek sviests apkārt un beidzot izmests. Pēc tam uzņēmumu pārvalda A. Sakārņa sieva Leontīne un dzirnavās strādā algots melderis.

Ap 1936.gadu pavasara plūdos dambi izskalo un dzirnavas uz laiku slēdz.

Nostiprinoties jaunsaimniecībām, kļūstot intensīvākai lauku ražošanai, Litenē pieprasīts un godāts kļūst kalēja darbs. Pie bijušā muižas alus brūža pagrabiem kūp Ambarova smēde. Palaikam tur strādā 2 – 3 zeļļi. 1940.gadā Ambarovs ir Gulbenes amatnieku biedrības uzticības vīrs Litenē.

«Kalējos» kaļ Pēteris Bitmets, «Kordonā»- Paulis Krēšliņš, tagadējā skolas ūdenstornja tuvumā – Oto Cinglers, kura dzimta nāk no Štetinas Vācijā. Kaļ arī Rijnieks, Alekšu tēvs. Apguvīs amatu, «Asniņos» smēdi uzceļ Pēteris Začs, taču laiku maiņas noliedz jebkādu privātu iniciatīvu. Starp šī laika prasmīgākajiem pieredzējušākajiem amatniekiem allaž tiek pieminēts ar konstruktora un izgudrotāja spējām, nerimstoša meklētāja garu apveltītais Jānis Baltiņš. Liteniešiem strādā mucenieki – galdnieki: Mēmais Brūniņš un Krūpenu tēvs, būvnieks Viks.

Kalēja Bitmeta smēde 20.–30. gados.

Foto no Vijas Zujānes albūma

St. Kambala

Diviem īsiem Latvijas Neatkarības gadu desmitiem pārsteidzoši garš ir Lītenē uzcelto un rekonstruēto sabiedrisko celtnu saraksts : skolas vajadzībām pielāgota barona pils, muižas klētis iekārtots lepna Aizsargu nams, uzcelti stacijas preču šķūnis, doktorāts, kapliča, pienotava, iekārtota elektrostacija pagasta pašvaldības ēku apgaismošanai u.t.t. 74₁ Doktorāts divdesmitajos gados uzbūvēts nodedušā Lītenes kroga vietā. 1938.gadā pagasta valdei ir nodoms to pārcelt uz vecās skolas ēku, bet ārsta mājā iekārtot nespējnieku patversmi. Doktorāta celtniecība izmaksājusi 5900 latu, Aizsargu nama remonts – 2000, kapličas celtniecība – 6900, stacijas preču šķūņa uzcelšana 5300 latu.

Līteniešus tajos gados vairs neizbrīna ne auto, ne telefons. Smagā automašīna šajā laikā ir Tilakam, vieglās – J.Baltiņam un Konrādiņam. Telefoni redzami daudzu līteniešu mājās. «Cemeru» centrālei vien pieslēgti apmēram 50 numuru. Tikpat daudz gaida rindā.

Sarp trīsdesmito gadu Lītenes uzņēmējiem pats ievērojamākais ir Staņislavs Kambala – dzirnavu īpašnieks. Vi-

ņa plašā dzimta nāk no Rēzeknes apriņķa Bērzgales pagasta. Mātei Dārtai un tēvam Antonam 5 dēli un 2 meitas. Jaunākais dēls Staņislavs, dzimis 1893.gadā, vienīgais tiek pie labas izglītības. Viņš – aktīvs sabiedrisks darbinieks ar nopelniem neatkarīgās Latvijas valsts tapšanā.

1917.gada 21. septembrī kopā ar Z. Meierovicu un 3 citiem latviešu pārstāvjiem Staņislavs Kambala piedalās Tautu kongresā Kijevā, kur pulcējas nekrievu tautas, kas pakļautas krievu impērijai. Kopā ar Z. Meierovicu, Bahmani un M. Bruņinieku viņu ievēl tautu padomē.

Staņislavs Kambala 1917.gada 29.novembrī piedalās Latvijas Pagaidu nacionālās Padomes pirmajā sesijā Valkā no Latgales Zemes padomes. Bet 1918.gada 17.novembrī viņš kā Latgales zemes padomes loceklis līdzdarbojas Tautas padomes dibināšanā Rīgā un tiek ievēlēts par padomes prezidija locekli un sekretāra Otro biedru. 18.novembra Valsts proklamēšanas sēdē runā no Latgales Zemes padomes.

To 1919.gadā neaizmirst Pētera Stučkas lielinieki: St. Kambala tiek arestēts, par mata tiesu viņš atrodas no droša nāves soda, tomēr viņam no Cēsu cietuma izdodas izglābties. Šo faktu piemin Ā.Šilde grāmatā «Pasaules revolūcijas vārdā» 37 lpp.

1920.gada 17.-18. aprīlī aktīvais sabiedriskais darbinieks ievēlēts par Satversmes sapulces deputātu, bet atklāšanas sēdē 1. maijā – par Satversmes sapulces Otro viceprezidentu. 1926.gada 18.novembrī St. Kambala saņem 4.šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Latvijas laikā St.Kambala ir Latvijas Valsts bankas padomes un valdes loceklis, viens no Latvijas Bankas direktoriem. Brāļa meita Vera Jansone stāsta: «Viņš ar savu kundzi un bērniem bieži brauca pie mums uz Rideļu dzirnavām ciemā. Pats pie mašīnas stūres nekad nesēdēja. Staņislavam bija šoferis Kņope. Deputāta un baņķiera kundze bija smalka dāma. Viņiem bija astoņstabu dzīvoklis pretī Operai, kur tagad viesnīca «Hotel De Roma» un vasarnīca Mežaparkā Šcecinas ielā 7, kā arī Jūmalā Asaros. Brālis Donāts Rēzeknes apriņķī savam brālim uzbūvēja Riteņu dzirnavas, bet pats viņš nopirka vēl vienas dzirnavas Litenē.»⁷⁴

Nākamais uzņēmējs sācis mācības garīgajā seminārā, pārgājis uz tautsaimniecības studijām. Būdams pats katoļticīgais, St. Kambala cenšas šo ticību stiprināt arī luterāniskajā Litenē. Pagastā šajā laikā ir tikai katoļu misijas punkts, kaut gan tagadējā Centra ūdenstornja tuvumā, uz Kalnienas ceļa pusi, jau iegādāts zemes gabals jaunceļamās baznīcas vajadzībām.

Litenē dievkalpojumus no 1939. līdz 1940. gadam prāvests A. Vīzulis notur uz klaja lauka tikai dažas reizes. Sanāk karavīri un privātas personas. Prāvestam apmešanās vieta ir pie katoļticīgā dzirnavu īpašnieka Kambalas. 1939. gadā to apmeklē arī bīskaps J.Rancāns, kas ieradies kanoniskajā vizitācijā Balvos. Tākā Litene atrodas tuvu pie Balvu draudzes, noturēt dievkalpojumus nav vajadzības.⁷⁴

Miris St. Kambala 1940.gadā, apglabāts Rīgā Miķeļa kapos. Meita Lidija Ceplis dzīvo Austrālijā. Viņa brāļa Donāta mazmazdēls ir pazīstamais latviešu basketbolists Kaspars Kambala.

Ilgstošāk ģimene šeit uzturas vācu okupācijas gados, jau pēc uzņēmēja nāves. Meita Lidija 1942.gadā piedalījusies Vācijas Austrumu apgabala jeb Ostlandes pārvaldes organizētajā zemes kultūrveidu un sējumu platību skaitīšanā.

Uzņēmējs, protams, Litenē var uzturēties reti.

Litenē St.Kambalam pieder dzirnavas, gateris, vilnas sukas, ierīces elektrības ražošanai, bijušās papīrfabrikas ēkas, arī ēkas ceļa otrā pusē, apmēram 30 ha zemes. Viņa dzīvojamā māja ir liteniešiem pazīstamā «baltā fabrikas māja». Atbraucis vasarās, uzņēmējs ar ģimeni apmetas ēkas 2. stāvā. Pēc ugunsgrēka otrais stāvs ēkai vairs nav atjaunots.

Dzirnavās strādā Cepurnieks, St. Kambalas zemi rentē igaunis Rāgs.

1939. gada februārī uzņēmumā notiek traģisks nelaimes gadījums: bojā iet 27 gadus vecais Antons Kukojs. Strādnieks gribējis uzlikt dzensiksnašas zāģu asināmajai ierīcei, piegājis pārāk tuvu, kreisā roka ierauta transmisijā, pēc tam rauts viss ķermenis. Cilvēks sakropļots līdz nepazīšanai. 74.

Diemžēl nepiepildās rūpnieka labais nodoms – apgaismot ar

St. Kambalas māja «Fabrikā». Pēc ugunsgrēka 70. gados nav atjaunots rūpnieka apdzīvotais 2. stāvs.

J. Zvaigznes foto

elektrību visas Litenes pagasta sētas. Pēc Latvijas lauksaimniecības kameras ziņām vēl 1937.gadā elektriskais apgaismojums ir tikai vienā apdzīvotā vietā – acīmredzot Fabrikā. Pēc liteniešu liecībām jau trīsdesmito gadu beigās strāva pieslēgta skolai, Aizsargu namam, ambulancei, aptiekai, pienotavai un abiem centra veikaliem, protams, vilnas sukām, dzirnavām un gaterim. Neatkarīgās Latvijas 20 gadu svinību vakars, kā raksta «Gulbenes Ziņas», notiek ar elektrību spoži izgaismotā Aizsargu nama zālē.

Diemžēl sakarā ar pasaules ekonomisko krīzi 30. gadu sākumā darbu beidz papīrfabrika, atstājot savu nosaukumu plašākai apdzīvotai vietai, ko veido fabrikas ēkas. Tā sākusī darboties jau pirms pirmā pasaules kara, samērā plašos apjomos izgatavojusi celulozi un papīru, bijusi vietējo muižnieku īpašums, vēlāk pēc darbības izbeigšanas – Kambalu ģimenes privātīpašums. Plašajās fabrikas telpās rūpnieks iekārto tam laikam modernas, plašākā apkārtņē tolaik neesošas graudu pārstrādes līnijas.

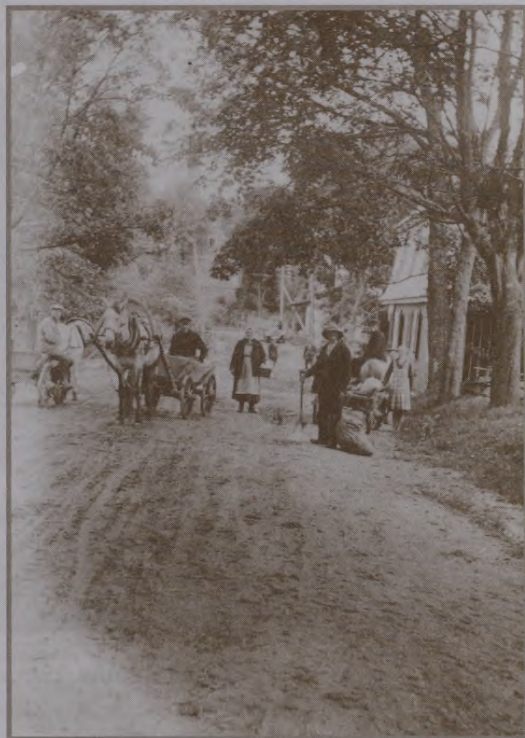
A.Bilmaņa virsredakcijā izdotajā «Latvju mazajā enciklopēdijā» minēts, ka ūdens un tvaika dzītā Litenes papīrfabrika pieder lielākajām papīra rūpniecībām Latvijā.⁷⁵

1929.gada aprīlī fabrikas strādnieki streikojuši, pieprasot algas paaugstinājumu, savukārt 1931.gada 26. janvārī tie iebilst, ka administrācija «apgāna svētkus», liek strādāt Latvijas Starptautiskās atzišanas dienā.⁷⁶ Tā ir diena, kad Sabiedroto Augstākā padome 1921.gadā atzina Latvijas neatkarību de jure uz mūžīgiem laikiem. Pēc papīrfabrikas bankrota mašīnas un iekārtas pārdotas Līgatnes papīrfabrikai. Uz turieni darbā pārgājuši arī daži fabrikas speciālisti.

Ap 1927. gadu rodas iecere agrākajās plašajās muižas lopu kūtīs upes krastā iekārtot līnu apstrādes fabriku. Ēku iekšpuse tiek pārbūvēta, sacelti lieli, vaļēji šķūņi līnu žāvēšanai. Taču fabrika strādāt nesāk, akciju sabiedrība likvidējas. Padomju laikā šajā vietā ir saimniecības garāžas un darbnīcas. Pirms tam, mazo kolhozu laikā, šeit savesti un elementāri apstrādāti līni.

Litenes centrs pie «Kalēju» veikala. Trīsdesmitie gadi.

Foto no Daigas Lapiņas albūma

Litenes krājaizdevu sabiedrības darbinieki.

Pirmajā rindā trešais no kreisās Boriss Cēpurītis,
viņam blakus Alfreds Kupuršmits

Kā atgādinājums par nepiepildītiem labiem nodomiem šodien
augsti slejas toreiz būvētais garais dūmenis. Fabrikas uguns liesmas
to nekad neiesilda.

* * *

Iedzīvotāji šajos gados ir apvienojušies daudzveidīgās biedrībās.
Kādā nievājošā rakstā par liteniešu «kulturālibu un darbīgumu», kas
publicēts «Gulbenes Ziņās», apgalvots: «Pagastā ir vairāk kā 20 da-
žādas kultūras un sabiedriskās organizācijas, no kurām reti kura re-
āli darbojas. Neveiksmīgi tiek kopēts Rīgas piemērs. Ja Rīgā notiek
kāda panama, tad litenieši sarīko atskaņas. Ir bijušas mums sēklas
fonda, vekseļu viltošanas, linu punktu un daudz citu panamu. Apvie-
noto biedrību būvvaldei neveicas arī ar tautas nama celtniecību – iz-
tērēts daudz laika».⁷⁷ Dažas no biedrībām rakstītājs nosauc par dzī-
viem miroņiem. Taču daudzās tā laika publikācijas atklāj mums pa-
visam citu ainu: organizācijas un biedrības Litenē strādā un kā vēl!
Strādā ārkārtīgi rosīgi, aizrautīgi, radoši. Krasā pretstatā ar šodienas
lauku cilvēka savrupības, norobežošanās garu ir tā laika liteniešu
tieksme pulcēties, būt kopā, mācīties, izglītoties, savstarpēji papildi-

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

nāties. Jūtama sava veida nesātība, izsalkums, neremdinātība šajos izglītošanās centienos. Ir beidzies karš, revolūcijas un neziņas laiki. Izcināta sava valsts. Litenietis grib dzīvot ar pilnu krūti. Tā vakarēšanā pēc Spodrības nedēļas atklāšanas 1940.gada pavasarī kopā sanāk vairāk nekā 300 liteniešu.⁷⁸

Neparasti piesātināta, apbrīnojami darbīga, piemēram, pagastā ir viena diena – 1933.gada 21.maijs, par ko raksta «Gulbenes Ziņas».

Svētdien, 1933.gada 21.maijā, Litenes Tautas namā atklāj Litenes Izglītības biedrību. Ir sevišķi daudz interesentu no plašas apkārtnes. Runām seko kora dziesmas un teātra izrāde.

Svētdien, 21.maijā, jau agri no rīta Litenē dzīva kustība. No visām malām gan kājām, gan braukšus rodas kopā lauksaimnieki, jo vietējās pamatskolas telpās lauksaimniecības biedrība «Darbs» organizē plašu lauksaimnieku sanāksmi. Tajā gan referāts par linkopību kā ienesīgāko lauksaimniecības nozari, gan ieskats lauksaimniecības krīzes cēloņos, gan lopu pārraudzības jautājumu iztirzājums. Zāle pārpildīta līdz pēdējai iespējai.

21. maijā notiek lopu pārraudzības biedrības gada sapulce pamatskolas telpās.

Īpaši enerģiska ir Borisa Cepuriša vadītās krājaizdevu sabiedrības darbība.⁷⁹ Tā dibināta 1923.gadā un acimredzot strādājusi ļoti sekmīgi, jo spēj sniegt ne tikai materiālo palīdzību zemniekiem, bet daudz vēribas un naudas līdzekļu veltīt pagasta kultūras un citu garīgo vajadzību apmierināšanai. 1936.gadā organizācija 50 latu ziedo radio iegādei skolai, 10 latus – valsts svētku noformējumam, līdzekļus grīdu izelļošanai Ziemassvētkos. 1938. gadā vien šī sabiedrība velta 300 latu kapličas celtniecībai un 800 latu – pamatskolas karoga izgatavošanai, droši vien vēl citiem nolūkiem.

Karogu darina Rīgā Sieviešu nacionālās līgas darbnīcās.

1939.gada 28.janvārī, K. Ulmaņa Draudzīgā Aicinājuma gadadienā, valde ziedo balvas skolēniem: trīs – mācībās centīgajiem, trīs – tiem, «kas nerātībā uzrādījuši strauju labošanu».

Aprēķins – kvīts par apdrošināšanu

Litēnie

Savstarpejā Ugunsapdrošināšanas Biedrība

Aprēķins-kvīte № 256 Biedra (polises) № 60

Nijins, Otto Augustalnovi
(kops: uzvārds, vārds un dzīves vieta)

apdrošinātas ēkas kopsumā par	Ls <u>2000</u>
no <u>1.5</u> 192 g. līdz <u>1.5</u> 192 g. apdr. tek. Nē	
apdrošināts kustams īpašums kopsumā par	Ls <u>---</u>
no <u>---</u> 192 g. līdz <u>---</u> 192 g. apdr. tek. Nē	

Nākas no viņa:	lestāšanās nauda	3	33
	Premija		
	Piemaksas		
		Kopā	3 33
			3 33

Saņemts no viņa k.n.

Ls trīs latu 33

7. janvāris 1939. g.

Latv. Komp. Hēv. Sāk. Rīga

Min. Iek. un Saeim. Et. paraksts (vadīt. loceklis)

1938.gada 24. jūlijā sabiedrība lemj par pāriešanu uz jauniem normālstatūtiem. 1936.gadā tajā ir 252 biedri, bet 1938.gadā - 323. 1936.gadā Boriss Cepurītis raksta: «Sabiedrības stāvoklis tagad pilnīgi drošs, jo aizdevumi labi nodrošināti. Sevišķi labvēlīgs bijis 1936.gads, kurš sola apmēram 5000 latu peļņas [...] Valdē jau no 1928. gada nepārtraukti darbojas B.Cepurītis, A.Kapuršmits, A.Lesiņš»⁷⁹

Sabiedrības bilance uz 1936. gada 1. decembri - 148821,48 lati.

«Savstarpējās apdrošināšanas biedrība izveidojusies par drošu un racionālu apdrošināšanas iestādi,» tā 1939. gadā secina «Gulbenes Balss».⁸⁰ Sākumā dokumentos un presē minēta savstarpējās ugunsapdrošināšanas biedrība. Acīmredzot gadu gaitā tā darbības sfēru paplašinājusi. Jānovērtē tas, ka biedrība spējusi sekmīgi darboties viena pagasta ietvaros. Arī šī organizācija, sekojot K.Ulmaņa Draudzīgajam aicinājumam, 1936. gadā ziedo savai skolai 25 latus.

Lauksaimniecības mašīnu koplietošanas biedrībai «Rūķis» pieder pašgājēja kuļamgarnitūra. 1928. gadā valdes priekšsēdētājs ir K.Ķauķis, locekļi A.Brūniņš, B. Gagainis. Tai ir savs zīmogs.

Visvairāk kritisku vārdu periodā lasāms par Litenes un Cemeru piensaimnieku sabiedrību. 1923. gadā nodibinātas divas atsevišķas biedrības, vēlāk notiek apvienošanās ar Stāmerienas piensaimniekiem. 1928.gadā vien «Gulbenes Ziņās» atrodamas vismaz 8 publikācijas Litenes – Cemeru koppienotavas sakarā. Ir raksti par pienotavas vadītāju kompromitējošām darbībām, nelikumībām, ir prasības nomainīt vadītājus, ir vadītāju atspēkojumi un iebildumi kritikai, ir citi iedzīvotāju konflikti, arī naudas piesavināšanās gadījums.⁸¹

1928.gada 17. jūlijā, izdarot kases revīziju, Latvijas Piensaimnieku Centrālās sabiedrības revidents konstatē 848 latu un 74 santīmu iztrūkumu.

Viena no publikācijām iepazīstina ar Cemeru ciema savdabību, iedzīvotāju rakstura īpatnībām, arī ar mūžīgo konfliktu cēloņiem:

«Litenes pagastā pastāv kāds Cemeru ciems. «Kas gan labs var nākt no Cemeriem? dažs jautās. Bet cemerieši sevi skaita par kulturālāko šūniņu Litenes pagastā.

Litenes pagastam aizsargu priekšnieku ir Cemeru devuši un arī L.N.J.S Litenes nodaļas priekšnieks dzīvo Cemeru.

«Mēs, cemerieši,» ar lepnumu šī ciema iedzīvotāji uz sevi atsaucas.

Cemerieši vēl dzīvo, tā sakot, komūnā, jo 8 saimniecību ēkas stāv cita no citas netālu, kuras būvējoties nav pārceltas (nošķirtas) zemes centros.

Šāda komūnas dzīvei ir savas labās puses: ātra organizēšanās, savstarpēja apspriešanās, kopīga laikrakstu lasīšana – ir lietas, kas dod ierosinājumu kopdarbībai un veicina savstarpīgu saprašanos. Tāpēc dažu sabiedrisko pasākumu priekšgalā stāv cemerieši. Vietējā lo-

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

pu pārraudzībās biedrībā cemerieši ņem dalību un ir nodibinājuši savu koppienotavu.

Pieci gadi ilgā koppienotavas pastāvēšanas laikā šie ir darbojušies kādi pieci koppienotavas vadītāji. Citās vietās mainās gadā 3-4 cilvēki, tātad šejienes koppienotavu nevar pieskaitīt pie iebraucamām vietām.

Bet, neskatoties uz visu šo, cemerieši sanāk vai ar visiem vadītājiem konfliktā un lietas atrisināšanā nonāk pat līdz miertiesnesim». Pirms vairāku konfliktu cēloņu noskaidrošanas autors nosaka: «Pirmā lieta sākās meitieša dēļ». Atzīmējis, ka cemerieši sevi tur par labiem tieslietu pratējiem, viņš rakstu nobeidz ar konstatējumu: «Ir gan velna vīri tie cemerieši. Tie par baltu pat melnu pataisis».81

Par pretinieku nesamierinātību un strīdos izmantotiem «stipriem» vārdiem liecina 2 vēstules «Gulbenes Balsī» 1928. un 1929.gadā.

God. «Gulbenes Ziņu» redaktora kungs!

Jūsu laikrakstā 18., 26. un 27. numuros Litenes Cemeru piensaimnieku sabiedrības pienotavas vadītājs K zem pseidonīma sistemātiski atkārtο veselu virkni neķītru apmelojumu, kuri vērsti pret mani, par it kā Cemeru piensaimnieku sabiedrības kases aplaupīšanu, kabatu izkrāmēšanu, grāmatu apliešanu ar tinti un citiem noziegumiem. Paskaidroju, ka par nepatiesu apmelojumu šo kungu saukšu pie atbildības tiesas ceļā. Jāpiemetina, ka par huligānisku uzbrukumu man un maniem strādniekiem ar smacējošiem pulveriem un kodīgiem šķidrumiem Madonas II iecirkņa miertiesnesis šo sabiedrisko darbinieku 23. novembrī š.g. jau sodīja ar 7 diennaktīm aresta.

Neizdevās šim modernam indētājam arī ar «lustēm» pie izmeklēšanas tiesneša, jo izm. Tiesnesis nekonstatēja nekādas naudas piesavināšanās, nedz ar noziedzīgas darbības sabiedrības lietās. Nevarēja glābties ar citi piensaimnieki no šā «kungā». Nu tam vilka pase rokā.

A.Lapiņš 81₂

Otrs viedoklis:

«Lapiņš pārmet man, ka agrāki es bijis mālderis, panicis piparu tirgotājs u.t.t. Varu paziņot, ka esmu bijis arī fabrikas strādnieks, komivājažeris un pien-

Arhīva uzziņa par īpašuma piederību

VALSTS ARHĪVU ĢENERĀLDIREKCIJA
LATVIJAS VALSTS
VĒSTURES ARHĪVS

LV-1007, Rīga, Slokas ielā 16,
tālr. 613118. Norēķinu konts
Nr. 000700987 Rīgas komercbanka,
kods 310101784

30.09.93 Nr. Per-332/1 Litenes pagasta valde
Uz Nr. _____ p/n Litenē, LV-4405

ARHĪVA IZZIŅA
par nekustama īpašuma
piederību

Arhīva fonda "Valsts Statistikas pārvalde"
dokumentos - 1942.g.jūlijā sastādītā zemes īpašuma lapā redzams, ka Madonas apriņķa Litenes pagasta Cemeru īpašnieks 1939.gadā un 1942.gadā bijis Stāmerlenns piensaimnieku sabiedrība.

Īpašuma zemes kōpplatība 1939.gadā -
0,55 pūrvietas.

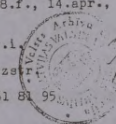
Īpašuma zemes sadalījums kultūrveidos
1939.gadā:

- aranzeme un ēdāri kopā - 0,15 pūrvietas,
- zem ceļiem, šķēm, pagalmiem - 0,40 pūrvietas.

Zemes izmantotāja 1942.gadā:
- Elza RAGS (dienesta zemes lietotāja) - 0,55 pūrvietas.

Pamats. 1308.f., 14.apr., 3935.lieta, 40.lp.

Direktora v.i. _____ V.Pētersone
Vec.zin.līdzest. _____ M.Valpētere
Valpētere 61 81 95
M.Ād. 2 MV

saimniecības instruktors, un tas viss man nemaisa pirmo sorti sviesta pagatavot, ko arī Lapiņš atzīst.

Ikkatrs godīgs darbs tā darītājam kaunu nedara, bet to gan es turētu par kaunu- sasniegušam 25 gadu vecumu vēl nekā nestrādāt un ļaut vecākiem dienišķo maizīti pelnīt, kā to Lapiņš dara.

Arī tas ir ļaunprātīgs apmelojums, ka es dzērumā Litenei būtu garām pabraucis un atmodies pie Balviem. Nekad man ar Balvu policiju nav bijusi nekāda darīšana, nav bijusi vajadzība 25 km no Balviem kājām cilpot.

Es te varētu pastāstīt par Lapiņa krogus dēkām un, ka tas dzērumā ne tikai garām, bet uz otru pusī aizbraucis.»

Litenes – Cemeru koppienotavas vadītājs»⁸¹

Abu vīru smieklīgā taisnošanās atgādina kāda piebaldzēna «Baltijas Vēstneša» 1880.gada 18. numurā drīz pēc «Mērnieku laiku iznākšanas rakstīto: «Daudz tautiešu maldās, šķizdami to Kaudz. Mat. romānā «Mērnieku laiki» būdamo Švaukstu manu personi esam: bet ar šo apliecinu es : es tas vis neesmu, Punktum. Vecpiebalgā. Treidīts».

Taču neskatoties uz konfliktiem, nozīmīgs ir sabiedrības darbs Litenes piensaimnieku izglītošanā, iepazīstināšanā ar sava laika progresīvajām atziņām nozarē.

1930.gada 29. un 30. novembrī biedrība rīkojusi lopkopības un piensaimniecības kursus, kas bagātinājuši gan iedzīvotājus, gan lektorus.⁸²

Liteniešu aktivitāte bijusi tik liela, ka brīžiem nav bijis noprotams, kurš kuru māca. Krejotava atradusies vecā alus brūža, vēlākā Bīriņa veikala ēkā. Liela pienotava bijusi «Cemeros». Trīsdesmito gadu otrajā pusē apvienojas Litenes un Stāmerienas piensaimnieku biedrības. Sabiedrība apvieno 7 krejotavas. Top projekts par krejotavas ēkas celtniecību Litenei.

1939.gada 31.oktobrī pagastā notiek Stāmerienas piensaimnieku biedrības jaunuzceltās ēkas iesvētīšanas ceremonija. Ēka uzcelta Gulbenes lielceļa un stacijas ceļa krustojumā. Tā – liteniešiem šodien pazīstamā pienotavas māja.

Latvijas Valsts himnu spēlē Litenes Aizsargu organizācijas pūtēju orķestris. Garīgo ceremoniju vada mācītājs Cimdiņš, cildinot sadarbības un satiecības nozīmi jebkuru ieceru piepildījumam. Ēku atklāj Latvijas Lauksaimniecības kameras rajona agronoms P. Bārda. Pamatdoma viņa sacītajā – garīgā kultūra nevar zelt bez stipra materiālā pamata.

Gara ir tās dienas runātāju rinda. Pārskatu nolasa Stāmerienas piensaimnieku sabiedrības valdes loceklis Aberis. Runā Stāmerienas un Litenes pagastu vecākie Makstinieks un Rubenis, Litenes sabiedrisko organizāciju pārstāvis B.Cepurītis un lauksaimnieku biedrības delegētais A.Palameiks. Savs sakāmais ir Gulbenes pilsētas vecāka-

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

jam H. Gavaram un pat Madonas apriņķa policijas 11. iecirkņa Fr. Sproģim un citiem. Fr. Sproģis uzaicina klātesošos ar trīskārtēju «Lai dzīvo sveiks!» sumināt tautas vadoni un nacionālo valdību.⁸³

Ceremonijas viesus Aizsargu nama zālē gaida Litenes piensaimnieču un tautu meitu bagāti klāti galdi.

Jaunā krejotava celta pēc Centrālās savienības «Turība» projekta. Būve izmaksājusi 30000 latu, neskaitot zemnieku klaušas materiālu sagatavošanā un sagādē.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē sarosījusies lopkopības pārraudzības biedrība. Strauji aug biedru skaits. 1938.gada vasarā pagastā strādā 2 pārraugi. Pienu piegādā ap 150 zemnieku saimniecības, kas dienā nodod 20 kannas krējuma, tas ir ap 4 mucas sviesta. Te nav ierēķināti piena produkti, ko zemnieki lielā daudzumā piegādā karavīru nometnēm. 83₁

No negarām bezkaislīgām informācijas rindiņām tā laika preses izdevumos veidojas priekšstats par Litenes lauksaimniecības biedrības ārkārtīgi vērienīgo izglītošanas un organizatorisko rosību. Biedrība sev izvēlējusies lakonisku nosaukumu «Darbs». 1939.gads publikācijās nosaukts par biedrības īpaša uzplaukuma gadu. Lauksaimniecības centrālbiedrības 1931.gada izdevumā «Lauksaimniecības biedrības un viņu darbinieki» atrodamas būtiskākās ziņas par organizāciju:

Pļaujas svētku goda karte

Ievērojami.

- 1 Godalgotiem lauksaimniekiem jāierodas 8. vispārīgā Latvijas zemnieku pļaujas svētku Jelgavā, 4. g. 5. septembrī (Godalgoto lauksaimnieku nozīmē: pļaujas svētku laukumā līdz plkst. 6, ierodoties no laukiem rīkojumi).
- 2 Uz pļaujas svētkiem jāvīzās pa Vienības ierobežotu līdzu vārtiem ar uzskatu „Sapulcēšanās vienā godalgotiem lauksaimniekiem”.
- 3 Godalgotiem lauksaimniekiem būs jāizjēlgavai un atpakaļ brīvi un tiesības bez maksas apņemt pļaujas svētkus.
- 4 Dzelceļa pils benukārās ievadās no Juma 299. dzelzceļa stacijas turp un atpakaļ un bez tam vāj. l. 2,50 par iecijas biļeti. Izdoto naudu jums atmaksās . . . 17.
- 5 Vadojā ievadītā pļaujas . . . 17.
- 6 L.I.K. pļaujas dēļa uzrums pļaujas 13,30.
- 7 Valsts Prezidenta atklās svētkus pļaujas 13,40.
- 8 Karoga pasiegtā Latvijas Lauksaimniecības kamerai pļaujas 14.
- 9 Darbu pārdo pļaujas 15.
- 10 Lauksaimnieku apbalvošana pļaujas 15,45.
- 11 Halvu izdalīšana godalgotiem lauksaimniekiem „Godalgoto lauksaimnieku novērtē” pļaujas 17,25. Jauzrādā pasce.
- 12 Svētku uvedums „Zemgales atmoda” pļaujas 18,25.

Goda karte

Ģ. god.

H. Feldmans kundze

Litenes Piesauņums

Lai pni lādsam Jūs pagodināt ar savu ierādānos
 Latvijas Lauksaimniecības kameras

rīkotos

**3. latoju zemnieku
 pļaujas svētkus**

Jelgavā, 1937. gada 5. septembrī pulkst. 13

Latvijas Lauksaimniecības kamera

Jums paredzēta sēdvietā
 D sektorā

K.R. „Zilpans Elpas”

«Litenes lauksaimniecības biedrība «Darbs» dibināta 1922. gadā. valde darbojas no 1930. gada.

Priekšsēdētājs K.Ķauķis, priekšsēdētāja biedrs J. Bārda, kasieris L.Viksniņš. Visi biedrības dibinātāji un ilggadīgi darbinieki.

Uzņēmumi ; mašīnu koplietošanas punkts, lasāmais galds.

Darbība: priekšlasījumi, kursi, bazārs, teātra izrādes, lauksaimniecības izstādes – apskates, izmēģinājumu lauciņi, mākslīgo mēsļu, spēkbarības un sēklas apgādāšana. Ar biedrības ierosinājumu dibinātas piensaimnieku sabiedrība, lopkopības pārraudzības, mašīnu koplietošanas biedrības.

Ir biedrene Latvijas lauksaimnieku Centrālbiedrībā C.s. Konzums, Latvijas tautas bankā un Latvijas linkopības centrālajā Savienībā.»

Plaši Zemnieku svētki 1934. gada 2. Lieldienās ar referējumiem, teātra izrādi un dejām.

Mājturības sekcijas rīkotā plašā mājturības diena ar priekšlasījumiem 1939. gada 10. decembrī.

Kopā ar Aizsargu nodaļu un pamatskolu veidotā kultūras nedēļa 1939. gadā.

Pļaujas svētki 1938. gada 23. septembrī ar Galgauskas, Annas un Vecgulbenes zemnieku Drīzuļa, Bites, Lazdiņa stāstījumiem par dažādiem lauksaimniecības jautājumiem.

1940. gada 6. aprīlī mājturības sekcijas organizētā vakarēšana A. Komana «Jaunsilenieku» saimniecībā ar paraugdemonstrējumiem, norādījumiem, pārrunām. Mājturības kursi tajā pašā gadā 6. līdz 8. februārim. Divu dienu augļu pārstrādāšanas kursi Litenē 1938.gada 24. jūlijā, ko vada Gulbenes rajona instruktore Ozola. Rokdarbu un veļas mazgāšanas apmācības 1939.gadā no 6. līdz 8. februārim ar 38 dalībniecēm.⁸⁴

Tā ir tikai daļiņa no daudzajos gados veiktā biedrības izglītojošā darba. Jāpiemin Litenes mājsaimnieču īpaša aktivitāte.

Praktiskajā darbībā Litenes lauksaimnieki kopā plāno 1940.gadā padziļināt Guldupīti un veikt citus meliorācijas darbus.⁸⁵ 1938.gadā daļa zemnieku apvienojušies un «Zāģernieku» apkārtnē iegādājušies 4,5 ha purva torfa – tā rakstīja toreiz – ieguvei.⁸⁶

1936.gadā pagasta valde par 1100 latiem iegādājas labības tīrāmo mašīnu zemnieku darba atvieglošanai. To uzstāda pie pagasta nama. Lietošanas maksa - 0,25 lati par 100 kg labības. Iecerēts iegādāties vaislas teķi un kuili. 1929.gadā Zemkopības ministrija piešķirusi 4000 latu sēklas iegādei.

1939.gadā lauksaimniecības biedrība iegādājas 2 vaislas buļļus par 1060 latiem, Stāmerienas piensaimnieku biedrība šim nolūkam ziedo 100 latu, pagasta valde – 150 latu. Viens no buļļiem tiek turēts pie J. Lesiņa «Galasprukuļos, otrs – pie K. Antmaņa «Auravā».

Litenes pagasta pašpārvalde šajā laikā nolēmusi iestāties par biedru jaundibināmā Gulbenes spirta dedzinātavā, iemaksājot paju naudu 1000 latu un iestāšanās maksu 20 latu.⁸⁶

2. maijā un 9. decembrī uz «Ancuļu» zemes tradicionāli notiek pavasara un rudens gadatirgi. Tie notikuši kapsētas – stacijas ceļa labajā pusē, aiz toreizējās «Ancuļu» – tagad «Dzintaru» mājas. Turpat netālu kādreiz atradusies arī dzertuve ar nosaukumu «Blusa». Tās vieta šodien ir nepabeigta jaunceltne.

Litenietis atceras pusaudža acīm toreiz vēroto: «Kas rīkoja šos gadatirgus – lauksaimniecības biedrība vai pagasta valde – nezinu. Tirgus bija liels un ar visu to pašu, kas bija arī Beļavā, Balvos, kur man arī gadījās būt. Bija gan mūzika, leijerkaste, saslietas teltis, lauksaimniecības un amatniecības ražojumi, gan visdažādākie mājdzīvnieki».

Bez pavasara «štātēm» un veģa mājiniekiem te zemnieks var izvēlēties arī govi vai zirgu. 1937.gadā labs darba zirgs maksā 150 – 250 latu. Dabūjami zirgi pat par 500 – 700 latiem. Govs cena 70 – 120 lati. Maza liteniešu interese šajā gadā ir par ķiršu un ogulāju stādījumiem, par ābelītēm.⁸⁷

Tirgū gadās arī neparastāki notikumi, kurus neievērotus nepalaid garām vietējā rakstītāja vērīgā acs. «Liteniešos jau no aizvēsturiskiem laikiem ir ieaudzis tradīcijās visas godības un svinīgās svētku dienas pavadīt ar olimpiskajām spēlēm. Tā arī šoreiz gadskārtējā 8. decembra tirgū notika vieglatlētikas sacensības ar smagām sekām».⁸⁷

Sacīkstēm ar mītiem un sloti kātiem seko 20 protokolu sastādīšana un miertiesa.

Pagasta dzīvē ikvienam jūtamas aizsargu organizācijas aktivitātes. Kādā publikācijā tā nosaukta par pagasta kultūras centru. 1938.gada 7. augustā organizācijas Litenes nodaļa rīko šaušanas sacensības starp Litenes, Stāmerienas, Beļavas aizsargiem. Ceļojošo kausu saņem Litenes nodaļas priekšnieks Muižnieks. Viņš ir ne tikai Litenes aizsargu priekšnieks, bet arī politiskās policijas priekšnieks rajonā, kurā ietilpst Litene, Stāmeriena, Kalniena, Beļava. Ne vienam vien toreizējam zēnam laimējās pavizināties ar lepno «Dāvidsonu Harley», kad sētā iebraucis Muižnieks. Aizsargu vienības vadībā 1934.gada vasarā viņš ir nomainījis Švūkstu.

14.augustā Litenē notiek 9. Madonas aizsargu 9. rotas sporta svētki.⁸⁸

1937.gada 1. augustā nodod lietošanā Litenes nodaļas aizsargu būvēto kājnieku satiksmei domāto tiltu un šautuvi. Abu kopējās izmaksas – 360 lati. Katrs aizsargs celtniecības darbos nostrādājis 3 darba dienas. Klātesošos uzrunā aizsargu nodaļas priekšnieks Muižnieks, lentu pārgriež pagasta vecākais J.Švūksts. Visi atnākušie kopā dzied « Nevis slinkojot un pūstot». Pēc tam norisinās plaši sporta

Vad. PAULIS GRĀVĪTIS

179. skautu vienības priekšnieks

Litenē.

svētki, kuros piedalās arī Stāmerienas komanda. Litenes ārsts Bencions Jakobsons uzvarētājiem dāvā Ozola kausu sudraba mākslinieciskajā izstrādājumā. To saņem Litenes komanda.⁸⁹

1938.gadā nodaļai ir plāns ierīkot pagasta sporta

Litenes skautu pulciņš. Formas tērpā tā vadītājs, «Grāvišu» saimnieka dēls Paulis Grāvītis, vidū – organizācijas rajona pārstāvis, pa labi – skolotāja Antonija Ezeriņa.

Foto no J. Kļava-Kļaviņa albūma

laukumu. 1939. gadā aizsargi kopā ar lauksaimniecības biedrību un skolu ir līdzdalībnieki kultūras nedēļas sarīkošanā. Nedēļas noslēgumā sarīkojums norisinās izteikti patriotiskā noskaņā. V. Upītis nolasa referātu «Gara svētkos». E. Nikānes priekšlasījuma tēma – «Vadoņa aicinājums un uzmundrinājums grāmatā «Degsme»». N. Muižnieks uzaicina klātesošos sekot Vadoņa aicinājumam, darboties bez savtīgiem nolūkiem.⁹⁰

1940.gada ziemā organizācijas biedri meža talkās izcērt 117, 38 sterus malkas pagasta vajadzībām.

Litenes futbola komanda 30.gados.

Foto no J. Antmaņa arhīva

Organizācijas pūtēju orķestrī spēlēja 15 vīru. 1938. gadā nopirkti instrumenti par 1300 latiem. Orķestris atskaņo sveikšanas maršu kara gada ienešanas brīdī skolas izlaidumā 1939. gada 29. maijā. Tā vadītājs ir A. Brūniņš.

1937. gadā Litenes aizsargi nodibina draudzību ar 19. Jaunlatgales aizsargu pulka Kacēnu nodaļu. Tagad šis pagasts iekļauts Krievijas teritorijā. Paredzēts abu nodaļu biedru tikšanās sarīkojums.

Litenieši atceras, kā notika 18. novembra svinības. Neatņemama to sastāvdaļa bijusi aizsargu, uzaicināto virsnieku, pagasta iedzīvotāju gājiens ar karogu un orķestrī priekšgalā. Gājiens virzījies no Aizsargu nama gar liteniešiem pazīstamo puķu runduli pils priekšā, tad pa celiņu staļļu pusē atpakaļ uz Aizsargu namu. Kādā no parādēm Litenē piedalījies Politiskās policijas jeb Politpārvaldes priekšnieks Fridrihsons.

Tālivaldis Laugalis, vēlāk liteniešiem labi pazīstamais talantīgais fotogrāfs, noformētājs, mākslinieks – autodidakts, toreiz obligātā dienesta kareivis, vēstulē tuviniekiem 1938. gada oktobra beigās raksta par savu vaļsbrīžu darbu – Litenes aizsargu Svinīgā solījuma albuma iekārtošanu. Solījuma parakstīšana paredzēta oktobra beigās.

Pulciņu, organizāciju, biedrību plašo spektru papildina 1930. gada otrajos vasarsvētkos nodibinātais aizsardžu pulciņš Rihtera kundzes vadībā. V. Rihters tajā laikā bijis rajona vetārsts. Vēlāk aizsardžu priekšniece ir skolotāja E. Nikāne. Par aktīvo darbību 1939.gadā viņa apbalvota ar Atzinības Krusta Goda zīmes 2. pakāpi.

«Gulbenes Vēstnesis» uzsver pasākuma lielo emocionalitāti. Zāle ļoti svinīgi izgreznota. Pulksten piecos iedegas sveces. Svinīgs klušums. Paceļoties priekšskaram, uz skatuves parādās aizsardzes. Melni tērpts mācītājs. Spēlē 7. Siguldas kājnieku pulka orķestris. Mācītāja aizlūgumam seko svinīgā solījuma parakstīšana..

Litenes 179. skautu pulciņš sākotnēji veidojies pie vietējās aizsargu nodaļas. Tā dibinātājs N. Muižnieks. Laika gaitā organizācija kļūst pastāvīga. 1938.gadā to vada Paulis Grāvītis.

Ar skolotājas A. Ezeriņas vadīto sirsniņo garīgo aktu 1938.gada Ziemassvētkos iesākas skautu eglītes vakars. Aizsargu nodaļas komandieris N. Muižnieks referē par Ziemassvētku kaujām. Pilnajā skolas zālē skan skautu deklamācijas, dziesmas. Pie klavierēm skolotāja A. Ezeriņa. 901 1939.gada 12.maijā uzņēmējs St. Kambala ziedo pulciņam 20 latu, 14. maijā Litenes skauti piedalās lielā pasākumā Rīgā.

Bijušais pulciņa dalībnieks vēl šodien atceras mežā aiz «Jaunzarēm» sarīkoto nometni ar dzīvošanu teltīs, ugunsroku, karaspēlēm, ēdiena gatavošanu. Nometni toreiz vadījuši Elmārs Sirmais, Paulis Grāvītis.

Daudzo sabiedrisko veidojumu vidū šajā laikā savu vietu meklē Latvijas nacionālās jaunatnes savienības Litenes nodaļa. Tās ietvaros īpaši rosīga ir sporta sekcija, kas rīko savus sarīkojumus, sacensības. Darbības saskaņošanai LNJS pagastu nodaļu sporta sekcijas ir apvienotas novados. Gulbenes novadā ir Gulbenes, Stāmerienas, Litenes, Beļavas, Lejasciema, Tirzas un Palsu nodaļas.

Glūži tāpat kā mūsdienās pagasta jaunatnē valda atšķirīgi noskaņojumi, pretējas intereses. Līdzās sabiedriskai aktivitātei, garīgai rosībai sastopama bravurība, dižošanās, pat huligānisms.

«Litene. Latv. Nac. Jaun. savienības Litenes nodaļa bija sarīkojusi izrīkojumu. 22. februārī š. g. Litenes pagasta namā uzveda komēdiju «Vecpuīšu nodoklis». Izrāde noritēja labi, jo aktieros bija labi spēki. Tikai sufleris varēja krietni klusāk suflēt, jo pat pēdējos solos to varēja skaidri sadzirdēt. Publikas varēja būt krietni vairāk, jo arī rekrūšiem ieeja bija brīva.

Krēslā uz pagasta māju sāka pulcēties jaunekļi ar krietniem pušķiem pie cepurēm. Droši vien jaunie karavīri. Tādēļ arī viņu uzvešanās bija visai bramanīga.[...] Daži, likās, nevarēja uz savām kājām nostāvēt. Tie taustījās gar sienām un ar lielu troksni apgāza solus. Citi atkal piekopa visai savādu sporta veidu, grūžot vājākos pa trepēm lejā [...]

Viss jau būtu labi, tikai dēļ šādas «daiļrunības» nebija iespējams aktierus dzirdēt.»⁹⁰

Pēc apstiprinātiem statūtiem darbojas Tautas nama Savienība, kas apvieno vairākas biedrības. Jau 1925.gada 14.decembrī Kultūras fonds domes sēdē piešķir 1500 latu pabalstu Litenes pagasta apvie-

notajām biedrībām biedrību nama būvei. 90₃ Tautas nams top ar lielām grūtībām un sarežģījumiem. Par to «Gulbenes Ziņās» 1929. gada 29. novembrī jau pēc atklāšanas patētiski raksta kāds Briedis. « Cilvēka gara iespējamību plašumi rada raksturīgas celtnes – tautas namus - visā mūsu apkārtnē. Arī liteniešos bija pamodusies ideja radīt, kas liecinātu nākošām paaudzēm, ka arī viņu priekšteči ir sapratuši šo vērtību pārvērtēšanas laikmetu. Litenes apvienotās biedrības sniedza pagasta valdei lūgumu, lai viņām piešķirot vecās muižas klēts biedrības nama pārbūvei, uz ko arī saņēma atļauju. Bet tanī laikā par vienoto biedrību priekšstāvi tika ievēlēts kāds visiem liteniešiem pazīstamais «Biedrību tēvs». Tomēr šis vīrs kā bij, tā palika tikai nulle darbā. Un tautas nams kā necēlās, tā necēlās. Tika arī no Kultūras fonda piešķirta lielāka summa šim cēlām mērķim, bet sekmes nekādas nerādījās. Tā pagāja vairāki gadi. Tautā jau bija iesakņojies sakāms vārds, ka biedrības namu nevarēšot tīkmēr uzcelt, kamēr visi vecās klēts apcirkņi būšot piebērti ar latu gabaliem, bet kādā jaukā dienā šis bēdīgi slavenais tautas darbinieks tika izraidīts no sabiedrības un viņa vietu ieņēma citas personas. Līdz ar šo dienu arī izbeidzas visas teikas un leģendas par neiespējamību. Bet pa šo laiku mūsu sabiedrības ar savstarpējām sarežģītām attiecībām bija radījušas daudz nesaskaņas un kopdarbība bija daudz vairāk apgrūtināta. Pagurums, nodošanās šaurām personīgām interesēm, vienaldzība kļuva par liteniešu lielākās daļas individu uzskatiem.⁹¹

Bet jau 22. novembrī tajās pašās «Gulbenes ziņās» pirmoreiz bija izskanējusi priecīgā vēsts.

«Litene. 17.novembrī litenieši iesvētīja savu tautas namu. Pilsoņi bija ieradušies kuplā skaitā, atzīmējot savu piekrišanu tautas nama būves ierosinātajiem materiālā un morāliskā ziņā.

Personīgi ieradies Litenes tautas namā 17. novembrī š.g. pulksten 11, atradu, ka ieejas durvis bija plaši atvērtas.

Kā par brīnumu, es saskatīju putekļu un mēslu slaucītājus vietējos skolotājus, izņemot dažus zēnus, kuri cītīgi ar slotām rokās ņēmas tīrīt tautas nama zāli.

Man liekas, ka litenieši ir rosīgi sabiedriski darbinieki, kuri atraduši centrā savu ideju piepildītājus.

Teātris «Pazudušais dēls» tika nospēlēts ļoti labi. Piekrišana no publikas lieliska. Viens, ko varētu piezīmēt, neņemt mazus bērņus līdz uz šādām izrādēm.

Celmlaužu rindā visā nomalē nostājušies litenieši, kas pirmie parādījuši ceļu citām sabiedriskām organizācijām un apsveicami šajā darbā ir Litenes tautas nama cēlāji – skolotāji pelna pilnīgu uzslavu.» – R – ⁹²

Kāda informācija «Gulbenes ziņās» vēl agrāk – 1929.gada 25. aprīlī.

«Litene. Svētdien, 14. aprīlī, pēc pusdienas, Litenes apvienoto

biedrību tautas nama būves valde mazāksolišanā izdeva tautas nama būvi. Pieteikušies bija 7 būvuzņēmēji.

Pēc mazāksolišanas valde, atklāti balsojot būvdarbus izdeva būvuzņēmējam Š. No Gulbenes.

Redzams, ka tagadējā valde enerģiski ķērusies pie darba un nopietni raugās, lai tautas nams iznāktu ērtāks un lai darbs būtu padarīts izturīgāks.

Ceram, ka rudenī jau varēsīm tautas namu iesvētīt un vēlami, lai iesvētīšanas diena izvērstos par īstu svētku dienu.» F.⁹³

Cerības piepildījušās.

Atzinība un sajūsma, skaudība un nenovīdība, citu padarītā nonicinājums, vēlme saskatīt skabargu kaimiņa acī – tādu pretrunīgu, visos

Litenes pagastnams 1937. gadā

Pagastmāja 1949. gadā.

Tālivalda Laugaļa foto

laikos saskatāmu vispārcilvēcisku izjūtu gamma pavada arī liteniešu šī laika kultūras rosmi. Līdzās uzteikumam par rosiņu sabiedrisko dzīvi pagastā tālaika presē runāts par panikumu kultūrā un saimniekošanā.

Disonansē ar tautas nama atklāšanas izrādes cildinošo vērtējumu izskan cita balss: «17. novembrī notikušais lugas «Pazudušais dēls» iestudējums slikti saplānots, aktieri slikti spēlē, laba tikai mūzika.»⁹⁴

Ar tautas nama izbūvi un skolas pārcelšanu uz pili iepriekš, 1925. gadā, vēsturiskais pagasta sabiedriskais centrs pamazām, bet neatlaidīgi pārvietojas uz muižu.

Iepriekšējā vietā paliek pagasta valde. Vecās skolas ēkā Latvijas laikā strādā pagasta kārtībnieks Miķelis Karpiničs. Administratīvais centrs tur ir līdz par sešdesmito gadu sākumam. Reizē ar skolas pārcelšanu uz muižu pagastnams palicis vienušķs. To saiešanas dienās atdzīvina vienīgi «Blusa», kas dod pagastam drusku ienākumu. Šī tendence konsekventi ir turpinājusies mūsdienās, kad muižas centrā atrodas skola, pagasta nams, ambulance, tautas nams, bibliotēka, pasts, aptieka.

Taču pagātnē bijis citādi. Kāds J. Ozolajs 1902.gadā «Balsī» cildina Litenes pagasta toreizējo iekārtojumu, kur «viss, ap ko grozās pagasta intereses, savilkts un sarīkots vienā vietā – skola, pagastmāja, nespējnieku nams.»⁹⁵ Runa ir par tagadējo aprūpes centra teritoriju. Tur bijis arī Litenes pasts, vēlākos gados kolhoza kantoris.

Diezin vai bieži šodienas litenietim pierastais brauciens cauri tagadējā sociālās aprūpes centra teritorijai atgādina viņa vecāku, bet īpaši – vecvecāku jaunību. Ceļa labajā pusē paliek vecā skola, bet kreisajā – bijusī pagastmāja ar 19. un 20. gadsimta mijā iebūvēto sarīkojuma zāli. Līdz pat Tautas nama ierīkošanai muižas klētīs 1929.gadā te garus gadu desmitus ritējusi vairāku paaudžu jauniešu sabiedriskā dzīve ar neaizmirstamajām ballēm, ragu mūzikas skaņām, pirmoreiz redzētām teātra izrādēm, koncertiem. Šī vieta aicinājusi uz mirkli izrauties no zemnieka sētas pelēkās ikdienības, aizmirst darba nedēļas sūrumu.

20. gadsimta sešdesmitajos gados par pansionāta ēku pārbūvētā vecā Litenes pagasta māja. J. Zvaigznes foto

Tautas nama statūtos neierasta un pat pārsteidzoša liekas tik da-
žādo, atšķirīgo, praktisko uzdevumu risināšanai dibināto organizā-
ciju un biedrību griba sadarboties «apvienotam kultūras darbam» pa-
gastā. Neskatoties uz sākotnējām noskaņām, ķildām.

Būtiski, ka statūtos uzsvēta kultūras darba nesavienojamība ar
alkohola lietošanu un izplatīšanu. Ieskatam tikai plašo statūtu sāku-
ma un beigu daļa.

I.Savienības mērķis, darbības rajons un tiesības.

1.Savienības mērķis ir izplatīt sabiedrībā izglītību visos viņas vei-
dos un audzināt sabiedrību apvienotam kultūras darbam, ka arī radīt
kulturālas darbības centru, uzceļot tautas namu, kur darbojošās orga-
nizācijas, biedrības un Lītenes pagastā darbojošās mācību iestādes
varētu atrast savai darbībai piemērotas telpas.

2.Savienības darbības rajons Lītenes pagasts.

3.Savu mērķu sasniegšanai savienība uzbūvē tautas namam pie-
mērotas ēkas, ierīko telpas biedrību un organizāciju kulturālām vaja-
dzībām un veic citus kulturālus pasākumus, kuri netiek realizēti no
atsevišķām organizācijām – savienības biedriem.

4.Savienībai ir savs zīmogs ar uzrakstu un karogs.

5.Savienībai ir juridiskas personas tiesības.

6.Tautas namā pastāv bufete bez reibinošiem dzērieniem.

Vienas no daudzajām biedrībām aktivisti ar biedrības karogu. Ceturtais no
labās – Boriss Cēpurītis – lauksaimniecības un krājaizdevumu vadītājs,
Tautas nama savienības valdes priekšsēdētājs.

Foto no Jāņa Antmaņa arhīva

Piezīme: Savienības un viņas īpašumu robežās nekādos gadījumos nav atļauts tirgoties ar alkoholiskajiem dzērieniem.

Litenes krājaizdevu sabiedrības pilnvarā: PARAKSTI

Latviešu Nac. Jaunatnes Savienības Litenes nodaļas pilnvarā : PARAKSTI

l. Litenes Piensaimnieku sabiedrības pilnvarā: PARAKSTI

Litenes lauksaimniecības mašīnu koplietošanas biedrības pilnvarā; paraksts

Sarīkojumu laikā Tautas namā tiek ievērota ideāla kārtība. No sākuma līdz beigām dežūrē policists. Jebkuru iereibušu apmeklētāju bez vilcināšanās izvada no nama. «Nekāda ģenģerēšana vai vaļīga uzvedība Latvijas laikā Tautas namā bija neiespējama», strikti nosaka to gadu sarīkojuma apmeklētāja. «Kārtība no durvju atslēgšanas līdz aizslēgšanai.» Šajā laikā pastāvējuši noteikumi, kas aizlieguši reibinošu dzērienu tirgošanu tuvāk par 1 km no skolas, dzelzceļa, kapsētas.

Pārsteidzoši, ka lauku pagastā pastāv Izglītības biedrība ar 70 biedriem 1935. gadā, tās pirmsākumi jau 1910. gadā. Tās vadītājs nav kāds no vietējiem skolotājiem, bet «Grāvīšu» saimnieka dēls Paulis Grāvītis, kuru aizrauj darbs ar jaunatni. 1927. gada pagasta kases grāmatā ir ieraksts par Latvijas Pretalkohola biedrības Litenes nodaļas 13. aprīlī sarīkoto teātra izrādi. Savs karogs Latvijas laikā ir Litenes lauksaimniecības un krājaizdevu sabiedrībām, Tautas nama savienībai, aizsargu, skautu, mazpulku organizācijām, skolai.

Litenes pašdarbnieki trīsdesmitajos gados 2 Rīgas režisoru vadībā uzdrošinās izdziedāt un izspēlēt F.Šūberta «Trejmeitiņas» ar nākamo Vācijas Oldenburgas un ASV Operas solistu Borisu Piekalnīti galvenajā lomā. G.P. stāsta: «Manā jaunībā nebaidījās iestudēt lugas vairākos cēlienos, nevis kā šodien – viencēliena lugu izšauj kā vienu šāvienu». Trīsdesmitajos gados rosīgs ir liteniešu koris skolas pārziņa Borisa Cepuriša vadībā. «Atceros, kā braucām uz kopmēģinājumiem un dziesmu svētkiem Stāmierienā, Beļavā, Alūksnē. Kad dziedātāji pulcējās Litenē, Sergejs Duks no Rīgas ieradās kopkori diriģēt.» Ir saglabājušās ziņas par kora sastāvu šajā laikā. Litenes aizsargu nodaļas koris. 1934. gadā Boriss Cepurītis, diriģents. Sopranī: Elfrīda Kazāka, Herta Kļaviņa, Aleksandra Piekalnite, Linda Rāgs, zenta Šteinberga, Anna Tilaka, Zelma Tilaka, Valija Upatnieka, Elza Zabinska, Mirdza Puniņa, Zenta Palameika. Alti: Alma Bitva, Alīse Buliņa, Rita Ķauķe, Zelma Pinka. Tenori: Oskars Palameiks, Oskars Vaskis. Basi: Augusts Arcebašs, Jānis Kechri, Jānis Lesiņš, Vilis Mezītis, Arvīds Tilaks. Te, Aizsargu namā, skan brāļu Laivinieku un citu tā laika mākslinieku balsis. Te bijis Alfrēds Vinters.

Valsts svētku atzīmēšana ar aizsargu parādi, priekšlasījumu, kora dziedājumiem – tā ir neatņemama to gadu tradīcija. 1936. gada

Valsts svētkos ar Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta goda zīmi tiek apbalvoti pagasta kārtībnieks Miķelis Karpiničs un aizsargs Alvils Kļaviņš, kuru nošauj 1941. gadā. Vēlāk savu vietu ieņem Vienības svētki. Sadrželtējušas laikraksta lappuses šodienas litenietim stāsta par Valsts 20. gadadienas atzīmēšanu pagastā 1938. gada 18. novembrī, piektdienā. Tāpat kā visā Latvijā arī Litenē svinības togad izvēršas īpaši plašas un krāšņas.

«Svinības Litenē ievadīja Aizsargu nama laukumā aizsargu, aizsardžu, sportistu, skautu, mazpulku un skolu jaunatnes parāde, kuru komandēja Litenes nodaļas I vada komandieris V. Upītis. Parādi pieņēma nodaļas komandieris N. Muižnieks. Pa valsts himnas laiku Pededzes upes līcī vareni skanēja zalūts, šalca sirmie ozoli. Pēc parādes pagasta namā notika pagasta valdes, padomes, revīzijas komisijas un organizāciju pārstāvju svinīga sēde ar Valsts prezidenta radio runas pieslēgumu. Vakarā bija grezni iluminēta skola un Aizsargu nama laukums. Pirms teātra izrādes svētku dalībniekus apsveica un runāja pagasta vecākais Švūkstis, dziedāja koris. Sekoja teātra izrāde – A. Grīna «Tēvu zeme» Litenes aizsargu nodaļas dramatiskās trupas izpildījumā. Lugu nospēlēja teicami. Gaišajās, ar elektrību apgaismotajās telpās apmeklētāju bija daudz.»⁹⁵

Lasot tā laika publikācijas, nevar neievērot, ka trīsdesmito gadu beigās visas sabiedriskās norises, daudzo pašdarbības pulciņu darbība saistīta ar vietējo aizsargu nodaļu: ir aizsargu pūtēju orķestris, organizējas stīgu orķestris, ir aizsargu dramatiskā trupa, koris, tiek runāts par aizsargu vīru kora dibināšanu. Nav ziņu, ka paralēli šiem pašdarbības kolektīviem pagastā darbotos citi līdzīgi. Visās nozīmīgākajās pagasta sabiedriskās norisēs piedalās un uzstājas aizsargu nodaļas priekšnieks. Pēc 1934.gada arī te kopābūšanas reizēs bieži skan: «Lai dzīvo..!» Pagasta inteliģencē vērojama neapmierinātība ar organizācijas centieniem vadīt visu kultūras dzīvi pagastā. Kad Tautas nams pārtop par Aizsargu namu, ēkā notiek ievērojami pārveidojumi: pasūtīti jauni soli, sagādāti jauni zaļi samta aizkari, uzbūvēts paugstinājums orķestrantiem.

Tradicionāla ir jaunkareivju pavadišana Latvijas armijā katru gadu februāra otrajā pusē. «1930.gada 23.februārī Litenes jaunajā tautas namā sarīkota jaunkareivju atvadu balle, kas izvērtās laba ar «Fokstrot Band» kvalitatīvo mūziku. Balle notika tikai dažus mēnešus pēc jaunā tautas nama atklāšanas.»⁹⁶

«Gulbenes Ziņas» 1937.gada 26.februārī informē: «Litenes aizsargu nodaļa savā namā 27. februārī sarīko savu gadskārtējo tradicionālo februāra sarīkojumu. Uzvedīs Thomasa 3 cēlienu lugu «Čarlijs un viņa krustmāte» nodaļas dramatiskā pulciņa izpildījumā.» Pirms teātra paredzēts akts jauniesaucamajiem.

Bet 1940.gada 25.februārī lītenieši uz ilgiem gadu desmitiem pēdējo reizi pavada savus jaunkareivjus savā armijā. Ir atvadu vakars ar izrādi «Jūras vilks». Ir karnevāla balle.

1937.gada 30.oktobris līteniešiem dod iespēju iepazīt tālu zemju eksotiku. Šajā dienā te viesojas toreiz pasauleslavenais tālīdotājs H.Cukurs ar priekšlasījumu par Āzijas tautām un šo zemju brīnumiem. Priekšlasījumam seko saviesīgs vakars. Klātesošie šo dienu atzīst par interesantu.⁹⁷

Taču lielāko daļu apmeklētāju neapmierina burvju mākslinieka Alī- Ben-Alī uzstāšanās 1938.gadā.⁹⁸

Nevarēdami vairs atcerēties ne konkrētos pasākumus, ne daudzus viesmāksliniekus, ilggadējie lītenieši aprobežojas ar lakonisku un vispārinātu vērtējumu, izmantojot šodienas modes vārdu: «Tie bija kolosāli sarīkojumi toreiz Aizsargu namā».

Var domāt, ka pagastā ir bijis pietiekami daudz naudas, lai atsevišķu izrāžu sagatavošanai uzaicinātu profesionāli sagatavotus Rīgas režisorus. Dažus uzvedumus sagatavojis kāds Jansons, dažus – sabiedrisko lietu ministrijas režisors A.Podnieks.

Taču tāpat kā mūsu laikā var runāt par ne vienmēr pietiekami izkoptu viesmākslinieku taktu, klausītāju gaumi. 1938. gada septembrī notikušo Pļaujas svētku sakarā lasām: «Pēc tam sekoja A.Vintera kapelas priekšnesumi. Vienam otram mākslinieciskam priekšnesumam blakus atskanēja humoristiski dziedājumi ar mazliet banālu piegaršu. Žēl, ka pēdējos publika uzņēma ar skaļiem aplausiem.»^{98₁}

1939.gada 19. maijā 21.00 līteniešiem tiek piedāvāta plaša kino programma: Latvijas skaņu hronika, filma par ungāru dzīvi «Julika», «Kondotjeri»- kinovēstījums par itāļu brīvības cīņām, Latvijas 20. gadadienas sakarā tapusi lenta «Tēvzemei un Brīvībai» un «Brauciens cauri ziedošajai Zemgalei». ^{98₂} Tautas, vēlāk Aizsargu nama aktivitātēs katrā ziņā izceļama vietējo skolotāju loma. Algota kultūras darba vadītāja pagastā tajā laikā nebija.

To laiku kultūras rosme izjūtama ne tikai pagasta centrā, Tautas, vēlāk Aizsargu namā. Tā aiziet šķietamās nomalēs. Ar iedzimtu inteliģenci, plašām garīgām interesēm apveltītie «Ozolkrastu» zemnieka Andreja Brieža 5 dēli neļauj garīgam sasmakumam, pelēkai ikdienībai valdīt šajā nostūrī. Plašajā labības šķūnī ar gludu dēļu grīdu iekārtota pat skatuve. Te uzstājas Piltenes prāģeri, dziedone Lūcija Spārniņa un citi mākslinieki. Viesojoties pie brāļa – Gulbenes skolotāja, te ierodas Tālis Matiss. Notiek dažādi priekšlasījumi. Gulbenes Cimermaņa spiestuvē tiek izgatavotas interesantas krāsainas afišas ar stūros izvietotām tematam atbilstošām pašu sacerētām dzejas rindām.⁹⁹ Domājams, ka tieši viņi nomaļajā lauku pagastā iecerējuši dibināt Zinātnes – Mākslas biedrību.

Bija tāds cilvēks

BIJA TĀDS CILVĒKS

Ejot savās ikdienas gaitās, strādājot, priecājoties un skumstot, mēs taču tik reti domājam par tiem, kas tepat staigājuši pirms gadu desmitiem, simtiem. Kas savilņojis viņus, kas skumdinājuši? Kā viņi skatījusi šīs vietas, šo pasauli, šo dzīvi?

Tikai vecāka gadagājuma lītenieši atceras Alfrēdu Briedi- Lītenes, Pededzes dzejnieku. Mūža lielākā daļa rītējsi Pededzes malā "Ozolkrastos". Nekādu augstu skolu - tikai Lītenes pamatskola un Jaungulbenes lauksaimniecības skolas divi gadi. Vienkārsa, citu nāievērota dzīve. Cilvēka sen nav. Taču no biezām, visā dzīves laikā rūpīgi pierakstītām Kantorā grāmatām runā Māte, Milestība, Prieks, Sāpe, tēva sēta Pededzes krastā, runā neparastāks, savdabīgāks šīs pasaules redzējums.

l.Zvaigzne

TĒVZEMEI

Uz taviem kalniem mieru meklēt nāku
Es citur nicēts, nesaprasts un svešs -
Nu siltus skatus raidi tavās leņās,
Kur klusi šalks zaļais liepu mežs!

Ai, zeme brīnišķā, Tu esi mana māte,
Tavs maigais miers tiek manā sirdī
Pār taviem tūrumiem kā bites aizdūc sapņi,
Un mani sveicina ik pavasara zieds.

No sētām saulainām skan darba troksnis
Pret zilo debesī no namiem dūmi gaist,
Stāv sirmie ozoli kā zemes svētie gargi,
Un laimes asaras man viegli acīs kaist.

LITENES VĒSTIS, 1998, JANV.

Roberta Jūlija Briēža ārsta diploms

Latvijas Universitāte,

iesniegšana šo diplomu saskaņā ar Medicīnas fakultātes padomes 1930. gada 15. decembra lēmumu, aptiecinā, ka

Roberts Jūlijs Briedis,

dzimis 1902. gada 24. jūnijā.

Joti sekmīgi beidzis Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes pilnā kurā ar visiem praktiskiem darbiem un pārbaudījumiem, izturējis akadēmisko gaia eksāmenu, teinotais apmierinoši zinātniskā darbu un iegūvis

ārsta gradu

ar visām likumā paredzētajām tiesībām.

Šis diploms uzliek viņa īpašniekam pienākumu, sehojot medicīnas zinātnes ieguvumiem, pēc labākās atspājas kalpot sīrgstošam cilvēkam.

Rektors: *A. Briedis*

Riņā

3. aprīlī 1932. g.

A.B.

Medicīnas fakultātes

Dekāns: *Prof. K. Kļavins*

Universitātes Sekretārs: *A. Briedis*

«Lītenes Zinātnes – Mākslas biedrība «Klīnts» 19. jūnijā sarīko koncertu «Sakārņos» A. Briēža kunga telpās. Koncertu izpildīt uzaicināta Latvijas Konservatorijas studente dziedone L. Spārniņ jaunkundze. Viņa ir viena no spējīgākajiem studējošo talantiem.»⁹⁹ Pēc koncerta sekos saviesīga dzīve ar deju. Šajā laikā šo vārdu Lītenē konsekventi lieto vienskaitlī.

Kopā ar brāļiem «Ozolkrastos», toreiz vēl «Sakārņos», rosās arī tur ierīkotās krejotavas vadītājs Rūdolfs Vētra. Šodien 92 gadus vecais sirmgalvis ir dzejotļu krājuma «Dzīves valdzinājums» autors. Viņa daudzās gleznas izstādītas Rīgas galerijās.

Tā laika līteniešu sētās daudz jaunu cilvēku. Rudens un ziemas vakari garī. Sestdienās un svētdienās te vienās, te otrās mājās tiek rīkotas masterkas. Savdabīgais vārds acīmredzot atnācis no netālās Latgales. Saimnieks savlaicīgi izbūvē alu, sarunā muzikantus, uzlūdz viesus. Pēc grūtas darba nedēļas atnāk liksme un nebēda.

Tautas, vēlāk Aizsargu nams, Zaļumplacis Pededzes licī, «Ozoliņi» mājas un plašais pagalmš nometnes tuvumā, pamatskolas zālīte, pieminētās masterkas – daudz ir vilinājumu tā laika jaunajam lītenietim.

Sarunās ar sirmajiem līteniešiem par viņu jaunības laika kultūras dzīvi pagastā izskan nostaļģija pēc pūtēju orķestra spēlētājam melodijām. «Ja šodien Lītenē uzaicinātu ragu pūtējus, es ar saviem 85 gadiem mājās palikt nespētu, kaut gan pirms nāves vienu reizi gribētu redzēt arī šodienas jauniešu pielūgto diskotēku», atzīst līteniete. Viņas paudze Lītenē izaugusi ar šīm brīnišķajām melodijām. Orķestra ikvakarus spēlētais koralis un Latvijas himna tuvējās nometnēs, zaļumballes ar orķestri «Ozoliņi» pagalmā, Pededzes licī, Aizsargu namā, valsts svētki un aizsargu parādes parka celiņos, jaunu sabiedrisko celtnu atklāšana

Zemnieku Savienības slēgts vakars 1932. gada 26. februārī.

Foto no Maijas Puriņas albūma

ar himnu, kapusvētki ar mūziku augusta vidū – tas nav aizmirstams. «15 radzinieki rāva vaļā valšus un polkas tā, ka apkārtējās birztalas trīcēja un Aizsargu namam jumts «cēlās» uz augšu. Puišiem mugurā – glauni uzvalki. Meitām – žoržeta kleitas līdz puskājai, kurpes uz papēža. Kleitai apjozta melna samta jostiņa ar sprādzi.»

Vēl ilgi pēckara gados orķestris skan Sergeja Duka, vēlāk – viņa audzēkņa Valda Meziša vadībā. Apbrīnojami noturīgas Litenē ir šī muzicēšanas veida tradīcijas. Pirmoreiz orķestris minēts jau 1899. gadā!

Pārpratuma dēļ pēckara gados iet bojā plašais Litenes orķestra nošu krājums. Rūpīgi glabātas, izvadātas bēgļu ceļos, aukstā ziemas dienā daudzās grāmatas tiek sagrieztas šaurās strēmelēs logu un durvju spraugu aizlīmēšanai.

Par daudzo Latvijā darbojošos partiju aktivitātēm pagastā ziņu nav daudz. Tās sevi parāda galvenokārt kultūras darbā. Fotografijā fiksēts mirklis Zemnieku Savienības slēgtajā vakarā 1932.gada 26.janvārī.

Jaunsaimnieku un sikgruntnieku partijas Litenes nodaļa 1930.gada 21.aprīlī, otrajās Lieldienās, sarīko teātra izrādi ar trīscēlienu komēdiju «Dunduru laiks». Šīs partijas pārstāvji sveic jaundibinātā aizsardžu pulciņa dalībnieces. 1927.gada pagasta kases grāmatā ir ieraksts par sociāldemokrātiskās strādnieku partijas savdabīga izpriešanas nodokļa maksājumu sakarā ar 31.maija Zaļumu svētkiem.

Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas grupa 1932.gada 29.maijā tautas namā sarīko atklāšanas svētkus, kuros ierodas arī Gulbenes strādnieki. Svētkos piedalās Saeimas deputāts sociāldemokrāts Bastijānis ar referātu «Kur izeja no saimnieciskā posta?» Seko izrāde un dejas.⁹⁹

Pārsteidz Pērkonkrusta, kas pastāvēšanas pirmajā posmā darbojās ar nosaukumu «Ugunskrusts», ideju nonākšana arī Vidzemes malienē. «Politpārvaldes ziņojumā par politisko stāvokli Gulbenes robežās 1933. gada februārī atzīmēts, ka Alūksnē, Alsviķos, Madonas apriņķī, kā arī Annas un Litenes pagastā atsevišķās personas iestājušās biedrībā «Ugunskrusts» un uzsākušas agitāciju pret strādnieku organizācijām un židiem. Ugunskrusta ļaudis aicina iedzīvotājus nepirkt židu tirgotavās. Viņi traucē sociāldemokrātu un citu strādnieku organizāciju rīkotos atklātos izrīkojumus.

1933. gada aprīlī no Gulbenes ziņoja, ka Ugunskrusta biedri atstījuši intensīvu darbību [...] Šoreiz kāds Litenes pamatskolas skolnieks bija izgatavojis uzsaukumu ar aicinājumu «Ītiet sociņus un židus!(...) Latvijas mosties!»⁹⁹

Vietējie iedzīvotāji šīs rīcības vērtējuši kā ikdienišķu huligānu nedarbus.

Litenes kapu kapliča 30.-40.g.

Par skaistiem, ilgi prātā paliekošiem svētkiem līteniešiem kļūst 1938. gada 14. augusts, kad reizē ar ikgadējiem kapusvētkiem notiek jaunās kapličas un kapsētas paplašinājuma iesvētīšana.

Pati Litenes kapsēta atklāta un iesvētīta tikai 1930.gada 18. augustā, pēc tam, kad 10. augustā kā pirmais tajā apglabāts 1869. gadā dzimušais Oto Baltiņš.

«Latviešu konversācijas vārdnīcā», citos tā laika izziņas materiālos, kā arī nesen izdotajā enciklopēdijā «Latvijas pagasti» tā dēvēta par Torņkalna kapsētu. Acīmredzot šāds nosaukums sākotnēji ieteikts pēc torņa, kas šeit atradies un kurā savulaik Litenes revolucionāri vilkuši sarkano karogu. Pēc veco revolucionāru padomju laikā publicētajām atmiņām tur pirmsmiija naktī karogu nesis pazīstamais revolucionārs Ernests Pilmanis, kam pa-

grīdes vārds «Zutis». Lejā stāvējis Kārlis Sarmulis ar mauzeri. Taču nosaukums nav pieņemts, tāpat kā «Svies-tiņu» mājas nosaukums jaunuzceltai-pienotavai. To nelieto un litenieši pat nezina. Tā ir Litenes kapsēta. Torņkalna minēšana var radīt arī pārpratumus. Pirmais apbedījums izdarīts tieši bijušā torņa vietā.

Kapličas celtniecību ierosinājis pagasta vecākais Jūlijs Švūksts. Viņš šajā dienā nolasa pārskatu par celtnes tapšanu. Tās pamatak-mens likts 1937.gada 14. augustā. Projektu izstrādājis Gulbenes pil-sētas būvtehniķis V. Pupons, celtniecību veic būvuzņēmējs Jaku-bas. Celtniecības izmaksas ir 5510 lati. Izmantotos līdzekļus pagasta valde ieguvuši šādi: Ls 337 iekasēti par kapu vietām, Ls 1035,38 iegūti izrīkojumos, no pļavu nomas iegūti Ls 60, no budžeta atlikuma ņemti Ls 1755,57, bet no rīcības ka-pitāla – Ls 1500. Bez pagasta bu-džeta līdzekļiem saņemti ziedoju-mi: Litenes krājaizdevu sabiedrība ziedojusi Ls 300, Gulbenes evaņģē-liski luterāniskās draudzes padome – Ls 200, rajona ārsts Bencions Ja-kobsons – Ls 10. Litenieši nostrādājuši 297 klaušu dienas.

Kapliču iesvēta Gulbenes evaņģēliski – luterāniskās baznīcas mācītājs A. Cimdiņš. Garīgajā aktā dzied liteniešu koris Borisa Cepu-rīša vadībā.¹⁰⁰

Padomju gados kapliča pazaudē gan slaido torni, gan krustu tā galā. Mūsdienās, atjaunojot kapliču, netiek atjaunota kancele kapusvētku lau-kuma pusē. Vecā gadagājuma liteniešus šodien neapmierina mācītāja iz-nākšana pa kapličas durvīm un sprediķošana iepriekšējo laiku tribīnē.

Sava noteikta vieta pagasta cilvēku dzīvē šajā laikā ir bibliotēkai. Tiek uzskatīts, ka Litenes pagasta bibliotēka dibināta 1923.gadā, bet tās sākumi pagastskolā Ernesta Brūniņa darbības laikā rodami jau krietni agrāk. Uz 1925.gada 1. janvāri tajā reģistrēti 122 lasītāji, 528 sējumi, 303 daiļliteratūras grāmatas.¹⁰¹

Litenes kāpu kapliča 30.-40. g.

Mūsdienās atjaunotā kapliča

Skolotāju kolektīvs 1934.–1936. gados.

No kreisās: Otilija Kalve, Boriss Cepurītis, Antonija Ezeriņa, pārzinis Pēteris Balcers, Elza Nikāne, Alfrēds Kalve.

No Jāņa Antmaņa albūma

Litenes sešklasīgās skolas bibliotēkā uz 1931. gada 1. janvāri ir 139 lasītāji, 477 grāmatas un žurnāli, izsniegums – 2867.

Litenieša gars šajā laikā negrib norobežoties tēva sētas šaurībā, alkst būt rosīgs, pētošs, izzinošs.

Latviešu folkloras krātuvē Rīgā ieplūst arī «Grāvīšu» saimnieka dēla Pauļa Grāvīša sūtītais. «Izglī-

tības Ministrijas mēnešraksta» 1932., 1933. un 1934. gada numuros publicētie kopsavilkumi rāda, ka viņa pienesums ir bagāts.

Pauļa Grāvīša piesūtītās tautas tradīcijas:

1931. gada novembrī un decembrī – 543, kopā no sākuma 846 vienības;

1932. gada janvārī un februārī – 100, kopā 946;

1932. gada novembrī un decembrī – 146, kopā 1212.¹⁰²

1939. gadā Latviešu folkloras krātuves izdotajos papildinājumos Krišjāņa barona «Latvju Dainām» atrodamas liecības par liteniešu rosiņu arī šajā laikā. Minēti tautas dziesmu iesūtītāji E. Eglīte, J. Vējiņš, teicēji E. Eglīte, J. Vējiņš, P. Botva, R. Gagaine, I. Liepiņa, I. Pētersone, K. Grāvīte, J. Sirmāis, M. Sirmā, E. Vējiņa, A. Žagare, L. Antmane.

Pagastā ir pilna pamatskola ar 6 skolotājiem un šodienas skatījumā pagasta skolai neparasti lielu skolēnu skaitu: 1936./37. mācību gadā skolā mācās 220 skolēnu, no tiem pirmajā klasē vien – 54, šobrīd skolā ap 120 audzēkņus. Visos neatkarīgās Latvijas gados skolēnu skaits skolā ir liels:

1919./ 1920. mācību gadā – 232;

1924./ 1925. mācību gadā – 205;

1929./ 1930. mācību gadā – 194;

1934./ 1935. mācību gadā – 208

No 1925. gada rudens skola darbojas barona Volfa pilī. Tā skolas vajadzībām piešķirta jau 1920. gadā. Taču pagasta varasvīri vilci-

nājušies ar telpu iekārtošanu, iespējams, baidījušies no iepriekšējo saimnieku atgriešanās. Tajā laikā tiek uzskatīts, ka neveiksmīgi izstrādāts telpu pārkārtošanas projekts un darbi veikti samērā pavisam. 1925. gada pavasara liteniešu gaidas un cerības kāds vietējais rakstītājs pauž «Ziemeļvidzemes» 1925. gada 20. jūnija numurā: «No Litenes. Skola, jācer, ar nākamo mācību gadu pie mums ieies muižas pilī. Ēka, dārzi un parks uz Pededzes krasta jau pagasta sabiedrībai piešķirti. Ēka ļoti piemērota mācības iestādei. Vecās telpas bij par daudz šauras priekš 200 skolēniem.»

Izglītības Ministrijas plašajā pārskatā par skolu departamenta darbu skolu jaunbūvēs un pārbūvēs valsts pastāvēšanas 15 gadus Litenes vārda blakus citām skolām – par valsts līdzekļiem pārbūvētām pilīm – nav. Acīmredzot skola iekārtota galvenokārt ar pagasta līdzekļiem.¹⁰³ 1925.gada augustā Starpresoru komisija piespriedusi 3000 latu aizdevumu uz 5 gadiem, bet 14. decembrī – 1500 latu pabalstu ēkas sakārtošanai un piemērošanai skolas vajadzībām.¹⁰³

Skola sniedz pilnvērtīgu, uz praktisko dzīvi laukos orientētu izglītību. Ī.K. « Apliecībā par pamatskolas pilna kursa beigšanu», kas izsniegta 1927.gada 3.jūnijā, pēc vērtējumiem obligātajos mācību priekšmetos rakstīts: «Bez tam minētā Ī.K. ir mācījusies lauksaimniecībā, mājturībā un kooperācijā un nodarbojusies izšūšanā».

Katrs nākamais gads nāk ar kādu jauninājumu.

Līdz 1928.gadam skolā tiek izmantoti tikai piecvietīgi skolēnu soli. Šajā gadā pašvaldība sāk iegādāt divvietīgos solus. Inventāra pilnīga nomaiņa beidzas 1933.gadā.

Jau 1935.gadā pēc Kārļa Ulmaņa 28.janvārī izteiktā draudzīgā aicinājuma arī litenieši aktīvi iesaistās plašajā patiesi visas tautas kustībā skolu atbalstam un nostiprināšanai. Laikraksta «Brīvā Zeme» gadagājuma pārskatīšana noteikti pārliecina, ka tā ir VISAS TAUTAS akcija: katrā avīzes numurā nosaukti atbalstītāji, minētas skolas, kurām šāda atbalsta vēl nav. Publikācijas rāda, ka liteniešu atsaucība ir liela: pamatskolas pēdējo klašu audzēkņi skolai dāvinājuši 3 gleznas, Litenes pagasta valde klavieru iegādei – 500 latu, krājaizdevumu sabiedrība – 100 latu, skolotāji A.Ezeriņa, E.Nikāne, O.Kupuršmidte, B.Cepurītis, P.Balcers, A.Kupuršmidts – 200 lati, agronoms Viksniņš dāvinājis 10 grāmatas.

1936.gadā pagastvalde sagādā skolai divas gāzes lampas apgaismojuma uzlabošanai. Šī gada 26.decembrī skolā notiek kinoizrāde.

Valde rod iespēju algot mācītu saimnieci, un skolā var atjaunoties kopēdināšana. Kad 1937.gada izlaidumā viesi apskata skolēnu darbu un gatavoto mācību līdzekļu izstādi, pagasta valdes dāvinātais jaunais skapis gandrīz pilns skaistu lietu: tur radio aparāts, šujmašīna meiteņu apmācībai u.t.t. Sekojot K.Ulmaņa Draudzīgajam aicinājumam, litenietis Sandis Mezītis dāvina skolai 35 grāmatas.

Skolu izlaidumos līdz ar apliecībām absolventiem pasniedz valdības, vietējās sabiedrības dāvētas vērtīgas grāmatas. Pagasta uzņēmēji, ierēdņi ar vērtīgām personīgām balvām mudinājuši tālākām izglītības gaitām sekmīgākos, centīgākos, arī spējīgākos audzēkņus. Sekmes un uzcītība nosaka arī tālāk mācīšanās iespējas. No 1937. gada 19 absolventiem 14 iegūst tiesības mācīties vidusskolā, 5 atēti uz gada atzīmju pamata.

1938. gada 26. martā Aizsargu namā notiek jaunā skolas karoga iesvētīšanas un pasniegšanas svētki. Karogs par pagasta krājaizdevu sabiedrības ziedotajiem līdzekļiem darināts pēc litenieša Laugaļa izstrādātā meta.¹⁰⁴

Karoga izgatavošana acimredzot maksājusi ļoti dārgi. Maija Puriņa, skolotājas Elzas Nikānes meita, atceras mātes stāstīto, ka šis bijis viens no nedaudzajiem gadījumiem, kad kopējam mērķim spējušas vienoties daudzās partijas. Tās skolas karogam ziedojušas 300 latu. Tik daudz tajā laikā maksājušas 5–6 govīs. Krājaizdevu sabiedrības devums – 600 latī. Vai autors var būt šobrīd Anglijā dzīvojošais gleznotājs un koktēlnieks, toreiz sešpadsmit gadu vecais Imants Laugalis? Vai tas ir toreiz 24 gadus vecais, arī ar mākslinieka talantu apveltītais, padomju laikā ilgus gadus Litenes skolā nostrādājušais skolotājs, Imanta brālis Tālvāldis? Sarunā ar mākslinieku noskaidrojas, ka tas ir pēdējais. Viņa vārds minēts arī karoga pieņemšanas – nodošanas aktā 1987. gadā, tiesa gan, viņš minēts tikai kā ainavas fotogrāfijas autors.

Uz liteniešu svētkiem ieradušies Madonas apriņķa priekšnieks Janbergs, apriņķa skolu inspektors Lazdiņa, Gulbenes pilsētas galva Gavars. Saviļņojošu un skaistu brīdi dara zālē ienesto 4 karogu – valsts, skolas, skautu, mazpulku – mirdzums. Garīgajā aktā Gulbenes draudzes mācītājs A. Cimdiņš iesvēta «jauno jaunatnes vienotāju par gaismas, vienības un uzvaras simbolu paaudžu paaudzēs». Gara ir jaunā karoga nodošanas un saņemšanas ceremonija. No dāvinātāja pārstāvja A. Rubeņa rokām to saņem apriņķa skolu inspektors, kas to savukārt svinīgi nodod skolas pārzinim B. Cepurītim. Pēc apsoliņuma vārdiem attaisnot cerības skolas vadītājs karogu uztic skolēniem. To pārstāvis apliecina jauniešu gribu augt «vecāku, Tēvzemes, Dieva mīlestības saulē par apzinīgiem un stipriem savas tautas locekļiem».

Daudz ir to, kas karoga svētkos vēlas sveikt pagasta skolu: apriņķa priekšnieks, skolu inspektors, Gulbenes pilsētas galva, rajona agronoms Bārda, pagasta vecākais J. Švūkstis, aizsardžu pārstāve skolotāja E. Nikāne, skautu pārstāvis P. Grāvītis. Rakstisku apsveikumu atsūtījis Stāmerienas pagasta vecākais Makstinieks.

Pēc pārziņa B. Cepurīša pateicības vārdiem diena skaisti izskan ar skolēnu kora dziedāto «Dziesmu brīvai Latvijai» un teātra izrādi.

«TURI DARBU SVĒTU UN SIRDĪ SKAIDRU!» rakstīts skolas karogā.

Mazpulks Litenē pastāv no 1935. gada. Līdz 1940. gadam šeit darbojas 568. mazpulku vienība. Spriežot pēc tā laika fotogrāfijām, tajā aktīvi darbojās vairāk nekā 100 bērnu un jauniešu. Vismaz kādu laiku darbu vada litenietis Āboliņš, kas dzīvo aiz dzelzceļa pārbrauktuves pirmajā mājā pa kreisi. Ar mazpulkiem strādājis pārzinis P. Balcers, 1938. gadā organizāciju vada E. Nikāne, bet 1940. gadā – B. Cepurītis.

Paši tā laika mazpulcēni sarunās īpaši uzsver, ka bez praktisko lauksaimnieciskā darba iemaņu veidošanas organizācija tajā laikā lielu vēribu veltījusi jaunatnes patriotiskajai audzināšanai.

1936. gada rudenī notiek jaunā karoga iesvētīšanas svinības ar svinīgā solījuma nodošanu, ražas apskati, godalgošanu. Svētkos tiek nosūtīta telegramma Kārlim Ulmanim no pamatskolas mazpulcēniem, pagasta valdes un visiem svētku dalībniekiem.¹⁰⁵

«Litenes pamatskolas mazpulka dalībnieki, pagasta valde un svētku viesi, sapulcējušies mazpulku karoga, Svinīgā solījuma un ražas apskates svētkos, sūta Jums, mīlais Virsvadoni, lielā vienprātībā un cienībā sirsnīgus sveicienus un pateicību par Jūsu pašai dziedzīgo darbu latviešu tautas un mūsu labā. Mūsu domas un siržu dedzība vienmēr piederēs uzticībā Jums – dižajam latviešu tautas tagadnes un nākotnes cēlajam, bet mūsu roku čaklums un izglītība kalpos dārgajai tēvzemei Latvijai.

Domāsim, gādāsim, kā mēs laukus pušķosim, sēsīm rudzus, sēsīm miežus, dēstīsim ozoliņus»

Ražas apskatē pirmās godalgas piešķir mazpulcēniem – Imantam Laugalim, Veltai Bērziņš, Verneram Bergam, Zentai Rudzītis, Rasmai Palameiks. Tiek piešķirtas 8 otrās un 5 trešās godalgas.

Par karogam un godalgām piešķirtajiem līdzekļiem, par vērtīgām balvām skolas pārzinis vēlāk izsaka pateicību pagasta vecākajam J.Švūkstam, Stāmerienas piensaimnieku sabiedrībai, aizsargu priekšniekam Muižniekam, ārstam Jākobsonam, kurš vienmēr ar naudas līdzekļiem atbalstījis vērtīgas iniciatīvas pagastā.

Arī turpmākajos gados Imants Laugalis, vēlāk trimdā pazīstamais latviešu gleznotājs un koka tēlnieks, ir darbīgs, izdomas bagāts mazpulcēns. Viņš ir arī pirmais Litenes mazpulku priekšnieks no skolē-

Aktīvais mazpulcēns
Imants Laugalis

Mazpulcēns Imants Laugalis ar godalgā saņemto mandolīnu pie sava stenda gadskārtējā darbu izstādē. Stendā viņa gleznotais prezidenta Kārļa Ulmaņa portrets, Brīvības pieminekļa makets, akmenī kalta sievietes seja.

Foto no I. Laugaļa arhīva

nu vidus. Brālis Tāivaldis, kas tajā laikā dienē par rakstvedi 7. Siguldas kājnieku pulka bataljonā, bet padomju laikā ir ilggadīgs skolotājs Litenē, 1938. gada 26. oktobrī vēstulē tuvam cilvēkam raksta: «Svētdien bija mazpulku ražojumu apskate, un Imants atkal ņēma pirmo godalgu – 1 grāmatu un kabatas laternīti. Pukojas gan, ka par savām pūlēm neko vērtīgu neesot saņēmis. Diezgan jauks stends bija: vienu varenu māla figūru uztaisījis un no koka izgriezis Ulmani un ģenerāli Balodi, un vēl bija uzzīmējis Litenes karti ar raksturīgākajām saimniecībām, ilustrējot ar zīmējumiem.» Šajā laikā no māla izveidojis arī Brīvības pieminekļa miniatūru. Par saviem darbiem saņēmis balvu – mandolīnu. Pēc gandrīz trīsdesmit gadiem Litenes zēns mākslas darbus griezīs no slavenā Anglijas Šervuda meža tūkstošgadīgajiem ozoliem, kurus aptvert var tikai astoņpadsmit vīru. Litenietis vietās, kur kādreiz staigājis leģendārais Robins Huds.

1939. gada 21. jūlijā Litenē Pededzes licī darbojas mazpulku nometne. Tajā piedalās 10 mazpulki ar 200 dalībniekiem un 20 vadītājiem. Nometnes darbu vada mazpulku inspektors agronoms Brilts. Pasākumu sestdienas rītā atklāj Gulbenes rajona mazpulku vecākais A. Rozītis. Notiek nodarbības, sacensības, junda. Vakarā pie nometnes ugunsкура dalībnieki sniedz priekšnesumus. Upes zaļais līcis šajā dienā pulcina daudz skatītājus.¹⁰⁶ Tikai pēc 61 gada, 2000. gada augustā, šajā pašā vietā notiek nākamais apkārtnes mazpulku

salidojums ar apmēram 60 dalībniekiem.

1940. gada 25. martā Aizsargu nama zālē svin mazpulka piecu gadu darbības atceri.¹⁰⁷ Organizācijā tobrīd ir 92 dalībnieki. 1936. gadā pie mazpulka nodibina lopkopības sekciju, ko vada pārraudze Lilija Ūķis jaunkundze. Zemnieku saimniecībās, kur audzē šķirnes lopus un tiek nodrošināta pārrauga darbība, mazpulcēni mācās govju kopšanu un slaukšanu. Viena no tādām saimniecībām ir «Aurovā».

Bijušie audzēkņi atceras, ka trīsdesmitajos gados, lietojot šodienas terminoloģiju, darbojusies skolēnu mācību firma, kooperatīvs, kur skolēni ne vien varējuši nopirkt mācībām nepieciešamo, bet, galvenais, ieguvuši praktiskās tirgošanās, svēršanas, rēķināšanas, grāmatvedības, kredītešanas iemaņas. Patiesībā skolas koridorā bijis tikai vienkāršs skapis ar stikla durvīm, kurā atradušās pārdodamās

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

preces: grāmatas, rakstāmpiederumi, arī sveramas lietas. Kooperatīvs sācis darboties 1937.gada 26.februārī.¹⁰⁸

Apbrīnas vērtā ir sekmīgā kooperatīva darbība: no pirmās peļņas tas Uzvaras laukuma izbūvei ziedojis 10 latus, tauta gada laikā no 1936.gada 29. maija līdz 1937. gada maijam saziēdo vairāk nekā 2.7 miljonus, skolas mazpulkam - arī 10 latus, ekskursiju atbalstam - 14, bez tam kooperatīvs sedzis vairāku trūcīgu skolēnu ēdināšanas izdevumus. Pārējā peļņa veidojusi pamatkapitālu, izmaksāta dividendēs, prēmijās.

Skolā godā turētas Meža dienu tradīcijas. Absolventi tradicionāli stādījuši kokus izlaiduma dienā parkā, audzēkņu stādīti ir koki pagasta sabiedriskajās vietās.

1936. gada fotogrāfijā skolēnu rokās redzami tik daudzie slaidie bērziņi tajā gadā stādīti kapsētas un stacijas ceļa abās pusēs. Pirmie izauguši, re-

dzami vēl šodien un ar savām sirmajām zaru rokām noglāstījuši tik daudzu līteniešu, arī pašu stādītāju mūža mājvietas pēdējā braucienā. Otrie, dabas postītāju nicināti, nav spējuši sakņoties.

Arī 1937.gada 8. maijā pagasta valde un speciāli izveidota meža dienu komiteja rīko ceļu un sabiedrisko ēku apstādīšanu, kurā rosiģi piedalās skola. Šai dienai izstrādāts īpašs plāns.¹⁰⁹

Šajā dienā ar 800 lapu kokiem paredzēts apstādīt Lītenes - Annas lielceļa malu, kā arī iestādīt eglīšu dzīvzogu gar lielceļu pie pamatskolas. Pavisam šajā gadā plānoti ap 1000 jaunu koku stādījumi.

Aktīvais mazpulcēns Imants Laugalis pēc vairākiem gadu desmitiem savu darbu izstādē Anglijā

Skolēnu kooperatīvs 30 gadu beigās. Vidū - skolotājs Alfrēds Kalve.
Foto no J. Antmaņa albūma

Lītenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

Ļoti vērienīgās meža dienas 1936. gadā.

Foto no Emīlijas Sirmās albūma

Meža dienās 30. gados. Pa labi A. Kalve.

Foto no J. Antmaņa albūma

Trīsdesmito gadu vidū skolas audzēkņi kopā ar pieaugušajiem novākuši nodegušā kroga drupas un iestādījuši šodien redzamo birzīti autoostas tuvumā.

Uz mūžu prātā paliekošs notikums trīsdesmito gadu beigu skolēniem un pieaugušajiem liteniešiem ir īsā satikšanās ar Valsts Prezidentu viņa brauciena laikā uz pamatskolu izlaidumiem Pededzē un Alūksnē 1938.gada maija pēdējā svētdienā. Kārlis Ulmanis Gulbenē ierodas sestdienas pievakarē, pilsētas un novada atbrīvošanas gada-dienas priekšvakarā, ar speciālvilcienu no Rīgas. Savu tālākbraucien-u pa Ziemeļvidzemi ar automašīnu Prezidents uzsāk svētdien pus-septiņos no rīta.

«Brīvā Zeme» 30. maijā, «Gulbenes balss» 3.jūnijā plaši apraksta vē-rienīgo sagaidīšanu un pavadīšanu. Ir 2 mazu meitenīšu kaisītie ziedi «mazās valsts lielā saimnieka» ceļā, ir daudz oficiālo personu apsveiku-ma vārdu, Valsts un organizāciju karogu. Klāt ir visas tuvējās aizsargu nodaļas, 14 apkārtnes mazpulki, skauti, ļaužu simti pilsētas ielās.

«Brīvā Zeme» raksta: «Cauri goda vārtiem pie pilsētas robežas garā automašīnu virkne ar Prezidenta mašīnu priekšgalā, no kuras viņš, kājās stāvēdams, sveicināja sapulcējušos, braucienā devās uz Liteni. Pie visām mājām ceļmalā svētdienas drānās paceltām rokām stāvēja arāji, kuru sazēlušie un iekoptie lauki iepriecināja Preziden-tu. Pie visiem tiltiem, visās krustcelēs stāvēja aizsargi. «Stāviet savā vietā kā vīri! Labi ir gājis un labi ies,» teica Prezidents Litenes pa-gasta vecākam Švūkstam pie Litenes pagasta nama, kur brauciens uz brīdi apstājās.»

Te acimredzot arī atmiņās pieminētā Kārļa Ulmaņa saruna ar «Spe-ģu» rentnieku Otto Aleksi, liteniešiem pazīstamā Daiņa Alekša tēvu. Ulmanis viņu uzmundrinājis un apsolijs palīdzēt tikt pie savas zemes. Solīto Prezidents arī izpildījis. Drīz var veidoties «Sakārņu» jaun-saimniecība. No pagastmājas apmēram kilometru garš ceļš līdz skolai.

«Par ģenerāli Balodi Litenes nometnēs gan neesmu dzirdējusī. Ulmani gan mēs pie skolas sagaidījām ar ziediem un dziedājām: «Sveiks, tautas vadon!» Viņš vaļējā mašīnā brauca garām. Mēs pilnu mašīnu piesviedām ar ziediem.» Ceļmalā iepretim skolai mašīna ap-stājusies. Nekāda gara runāšana nav bijusī. K.Ulmanis no mašīnas nav izkāpis. Stāvējusī aizsargu goda sardze.

Cits litenietis atceras: «Cauri Litenei K. Ulmanis brauca, ja nemal-dos, agrā pavasarī. Laikrakstos, arī « Brīvā zemē», bija fotogrāfijas un saruna ar Otto Aleksi – liteniešiem pazīstamā Daiņa Alekša tēvu. Ul-manis uzmundrinājis un apsolijs palīdzēt tikt pie savas zemes. To arī izpildījis.» Šodien astoņdesmitgadīga liteniete no tā laika atceras K.Ulmaņa atbraukšanai par godu balti krāsotos ceļmalas koku stum-brus cilvēka augumā.

Sakarā ar šo vizīti pieminams, ka Valsts Prezidenta sekretariātā par darbvedi kādu laiku strādājis Litenes «Lazdās» dzīvojušais Otto Lapiņš, Lāčplēša ordeņa nesējs.

Neatkarīgās Latvijas laikā Litenes skolā strādājuši seši skolotāji. Var apgalvot, ka skolotājs dzīvo tik ilgi, kamēr dzīvi ir viņa audzēkņi. Nu jau aizsaules ceļus staigā liela daļa šī laika ilggadējo skolotāju Alfrēda Kupuršmita – Kalves, Otilijas Kupuršmites – Kalves, Elzas Nikānes, Borisa Cepuriša audzēkņu.

Šo skolotāju vārdi maz vairs izsaka šodienas liteniešu paaudzēm. Varbūt dzirdēti, sejas fotogrāfijās vecos albūmos redzētas, ne vairāk. Taču būtu negodīgi un netaisni stāstā par Liteni nepieminēt viņus, kuri savas dzīves piepildījumu un jēgu atrada ne tikai jauno liteniešu mācīšanās un audzināšanās, bet arī pagasta dzīves vispusīgā rosināšanās. Sākot ar Ernestu Brūniņu, ārkārtīgi plašs, atkal mūsdienām neraksturīgs ir Litenes tautskolotāja atvēziens savā pagastā. Skolotājs – lauksaimniecības biedrības, krājaizdevu sabiedrības, pagasta kultūras fonda bibliotēkas vadītājs.

Dažiem no viņiem pedagoģiskais darbs Litenē iesniedzas arī periodos pirms un pēc Latvijas neatkarības.

Ilggadējākais no viņiem Alfrēds Kupuršmits – Kalve, kurš kopā ar savu nākamo dzīvesbiedri Otiliju Litenes skolā strādā vismaz no 1919.gada, kā to rāda paraksti to gadu liecībās. Viņš mācījis vācu un krievu valodas, ģeogrāfiju, glītrakstīšanu, dziedāšanu, īpaši pedantiskas prasības izvirzījis kaligrāfiskam rokrakstam: pareizai burtu formu veidošanai, slīpumam, uzspiedumiem. Un, ak vai, tam rakstītāja pirkstiņam, kas tika saliekts! Gulbenes novadpētniecības un mākslas muzejā glabājas skolotāja rūpīgi rakstītie audzināšanas, latviešu un krievu valodas mācīšanas kalendārie plāni 1950./51.mācību gadam. « Neģēli!» bija viņa bargākais nosodījuma vārds par nodarījumu. Visai bargs ir bijis skolotājs Kalve. Tieši šis skolotājs veidojis audzēkņiem daudzas dzīvei nepieciešamās praktiskās prasmes: koku stādīšanu, elementāru komercdarbību. Sirmi vīri šodien ar pateicību atceras, kā darbmācības stundās skolotājs mācījis siet slotas, vīt auklas, gatavot lāpstu kātus. Viņš vadījis skolēnu darbu Mežu dienās, veidojis skaidroto tradīciju katru gadu skolas izlaidumā stādīt kokus. Bijis ilggadīgs pedagoģiskās padomes sekretārs. Alfrēds Kalve vadījis pagasta kultūras fonda bibliotēku, darbojies krājaizdevu sabiedrībā.

Pateicoties viņam, nākamajām paaudzēm saglabājušās ziņas par dzejnieka, bērnu literatūras organizatora, 1905.gada revolucionāra Jūlija Dievkociņa darbību Litenē.¹¹⁰

Pazīstamā latviešu dzejnieka, trioletu meistara Kārļa Krūzes arhīvā glabājas Alfrēda Kalves no Litenes sūtītās vēstules, kurās viņš ietvēris paša savāktās Jūlija Dievkociņa skolēnu atmiņas: Kārlis Krūza

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

gatavojās rakstīt romānu par dzejnieku. Kāda vēstule datēta vēl ar 1958. gadu.

Alfrēdu Kalvi un viņa kolēģi Borisu Cepurīti Sibīrijas sniegos atceras un bieži, bieži piemin izsūtītais Paulis Grāvītis, par skolotāja doto gara stiprumu, ieaudzināto gribasspēku un izturību. Alfrēda Kalves dzīvesbiedre Otilija, skolēnu dēvēta par Očiņu, pasniegusi ticības mācību. Maza augumā, parasti ar tamborētu lakatu apsegusies, sirsnīga, gādīga, miļa – tāda viņa palikusi skolēnu atmiņās. Traģisks ir viņas dzīves nobeigums. Kad, atgriežoties no bēgļu gaitām, braucēji iet pie kādas akas, skolotāju sagaida karotāju viltīgi izliktā mīna.

Stingrā, prasīgā, reizē skolēnu atzītā un cienītā, ar iemācišanas talantu apveltītā matemātikas skolotāja Elza Nikāne spējusi cauri okupācijas gadiem saglabāt ne vien skolas karogu, bet arī atmiņas par tā laika Litenes skolu, daudz stāstot savai meitai Maijai. Vienmēr ar nevainojamu ārieni, gaumīgi ģērbusies, safrizēta. Skolotājas darbs – viņas mūža lielā mīlestība un arī lielā sāpe.

«Es gribēju sila zemi

Par ārisku padarīt»,

šīs domasietilpīgās tautas dziesmas rindas varētu būt skolotājas darba mūža kredo.

Gatavības apliecība Elzai Palameiks, vēlāk Nikāne

GATAVĪBAS APLIECĪBA

Valsts ģeogrāfijas vidusskolas pedagogiskā padome apliecina, ka Elza Otto Salameika, dzim. 21. maijā 1906. gada (t. i. mācību gada) rādās ģeogrāfijas mācīšanās rezultāti, kas atbilst 1924. gada 16. jūnijam un beigusi vidusskolas kursu pēc ģeogrāfijas tipa ar šādām sekmēm:

Tiešas mācība	labi	labi	(5)
Latviska valoda	labi	labi	(5)
Angļu valoda	labi	labi	(5)
Yacu valoda	labi	labi	(5)
Francu valoda	labi	labi	(5)
Krievu valoda	labi	labi	(5)
Latīņu valoda	labi	labi	(5)
Grīķu valoda	labi	labi	(5)
Vesture	labi	labi	(5)
Ģeogrāfija	labi	labi	(5)
Kosmogrāfija	labi	labi	(5)

Matemātika	labi	(4)
aritmetika	labi	(5)
alģebra	labi	(5)
geometrija	labi	(5)
trigonometrija	labi	(5)
analītiskā geometrija	labi	(5)
Fizika	labi	(4)
Kīmija, tehnoloģija	labi	(4)
Dabas zinātnes	labi	(5)
Sabiedriskās zinātnes	labi	(5)
Filozofijas teorija	labi	(4)
Zinātnu un mākslas vēsture	labi	(4)
Notiecināts	labi	(4)

Uz šādu mācības gada laikā un gada pārbaudījumu novērtēto sekmju pamata valsts ģeogrāfijas vidusskolas pedagogiskā padome 1924. g. 16. jūnijā sēdē nolēma izsniegt minētās Elzai Salameikai gatavības apliecību.

Pedagogiskās padomes priekšsēdētājs, direktors: *[Paraksts]*

Pedagogiskās padomes locekļi: *[Paraksti]*

Pedagogiskās padomes sekretārs: *[Paraksts]*

Skola uzstādīta 1924. g. 16. jūnijā

Kursu apliecība
Elzai Palameik

No dvēseles dziļēm nācis skolotājas sauciens saglabāt cilvēcību laikā, kad visapkārt cilvēcības tik maz. Tas izskan vācu laikā rakstītajā Mātes dienas uzrunas uzmetumā, ko veido uz mazām lapiņām Rīgas vilcienā ar zīmuli rakstītas rindiņas. Ne tikai tur, visā Skolotājas darba mūžā viņa cīnījies par cilvēcību cilvēkā.

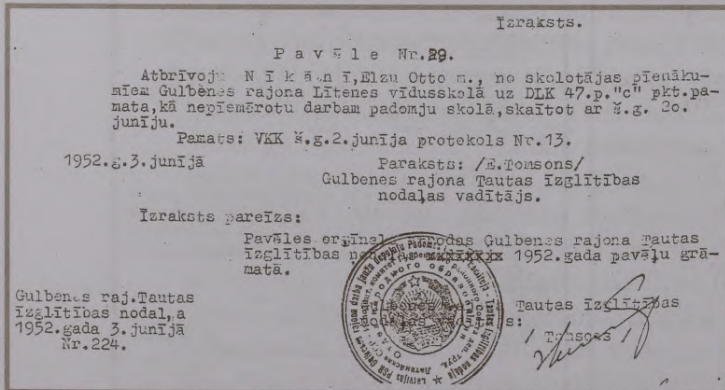
Par savu māti stāsta Maija Puriņa.

«Elza Nikāne, dzim. Palameika, strādāja par skolotāju Litenes 6-klasīgā pamatskolā, vēlāk Litenes vidusskolā no 1929. gada rudens līdz 1952. gada pavasarim.

Viņas dzīves būtību raksturo vārdi, ko pati izvēlējusies Litenes skolas karogam: «Turi darbu svētu un sirdi skaidru», bet atieksmi pret skolotājas darbu – ieraksts Rīgas Pedagoģiskā institūta karogā, ko tieši viņas kurss 1926.gada pavasarī dāvājis institūtam:

Garām gāju sila malu,
Āboliņu dēstidams:
Es gribēju sila zemi
Par ārisku padarīt.

Pavēle par Elzas Nikānes atbrīvošanu

Atestācijas komisijas atzinumu 1952. gada pavasarī – vērtēt Elzu Nikani kā nepiemērotu darbam padomju skolā viņa diemžēl uztvēra kā nepiemērotu darbam skolā vispār, tādēļ arī nespēja cīnīties par savām tiesībām, bet izbrida pārdzīvojumu un grūtuma jūru daudzu gadu garumā, lai dzi-

ves novakarē tomēr spētu ar smaidu teikt sirdij tik tuvā Friča Bārdas vārdus –

« Kas sapnim ar visu būtību tic,
To sapnis visbeidzot atpestīs.»

Nosūtu saglabātu dokumentu kopijas, kā arī pārrakstītu vēstules uzmetumu Rīgas Pedagoģiskā institūta kursa biedram, no kura bij saņēmusi uzaicinājumu aprakstīt savu dzīvi un darbu. Šo vēstuli viņa neaizsūtīja, jo nebij viņas dabā sevi atklāt, uzrakstīja tikai atbildes uz atsūtītajiem anketas jautājumiem. Es tomēr uzdrošinos to Jums nosūtīt kā liecību par kādas tautskolotājas darbu viņas dzimtajā pagastā.

6.02.03.

Ar cieņu Maija Puriņa»

Par skolotāja darbu kā mūža lielo mīlestību, par sirds sāpēm un rūgtumu, kad piespiedu kārtā iemīļotais darbs jāatstāj, liecina Elzas Nikānes nenosūtītā vēstule klasesbiedram Rīgas Skolotāju institūtā Reinholdam Baumanim.

«Mans klases biedri Reinhold Baumani!

Pateicos par uzaicinājumu ņemt daļību Rīgas Skolotāju institūtā beigušo salidojumā. Nevarēšu tur ierasties. Bet gribas ar jums dalīties sāpēs, ko ir jutusi mana sirds daudzus, daudzus gadus. Vienmēr rudenī skolas sākšanos sagaidīju kā svētkus. Man to prieku atņēma.

Viena no vislaimīgākajām mana mūža dienām bija tā, kad, izturējusi konkursu iestāju pārbaudījumos, guvu tiesības mācīties Rīgas Skolotāju institūta pēdējā klasē. Jau no mazām dienām mana vēlēšanās bija kļūt par skolotāju. Atceros jūs, visus savus klases biedrus. Redzu mūsu gaišo klasi, kā mēs tur sēdējām plašajā telpā pie baltajiem galdiņiem. Atceros pasniedzējus, kas vai katru dienu rakstīja prātā un sirdī vārdus: jo bērnos mūsu nākotne. Tas man pavēra durvis uz bērnu sirdīm un mācīja redzēt katrā manā audzēknī cilvēku. Prātā paturēju direktora vairākkārt teikto: «jo, kas bez drebuļiem iet klasē, ar drebuļiem nāk ārā.» Man nebija grūti strādāt skolā. Ja pavasarī priecājos par brīvdienu sākumu, tad vēl jo gaišāks likās rudens ar jaunā skolas gada sākumu. Vasarās centos pabūt kāds skolotāju kurssos, ņemot vērā kādus priekšmetus nākamā gadā vajadzēs mācīt.

Atskaitot trīs pirmos darba gadus, visu laiku strādāju Lītenes pamatskolā. Kara laikā bija izpostītas skolas telpas mūsu tuvākajās vidusskolās Balvos un Gulbenē. 1944.gada rudenī sākām strādāt savas skolas telpās arī ar visām vidusskolas klasēm, kur mācījās visas apkārtnes bērni. Mācīju matemātiku no 5. līdz 7. klasei. Kad jau bija nostrādāti 8 gadi pēc kara, kad iepriekšējā gadā biju sekmīgi beigusi matemātikas skolotāju kvalifikācijas celšanai rīkotos kursus Rīgā, mani no darba atbrīvoja. Nebiju ne pirmā, ne vienīgā skolotāja mūsu rajonā, ar ko tā izrikojās. Gulbenes rajona atestācijas komisijas sēdē nolēma nedot man padomju skolotājas nosaukumu, bet darbā atstāt. Pēc šī sēdes ar mani personīgi runāja Izglītības ministrijas pār-

stāvis, kas tur darbojas šīnī komisijā. Viņš teica, lai es ar šo lēmumu nesamierinoties. Manās rokās esot trīs tādi trumpji, kas reti kam gadoties visi vienās rokās. Viens no tiem nosauktajiem trumpjiem: par darbu tikai labas atsauksmes. Bet kur es meklēju, visur mani strupi noraidīja. Samierinājos ar lēmuma daļu: «darbā atstāt». Mani brīdināja arodbiedrības pārstāvis, ja es neko nedarišot, atlaidišot. Esot dots rikojums konfliktu komisijai. Ko lai daru? Atbildēja kaimiņu skolas skolotājs. Lai izņemot savus dokumentus, pārejot pāri kādai upītei un mierīgi strādānot tālāk. Neklausīju. Atlaida. Mans noziegums: dažus gadus biju aizsardze. Ieņēmusi vadošu posteni un to slēpusi. Aizsardzes savu darbību izbeidza līdz ar padomju varas atjaunošanu 1940.gadā. Par darbību turpmākajos gados nekādu pārmetumu nebija.

Man sākās smags laiks, tik baigs, ka grūti atcerēties. Bet viss jau mainās, nekās nestāv uz vietas. Dzīst visas brūces.

Abi mani bērni izauguši par labiem cilvēkiem. Esmu izauklējusi piecus mazbērnus. Kad pavasarī smaida logā silti saules stari, no zemes spraucas zaļie asni, likst ziedos plūmītes un ābelītes, man gribas teikt: ja kāds grib redzēt laimīgu cilvēku, lai skatās uz mani. Ja vien veselība nebūtu sašķobījusies.

Sveicinu visus manus klases biedrus, 1926. gada Rīgas Skolotāju institūta absolventus.»

Vietā pateikt, ka vēl agrāk no darba tiek atbrīvota Litenes skolotāja Vanda Brūniņa, jo viņas brālis, zemnieks, 1949.gada 25.martā deportēts.

Nozīmīgas liecības par laiku un cilvēkiem sniedz meitas rūpīgi glabātie daudzie skolotājas Elzas Nikānes izglītības dokumenti

Valkas vidusskolas nākamajai skolotājai izsniegtā gatavības apliecība ir zīmīga ar to, ka to paraksta trīs litenieši : direktors Jūlijs Brūniņš, skolotājs Aleksandrs Upītis, Izglītības ministrijas pārstāvis, skolu virsvaldes direktors Reinis Liepiņš.

Savukārt Rīgas Skolotāju institūta izsniegto apliecību paraksta direktors Ludis Bērziņš, starp skolotājiem ir Fricis un Ludvijs Adamoviči.

Par neatkarīgās valsts izglītības politiku un virzību liecina ieraksts apliecībā zem iegūtajiem zināšanu vērtējumiem: « Bez tam audzēkņus iepazīstināja ar higiēnu, pilsonisko audzināšanu, lauksaimniecību un kooperāciju».

Skolotāju institūts ir izsniedzis apliecību par mācību iestādes apmeklēšanu un beigšanu ar noteikumu, ka vismaz pusgads jānostrādā Latvijas skolā. Pēc tam Izglītības Ministrijas Skolu departaments izsniedz apliecību par pilntiesīga pamatskolas skolotāja tiesību ieguvī, pamatojoties uz skolotāju cenzēšanas komisijas protokolu.

Ne skolas, ne pagasta trīsdesmito gadu vēsture nebūtu pilnīga bez Borisa Cepuriša pieminēšanas.

Viņš – skolas pārzinis no 1936. – 1944. gadam, mācījis dziedāšanu, kopā ar 15 Litenes kora dziedātājiem piedalījies Neatkarīgās Latvijas pēdējos Dziesmu svētkos Daugavpilī 1941.gada jūnijā.

Apbrīnojama ir viņa neparasti daudzpusīgā un enerģiskā darbība pagastā: viņš ir gan krājaizdevu, gan lauksaimniecības sabiedrību, gan pagasta apvienoto biedrību Tautas nama valžu priekšsēdētājs, pieaugušo kora diriģents. Tāpat kā Sergejs Duks beidzis Rīgas garīgo semināru. Viņa personības būtiska iezīme – saskarsmes un sadarbības prasmes ar skolēniem, vecākiem, Litenes sabiedrību.

Jau iepriekš pieminēts ilggadīgais skolotājs, skolas pārzinis no 1922. 1934.gadam, Edgars Brūniņš – Ernesta Brūniņa dēls.

Garu augumu, staltu stāju. Iecienīts mūžībā aizgājušo liteniešu izvadītājs. Bijušie audzēkņi pāri gadiem atceras skolotāja ārkārtīgi kaligrāfisko rokrakstu. Katru skolas nedēļu pirmdienās Edgars Brūniņš sāk ar kopēju rīta lūgšanu, ar lūgšanu sestdienās beidz Dieva gādībā aizvadīto darba cēlienu.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē un četrdesmito gadu pašā sākumā par latviešu valodas un literatūras skolotāju Litenē strādājusi latviešu noveles un stāsta meistara rakstnieka Jāņa Ezeriņa atraitne Antonija Ezeriņa, dzimusi Erdmane. Apbrīnojama ir viņas personības pievilcība. Pēc daudziem pagājušiem gadu desmitiem, iztaujāti par savu skolas laiku un prātā palikušajiem skolotājiem, tik daudzi litenieši pirmo piemin viņu – Ezeriņkundzi. Tieši tā. Par viņu interesanti stāsta Maija Puriņa, skolotājas Elzas Nikānes meita, balstoties uz mātes stāstīto.

«Cik atceros no mammas stāstītā, Ezeriņa Litenē nokļuvusi Ulmaņa laika sākumā, kad skolotāji, kas uzskatīti par kreisi noskaņotiem, pārvietoti uz citām skolām, lai viņu reputācija neciestu uzskatu maiņas dēļ. Kāds Ezeriņai sakars ar kreisajiem, gan nezinu, domāju, ka nekāda. Litenes skolā pirms viņas latviešu valodu mācījis skolotājs Ozoliņš, kas aizlaists pensijā.

Skolai Ezeriņas laiks ir bijis ļoti nozīmīgs, to esmu dzirdējusi gan no tā laika skolniekiem, gan mammas. Viņas zināšanas un izpratne nav bijusi salīdzināma ar citiem, stundas bijušas ļoti interesantas. Viņas mīļākais dzejnieks bijis Rainis. Ezeriņa bijusi arī dakters internātā saslimušiem bērniem, pratusi sniegt pirmo palīdzību, skolā bijis liels Sarkanā Krusta pulciņš.

Atcerēdamās Ezeriņu, mamma teica, ka tas bijis dziļas intelīgenes Cilvēks, pilnīgi brīvs no mietpilsonības. Dzīvoklis viņai bija skolas otrajā stāvā no trepēm pa kreisi – maza virtuve un diezgan liela istaba.

Iespējams, ka Litenē viņa jutās diezgan vientuļa. Dažkārt viņa, cepeškrāsni izcepusi kartupeļus, paņēmusi tos lielā priekšautā, ienāca pie mums pavakarēt. Mums bija gotiņa, tātad kaut kas pavalgam, un vakars pagāja nesteidzīgās, interesantās sarunās. Vācu laikā, kad

Skolotājas Ezeriņas vadītais Sarkana Krusta pulciņš.

Skolotāja 2. rindas vidū.

Foto no J. Antmaņa albūma

visiem bija grūti, Ezeriņai bija kaziņa. Meita Rūta studēja Rīgā, kur tolaik bija ļoti grūti ar iztikšanu. Tad nu Ezeriņa no kaziņas piēna vārīja mērces, nesa tās uz nakts vilcienu. Rūta tās saņēma no vilciena pavadoņa. Viņa teikusi, ka reti kādam studentam ir tik labas pusdienas – uz maizes uzsmērēta šī mērce.

Vēl man kādas atmiņas par Ezeriņu un kaziņu. Mēs, mazie bērni, kādreiz sadomājām iet pie viņas ciemos. Skolotāja uzņēma mūs ļoti laipni. Apsēdināja, parunājās un uzcienāja ar kazas pienu, ko ielēja ļoti skaistos trauciņos (vai nu tie bija olu trauciņi vai mazas glāzītes.) Ja nu par prasmi uzcienāt, tad man jāatceras ciemošanās pie Ezeriņas pēc kara, kad viņa dzīvoja Mežaparkā mazā maziņā dārza mājiņā. Viņas ar mammu ilgi runājās. Uzcienāja viņa mūs ar skaisti sagrieztu melno formas maizi (t.s. buhanku), maizītēm virsū uzlikts biezpiens, kafija, kāda nu toreiz bija. Bet galvenais – viss bija skaists, pat svinīgs, bez kādas atsaucē uz grūtiem laikiem. Šo Ezeriņas prasmi mamma daudzkārt atcerējās. Kā redzat, man ir tikai tādas maza bērna atmiņas, mamma gan būtu varējusi daudz stāstīt. Tagad vienīgi tie, kas bija Ezeriņas skolnieki.»

Cinoties ar garajā dzīvē iemantotajām slimībām, pāri gadu desmitiem ļoti cienīto un mīlēto skolotāju vēl šodien atceras arī viņas skolniece Emilija Sirmā:

«Pazīstamā latviešu rakstnieka Jāņa Ezeriņa dzīvesbiedre Antonija Ezeriņa, enerģiska un zinoša, vecākajās klasēs pasniedz latviešu un vācu valodas. Viņa māca mums spēlēt teātri. Atceros, kā pirmo iestudējam man nezināma autora «Bērza dienu», tad Jūlija Lāča «Mazo Dagu», pēc tam Annas Brigaderes «Sprīdīti» un «Lolītas brīnumputnu». Visus tērpus prinčiem un princesei skolotāja gatavoja pati. Mēs, mazās meitenes, centāmies palīdzēt, cik vien spējām un pratām.

Visus sava laika skolotājus atceros vēl šodien. Sešas ziemas, diendienā kopā nodzīvotās, mūžā nav aizmirstamas.»

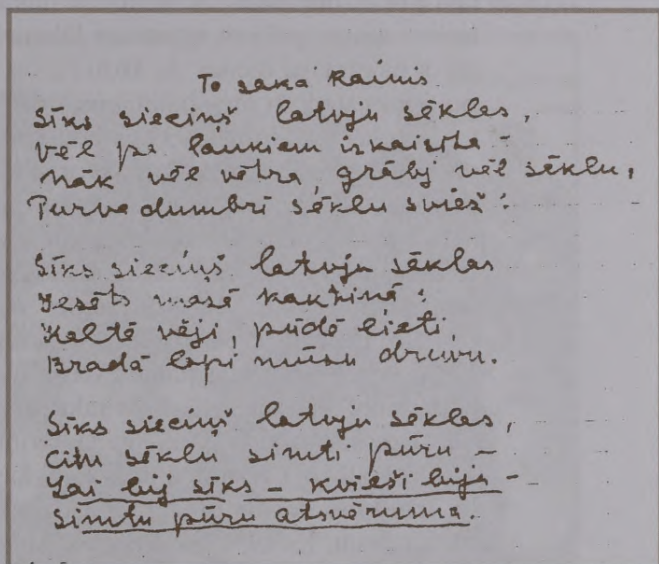
Ar garu mūžu nodzīvojušam vīram neraksturīgu emocionalitāti, pāri plūstošu sirds siltumu pēc vairāk nekā 60 gadiem viņu atceras to dienu skolnieks.

«Nav tādu pateicības vārdu, ar kuriem varētu raksturot un novērtēt viņas veikumu. Viņu visi sauca par Ezeriņkundzi, iesauku viņai nebija. Lai viņu raksturotu, būtu nepieciešama vesela grāmata. Ārkārtīgi sirsnīga, ļoti iejūtīga skolotāja.

Tā ir skaistākais cilvēks, kāds jebkad ir dzīvojis un strādājis Litenē. Tas, ko viņa deva mums, jaunažiem liteniešiem, nav ne aprakstāms, ne izstāstāms, bet tas paliks mūsu atmiņās, kamēr vien mēs būsim pie dzīvības.

Ja vien būtu vēl iespēja, es ne mirkli nekavētos un nekautrētos nomesties ceļos un nobučot viņas kāju pirkstus. To, ko viņa man devusi kā skolotāja, to zinu tikai es viens. Žēl tikai, ka arī tādi cilvēki tiek aizmirsti. Žēl.»

Skolotājas Ezeriņas rokraksts.
Fragmenti no vēstules

Skolotāja audzēkņu vidū

Un vēl Valda Magones vārdi: «Sevišķu pateicību es izsaku Ezeriņkundzei, kuras darbs ar mums bija grūts, jo ne vienmēr bijām sagatavojuši uzdevumus. Šī skolotāja nekad nebārās, bet centās iestāstīt, ka tas mums pašiem vajadzīgs Divniekus centās nelikt, atstāja sagatavot nākamajai dienai. Ar šādu rīcību viņa bija panākusi milzīgu cieņu, viņas uzdoto mēs baidījāmies nesagatavot.»

Skolas izlaidumā 1939.gada 29.maijā Izglītības Ministrijas pārstāvis Rīgas apgabaltiesas prokurors A.Karčevskis pasniedz skolotājai Ezeriņai piešķirto Atzinības Krusta nozīmi par nopelniem izglītībā. Viņa togad arī izlaiduma klases audzinātāja. Skolotāja meistarīgi spēlēja klavieres. Viņas darbības gados tiek sagatavotas neskaitāmas skolēnu teātra izrādes. Tradicionāla ir ikgadējā Ziemassvētku luga.

No 1922. – 1934. gadam skolotāja strādājusi Praulienā, bet no 1934. līdz 1944. gada jūlijam - Litenē. Pēc kara, cik zināms, vismaz kādu laiku strādājusi Rīgā. Ar rakstnieku apprecējusies 1916.gadā. Jānis Ezeriņš miris 1922. gadā. Viņu meita Rūta (1920.14.IV – 1997.26.VII) ir pazīstama tulkotāja, kas latviskojusi galvenokārt Džeika Londona stāstus un romānus, kā arī Bernarda Šova lugas. Ir pamats domāt, ka 1934.gadā notiek Antonijas Ezeriņas atgriešanās Litenē, ka viņa ir 1916.gadā uz laiku ievēlētā Litenes skolas 3.skolotāja. Jānis Ezeriņš šajā laikā ārstējas sanatorijā Abhāzijā un pēc tam kādu laiku uzturas Maskavā. Iespējams, ka redzētā un piedzīvotā iespaidā skolotāja trīsdesmitajos gados skolēniem rāda 1916.gadā Pededzē noslikušā vācu karavīra kapu.

«Labais skolotājs,» pārlūkodami sava skolas laika fotoattēlus, skolotāju, skolas pārzini no 1934. līdz 1936.gadam, Pēteri Balceru ir vērtējuši vairāki litenieši. Tā pati sirmā māmuļa atceras: «Jauns, enerģisks, tikko beidzis institūtu, viņš atnāca uz Liteni. Skolā notika lielākas pārmaiņas. Tiek iegādātas klavieres. Līdz tam skolotājs Ozoliņš spēlēja ērģeles un vijoli. Tagad bērni, kam interesēja, varēja mācīties klavierspēli. Tiek ierīkots sporta laukums. Bērniem nodrošinātas siltas pusdienas, vēlāk arī pārējās ēdienreizes. Katru pavasari rīko Meža dienas.»

Priecīgs notikums mums bija, kad skolotājs apprecējās. Pirmdienas rītā uz lūgšanu ieradās viņi abi ar jauno sieviņu. Mēs, skolēnu koris, sagaidījām ar kāzu maršu. Pēc tam visus skolēnus pacienāja ar konfektēm.»

Skolotāju attieksmi, viņu patiesu ieinteresētību audzēkņu likteņos raksturo saglabājušās ziņas par skolēnu ēdināšanu trīsdesmitajos gados.

Vēsturisku ieskatu kopēdināšanas attīstībā skolā sniedz kāds pie raksts Gulbenes vēstures un mākslas muzejā. Cara laikā koptgalds nav bijis. 1914. – 1916. gados skolas apkalpotāja pieņēmusi no sko-

Skolas kopgalds 1934.–1936. gados. No kreisās: skolotāji
A. Kalve, E. Nikāne, P. Balcers, O. Kalve, A. Ezeriņa.

Foto no L. Gagaines albūma

lēniem produktus, rītos vārījusi piena putras, pusdienās – sausus kartupeļus. Skolas pārzinis un skolotāji šajā lietā nav iejaukušies. Laikā no 1917. līdz 1927. gadam kopgalda nav. Tas iekārtots 1927.gadā, kad kopēdināšanā piedalās 40 –50 skolēni. 1930. – 1931.gadā kopgalda nav, jo vecāki nav apmierināti ar tā vadišanu.

1932.gadā kopgalds atjaunots, pasniegtas pusdienas ar vienu ēdienu, dalībnieki – ap 50 skolēnu.

Par ļoti garšīgiem ēdieniem kopgaldā gādājusi bijusi ilggadējā barona virēja. 1936.gadā pusdienas ēd ap 110 skolēnu, ēdina 4 reizes dienā. 1937.gadā pamatskolas padome nodibina trūcīgo skolēnu ēdināšanas fondu. Šajā gadā pabalstu saņem 35 skolēni. Ap 1934. – 1935.gadiem pabalstīti 20 skolēnu.

Skolas padome nolemj lūgt visām Litenes pagasta valsts un pašvaldības dienestā sastāvošām personām vienu procentu no algas ziedot trūcīgo skolēnu ēdināšanai. Šādā labdarībā ar 1937.gada 1.februāri līdz mācību gada beigām iesaistās visi skolotāji.

Pirmajā pusgadā trūcīgo bērnu ēdināšanas fondā naudu ieskaitījuši:

Dzirnavu īpašnieks S.Kambala	Ls 50
LU profesors litenietis E.Balodis	Ls 20
Skolotājs A.Kupuršmits	Ls 7,40
Pagasta darbvedis	Ls 7,32

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

Skolotāja A.Ezeriņa	Ls 6,32
Skolotājs B.Cepurītis	Ls 6,12
Skolotāja O.Kupuršmite	Ls 5,22
Pārzinis P.Balcers	Ls 5
Skolotāja E.Nikāne	Ls 4
Pasta vadītāja M.Aužiņa	Ls4
KOPĀ	Ls 116,14 1101

Lidzcilvēku rūpes par trūcīgākajiem pagasta iedzīvotājiem šajos gados izpaužas arī vēl citādi.

1938.gada 8.maijā Gulbenes draudzes Litenes nodaļas Dāmu komiteja sarīko kristības trūcīgo draudzes locekļu bērniem. Pēc mācītāja A.Cimdiņa vadītās ceremonijas dāmas sarīkojušas ģimenes dienu.

Rakstot šīs rindas, neatstājas doma, cik tomēr bezkaislīgi mēs izturamies pret cilvēka aiziešanu, mūžīgo prombūtni. Tu vari būt. Tu vari nebūt. Tu vari aiziet. Tu, kam bija sava noteikta vieta, noteikta loma šajā dzīvē. Pēc nākamās ausmas mēs tāpat celsimies un iesim tālāk ar savu rūpi, savām dziņām, nemieru un trauksmi. Ikdienībā nogrims mīlestības apliecinājumi atvadu vārdos, solījumi mūžam neaizmirst. Tikai nedaudzi katru no mums patiesi neaizmirst.

Ar šīm rindām es aizmūžā sveicinu garumgaro Litenes skolotāju rindu, šos pašai dziedīgus gara dārzniekus, kas milējuši Liteni, skolas rudenus un pavasarus, sargājuši un vairojuši gaismu tajā, uz šīs zemes piepildījuši savu mūžu gan krievu cara, gan Neatkarīgās Latvijas, gan padomju impērijas laikā. Vismaz 12 no viņiem mūža mājvietu raduši Litenes kapos: Edgars Brūniņš, Otilija un Alfreds Kalves, Lūcija Kupče, Vanda Brūniņa, Pēteris Pinne, Alfreds Rudzītis, Otto Ozoliņš, Pēteris Seļickis, Erna Antmane, Mirdza Reibāne, Ruta Palameika.

Te nav pašu pirmo pagasta skolotāju: jauna, tikai 1930.gadā ierīkota ir Litenes kapsēta. Zemē un aizmirstībā iegrimusi, tuviniekiem aizejot, jau viena otra no šīm kopiņām. Diemžēl šobrīd pagastā vēl nav gara darbinieku godināšanas un atcerēšanās tradīciju.

Lai kaut nedaudz tiek pavilkts aizmirstības aizkars dzīvēm, kas šeit, Litenē, ritējušas pirms mūsējām !

LITENES PAMATSKOLAS SKOLOTĀJI NEATKARĪGĀS LATVIJAS GADOS

Mācību gads	Pamatojums
1919./1920.	Pārzinis Aleksandrs Upītis, Skolotāji: Alīdes Viksniņas liecība, izdota 1920. gada 5.jūnijā
	Alfrēds Kupuršmits (vēlāk Kalve), Otilija Nikāne (vēlāk Kupuršmite-Kalve), A.Dunke, E.Klotiņ
1920./1921.	Pārzinis A.Upītis Skolotāji: J.G.1920./21. mācību gada liecība, Z.Kubuliņas liecība
	(vēlāk – Kupuršmite-Kalve) A.Dunke,

Lītenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

- 1921./1922. A.Vanaga
Pārzinis A.Upītis Skolotāji: O.Nikāne
(vēlāk –Kupuršmite Kalve) A.Dunke,
A.Vanaga
Zelmas Kubuliņas 1921./22.
mācību gada liecība,
I.K. liecība
- 1922./1923. Skolas pārzinis Edgars Brūniņš
Skolotāji: O.Nikāne
(vēlāk Kupuršmite–Kalve) A.Vanaga,
A.Kupuršmits (vēlāk –Kalve),
Oto Ozoliņš, A.Dunke
Zelmas Kubuliņas 1922./23.
mācību gada liecība,
J.G. liecība
- 1923./1924. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Nikāne (vēlāk Kupuršmite –Kalve)
A.Kupuršmite (vēlāk Kalve), A.Vanaga,
O.Ozoliņš
Z.Kubuliņas 1924./25.
mācību gada liecība,
J.G. liecība
- 1924./1925. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
A.Vanaga, A.Kupuršmits (vēlāk Kalve)
O.Ozoliņš, Boriss Cepurītis
O.Nikāne -Kupuršmite
Z.Kubuliņas 1924./25.
mācību gada liecība,
J.G. liecība
- 1925./1926. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
A.Vanaga, A.Kupuršmits (vēlāk Kalve)
O.Ozoliņš, Boriss Cepurītis
O.Nikāne-Kupuršmite
Z.Kubuliņas 1924./25.
mācību gada liecība,
J.G. liecība
- 1926./1927. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite (vēlāk Kalve) A.Kupuršmits
(vēlāk Kalve,) A.Vanaga, O.Ozoliņš,
B.Cepurītis
Īdas Kalniņas apliecība
par pamatskolas beigšanu
1927.gada 3.jūnijā.
- 1927./1928. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits,
B. Cepurītis, O.Ozoliņš, A.Vanaga
A.Vanaga vēlāk izceļojusi
uz Ameriku
- 1928./1929. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B. Cepurītis,
O.Ozoliņš, A.Vanaga
- 1929./1930. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B. Cepurītis,
Elza Nikāne (bijusi Palameika), O.Ozoliņš
Pēc meitas Maijas Puriņas
rakstītā Elza Nikāne Lītene
strādājusi no 1929.gada
rudens līdz 1952.gada
pavasariem. Nomaina
A.Vanagu
- 1930./1931. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis,
E.Nikāne, O.Ozoliņš
- 1931./1932. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis,
E.Nikāne, O.Ozoliņš
- 1932./1933. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis,
E.Nikāne, O.Ozoliņš
- 1933./1934. Skolas pārzinis E.Brūniņš Skolotāji:
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis,
E.Nikāne
- 1934./1935. Skolas pārzinis Pēteris Balcers Skolotāji:
Antonija Ezeriņa, Elza Nikāne,
O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis
Gulbenes vēstures un
mākslas muzeja ziņas.
Šie skolotāji 1935.gada

- 9.aprīli laikrakstā «Brīvā Zeme» minēti kā ziedotāji Draudzīgajam aicinājumam.
Vēstulē L.L. A.Ezeriņa raksta, ka Litenē strādājusi no 1934.gada līdz 1944.gada 29.jūlijam. Nomaina pensijā aizgājušo latviešu valodas un literatūras skolotāju O.Ozoliņu.
- 1935./1936. Skolas pārzinis Pēteris Balcers Skolotāji: A.Ezeriņa, E.Nikāne, O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis
E.R. liecība par 1935./36. mācību gadu. P.Balcers 1936.gada 30.maijā kopā ar izglītības ministru A.Tenteli parakstījuši absolventei Veltai Prinkalnei izsniegto atzinības rakstu, bet J.K.1936.gada pavasarī izsniegto liecību kā skolas priekšnieks un 1.klases audzinātājs parakstījis B.Cepurītis.
- 1936./1937. Skolas pārzinis Pēteris Balcers Skolotāji: Elza Nikāne, A.Ezeriņa, O.Kupuršmite, A.Kupuršmits, B.Cepurītis – ziedotāji trūcīgo bērnu «Gulbenes Ziņu» 1937. gada 23.numurā minēti skolotāji ēdināšanas fondam. Turpat par 1937.gada izlaidumu, kuru vada P.Balcers.
- 1937./1938. Skolas pārzina vietas izpildītājs B.Cepurītis Skolotāji: A.Ezeriņa, E.Nikāne, O.Kupuršmite, A.Kupuršmits
E.P.liecība par 1937./1938. mācību gadu

Par skolēnu pārceļšanu nākamajā klasē
lēmumi pedagogiskā konference

- 1938./1939. Skolas pārzinis B.Cepurītis Skolotāji: A.Ezeriņa, E.Nikāne, O.Kupuršmite, A.Kupuršmits
E.P. liecība par 1938./39. mācību gadu, 1939.gada 29.maijā absolventu izlaiduma svinīgā akta programma, E.P. liecība
- 1939./1940. Skolas pārzinis B.Cepurītis reizē 3.klases audzinātājs; 1.klases audzinātāja Zenta Šteinberga Skolotāji: E.Nikāne, A.Ezeriņa, A.Kupuršmits, O.Kupuršmite
Maija beigās abi pēdējie iegūst uzvārdu Kalves
Atsevišķos gados īslaicīgi strādājuši skolotāji – aizvietotāji, tā skolotājas E.Nikānes dekrēta atvaļinājuma laikā strādājusi kāda Medne.
E.P. liecība. 1940.gada 2.jūnija absolventu svinīgā izlaiduma akta programma

Ļoti žēl, ka ne tajos gados, ne mūsdienās nav izveidojies paradums katram skolotāja, absolventa, pagasta sabiedriskā darbinieka

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

iestādītajam kociņam pievienot plāksnīti ar uzvārdu vai arī plānā iezīmēt kociņa atrašanās vietu. Tad mēs varētu iet pie Alfreda Kalves ozoliem un kļavām, Sergeja Duka bērziem, 1939.gada absolventu kļavas, 1940.gada skolas beidzēju ozola. Tad būtu piemiņas parks. Tie nav tikai barona ļaužu stādīti koki, kas šodien sveicina atnācēju. Koku šalkās - arī skolotāju mūži, vairāku paaudžu absolventu sapņi un vēlēšanās.

Arī neatkarīgās Latvijas laikā ne vienmēr pašvaldība rūpīgi ieklausījusies pagasta skolas vajadzībās. «Gulbenes Ziņas» 1929.gada 25.aprīlī raksta: «Litene. Viena no bagātākajām pašvaldībām ir mūsu pagasta pašvaldība, jo tai pieder prāvs skaits nekustāmu īpašumu. Tomēr, neskatoties uz to, pagasta valde mazu vērību piegriež skolai. Skolā skolnieku sēdekļi dažās klasēs ir pilnīgi nolietotojušies, tā kā skolniekam nav iespējams uz tiem sēdēt un veikt rakstu darbus.

Derētu pagasta pašvaldībai kaut reizi apskatīt šo «muzeja» inventāru un sacirst malkā.»¹¹

* * *

No neatkarības gados Litenē strādājošajiem ārstiem vecās paaudzes atmiņās visspilgtāk dzīvo Bencions Jakobsons, kas te praktizējis vismaz 1935.,1936.,1937.gados, kā arī vācu izcelsmes ārsts Kurts Vulfs jeb Vulfius laikā no 1939. – 1944.gadam. jaunie litenieši šajā laikā pasaulē nākuši ar «Kūšolās» dzīvojošās Minnas Palameikas svētību.

Pagasta vecākais Švūkstis jauniesaucamo vidū

Ilglaicīgākie pagasta vecākie neatkarīgās Latvijas laikā ir Jūlijs Brūniņš un Jūlijs Švūkstis.

J.Brūniņš dzimis 1894.gadā Litenes «Speģos», par kaujām Latviešu Strēlnieku pulkos apbalvots ar Jura Krusta 4. un 3. šķiru. Piedalījies leģendārajā kaujā Ložmetējkalnā. Latvijas atbrīvošanās cīņu laikā dienējis Vidzemes artilērijas pulka štābā. Agrarārreformas laikā bijis zemes komisijas priekšsēdētājs pagastā, saimniekojis «Imantu» mājās. Pagasta valdē strādājis no 1922.gada vismaz līdz 1928.gadam.

Pēc J. Brūniņa līdz 1939.gada vidum šo amatu ieņēma Jūlijs Švūkstis, dzīvojis Litenes «Auravā» 10 km attālumā no pagastmājas. Bieži uz darbu devies kājām. Cara laikā Krievijā mācījies un kādu laiku arī strādājis par muižas pārvaldnieku. Pamaza auguma, drukns. Pienākumu pil-dīšanā ar īpašu precizitāti nav izcēlies. «Pagasta vecākais Švūkstis kā parasti nav ieradies», sacīts kādā laikraksta informācijā par skolas iz-laidumu. Nepārspējams anekdošu un piedzīvojumu stāstītājs. Milējis būt liteniešu sabiedrībā gan kulšanas talkās, gan jauniesaucamo pa-vadībās. Nomainās pie pusdienu galda talcinieki, Jūlijs paliek, un

stāsts turpinās. Savu zemi pats nav apstrādājis, bet at-devis pusgraudniekiem. Mī-lējis staigāt ar bisi pa mežu un lauku, kopis bites.

Pēc J.Švūksta 1939. gada vidū par vecāko kļūst A.Ru-benis.

Latvijas laikā kādus ga-dus šo amatu ieņēmis arī kāds Pulkstenis.

Šodienas cilvēkam ir sveša tajos gados pastāvošā iedzīvotāju informēšanas jeb apziņošanas kārtība.

Zemnieku mājas ir sada-lītas desmitnieku iecirkņos jeb apgabalos. Pagasta algo-tais ziņnesis Otto Šmukiņš ar liteniešiem atmiņā palikušo sirmo zirdziņu apkārtrakstu ar pagastvaldes jaunākajiem

rikojumiem un norādījumiem izvadā desmitniekiem. Tie uzdod rin-das kārtībā saimniekiem iznēsāt apkārtrakstu pa pārējām deviņām mājām, prasot parakstu par iepazīšanos ar raksta saturu. Savukārt saimnieki māju apstaigāšanu visbiežāk uztic saviem pusaugu zēniem.

Sabiedrisko darbu veikšanai veido kļaušu budžetu. 1938.gadam pa-redzētas 840 zirdzinieku, 200 kājnietu kļaušu dienas par 4700 latiem.

Paziņojums Vējiņš Oto «Dobkalnos»

Kļaušu grāmatas Nr. I EKSEMPLARS. (Izsniedzams)

Paziņojums.

Vējiņš, Otto „Dobkalnos“

..... pagasta valde paziņo, ka pēc šī pagasta apstiprinātā kļaušu budžeta, 19 *38* g. Jums jāpilda sekošas kļaušas pagasta iekšējām vajadzībām:

1. zirdzinieku dienas, vērtībā à Ls *57* Kopā Ls *57*

..... kājnietu „ „ à Ls „ „ Ls „ „

Pavisam kopvērtībā Ls *57*

Ja Jūs vēlētos no kļaušām atpirkties, resp. kļaušas samaksāt naudā, tad par to Jums 14 dienu laikā, no šī paziņojuma saņemšanas dienas, jāpaziņo rakstiski pagasta valdei, (var arī uz šī paziņojuma) un kļaušu vērtība Ls *57* nomaksājama pagasta valdes kasē līdz *1. g. Jān. 1939. gada 1. jūnijam*

Ja līdz noliktam termiņam Jūs nebūsiat iesnieguši paziņojumu, ka vēlaties kļaušas samaksāt naudā, pagasta valde Jūs norīko kļaušu darbos.

Par kļaušu nepildīšanu pēc pagasta valdes rīkojuma, vainīgos sodīs ar naudas sodu līdz Ls 10,-, bet nepildītās kļaušas izdos par maksu uz nepildītajā rēķina par cenu, kāda katreizējais apstākļos būs iespējama.

Kļaušu pildītais var 14 dienu laikā no šī paziņojuma saņemšanas dienas celt iebildumus par šo kļaušu aprēķinu, iesniedzot sūdzību caur pagasta valdi pagasta padomei. Padomes lēmums pār-sūdzams 1 mēnesī laikā no paziņošanas dienas attiecīgām Miertiesnesim.

Otto Šmukiņš Pagasta sekretārs

..... Pagasta vecāks

Grāmatzīestuve AJS «ROTA» Rīp., Blaumaņa ielā 38/40 17804

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

1931., 1932. gadā pagasta policijas kārtībnieks ir Jānis Pulkstenis, pēc viņa – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Miķelis Karpiničs.

Šajā laikā un cauri gadu desmitiem un simtiem Litenē dzīvo kuplas, sazarotas dzimtas ar citur Latvijā maz sastaptiem uzvārdiem – Brūniņi, Palameiki, Kamenderi, Gagaiņi, Kamerūti, Švūksti, Šmukiņi, Puniņi, Viksniņi, Lesiņi.

Trīsdesmitajos gados sastopamie krieviskie vīriešu vārdi pie latviskajiem uzvārdiem apliecina apkārtnes zemnieku daļas pāriešanu pareizticībā 19. gadsimtā: Boriss un Sergejs Piekalniši, Boriss Cepurītis, Boriss Magone, Boriss Gaġainis.

Sergejs Duks gan nav dzimis Litenē.

Personvārdu vārdnīcā K. Siliņš min vīriešu vārdus, kas pirmoreiz doti Litenē. 19. gadsimta 4. ceturksnī te vīrietim pirmoreiz dots vārds Sande, bet 1978. gadā – Vintārs.¹¹² Vārdi Gintars un Vijārs Litenē doti jau pirms vārdnīcā norādītajiem gadiem. Konsekventi lietots vārds Ote, nevis Otto.

1937. gadā «Speġos» ir iekārtota tūristu apmešanās vieta. 1939. gadā Tūrisma nodaļa apstiprina jaunu tūrisma mītni «Birzmaļos» pie Voldemāra Upiņa – 2.5 km no stacijas.

Kopš 1920. gada Litenē pastāv hidrometeoroloģiskais postenis.

Bez Litenes pasta pastāv pasta palīgnodaļa «Ozolkrastos», kas apkalpo Auravas puses sētas un kas sūtījumus saņem Sitas stacijā. Tādēļ šodienas litenietim neparasti šķiet lasīt uz aploksnēm: «Aurava, pasta palīgnodaļa «Ozolkrasti», caur Situ.»

Liteniešu dzīvi šajā laikā, tāpat kā iepriekšējos gadu desmitos, veido ne tikai sabiedriski nozīmīgi notikumi, saimnieciskās un kulturālās darbības lielās līnijas.

Sadzeltējušas, jau putekļos irstošas seno laikrakstu lappuses stāsta arī par nomaļā malienas pagasta ļaužu ikdienu, mazajām traģēdijām un komēdijām. Kādu sakodis traks suns, kāda pusgraudnieka P dēls 1910. gadā, gaidot Galeja komētu, palicis traks. 1911. – 1916. – 1918. gadā vietējā pastā zūd korespondence, kavējas sūtījumi. 1928. gadā pagasta jaunatnes organizācijas «aktivists» no piensaimnieku sabiedrības piesavinās 2000 latu.

1934. gadā miklāinos apstākļos «Cinišu» saimniekam Oskaram Zālītem nodeg siena šķūnis.

1936. gada decembrī palaidnieki aplaupā Hāzes veikalu.

1929. gada jūnija karstumā vietējā saimnieka mēslu talcinieki, mājās braukdami, sākuši grēkot! Kāds precējies saimniekdēls iedomājies, ka brauc kopā ar savu sievu. Tomēr izrādījies, ka brauc kopā ar kaimiņu jaunkundzi, kura iesūdzējusi par precēta vīra mēģinājumu piespiest viņu izpildīt sievas pienākumu.

51 gadu vecā M. 1939. gadā ielej ģimī sērskābi R.V., kam 41 gads, jo viņš negrib precēt.

1939. gadā tā laika ārsti tomēr glābj «Jaunlešķu» strādnieku Kseveru Engēli, kuram mežā nozāģēts koks lauž galvaskausu.

1937.gadā Kārli un Ādolfu Kleinus soda par vistu zādzību «Liekalnos».

1929.gada janvārī papīrfabrikā koku pludināšanas laikā nozagti štenceļi.

Kāds malējs no «Fabrikas» dzirnavām aizbrauc mājās cita zirgā. Ir liteniešiem šajā savs «turku sultāns ar 2 sievām». Ir «brīvās mīlas priesteriene». Nespējnieku nama iemītnieka Kordona bērnieki pulcējas 3 reizes, jo pirmajās divās nav izrakts kaps.

Raibā Litenes dzīve, mierlaiku dzīve, kur «prieks ar bēdām kopā savērpts», dzīve ar spilgti izteiktu tendenci gadu no gada pilnveidoties, attīstīties, iet augšup.

* * *

Neatkarības laika latviešu zemnieka – litenieša darba un sabiedriskā rosība sasauca ar kādu citu rosmi netālu līdzās viņa laukiem un pļavām. «Un ikkatru gadu no maija mēneša līdz pat vēlinām rudens salnām Pededzes ličos leļpus Litenes muižai čaloja un dziedāja Mātes Latvijas dēli. Tuvējās lauku atmatās, upes krastos un mežu biežokņos kara mākā vingrinājās lielākas vai mazākas karaspēka vienības.

Poligona šaujamlaukā – Vidzemes un Latgales robeždaļā – dienās un arī naktīs klauzēja ne vien šauteņu sprādzieni, bet tos papildināja arī ložmetēju steidzīgās kārtas un lielgabalu dobās eksplozijas. Dažreiz šis troksnis izvērtās pat tik skaļš kā karā, un mierīgajiem lauku arājiem šķita, ka Litēnes nometne ir cīņai jau gatava un neatdos ienaidniekam ne pēdu Latvijas zemes. Šādu pārliecību pauda arī Latvijas valdības uzmundrinošie saukļi, kas skanēja tik iedvesmojoši: «Labāk stāvus mirt, nekā ceļos lūgties.»¹¹³

Kas nākotni gribot zināt, tam Ziemassvētkos ap pusnakti jānosēstot zem zirgu siles, tad zirgi runāšot un nākotni atklāšot. (34551, Litene).

Neiedomājamā, 1939.gada Ziemassvētkos neparedzamā nākotne!

Nekas no tā, kas skāris tautu, neiet garām šim novadam. Tieši otrādi, liekas, ka otrā pasaules kara un divu okupāciju režīmu izraisītie notikumi Litēnē īpaši intensificējušies, koncentrējušies.

«Audeņu raksts Balvos, Stāmerienē, Beļavā un Litēnē nav bagāts un sastāv pa lielākai daļai no krustiņiem un lodziņiem, krāsas drūmas un smagas.»¹¹⁴

Drūmas un smagas Litenei arī šī laika krāsas. Pārtraukti, samocīti, samudžināti tik daudzi liteniešu mūži.

Te 1939.gada rudenī nometināti internētie poļu virsnieki. Sācies 2. pasaules karš. Arī no Litenes baltvāciešu repatriācija 1939. gadā, kad no šejienes aizbrauc labais «vecais jaunskungs», diplomētais ārsts, bet visu mūžu aptiekā nostrādājušais, liteniešu tik mīlētais un cienītais

Konrādijs, «kuram vislabākās zāles pasaulē». Līdz ar viņu aizbrauc neprecētā māsa – «vecā aptiekas jaunkundze», «kurai baltie mati vienmēr copē.»

«Litenieši jau ārstu nemeklēja, pilnīgi uzticējās Konrādijam un viņa zālēm,» vēl šodien dzirdami vērtējumi.

«Konrādijs palīdzēja gan cilvēkiem, gan lopiņiem, jo vetārsta uz vietas Litenē nebija. Bija rajona vetārsts.»

Par savējo kļuvušā, tik cienījamā cilvēka aizsaukšana no Litenes šejeniešiem ir sāpīgs pārdzīvojums. Kāds jaunkareivis vēstulē uz mājām raksta par sapnī redzētajiem Konrādijiem, kam jāaizbrauc.

Ne viens vien litenietis tajās dienās jautājis iecienītajam aptiekāram: «Vai jums katrā ziņā jābrauc? Vai tiešām atstāsiet mājiņu?». «Jābrauc», bez šaubīšanās atbildējis Ādolfs Konrādijs. Paliek aptieka, «Tauriņu» mājas, viens no nedaudzajiem auto Litenē un atmiņas.

Šajā baltvāciešu ģimenē ir vēl otra māsa, kas nav strādājusi, bet reizi dienā kopā ar sunīti gājusi no «Tauriņiem» uz aptieku, un brāļa dēls Eriks, viens no labākajiem tā laika liteniešu sportistiem, futbolists un riteņbraucējs.

Par Konrādiju vēlēšanos mūžīgi palikt Litenē liecina aizņemtā lielā kapvieta kapsētas malā, kur atdusas viņu uzticamā kalpone Emmiņa. Iespiesta mazā istabiņā «Tauriņos», viņa ilgus gadus padomju laikā «sargā» kunga īpašumu, kā prombraucot tika vēlēts. Diviem dēliem un sievai līdzīgi uz Vāciju neaizbrauc liteniešu ārsts Vulfius vai Vulfs, kuru vecākie litenieši atceras bojātās acs dēļ. Vēlāk viņš pārceļas uz Rīgu, 1944.gadā nokļūst Šķirotavas cietumā.

Laikā starp 1939. un 1940.gada skolas izlaidumiem ilggadīgie Litenes skolotāji Otilija un Alfreds Kupuršmiti kļūst Kalves.

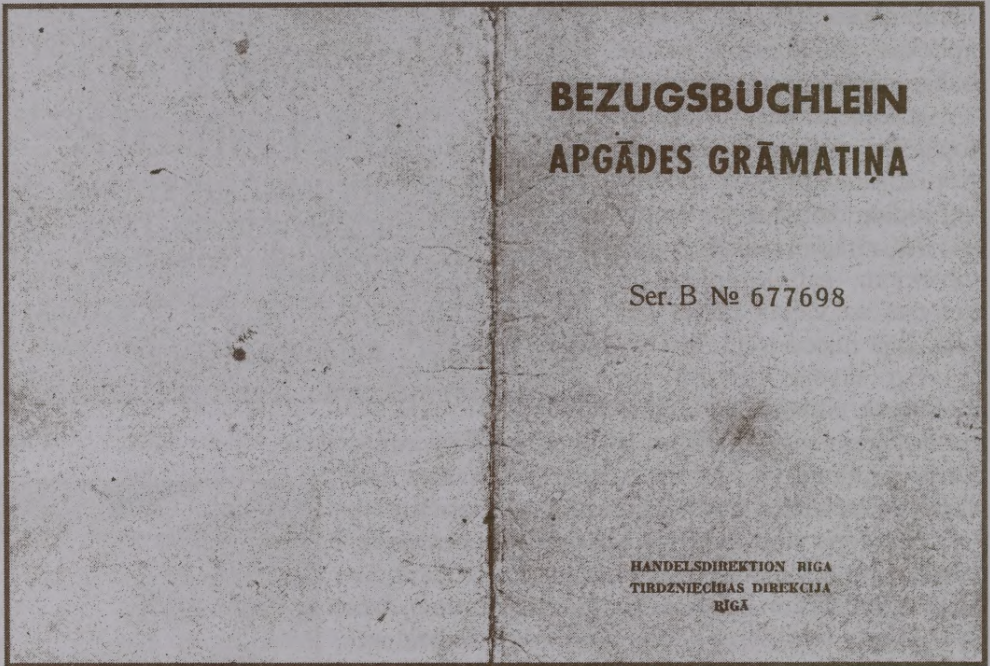
No šejienes vienas no vislielākajām deportācijām Latvijā 1941.gadā. Te iznīcināta neatkarīgās Latvijas armija. Uz Litenes zemes apmēram 200 ebreju iznīcināšana nacistu okupācijas laikā. Pēc traku-libās, nebēdā, dzīvošanu alku augstākā uzbangojumā pavadītas nakts, ko inspirējusi drūmās nākotnes nojausma un tuvās nāves ēna, leģionā

Pastkarte

Vācu okupācijas varas noteiktā apgādes kārtība

Eintragungen über Veränderungen des Wohnorts.
Atzīmes par dzīves vietas maiņu.

Eintragungen über die Aushändigung von Karten.
Atzīmes par kartiņu izsniegšanu normēto pretu iestādē.

Datum der Aus- händigung Izsniegšanas datums	Bezeichnung der ausgehändigten Karte Kāda kartiņa izsniegta	Serie und Nummer der Karte Kartiņas ser. un nr.	Behörde, welche die Karte ausgehändig hat Izsniedzēja iestāde
1942.g. 11.8	Pārternas	52 044680	PH
28. maijs	Schierkōnen		PH
9.12	Ziegenh.		PH
5.11.43	Pajūru k.		PH
20.11.43	Pārternas		PH
11.11.43	Pajūru k.		PH
1.12.43	Pārternas		PH
-	Pajūru k.		PH
18.10.43	1276. k.		PH
-	Zieme		PH

Datum der Aus- händigung Izsniegšanas datums	Bezeichnung der ausgehändigten Karte Kāda kartiņa izsniegta	Serie und Nummer der Karte Kartiņas ser. un nr.	Behörde, welche die Karte ausgehändig hat Izsniedzēja iestāde
1942.g. 11.8	Pārternas	52 044680	PH
28. maijs	Schierkōnen		PH
9.12	Ziegenh.		PH
5.11.43	Pajūru k.		PH
20.11.43	Pārternas		PH
11.11.43	Pajūru k.		PH
1.12.43	Pārternas		PH
-	Pajūru k.		PH
18.10.43	1276. k.		PH
-	Zieme		PH

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

dodas Litenes zēni. Tik līdzīga pēc laikabiedru atmiņām ir viņu aiziešana «Likteņa lūdimnieku» patiesajam un emocionālajam stāstam.

Vismaz 7 no viņiem par drosmi un varonību kaujās saņēms Dzelzs Krustu. Viņu vārdi starp vairākiem tūkstošiem jaunu latviešu zēnu vārdiem tiks minēti unikālajā Udo Inta Sietiņa grāmatā «Par zemi, ko milam. Latviešu dzelzskrustnieki», ko izdos 2005. gadā.

Arvids Bārda, dzimis 1923. gada 20. janvārī, dižkareivis, 19. divīzija, 43. pulks. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1945. gada 26. janvārī.

Jānis Dzērve, dzimis 1919. gada 9. martā, dižkareivis, 19. divīzija, 42. pulks. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1943. gada 11. decembrī. Kritis 1944. gada 24. janvārī.

Sandrs Eizāns, dzimis 1909. gada 14. martā kaprālis, 19. divīzija, 43. pulks. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1943. gada 1. septembrī. Kritis 1944. gada 10. augustā.

Jānis Nikāns, dzimis 1894. gadā, kapteinis 1. Rīgas policijas pulkā. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1944. gada 22. aprīlī. Miris 1978. gada 16. decembrī.

Verners Palemeiks, dzimis 1924. gada 1. novembrī, karavīrs, 19. divīzija, 42. pulks. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1945. gada 24. martā.

Valters Prinkals, dzimis 1921. gada 1. janvārī, karavīrs, 19. prettanku vienība. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1945. gada 30. martā.

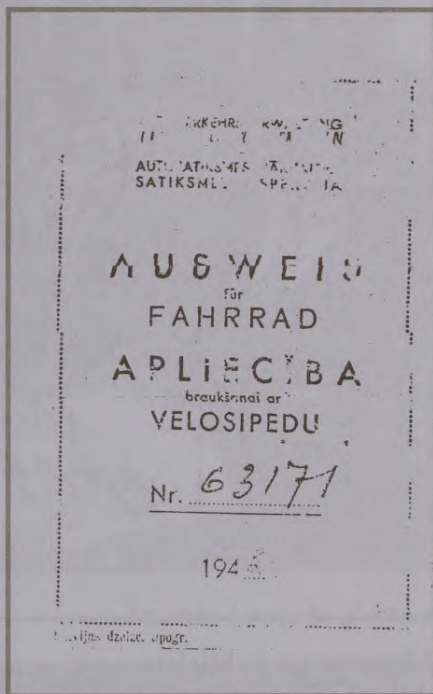
Jānis Sarmulis, dzimis 1921. gada 14. augustā, kaprālis, 19. izlases bataljons. Dzelzskrusta 2. pakāpe piešķirta 1945. gada 13. janvārī.

Cik daudzi saņēms koka krustu?

Te agrākā Litenes – Gulbenes ceļa malā pie vecās pagastmājas, gandrīz pretim vecajai skolai, vismaz 20 vācu karavīru kapi. Un kāds vientuļš Vāczemes karakaļpa kaps Pededznieku ceļa malā apmēram 250 m attālumā no «Ozolkrastu» mājām.

No Litenes iznīcināšanai uz vācu koncentrācijas nometni tiek aizvests jauns, jauks sirsniņgs Madonas puses zēns Arnolds Beķers, kurš lolojis sapni kļūt par skolotāju un kuru ot-

Vācu okupācijas laika apliecinājums dokumentos

Bodenbenutzungserhebung 1942
Zemes kultūrovieta un sējumu platību smaltizpasa 1942. g.

Koris: Latvija apdzīvotība: 7
Ozīmējums: Latvija pagasts: Latvija

Grundbesitzliste — Zemes īpašuma lapa Nr. 43
Zemes īpašuma nosaukums, numurs un citi tā apraksta dati: Latvija

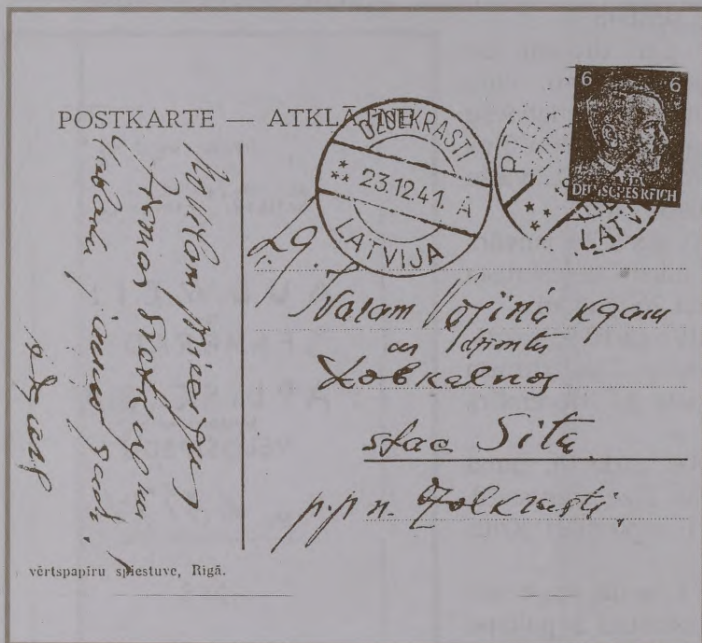
Angaben über den Grundbesitz — Zīpas par zemes īpašumu.
Ar šo zīpu nosaukums ir uz zīmējuma, ar ko ir zīmējuma 1. un 2. daļē, kas ir zīmējuma kopējais nosaukums un zīmējuma kopējais nosaukums. Ar šo zīmējuma kopējais nosaukums ir zīmējuma kopējais nosaukums un zīmējuma kopējais nosaukums.

I. Allgemeine Angaben — Vispārīgus zīpas
1. Benennung, Nummer oder sonstige Bezeichnung des Grundbesitzes (Eigentumsnummer): Latvija
2. Inhalt des Grundbesitzes im Jahre 1939 (Ortsbezeichnung, natürliche Person): Latvija
3. Der jetzige Grundbesitzer — Zemes īpašuma pašreizējais īpašnieks: Latvija

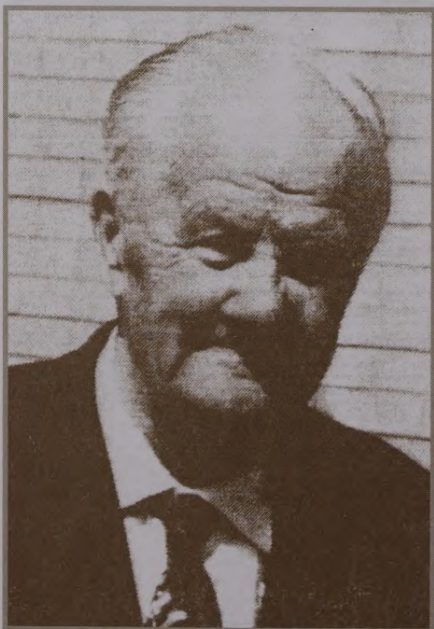
II. Kulturlanden — Īpašuma zemes sadalījums kultūrovietai.

Kultūrvietas — Zemes kultūrovieta	Bodentilke — Zemes pušķis		Zemju daļas platība un kopējais platība 1942. g. (kopējais platība 1939. g.)
	1939	1942	
1. Acker und Grünland	82,00	12,00	
2. Wiesen	30,00	30,00	
3. Gärten	12,00	15,00	
4. Forstland (natürlicher Wald)			
5. Waldrodung (natürlicher Wald)			
6. Wasserflächen (natürlicher Wasserlauf)			
7. Mooren			
8. Sonstige			
9. Gesamt	124,00	57,00	
10. Gesamtfläche (natürlicher Wald)	124,00	57,00	

Pastkarte – vācu okupācijas laika apliecinātāja

Mācītājs un publicists
Alfrēds Sudars

ra okupācijas vara bija at-
sūtījusi uz Liteni vadīt
pionierus. Par viņu nevie-
na slikta vārda nav varējis
teikt neviens no Latvijas
valstij uzticīgajiem ilgga-
dīgajiem skolotājiem, glu-
ži otrādi – tie interesēju-
šies par viņa likteni, ris-
kējuši ar savu brīvību, jo
tikuši pratināti.

Padzinis no skolas
ēkas liteniešu bērnus, rie-
tumu iekarotājs ēkas 1.
stāvā iekārto karazirgu at-
veseļošanas telpas, parkā
uzceļ paviljonus un iekār-
tas zirgu rehabilitācijai.

Vācu okupācijas ga-
du sekas ir uzkrītoši dau-
dzie ieraksti Gulbenes
Dzimsarakstu nodaļas

1942., 1943.gadu reģistrācijas grāmatās par lite-
niešu bērnu nāvi, acīmredzot kādas neārstētas
infekcijas slimības dēļ. Kara dēļ.

Cik daudz vēl liteniešiem priekšā drūmu
notikumu, kuru melnajai straumei aizsprustu
atvēris 1940./1941.gads.

Nespēdami aizmirst 14.jūnija nakti un bai-
go gadu, kas tik līdzīgs šādai šausmpilnai nak-
tij, redzot ļaunā gara otrreizējo tuvošanos,
1944.gada lapkritī no Dzimtenes projām dosies
arī Litenē dzimušie inteliģenti. Lai Latvijā un
Latvijai audzēto gara spēku, zināšanas, mūžu
atdotu svešajai mītnes zemei. Daļa no viņiem
Dzimteni atstās vēlāk, pēc cīņām leģionā.

Viņu vidū gleznotājs un kokačelnieks, pazis-
tamā mākslinieka Fridriha Milta vēlākais
audzēknis, studiju ceļojumos Itālijā, Francijā un
Griekijā pabijušais Imants Laugalis.

«...atceros visus savus mīļos cilvēkus! It seviš-
ķi mūsu mīļo māmuliņu, par tām viņas negulētām
naktīm un rūpēm, un viņas lielo mīlestību mums

visiem. Dzīli nožēloju, ka man nebija lemta iespēja vēl reizi ar viņu vēl redzēties!»

(No vēstules tuviniekiem 1986. gada martā.)

Ilggadīgais Litenes skolotājs, ar fotogrāfa un gleznotāja dotībām bagātīgi apveltītais Tālivaldis Laugalis jau 1938. gadā vēstulē tuviniekiem raksta par talantīgo sešpadsmitgadīgo brāli: «Imants taisa atkal visādus trikus gan no koka, gan māliem.» Libekā, Korbijā, Lesterē, Londonā, Lidsā, Rovfantā garus gadu desmitus Litenes pagastnamā dzimušais un izaugušais latvietis sargās un popularizēs savas tautas mākslas, daiļamatniecības, kora dziedāšanas, teātra dekoratīvā iekārtojuma tradīcijas. Londonā viņš strādās studijā, kura izpilda karaļnama pasūtījumus, attīstīs un kopēs karalienes brālēna, slavena fotogrāfa filmas.

Latviju atstās gleznotājs autodidakts, pēc pamatprofesijas būvzinīeris, Ludvigs Brūniņš, lai uz mūžiem paliktu Vācijas Eslingenā.

No Dzimtenes krasta bēgļu lai viņā šķirsies Litenes «Vecgāršniekos» sešu bērnu ģimenē uzaugušais vēlā-

Mākslinieks Imants Laugalis

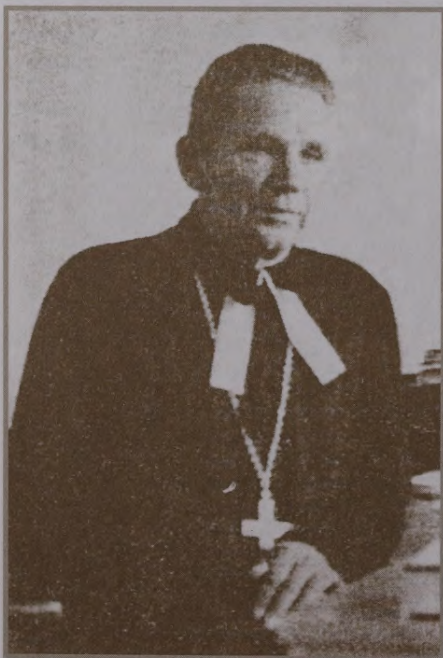
Imanta Laugaļa gleznas

Mācītājs Oskars Sakārnis

Mācītājs Jūlijs Vējiņš

kais Čikāgas latviešu draudzes mācītājs un publicists Alfrēds Sudars, rakstnieka Viktora Eglīša audzēknis, Anšlava Eglīša klasesbiedrs Alūksnes vidusskolā, kurš tomēr mūža galā atgriezās Latvijā.¹¹⁵

Pededzes krastu ozolus un baltos bērzus vairs neieraudzīs «Ozolkrastos» dzimušais Rēzeknes aprinča ārsts, dzejnieks Roberts Briedis. Kapa plāksnītē pār pišļiem, kas pārvesti no tālās Austrālijas, lasāmas viņa dzejas rindas:

Ai, Dzimtene, tas nevar, nevar būt,
Ka Tavi bērzi man vairs pretī nenāks!

Latvijā vairs neatskanēs operdziedātāja Borisa Piekalniša balss. Astoņdesmitgadīgā liteniete vēl šodien iztēlē dzird Borisa, viņa tēva, brāļu Sergeja un Pāvila neparasti skaistās un skanīgās balsis, vienalga, vai dziedāja «Pie tēvu zemes dārgās ķeries klāt!» vai «Sirmiemi zirgiem mājās braucu, sētā jauna līgaviņa.» «Kad viņi rāva vaļā !...»

Vācijas Eslingenā uz mūžu paliks iepriekš pieminētais Litenes «Skujeniekos» dzimušais ilggadējais Rīgas 2. vidusskolas direktors Ernests Nagobads.

Projām dosies un svešumā mūža mājvietu radīs liteniešu milētie un cienītie Gulbenes luterāņu draudzes mācītāji Jūliuss Egle, Alfrēds Cimdiņš, Ādolfs Čops, kas kristījuši un mūžībā pavadījuši lielu daļu liteniešu.

Ja var paļauties uz informācijas patiesīgu, litenietis, turīgā «Lešķu» dzirnavnieka dēls, teoloģijas fakultātes absolvents Oskars Sakārnis emigrācijā Zviedrijā izvadīs pēdējā gaitā Kārli Skalbi un Ādolfu Kaktiņu.

Tieši viņš, būdams Kuldīgas draudzes mācītājs, neziņas un drūmo nākotnes nojausmu apvējotajā 1943. gada pavasarī izsludina konkursu par tēmu «Latvju lūgsna Dievam». Dzejnieka Andreja Eglīša un komponistes Lūcijas Garūtas sadarbībā top laikmetu izteicošā slavenā oratorija «Dievs – Tava zeme deg!» kam pirmatskaņojums 1944. gada 15. martā vecajā Ķertrūdes baznīcā. Svešumā miris arī Litenē dzimušais mācītājs Jūlijs Vējiņš.

1941.gada 14. jūnijā represētie lītenieši ¹¹⁶

Vaskis Voldemārs Otto d., dzimis 1907. gadā, «Saldūkšņos», arestēts 14.06.41., izsūtīts uz Sverdlovskas apgabalu, Sevurallagu, nošauts 17.07.42. Lieta Nr. 16658, P -7878

Vaska Valija Ernesta m., dzimusi 1912. gadā «Saldūkšņos», izsūtīta 14.06.41., uz Krasnojarskas novadu, Berjozovskas raj., atbrīvota 16.04.56. Lieta Nr. 16658

Grāvītis Ernests Paulis Gustava d., dzimis 1911. gadā «Grāvišos», arestēts 14.06.41., izsūtīts uz Sverdlovskas apgabalu, Sevurallagu, piespriesti 5 gadi ieslodzījumā, pēc atbrīvošanas atgriezies Latvijā. Lieta Nr. 16661, P-8001

Karpiničs Miķelis Aloiza d., dzimis 1893. gadā «Austriņos», arestēts 14.06.41., izsūtīts uz Sverdlovskas apgabalu, Sevurallagu, nošauts 19.11.42. Lieta Nr. 16670, P-7378

Karpiniča Zelma Krista m., dzimusi 1893. gadā «Austriņos», izsūtīta 14.06.41. uz Krasnojarskas novadu, Berjozovas raj., atbrīvota 05.10.54. Lieta Nr. 16670

Upītis Voldemārs Teodora d., dzimis 1910. gadā «Birmaļos», arestēts 14.06.41., izsūtīts uz Sverdlovskas apgabalu, Sevurallagu, nošauts 28.08.42. Lieta Nr. 16702, P -8269

Upīte Zelma Andreja m., dzimusi 1910. gadā, izsūtīta 14.06.41. uz Krasnojarskas novadu, Berjozavas raj., atbrīvota 17.09.57. Lieta Nr. 16702

Upītis Māris Voldemāra d., dzimis 1941. gadā «Birmaļos», izsūtīts 14.06.41. uz Krasnojarskas novadu, Berjozavas raj., atbrīvots 17.09.57. Lieta Nr. 16702

Grāvītis Gustavs Alekša d., dzimis 1873. gadā «Grāvišos», izsūtīts 14.06.41. uz Krasnojarskas novadu, Nazarovas raj., miris 14.03.43. Lieta Nr. 16661

Materiālu krājumā «Viņu vārdi apsūdz» bez šiem vēl minēti:

Aņšims Malijs, dzimis 1890.gadā, dzīvojis «Senčos»;

Broņislavs Maskalāns, dzimis 1912.gadā, dzīvojis Stacijā;

Ernests Skroderis, dzimis 1880.gadā, dzīvojis «Līgotņos».

Noziegumos pret padomju valsti apsūdzētie un politiskās prāvās 1940. līdz 1986.gados tiesātie lītenieši:

1. Vilis Antmanis dzimis 1903. g., tiesāts 1941. g.

2. Ēriks Baltiņš 1915. g., 1941. g.

3. Ernests Brūniņš 1901. g., 1944. g.

4. Oskars Brūniņš 1891. g., 1946. g.

5. Voldemārs Eizāns 1902. g., 1945. g.

6. Arvīds Dzērve 1905. g., 1953. g.

7. Ernests Gagainis 1900. g., 1946. g.

8. Alfrēds Gagainis 1903. g.

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

1949. gada 25. martā represētie litenieši

Litenes pagasts							
1	Kalējs Venta Rūdolfa m.	1911	Vigantu mājas	25.03.49	Tomskas apg. Parabeļas raj.		10.12.56 10996
2	Zigmunds Antona d.	1937		25.03.49	--		10.12.56 10996
3	Ovīda Antona m.	1932		25.03.49	--		10.12.56 10996
4	Bārziņa-Stebere Anna Otto m.	1921	Brīvnieku mājas	25.03.49	--		05.10.56 1940
5	Stebers Rolfs Rolanda d.	1943		25.03.49	--		05.10.56 1940
6	Puniņš Imants Aleksandra d.	1929	Lāčpurvu mājas	25.03.49	--		20.04.59 3286
7	Viksiņš Alma Aleksandra m.	1905	Lugazu mājas	25.03.49	--		24.01.59 416
8	Zigfrīds Aleksandra d.	1939		25.03.49	--		24.01.59 416
9	Lūsis Otto Jēkaba d.	1904	Vainagu mājas	25.03.49	Tomskas apg. Tomskas raj.		11.12.56 6667
10	Emma Andreja m.	1898		25.03.49	--		-- 6667
11	Fjodorova Lansa Pāvela m.	1939		25.03.49	Tomskas apg. Teguldetas raj.		-- 6667
12	Tamāra Nikolaja m.	1945		25.03.49	--	03.05.49	15.10.54 6667
13	Vāciete Emīlija Reiņa m.	1873		25.03.49	--		-- 6667
14	Krevica Rihards Simaņa d.	1890	Pukišu mājas	25.03.49	Tomskas apg. Parabeļas raj.		24.08.56 7373
15	Anna Rūdolfa m.	1902		25.03.49	--		24.08.56 7373
16	Kalēja Otīlija Simaņa m.	1879		25.03.49	--		24.08.56 7373
17	Krūcis Aleksandrs Simaņa d.	1885	Riekstīnu mājas	25.03.49	--	12.04.51	-- 7401
18	Lūcija Jāņa m.	1897		25.03.49	--	03.08.49	-- 7401
19	Ēriks Aleksandra d.	1937		25.03.49	--		13.02.56 7401
20	Ausma Aleksandra m.	1933		25.03.49	--		13.02.56 7401
21	Ārija Aleksandra m.	1932		25.03.49	--		13.02.56 7401
22	Vanda Aleksandra m.	1927		25.03.49	--		13.02.56 7401
23	Rudzītis Antonija Rūdolfa m.	1910	Mētru mājas	25.03.49	--		02.12.56 7405
24	Otto Voldemāra d.	1908		25.03.49	--		01.12.56 7405
25	Jānis Otto d.	1938		25.03.49	--		10.09.54 7405
26	Aija Otto m.	1939	Mētru mājas	25.03.49	--		01.12.54 7405
27	Lopatkīns Juris Dmitrija d.	1881	Medņu mājas	25.03.49	--		30.04.54 7506
28	Akuļina Spiridona m.	1889		25.03.49	--		30.04.54 7506
29	Skroderis Marta Pātera m.	1911	Baložu mājas	25.03.49	Tomskas apg. Tomskas raj.		29.06.57 7602
30	Hildeberts Friča d.	1900		05.04.50	--		29.06.57 7602
31	Arnolds Hildeberta d.	1944		25.03.49	--		29.06.57 7602
32	Artūrs Hildeberta d.	1947		25.03.49	--		29.06.57 7602
33	Jānis Hildeberta d.	1934		25.03.49	--		29.06.57 7602
34	Aina Hildeberta m.	1942		25.03.49	--		29.06.57 7602
35	Briedis Alfrēds Andreja d.	1894	Ozolkrastu mājas	25.03.49	Tomskas apg. Parabeļas raj.		21.06.56 8236
36	Oskars Andreja d.	1897		25.03.49	--		21.06.56 8236
37	Tatjana Augusta m.	1910		25.03.49	--		21.06.56 8236
38	Vijars Jāņa d.	1949		25.03.49	--		21.06.56 8236
39	Brūniņš Jūlijs Friča d.	1880	Mālkalnu mājas	25.03.49	--	20.10.49	-- 9232
40	Marta Andreja m.	1877		25.03.49	--		03.09.56 9232
41	Alfrēds Jūlija d.	1908		25.03.49	--		03.09.56 9232
42	Maija Alfrēda m.	1948		25.03.49	--		03.09.56 9232
43	Eliza Augusta m.	1913		25.03.49	--		03.09.56 9232
44	Ūdris Poulīne Jēkaba m.	1898	Jaunlīteņu mājas	25.03.49	--		11.11.56 9553

Vijārs Briedis nav dzimis Litenē, bet Parabeļas rajonā

9. Paulis Grāvītis 1911. g., 1941. g.
10. Vilis Lazdiņš 1915. g., 1945. g.
11. Aleksandrs Puniņš 1892. g., 1948. g.
12. Ērika Puniņa
13. Vilis – Jūlijs Podziņš 1904. g., 1945. g.
14. Osvalds Rubenis 1923. g., 1945. g.
15. Jānis Lielbārdis 1903. g.
16. Sergejs Piekalnitis 1904. g., 1948. g.

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

17. Verners Palameiks 1924. g., 1945. g.

18. Eduards šalks 1894. g., 1941. g.

19. Arturs Švūksts 1923. g., 1945. g.

20. Augusts Vējiņš 1905. g., 1945. g.

21. Ludvigs Viksniņš 1875. g., 1946. g.

22. Ludvigs Zēģele 1900. g., 1953. g.

23. Alma Viksniņa 1905. g., 1946. g.

24. Voldemārs Viksniņš 1909. g., 1942. g.

25. Voldemārs Sieks 1907. g., 1953. g.

Galvenie apsūdzību pamatojumi: darbošanās aizsargu un skautu organizācijās, partijās, vācu apsardzes dienestā un dažādās pretpadomju organizācijās, atbalsts vāciešiem un nacionālajiem partizāniem, pretpadomju aģitācija. Politiskās prāvās tiesāto liteniešu saraksts nav pilnīgs, jo biežajā izdevumā nav personu sadalījuma pa pagastiem.

Te, Litenē, tāpat kā citur Latvijā 1949.gada 25.martā «Krusta bangas» no dzimtajām sētām uz Tomskas apgabala Parabelas rajonu Sibīrijas aukstumā aizskalās 44 liteniešus,¹¹⁷ kuru vidū 9 bērni līdz 10 gadu vecumam un slimā uz Gulbenes staciju marta aukstumā vaļējā automašīnā aizvestā «Ozolkrastu» Briežu māte, kuru piederīgajiem pēdējā brīdī tomēr izdodas izrunāt no lopus vagona. Viņai jāguļ uz Gulbenes stacijas perona, kamēr no pilsētas atsteidzas Latvijā paliekošais dēls. Aizbraucēji viņai mīļi paklāj segu, kas pašiem tā noderētu Sibīrijas aukstumā.

Vieni paši bez braucēja «Ozolkrastu» sētā marta novakarē atgriezies 2 mazi melniši ar ragavu atzveltni piesietiem grožiem. Un kāda latviešu māte Sibīrijas aukstumā uz sava ķermeņa pacietīgi dienu no dienas žāvēs autiņus tikko dzimušam Viļāram. Irtiņas krastā

24.08.88 179 Gulbene rajons
No.245 no 20.07.88. Agrārniecības apvienība

Ķēnie par kolhozu un padomju saimniecības dibinātānu.

N.p.k.	Kolhoza nosauk.	Gadi	Priekšsēdētāji
1.	"Jaunais ceļš"	1948.-1950.	Beķeris Karlis
2.	"Sarkanā Evaigzne"	1948.-1950.	Vaskis Simanis, Kolarovičs Julijs
3.	"Vorošilova v. nos."	1949.-1957.	Kačalīns Otto, Mača Anna.
4.	"Pedeizes krasts"	1949.-1950.	Rubenis Oskars, Abakoks Otto.
5.	"Padomju arājs"	1949.-1951.	Abakoks Ernests
6.	"Pedeize"	1950.-1951.	Vējiņš Elgars, Briška Marta.
7.	"Padomju arājs"	1951.-1958.	Krepe Verners, Salaks Elgars.

Pielikumi:
1951.gada martā kolhozi apvienoja un Litenes ciema teritorijā nodibināja 2 kolhozi.

1.	Vorošilova vārdā nosauktais	Filiņņova Jānis, Mača Anna, Sugans Gvido,š, Pedevisks Boris.
2.	"Padomju arājs"	Salaks Elgars, Krepe Verners.

Padomju saimniecība "Litene" dibināta 1957.gada 3.decembrī.
Direktori: Beķeris Karlis, Palameiks Eduards,
Krepe Verners, Mača Gvido,š,
Sugans Mihails, Tetaroviča Veronika.

P.s."Litene" direktore: VĒJIŅA M. V.

kanabala stēnu māze	Spēķ masāni trauzi	200	80
-	ķēnes spēķ 5 kg	-	25
-	Čuava trauzi 1 kg	-	25
-	Čuava mase, galvīte	-	5
-	Vīna glāze 4 kg	-	12
-	Ļķū trauzi 1 kg	-	80
-	Sāls trauzi 3 kg	-	10
-	Krievu trauzi	-	5
-	Čuava trauzi porcelān	-	25
-	Čuava trauzi	-	5
-	Vīna trauzi porcelāna	-	25
-	Saltas, 1 kg siera	-	5
-	Krievu trauzi	-	5
-	Siera, 2 kg rīts baltā	-	5
-	Čuāķ trauzi	-	5
-	(Sāls ķuāķi pagot)	-	Apriņķi
-	Kumode ķuāķi pagot	-	100
-	ķēnes masāni 6 kg	-	20
-	Siera, 2 kg masāni 6 kg	-	60
-	Siera trauzi 4 kg	-	20
-	Siera trauzi 4 kg	-	10
-	Čuāķi 2 kg	-	20
-	Čuāķi 2 kg	-	30
-	Siera trauzi pagot	-	25
-	Siera pagot 6 kg	-	18
-	Vīna glāze 2 kg	-	10
-	Siera trauzi	-	15
-	Kamoliņi galta krāsi	-	150
-	Krāsi 2 kg, 1 kg	-	25
-	Krāsi 2 kg	-	25
-	Krāsi 2 kg	-	25
-	Krāsi 2 kg	-	200
-	24 mēģi	-	-

Spēķ masāni pagot 2 kg
Čuāķi pagot 2 kg

Rajona tautas deputātu padomes lēmums

RAJONA TAUTAS DEPUTĀTU PADOMES

Projekts

L Ē M U M S

13.07.90. - 13.07.91. Nr....

Par zemes gabala atpēšanu
Baltijas kara apgabalam
Litenes pagastā

Gulbenes rajona Tautas deputātu padome atzīmē, ka Litenes pagasta teritorijā Baltijas kara apgabala daļām 1961.-1963.gados ~~ir~~ piešķirtie zemes gabali 243,0 ha kopplatībā tiek izmantoti nesaimnieciski, tā rezultātā lauksaimniecībā izmantojamās zemes pārpurvojas un aizaug, tiek pārkāptas Latvijas PSR zemes kodeksa 37.un 154.panta prasības, kā arī Baltijas kara apgabalam uz minēto zemes platību nav izsniegts zemes lietošanas tiesību Valsts akts.

Ņemot vērā Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990.gada 13.jūnijā lēmumu "Par agrāro reformu Latvijas Republikā", Gulbenes rajona Tautas deputātu padome

N O L Ē M A :

1. Atņemt Baltijas kara apgabalam zemes platību Litenes pagastā 243,0 ha kopplatībā sakarā ar Latvijas PSR zemes kodeksa 37.un 154.pantiem un ieskaitīt to Valsts rezerves zemes (saskaņā ar pielikumu).
2. Nodot Baltijas kara apgabalam atņemto zemes gabalu kolhozam "Litene" lauksaimnieciskai izmantošanai uz gadu.
3. Rajona izpildkomitejai informēt par pieņemto lēmumu Baltijas kara apgabalu līdz 1990.gada 1.augustam.

Rajona padomes priekšsēdētājs G. BILUMS

Pauls Grāvītis Sibīrijā Ķivrizā 1945. gadā

būdiņas priekšā ierīkotajā dobē no krāšņajiem taigas ziediem Paulis Grāvītis atveidos Latvijas karoga krāsas.

Juzdami cieši aiz muguras Sibīrijas auksto elpu, pēc 25. marta dienu un nakti atrazdamies izsūtījuma ēnā, arī litenieši «brīvprātīgi» atsācīsies no gadu simtos izkoptā latviešu zemnieka dzīvesveida un iestāsies 7 kolhozos: «Padomju Armija», «Padomju Arājs», «Sarkanā Zvaigzne», Vorošilova vārdā nosauktais – arī nosaukumiem jāpauž valsts militārais spēks – «Jaunais ceļš», «Pededze», «Pededzes krasts».

Būs vēl liteniešiem vismaz 22 politiskās prāvas par neatļautu, nevēlamu mīlestību, par dzimtenes nodevību, kura nemaz nav viņu.¹¹⁸

Vēl Pededzes krastā, pakalniņā pie lielā bērza, netālu no Spieģeļu mājām, tuvinieki guldīs trīs apmēram astoņpadsmit gadīgus latviešu puīšus: Jāni Spieģeli, Ēriku Meiru, Kauliņu. Viņi izvēlējās mežu, atsacījās iet okupācijas armijā, kad pilnā sparā vārijās Kurzemes katls.

Vēl Litenes pagasta izpildkomiteja pēc garu gariem sarakstiem dalīs «bezsaimnieku», tajā skaitā Kambalu dzimtas mantu, sākot ar mēbelēm, beidzot ar viņa glāzītēm un sporta biksēm. Nelielajā Litēnē dažos gados 15 bezsaimnieku sētas! Divains laiks.

Tas viss vēl būs. Litēnē. Tajā pašā 20. gadsimtā.

Ilga būs militāristu mīlestība uz šo Latvijas stūrīti, tāpat kā uz visu mūsu zemīti.

Piecdesmitajos gados, nojaucot daudzas liteniešu mājas, paņemot 243 ha vislabākās lauksaimniecības zemes, Litēnē tiek iekārtots padomju armijas rezerves lidlauks. Te no 1961.gada saimnieko Baltijas kara apgabals.

Patvaļīgi un brutāli tiek izņemti Brūniņu, Kalves, Skrodeļu, Puniņu, Vēveru, Āboliņu, Pekstu, Lapiņu dzimtu likteņi, no zemes virsmas noslaucītas lielā Cemeru pienotavas un telefona centrāles ēkas, iz-

nicinātas daudzajos gados cilvēku radītais. Taču iekāre bija radusies agrāk. Jau 1940. – 1941. gadā izsniedz «spravkas» Kordonas kalna māju īpašniekiem par ēku nojaukšanu. Jau sākušās šķūtis, jau ieradusies tehnika. Kādudien kalnā bijis pat ap tūkstoš cilvēku. Šie plāni izjūk. Tikpat pēkšņi kā radušies. Stundas laikā pazūd tehnika un strādājošie. Litenē ierodas vācu armija. Šajā vietā lidlauks iekārtots netiek.

Viedā literatūras un dzīves pazinēja Litenes skolotāja Antonija Ezeriņa vēstulē tuviem cilvēkiem 1946.gada 9. janvārī šī latviešu tautas izdzēšanas, izšaudīšanas un izmērdēšanas laika raksturojumam izmantojusi tik piemērotās Raiņa rindas no dramatiskās poēmas «Daugava». Dzejnieks tās rakstījis pirmā pasaules kara laikā.

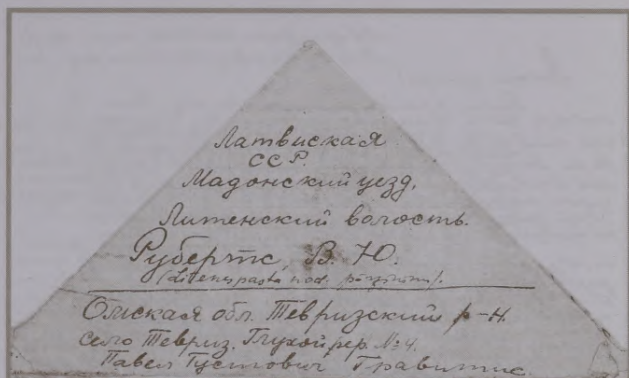
Sīks sieciņš latvju sēklas,
Vēl pa laukiem izkaisīta –
Nāk vēl vētra, grābj vēl sēklu,
Purva dūbrī sēklu sveiž:

Sīks sieciņš latvju sēklas
Iesēts mazā kaktiņā:
Kaltē vēji, pūdē lieti,
Bradā lopi mūsu druvu.

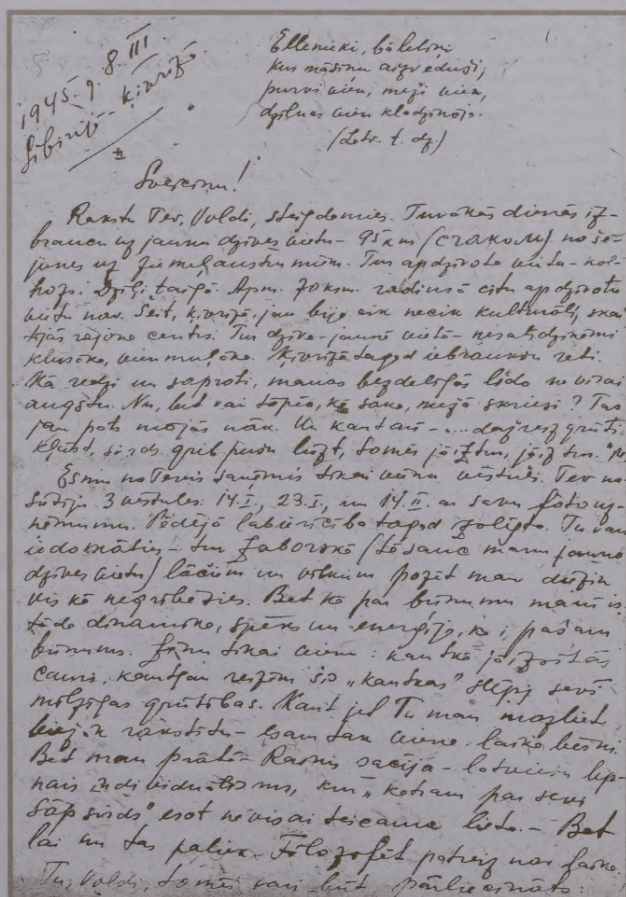
Sīks sieciņš latvju sēklas,
Citu sēklu simtu pūru –
Lai bij sīks – kvieši bija –
Simtu pūru atsvēruma.

Šī laika būtību trāpīgi izsaka arī kādreiz Litenē pierakstītā tautasdziesma:

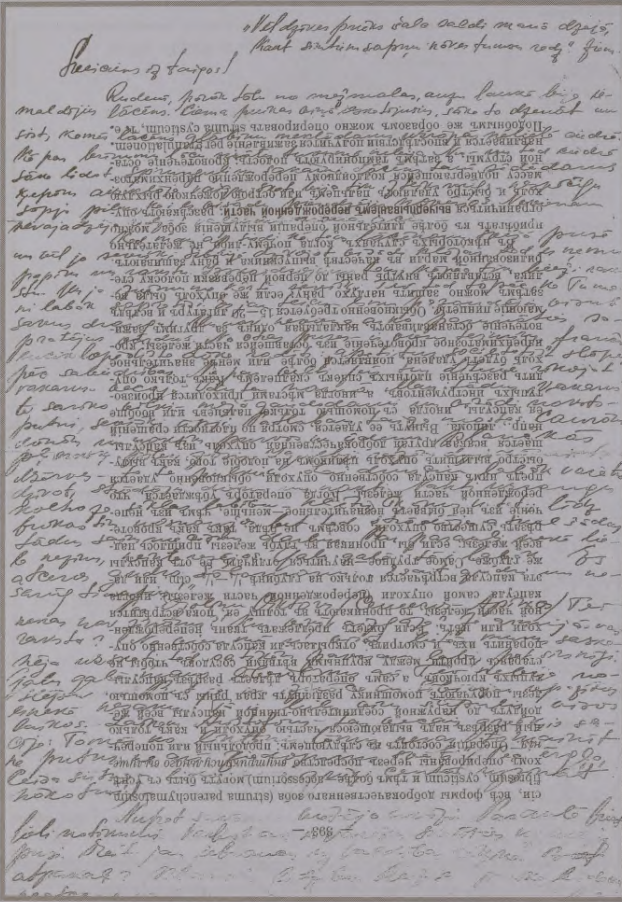
No taigas sūtītais trīsstūrītis

Paula Grāviša Sibīrijā rakstītā vēstule

Paula Grāviša vēstule

Miksti mani žagi rāva:
Tāli mani daudzinaja.
Zem zemītes tēvs, māmiņa,
Aiz ūdeņa bāleliņš.

1306,534, Litene

Latviešu tautasdziesmu izlase, II, 1989., 449.lpp.

Liteniešu to gadu vēstules. Nu jau adresātu pēcteču rūpīgi glabātas, arī izmirkušas un nodzeltējušas brūkošas cauru jumtu mājās, pēc dzimtas pēdējā locekļa aiziešanas jauno iemītnieku vai attālāku radnieku samestās kādā nostūrī, tās glabā ne tikai papīram uzticētus personiskus pārdzīvojumus, izjūtas, bet arī spilgtas laikmeta liecības par divu lielvaru plosīto latvieti to asiņainajā kautiņā, par viņa sāpju ceļiem bezgala Sibīrijā.

Publicēšanas vērtas, vēl šodien aizkustinošas ir toreiz trīsdesmitgadīgā litenieša Paula Grāviša vēstules draugam no Sibīrijas. Gandrīz katrā no tām no galvas citēti latviešu un ārzemju dzejnieki, rakstnieki, pasaules ievērojamākie filozofi,

latviešu tautasdziesmas. Latīņu valodā nosaukti Sibīrijā augošie koki, puķes, augi. Ir atsaucies uz operām, teātra izrādēm. Gandrīz katrā no tām izskan slāpes pēc grāmatām. Kāda bagāta latviešu valoda! Tāds cilvēks bīstams padomju okupācijas varai: gudrs, savai Tēvzemei, tautai, tās valodai uzticīgs.

Sveiciens no Sibīrijas!

[...] Mani sodīja ar izsūtīšanu Omskas apgabalā uz 5 gadiem. Sods izbeidzas 1946. gada 14. jūnijā. Līdz 1942. gada rudenim Ziemeļurālā strādāju mežu darbos. Tad tā paša gada 14. oktobrī atveda šeit. Tas pats liktenis bija Upītīm un Vaskam. Karpiniču pazaudējām jau 1941. gada rudenī [...]

Meža izstrādāšanas darbos Upītis pazaudēja kāju – to koks salauza, un virs ceļgala nācās amputēt. [...] Pēc šī nelaimes gadījuma viņš

(Upītis) strādāja drēbnieku darbnīcā. Kur viņa sieva un bērniņš – to nezinājām un nezinām [...]

1944.gada 14.janvārī Sibīrijā. P.G.

Labvakar!

Klusa un gaiša nakts. Mēness sidrabo mežu galus, tālumā gaudo vilki. Padzirdēju zirgu Irtišā un, mājās soļojot, domāju garu domu par dzimteni, par tiem biedriem, kuriem te pienācās palikt [...]

1945.gada 23.janvārī Sibīrijā

P.Grāvītis

Gaisā mīkstākus vējus mana,
Mostas upītes, strautiņi zvana.
Dzimtenes pelēkā tūrumā
Rūs arkls un arāju gaida.
Līgotnis

[...] Kā klājas Cipurītim, Kalvem? Vai joprojām strādā kā skolotāji? Nodod tad viņiem manu sirsnīgu sveicienu.

Paldies viņiem – cietu vīru – kā kramu izglītojuši un izaudzējuši.

1945.gada 15.februārī

Sibīrijā, Kivrīzā

P.Grāvītis

Ellenieki, bāleliņi,
Kur māsiņu aizveduši,
Purvi vien, meži vien
Dzilnas vien kladzināja
(Latviešu tautas dziesma)

[...] Tuvākās dienās izbraucu uz jaunu dzīves vietu – 95 km no šejienes uz ziemeļaustrumiem [...] Dziļi taigā. 70 km rādiusā citu apdzīvotu vietu nav.

[...] Kā par brīnumu manī ir tāda dinamika, spēks un enerģija, ka ir pašam brīnums. Zinu tikai vienu: kaut kā jāizsitas cauri, kaut gan reizēm šis «kaut kas» slēpj sevī milzīgas grūtības.

1945.8.III Sibīrijā Kivrīzā

Mīļš sveiciens, Voldi!

Saņēmu šodien 3 vēstules : 2 – no māsas, 3. – no Tevis. Un tad bija tā, it kā es varētu apkampt un noskūpstīt taigu. To taigu, kuras mežonīgais skaistums un spēks it kā reizē velk un atgrūž no sevis [...] Tālāk no šejienes nav kur iet [...]

24.martā 1945. Zaborskā P.G.

Vēl dzīvesprieks šalc saldi manā dzejā,
Kaut simtiem sapņu nāves tumsu redz.
Sveiciens no taigas!

Rudenī, pārāk tālu no mežmalas, auzu laukā bija iemaldījies lācēns. Ciema puikas, viņā ieskatījušies, sāka to vajāt un sist, kamēr lācēns, glābiņu meklēdams, uzrāpās nelielā ciedrā. [...] Nu un tad ciedrā sāka lidot sprunguļi un sakārņi. Lācēns, tanī sēdēdams, ķepām aizklāja vaigu. Skats bija tik izteiksmīgs, nespēcīgu sāpju pilns. Kad man ap sirdi kā tam lācēnam svešā pusē, tad es ņemu papīru un rakstu [...]

9.V.1945. Zaborskā

P.G.

[...] Mana latviskā sirds nemierīga: diezi kad pie jums tur dzimtenē būs Jāņu diena. Man nāk prātā vecais Grīns:

Kad zari nomet ziedus

Un augļus šūpot sāk.

Gar sila malu lēnām

Kluss Jāņu vakars nāk.

Žēl, man nav nevienas grāmatas latviešu valodā. No mājām izbraukdams uz «Kurzemi, paņēmu līdzī lielo latīņu vārdnīcu, profesora Bunduļa psihatrijas lekciju ciklu un Jauno Derību. Tās palika portfelī pie Karpiniča, jo pats jau vagonā divas dienas pirms izkāpšanas saslimu ar plaušu karsoni[...]

1945.g.15.jūnijā

Zaborskā P.Grāvītis

[...] Ilgi nosēdēju nomodā. Bet, kad sagribēju gulēt iet, izrādījās – spilvens pazudis. Tādi spilveni mežos aug neskaitāmi – vienkārša malkas pagale, pār kuru izklāju vēl no dzimtenes līdzņemtos vienīgos svārkus [...]

5.maijā P.G.

Sveiks, Voldi!

[...] Irtiša sirdīgi krāc, pelēkus ūdeņus uz ziemeļiem veldama, bet visas mazās upes trako. [...] Kad Pededzes ličos sāks ievas ziedēt, nodod tām manus sveicienus.

1945.g. 13.aprīlī, Zaborskā P.G.

* * *

Citi likteņi, citi ceļi, ne mazāk traģiski un sāpīgi.

«Es pašlaik atrodos ceļā uz Vāciju Rīgas eksportostā. Nekādu ad-

Lītenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

resi, karaspēka daļu, ne arī ceļam gala mērķi nezinu. Tamdēļ arī vairāk neko pagaidām nevaru paziņot. [...]

Tad tā, diezin vai mēs vairs tiksimies ... Jānis»

Dīvainā kārtā šajā dīvainajā laikā Lītenes Jānis Rietumu vietā dabū Austrumus. Viņš ar tuviniekiem tomēr satiekas.

«Patlaban atrodos atpūtā pēc lielākas ielenkuma un iznīcināšanas kaujas dienvidos no Polockas[...] Kopā vienā grupā turamies visi trīs lītenieši. V.K.»

«Nu jau pašreiz tie lielie un tuvie būkši ir apklusuši, bet mazākie katru dienu dzirdami. Tā jau nu īsti nav, ka Lītene ir zem zemes. Vienā rītā uzreiz sāk būkšķēt krievu lidmašīnas. Kad Gulbeni sita, mums stiprāk logi dārdēja nekā tad, kad Līteni sita. Bumbu ir nomests daudz, pāri par simtu, bet trāpījumu ir ļoti. Ļoti maz. Uz pašas Lītenes nekas nav darīts, tikai uz stacijas.

Tava krustmeita»

«Vecākā paaudze viens pēc otra pamazām atvadās, sabirst pelnu urnās, lai kādreiz trūdi atgrieztos Latvijā[...]»

Mums visiem vienas sāpes un vienas cerības,

Kad savējās es sūdzu, es dzirdu jūsējās...

Robis Austrālijā

«Latviešus visus aiztransportēja uz Sudētiju. Viens nejaušs gadījums un otrs, un mēs nonācām vislabākos apstākļos, kādos bēgļi varēja būt[...]»

Kad ienāca Sarkanā Armija, visi bēga uz rietumiem, mēs palāvāmies savām nojautām un palikām turpat, un bija labi, jo daudzi bēgot gājuši bojā [...]

Bija pienācis laiks arī mums doties ceļā. Mēs braucām caur Prāgu un mitinājām dažādos lēģeros[...]»

Mūsu ceļš ilga 2 mēnešus – izbraucām cauri Čehoslovākijai, Ungārijai, Rumānijai, Ukrainai. Bijām kādā Staļino, tad – atpakaļ un Rīgu [..]. 2 nedēļas vagonā man bija savs īpašs sports. « A.E.

«Žēl, ka mēs esam tik tālu prom no jums, ka nevaram praktisku palīdzību vai garīgu padomu sniegt! Bet tā nu tas tai dzīvē ir noticis neatkarīgi no mums. Domās mēs bieži esam pie jums. Sevišķi šodien, kad ir mana gadu maiņa, atceros visus savus miļos cilvēkus! It sevišķi mūsu miļo māmuliņu, par tām negulētām naktīm un rūpēm, un viņas lielo mīlestību mums visiem. Dziļi nožēloju, ka mums nebija lemta iespēja ar viņu vēl redzēties.

Imants. Anglijā

«Strādāju šķirotavas stacijā kā telegrāfiste, tad mūs uzņēma vācu karavīru vilcienā, ar kuru nokļuvām līdz Liepājai, kur dabūjām dažas dienas gaidīt uz kuģīti, ar ko pārbraukt uz Vāciju. Bija viena cilvēku jūra gan ar ratiem un visu iedzīvi, gan tikai ar somiņu pie rokas, visi gribēja tikt projām, lai atkal nenonāktu zem krievu varas. Bija ļoti drūmi skati un daudz asaru un vaimanu. Saimnieki palaida savus zirgus un govīs vaļā un paši ar sainīti pie rokas spiedās tikt uz jūrmaļu. Man šie skati ir iekalti atmiņā kā ar karstu dzelzi. Un tā vienā tumšā rudens naktī teicām ardievas dzimtenei un devāmies pretī nezināmai nākotnei. Un, kad kuģītis sāka attālināties no krasta, visi ar asarām sākām dziedāt «Dievs, svētī Latviju!».

Anna Austrālijā

* * *

Kas ir Litene? -

Šis vārds latvieša uztverē ieguvis otru nozīmi. Tā nav tikai ģeogrāfiska vieta ar dabas un vēstures savdabību. Tas ir traģisks notikums tautas dzīvē, pāridarījums, tautas sāpe.

«Nevar piedot Liteni». «Nedrīkst aizmirst Liteni.» «Jaunajām paaudzēm jāatgādina Litene». «Nedrīkst vēlreiz atkārtoties Litene». «Litene brīdina» – tā mēs runājam un rakstām.

Ne jau skaistās apkārtnes, bagātās senvēstures, izcilo cilvēku dēļ vecākās paaudzes Latvijā zina Liteni, piemin to. Valstij ārkārtīgi smagā brīdī tieši Litenes zemei nācās nest lielu daļu no Latvijas pleciem uzliktā varmācības smaguma.

Ka Liteni vēl Latvijā atceras, zina, vairākkārt nācies izjust pašam, ar skolēniem Dziesmu un deju svētku laikā gājienā ejot cauri cilvēku tūkstošiem Rīgas ielās. Tie ir īpaši vārdi, īpašas jūtas, ko rīdzinieki un pilsētas viesi velta Litenei, ieraudzījuši gājēju priekšgalā šo vārdu. Tā ir īpaša attieksme vecākās paaudzes cilvēku sejās, noskaņa balsī, kas rodas, kad citā Latvijas pusē iepazīstoties nosaucam Litenes vārdu.

Kādēļ notika tā, kā notika?

Pašā atmodas sākumā presē bija vairākkārtīgi vēsturnieku mēģinājumi pastāvošā, it kā leģitimā padomju režīma ideoloģijas ietvaros dot oficiālu izskaidrojumu, kāpēc viena armija iznīcināja pati savu daļu, kādi vēsturiski cēloņi tam pamatā, sākot no cara laikiem līdz pilsoņu karam, minēta tiek šķiru cīņas saasināšanās u.t.t.

Šodien tas ir lieki. Atbildi atkal sniedz jau pieminētā Gunara Janovska Rudīte – šis meistarīgi veidotais simboliskais tēls.

Kad Rudītei jautā, par ko viņu ieslodzīja koncentrācijas nometnē vācieši, viņa atbild: «Es prasīju brīvību savai tautai.»¹¹⁹

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

Kad viņu iztaujā par ceturtdaļgadsimtu Sibīrijas vergu nometnē, atbilde skan: «Krievi gribēja zināt, vai es vēl vienmēr prasu brīvību savai tautai.»

Latviešu virsnieki ir bīstami : viņi var prasīt brīvību savai tautai, tādēļ iznīcināmi. Lai ne miņas nepalīktu, slēpjami zem žagaru kauzdes tepat Litenē, iesaldējami Smita kalna ledū plašajā Krievzemē. Un šķiet tik nepieciešami jau trešo reizi citēt Gunaru Janovski, atkārtot īsu, ļoti trāpīgu sarunu, kurā atklājas lielo pasaules varu neieinteresētība mazo tautu likteņos, nevēlēšanās iejaukties, aizkaitināt kādu citu lielvaru, kad ir notikusi klaja, rupja iejaukšanās šo tautu neatkarībā, kad ir sarīkots baigais gads, bijusi Litene.

Rudīte:

–Jā, ko vēl: es gribēju zināt, vai kas vēl tiek darīts manas tautas labā. Vai pasaulē vēl kādi, kas tai prasa brīvību?

– Protams, – saka kongresa loceklis un varenā žestā izvelk gaisā plašu loku – Mēs un visa progresīvā pasaule un attiecīgās organizācijas, mēs ar lielu uzmanību sekojam lietu attīstībai. Mēs koncentrējam savu aktivitāti un koordinējam speramos soļus ēēē – ja tā varētu teikt – ēēē.

– Mēs darām visu, kas vien ir mūsu spēkos, - viņu pārtrauc vikārs.

Tālākā saruna ir par Čehiju. Bet mēs domājam par Latviju.

– Nekas sevišķs tur nebija – igni atsaka vikārs – Mazas domstarpības, mazs troksnītis, viņu citādi lieliskajā sadzīvē ar krieviem. Par Čehiju es katru vakaru desmit minūtes lūdzu Dievu. Lai tas tiem palīdz nākt pie prāta. Es to daru uz ceļiem. Pie tam man ir reimatisms, išiass un artrīts. Ko vairāk jūs no manis varat prasīt?²⁰

Patiesi. Kad Nirnbergas prāvā visas pasaules acu priekšā tiek nosodīti nacistiskie noziedznieki, Liteni, Baltezeru, Katiņas mežu tiesas kungi ne ar pušplēstu vārdu nepiemin.

Ekshumācija

Vēstules no dzimtenes

ROMĀNS - PAGĀTNES LIECINIEKS

Valdemārs Kārklīņš

VĒSTULE
NO DZIMTENES

būt viņiem vien zināmais: «Silmalu» mājas atradās starp kājnieku un artilērijas nometnēm. Tāpēc bija runas par jaunas mājvietas piedāvāšanu. Saimnieki pazina daudzus no virsniekiem. Bieži tie iegriezās viņu sētā. Mājiņa, kurā tika nogalināts pulkvežleitnants V.Pincers, atradās pavisam netālu no pirtiņas. «Silmalu» pagalmā nošāva kapteini Ozoliņu. Viņi redzēja ebreju vešanu uz Silu. «Andrītis stāstīja,» tā nereti vecākie litenieši atsaucas uz pašu cienīto, viņa vecumam mazliet neparasti saukto sirmgalvi.

Vai leģenda tā vai patiesība, ka latviešu karavīra «apbedījuma» vietu Litenes mežā aiz «Upatnieku» mājām pirmais pamanijis kāds ganiņš, redzot roku ārpus bedres – kas to pēc 60 gadiem vairs pateiks. Kas atšķirs citas leģendas no patiesības?

Ilgi noklusēts, Litenes vārds toties kļūst par vienu no Atmodas vārdiem, vecā laika apsūdzības, patiesības augšāmcelšanās vārdiem.

Jau 1941.gadā, vācu laikā, grāmatā «Baigais gads» starp citiem padomju zvēriskuma apliecinājumiem ir fotogrāfija ar šķīrstos gulošiem 5 Litenes nometnē nogalinātajiem karavīriem. Tā saglabāta arī turpmākajos grāmatas izdevumos.

Taču vairāk nekā 45 gadus Litenes vārds ir nepieminams, neatgādināms, tikai pusčukstus izrunājams pašu tuvāko draugu un domubiedru sabiedrībā. Baidījāties jautāt, cilvēki baidījās stāstīt, un līdz ar viņiem ir aizgājis daudz kas tāds, ko neviens nekad par Liteni vairs nepateiks. Ir žēl un sāp.

«Kāpēc tu nenāci un par to visu neprasīji, kamēr dzīvoja mana māte, viņa visu to zināja?» šodien, it kā taisnodamās, it kā pārmezdamā, saka sieviete, kas nu jau pati krietni mūža otrajā pusē.

Kāpēc es negāju?

Cik viegli būtu rakstīt par nometnēm, par virsnieku likteņiem, ja šodien dzīvotu «Silmalu» Maksīšu tēvs un māte! Tā litenieši mīļi dēvē Maku ģimeni. Bet varbūt smagi? Jo smaga dažkārt ir patiesība. Cik daudz mēs šodien zinātu, ja savulaik tiktu pierakstīts var-

Atmodas uzbangojumā parādās vairāki daiļliteratūras darbi, kuros kopsakarā ar visas Latvijas virsniecības un karavīru likteņiem izskan arī patiesība par Liteni.

1990.gadā iznāk agrīnā Anitas Liepas «Ekshumācija» ar skaisto, atmodai tik būtisko moto uz apvāka:

«Tagad atpakaļ es nāku
Atkal savā tēvzemē.»

Grāmatas tapšana apliecina gan autores apbrīnojamo pilsonisko drosmi un neatlaidību, gan vēsturiskās patiesības neiznīdējamību. Arī tās par mūsu Liteni.

«Romāna pirmo, agrā jaunībā uzrakstīto variantu tuvinieki sadedzināja. Otrā varianta dēļ tiku notiesāta. Trešo variantu, kas tapa pārsūtīšanas cietumā, kratītāji atņēma. Ceturto sagauza peles. Pie lasītājiem nonāk piektais variants, kam materiāli vākti četrdesmit piecus gadus.». Tik bīstama bijusi patiesība par Liteni.

Jau lielās klusēšanas laikā 1973.gadā iesākts, tajā pašā 1990.gadā atklātībā parādās Roberta Gabra «Latvju virsnieks 35473» ar apbrīnojumu latvieša morālā spēka, izturības, cilvēcības, gara nesalaužamības cildinājumu.

Lasītājam pieejams kļūst Elzas Ņezberes 1943.gadā izdotais dzejoļu krājums «Jāapsnieg», kurā daļa dzejoļu uzrakstīti Gulbenes stacijā 1941.gada 14.,15.jūnijā.

Lasītāju rokās nonāk arī Voldemāra Kārkliņa pirmoreiz 1957.gadā Bruklinā izdotais romāns «Vēstules no Dzimtenes», kurā iestrādāti 1941.gada notikumi Litēnē un saskatāmi arī prototipi.

«Lauku Avīzes» pielikumā «Mājas Viesis» 2002.gada 2.augusta numurā Evas Martužas sarunā ar grāmatu mīļotāju Sarmu Henki «Vienkārši, nepārprotami no sirds» šis darbs piedēvēts Zentai Mauriņai. Tagad šai grāmatu kopai par Liteni piepulcināmas 2002.gadā izdotās virsnieku – līteniešu Vernera Līguta un Teofila Dreimaņa «Virsošnes ēnā» un «Straumē ierautie» Notikums Ostroviēšu noietnē nedaudzās nodaļās zīmē Augusts Heinrihsons savdabīgi sirsnīgajā 50 eksemplāros izdotajā grāmatā «Mans neparastais dzīves stāsts».

Nekur nav pietiekami pārlicinoši pateikts, ka visas nosauktās grāmatas ir ārkārtīgi spēcīgi mākslas darbi, patiesas rakstnieku veiksmes ar lielu vēsturisko patiesību, uzrakstīti ar latvieša sirds klātbūtni. Tie ir lielisks piemineklis latviešu karavīram, Virsniekam, Litenei. Tie spēcina tautu neatkarības galīgas izcīņas un nostiprināšanas gados.

Daudzos daiļliteratūras darbos Litenes vārds izmantots aprakstāmā laikmeta iekrāsošanai, vēsturiskā fona iezīmēšanai, kā šī laika, kā sarkano svešzemnieku varmācības, zvēriskuma zīme, daiļdarbā tieši neattēlojot Litenes notikumus. Tā darījis Gunārs Janovskis jau pieminētajā «Meža dziesmā».

Ir saprotams, ka 1940. – 1941. gada tautas dzīves zīmējums nevar būt ne pilnīgs, ne objektīvs bez Litenes krāsas.

Plašajā laikmeta tēlojumā romāna «Pļauka» 1. grāmatā Vēra Volkeviča 6 – 7 lappusēs liek personāžam pārspriest Litenē notikušo.¹²¹

Tā dara Kelīna Klāna romānā «Baltā odze»: «No Ārmalas Svabadiēšos iešalcinājās nelabas vēstis – viena par otru drausmīgāka. Šai zemē iedrasēja svešurienes karapūļi. Kādudien atstibīja ziņa, ka sirotāji latviešu karavīrus ar lodēm kapājot nost Litenē un vēl arī kur citviet.»¹²²

Arī Vladimirs Kaijaks «Likteņa lidumniekos» aprakstāmo laiku iezīmē ar dezertējušo latviešu karavīru stāstījumu par Litenē notikušo.

Alberta Bela grāmatā «Saullēktā mērkītie» savu došanos leģionā latviešu karavīri pamato ar vārdiem: «Mums jādodas uz fronti, jāatriebj boļševikiem par Liteni, par 14.jūniju, par meliem un viltu.»¹²³

Ļoti līdzīgi savu izvēli latviešu jaunieši motivē Gunara Janovska darbā «Bez ceļa»: «Bet cik nav to, kas palika Litenē, kas pūst kaut kur ceļmalās vai vergo Sibīrijā...] Lūk, šitā lietiņa ir jānokārto.»¹²⁴

Litenes vārdu piemin Alfrēds Dziļums romānā «Tiesas svētdiena»-tragiskajā vēstījumā par Zviedrijā internēto latviešu leģionāru izdošanu PSRS. «Tikai iedomājoties par čekas inkvizīcijas pagrabiem, par Litenes noņemtas slepkavībām, viņi atgūst drosmi un uzņemas smagāko karavīra pienākumu.» Ja sabiedroto tribunāls pēc kara tiesātu visus, kas noziegušies pret cilvēci, tad pēc leģionāru domām Staļinam, Berijam, Šustīnam cilpa kaklā būtu par deportācijām, par masu slepkavībām, par latviešu virsnieku apšaušanu Litenē.¹²⁵

Arī Egīls Lukjanskis romānā «Krievu leitnanta mīļākā» Litenes vārdu izmanto attēlojamā laika iezīmēšanai.

Dokumentālajos darbos, publicistikā, memoārliteratūrā brīdi pa brīdim pavīd ar Liteni saistīti cilvēki.

Tā Ilmārs Bastjānis «Pašvēsturē» atceras savu skolotāju: «Virslēitnants Kārlis Kļava četrus gadus bija mūsu militārās apmācības skolotājs, un viņš mums visiem ļoti patika. Pēc viņa domām, svarīgākais bija prast šaut. Un kā nu ne – Kļava bija Latvijas meistars šaušanā ar automātiskajām pistolēm un 1937.gadā Somijā ieguva pat pasaules meistara godu šajā disciplīnā. Kļavu 1941.gadā no Litenes aizveda un nobendēja krievi.»¹²⁶ Precīzāk, Kārlis Kļava 1937.gadā kļuva par pasaules čempionu šaušanā ar automātiskajām pistolēm.

Atmodas laikā par Liteni daudz publikāciju ir Latvijas laikrakstos un žurnālos. Taču īpaša cieņa un goddevība jāparāda tā laika «Lauku Avīzes» žurnālistiem par drosmi, uzdrīkstēšanos vēl pirms Latvijas neatkarības galīgās izšķiršanās publicēt atklātus un patiesi drosmīgus materiālus par Liteni.

Arī par 5000 poļu virsnieku tik līdzīgo noslepkavošanu Katiņas

mežā 1943.gada pavasarī «Lauku Avīze» 90.gadu sākumā raksta pirmā. Tieši «Lauku Avīzei» pateicoties, atmodas uzbangojumā vienkopus satiek un pirmoreiz atklātībā parādās tik daudz virsniņu un karavīru likteņstāstu, atmiņu, arī notikumu versiju, lai saglabātos nākamībai.

Īpaši cildināms ir šīs avīzes žurnālista Arvīda Siliņa darbs, apkopojot lasītāju vēstules, uzklausot cilvēkus, mudinot rakstīt, sūtīt vēl un vēl. Divos viņa veidotajos vēstulju apkopojumos 1988.gada oktobrī – «Litenes likteņlīnijas». «Likteņlīnijas top skaidrākas» – vien sakoncetrēta neparasti daudzveidīga un bagāta informācija par norisēm noietnēs, par konkrētu cilvēku likteņiem. Daudzi tagad jau plašāk zināmi fakti tur minēti pirmoreiz. Uz šiem rakstiem atsaukušies vēlākie pētnieki.

Emocionālas ir L.Liepas intervijas ar virsniekiem «Padomju Jau-natnē.»

Traģiskā Litenes stīga ieskanas daudzajās laikrakstu un žurnālu publikācijās, kuras nosacīti var apvienot zem virsraksta «Sievietes likte-nis». Cik daudz latviešu sieviešu likteņus samezģlojis jūnijs Litenē, cik daudzas dzīves padarījis smagas, līdz galam nepiepildītas, vientuļas!

«Dzīvesbiedrs, brālis, tēvs represēts Litenē,» – viens teikums ko-pējs daudziem likteņstāstiem. Litenes vārds cieši ieausts tautas sāp-ju stāstā. Arī pēc tik daudziem gadiem nav līdz galam « izbēdātas melnākās bēdas un izraudātas rūgtākās asaras.» Ar šiem vārdiem virsrakstā žurnāliste Anna Gavare zīmē tikai vienu no daudzajiem latviešu sievietes likteņstāstiem – par Latgales rakstnieci, noriļskietu Veroniku Tenču Godmani, kuras vienīgais brālis pēc drauga stāstītā 1941.gada jūnijā uz visiem laikiem paliek Litenē.¹²⁷

Sāpe par Liteni ir izskanējusi daudzu dzejnieku rindās, tēlnieks un arhitekti izveidojuši Sāpju sienu Litenes kapsētā, taču diemžēl ir tikai viens mūzikas darbs – Pētera Vaska dramatiskā balāde «Litene» ar Ulda Bērziņa vārdiem.

Tieši par «Liteni» 1993.gadā Pēterim Vaskim piešķirts augstākais mūzikas apbalvojums mūsu valstī – Latvijas Lielā mūzikas balva.

Nesen pasaulē prestižā klasiskās mūzikas izdevniecība «BIS» izde-vusi šī latviešu komponista kora mūzikas kompaktdisku «Māte saule», kurā 5 citu darbu vidū ir «Litene». Kompaktdisku ieskaņojis Latvijas Radio koris Sigvarda Kļavas un Kaspara Putniņa vadībā. Šis ieraksts pasaules ietekmīgākajā mūzikas žurnālā «BBC Musik Magazine» 2002.gada martā novērtēts ar augstāko atzīmi – 5 zvaigznītēm gan par izpildījuma, gan ieraksta kvalitāti 200 pasaules ierakstu vidū.¹²⁸

Šis skaņdarbs nesis plašajā pasaulē ne tikai latviešu komponista, bet arī Litenes vārdu. Tas izskanējis Lielbritānijas prestižākajā starp-tautiskajā mūsdienu mūzikas festivālā Hadersfeldā, kā arī starptautiskā mūsdienu mūzikas festivālā Roterdamā.¹²⁹

Vilhelma Mihailovska mirkļi un tvērumi (Foto) Litenē 2002.gada rudenī.

Fotoprojekts "Latvija šeit un tagad".

Mājas Viesis, 2003., 17. janvāris

Latvija šeit un tagad

Vilhelms Ruets Skujenieks

Turpinām iepazīstināt ar Vilhelma Mihailovska fotoprojektu "Latvija šeit un tagad". Šoreiz mirkļi un tvērumi LITENĒ, kādu fotomākslinieks to redzēja pagājušajā gadā rudens pusē.
Kādas izjūtas, domas, asociācijas raisa attēlos redzamais, lūdzām uzrakstīt dzejnieku Knutu Skujenieku, kura līktenis arī bijis dramatisks, jo no 1982. līdz 1989. gadam dzejnieks atradās ieslodzījumā lēģerī Mordvija.

*Kas redzējis pārņākam
Korat kautu bālelīnu?*

Tā tas bija ne tikai dziesmā. Uz pirkstiem varēja saskaitīt tos latviešu vīriņiekus, kuri pārdeva Līteni un atgriezās dzimtenē.
Kaut Latvijas dabā toliem bija tveicīgs liepsešu laiks, tomēr nepietekts karš jau bija ielautes arī šeit.

Karavīrs ir pieradis pie nāves: tāda darbs. Pazemojuma, uzvelkot svešu, neglītu mūndiņu, tika pieņemta. Latvijas vārds. Tāču viņa slepavība, neglīfais ciniens sāpīga un sāpūs vienmēr.
Neba jau Līteni ir pati lielākā moku vieta mūsu zemē. Tomēr tā kļuva tik sāpīga, ka visus garus padomju gadus Lītenes vārdu aizā piermiņģu cūcstis. Bāsmīgi īsēnība apaugā ar vēl bāsmīgākām lēģerēm.

Vaielēkā tautas traģēdija ir mēstkarības zaudēšana. It sevīku, ja kojē int tautas ziēdē — vīriņiecbā. Nevarības lēģerākā redzāmākā daļa. Piemēnība, atbrūgoa un apsmēta. Par ko vaīrs jāsmot, uz ko cerēt un pajautes līgavām, māsām un sievām? Ko vaīrs sagādāt mātēm?

Bet tas bija kanē, tā bija pretošanās, arī zīmēlu šahās un bārakās. Pat bezvārda kapi māca un iedvesmo šodien karavīra zvēresta ūvēvēju.

Nēkas neziēd. Dzejnieks Uldis Bārzīnē saka:
"... Simtiem gadu, un paliks. Piemini, piemini! Lītenē, Lītenē."

Sobrīd līķēnā tā runā kūsams: balta koka krusts, ūgansku ra vieta un eglēs saķones, kā glābt un pasargāt gribēdamas. Tāda ir fotomākslinieka Vilhelma Mihailovska Lītenē. Katram no mums ir sava Lītenē. Bet pasaule Lītenē ir viena.

Knuts Skujenieks

Koris «Latvija» dramatisko opusu atskaņoja IV Ziemeļu un Baltijas valstu dziesmu svētkos, klātesot 4000 dziedātājiem no Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, Zviedrijas, Norvēģijas, Somijas, Dānijas, Islandes.

«Litenes» atskaņojumu I.Kokars uzskata pat par līdz šim augstāko mūsu valsts koru reprezentācijas kvalitāti. «...galā koncertā baznīcā spīdoši skanēja Pētera Vaska «Litene», mūsu līdzšinējās reprezentācijas kvalitātes virsotne.»¹³⁰

Fotomākslā no 2002.gada rudens Litene paliks Vilhelma Mihailovska redzējumā kā daļa no viņa fotoprojekta «Latvija šeit un tagad».

Notikumi Litenē 1941.gada jūnijā Latvijas un tās armijas likteņgaitas kontekstā aprakstīti un izvērtēti nu jau samērā daudzos vēsturnieku darbos, dokumentu un liecību krājumos. Lielākā daļa no tiem pirmo reizi izdoti emigrācijā, pēc tam arī atjaunotajā Latvijā. Starp nozīmīgākajiem minami: «Daugavas vanagu» 1970.gadā izdotā grāmata «Latviešu karavīrs 2. pasaules kara laikā», uz kuru visvairāk atsaucas turpmākie pētnieki un rakstnieki, Induļa Kažociņa «Latviešu karavīrs zem svešiem karogiem 1940 - 1945», Ādolfa Šildes «Pasaules revolūcijas vārdā».

Starp nozīmīgākajiem Latvijā tapušajiem darbiem minams Aināra Bambala okupācijas muzeja 1999.gada gadagrāmatā publicētais raksts 1940./41. gada represēto latviešu virsnieku piemiņai «Virsnieku Golgātas ceļš un liktenis Gulāga nometnēs (1941.-1959.g.)», no daļa Visvalda Lāča grāmatā «Latviešu zemes un tautas vēsture». Dažas jaunas, iepriekšējās publikācijās nebijušas atziņas saistībā ar Litenes notikumiem sastopamas Aināra Bambala un Ērika Jēkabsona pētījumos vēsturnieku komisijas rakstos 2001. un 2002.gados – «Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem», «1941.gada 14.jūnijs Sarkanās armijas 24.teritoriālajā strēlnieku korpusā»

Staļinisma upuru liecības lasāmas grāmatā «Via Dolarosa».

Biogrāfiskās ziņas par Litenē represētajiem virsniekiem un karavīriem tagad atrodamas daudzos izdevumos. Ir ārzemēs izdots krājums «Šie vārdi apsūdz». Viņu vārdi atrodami žurnāla «Latvijas arhīvi» pielikumā «Represēto saraksti», R.Gabra grāmatas pielikumā. Biogrāfiskas ziņas kopā ar atmiņu stāstiem un plašākiem represiju aprakstiem atrodamas dokumentu un atmiņu krājuma «Es sapņi par Dzimteni pagalvī likšu» 1. daļā.

2001.gadā iznāk liels, skaistais piemiņas izdevums «Aizvestie. 1941.g.14.jūnijs», kurā atšķirībā no iepriekšējiem Litenē represētie virsnieki un karavīri nav minēti vienkopus, bet gan pēc iepriekšējam dzīvesvietām.

Gan Litenes vispārējās vēstures, gan ar Nometnēm saistīto jautājumu izpētē nozīmīgs un vērtīgs ir Latvijas Universitātes bibliotekzinātnes un informācijas nodaļas studentes Gunas Ozolas bakalaura

darbs «Litene. Bibliogrāfiska datu bāze. 1900.-2002.gads», kas izstrādāts pēc autora lūguma 2002.gadā R.Šenbergas zinātniskajā vadībā. Tas ir pirmais un līdz šim vienīgais bibliogrāfiskais līdzeklis par Liteni, arī par 1941.gada jūnija notikumiem Litenē. Rādītājs ievērojami atviegloja šī darba tapšanu.

Vai var vēl šodien pateikt kaut ko būtiski jaunu par Liteni? Atveroties brīvības slūžām, sāpe ir strauji plūdusi un tāpat strauji lielumā norakstīta no sirds. Vēsturnieki, šķiet, savus pētījumos aptvēruši lielāko šobrīd pieejamo materiālu daļu. Pavisam maz palicis aculiecinieku.

Nepretendējot uz pilnīgi jaunām patiesībām, gribas šos vispārziņāmos notikumus un likteņus ciešāk sasaistīt ar to mūsu Latvijas stūrīti, kam bija lemts kļūt par tautas lielās traģēdijas skatuvi, padarīt to liteniešiem un arī atbraucējiem pazīstamāku, tuvāku, saprotamāku, atklāt viņiem Liteni.

Nu jau vairāk kā desmit gadu ļaužu simti 14.jūnija pēcpusdienā atbrauc uz Piemiņas brīdi kapsētā pie vienpadsmit baltajiem krusiem. Turpmāk brauks pie 2001.gada jūnijā atklātās Sāpju jeb Krusta sienas. Viņu ceļš no šejienes ved uz Nometnēm.

Katru vasaru Litenes centrā vai pie pils apstājas desmitiem neorganizēto ceļotāju automašīnas, lai braucēji taujātu ceļu uz šīm vietām. Nereti te iegriežas bērni un mazbērni.

«Te palika mans tēvs, tēvabrālis, vectēvs. Varbūt par viņu kas zināms?»

Taču tautas vēstures liecības Litenē nav tikai šodien drūmi šalcošais priēžu sils, kas 60 gados pāraudzis pāri Nometnēm, nav tikai Sāpju siena kapsētā.

Te mājas, kurās kopā ar ģimenēm virsnieki pavadīja vasaras, te aizvešanas ceļi, viņu pazemošanas vietas apkārtnes mežos, kur zem sen satrūdējušām žagaru kaudzēm neapšaubāmi neatrasti dus Latvijas virsnieki. Neminēsim – cik. Tā vien šķiet, ka te veļu laikā par norām un mežu galiem lidinās nogalināto dvēseles.

Te pils – bijušais korpusa štābs, no kurienes roku dzelžos izved tautas leppnumu, te upe, kurai pāri jau citā krastā pārved lielu daļu Latvijas Armijas virsniecības, nometņu tilta vieta. Te vecās paaudzes atmiņās ierakstīta virsnieku un karavīru pastāvīgā klātbūtne pagasta dzīvē, svētkos un darb dienā. Virsnieku balles, sarīkojumi «Ozoliņu» pagalmā, sporta svētki zaļajā līcī... Te izcilu personību soļi: Pirmā pasaules kara latviešu strēlnieku bataljonu, Latvijas atbrīvošanas cīņu dalībnieki, Lāčplēša kara un Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri, Francijas kara akadēmijas absolventi, Latvijas militārie atašeji ārvalstīs – visi viņi vienu vai vairākas vasaras bijuši te – Litenē. Daudzu izcilu zvaigžņu kopa. Izcīnījuši savu valsti, viņi nespēja to nosargāt. Ne ti-

kai mazais kapsētas laukumiņš, visa Litenes zeme ir tautas svētvieta. To vēl nenovērtējam.

Gribas cilvēciskot šī laika vēsturi, kura, informējot par Litenes notikumiem, pārpilna represiju upurus nosaucošiem skaitļiem, karpēka vienību numuriem, gadaskaitļiem, baismīgo gulaga nometņu krieviskajiem nosaukumiem u.t.t.

Jāšaubās, vai daudziem lasītājiem pietiek uzņēmības, pacietības gribas līdz galam izlasīt pamatīgos ar skaitļiem, argumentiem, atsaucēm bagātos, zinātniskā valodā uzrakstītos vēsturnieku darbus, vēsturnieku komisiju plašos pētījumus.

Simpātiska un atbalstāma šajā ziņā šķiet vēsturnieces Vitas Zelčes koncepcija par netradicionālu vēstures apcerējumu rakstīšanu, lai vēsturnieku darbi kļūtu aizraujoša un saistoša lasāmviela ikvienam interesentam, ne tikai profesionālim, lai tie būtu literāri baudāmi vēstījumi, kuros darbotos ne vien varas un intelektuālā elite.

Šie cilvēki nometnē nebija tikai «masas, «tikai armija». Pa Litenes zemi staigāja cilvēki ar individuālām interesēm, vēlmēm, atšķirīgām domām, izjūtām, pārdzīvojumiem. Ģenerālim Andrejam Krustiņam, iespējams, šeit, «Beķeros», domas arvien biežāk saistījās ar drīzo pensijas gadu rimto mieru, Osvaldam Ķezberam «Ilgās» – ar divu mazo meitiņu audzināšanu, ar jaunas ģimenes siltumu, skološanas rūpēm. Jaunajiem, kam nebija vēl trīsdesmit vai tikai nedaudz pāri, - ar izaugsmi un augšupeju militārajā karjerā, ar mīlestību, ģimenes veidošanu, ar klusu, tālu sapni «par kara akadēmiju un militārā sūtņa posteni Francijā» - divdesmit piecus gadus vecajam leitnantam Arvidam Lasmanim.

Cik nežēlīgi daudz represēto sarakstos to, kam ap trīsdesmit! Cik daudzi nesagaidīja sirmu matu un dzīves gudrības svētītu mūža rudenī! Dēlu nenodzīvotos gadus savējam dzīvēm nācās pieskaitīt viņu mātēm: Ostroviešu nometnē nošautā Kārļa Barisa māte mirst 98 gadu vecumā. Viņam bija lemta aptuveni trešā daļa.

Tikai 2003.gada aprīlī pēc 62 agras atšķirtības gadiem mūžībā aiziet Litenē nomocītā trīsdesmitgadīgā virsleitnanta Fridriha Feldmaņa atraitne.

Kāds daudzū jauno virsnieku «grēks»? Taču ne kalpošana balto armijās vai līdzdalība brīvības cīņās! Vienīgi tas pats, kuru norāda Gunara Janovska Rudīte, – viņi varēja prasīt brīvību savai tautai.

Visiem gados jaunajiem Litenē un Gulaga nometnēs nomocītajiem lai izskan šīs rindas!

Stāsimies vēlreiz vakara jundā!
Nometnes priedēs saulriets kvēl.
Nav vēl restoto vagonu stundas...
Nav mums lode tēmēta vēl...

Stāsimies vētreiz jauni un stalti,
Kādi visi mēs bijām tad.
Dzīvesbagāti, viedi un balti
Daudzi nekļūsim mēs nekad.

Lai šurp atviļņo orķestra skaņas,
Sievu, līgavu mīlums skar!
Pirms nāk lode, nāk Golgāta mana,
Pirms es kļūstu mūžības stars.

Daudzās fragmentāro atmiņu publikācijas, atsevišķu notikumu pārstāsti neveido secīgu Litenes notikumu kopainu, pēc iespējas pilnīgāku panorāmu, neveido lasītājam vienotu priekšstatu par notikušo. Savukārt daiļliteratūras darbos dabīgi vietu radusi rakstnieka izdoma.

Taču pilnīgākas ainas vajag.

Litene – tas nav kāds lokāls atgadījums okupācijas gaitā, siks incidents, nebūtiska epizode Latvijas vēsturē. Tieši te 1941.gada jūnijā atradās bijušās Latvijas armijas, tiesa, iepriekšējās represijās jau krietni papluinītas, toreizējā 24. teritoriālā korpusa, lielākā daļa, izņemot atsevišķo zenīartilērijas divizionu Mangaļsalā un dažas citas nelielas dislokācijas vietas Madonā, Apē, Alūksnē, Rēzeknē, Cēsis, Valmierā.

Pēc vēsturnieka Aināra Bambala atzinuma 14.jūnijā Litenes un Ostroviešu noietnēs apcietināti ne mazāk par 430 virsniekiem, karavīriem, instruktoriem.

Tieši te tika īstenota tautas pakļaušanas pamatiecere – nebūs nacionālo virsnieku un karavīru, nebūs tautas pretestības.

Rakstīt patiesi, nekļūdīties, atklāt līdz šim nepateikto – Litenes gadījumā tas ir grūti izpildāms uzdevums. Gan informācijas nepieejamības, gan daudzo aizgājušo gadu, gan pretrunīgu liecību dēļ. 1941. gada vasaras Litenes noietnes noslēpumus iespējams citīgi glabā Krievijas Centrālais Aizsardzības ministrijas arhīvs Podoļskas pilsētā. Tur pēc vēsturnieka Jura Ciganova domām – 24. teritoriālā strēlnieku korpusa arhīva vērtīgākā daļa. Iespējams, ka varēs apstrīdēt vienu otru šeit minēto faktu, apgalvojumu. Bet kam ticēt, ko vispār uzskatīt par pilnīgi drošu, neapstrīdamu pierādījumu? Vai vienmēr tādas ir arhīvu izziņas? Vai var pilnīgi noraidīt, apšaubīt likteņa biedra liecinājumu, kurā minēta cita pavisam konkrēta vieta, konkrēts laiks, kad būs kopā ar cilvēku?

Pretrunas. Pretrunas gandrīz ik uz soļa.

Piemēram var minēt tik atšķirīgās ziņas par ģenerāļa Andreja Krustiņa dzīves beigām. Viņa vārds ieņemamo amatu dēļ visciešāk saistīts ar Liteni. Viņš – Latvijas Armijas Latgales divīzijas komandie-

ris, 1940./41.gadā 24. teritoriālā korpusa 183. Litenē izvietotās divīzijas komandieris. Šajā vasarā dzīvojis «Beķeros». «Nošauts Noriļskā 1941.gada 16.oktobrī,» lasām dokumentu krājumā «Es sapni par Dzimteni pagalvī likšu» 1. grāmatā. «Nošauts Maskavā 1941.gada 16.oktobrī un apraksts turpat «Komunarkā», kad vācieši tuvojas Maskavai, kopā ar 15 citiem latviešu virsniekiem», apgalvots vēsturnieces R. Bērziņas rakstā, kas acīmredzot balstās uz dokumentu izpēti.¹³¹

Bet J. Daukšts bijis kopā ar neglābjami slimo, nekustīgo, vairs nerunājošo ģenerāli Jeņiseiskas pilsētas cietuma izolatorā.

Gan cietuma apstākļu, gan ģenerāļa veselības stāvokļa apraksts rada pilnīgas ticamības izjūtu, klievē jebkuras šaubas, aizdomas par rakstītāja fantāzijas radītu ainu.

«Ir pamats domāt, ka ģenerālis Krustiņš mira Jeņiseiskas pilsētas cietumā. 1941.gada augustā mani kopā ar Latvijas Armijas virsniekiem no Krasnojarskas cietuma pa Jeņisejas upi pārvietoja uz Jeņiseiskas pilsētas cietumu. Cietumā parādījās dizentērija, ar kuru saslimu arī es. Mani ievietoja cietuma izolatorā.[...] Izolatorā bija ģenerālis Krustiņš. Viņš necēlās, gulēja augšpēdus – nopampis, nekustīgs un nerunīgs. Jutu, ka viņš dzird un saprot mani, lūpas kustas, bet neko nevar sadzirdēt. Neko neēda, dzēra tikai ūdeni, ko pats bez otra palīdzības nevarēja uzņemt. Uz rokām un pārējām ķermeņa daļām bija lielas, melnas tulznas ap 10 – 15 cm garas. Viņa veselības stāvoklis bija ļoti smags[...] Man nav nekādas ticības, ka viņš būtu vests uz Noriļsku. Drīzāk jau viņa dokumenti nokļuva kopā ar pārējo virsnieku dokumentiem Noriļskā.»¹³² Pēc trim gadiem šo pašu atmiņu pārpublicējumā klāt nākusi vēl kategoriskāka piebilde: «Televīzijas pārraidē ziņoja, ka ģenerālis Krustiņš miris Noriļskā. Viņš mira Jeņiseiskas pilsētas cietumā»¹³³

Grāmatā «Latvijas valsts apbalvojumi un Lāčplēši» apgalvots, ka PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija ģenerāli Maskavā 1941.gada 29.jūlijā notiesā uz nāvi. Nošauts 1941.gada 16. oktobrī Noriļskā.

Kur patiesība? Kam ticēt? Kurš no 3 minējumiem pareizais?

Līdzīgi pretrunīgi skaidrojumi ir par pulkveža Eduarda Klūges bojāeju. Okupācijas muzeja ekspozīcijā viņa vārds minēts starp Litenes nometnē 1941.gada jūnijā nogalinātajiem. «Nošauts Noriļskā 1942.gadā. Latvijas Armijas kapteinis Juris Ozoliņš atceras, ka Klūge bijis ieslodzījumā vēl 1942.gada ziemā. Kad virsniekus sāka apšaut, Klūge bija viens no pirmajiem upuriem.»¹³⁴ Arī R. Gabris pulkvedī satīcis cietumā. Tās nebūt nav vienīgās pretrunas ar Liteni saistītajos notikumos.

Daudzajās publikācijās bieži nesakrīt laiks, vietas, nošauto karavīru un virsnieku skaits.

* * *

Taču mums vēl jāizdzīvo Latvijas laiks, skaistās, pilnrestīgās Latvijas vasaras Litenes silā.

Visu Dzimtenes novadu jauniešus vismaz 5 gadus pulcē Litenes zeme. Viņi iepazīst un iemil savdabīgo Tēvzemes stūrīti, kur daudziem tik neparasti šķiet lazdu dzīvžogi ap jaunsaimnieku dārziem, kur pārsteidz tik daudzās iekoptās jaunsaimniecības upes ličos. «Ja pie Gaujas nokļuvušo vilina ievu smarža un lakstīgalu dziesmas, tad liepziedu smarža, bišu sanēšana vasarās gar ceļiem un maijvaboļu smagā dūksana gar Pededzi vasaras naktīs ir Litenes pagasta vidus daļai raksturīga īpatnība, kas citu novadu cilvēkiem visvairāk iespiežas atmiņā.» 134₁

Jūnijā pilsētu zēnus izbrīna izkapšu dziesma priekšpusdienās un siena grābēju balti lakatiņi pēcpusdienās tuvējo liču pļavās.

Ar gaišām atmiņām par mācībās kopā lietajiem sviedriem, dziedātajām dziesmām, bezrūpīgajiem vakariem jautro nebēdņu pulkā, Pededzes ūdeņu veldzi un silto krastmalas smilti simti aiziet no Litenes priedulāja. No visiem Latvijas novadiem uz šejieni ceļo vēstules. Katru rītu Litenes vecajā pastā, tajā vietā tagad uzcelta Sociālā aprūpes centra darbinieku nelielā dzīvojamā māja, Auziņjaunkundze sagatavo daudzus sūtījumus nogādāšanai uz Nometni.

Ne jau savdabīgā dabas krāšņuma dēļ Litene savulaik tiek izraudzīta par Latvijas Armijas Latgales divīzijas karavīru vasaras nometnes vietu. Izvēles pamatā ir militāri mērķi; kara gadījumā veidot aizsardzības līniju austrumos pa Pededzi, Aivieksti, Lubānas ezeru.

Dzelzceļa stacijas un Gulbenes lielceļa tuvums, viegla un ātra piekļūstamība apdzīvotai vietai un reizē savrupība, ūdeņu tuvums – tas rosina nometnes vietu izvēlēties tieši šeit.

Nometnes celtniecība un iekārtošana notikusi trīsdesmito gadu vidū. Tā nav līdz galam izveidota viena gada laikā. Sākumposmā karavīri un virsnieki dzīvojuši teltīs. Ir drošas ziņas, ka 1935.gadā šeit dzīvojuši karavīri. Šī gada fotogrāfijās nometņu teritorija vēl gan atgādina telšu pilsētiņu ar atsevišķām celtnēm. Arī vēl 1938.gada fotogrāfijā redzama aktīva celtniecība. Nometnes iekārtošanā 1939.gada rudenī un ziemā strādājuši Latvijā internētie poļu virsnieki un karavīri.

Astoņdesmitgadīgā liteniete, kas visu savu mūžu pavadījusi tikai dažu kilometru attālumā no nometnes, domā, ka nometnes celtniecība sākusies tūlīt pēc Kārļa Ulmaņa nākšanas pie vienpersonīgas varas 1934.gadā.

Kad iepļānotajā vietā ierodas pirmie nometnes veidotāji, viņus sagaida vienīgi baltu celmu rindas liela priežu sila malā, kur garām

iet smilšains lauku ceļš. Uz nometnes vietu no Litenes dzelzceļa stacijas jābrauc cauri muižai 5 km, kaut gan abas šķir tikai nedaudz vairāk par kilometru : šajā vietā pāri Pededzei nav tilta. Ar ceļa un tilta izbūvi arī sākas nometņu celtniecība. Tiltu būvē Siguldas 7. kājnieku pulka sapieri. Tam izraudzīta vieta, kur Pededzei nav stāvo krastu, kur upe plūst pa līdzenumu. Pa nelielu slīpumu abās pusēs ceļš nolaižas līdz upei. Smagajām mašīnām piemērotu pamatīgu ceļu būvē Satiksmes departaments. Celtnieki apmetas tuvējās «Ozoliņu» mājās pie Ķauķiem, un būvdarbi iesākas ar betona blūķu liešanu baraku pamatiem.

Vispirms veido artilēristu nometni aiz «Silmalu» Maksiša mājām, pēc tam - ēku kompleksu strēlniekiem. Abas nometnes šķir kilometra attālums. Pie ieejas artilēristu nometnē aiz mājām uzbūvē īpatnēju skaistu paviljonu - «sēnīti». Cilvēku balsis un darba troksnis pārsteidz līdz šim netraucēto dzīvnieku pasauli. Celmājā mājā daudz zaķu, kurus karavīri brīvās novakarēs šauj. Vēl tad, kad pāri nometnēm jau skan Valsts himna un Korālis, gadās redzēt stigas malā kādu stirnu āzi, kas, galvu piešķiebis, ieklausās neparastajās skaņās.

Litenes nometne tās sākuma posmā.
Virsnieka Pāvila Ceriņa foto

Ceļš gar nometni ar tā saucamo pirmo jeb priekšējo līniju

Nometņu tilts starp «Līcīšu» un «Beķeru» mājām vēl 1960. gadā.
Foto no E. Sirmās albūma

Litenes nometnes kopskats 1938. gada jūlijā.
Foto no Velgas Jakovičas personīgā arhīva

Kokmateriālus nometnes celtniecībai sagatavo litenieša Jāņa Balčiņa gaterī, sākumā viņa mājās «Strautiņos» netālu no Litenes – Alūksnes ceļa, vēlāk gateri pārceļ uz Krevicu mājām nometņu tuvumā. Balķus ņem no plostiem Pededzes upē pie «Sprukuļiem» un ar zirgiem ved uz zāgētavu.

Īsā laikā ir radīti vislabākie apstākļi, lai katru gadu no agra pavasara līdz vēlam rudenim te pārmaiņus varētu uzturēties viens vai vairāki pulki no Latvijas Armijas Latgales divīzijas. Tā 1938.gadā strēlnieku – kājnieku nometnē atrodas 7. Siguldas un 8. Daugavpils kājnieku pulks, bet artilēristu nometnē – 9. Rēzeknes pulks. Arī 1940.gada vasarā šeit atradies 8. Daugavpils kājnieku pulks. Nometnes darbība organizēta 2 maiņās: 1940.gadā pirmā maiņa bija paredzēta no 20.maija līdz 23.jūlijam, otrā – no 23.jūlija līdz 4.septembrim.

Nometņu sākumposmā Latgales divīzijas štābs izvietojies Sakārņa mājās «Leškos», turpat darbojusies arī ēdnīca virsniekiem. Vēlāk šim nolūkam izmanto «Silamalu» mājas, kas ir tuvāk nometnēm. Vismaz sākumposmā klubi atradušies «Ozoliņos» un «Puķītēs».

Gadu gaitā ir tapis plašs mācībām un sadzīvei nepieciešamo ēku komplekss, pēc fotogrāfijām spriežot, vesela karavīru pilsētiņa. Tajā

ietilpst glītu vasaras mājiņu vienādas rindas, virtuves, štābs, klubs ar elektrību, tualetes, pirts, maizes ceptuves, noliktavas, pagrabi, garāžas, ieroču, veļas, apavu labošanas darbnīcas, tiek izurbtas artēziskās akas nometnē un poligonā, iekārtoti piegādes ceļi, kas izmantojami smagajām automašīnām, uzcelts jauns tilts taisnā ceļā pār Pededzi uz Litenes staciju. Top arī projekts par dzelzceļa atzarojuma izbūvi no stacijas uz nometni un poligonu. Tas netiek īstenots.

Pirmajā gadā, kad nometne vēl nav pilnībā iekārtota un karavīri dzīvo teltīs, teritoriju starp tām rotā no baltajām sūniņām izveidoti visdažādākie ziedi. Jau otrajā gadā iekārto puķu dobes. Laukumu pēc noteikta plāna šķērso celiņi, un karavīri pa zālienu nestaigā. Visi ceļi un celiņi ir ārkārtīgi tīri, bez nevienas zālītes, baltu smilti nokaisīti, vienmēr izravēti.

Vakara junda notiek gar nometni speciāli iekārtotā līnijā. No šejienes ne

Signāli

SIGNĀLI, PAUSME UN JUNDA

SIGNĀLI

Traukums.

1. Lini. Vīti!

Uz-klu-diet. Vi - di!

2. Lini. Atrāk nu šrā, šrāk nu šrā, šrāk nu šrā, šrāk nu šrā, šrāk nu šrā, šrāk nu šrā!

3. Lini. Pulcēties!

Sauc' i auru mūs, lai rindā šrāja-mies!

Mūs sauc' turp, kur iēvu zeme sauc!

4. Lini. Kūjas raitu traukums.

Tan-ki, tan-ki, tan-ki, tan-ki, tan-ki, tan-ki, tan-ki, tan-ki!

5. Uzlikt durk'jus!

Uzlikt durk'jus!

6. Lini. Līgumi!

Mērģi aneģi, mērģi snieģi, ze-mē triek!

7. Lidoņju traukums - brīdinājums.

8. Lidoņju traukums - izvēstis!

Izvē-sies, izvē-sies, izvē-sies, izvē-sies!

9. Traukņa beigas.

Traukņim tāpat beigas.

Līgumi!

Lūg-ša-nā-ču-pures pamē!

10. Pausme.

11. Lini. Skriet!

Rīta ķekas: Aiz kalniņa rīta gai-ma vēta dūme atān-sa-mi.

Vakara ķekas: Aiz kalniņa saule grima dobes tīrsta zā mīglā.

12. Lini. Sībi!

Ap-šā-ģiet!

13. Sībi!

Atā! jaunās darba gaitās, sargā dūmots, lē-vi smad.

di-ti bēti nāktis un miera autos sap-ģu māt-ģe. ģe-vi tu.

1702

Atpūtas brīži nometnē.
Foto no Arno Smiltnieka arhīva

1. pasaules kara laika angļu lielgabals Litenes nometnē šāviena brīdī.

Foto no Aivara arhīva

Pārgājienā no Krustpils uz Litenes nometni.

Foto no Aivara arhīva

Artilērijas šaušanas mācības pie Kaļna ezera, poligona teritorijā.

Foto no Aivara arhīva

Mācības, 1937. vai 1938. gads. 3. no kreisās – litenietis, ilggadējais pagasta skolas skolotājs, fotogrāfs, mākslinieks-noformētājs Tāļivaldis Laugalis.

Foto no ģimenes arhīva

7. Siguldas kājnieku pulka emblēma un nozīme

no ceļa augstu mastā lepni plīvo Latvijas karogs. Astoņdesmit piecus gadus vecā G.P. atceras: «Aiz meža, kur atradās virsnieku vasaras nometne, mums bija pļavas, uz kurām braucām zirga pajūgā. Garāmbraucot vienmēr skatījāmies uz nometnes pusi, vēlēdamies ieraudzīt iespējami vairāk. Kā tur viss bija sakopts, kādī apstādījumi izveidoti! Sāp sirds par to, kā viss beidzās.»

Nometne patiesi ir iekārtota gaumīgi un var lepoties ar īpašu sakoptību un skaistumu. Ik uz soļa valda izcila kārtība un tīrība. Priekšplānā skatam paveras ar koku apšūtas dzeltenbrūnā eļļas krāsā krāsotas vienstāvu mājiņas – kazarmas. Ir 4-5 rindas, katrā - ap 4-5 celtnes. Būves

garums apmēram 20 – 30 metru. Tajās pamatīgi un ļoti rūpīgi gatavotas guļamās nāras divos stāvos. Uz gludajiem dēļiem parastie guļammaisi ar salmiem. Pa vidu telpai ejas. Bez karavīru mājām bijušas arī dažas mazākas virsniekiem. Aiz tām atrodas nometnes saimnieciskās ēkas. Fotografijās redzams, ka ēkas toreiz atradušās skrajā vietā. Mežs pār palikušajiem pamatiem izaudzis 60 gados. Teritoriju vēlāk apstāda ar ķiršiem.

«Ārkārtīgi skaisti tur bija», atceras tie lītenieši, kuriem gadījās jaunuzceltās mājiņas redzēt pēc uzcelšanas un iekārtošanas. Pēc lauku sētas ierastības un darba steigas noteiktā pieticīgā māju ierīkojuma tas šķiet kaut kas neparasts, vairāk pilsētniecisks nekā laukiem raksturīgs, apbrīnas cienīgs.

«Pilsēta tā bija! Kaut Jūs būtu redzējuši to tīrību, kārtību, skaistumu!» vēl šodien sarunā iedegas astoņdesmitgadīgā līteniete.

Otrajā gadā apmēram 3-4 km aiz nometnēm izdegušā Sila daļā iekārto milzīgu, tā raksta paši bijušie karavīri, šaujamlauku jeb poligonu. Tikko atbraukušos poligona būvētājus pārsteidz izcirtumā un sila izdegušajā daļā starp jaunajām priedītēm ziedošo meža neļķu klājums. Pēc stāstītā poligons stiepies 9-10 km garumā. Tas pleties visapkārt Kaļņa ezeram. Ezera šajā pusē notikušas apmācības ar tā sauktajiem vieglajiem ieročiem, otrā pusē - ar smagajiem. Neparasts, ļoti savdabīgs ir apkārtnes reljefs. Te sastopamas smilšu kāpas, kāpu vaļņi. Ir dzirdētas domas, ka 120 ha lielais Kaļņa ezers varētu būt daļa no Lubāna ezera, kas kādreiz pleties līdz Lītenei.

Kāpās dabīgi veidojušās divas izejas uz ezeru. Lītenes iedzīvotāji tos sauc par Zemes vārtiem. 1935. un 1937. gada «Pagastu aprakstos» minēts, ka Lītenē ir kalni ar nosaukumu «Zemes vārti!». Dodoties

Parāde Litenes nometnē 1937. vai 1938. gads.

Foto no Aivara personīgā arhīva

peldēties uz ezeru pēc mācībām, ierasts ir karavīru jautājums biedriem: «Pa kuriem vārtiem iesim – lielajiem vai mazajiem?»

Tā kā nometni un šaujamlauku šķir staigna pļava, pāri tai uzbūvēts apmēram 400 m garš pāļu ceļš gājējiem. Uz zemē iedzītiem pāļiem uzliktas sijas, uz tām noklāti piekantēti apaļkoki.

Atpūtas brīži nometnē.
Arno Smiltnieka materiāls

Velosipēdisti nometnē. Foto no Jutas Dukātes ģimenes albūma

Instruktoru sagatavošanas vads Litenes nometnē 1938. gada jūlijā.

Foto no Velgas Jakovičas arhīva

Paļi vēl šodien redzami. Kara tehnikai bijis cits ceļš. Tā pamatu veidojuši no vietas blīvi noklāti zaru kūliši. Tie nosegti ar zemes kārtu. Ceļus katru gadu uzlabo, nostiprina.

Poligona teritorijā redzami zemes torniši, pie kuriem piestiprināti mērķi šaušanai.

1959.gadā Dzērbenes virsmežniecība poligona teritoriju un apkārtni ap to 500 ha platībā apstāda ar priedēm. Mācības notiek ne tikai poligonā. Nopļautajās liteniešu pļavās, tīrumos un ganībās nereti var pamanīt kādu pārskrejam vai maskējamies. Jāpiebilst, ka nometnes un poligons aizņem ne tikai Litenes pagasta teritoriju. Ostroviešu nometne atrodas Gulbenes rajona Stradu pagasta teritorijā, bet šaujamlauks iestiepjas arī Balvu rajona Kubuļu un Rugāju pagasta daļās.

Litenes vasaras nometnes pamatā veido un ceļ 7.Siguldas kājnieku pulks. No 1921.gada janvārī pulks stacionēts no Litenes netālajā Alūksnē. 1939.gada 20. jūnijā kara ministrs ģenerālis Balodis šajā pilsētā pulkam pasniedz jaunu karogu, 1939.gada maijā to apmeklē K. Ulmanis. Pulka vēsture apskatāma pastāvīgā ekspozīcijā Alūksnes novadpētniecības muzejā. Šķiet, šis pulks visbiežāk bijis arī vasaras mācībās Litenē. Tas dibināts 1919.gada 5.augustā, beidzis pastāvēt 1940.gada 31.oktobrī. Pulkam bijušas trīs nozīmes, kas apstiprinātas 1921.gada 25. janvārī, 1923.gada 12.maijā, 1934.gada 20. februārī. Karogā lasāma devīze «Šurp, jaunekli, ar vēja spārniem trauc, kad Latvija Tev brīvīb's karā sauc». Karogu pulkam dāvina Siguldas un

Latgales artilērijas pulks Litenes nometnē. Dibināts 1919. gadā. Emblēmu darinājuši Krustpils cukurfabrikas strādnieki.

Foto no Aivara albūma

Artilēristu jāšanas sacensības Gulbenē 1938. gada jūlijā.

Foto no Velgas Jakovičas arhīva

Alūksnes pašvaldības 1923.gada 20. jūnijā. Pulka pēdējais komandieris ir pulkvedis Kārlis Priedītis. Taču Litenē vasaras mācībās pabijuši arī citi Latgales divīzijas pulki.

Litenes nometnes sastāvdaļa, filiāle ir Ostroviešu nometne, kuru sauc arī par Gulbenes nometni. To no Litenes šķir nepilni 10 kilometri, bet no Gulbenes -14. «Ostrovieši» nekad nav atradušies Litenes pagasta robežās. Toreiz tā atrodas Vecgulbenes, tagad - Stradu pagasta teritorijā. Litenes nometnē vasaras pavada strēlnieki un artilēristi, Ostroviešos – lidotāji, sapieri, izlūki.

Lasot publikācijas par šo tēmu, vienmēr jāievēro, ka jēdziens «Litenes nometne» var būt lietots gan plašākā nozīmē, ietverot abas vietas, gan šaurākā nozīmē, domājot tikai šo vienu konkrēto nometni. Šī iemesla dēļ rodas pārpratumi, atšķirības, nesakritības dažādu autoru darbos. Piemēram, minot represēto, nošauto, aizvesto skaitu, dažos avotos abas nometnes skatītas kopā ar vienu nosaukumu, citos – domāta tikai Litenes nometne. Šķiet, tieši ar to izskaidrojama lielā atšķirība starp Jukas Rislaki minētajiem 200 represētajiem virsniekiem un instruktoriem un parasti nosauktajiem 430, Litenes nometnes nosauksana kāda konkrēta gadījuma aprakstā var arī nozīmēt, ka tas noticis «Ostroviešos». Arī Gabri var pārprast:

«Sakaru bataljons kopā ar citām karaspēka daļām ir jau pārcēlies uz Ostroviešu vasaras nometni Litenē[...] Atstājam Ausmu Gulbenē pie Borovika Valentīnas un paši braucam uz Liteni noīrēt istabu».¹³⁵

181. divīzija, kurā dienēja R.Gabris, bija izvietota Ostroviešos, un arī ģimene dzīvoja netālu. Arī A.Heinrihsons bija Ostroviešos, ne Litenē. Diezgan bieži publikācijās sniegtās ziņas par konkrēta cilvēka dienēšanu vai viņa represēšanu Litenē patiesībā attiecināms uz Ostroviešu nometni un otrādi. Abas nometnes atrodas pie Pededzes. Arī tas atsevišķos gadījumos neļauj precizēt notikuma vietu. Jebkurā gadījumā jāreķinās ar to, ka publikācijās minētā Litene var nebūt konkrētā ģeogrāfiskā vieta, administratīvā teritorija.

Kādreiz abas nometnes savienoja ceļš. Garajos gados tas pilnīgi aizaudzis. Mūsu laikā kārtējā tikšanās reizē virsnieki ierosina ceļu atjaunot. 1994. gada izbraukumā tiek atjaunota neliela ceļa daļa. Ceļa aleja sākas ar vienā pusē tam augošu ozolu, bet otrā – ozoliņu. Kā jau rakstīts iepriekš, patiesībā arī pašā Litenē pastāv divas atsevišķas nometnes: strēlnieku un artilērijas – kavalērijas.

Pēdējā atradās aiz «Silmalu» Maksīša mājām. Attālums starp abām – 1 km. Nometnes teritorijā darbojas instruktoru skolu, kuras priekšnieks pulkvežleitnants Liebriedis. Tāpat kā Latvijas armijā kopumā arī Litenes nometnē karavīrs ir labi apgādāts. Ietērps vienkāršs, bet izskatīgs, piemērots augumam. Tādēļ arī ārēji tas izskatās brašs. Šāds izskats ārkārtīgi kontrastē ar 1940.gada paplukušo iekarotāju mākslīga materiāla zābakos, pārmērīgi garā un platā virskrekļā, nevīžīgi apjoto un pavirši sapogājušos.

Vecākās paaudzes liteniešu atmiņā palikusi tā laika virsnieku staltā stāja, iznesība, augstais kultūras līmenis. Augsts ir viņu prestižs liteniešu sabiedrībā.

Atgadās, ka pēc okupācijas krievu karavīri, dodoties uz ballēm, velk latviešu Latvijas armijas formas apģērbu.

Par nometņu labo apgādātību liecina tas inventārs, īpaši gultas veļas, apģērba, trauku, virtuves piederumu daudzums, ko pēc Sarkanarmijas atkāpšanās iedzīvotāji vezumiem izved no nometnes. Un viņi par to nav nosodāmi.

Abās nometnēs izmanto apvidus mašīnas, ko karavīri sarunvalodā dēvē par krupīšiem. Diez vai šie krupīši nav tie paši henšēļi, par kuriem raksta Arturs, šoferis, kas, pats nezinādams, toreiz Litenē ved Latvijas armijas virsniekus uz nošaušanas un arestēšanas vietu:

«Vēl brīvās Latvijas laikā Kārlis Ulmanis bija iegādājies divpadsmit vācu kaujas mašīnas, tā saucamos henšēļus. Uz šīm mašīnām varēja uzlikt kāpurķēdes. Varēja tāpat braukt ar riteņiem vai arī pa dzelzceļa sliedēm. Šīs mašīnas pašas varēja tikt ārā no purviem. Aizāķēja troses aiz kāda nostiprinājuma, un automašīnas pašas sevi izvilka ārā! Nekādās parādēs šīs mašīnas nepiedalījās, tās visu laiku atradās noliktavās [...] Vēlāk krievi mani ar to henšēli nosūtīja uz Liteni.»¹³⁶

Šie «Henschel» ir artilērijas un munīcijas transporta vilcēji ar Šneidera 107 m/m tipa haubicēm. Ka «krupīši» varētu būt šie pašu «henšēļi», liecina vienāda vietu skaits: krupīšos varējuši pārvietoties ap 8 – 10 karavīri, jau minētais šoferis Andris arī ved uz mežu 10 virsniekus. Arī krupīši saukti par visurgājējiem. Karavīru rīcībā ir vismaz dažas «Vairoga – Forda» tipa automašīnas, kas ražotas ASV auto uzņēmēja Henrija Forda firmas Rīgas filiālē. No 1937.gada spēkratu sastāvdaļas ievēd no ASV, Rīgas rūpnīcā tās montē, laiž apgrozībā.

Nometnes pastāvēšanas vasarās tās dzīve visnotaļ cieši saaužas ar liteniešu zemnieku ikdienu. Tās nav divas nošķirtas pasaules. Daļa virsnieku nedzīvo nometņu teritorijā, bet apkārtējo zemnieku mājās. Virsnieki ar ģimenēm dzīvo Maku mājās «Silmalās», Krevicu «Puķītēs», Bārdas «Aizupiešos», Ķauķu «Ozoliņos», uz kurām, starp citu, strādādam par skolotāju Litenes vecajā skolā no 1898. līdz 1902.gadam, pie savas iecerētās skolnieces Emmas Ķauķis ar velosipēdu brauca Jūlijs Dievkociņš. Šīs mājas saimnieka dēlu Augustu 1906.gada janvārī nošāva soda ekspedīcija. «Ozoliņos» virsnieki ar ģimenēm dzīvojuši ne tikai garajā saimnieka mājā, bet arī četrās mazākās mājās gar iebraucamā ceļa malu, kas celtas strādnieku izmitināšanai. Bez tam virsnieku ģimenes vēl dzīvojušas «Alejās», «Gravās», «Druvās», Udrasu vecajās mājās, «Ilgās», «Līcišos», Brīvuļos», «Beķeros». Tāpat tiek minēts, ka virsnieki dzīvojuši «Ozolkalnā» pie saimnieka Dzērves, pie Kronīša pagrabaugšā iekārtotajā istabiņā, «Laiviņās», «Silavā».

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

Mantinieku reti cilāti, vecie albumi vēl šodien glabā toreiz saimniekiem pateicībā dāvinātas fotogrāfijas.

«Miļajai saimniecei par piemiņu no ģimenes. 24.augustā 37. H. Betjānis».

Šo fotogrāfiju, kurā redzams Alfrēds Betjānis no 8. Daugavpils kājnieku pulka 4.rotas kopā ar kundzi, šodien albumā glabā «Aleju» jaunākās paaudzes.

Jaunzemju «Druvu» mājās dzīvojis leitnants Leo Gūtbergs, kas Latvijas Armijā dienējis 12. Bauskas kājnieku pulkā, kopā ar pavisam jauno kundzi Anitu. Tagadējā māju saimniece, toreiz jauna meitene, atceras, ka pēc 14. jūnija kundze vēl nedēļu gaidījusi, izmisumā meklējusi, cerējusi, tad aizbraukusi uz Rīgu.

Katru vasaru virsnieku ģimenes dzīvojušas «Licišos», netālu no nometnes tilta. Šodien dzīvie to vasaru liecinieki atceras, ka no paša pirmā nometņu gada te dzīvojis pulkvedis Vēliņš un jaunākais virsnieks Mielēns, kuram sieva vāciete. Te nācis un gājis kapteinis Celmiņš. «Brīvuļos» pie Krastiņiem īsu laiku uzturējies kapteinis Haralds Dugers un feldšeris Bernhards. 1940.gada vasaras liktenīgajās dienās te ir kapteinis Arnolds Viksna.

1941.gada jūnijā šajās mājās pajumti rod Jānis Kalniņš, kapteinis no Daugavpils cietokšņa jātnieku pulka. Viņš strādā štābā, redz, ka daudzi tiek uz turieni izsaukti, daudzi neatgriežas. Kapteini Kalniņu paziņas skubina bēgt, bet viņš atteicies, atbildēdams: «Kur mani karavīri, tur arī es». Viņa turpmākais liktenis nezināms. Ir atmiņas par kapteiņa Osīša ģimenes uzturēšanos dažas vasaras Litenes «Rožlejās» Magones mājās. Skarneļu mājās mitis leitnants Bergmanis, «Sviltos» – armijas ārsts virsleitnants Mass, «Silavā» – virsnieks Horde.

Interesantā veidā izdevās uzzināt, ka Krevicu mājās dzīvojis sarkaru bataljona komandieris pulkvežleitnants Aperāts, kura plašās piezīmes par 1941.gada notikumiem Litenē publicētas grāmatā «Latviešu karavīrs 2. pasaules kara laikā», uz kura rakstīto ir biežas atsauces publikācijās par Liteni. Viņš raksta:

«Otrā ritā, kad uzcēlos, redzēju, ka komisārs ir gan bijis mājās un gulējis, bet uzcēlies un aizgājis. Mājas saimniece iesteidzās pie manis. Piegājusi pie sienas pulksteņa, viņa izlikās, ka to uzvelk, un stāstīja, ka pagājušajā naktī pagastā esot arestēti vairāki lauksaimnieki, galvenokārt tie, kas esot sastāvējuši Aizsargu organizācijā un ka pie mūsu mājām tagad esot nolikti sargi. Viņas audzudēls arī esot bijis aizsargs, bet nedzīvojot mājās.»¹³⁷

Sarunās ar vecajiem liteniešiem noskaidrojās, ka šajā apkārtņē audzudēls Vilis Lapiņš bijis Krevicu ģimenē.

Paši Krevici izsūtīti 1949.gadā. Atgriezušies, strādājuši kolhozā, miruši. Arī mājas vairs nav.

Nav pamata neticēt arī tagadējai «Ilgu» māju saimniecei, ka pēc viņas vecāku stāstiem šajās mājās dzīvojuši Ķezberi – dzejniece Elza Ķez-

«Ozoliņu» pagalms, dārzs, kur notikušas virsnieku un karavīru balles.
J. Zvaižgnes foto

bere un virsleitnants Osvalds Ķezberis. Kādā no vasarām viņi atstājuši šai ģimenei savu sunīti, cerēdami nākamgad atgriezties. 1941.gada 14. jūnijā Osvalds Ķezberis aizvests no «Ostroviešu» nometnes.

Nevar apgalvot, ka virsnieki minētajās mājās dzīvojuši tieši 1941.gada vasarā. Tikpat labi tas varētu būt iepriekšējos gados. Gadu gaitā virsnieku ģimenes vasaras mājvietas Litenē arī mainījuši.

Bet 1941.gada vasarā «Beķeros», skaistajās mājās upes lejā pie nometnes tilta, dzīvojis bijušais Kurzemes un Latgales divīziju komandieris ģenerālis Andrejs Krustiņš un pulkvedis Kārlis Lejiņš. Viņu jaunie amati: 24. Teritoriālā korpusa 183. divīzijas komandieris un divīzijas štāba priekšnieks. Par Andreja Krustiņa ceļu jārunā vēl turpmāk.

Pulkvedis Kārlis Lejiņš ir Latvijas brīvības Cīņu dalībnieks. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Bijis Latvijas militārais atašejs PSRS un Latgales divīzijas štāba priekšnieks. 12. vai 13. jūnijā kopā ar ģenerāli un citiem Latvijas Armijas augstākajiem virsniekiem nosūtīts uz «kursiem» Maskavā. 19. jūnijā arestēts, 29. jūlijā tiesāts, 16. oktobrī nošauts, aprakts «Komunarkā».

Liteniete E.S. stāsta: «Es «Beķeros» dzīvoju no 1938.gada pavasara līdz 1943.gada rudenim, kad apprecējos. Abi virsnieki 1941.gada vasarā šajā mājā dzīvoja vieni bez ģimenēm. Man ar viņiem tikpat kā nenācās satikties. Viņi dzīvoja mājas vienā galā, mēs – otrā. Viņi pa-

tiesībā atnāca tikai pa nakti pārgulēt, visu dienu bija projām. Pēdējā rītā gan man ar pulkvedi Lejiņu iznāca saruna. Viņš bija ienācis virtuvē ar papīru žūksni un sāka tos dedzināt. Man katls uz plīts sāka iet pāri. Es uztraucos un teicu, lai noliek, es tos vēlāk sadedzināšu. Viņš pasmaidīja un teica, ka tā nevar. Es, muļķa meitēns, neko nesapratu. Tā bija pēdējā reize. Kā viņi tajā rītā gāja, tā vairs neatgriezās.»

Abi virsnieki apmēram kilometru garo ceļu no «Beķeriem» līdz nometnēm katru rītu gājuši kājām, tāpat – vakaros atpakaļ. Reizēm adjutants cēlis ģenerāli pāri Pededzei laivā.

Mazliet atšķirīgāk ģenerāļa mūžīgo aiziešanu no Litenes «Beķeriem» apraksta Jānis Puriņš, bijušais Armijas štāba vecākais ārsts un kara sanitārās inspekcijas medicīnas nodaļas priekšnieks: «Ar ģenerāli Krustiņu biju labi iepazīties, strādājot divīzijas štābā. Varu teikt, ka bijām labi draugi. Vairākas reizes viesojos viņa mājā un iepazīnos ar viņa dzīvesbiedri, jauku un interesantu dāmu. 7. jūnija vakarā viņu vairs neatrada zemnieka mājā. Saimnieks stāstījis: ieradusies mašīna un ģenerāli aizveduši uz Rīgu».

Kuram taisnība – neviens vairs nepateiks. Tagad viņiem pāri klusie Piemaskavas vakari, Noriļskas vai Jeņiseiskas debesis. Vecās «Beķeru» saimnieces dēls vēlāk kļūst par «Jaunā Ceļa» pirmo priekšsēdētāju.

Savstarpējas cieņas, uzticēšanās, sadarbības gara pilnas ir saimnieku un vasarnieku attiecības. Leitnants Bergmanis «Sviltos» ierīko toreiz laukos ne visai bieži sastapto radioraidītāju. «Gravās» virsnieki Pededzē māca peldēt saimnieka dēlēnu.

Maz vairs šodien ir stāstītāju par karavīru sadzīvi nometnē miera laikā. Lielākoties nu jau tas ir toreizējo bērnu un pusaudžu skatījums uz vietām un notikumiem, jo bērni vienmēr ir vidū visām norisēm. Daudziem spilgtā atmiņā palicis vecāku stāstītais. Priecīgi ir apzināties, ka klusēšanas gados latviešu ģimenēs par to tomēr runāts, ka vecāki uzskatījuši par pienākumu saglabāt nākamajās paaudzēs laika liecības. Ir zināms tas, ka, neskatoties uz mācību grūtumu un nopietnību, šī karavīru dzīve ir bijusi interesanta, saturīga un daudzveidīga, atstājusi lielākajai daļai jauniešu tikai labas atmiņas par Litenes vasarām.

Neatņemama šo vasaru sastāvdaļa ir karavīru un virsnieku balles. Iecienīta vieta tām rasta no nometnes pavisam netālaļās «Ozoliņu» mājās sila malā zem lielā ozola. Tajās vienmēr spēlējis tikai pūtēju orķestris, dažkārt pat trīs: gan no Alūksnes, gan no Kalnienas, gan pašu karavīru. Karavīru orķestrī spēlējuši arī Litenes iedzīvotāji, un tiem bijusi jātēsa forma. Zem šī ozola sanāca virsnieki ar sievietēm, karavīri, ļoti daudz Litenes iedzīvotāju. «Ja jūs dzirdētu armijas vīru spēlēto ragu mūziku! Ļoti skaisti bija. Kad spēlēja ragi, neviens vecuks, ne vecenīte nespēja palikt mājās,» šodien atceras astoņdesmitgadīgā liteniete. Laukums, tam apkārt salikti soli, netālu varens ozols, ragu mūzika, virsnieki lepnās formās, atkal par jaunu meiteni,

Stāmerienietis kapteinis
Ernests Puķītis

Dienējis Vidzemes artilērijas
pulkā. Aizvests no Litenes
1941. gada 14. jūnijā. Miris ceļā
no Noriļskas uz Taišetu.
Foto no Puķiņa ģimenes arhīva

kas klusi sēž uz soliņa, pārtop cita astoņdesmitgadīga stāstītāja. Litenieši šurp nākuši pa laipām, kas Pededzei pārliktas pie «Mieriņu» mājām. «Ozoliņu» līci, sētsvidu, dārzu, tīrumus apraksta Lūcija Ķuzāne, stāstot par dzejnieka un Litenes skolotāja Jūlija Dievkociņa viesošanos šajās mājās. Maz izmainījusies ainava gadsimta skrējienā. Tikai mūsdienās, miera laikā, nopostītas senās zemnieku dzimtas mājas. Kā daudzviet Latvijā.

Kaut gan vēlajā rudenī spirtgi sazēlis plašais rudzulauks ar 4 veciem līdzenumā izkaisītiem ozoliem, pats «Ozoliņu» sētsvidus ieaudzis garā zālē. Gandrīz puslokā aiz vairs neesošās mājas stāv vecie ozoli. Te koku galotnes tricinjūšas deju soļi. Pie paša lielākā ozola bijusi orķestra vieta.

Te izskanējuši skaisti koncerti karavīriem, virsnieku ģimenēm, Litenes iedzīvotājiem. Tā laika iespaidi nav zuduši pēc 60 un vairāk gadiem.

«Ozoliņos» bija vienreiz koncertā. Bija uzaicināti dziedātāji Vera Fricoviča un Tālis Matīss. Tas bija 1939.gadā. Es biju tikai sešpadsmitgadīgs skuķēns un tādēļ uz visām lietām skatījos ar bērna acīm, nekāds ballēs gājējs nebiju, šodien atceras astoņdesmitgadīgā Litenes māte. Jau aizsaulē to dienu īstie baļļu gājēji.

1937. gada 20. augustā nometnē ar priekšlasījumiem un dievkalpojumu atzīmē varoņu dienu.¹³⁸

Pie nometnes tradīcijām pieder arī ikgadējie vasaras sporta svētki turpat «Ozoliņu» līča pļavā. Liteniešu mājas šajā dienā ir tukšas un klusas. Pagalmos nav ne bērnu, ne vecāku. Visi ir «Ozoliņu» līci. Svētku programma ir plaša un daudzveidīga, taču toreizējiem bērniem visspilgtāk atmiņā palikušas jātnieku sacensības. Šodienai neparasts sporta veids ir bumbas spēlēšana ar zirgiem. Zirgi ir īpaši apmācīti. Tos vada jātnieks. Spēle, šķiet, saukusies «Polo». Par to saviem draugiem stāsta Anšlava Eglīša romāna «Bezkaunīgie veči» varonis Askolds Rode, kas rakstnieka iztēlē Latvijas Armijā dienējis jātnieku pulkā. Noteicošā loma esot bijusi paša jātnieka izveicībai.¹³⁹

Karavīru peldētava. Bijusi arī peldētava virsniekiem.

Foto no Arno Smiltnieka arhīva

Tā laika bērni un pusaudži vēl šodien atceras artilēristu skaistos zirgus, to peldināšanu un rūpīgo mazgāšanu Pededzes ūdeņos. Virsnieks ar balti cimdotu roku var glāstīt rūpīgi tīrīto un spodrināto dzīvnieku, neviens traipiņš vai melnumiņš uz baltā cimda nepaliek.

Sports – tā ir karavīru Litenes vasaru neatņemama sastāvdaļa. Arī peldēšana Pededzē «Ozoliņu» licī vai attālajā Kaļņa ezerā aiz šaujamlauka. Pededzē ir iekārtotas atsevišķas peldētavas karavīriem un virsniekiem.

Virsnieki un karavīri ierodas sarīkojumos arī Litenes zaļumu «placī» un Aizsargu namā. Šis «zaļumu placis» toreiz atradās pa upes tecējumu nedaudz uz leju no tagadējās brīvdabas estrādes, šobrīd redzamo ķieģeļu mūru tuvumā. Litenes «meitenes», kam šodien astoņdesmit un pāri, vēl atceras virsnieku stalto stāju, korekto apģērbu, labās manieres deju laukumā. Smaids un tālās jaunības atblāzma atvīz gadu izvagotajās sejās, kad viņas stāsta.

«Ko dejo ar zaldātiņiem? Gaidi virsniekus», gadījās, ka zaļumbalēs māte iedunkā sānos meitai. Tāpat viņas atceras skaistos poļu puišus zilajās formās, kas mazliet atgādināja Latvijas mežsarga ietērpu, baltajos kreklos, ar pelēkajām beretēm, veiklos, iznesīgos dejojājus. «Kāpēc gan man nedejot ar poli?»

Katru vasaru ar skaistu, ilgi prātā paliekošu zaļumballi licī svin 7.Siguldas kājnieku pulka dzimšanas dienu. Pulks dibināts 1919.gada 5.augustā.

Ar nometņu dzīvi laikam gan visciešāk saistītas «Ozoliņu» mājas. Uz «Ozoliņiem» virsnieku sievas katru dienu nāk pusdienās. Zem lielā pagalma ozola ir izvietoti soli un galdi.

Vietējie iedzīvotāji noteiktās nedēļas dienās piegādā pārtikas produktus gan nometnes virtuvei, gan «Ozoliņu» galdam. Tāda pusaugu meitene vai zēns ir visnoderīgākais zirga pieturētājs, kamēr mamma vai vecmamma tirgojas, un īsajā brītiņā var palūkoties uz «Rīgas kundzēm». Reizēm gadās, ka nevaļīgs ierodas arī «Kungs» skaistā virsnieka formā. Kad braucēja ir sieviete vai jauna meitene, nometnē smagās piena kannas izcelt un tukšās iecelt palīdz jaunie karavīri. Nereiti virsnieki vai viņu sievas gājuši uz zemnieku mājām pirkt ābolus un medu.

Pēc pašu liteniešu atzinuma vasaras nometņu atrašanās pagastā ievērojami stimulē saimniekošanu, rada ekonomisko stabilitāti. «Mēs tajos gados dzīvojām bagāti». Bez lielā pārtikas produktu daudzuma – piena, gaļas, kartupeļiem, saknēm, ogām - armija iepirka sienu, āboliņu arī salmus artilērijas zirgiem. Piegādes notiek pēc noslēgtiem līgumiem un izveidotiem grafikiem.

Rudeņos karavīri bez atlīdzības palīdz ražas novākšanas darbos.¹³⁹

Taču ne tikai ekonomiskās saites, saimnieciskais izdevīgums vien. Vēl šodien patriotisks savilņojums jūtams sirmās litenietes stāstā: «Mēs atdevām Latvijas Armijai jaunu ķēvi». «Mēs atdevām». Taču pavisam citādi Litenes sirmgalvji runā par ienākošo vāciešu atņemtajiem zirgiem, par kolhoza staļļos aizvestajiem un bieži badā nomērdētajiem četrkājainajiem draugiem.

Nometņu klātbūtne trīsdesmito gadu otrajā pusē padara pagasta dzīvi arī interesantāku, daudzveidīgāku, novērš vienmuļību. Tas saistīts ar nometņu celtniecību sākumā, apgādi, vietējo iedzīvotāju iesaisti darbos, arī orķestrī, bet īpaši - ar kultūras, sabiedrisko, jaunatnes dzīvi.

Otrreiz jau aizgājušajā gadsimtā pagasta dzīvi interesantāku, daudzveidīgāku, rosīgāku vērš diemžēl īsā Litenes vidusskolas pastāvēšana no 1944. līdz 1961. gadam, kad te saplūst daudz jauniešu, ierodas jauni ierosmes un enerģijas pārpilni skolotāji.

1938.gadā, pirmdienā pirms 19.augusta, datumu bez tā laika kalendāra nav iespējams noteikt, Litenes karavīru vasaras nometnē ierodas Latvijas kara ministrs ģenerālis Jānis Balodis. Viņu pavada armijas komandiera vietnieks ģenerālis Mārtiņš Hartmanis un Latgales divīzijas komandieris ģenerālis Andrejs Krustiņš. Litenē ģenerāli sagaida Siguldas 7. kājnieku pulka komandiera vietnieks pulkvežleitnants Jēkabs Pone, štāba priekšnieks pulkvežleitnants Priedītis. Ministrs Litenē pavada vairākas stundas, iepazīstoties ar karavīru mācību un sadzīves apstākļiem, tad dodas uz Ludzu, pa ceļam iegriezdams citās Latgalē izvietotās karaspēka daļās.¹⁴⁰ Jēkabs Pone ir bijis skautu priekšnieks.

Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets

Latvijas neatkarības gados vismaz dažas reizes nometnē notikušas paraugmācības ne tikai ar armijas augstākās pavēlniecības, bet arī ar visu valdības akreditēto ārvalstu militāro pārstāvju piedalīšanos. Ingridas Gāzeres dokumentālajā filmā «Bānīša priekšnieka mazmeitas stāsti» dzelzceļa revidenta dēls Imants Grāvītis stāsta, ka uz manevriem Litenē cauri Gulbenei braucis vesels vilciens ārzemju kara atašeju. Gulbenes zēni viņiem sarīkojuši ugunošanu. Ārzemniekus pārsteidz un izbrīna Latvijas Armijas karavīru labā sagatavotība, precīzie trāpījumi mērķī. Par vienām paraugmācībām stāsta Ē.V. «Pirmie pie mērķa pielēca vācietis, krievs, japānis. Īpaši neticīgs krievu atašejs». «Pret ko jūs karosiet? viņš jautā latviešu karavīriem. «Pret ienaidnieku», lakoniska ir atbilde.¹⁴⁰

Mazāk rakstīts par Ostroviešu nometni.

Daudzās publikācijas rada neskaidrības par šīs nometnes celtniecību un iekārtošanu. Pēc žurnālistes intervijas ar vecākajiem virsniekiem P.Ceriņu, N. Puponu, J. Būdu, O. Ķezberi noprotams, ka abas nometnes pastāvējušas vienlaikus jau neatkarīgās Latvijas laikā. To noteikti un strikti apgalvo arī vietējie iedzīvotāji. Taču ir notikumu līdzdalībnieki, kas apgalvo, ka šī nometne 1941.gada pavasarī veidota pilnīgi no jauna Litenes nometnes atslogošanai mežainā un purvainā vietā Gulbenes – Rēzeknes ceļa malā. «Darbi ritēja ātrā tempā, un pēc mēneša nometne bija sagatavota, ar daudz ēkām, barakām, noliktavām vai nu no dēļiem, finieriem vai baļķiem. Dažas noliktavas bija iebūvētas zemē», raksta N. Priedītis, kas tajā laikā apkārtņē strādāja par mežzini.¹⁴¹

Diez vai to visu varēja uzcelt no jauna mēneša laikā, Litenes nometni veidoja vairākus gadus. Runa, šķiet, ir par sagatavošanu dzīvošanai. «Tā kā nometnes rajonam cauri gāja Gulbenes – Rēzeknes ceļš, ierīkoja šim ceļa posmam apkārtceļu pa labi no Pededzes upes, sākot no «Ostroviešiem» caur Zviedriem līdz Vanagiem. Slapjākās vietās to pat noklāja ar apaļiem baļķiem», turpina N. Priedītis. Savukārt A. Siņķis stāsta: «Šajā nometnē vairāk vietas nebija, tāpēc 181. kājnieku divīzija pēc ierašanās nometnē nekavējoši uzsāka jaunas nomet-

Apsardze internētajiem poļu virsniekiem un karavīriem Litenes nometnē 1939. gada 17. decembris.

Foto no Arno Smiltnieka arhīva

nes izbūvi aptuveni 13 vai 14 km no Gulbenes, skaistās Pededzes upes līčos pie «Ostroviešu» mājām. Tādēļ ieguva nosaukumu «Ostroviešu nometne». Tā kā nometne bija jauna, karavīriem vajadzēja mist un gulēt teltīs.¹⁴²

Taču pēc E.V. iepriekš stāstītā var domāt, ka Ostroviešos telšu nometne bijusi pat agrāk nekā Litenē. Armijas vadībai tā, šķiet, nav likusies sevišķi piemērota un perspektīva – 18 km attālumā no Gulbenes stacijas, zirgu vilkmes kara transportam grūti izmantojamā apkārtnē. Tā Latvijas laikā galvenokārt izmantota dzīvošanai teltīs.

Atšķirīgāks no visiem iepriekšējiem Litenes nometnē atnāk 1939.gada rudens, citādāka nāk ziema. Togad nometne nepalik tukša līdz pavasarim: Vācija un PSRS ir okupējusi katra savu Polijas daļu. Polijas virsnieki lūdz patvērumu kaimiņvalstīs. Tajā laikā Latvijai kaimiņvalsts ir arī Polija. Tāpēc tā piekrīt internēt daļu karavīru. Latvijā izveido 6 poļu nometnes. Viena no tām iekārtota Litenē. Šo jautājumu vispusīgi aprakstījis vēsturnieks Ēriks Jēkabsons.¹⁴³ Pēc viņa sniegtajām ziņām 1939.gada 21. septembrī pavēles ierīkot nometnes poļiem, katru 400 karavīriem, Litenē un Lilastē saņem attiecīgi Latgales un Vidzemes divīzijas komandieri. Katras nometnes apsardzībai nozīmē 1 kājnieku rotu. Par nometnes apvilkšanu ar dzeloņdrātīm un baraku pielāgošanu ziemas apstākļiem jārūpējas kara būvniecības daļai. Pirmie internētie pienāk 23. un 24. septembrī. Starp karavīriem ieceļo arī daži ģimnāzisti. Daži tādi «karavīri» 1939.gadā Litenes nometnē liecina, ka militāro formu uzvilkuši tikai robežpunktā Turmantos, jo bijušas ziņas, ka civilos Latvijā neielaidīs.

Bez nometnes pielāgošanas un apsardzes nodrošināšanas latviešu virsniekiem un karavīriem nākas uzņemties arī citus nebijušus pienākumus. Viens no tiem – poļu vēstuļu cenžēšana. Sākumā bija cerēts, ka to darīs Rīgā. Taču 9. oktobrī atpakaļ tiek saņemtas 130 vēstules ar norādi cenžēšanu izdarīt uz vietas. Ir jāmeklē poļu valodas zinātāji starp divīzijas virsniekiem un karavīriem. Tādus arī atrod.

Daudz raižu sagādā poļu karavīru bēgšana. 8. oktobra pēcpusdienā no nometnes izbēg 10 internētie. Viņu gūstīšanai tiek mobilizēti apkārtnes aizsargi un policija līdz pat Viļakai. Litenes aizsargu organizācijas priekšnieks tajā laikā ir Muižnieks, kas pratis 7 valodas, tajā skaitā arī poļu. Viņš aktīvi piedalījās izbēgušo meklēšanā. Tajā pašā dienā aiztur 4, bet nākamajā – vēl 3 bēgļus. 10. oktobrī Rēzeknes policija notver arī pārējos. Šī incidenta dēļ sardžu posteņu skaitu Litenē palielina no 9 uz 13 sardzēm. 25. oktobrī no Litenes nometnes izbēg 4, 3 no viņiem nākamajā dienā notver Kupravas stacijā.

Konflikti nometnē rodas starp tiem, kas grib izbraukt uz Zviedriju, Somiju, Vāciju vai Vācijas okupētajiem Polijas apgabaliem, arī uz Krieviju. Litenes nometnē lidotāji ar barakas vecāko Dombrovski priekšgalā piekauj tos, kuri gatavojas braukt uz Vāciju. Dombrovski nesoda, jo 1920.gadā viņš piedalījies Daugavpils atbrīvoša-

nā no lieliniekiem. Režīms internētajiem samērā brīvs. Atvaļinājumus piešķir samērā bieži, neatkarīgi no tā, vai ir apmeklējami tuvieņieki vai nē. Pirms tam visiem kopīgi jāparaksta deklarācija ar solījumu ārpus nometnes uzvesties nevainojami, kā arī apliecinājums par apzināšanos nesaņemt atvaļinājumu vārda neturēšanas gadījumā. Internētie poļi apmeklē sarīkojumus un balles Litenes virsnieku namā tiek uzskatīti par pieklājīgiem, izturētiem vīriem. Veidojas viņu kontakti ar atsevišķiem liteniešiem. Bieži ar viņiem tiekas vietējais polis Julians Suharževskis – Volfiem atsavinātās zemes daļas nomnieks Latvijas laikā.

Poļu karavīrus Litenē izmanto gan vasaras nometnes tālākā iekārtošanā, gan lauksaimniecības darbos liteniešu mājās, kulšanas talkās 1939.gada rudenī.

1940.gada 23.janvārī, kad daļa aizbraukusi uz Vāciju un neitrālām valstīm, Litenē ir 271 poļu tautības karavīrs. Pēc E. Jēkabsona sniegtajām ziņām starp tie ir 1 virsnieks, 26 kadeti, 49 instruktori, 106 karavīri, 40 robežsargi, 63 policisti un 31 aizsargs.

Ar armijas komandiera pavēli Litenes poļu nometni likvidē 1940.gada 20.martā. Latvijā šāda nometne paliek tikai Ulbrokā.

Līdz ar to pastāv pretruna starp šī vēsturnieka rakstīto un versijām, ka poļu virsnieki iznīcināti Litenes nometnē krievu okupācijas gadā. Ir atsauces uz Polijas vēstniecības ziņām par poļu virsnieku nošaušanu pie «Krievukalna» mājas, tātad Ostroviešu nometnē.¹⁴⁴

Kādā publikācijā pieminēts, ka Litenes nometnē nogalināti apmēram 250 poļu oficiēru.¹⁴⁴

Sarunās ar liteniešiem dzirdēti vēl citi minējumi. 1940./41. gadā dibināti zirgu un mašīnu iznomāšanas punkti. Poļu nosūtīti mārkurakšanai aiz Sitiņas Ķauķu māju virzienā. Pēc tam vairs nav redzēti.

Par šo jautājumu atrodamā literatūra palīdz šķietamo pretrunu saprast. Pēc 1940.gada 20. marta pagastos, tātad arī Litenē, paliek tie poļi, nav zināms cik, kas zemnieku saimniecībās nodarbināti lauku vai meža darbos. 17.augustā jaunā vara izdod rīkojumu visus lauku darbos strādājošos poļus nogādāt Ulbrokā it kā, jaunu dokumentu izdošanai, it kā nosūtīšanai uz iepriekšējām dzīves vietām. Tad arī poļu karavīri iespējams pazūd no Litenes. Vai viņi nonāk Ulbrokā vai citur, ziņu nav. Ir zināma 16.augusta pavēle 12 poļu virsniekus no Ulbrokas nodot Iekšlietu ministrijas rīcībā – seko centrālcietums, Stabu iela, apcietinājums Krievijā.

Ar 22. augustu sākas visu internēto nodošana Sarkanās armijas pārstāvju rīcībā un Ulbrokas nometnes atbrīvošana.

* * *

«Dievs, sargā mūsu tēvu zemi! Ka viņa ziedoša un stipra top! Pats viņai saules mūžu lemi. Un to ar tēva uzticību kop!»

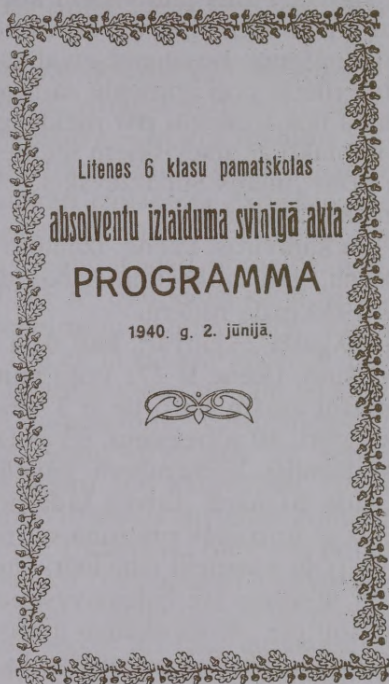
Šis garīgajā dziesmā izteiktais lūgums izskan pēdējā Neatkarī-

Lietenes pamatskolas pēdējā valsts neatkarības gada izlaiduma programma

Lietenes 6. klasu pamatskolu 1940. g. beidz:

1. Vilis Aleksis.
 2. Aina Bērtiņa.
 3. Ausma Jēgere.
 4. Glaima Kamendere.
 5. Vilberts Kļaviņš.
 6. Valentina Krūmiņa.
 7. Aina Kāļve.
 8. Jānis Kursietis.
 9. Artūrs Ozols.
 10. Arvīds Palameikš.
 11. Verners Palameikš.
 12. Austrā Puniņa.
 13. Edmunds Razgoriņš.
 14. Osvalds Rubēnis.
 15. Lilija Stālaža.
 16. Velta Švūkste.
 17. Ināra Tilaka.
 18. Egons Upītis.
 19. Dzidra Viksniņa.
 20. Jānis Zilūzis.
- St. Agriņa Rymiece.*

Sp. Mallenā Gubene, "Kaļpaka" leļā 15, tār. 165.

I
Karoga ienešana.

(Kora dziesma — Gavilēts gaišās).

II
Garīgais akts.

(Gulbenes ev.-lut. draudzes māc. A. CIMDIŅŠ).

Savā meldijā.

Pie rokas gem un yadi, Kungs, mani pats
Līdz beigsies mūža gadi, Un gaišs būs skats. Ne
soja es bez tevis let negribu, Ņem mani līdz pie
sevis, Kur iesi tu.

Dievs, niš Tev pateicāmišs Pār gādibu Liec
mums ar katru dienu Tev tuvāk nākt, Lai augam
dievbijībā Un gudrībā. Dod' visiem veselību Un
centību.

Lai saviem vačlājājiem Un vecākiem Arvienu
prieku darām, Tiem paklausām. Lai mums katrs
darbs, kas darāms, Ir mīļš un jauks. Tā palīdz
mīļais Jēzu, Tu bērnu draugs.

—Svētruna.

Meld.: Mans Dievs, es Tevi slavēt sākšu.

Dievs, sargā mūsu tēvu zemi, Ka viņa ziedoša
un stipra top! Pats viņai saules mūžu lemi Un to
ar Tēva uzticību kop, Ka taisnība un miers še sa-
stopas Un augļu pilnas druvas ligojas.

Dievs, mūsu dārgo tautu svētī Un viņu vien-
prātībā uzturi. Ar mantām pildī vīpas klēti, Kas
nezūd viesuļi nedz ugunī. Tad tikumiskie spēki pa-
stāvēs Un visās ciņās viņa uzvarēs.

Lai Dieva svētais garš tos pilda, Kam tautas
labklājība rūpēt rūp, Ar mīlestību sirdis silda, Ka
ienaida un melu ēkas drūp. Tad būsim viena sirds
un dvēsele, Un gaiši staros mūsu nākotne.

Lūgšana.

Meld.: Kungs, paticē klāt.

Kungs, līdzī nāc! Nakts rīta staros gaisa, Un
jaunais rīts uz ceļu rozēs kaisa. Ar prieka rasu pil-
das modrais prāts. Nāc līdzī, nāc! Nāc līdzī, nāc!

Nāc līdzī, nāc! Kad nastu nesam smagu, Kad
sviedriem pierē dzenam mūža vāgu, Un vājos spēkus
grūtais darōs vai māc. Nāc līdzī, nāc! Nāc līdzī, nāc!

Nāc līdzī, nāc, kad ēnas metas garas, Ka tum-
sas dzelmei nav pār mani varas, Bet sirdī spīd, kas
mūžā jauks ir krāts. Nāc līdzī, nāc! Nāc līdzī, nāc!

III

- 1) Skolas pārziņa uzruna — (B. Cepuritis).
- 2) Izglītības Ministrijas pārstāvja runa. Valsts himna.
(Zemk. Min. lauksaimn. skolu vadīt. J. Kamols).
- 3) Beigšanas aplieciņu un Valdības dāvāto grāmatu
pasniegšana — (J. Kamols).
- 4) Pagasta vecākā uzruna — (A. Kāļve).
- 5) Klases audzinātājas uzruna — (E. Nikāns).
- 6) Liecību izsniegšana 5. klasei — (A. Ezeriņa).
- 7) Absolventu pārstāvja uzruna — (A. Jēgere).
- 8) Jaunās 6. klases pārstāvja uzruna — (J. Kļaviņš).
- 9) Absolventu atseviķu un jaunās 6. klases iesveikas
vārdi.
- 10) Karoga nodošana jaunajai 6. klasei.
- 11) Jaunatnes dziesma — (koris).
- 12) Skolas pārziņa beigu vārdi — (B. Cepuritis).
- 13) Pirmās ozola dēstīšana — (A. Kāļve).

gās Latvijas izlaidumā Litenes sešu klašu pamatskolā starp mācītāja A.Cimdiņa svētrunu un skolas pārziņa Borisa Cepurīša uzrunu 1940. gada 2. jūnijā – 2 nedēļas pirms okupācijas. Vēl pēc senas skolas tradīcijas skolotāja A.Kalves vadībā absolventi iestāda ozoliņu.

Pēc 2 nedēļām citu pavērsienu gūst 21 zēna un meitenes dzīve, kam mūža lielākā daļa būs jānodzīvo okupācijā, visu liteniešu, Litenes vasaras nometnes, Latvijas karavīru, visas tautas dzīve.

Tā būs cita skola ar citu, svešu ideoloģiju, citu morāli, atšķirīgiem mērķiem, kas 1940.gada oktobrī uzsāks mācības vecajā pilī. Katrā ziņā starp jaunās varas piesūtītajiem norādījumu blāķiem arī te pienāks Skolu departamenta direktora 17.septembrī parakstītā norāde Nr 444 visiem skolu priekšniekiem un skolotājiem. Jau pirmajā skolas dienā jāpaskaidro skolēniem, ka skolotājs turpmāk uzrunājams bez piekarekļa «kungs». Vienkārši «skolotāj» vai arī, ja ir vajadzīgs uzrunāt vārdā – skolotāj Kalniņ, skolotāj Ozoliņ!¹⁴⁵

Šajā laikā Litenē vēl būs Ezeriņas kundze, kuru bezgalīgās cieņas un milzīgās autoritātes dēļ neviens citādi nav uzrunājis. Nebūs viegli tautas apziņu atbrīvot no iepriekšējās skolas pamatīgi iemācītā. Tāpēc proletāriskā «Cīņa» jau 1. jūlijā centīsies dedzīgi pārliecināt, ka jāizbeidz ākstības pie Brīvības pieminekļa ar puķu un nacionālo lenšu noklāšanu tā pakājē, ar asarainu krišanu ceļos.¹⁴⁶

Bet pirms tam vēl 15 litenieši kopā ar savu diriģentu Borisu Cepurīti paspēj pabūt pēdējos Latvijas valsts saulrieta apstarotajos Dziesmu svētkos Daugavpilī, kopā ar lielo kopkori lūgt «Dievs, svētī Latviju!» lai gandrīz garu pusgadsimtu lūgtu klusumā, savā sirdī.

Linda Rāga, Gita Palameika, Elza Sabinska, Elza Palameika, skolotāja Šteinberga – dažas atmiņas palikušās to dienu Daugavpils braucējas.

Bezglala milot savu latviešu dziesmu, litenieši uz Daugavpili brauc lopu vagonā, šoreiz vēl brīvrātīgi, jo citu iespēju nav, bez kurnēšanas pārcieš ceļa grūtības un neērtības. Laimīgi. Te, Daugavpilī, viņi nevar neredzēt, ka arvien bālāks, bālāks kļūst viņu skolotāja vaigs. Viņš jau zina. Milzīga atbildības nasta gulsies uz skolotāja pleciem: vai viņš šajā juku laikā aizvedīs savus dziedātājus, tajā skaitā daudzus jauniešus, mājās. Kad dziedātāji pārrodas, Latvijas valsts vairs nav.

Vai tā vienkārši laika sakritība? Vai bezdievju izaicinājums kristīgajai pasaulei? Vai lielvaru nicinājums pret mazajām izdzīvot gribošām tautām, viņu ieražām, viņu svētkiem?

1905.gadā zemnieku mājas dedzina Ziemassvētkos. 1919.gadā Malienas revolucionārais tribunāls Gulbenes baznīcā Ziemassvētkos nāves sodu nolemj Litenes mežsargam Jānim Pinkam. Naidīgu varu spiesti, trīs reizes 20.gadsimtā latviešu karavīri izcina Ziemassvētku kaujas: 1916.gadā Tireļpurvā un Ložmetējkalnā, 1944.gadā – Džūkstes–Lestenes apkārtnē, 1941.gadā Maskavas pievārtē. 1941.gada Ziemassvētku vakarā 22³⁰ sākas ģenerāļa Berķa ilgā nopratināšana.

Tieši 1940.gada Jāņos Litenes nometnē ierodas svešzemnieku armija.

Apkārtējo māju iedzīvotāji redz tankus ar sarkaniem plīvojošiem karogiem pārbraucam Pededzes tiltam un dodamies nometnes virzienā.

Ar visu laiku jauniešiem tik raksturīgo ieraudzīt kāri grupiņa apkārtējo māju jauniešu tajā dienā, iznākuši Auravas ceļa galā, vēro tanku nākšanu no Balvu puses. Kordonas kalna tīrumos, kur aizlokās nometņu ceļš, iznākuši pieaugušie.

Raugoties patiesībai acīs, jāraksta, ka arī Litenē tiek izpildīts K.Ulmaņa norādījums – nelikt šķēršļus «draudzīgās valsts armijas ienākšanai». Sapulcinātie aizsargi rāda ceļu. Spēlē pūtēju orķestris.

Drīz pēc tam Latvijas armijas daļām no vasaras nometnes jāaiziet, te ierodas un līdz rudenim uzturas sarkanarmieši. Ziemā te mitinās kāds sarkanarmijas soda bataljons, kas liteniešus pārsteidz ar dīvainām izdarībām: no pulksten sešiem rītā līdz vienpadsmitiem vakarā karavīri maršē pa ceļu starp nometnēm un Litenes staciju un dzied. Ir saprotams, kā radusies tā neaprastāmā nekārtība, kas 1941.gada jūnija sākumā, ierodoties nometnēs, pārsteidz bijušo Latvijas Armijas Latgales divīziju, tagad jau 24. teritoriālā korpusa 183. divīziju, un tās komandieri Andreju Krustiņu.

Par karavīru izjūtām un pārdzīvojumiem liktenīgajās okupācijas dienās dažiem liteniešiem stāstījusi Litenes «Brīvuļos» 1940.gada vasarā dzīvojošā kapteiņa Viksnas sieva. Starp šīm izjūtām gan tūlītējas kaujas pavēles satrauktās gaidas, gatavība godam izpildīt karavīra zvērestu, gan dziļa vilšanās un sašutums, saņemot norādījumus par nepretošanos, par okupantu netraucētu ienākšanu, gan rūgtais jautājums: «Kāpēc mēs esam?» «Jāgaida rikojums!» kapteinis vairākkārt šajā dienā atbild sievas telefona zvaniem, viņš bija apsolijs noteiktā laikā būt «Brīvuļos». Nesagaidīja ne kapteinis, ne citi.

Valsts radiofonā ir izskanējusi vadoņa uzruna tautai: «Mūsu zemē kopš šī rīta ienāk padomju karaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas izriet no pastāvošajām draudzīgajām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību. Es tādēļ vēlos, ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākošās karaspēka daļas uzlūko ar draudzību.» Pēc kapteiņa sievas stāstītā oficiālā pavēle par nepretošanos Litenes nometnē saņemta vēlā pēcpusdienā, kad ar lidmašīnu atvests pasts. Tas sakrīt ar Jukas Rislaki rakstīto: «Daļa karavīru no 7. Siguldas kājnieku pulka, kas bija novietoti Gulbenes aprīņķī, bija sagatavojušies karot un teica, ka neesot saņēmuši Berķa pavēli». 146₁

Tūkstošiem latviešu jauniešu nometnes pastāvēšanas vasarās te, Litenē, iegūst fizisko rūdījumu, mācās uzticību Latvijai, veido sevi gatavību to aizstāvēt. Ar Liteni tik daudziem saistās skaistas atmiņas par jaunību, par puīšu draudzību.

Šeit gadu no gada vislabākās sirdsapziņas savus profesionālos pienākumus veic Latvijas armijas vecie virsnieki – 1. pasaules kara latviešu strēlnieku bataljonos un Latvijas brīvības cīņās rūditie. Un, ja gadiem ejot, kādreiz prātā nāk doma par pēdējo stundu, tad par virsnieka cienīgu nāvi, vai nu krītot par Latviju vai rodot mūža mājvietu dzimtas kapos blakus senčiem. Ar pašreizējā kalpošanu tautai bija nopelnīta cieņa, gods. Arī pēdējā braucienā. Kā ļauni murgi, baisma fantāzija te Litenes vasaru klusajos vakaros liktos par reģojums: no rīta piebrauks pajūgs, izdzisušos skeletus sametis ragavās, kailus ar metāla birku pie kreisās kājas ikšķa, vezumam pārsviedīs brezentu, vedējs ar pīpi zobos uzsēdīsies virsū, izbrauks no noņemnes teritorijas.

Vienaldzīgi izskanēs vārdi: «Ši niša ir pilna. Jāsaldē ciet. Jāsāk jauna».¹⁴⁷

«Cildenais Latvijas dēls – un tā tev bija jābeidz sava dzīve – bez zārka, neapraudātam, nepavadītam!» tā par pulkvedi Galdiņu, ko 14.jūnijā izved no Litenes pils, vēlāk teiks R. Gabris. Bet šie vārdi sakāmi par viņiem visiem.

Žanis Kārklīšs iet bojā 1941.gadā. Leitnants Gabris: «Labo, brašo Žani, pat vieglas smiltis es Tev nevaru novēlēt, jo Noriļskā smilšu nav. «Ko just? Ko domāt tādā brīdī?

Kad reiz beigsies šie drausmīgie cietumi,

Viegla smiltis nevēli, draugs!

Guldi mani ar seju pret rietumiem,

Tur kur Latvijas saule aust!

Vjatlags, Noriļska, Smīta kalns, Kolima –

Visur latviešu kaulu balts:

Ledū pūsmūžs un jaunība norima,

Ledū mana tauta un valsts.

Te mēs dusēsīm garu gadsimteni –

Latvju zēni, bez kapa, vēsts.

Nelem, Dievs, mūža nakti tik Dzimtenei!

Tik daudz zvaigžņu viņai ir dzēsts!

1941. gada jūnijs Litenē

Vesturnieki, īpaši A. Bambals un Ē. Jēkabsons, precīzi un vispusīgi aprakstījuši Latvijas Armijas iznīcināšanas gaitu. Taču, tikai cieši savirknējot dienu aiz dienas, norisi aiz norises no okupācijas sākuma līdz liktenīgajam 14.jūnijam, spilgti un nepārprotami redzams, kā ar nepacietīga režisora roku ainu pēc ainas tiek sagatavots lugas pēdējais – Litenes cēliens, cik mērķtiecīgi, neatlaidīgi jau līdz iziešanai nometnēs un 13 nometņu dienās okupācijas vara sašaurina loku, savelk cilpu ap latviešu virsnieku, karavīru, cik mērķtiecīgi soli pa solim tuvinā viņa pēdējo dienu Tēvzemē, arī pēdējo dzīvē. 14.jūnijs Litenē – lielā mērķa īstenošanas laiks. Taču šo dienu nesaprast bez konspektīvas priekšvēstures.

Šī priekšvēsture reizē arī okupācijas varas Baiļu hronika ¹⁴⁸

1940.gada 17.jūnijs – 5.augusts

Apcietina apmēram 300 esošos vai bijušos latviešu karavīrus, instruktorus, virsniekus.

21.jūnijs – 10.augusts

Kā nevēlamus atvaļina 55 latviešu virsniekus.

3. jūlijs

Pieņem likumu par politisko vadītāju institūtu Latvijas armijā. Sākumā politiskie vadītāji ir latvieši, lielākoties sociāldemokrāti.

25.jūlijs

Atceļ Latvijas valsts himnas un luterāņu baznīcas korāļa «Dievs kungs ir mūsu stiprā pils» spēlēšanu vakara jundā.

Augusta vidus

Ar 100 jautājumiem Rīgā Kara ministrijas augšējā stāvā pārbauda izsaukto Latvijas Armijas virsnieku lojalitāti par darbību Krievijā pilsoņu kara laikā, dalību baltajās armijās, cīņu pret Sarkanu Armiju u. c.

17.augusts

Izdod pavēli par teritoriālo korpusu izveidi Baltijas valstīs.

27.augusts

Izdod pavēli no Latvijas Tautas armijas izveidot teritoriālo strēlnieku korpusu ar novietojumu Latvijā. Korpusā iedala tikai 16 000 vīru. Korpusa formēšanas brīdī kopā ar brīvā līguma darbiniekiem ar-

mijā bija 25 691 cilvēks. Jāsaka gan, ka represiju sakarā visnepateicīgāk minēt jebkādus skaitļus. Tie dažādos avotos uzkrītoši atšķirīgi. Indriķis Kažociņš min 14 467.

Drīz kā nevēlamus atvaļina 820 augstākos, varai visbīstamākos virsniekus. Daļu tūlīt represē.

Septembra beigas

No amatiem atbrīvo visus latviešu politvadītājus. Viņu vietā ierodas krievu poļitruki. Bez poļitruka katram latviešu komandierim tiek nozīmēts vēl vietnieks – sarkanarmietis.

Katram virsniekam jāuzraksta dzīves gājums.

Katrā vienībā jāiekārto sarkanie stūriši.

Pastiprināti māca krievu valodu un politiskās zinības.

Reizi nedēļā uz šīm mācībām jāierodas arī virsnieku sievām.

Sākumā apmācības notiek vēl latviešu valodā, vēlāk – tikai krieviski.

1940.gada ziema

Visu ziemu noslēpumaini viens pēc otra pazūd latviešu virsnieki un karavīri.

Bija Cilvēks. Vairs nav. Klusums. Neviens neko nezina.

1941.gada 24.februāris

Jānodod zvērests jaunajai varai. Uzspiestajā solījumā turpmāk notiekošā attaisnojumam gaišredzīgi ietverts pēdējais teikums: « ... ja es nepildu šo manis doto svinīgo solījumu, tad lai mani soda ar visu padomju likumu bardzību un lai mani ienīst visa padomju tauta.»

Leitnants Reinfelds paziņo, ka zvērestu neparakstīs, jo jau zvērejis Latvijas Republikai. Juka Rislaki min, ka no zvēresta atsakās 350 karavīri.

«Вы арестованы!» Pret Reinfeldu paceļas revolveris.

1941.gada 12.februāris

Korpusa daļas saņem slepenu pavēli izsekot visus korpusa latviešu virsniekus, lai sagatavotos plānotai to izolācijai.

Šajā dienā arestē 1899.gada 19.oktobrī dzimušo pulkvedi Jāni Upīti, korpusa operatīvās daļas priekšnieka vietnieku, Brīvības cīņu dalībnieku, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri, kas dienējis armijas štābā. Ģenerālim Kļaviņam Kalnbērziņš un komisārs Smirnovs paskaidro, ka pulkvedis apcietināts par piedalīšanos slepenu pretpadomju organizāciju darbā. Nošauts Padomju Savienībā. 1940.gada janvārī vai februārī pulkvedis runājis par atbrīvošanos no krievu karabāzēm. Par to raksta Juka Rislaki. Iespējams, ka tieši pretošanās plānu esamība noteica represiju niknumu 14.jūnijā.

Publikācijās pulkvedis Jānis Upītis tiek jaukts ar 1910.gada 17.janvārī dzimušo virsleitnantu litenieti Voldemāru Upīti, kurš

1941.gadā strādājis par militārās mācības skolotāju Litenes pamatskolā un 14.jūnijā kopā ar ģimeni aizvests no Litenes «Birmzaļiem».

Arī nošauts Padomju Savienībā.

Voldemārs Upītis nav arestēts 12.aprīlī, savukārt Jānis Upītis nav arestēts «Birmzaļos».

Aprīlis – maijs

Demobilizē nacionāli noskaņotos obligātā dienesta latviešu instruktorus un kareivjus, lai novērstu iespējamu pretestību.

Jau no aprīļa laiž mājās pa 5 – 10. Klist baumas, ka daudzus no tiem apcietina.

15., 17., 20., 21.maijs

Īsi pirms došanās uz vasaras nometnēm Litenē un Ostroviešos arestē grupu augstāko virsnieku: korpusa artilērijas priekšnieku ģenerālmajoru A. Dannenbergu, 195.strēlnieku pulka štāba priekšnieku F. Cervinski, korpusa štāba Apgādes daļas priekšnieku ģenerālmajoru Ā. Dālbergu, 181.divīzijas štāba priekšnieku pulkvedi J. Rozentālu.

Maija beigas vai jūnija pašas pirmās dienas

Litenes nometnēs, tā rakstīts publikācijās, arestē pulkvežleitnantu Eduardu Klūģi, Latvijas brīvības cīņu dalībnieku, Trīs Zvaigžņu ordeņa kavalieri, apbalvotu ar Polonia restituta krustu, bijušo Latvijas militāro atašeju Polijā un Rumānijā, Francijas Kara Akadēmijas absolventu. Deportē 14.jūnijā. Nošauj Noriļskā 1942.gadā. Tā kā E. Klūģe bija 181.divīzijas 195.pulka štāba priekšnieks, viņa arests varēja notikt Ostroviešu nometnē. Bet varbūt korpusa štābā pilī?

Bargas ir bijušas abas pēdējās ziemas, īpaši nikns 1939. – 1940.gada ziemas sals, līdz šim nepārspēta 1941.gada janvāra zemā temperatūra atsevišķos Latvijas novados.

Gausi, it kā vilcinādamies, it kā ļaunās nojausmās nāk 1941.gada pavasaris. Vēl maija sākumā Litenes sila jaunaudzēs un krūmājā saglabājies sniegs, vēl staignas Pededzes malas pļavas, vēl ūdeni karavīru vasaras mājiņas. Ūdens nenoplok vietās, kur ceļamas karavīru teltis.

Starp nepārspētiem zemās temperatūras rekordiem meteorologi vēl šodien min 1941.gadā no 6. līdz 12.maijam Rīgā reģistrētos – 5,5 grādus.

Gausi top lēmums par korpusa karavīru vasaras nometnes vietu un iziešanas laiku. Atšķirīgas ir korpusa komandiera ģenerāļa Kļaviņa un armijas augstākās pavēlniecības domas. Ģenerāļa iecerēs ir korpusu izvietot dažādās vietās, jo Litenes nometne nav celta tādām karavīru skaitam. Tās varētu būt Smārde, Strenči, Carnikava.

Taču pavēlniecība ar sev vien zināmu nolūku paredzējusi visus korpusa karavīrus koncentrēt Litenē, turklāt steidzinot to izdarīt jau 15.maijā.

Maija pirmajās dienās daļu komandieri dodas pārlūkot Litenes nometni. Viņus pārsteidz vēlais pavasaris, izšķīdušie, neizbraucamie ceļi. Pat ar apvidus mašīnām «krupīšiem» nav iespējams nokļūt līdz nometnēm. Komandieri pārvietojas jāšus. Latviešu virsnieku iebildumus, ka vēl nav iespējama karavīru uzturēšanās nometnē, neriskējot ar veselību, krievi atvairā ar apgalvojumu, ka karavīram ir jānorūdās.

Krievu daļas, kas šeit uzturējās 1940.gada rudenī, telpas atstājušas milzīgā nekārtībā, apkārtni kilometriem tālu burtiski piecūkojušas. Telpas nav izmantojamas bez pamatīgas tīrīšanas un dezinfekcijas. Saviesušās blaktis. Apkārtņē nedrīkst paspert soli.

Tomēr ģenerālim Kļaviņam izdodas panākt, ka Litenē karavīri ierodas 1.jūnijā, bet Ostroviešos – 10.jūnijā. Litenē daļas ierodas no Cēsīm, Valmieras, Valkas, Limbažiem, Rūjienas, Ostroviešos – no Gulbenes, Alūksnes, Balviem, Viļakas, Jaungulbenes.

Litenē izvietoto 183.strēlnieku divīziju komandē agrākais Latgales divīzijas komandieris ģenerālis Andrejs Krustiņš, bet Ostroviešos atnākušo 181.divīziju – ģenerālis Jānis Liepiņš – iepriekšējais Vidzemes divīzijas komandieris.

Litenē ierodas arī korpusa štābs, korpusa sakaru bataljons. Ostroviešos – artilērijas pulks. Latviešu virsnieku sastāva ziņā iepriekš vairāk izretinātas vienības, kas atnāk uz Liteni.

Šaurībā un saspīestībā skolas pārziņa Borisa Cepuriša kabinetā, pils piebūvē, togad beigšanas eksāmenus kārtā sestās klases audzēkņi: telpas ir nepieciešamas Sarkanajai Armijai. Grūti mums iedomāties eksaminētāju un eksaminējamo noskaņojumu armijas klātbūtnē.

Par pārāgro došanos uz nometnēm ģenerālim bija taisnība.

«Tā kā 1941.gadā izgājām agrāk nekā līdz šim to mēdzām darīt, mēs jūtami cietām arī no aukstuma, jo, it kā mums spītēdamas, vēlās pavasara salnas bija ļoti dzelīgas. Naktīs, kad balta salnas kārtā klāja zemi, mēs teltis salām un gulējām zobus sakoduši, jo skuju paklāji un padilušās sega nespēja sasildīt mūsu pagurušos ķermeņus. Teltis bija arī jātur vaļā, lai no nometnes vadības norīkotās patruļas varētu naktīs ērti pārbaudīt un saskaitīt.»¹⁴⁹

Arī 1941.gada jūnija pirmās dekādes zemā gaisa temperatūra nav pārspēta līdz šim. Stendē šajā laikā – 3,1, Rīgā – 2,3 grādi.

Atšķirīgas no iepriekšējiem gadiem ir izjūtas, ar kādām karavīri pārceļas uz nometnēm. Citās vasarās viņus, īpaši jaunos, vilināja gaidāmās pārmaiņas dzīves apstākļos, jauni iespāidi, iespējas no pilsētas kazarmu šaurības būt pie dabas – mežiem, upes. Puiši rautin rāvās – ātrāk ārā, meža un pļavu zaļumā, brīvē.

Tagad, ja vien iespējams, karavīri un virsnieki cenšas ilgāk palikt pilsētā: viss ir tik neskaidrs, biedējošs.

Mūsdienās kāds skolnieks sarunā par Litenes vēsturi nezināšanas dēļ karavīru vasaras nometnes vietā minēja koncentrācijas nometni.

Par koncentrācijas nometni, ieradusies Litenē 1941. gada jūnijā, to dēvē paši latviešu karavīri. Gan šai nometnei neparedzētā karavīru daudzuma, gan uzkrītošās modrības, bet īpaši – skaidri redzamā nolūka dēļ – sakoncentrēt vienuviet, izolēt, iznīcināt. Vai tāds nav koncentrācijas nometnes mērķis? Tas vairs nav karavīra, bet nometnē ieslodzītā noskaņojums – nomācošs, bezcerīgs. Vēl sarunās karavīri Litenes nometni dēvē par Latvijas Armijas kapu.

Dzīve tajā kļūst ļoti primitīva, ar mācību saturā dominējošām politiskām lekcijām, nepierasta, sveša un apgrūtināša latviešu karavīram.

Iesācies 1941. gada jūnijs. Tikai 13 dienas atlikušas līdz labi izplānotās, vērienīgās ieceres īstenošanai. Arvien ciešāk sakļaujas lokš, savelkas cilpa. Ar milzīgu pātrinājumu. Tikai 13 dienas.

Pūtēju orķestris ar mūziku Litenes stacijā gandrīz katru vakaru nelielās grupās pa 30–50 sagaida jaunatbraucējus – astoņpadsmitgadīgus krievu puisi no Maskavas, Ļeņingradas, Kaļiņingradas kara apgabaliem, jo pašā jūnijā sākumā pēc pārceļšanās uz Litenes nometnēm, daļēji – arī pirms, priekšlaicīgi atvaļina 1939. gada iesaukumu, visus, kas nodienējuši divus gadus. Jaunais iesaukums paredzēts tikai rudenī. Izaug finiera čemodānu kalni mežā pat puspriedītes augsstumā ... Latviešu skaits samazinās uz pusi – plok ienācēju bailes par nacionālistiskā noskaņojuma uzliesmojumu, par iespējamo pretošanos, sirdi patīkami kņudina apmierinājums par lietu sekmīgu kārtošanos. Netiek ievērots nekāds lietderības princips. Krievi daļās tiek izvietoti proporcionāli latviešu skaitam. Tāpat tiek ievērots, lai līdz ar komjauniešiem katrā latviešu daļā ieplūstu pareizās, īstās «proletāriskās asinis».

Par nometnes jauno papildinājumu raksta leitnants Arvīds Lasmanis no Ostroviešiem: «Pirms pāris dienām mūsu nometnē uzcēla jaunu telti, un tajā parādījās jauni, sveši iemītnieki. Tie bija apmēram viens vads. Viņu izskats visus pārsteidza. Jaunie biedri bija kareivji un dažādu rangu seržanti – obligātā dienesta karavīri.

Lielais vairums viņu bija, manuprāt, nekrievi, tumšām saulē iedegušām sejām, melniem matiem, zemām pierēm, daudzi ar aziātiski iešķībām acīm un mongoļiem raksturīgajiem platajiem vaigu kauļiem. Pie krūtīm gandrīz visiem bija komjauniešu nozīmītes».¹⁵⁰

Lai jauktu un mazinātu latviešu karavīru labo sapratnes un savstarpējās uzticēšanās garu, latviešu daļas galīgi sajauc, samaina to komandierus.

Pulkvežleitnants Aperāts savās atmiņās raksta, ka latviešu virsnieki tomēr tam pretojušies un centušies sagrupēt virsniekus, instruktorus, karavīrus tā, lai vienā vienībā būtu bolševistiski noskaņotie, pārējās – brīvas no tiem. Lai pie nacionāli noskaņotiem virsniekiem būtu neuzņēmīgākie poļitruki.

Vēsturnieks Indulis Kažociņš domā, ka latviešu virsniekiem bijusi pat sava slepena organizācija, lai plānotu pretdarbību kara gadījumā. Tādēļ viņi rosina šo sastāva pārkārtošanu sev par labu – lai vienkopus būtu nacionāli domājošie. Arī dažos citos avotos ir norādes, ka aprīlī arestētais pulkvežleitnants J. Upītis nacionālās pretošanās kustības ietvaros vadījis virsnieku apvienību, ka ticis pat izstrādāts korpusa sacelšanās plāns.

Sarkanarmijas vadība izmanto visnelietīgākos un visneiedomājamos paņēmienus, lai neitralizētu latviešu karavīru kaujas spējas, lai paralizētu viņu gribu, aktīvu rīcību slepenībā sagatavotās atbrūņošanas, nošaušanas, aizvešanas laikā 14.jūnijā. Centis Mārtiņš Engēlis atceras: «Pirmais pārsteigums, kas mūs sagaidīja Litenes nometnē, bija steigā veiktā vakcinēšana pret tetānusu. Daudziem pēc šīs injekcijas palika ļoti slikti, daudzi staigāja saguruši. Tie, kas kaut kādā veidā bija izvairījušies, saņēma sodu.»¹⁵¹

Nikolajs Pupons: «Torīt nometnē neatrados, jo prettīfa potes dēļ (tā vismaz teica) biju saslimis.»¹⁵²

Bijušā Siguldas 7.kājnieku pulka, 1941.gadā 285.strēlnieku pulka virsleitnants J. Laucis (mira Anglijā 1950.gadā): «Jau no rīta nejutos labi, jo pirms dažām dienām biju potēts pret lipīgu slimību. Biju nejauki noguris un slimīgas apātijas pārņemts.»¹⁵³

No Litenes nometnes jau izdzīta visus šos gadus te valdījusi pedantiskā, gandrīz ideālā kārtība, tagad tiek izdzīts arī Latvijas armijas labais gars – tik raksturīgā savstarpējās uzticēšanās, biedriskuma, atklātības, dienesta biedru draudzīguma gaisotne. Tā vietā cenšas iespiesties svešs aizdomīgums, slepenība, glūņas iedaba. Pa piegružotajiem nometnes ceļiem un celiņiem staigā noklausītāji, ziņotāji.

Tiek darīts viss, lai sētu neuzticēšanās, aizdomu, baumu, savstarpējās izsekošanas dīgt un sakņoties spējīgo sēklu. Tiek izveidots komjauniešu spiegu tīkls. Par ikdienas saskarsmes likumu kļūst vārds: «Ko es dzirdu, to neesmu dzirdējis, bet ko es redzu, neesmu redzējis.» «Bija 1-2 latvieši, kas piekrita tai lietai. Viņu klātbūtnē sarunas pārtrūka. Bija ziņotāji, atzīst toreiz Litenē dienējušais Verners Naums. «Daudz baumu.» Visiem iespējamajiem līdzekļiem tiek ierobežota informācijas izplatīšanās. Nometnē nepienāk ziņas no ārpusēs. Avīzes saņem nekārtīgi. Pastu kontrolē. Pa radio drīkst klausīties tikai vietējās ziņas. No aprīļa nepiešķir atvaļinājumus. Nelaiž arī uz

Gulbeni. Pēc produktiem komandē tikai uzticamos – krievus, mongoļus, galvenokārt komjauniešus. Šo pašu tautību patruļas dienu un nakti apsargā nometnes, pārbaudot pat gulētājus teltīs. Grūti latviešu karavīriem ir atsacīties no paraduma brīvajā laikā aiziet pie draugiem uz citu pulku, citu rotu, brīvi staigāt pa plašo nometni. Bez poļitruka, komandiera atļaujas nedrīkst atstāt savu teritoriju. Nometnes teritorijā noteikti maršruti, ceļi, pa kuriem var iet uz štābu, pa kuriem nē.

Tā laika noskaņu nometnēs labi raksturo jau pieminētais rakstvedis un mantzinis Verners Naums intervijā LU Studentei Intai Krūmiņai, veidojot atmiņu ierakstu Nacionālās mutvārdu vēstures Cilvēkarhīvam 1999.gada decembrī. Verners Naums dzimis 1918.gadā, bijis Latvijas Armijas pēdējā iesaukumā. Litenes nometnē atradies no 1941.gada 15.maija līdz kara pirmajām dienām. «Mēs nejutāmies kā karavīri, bet kā koncentrācijas nometnē ieslodzītie. Jau no aprīļa mēnesi visi atvaļinājumi atcelti. Noskaņojums ļoti nospiedošs. Daudz baumu. Nebija nekādu iespēju uzzināt, kas pasaulē notiek – avīzes nebija, radio nebija. Bija paredzēts, lai nesatiktos ar citām rotām. Bez poļitruka, komandiera atļaujas nevarēja atstāt savu teritoriju. Latvijas armijā bija citādi – varēja aiziet pie pazīstamiem uz citu pulku.»

Kad pirms 14.jūnija Anatolijs Sondors naktī iziet no barakas, «ap nometni švikst zāle, it kā vesels ežu bataljons būtu izgājis nakts medībās. Palaikam uzplaiksnī un tūdaļ atkal nodziest mirklīga uguns. Šķiet, maldugunis klaiņo zem kokiem.»¹⁵⁴

Protams, «Ekshumācija» ir literārs darbs, kurā rakstniecei tiesības uz izdomu, taču neapšaubāmi tieši tāds ir nometnē ievestais «jaunais gars».

Atsevišķu mājas aresta vai ierobežotu pārvietošanās iespēju pastāvēšanu šajā laikā pamanījis Centis Mārtiņš Engelis: «Pats redzēju, ka divus vakarus pulkvedis Rozītis un pulkvežleitnants Peniķis staigāja gar Pededzes krastu un sarunājās. Dienā nometnē viņus neredzēju, laikam pēc kādas pavēles viņi atradās savās teltīs un nedrīkstēja kontaktēties ar karavīriem»¹⁵⁵ Pēc tagad mirušās litenietes Maku mātes stāstījuma mājas arestā bijis arī kapteinis Jānis Ozoliņš, kuru nošauj 22.jūnijā.

Īpatnu, izkropļotu veidu gūst karavīru mācības, kam galu galā šāda vasaras nometne paredzēta. Šautenes ir, taču neizsniedz pat salūtu patronas, nerunājot nemaz par kaujas. Tādēļ galvenais mācību saturs – politzinības un ierindas mācība.

Krievu komandieri un komisāri cenšas demonstrēt savu varu, dažādi izrēķinoties ar latviešu karavīriem, tiranizējot tos.

«Nebija iespējams netraucēti pat iemigt, jo bataljona komisārs Boroviks ar pavēli bieži izsludināja trauksmi. Tādās reizēs mums vajadzēja saģērbties 3 minūtēs un nostāties ierindā, lai drīz pēc tam, pavēlei atskanot, triecienā un ar urrā kliedzieniem mestos pāri Pededzes upei.»¹⁵⁶

Ienācējus ērcina latviešu ironiskā attieksme pret mācībās sludināto padomju iekārtas pārākumu, agrākās Latvijas nopulgošanu, latvieša pašlepnums, patstāvība, goddevības un padevības trūkums, kā arī pārākums militārajās zināšanās.

Soli pa solim iepazīstot Litenes notikumus, jau pašā sākumā pārlicināmie, cik parasta iekarotāju armijā ir izlikšanās, melošana, mānīšanās un viltība. Ticēt te nevaram nevienam vārdam. Tāpat kā jaunās varas solījumiem: Latvijā kolhozu nebūs, Ulmanis netraucēti varēs izbraukt uz ārzemēm, vēlēšanas būs demokrātiskas, privātpašums – neaizskarams. Paši vārdi un jēdzieni šajā laikā ieguvuši citu, ačgārnu nozīmi. Kas ir «karavīru profilaktiskā potēšana», «Virsnieku lauku mācības», «demobilizācija», «kvalifikācijas celšanas kursi», «korpusa latviešu vadība»? Bieži citādi jāsaprot vārdi «nošāviens», «miris». Ir pārliecība, ka pat nāves ziņās, «troikas» nospriedumos, vēlāk tuviniekiem izsūtītajās izziņās ir viltojumi. Tāpēc tik grūti noskaidrot atsevišķa cilvēka likteni. Nepareizu ziņu sniegšana nošauto un citādi bojāgājušo cilvēku tuviniekiem šajā laikā ir oficiālā politika.

Pēc «Troikas» sprieduma 1942.gada 17.maijā nošautā pulkveža Ādolfa Kontrovska atraitni Elzu Kontrovsku 3 gadus maldina, paziņojot, ka vīrs miris 1945.gada 30.novembrī.¹⁵⁷

Kas vada korpusa un Litenes nometnes dzīvi līdz 14.jūnijam?

Korpusa komandieris - ģenerālleitnants R. Kļaviņš.

Korpusa komisārs - brigādes komisārs Smirnovs.

Korpusa komandiera vietnieks - ģenerālmajors Čistjakovs.

Korpusa štāba priekšnieks - ģenerālmajors O. Ūdentiņš.

Vietnieks - operatīvās daļas priekšnieks pulkvedis Savinovs.

«Ostroviešos» izvietotās 181.divīzijas komandiera J. Liepiņa palīgs – pulkvedis Borisovs.

Litenes nometnē dislocētās 183.divīzijas komandiera A. Krustiņa palīgs – pulkvedis Tupikovs.

Tas taču katram no bērņības tik labi pazīstamais leļļu teātris, kur aiz šķietamā runātāja, darītāja stāv patiesais darbības virzītājs!

Visvaldis Lācis savukārt trāpīgi runā par 100 lellēm, kam šajā laikā jāizspēlē Latvijas demokrātiska pārvaldīšana. Daudzus gadu desmitus aiz latviski skanoša LKP CK 1.sekretāra uzvārda seko kāds Titovs, Jeršovs, Kašņikovs, Gribkovs, Strelkovs, Beluha, Dmitrijevs, Soļevs.

Liela, nozīmīga loma atvēlēta korpusa komandierim Smirnovam. Viņš ir tas, kas par katru cenu grib korpusu jau agri pavasarī, pavisam nepiemērotos apstākļos dabūt uz Liteni. Viņš jau ir priekšā pie J. Kalnbērziņa ar savu ziņojumu par noskaņojumu nometnē, kad uz partijas Centrālkomiteju tiek izsaukts korpusa komandieris ģenerālis R. Kļaviņš.

Pat pulku un divīziju latviešu komandieru atbrīvošana no amatiem isi pirms 14.jūnija notiek bez korpusa komandiera ziņas! Rikojas b. Smirnovs. Smirnovs ir tas, kas 15.jūnijā Litenē palikušajiem virsniekiem paziņo: uz mācībām aizvesti padomju varas ienaidnieki. Pārējie var justies droši. Tiem jāceļ jaunā komunistiskā pasaule.

Steidzas jūnija dienas. Ar milzīgu paātrinājumu griežas labi ieeļļotā mehānisma zobrati. Ātrāk! Ātrāk!

11.jūnijs

Amatī krieviem jānodod pēdējiem pulku komandieriem latviešiem. Pakāpeniska nomaiņa bija jau sākusies agrāk.

12.jūnijs

Amatus krieviem nodod divīziju komandieri.

Kā pēdējais savu amatu nodod korpusa komandieris R. Kļaviņš. Uz 5 – 6 dienām viņa vietā ir ģenerālleitnants S. Akimovs, pēc tam ģenerālmajors K. Kačanovs.

13.jūnijs

Ģenerālim R. Kļaviņam jāierodas pie kompartijas 1.sekretāra Kalnbērziņa, lai saņemtu pārmetumus par disciplīnas trūkumu, ģermanofilām tieksmēm korpusā, sacelšanās domas perināšanu dažu vecāko virsnieku galvās.

12. – 13. jūnijs

Vairāk nekā 20 bijušos Latvijas Armijas augstākos virsniekus nosūta uz Maskavu «kvalifikācijas celšanai».

Uz Maskavu tiek nosūtīts ģenerālleitnants R. Kļaviņš, ģenerālmajori Liepiņš, O. Ūdentiņš, pulkveži Lejiņš, K. Priedītis, V. Bruņinieks, Jamerts, Abeltiņš, J. Žīds, A. Birkenšteins, R. Lielbiksis, H. Jurevics, E. Strauss, pulkvežleitnants R. Peniķis un vēl citi. Maskavas kursi lielākajai daļai no viņiem «ieilgst» un pārvēršas par «kursiem» Ziemeļos, ja gribētu rūgti ironizēt ar šodienas izglītības terminiem – tā ir «mūžizglītība». Daļai mācības beidzas turpat Maskavā. Ir tikai atsevišķi izņēmumi. Naivais Jānis Sudrabkalns, kas tajā pašā gadā ar sajūsmu raksta:

«Ak, krievu tauta, tā kā bites stropā

Pie tevis briesmu brīdī visi trauks!»

Jā, trauc uz Maskavas «Komunarku», lai nogultu blakus 14 000 šeit aprakto, blakus citādi domājošajiem tautiešiem: E. Bērziņam, J. Daniševskim, K. Jukumam, J. Rudzutakam, J. Vācietim, R. Kirhenšteinam.

1941.gada 16.oktobrī, kad vācieši tuvu Maskavai, šeit vēl nošauj 220 cilvēku, tajā skaitā 28 latviešus, 15 Latvijas Armijas ģenerāļus, virsniekus: Z. Bahu, R. Ceplīti, A. Dālbergu, A. Dannenbergu,

R. Klinsonu, R. Kļaviņu, V. Spandegu. Starp viņiem liela daļa «liteniešu». Starp nošautajiem arī Latvijas vēstnieks F. Kociņš.¹⁵⁸ Viņu starpā tiek minēts arī Andrejs Krustiņš. Taču par viņa bojāejas vietu kā lasījām ir arī pilnīgi citas ziņas.

Daļai Maskavas «kursantu» maršruts - Noriļskas-Lamas lēģeris, kur daudzus no viņiem pieveic cinga un bada nāve, un tikai retajam izdodas atgriezties Latvijā pēc ilgiem verdzības, moku gadiem.

Ģenerālis Andrejs Krustiņš.

Krievijas Svētā Jura krusts ar laurim, Svētā Vladimira ordeņa 4. šķira, Svētās Annas ordeņa 3. un 4. šķira, svētā Staņislava ordeņa 3. šķira, Lāčplēša ordenis, Triju zvaigžņu ordeņa divas šķiras, Viestura ordeņa 1. šķira, Igaunijas Ērgļa ordenis, Lietuvas ordenis Vita Krusts – tā novērtēta viņa drosme un izlēmība kaujās.

Nepazīst pieredzējušais karavīrs, latviešu strēlnieku 6. Tukuma pulka komandieris, Latgales divīzijas komandiera palīgs Brīvības cīņu laikā, Kurzemes un Latgales divīzijas komandieris, savu tagadējo pretinieku. Neapzinās, ka viņam nepiedos šos daudzos apbalvojumus, Latvijas Brīvības cīņas, Lāčplēsi, atsacīšanos no Maskavas «kursiem», pārveidotās krievu klasiķa Nekrasova dzejas rindas no poēmas «Kam labi dzīvot Krievzemē».

Ar tām, apstaigādams Litenes nometni dažas dienas iepriekš, viņš bija izteicis savu neapmierinātību par atbaidošo nekārtību, kāda šajā laikā Litenē stājusies iepriekšējās pedantiskās kārtības vietā:

«Draugs, man parādi tādu vietu,

Tādas vietniņas Krievzemē nav...»

Sirmajam ģenerālim noplēš dienesta pakāpju zīmotnes, atņem ordeņus, goda ieročus. Viņš pāri Pededzes tiltam vairs neatgriežas «Beķeru» mājās, kur kopā ar pulkvedi Kārli Lejiņu vieni bez ģimenēm dzīvo 1941. gada jūnijā.

Par Andreja Krustiņa arestēšanas datumu pētnieki min 9. jūniju. Taču tikai 12. jūnijā 14.00 ģenerāli no Rīgas stacijā pienākošā Vidzemes vilciena 3. čekiisti ievē Maskavas vilciena atsevišķā kupejā.¹⁵⁹ Nav ticams, ka Adelīna Rozīte varētu kļūdīties. Viņa šajā dienā un stundā uz Maskavas «kursiem» pavada vīru.¹⁵⁹ Un nepienāk ģenerālim mierīgas pensionēšanās vecums. Vai viņš atdusas «Komunarkā» Maskavā? Vai Jakutskā? Vai Noriļskā?

13. jūnijs

Tiek veikta vesela virkne nodrošināšanas pasākumu nākamajai dienai plānotās akcijas veiksmīgai norisei.

Tiek sagatavotas «mācību» vietas apkārtnes mežos. Cirsti krūmi. Pēc dažām liecībām šajā un iepriekšējās dienās rok bedres.

Komandieri saņem rīkojumu steidzami apbruņot tikko Litenē at-

sūtītos krievu jauniešautos, uz laiku, it kā paredzētai skatei, tā atbrūņojot latviešus.

Virsnieki saņem pavēli neatstāt nometnes teritoriju, jo plānotas kadru mācības.

Apakšvienībās negaidīti pavēlēts visus ieročus nodot pulka noliktavā, tikai dežurantiem izsniedzot šauteni un ķiveri.

Pulku kara komisārus naktī izsauc uz Gulbeni pēdējo norādījumu saņemšanai.

Atsevišķām vienībām jau šajā vakarā paziņo par gaidāmajām «mācībām».

14.jūnija rīts

Šajā dienā korpusa vienībā par dežūrvirsniekiem izrauga vienīgi krievus un sardzes ieņem aziāti.

Abās nometnēs novieto arī speciālas krievu karaspēka vienības un staigājošas patruļas. Izveidoti posteņi jaunās vietās, arī šajā pusē Pededzes upei. Nometne faktiski aplenkta. Apkārt tai zilcepurainie. Bruņotas patruļas uz Pededzes tilta, Litenes ceļu krustos.

Latviešu karavīru un virsnieku rīcībā kaujas municijas vairs nav. Faktiski jau no paša sākuma visa kaujas municija atrodas uzticamu komunistu glabāšanā, un to jo stingri apsargā. Virsniekiem atņem personīgo pistoļu patronas.

Šajā dienā brīdina, ka ar šo vakaru virsniekiem jāguļ kopējās komandieru teltīs. Tie nevar gulēt nekur atsevišķi.

Par gaidāmajām «mācībām» paziņo vienībām, kuras neinformēja iepriekšējā vakarā.

* * *

14.jūnija vakars. Nakts. Gulbenes stacijā restotos lopu vagonos uz neēvelētu dēļu lāvām pazemoti, apkaunoti, ārprāta dienas nomocīti, vilciena sakustēšanos, došanos baismajā Nezināmajā gaida latviešu virsnieki. Vīri ar Tēvzemes augstākajiem apbalvojumiem, ar Francijas, Kara akadēmijas diplomiem, ar 3 – 4 svešvalodu zināšanām, bijušie militārie atašeji ārvalstīs.

«Es varēju runāt vācu, angļu, krievu valodā, piepratu franču un latīņu mēli, kā jau inteligentam cilvēkam pienākas, karaskolā to visu mācīja,» par sevi pēc atgriešanās stāsta virsleitnants Fricis Veinberģis.¹⁶⁰

«Kam man šodien līdz divas akadēmijas, nometnē es labāk būtu kurpnieks,» pēc dažiem mēnešiem teiks pulkvežleitnants Galdiņš, primitīvos apstākļos kopā ar citiem tiridams dzelzceļu, rakdams un transportēdams akmeņogles.¹⁶¹

Divstāvu guļamtempa, augstākais civilizācijas sasniegums – skārda notekrene pie sienas ... Ceļš neziņā bez jebkāda nodrošinājuma: 14.jūnijā bija jāsaņem alga, bet mēneša sākumā piespiedu kārtā bija jāparaksta valsts aizņēmums.

14.jūnija vakars. Vēlā nokrēslī, nesagaidījusi vasaras mājās Litenes «Gravās» vīru, virsnieka sieva lūdz saimnieka pusaudzi zēnu pavadīt līdz nometnēm. Atbildi viņa nerod. «Nav atgriezies no mācībām.»

14.jūnija nakts. Litenes un Gulbenes dzelzceļa stacijās ar steigā pauniņā sasietu iedzīvī, ar maziem bērniem uz rokām Rīgas vilcienu gaida virsnieku sievas, lai, bēgot no ārprāta, no sarkanās miglas, kas pārņēmusi Latviju, brauktu pretim savam nezināmajam liktenim.

Daļa – lai pēc pāris gadiem bēgtu uz Rietumiem pretim emigrācijas skarbaijiem vējiem, lai iejuktu tautību lielajā katlā, lai zaudētu tēvu valodu, latvietību, lai mazbērni dzimtu par Džoniem un Betijām.

Daļa – lai pēc dažiem gadiem tāpat kā vīri lopu vagonos tiktu aizvesti uz Salto zemi.

Stacijā šajā laikā kopā ar māti virsleitnanta Osvalda Ņezbera «pavasara meitiņas» Ieva un Maija.

Ja katra īsta latviešu sirds tajās dienās sāp, redzot, kā iznīcībai aizved latviešu tautas ziedu, tad ne mazāk sāp, redzot virsnieku sievu izmisumu, neziņu, veltīgās gaidas, dzirdot mazo bērnu raudas stacijās vakara un nakts stundā.

«Darba sieviete, nu tu esi brīva!» Pavisam drīz, 1.jūlijā, lieliem burtiem publikācijas virsrakstā rakstīs «Cīņa».

No stāstītā noprotams, ka šajās dienās Litenē ir ne tikai tās virsnieku sievas ar bērniem, kas te kopā ar vīriem pavada vasaru. Ierašanās arī citas, kas saņēmušas ziņu par daļu pārvietošanu uz citu vietu, ticamāk – par gaidāmo Maskavas braucienu.

Iecerēta pavadišana, atvadišanās. Droši vien šurp atved neskaidrās ziņas par Latvijā notiekošo, nojausma par sagaidāmo.

Pēc «mācību» paziņojuma saņemšanas leitnants Augusts Vijups atdod dzīvesbiedrei naudu, pulksteni, gredzenu.¹⁶² Taču daļa virsnieku šajā aizdomu un sliktu nojausmu pilnajā vasarā ģimenes uz Liteni nav ņēmuši.

Ir jāapbrīno, cik mākslinieciski spēcīgi un iedarbīgi grāmatā «Vēstules no Dzimtenes» Valdemāram Kārkliņam ir izdevies attēlot virsnieka sievas pārdzīvojumus, liela izmisuma un lielas mīlestības stiprinātu drosmīgo soli nakts stundā Čekas midzenī Gulbenes stacijā un pilsētā. Tieši šīs lappuses dara grāmatu neaizmirstamu. Vienalga, izmantots prototips vai nē, lasot šīs lappuses, jādomā par virsnieka sievu un dzejnieci Elzu Ņezberi. Viņa ir viena no retajām sievie-

tēm, kam ļauts nevarīgi noskatīties baismajā notikumā, būt klāt līdz brīdim, kad aizrestotie vagoni izripo no Gulbenes stacijas.

Viņas vēlākais stāstījums – pamatā V. Kārklīņa romānam.

Ar mazajām meitenītēm stāvot Gulbenes stacijā, šajā naktī dzejnieces jūtīgajā sirdī izsāp vārdi:

Nakts izmisumu elpo baigu,
Sirds mokās sažņaudzas un lūst.
«Dievs, kam no mums tu novērs vaigu!»
Pār lūpām bēdu vārdi plūst.

Pēc trim gadiem ar diviem maziem bērniem rokās, ņemot līdzī Latvijas karogu smagā kātā un vīra virsnieka zobenu, viņa dosies svešumā. Savu 94. dzimšanas dienu Tīrzā dzimusi latviešu dzejniece saģaidīs Amerikas Savienotajās Valstīs.

Tajā pašā naktī Gulbenes staciju atstāj aizrestotais ešelons ar Latvijas virsniekiem, tikai nākamajās dienās - lopu vagoni ar Vidzemes civiliedzīvotājiem, tajā skaitā ar deviņiem, pēc citiem avotiem divpadsmit, liteniešiem, no kuriem vecākajam Gustavam Grāvītim 67 gadi, jaunākajam – Litenes pamatskolas skolotāja Latvijas armijas virsleitnanta Voldemāra Upīša dēliņam – 2 mēneši. Sirds mokās sažņaudzas...

Trīs no viņiem – Lāčplēša kara ordeņa kavalieri, ilggadējo pagasta kārtībnieku Miķeli Karpiniču, kuru Valsts svētkos 1936.gadā apbalvo arī ar Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta Goda zīmi, pagasta tiesas priekšsēdētāju Saldūkšņu saimnieku Voldemāru Vaski, Voldemāru Upīti – lielisko teātra spēlētāju, rekordistu diska mešanā, 9. Madonas aizsargu pulka Litenes nodaļas 1.vada komandieri, sabiedriski ļoti aktīvu cilvēku – 1942. gadā nošauj Sevurallag nometnē.

Paulis Grāvītis kādā vēstulē min, ka Voldemāram Upītim pēc nelaimes meža darbos amputēta kāja.

Gustavs Grāvītis 1943.gadā miris Krasnojarskas novada Nazarovas rajonā.

Atgriežoties Dzimtenē, mirst 1911.gadā dzimušā Pauļa Grāvīša sapnis studēt. Pelēkajā kolhoznieka ikdienā nogrimst garīgajai dzīvei, intelektuālajam darbam ievirzītā litenieša turpmākais mūžs. Par sapnim apgrieztajiem spārniem liecina pēc grāmatnieka aiziešanas palikusī interesantā bibliotēka. «Ķirurģiskā izmeklēšana», «Diagnostika un terapija», «Cilvēka fizioloģija», vācu dzejnieku darbi oriģinālvalodā, sengrieķi, kā arī intelektuālo un emocionālo bagātību apliecinošās Sibīrijas sniegos rakstītās vēstules.

«Neaizmirstiet apliet palmas!» steigā rakstīti kāda aizbraucēja vārdi uz K. Erdmaņa dārzniecības veidlapas. Tie tagad lasāmi Okupācijas muzejā. Un kaut arī tos nerakstīja Litenes virsnieki, tie aizkustina un runā par viņu izjusto un pārdzīvoto aizbraucot.

...Un lido pa vagonu restēm latviešu virsnieku izmestās atvadu zīmītes, iezīmēdamas Austrumu virzienu ...

«Aizbraucu ekskursijā nezināmā virzienā», uz papirusu kārbīņas vāka uzrakstītu, pa vagona logu izmestu, 18.jūnijā pēdējo ziņu par vīru saņem virsleitnanta Teofila Šmita sieva Maija.

«Mēs aizbraucam uz neatgriešanos», ceļā no Ostroviešu nometnes kāda zīmīte iekrīt kaimiņu Stradu mājas dārzā.

Un gandrīz pēc mēneša avižu slejās izskanēs sievu, māsu, līgavu izmisums: «Kas kaut ko zina par ...? Kas kaut ko zina par ...?»

Rīga. 14. un 15. jūnijs. Operas un baleta teātri, tā Okupācijas muzeja stendā vēsta sadzeltējusi tā laika avīze, PSRS Iekšlietu tautas komisariāta dziesmu un deju ansamblis – 250 cilvēku – uzstājas ar teatralizētu programmu «Par dzimto zemi». Ansamblis tapis pēc paša Lavrentija Pauloviča Berijas iniciatīvas. Uz Rīgu tas atvests speciālā vilcienā.

Šajā laikā vairāk nekā 15 000 Latvijas iedzīvotāju, tajā skaitā latviešu karavīri un virsnieki, gaida sava, arī «speciālā», no restotiem lo-pu vagoniem sastāvošā vilciena sakustēšanos ceļam uz «dzimtās zemes» gulaga nometnēm.

Straujajos deju ritmos, brašajos pietupienos un dziesmās – uzvārētāja triumfs un gaviles. Programmā skan krievu un ukraiņu dziesmas, balāde par Staļinu, mākslinieciskais vadītājs Dunajevskis. Ja vien atmiņa neviļ, arī viņa priekšlaicīgu aiziešanu no dzīves pēc gadu desmitiem ir stimulējis tas pats režīms.

Apmēram 23.00 Gulbenes stacijā sakustas garais sastāvs, 17 – 20 vagoni. Katrā vagonā pa 40 – 50 Litenē un Ostroviešos apcietināto virsnieku.

Ieriķi, Sigulda, Čiekurkalns, Šķirotava. Miļās Latvijas pazīstamās vietas. Tumsā vilciens ienāk Rīgā un tiek novietots Ērgļu dzelzceļa tuvumā. Vilcienā vēl palikušo zīmotņu noraušana, atlikušo mantu – portsigāru, portfeļu atņemšana.

Bet Rīgā turpinās 1.Latvijas padomju rakstnieku kongress. Lai uz-mundrinātu latviešu rakstniekus un dzejniekus turpmāk dziedamajai slavas dziesmai, arī pie viņiem tautas nelaimes dienā viesojas čekistu ansamblis vai daļa tā. Kongresā pirmoreiz piedalās daudzi ievērojami padomju rakstnieki un rakstnieku delegācijas no savienotajām republikām. Starp viesiem - A. Fadejevs, S. Mihalkovs, N. Tihonovs, V. Ļebedevs – Kumačs, A. Korneičuks, J. Kupala un citi. Latviešu rakstnieki jāaudzina idejiski un mākslinieciski, viņiem jāapgūst sociālistiskais reālisms.

Viens no viesiem rakstījis vārdus pazīstamajai dziesmai, kurā 5 reizes atkārtojas refrēns

«Varen plaša mana zeme dzimtā:
Lauki, meži saules staru plīvs.
Un es nezinu starp zemēm simtām,
Kur vēl citur cilvēks ir tik brīvs.»

Otrs sacerējis Padomju valsts galveno dziesmu:

«Par brīvu un varenu republiksaimi
Mūs pulcēja diženās Krievzemes balss»

Tieši aizvešanas dienā kongress lielā sajūsmā pieņem un nosūta telegrammu Staļinam: «Kvēlā pateicībā par mūsu tautas atbrīvošanu no apspiedēju jūga».

15.jūnijs. Garais ešelons stāv uz sliedēm Rīgā. Turpinās «medības» pēc tik nepieciešamajiem latviešu virsniekiem, kuri četrpadsmitajā nebija paņemami: slimoja, atradās atvaļinājumā, komandējumā. Cēsis, Valmiera, Valka, citas Vidzemes pilsētas – tāds ir 623. artilērijas pulka šoferim noteiktais, tik steidzami šajās dienās izbraucamais maršruts. Viņš nav vienīgais. Armijas šoferu stāstījumi par mašīnu trauksmainu dzišanu tuvākos un tālākos ceļos šajās dienās un naktīs, par brīdinājumu klusēt ir īpašs latviešu karavīru atmiņu atzars. Vienveidīgi atmiņās un literārajos darbos par Liteni pieminēts, ka šoferi nometnē atbrauc bāli, satraukti, par redzēto nestāsta. «Paskatījos uz viņu seju. Bāla, satraukuma pilna», savā «Neparastajā dzīves stāstā» raksta Augusts Heinrihsons.

Tvarstišana un aresti vēl un vēl ...
Vēl jāsgaida igauņi un lietuvieši.
16.- 17.jūnijā ešelons sakustas.

Tad Indra. Klāt Latvijas robeža. Viss vilciens dzied: «Pie tēvu zemes dārgās ķeris klāt, to turi ciet ar visu savu sirdi!»

Garais sastāvs rit arvien tālāk un tālāk pa varen plašo «brīvo» zemi. Pulcē Krievzemes balss. Neuzticamos, savu mazo zemi pārlieku mīlošos, vēstures gaitā savu spēku un varonību apliecinājušos. Tāpēc bīstamos.

* * *

Kā bija sākusies šī diena, sestdiena, 1941.gada 14.jūnijs, kad tikai nedēļa un pāris dienas palikušas līdz Jāņiem, kad kupli saziēdējuši Pededzes liči un Litenes zemnieku lauki tūlīt aiz nometnes robežām, kad ziedošos rudzos iebriduši «Ozoliņa» tirumu milži? Rīts, kā atceras A. Lasmanis, bija ļoti saulains. Aukstajai ziemei seko ļoti sauss pavasaris: lietus nav lijis no 19.maija līdz 11.jūnijam. Pulkus modina

orķestri ar maršu. Veselīgi, jauni, spēcīgi un dzīvespriecīgi puīši abās nometnēs mazgājas Pededzē, skrien, vingro. Saule tādā rītā jau augstu virs nometnes priekšu galotnēm. Zāle visapkārt mirdz rāsas sudrābā. Cīruļi virs galvām bārsta savus treļļus. Diena solās būt tveicīga, un labi tādā laikā būt mācībās, kur apņemtu meža vēsums un egļu rūgtā smarža.¹⁶³ Jauni, zaļoksnēji augumi. Taču jau pavisam tuvu ir tautasdziesmas laiks:

Karavīra augumiņš
Sila malu mētājās.
Vilki, vārnas miesu ēda,
Saule kaulus balināja.

Arvien ātrāk pa nometni sāk staigāt satraucoša ziņa, pieaug nemiers, sabiezē atmosfēra. Arvien biežāk sačukstēšanās ar «savējiem»... Gulbenes stacijā garš vilciena sastāvs ar tukšiem, aizrestotiem lopu vagoniem ... 17 vai 20.

Vai ir nojausma par gaidāmo?

No atmiņu stāstījumiem, liecībām šķiet, ka bijis abējādi – gan piepildījušās nojausmas, gan noticis pilnīgi negaidītais, neparedzētais – uzkritis kā sniegs uz galvas. «Kaut kas tiek gatavots», pusčukstus runā tie, kas savstarpēji uzticas.

«Nekas nevar būt, jo uz mācībām tiek izsaukti arī komunistu līdzgājēji,» jebkuras aizdomas noraida otri. Vairākos atmiņu stāstījumos aprakstīta ilgstoša šaubīšanās pirms meža «mācībām». Bēgt? Gaidīt? Kas būs?

Armijas ģenerālis R. Kļaviņš, pošoties uz Maskavu, čemodānā sakravā mācību līdzekļus, veļu, drēbes, patiesi noticēdams mācību komandējumam.

Nevienam neaprakstīt virsnieku pārdzīvojumus nāves ēnā tajā dienā un tajās stundās Litenes mežā un Gulbenes stacijā.

Lasot Arvīda Lasmaņa, Dobeles 11.kājnieku pulka toreiz divdesmit sešus gadus vecā leitnanta, 1969.gadā emocionāli uzrakstītās atmiņas, neviļus nāk prātā lielā cilvēku pārdzīvojumu pazinēja Rūdolfā Blaumaņa tik meistarīgi notēlotās jaunā, zaļoksnējā Birkenbauma izjūtas nāves ēnā vējainajā naktī jūrā uz ledus gabala, kad visa iepriekšējā dzīve nostājas acu priekšā. Tik daudz līdzības!

«Tad nu viss bija pagalam... Kā tas varēja būt? Kā viņš šeit bija nokļuvis?» – Tā R. Blaumanis.

«Mani arestēs? Bet par ko? Mani, kalpu puiku, kas ar milzīgām grūtībām, ar neatlaidīgu lūgšanos izdabūjis no mātes atļauju pēc 4.klases beigšanas nobeigt arī 5. un 6. klasi un pēc tam ik rudeni ar asarām izlūdzies piekrišanu apmeklēt nākošo klasi, lai iegūtu ģimnā-

zijas izglītību? Par ko? Vai tādēļ, ka spīdoši nobeidzu instruktoru rotas mācību kursu un pēc tam arī virsnieku vietnieku nodaļā labi mācījos?

Kā kino lente acu priekšā aizslidēja dienesta gadi, jūsma par ietīkšanu Kara un Aviācijas skolās ... Uz mirkli pazibēja arī mans klušais, tālais sapnis – Franču Kara akadēmija un militārā sūtņa postenis Francijā.

... Šajās minūtēs esmu izstaigājis visu savu dzīvi, atcerējies visus savus piederīgos. Esmu garā noskūpstījis mātes un tēva sastrādātās rokas, esmu paspējis redzēt mātes skumjo, asarām aizmigloto skatienu.»¹⁶⁴

Līdz vasaras saulgriežiem palikušas 10 dienas ...

Šajā jūnija sestdienā abās nometnēs notikušais – virsnieku sapulcēšana, aizvešana uz imitētajām mācībām mežā, atbruņošana, aresti, nogādāšana Gulbenes stacijā – daudzkārt siki aprakstīts. Tieši šīs epizodes no visiem Litenes notikumiem visvairāk pazīstamas, daļai cilvēku tas varbūt vienīgais par Liteni zināmais. «Mācības mežos» sīki aprakstītas gan R. Gabra, gan I. Kažociņa, Ā. Šildes grāmatās, gan izdevumos «Latviešu karavīrs 2.pasaules kara laikā», «VIA Dolorosa». Ar nelielām atšķirībām vismaz 4–5 reizes šo notikumu attēlojums sastopams dokumentu krājumā «Es sapni par Dzimteni pagaldī likšu».

Pirmoreiz par to varējām lasīt «Lauku Avīzes» vēstuli un atmiņu apkopojumos.

«Katram noziedzniekam ir savi īpatnēji, viegli pazīstami darba paņēmieni», saka jau pieminētais Laimonis no G. Janovska romāna. Neskatoties uz dažādo laiku un atšķirīgajām vietām, Litenes virsnieku viltus mācības mežā, atbruņošana, goda un cieņas pazemošana visos gadījumos pamatā notiek pēc viena un tā paša noslīpēta scenārija.

Ir tikai atsevišķas atšķirīgas nianses dažādām grupām.

Aresti notiek pa pulkiem, pēc saraksta no katra pulka tiek izsaukti 30-50 virsnieki, tātad ne visi. Pulcēšana lielākoties notikusi pie pulku štābiem. Tagad nometnes teritorijā piemiņas krusts ar plāksnīti, ka te sācies virsnieku Goļgātas ceļš, atrodas pie bijušās pirts pamatiem. Taču atmiņu stāstījumos šādu norādi nav gadīties lasīt. Ir gan nenoteiktāks norādījums – pie štāba. Pulka? Divīzijas?

Atsevišķās atmiņās pieminēts, ka uz mācībām aizdomu novēršanai aicināti arī daži krievu virsnieki, kurus neviens represēt negatavoja.

Tāpat ir noprotams, ka daži no tiem virsniekiem, kas arestēti nometnē pirms 14. vai arī vienkārši «pazuduši», šajā dienā ir jau priekšā mežā vai arī tiek atvesti uz Gulbenes staciju no iepriekšējās turēšanas vietas. Nav zināms, vai te ir arī tie virsnieki, kurus arestē tajā pašā 14.jūnijā pirms masveida arestēšanas mežā, izsaucot pie komisāra, piemēram, virsleitnanti Austrums un Ernests Zālītis.

Virsniekus ved gan vaļējās, gan slēgtās kravas mašīnās, gan «kru-

Ceļu krustojums pie Litenes aptiekas, kur, iespējams, satikušās no nometnes un pils braucošās mašīnas.

J. Zvaigznes foto

pīšos», vismaz vienā jaunā Latvijā tapusī «Vairoga» – Forda tipa ražojumā, kā arī smagajā poļu trofeju mašīnā. «Bija «Kruppi», «Fordi» un citas mašīnas», raksta Arnolds Šķiņķis.

Imantam Kapsim braukšanas brīdī neizdodas savu «Krupiti» iestartēt, un tā viņš spēj izvairīties no līdzdalības virsnieku aizvešanā. To sirmais vīrs atceras dokumentālajā filmā «Bānīša stacijas priekšnieka mazmeitas stāsts».

Dažos braucienos arestētajiem nav atļauts sēdēt, citos gluži pretēji – prasīts «kļūt neredzamiem». No stāstījumu lielākās daļas noprotams, ka noteikta pulka virsnieki uz mežu vesti atsevišķi. Ir arī piebildes, ka, nonākot meža ceļā, priekšā ir mašīnas ar citas grupas virsniekiem. Taču no atsevišķiem stāstījumiem noprotams, ka muižas centrā – tas varētu būt ceļa krustojumā pie Litenes aptiekas – veidojusies transporta kolonna, satiekoties no nometnes un korpusa štāba braucošajām mašīnām. Par kolonnu runā Ostroviešu nometnē arestētie. Braucieni ilgst visas dienas garumā.

Dažādas ir virsniekiem nosauktās izdomātās «mācību» tēmas. I. Pūpola un P. Ceriņa grupai tā saucas «Strēlnieku rotas aizstāvēšanās mežā», citai – «bataljona uzbrukums».

Ir norādījums gājiena laikā virsniekiem karšu somas turēt labajā pusē, arī mēteļus uz labās rokas, lai aizkavētu ņemt pistoles, kas pie jostas labajā pusē.

Varmāku rīcībā ir karabīnes ar durkļiem, mežā nomaskēti ložmetēji, pēc dažām liecībām arī bruņumašīnas, tanketes, dažos gadījumos runāts par tanku klātbūtni.

Pavēle «rokas augšā!» dažādās grupās tiek izkliegta gan krieviski, gan pareizā skaidrā latviešu valodā bez akcenta. Linmeijera grupā pavēli izklie dz virsnieks Latvijas Armijas formas tērpā.

Aresta brīdī virsniekiem atņem personīgās mantas, pēc dažiem liecinājumiem - pilnīgi visu, izņemot apģērbu – pulksteņus, etvijas, naudas makus, ģimenes fotogrāfijas, pat mēteļus, kabatlakatiņus, atsevišķos stāstījumos minētas pat apģērbā pogas un bikšu siksnas. Protams, vispirms atņem personiskos ieročus, ja tādus atrod, kompāsus un lauku kara somas, kurus visus samet vienā kaudzē, otrā - visu nosaukto. Ar kabatas nažiem nodirā zīmotnes un uzšuves. Uz mācībām mežā aizved un no Litenes deportē arī ārstus un zobārstus, vetārstus.

Starp viņiem vēlāk Ziemeļos latviešu bezgala cienītais pašai dziedīgais Fridrihs Heideprims, ārsts – pulkvežleitnants, bijušais Daugavpils cietokšņa slimnīcas direktors, karaskolas ārsts, kuram sākumā liek strādāt ar lāpstu, tikai vēlāk nozīmējot par nometnes stacionāra ārstu. Daudzus no tiem, kas atgriežas no nāves, izglābj Heideprims, pats viņš paliek Šmita kalnā.

Viņu vidū 27 gadus vecais, tikai pirms četriem gadiem Latvijas Universitāti beigušais stomatologs Pauls Freimanis, kas vēlāk Noriļskā devies pašnāvībā, bijušais Daugavpils cietokšņa ārsts Vladimirs Rožinskis, kurš Noriļskā otrreiz tiesāts par mirušo latviešu virsnieku saraksta izgatavošanu.

Ārsts Jānis Šlesers Litenē apcietināts 35 gadu vecumā, 7-8 gadus pēc Latvijas Universitātes beigšanas.

Kapteinis Juris Ozoliņš raksta: «Taisni uzkrītoši, ka visu mūsu pulku ārsti izsūtīti».¹⁶⁵ Starp Litenē arestētajiem arī vetārsts Ludvigs Eppers, kas Latvijas armijā dienējis Kara veterinārajā inspekcijā, Jātnieku pulkā, Sakarnieku bataljonā.

Ir atsevišķi, pavisam nedaudzi gadījumi, kad pēc ievietošanas vagonos un sarakstu salīdzināšanas daži virsnieki tiek atbrīvoti kā «nepareizi paņemti».

Ja vien tie paliek dzīvi turpmākajos notikumos, viņu sniegtā informācija ir visticamākā, objektīvākā. Jo viņi bija tur. Mežā.

Paliek jautājums, vai virsnieku nošaušana atbruņošanas akcijas laikā Litenē 14.jūnijā bija iepriekš paredzēta konkrēta uzdevuma iz-

pilde, atbrīvošanās no visbīstamākajiem, vai tā notika nepilnīgas pavēļu izpildes, aizdomīgas pakustēšanās dēļ.

Taču vedējiem līdzī bija lāpstas... Vai tāpat vien, kā mēdz sacīt, drošs paliek drošs?

Atmiņu stāstījumos, «Lauku Avīzei» savulaik sūtītājās daudzajās vēstulēs ļoti vispārīgi norādītas atsevišķo virsnieku grupu «mācību» vietas. Trūkst konkrētāku norāžu par tām.

Iraklijs Pūpols raksta, ka deportācijas notikušas 6 – 8 vietās, visas tās - Litenes nometnes rajonā. Norādes par vietām ir dažādas, arī ļoti pretrunīgas. Jāņem vērā, ka atmiņas rakstītas gandrīz pēc pusgadsimta, ka virsnieki nebija vietējie iedzīvotāji, ne visi šeit bija pavadījuši iepriekšējās vasaras, nepazīna ne mājas, ne celtnes, neorientējās ceļos, apkārtnē un arī zinādami diez vai to spētu tādā brīdī.

Vietas nebūt nav saistāmas tikai un vienīgi ar tālāk minēto mežu Gulbenes ceļa malā.¹⁶⁵

Vācu okupācijas laika avīzē «Tēvija» kādā atmiņu stāstā atrodama informācija, ka latviešu virsnieku atbrūošana un pazemošana 1941.gada 14.jūnijā notikusi Litenes – Gulbenes ceļa posmā. Šī vieta minēta arī grāmatā «Latviešu karavīrs 2.pasaules karā» vienā no atmiņu stāstījumiem, pieminot, ka tas noticis netālu no Gulbenes.¹⁶⁶ Atsaucoties uz šo grāmatu, teritorija nosaukta arī daudzās citās publikācijās.

Spriežot pēc vairākām liecībām, tā varētu būt gulbeniešiem, arī daļai veco līteniešu labi zināmā Krancu birzs Litenes – Gulbenes vecā ceļa, ne šosejas, kreisajā pusē, braucot Gulbenes virzienā.

Mūsdienās pārvietojoties pa jauno Balvu – Gulbenes šoseju, 3 – 4 km no Gulbenes redzam autobusu pieturvietas uzrakstu «Kranci». Šeit, teritorijā starp veco un jauno ceļu, meklējama Krancu birzs.

Te ir bijis īpaši iekārtots, bērziem apstādīts, apkārtnes jauniešu ļoti iecienīts deju «placis». Nesot rokās balles kurpes, sargājot tās no rasas, pēc tēva sētā padarītā darba uz šejieni samērā tālu kājām nākušas nu jau pagājušā gadsimta sākumā dzimušās Litenes meitenes, steigušies puīši. Uz deju laukumu vedis liepām apstādīts celiņš.

Māju saimnieks bijis turīgs, apkopis sugas govīs, mēslojis ganības.

Kad līteniešu puīšiem pēc ilgākas pārliecināšanas izdevies tēviem braukšanai izprasīt zirgus, viņi jokojuši, dziedot: «Ziemeļim ir skaistas meitas, tās es braucu lūkoties». Ziemeļim saimniekojis Stāmerienas pagasta «Pogās».

Krancu birzi ļoti atgādina Vernerā Ligutā aprakstītā viņa grupas atbrūošanas un aresta vieta. Zīmīgi šķiet gan aizaugušais celiņš, gan pļaviņa birzītes vidū.

«Varēja būt kāds kilometrs no Gulbenes, kad mašīnas apturēja. Mūs nostādīja kolonnā pa vienam un pa vecu, gandrīz aizaugušu ceļiņu veda uz egļu, bērzu un alkšņu birzīti, kas atradās kādus pārsimts soļus pa labi. Pienākot tuvāk, mēs pamanījām maskētu tanketi un vairākus ložmetējus.

...Birzītes vidū neliela pļaviņa, kurā izvietojušās divas zilcepuraino ierindas, viena no otras piecu soļu attālumā ar šautenēm pie kājām un uzliktiem štikiem.»¹⁶⁷

Pēc dažu Litenes veco iedzīvotāju stāstītā tieši Krancu birzī risinājušies notikumi, kas savulaik aprakstīti 3 ļoti sakrītīgās vēstulēs «Lauku Avīzei», proti, ka virsnieki aizvesti uz mežu un no trim pusēm atklātas ložmetēju kārtas. Stāstītājs min, ka virsniekiem likts skriet, bēgt un tad šauts uz viņiem. Tiek pieminēti šajā vietā sadedzinātie vai sadegušie karavīru zābaki.

Virsliecinants Laucis no bijušā 7. Siguldas kājnieku, vēlāk 285. strēlnieku pulka, miris 1950.gadā Anglijā, raksta: «Sākām braukt Alūksnes virzienā. Mašīnas līgojās pa maziem lauku ceļiem, novirzoties no Alūksnes, un beidzot apstājās».¹⁶⁸

Ādolfs Jankovskis atceras, ka viņš un viņa biedri apcietināti mežā pie Alūksnes ceļa dažus kilometrus no Litenes,¹⁶⁹ bet daļa – Vecušķu mežā, kas atrodas iepretim bijušā Kirova kolhoza centram Stradu pagastā apmēram 4 kilometrus no Gulbenes. Pēdējā gadījumā runa ir par Ostroviešu nometni.

Maijai Puriņai stāstīts, ka mašīnas ar virsniekiem no Litenes pils braukušas nevis pa Gulbenes, bet pa Kalnienas – Beļavas ceļu.

Toreizējās 183.divīzijas komisāra Rbjavceva šoferis Valdis Breikšs apgalvo, ka grupa virsnieku arestēta Beļavas mežā.¹⁷⁰

Vilis Kamerāts min, ka grupa vesta uz Litenes birzi.¹⁷¹

Iraklijs Pūpols un Pāvils Ceriņš vienādi norāda, ka viņi ar mašīnu izvesti cauri Litenes muižai, izsēdināti, nostādīti pa divi un pa krūmainu noru apmēram 400 metri vesti uz Stāmerienas pusi, uz netālā meža pudura malu. Pūpols pagalvo, ka izsēdināšana notikusi pie balti krāsotas mūra ēkas, P. Ceriņš – aiz mūra klētīm. Visticamāk, ka šī ēka ir muižas staļļi, kas atrodas ceļa malā, parka galā, pavisam netālu no pils. Magazīnas klēts no nometņu puses būtu sasniedzama, neizbraucot cauri muižai. Citu zīmīgu ēku apkārtnē nav. Abi minētie virsnieki bijuši vienā grupā.

Vienkopus vairākas virsnieku aresta vietas, kas sakrīt ar citu minētajām, nosauc F. Lasis: «Dažus kilometrus no Gulbenes», «Uz Litenes stacijas pusi», «3 kilometrus no Litenes muižas uz Stāmerienas pusi».¹⁷¹

Kaut gan atmiņās norādīto vietu ir daudz, apstākļu pazinējam nav grūti saprast, ka lielākoties visos gadījumos runa ir par vienu samērā kompaktu teritoriju Litenes mežā.

Kalnienas ceļš pirms «Upatnieku» mājām. Netālu mežs.

J. Zvaigznes foto

Kad šodienas braucējs, dodoties pa Kalnienas ceļu, ir atstājis aiz sevis Litenes centru un šķērsojis jaunbūvēto šoseju, viņš nonāk veciem kokiem cieši aizaugušā, vasarā vienmēr ēnainai alai līdzīgā alejā, kura pavisam drīz pāriet mežā. Tūlīt ceļa kreisajā pusē pakalnītē mežmalā redzamas Upatnieku «Smilgu» mājas. (Litenē mājas sarunās biežāk nosauc saimnieka vārdā). Tad mežs. Meža klajumā «Lakstīgalas». Tad atkal mežs līdz «Ūsiņiem», kur atrodas atmiņu stāstījumos pieminētā Litenes birzs.

Netālu no «Upatniekiem» sānceļš pa labi aizved uz «Birzmaļiem», «Birzniekiem», «Džungļiem».

Ar «Upatniekiem» saistās vairāku līteniešu stāstījums par ganu zēnu, kas te, mežmalā, ieraudzījis no zemes spraucamies karavīra roku. Mežu aiz šīm mājām vecie lītenieši min kā vienu no latviešu karavīru atbrūnošanas un aresta vietām. Mežā aiz «Lakstīgalām» atrasti divi vai trīs 1941.gada jūlija sākumā Litenes kapos apglabāties virsnieki.

Publikācijās runāts par dzirdētajiem šāvieniem mežā starp «Džungļu» un «Biržu» mājām, šeit atbrūnota Linmeijera grupa, nošauts viņš pats.

Tāpat virsnieku atbrūnošana un aresti Litenē galvenokārt notikuši Kalnienas ceļa abās pusēs.

Atmiņās minēts arī Alūksnes ceļš. Abi šie sākumposmā iet pilnīgi paralēli, ietverot vidū samērā lielu meža nogabalu.

Muižas staļļi, pie kuriem apturēta automašīna ar M. Linmeijera, I. Pūpola, P. Ceriņa grupas karavīriem.

J. Zvaigznes foto

Acīmredzot pa Alūksnes ceļu šīs pilsētas virzienā nav braukts tālu. Piekalnītē aiz tagad jaunizbūvētās Gulbenes – Balvu šosejas mašīnas ir pagrieztas pa kreisi, un cauri «Ratenieku», - varbūt arī aiz tālākām mājām, brauciens virzījies uz «Džungļu» – «Birzmaļu» mežu iepretim jau aprakstītajam rajonam, tikai no otras puses.

Iraklija Pūpola, Mārtiņa Linmeijera, Pāvila Ceriņa, Jura Ozoliņa grupa no muižas staļļiem pāri lielceļam vesta pa klajo lauku starp Kalnienas un Alūksnes ceļiem paralēli tiem uz šo pašu «Džungļu», «Birzmaļu», «Birznieku» mežu, kas no staļļiem saredzams. Jāsaka, ka Iraklijs Pūpols savās atmiņās samērā precīzi noteicis attālumu – apmēram 400 metru.

Šodien šī virziena orientieris var būt kolhoza laikā uzceltās lielās graudu kaltes.

Iespējams, ka Beļavas vārds starp šīm vietām minēts tikai tāpēc, ka uz to aizved šis Kalnienas ceļš, kuru dažkārt sauc arī par Beļavas ceļu. Ļoti iespējams, ka arī šajā gadījumā tā ir tā pati teritorija.

Ir pamats apgalvot, ka grāmatā «Latviešu karavīrs 2. pasaules kara laikā» 218.lappusē atstāstītais notikums nav norisinājies Litenes – Gulbenes ceļa malā netālu no Gulbenes, bet tepat Litenē aprakstītajā rajonā. Atmiņu stāstījumā apgalvots, ka «uz vietas zvērīnāti nogali-

«Birzmaļu», «Džungļu», «Birznieku» mežs,
uz kuru pāri laukam vesta M. Linmeijera grupa.

J. Zvaigznes foto

nāti tie, kas vilcinājušies ar roku pacelšanu vai pretojušies atbruņošanai, piemēram kapteinis M. Linmeijers, kapteinis A. Lulla, virsleitnants Ozoliņš, virsleitnants Puriņš, virsleitnants E. Lucs un vēl daži. Nevietā šeit minēts E. Lucs. Viņš atradās Ostroviešu nometnē un apglabāts Pededzes kapos.

Starp nosauktajiem ir virsnieki, kuru apbedījumi, ja vien var lietot šo vārdu, atrasti minētajā Litenes meža teritorijā un kuri vācu laikā apglabāti Litenes kapsētā.

Arī M. Linmeijera aprakšanas vieta ir aptuveni zināma: pavisam netālu no Litenes muižas, bet 18 kilometrus no Gulbenes.

Tātad grāmatā un pārpublicējumos minētā ir cita virsnieku grupa, acīmredzot tā, kas atbruņota Krancu birzī, un tajā nav bijis neviens no nosauktajiem virsniekiem.

Pēc aresta uz Gulbenes staciju virsnieki vesti nevis atpakaļ caur Liteni, bet uz priekšu pa Stāmerienas ceļu.

Mūsdienās Stāmerienas pagasta padome iecerējusi ceļa galā pie SIA «Lāčplēši Moto» iestādīt piemiņas bērzu birztalu.

Vienīgi Jūlija Upatnieka atmiņās uzrādīta vēl viena citur neminēta latviešu virsnieku un karavīru atbruņošanas un arestēšanas vieta.¹⁷²

«Sarkanā Armija bija aizņēmusi Litenes un Ostroviešu nometnes.

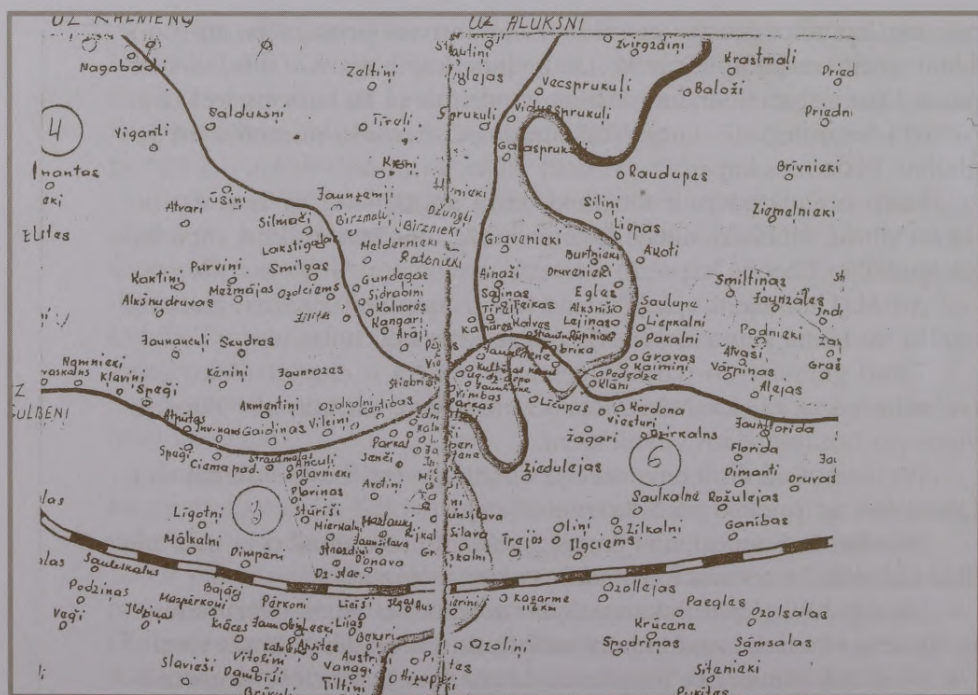
Kuru latviešu virsnieku vakarā izsauca uz pārrunām, tas vairs neatgriezās.

Kādu dienu paziņoja, ka visiem latviešu virsniekiem jāierodas uz sanāksmi Litenes upes pussalā. Pusedienas virsniekiem gatavoja vietējās sievietes. Uz sanāksmi bija jāierodas pulksten 12.00. Virsnieki atbildējuši, ka ilgi jau sanāksme droši vien nebūšot – pēc tam paēdišot. Upes līcī gar krastu bija izvietoti karavīri ar šautenēm uzbāztiem durkļiem. Kad visi latviešu virsnieki bija ieradušies, viņus pēc signāla ielenca, atņēma ieročus, dažus, kas pretojās, nošāva. Sekoja arests. Virsnieki tika sadzīti smagajās automašīnās un aizvesti nezināmā virzienā. Šodien atklājās – Sitas mežā nošauti un aprakti.»

Ticot aprakstītajam, tomēr nav nekāda pamata domāt, ka tieši šo virsnieku kapus vēlāk atrada Sitas silā. Tie nav vienīgie nošautie. Šādam apgalvojumam nav pierādījumu. Kur meklējama minētā pussala? Tikai minējumus var izteikt pēc pagasta kartes aplūkošanas.

Kartes fragmenta augšējā daļā redzami Litenes – Kalnienas un Litenes – Alūksnes ceļi, ap tiem virsnieku atbrūņošanas un aresta vietas mežā. Atrodamas «Džungļu», «Birznieku», «Birzmaļu», Upatnieka «Smilgu», «Lakstīgalu», «Ūsiņu» mājas. Pie pēdējām atrodas Litenes birzs. Kreisajā malā, daļēji kartē vairs neietverts, paliek Salu purvs.

Labi saskatāmas arī interesantās pussalas, ko muižas apkārtnē

veido daudzi upes likumi. Viena no tām ietver muižas parka pārupes daļu, kas tālāk pāriet mežā, tagadējo brīvdabas estrādi un skolas sporta stadionu, pļaviņas, kur vairākus gadus notiek valsts mēroga pļāvēju sacensības.

Otra veidojas upes muižas pusē aiz agrākajām kalpu mājām, tagadējā skolas internāta, un ietver ievām aizaugušas pļaviņas un ganības.

Trešo varam saskatīt pie Fabriku mājām, pārbraucot pāri Pededzes tiltam.

Savdabīgs upes loks ir arī pie Ozoliņiem, pavisam netālu no nometnes.

Kur risinājušies aprakstītie notikumi? Pagaidām atbildes nav.

Kartes apakšējā daļā saskatāmās «Ozoliņu» mājas iezīmē nometnes sākumu. Abās upes pusēs esošajās zemnieku mājās vasarās dzīvojuši virsnieki. No dzelzceļa stacijas starp «Līcišu» un «Beķeru» mājām ceļš pāri Pededzei ved uz nometni.

Šis virsnieku arestēšanas un nošaušanas vietas Litenes mežos biežāk vai retāk pieminētas atmiņu stāstījumos, publikācijās, par tām ir kādas noteiktākas ziņas, fakti. To sakarā minēti karavīru vārdi. Ir konkrēti ziņu sniedzēji. Taču pēc daudzām sarunām ar liteniešiem rodas priekšstats, ka akcijai izmantotā meža teritorija ir bijusi vēl plašāka, ka tā nebeidzas pie «Ūsiņu» mājām. Ir runas par notikumiem vēl tālākajā Vasku «Saldūkšņu» mežā tā paša Kalnienas ceļa malā, kā arī Litenes – Gulbenes vecā lielceļa abās pusēs.

Visvairāk sarunās tiek minētas tādas liteniešiem zināmas vietas kā «Dimdenieks», «Meitlauzis», «Jaunancuļi». Taču šīm ziņām trūkst iepriekšējās noteiktības.

«Toreiz runāts», «tādas valodas klīda», «bija baumas», «cilvēki atklāti par to runāt izvairījās». Esmu uzklausījis stāstījumu: «Dimdenieks» ir Salu purvam piegulošais mežs, kas stiepjas visā purva garumā, sākot no «Dāmaņu» mājām (agrāk dzīvoja Krūpeni), no vecā Gulbenes ceļa līdz «Saldūkšņu» mājām (agrāk dzīvoja Vaski). Kā radies šāds nosaukums, es nezinu.

Gar visu purva malu sadalīti gabali saimniekiem kūdras ieguvei, kas to vēlējās. Purvā izveidojās dziļas šahtveidīgas bedres, kuras vēl tagad dažviet redzamas. Klīda baumas, ka šinīs bedrēs esot sagāzti nošautie latviešu virsnieki. Kurā vietā, cik – to es nezinu. Vietējie iedzīvotāji par to runāt izvairījās. Taču runas klīda, un es esmu pārliecināts, ka ne bez pamata.

Tāpat arī par «Meitlauzi». Tas ir mežs iepretim tagadējam Litenes sociālās aprūpes centram.

Arī par šo mežu ir klīdušas baumas, bet tuvāk neko es nezinu.

Pieminētais «Meitlauzis» sakrīt ar F. Laša norādīto «Stacijas pusi». Tāpēc ticamība ir jo lielāka.

Lasītājas A. Ķikutes «Lauku Avīzei» atsūtītā karte, ko zīmējis viņas vīrs, toreizējais Litenes militārās nometnes virsdienesta instruktors un kas iespiesta. «Lauku Avīzes» 1988. gada 22. oktobra numurā, dod lasītājam priekšstatu par nometnes izvietojumu Pededzes upes licī, par karaspēka daļu un apsardzes atrašanos. Pieļaujot pašsaprotamu aptuvenību, īstenībai atbilst norādītie attālumi: apmēram 300 - 400 metri šķir nometnes priekšējo līniju no Pededzes tilta, ko 14. jūnijā apsargāja zilcepurainie. Kilometru garš varētu būt ceļš no tilta garām Litenes stacijai līdz Gulbenes lielceļam. Pieci kilometri no nometnēm līdz muižai – korpusa štābam - ir, braucot pa apkārtceļu, cauri muižai. Neskaidrības un jautājumus rada kartes stūri minētie uzvārdi.

Gan dokumentu un atmiņu krājumā «Es sapni par dzimteni pagalvi likšu», gan R. Gabra grāmatas beigās ievietotajā represēto virsnieku sarakstā starp 14. jūnijā aizvestajiem tie ir nosaukti: virsleitnants Tāivaldis Dzirnieks, Kārlis Zirnieks, Augusts Ķeksis, Eduards Pabērzs, Ernests Tone, J. Simanis, Simsons, kapteinis Arturs Blūms. Taču šie karavīri dienējuši 181., tātad Ostroviešos izvietotajā nometnē.

Pēc kartes apskatīšanas paliek vesela virkne šobrīd neatbildētu jautājumu.

Ko nozīmē kartē minētais laiks – 1941. gada 23.6. plkst. 10-11? Vai šajā brīdī tapusi karte? Masveida deportācijas šajā dienā vairs nenotika.

Ko nozīmē attālums 2 – 2,5 km pa lielceļu uz Gulbenes pusi? Iespējams, ka tā ir norāde uz tiltiņu pāri upītei.

Kāpēc no Litenes 14. jūnijā aizvesti virsnieki, kas dienēja 181., «Ostroviešos» izvietotajā divīzijā? Ko nozīmē krusts un vārds «uzlika»?

Konteksts rosina domāt, ka minētās krievu militārpersonas ievietoja mašīnās, «uzlādēja» latviešu virsniekus, ka te ir krievu valodas ietekme.

Krustu taču šīs personas nelika! Minētos virsniekus aizveda dzīvus.

Varbūt patiesība atrodama lapiņā minētā virsleitnanta Augusta Ķekša krustdēla Arņa Ķekša atmiņās.¹⁷² Viņš raksta, ka krusttēvs un virsleitnants E. Tone no 623.artilērijas pulka 1941.gada 14.jūnijā aizvesti no Viļakas nometnes. Pēc vāciešu ienākšanas kādā no laikrakstiem par to parādījies plašs raksts. Viļakā arestēti apmēram 60 latviešu virsnieku. E. Tone aresta brīdī sadurts ar durkli. Rakstītājs domā, ka virsnieki mašīnā tūlīt aizvesti uz Krieviju, jo citur tajā dienā mašīnas ar tādiem numuriem nav redzētas. Ļoti ticami, ka no Viļakas garām Litenes muižai pa Balvu – Gulbenes lielceļu gūstekņi vesti uz Gulbenes staciju – tas pilnīgi atbilst kartes zīmējumam. Taču varētu arī pieļaut, ka Arnis Ķeksis nav zinājis, ka 623.pulks 10.jūnijā no Viļakas pārcelts uz Ostroviešiem.

Par 14.jūnija Litenes meža notikumu «pamatvariantu» var piedāvāt Iraklija Pūpola un viņa grupas piedzīvoto tajā dienā, papildinot viņa teikto ar atšķirīgo citu grupu atbrūošanā un aizvešanā.

Par tajā dienā notikušo sirmais virsnieks raksta vēstulē Litenes pamatskolas skolēniem un skolotājiem.

Ļoti cienītam Litenes skolas direktoram

Šo vēstuli jūsu skolai raksta bijušais Latvijas armijas virsnieks leitnants Pūpols Iraklijs, kurš beidza Latvijas kara skolu 1940.gadā un pēc Latvijas armijas likvidācijas tika pārcelts uz 227. strēlnieku pulku Valkā. Pirmajās jūnija dienās mūsu pulks 1941.gadā ieradās Litenes nometnē.

14.06.41. pulkstens 12.00 es tiku nozīmēts uz mācībām, kuras bija paredzētas Litenes mežos. Mācību tēma bija sekojoša: «Strēlnieku rotas aizstāvēšanās mežā». Uz mācībām mūs tanī laikā izveda ar jaunu Latvijā ražotu automašīnu «Vairoga – Forda» tipa. Izvešanas organizētājs un vadītājs bija pulka komisārs – bataljona komisārs Ņegoduiko un viņa palīgs rotas politrūks Bibakovs vai Bibagovs.

Mūsu grupā uz mācībām bija nozīmēti 38virsnieki, sākot ar leitnantu līdz apakšpulkvedim, un to skaitā bija arī pulka sakaru rotas komandieris kapteinis Linmeijers.

Ar mašīnu mūs izveda cauri Litenes muižai, kur beidzās apdzīvotās mājas, cik es atceros, un izsēdināja pie kādas balti nokrāsotas ēkas, un ieveda 300 metru attāļajā mežā, kur zemē meža stigas – ce-

Ja malā abās pusēs sēdēja apmēram rotas sastāvā (ap 150) krievu karavīri, pa lielākai daļai gan nekrievu. Kad piegājām to tuvumā, tie tika piecelti mūsu sveicināšanai un palaida mūs pa vidu cauri.

Kad bijām iekļuvuši to vidū, tad kāds no viņu vadītājiem majora dienesta pakāpē skaidrā latviešu valodā bez akcentēšanas nokomandēja: «Stāt! Rokas augšā!» Krievu karavīri pacēla savus ieročus, kas bija sagatavoti kaujai, mūs apstāja no visām pusēm. Kapteinis Linmeijers, kas gāja nākošajā pāri aiz manis, vai nu nepaspēja laikā pacelt rokas, vai arī ķēra pie pistoles, vai arī Ņegoduiko nervi neizturēja, un viņš izšāva divas reizes ar pistoli uz kapteini Linmeijeru, kas tūdaļ novēlās man aiz muguras kā nopļauts. Es viņa kritienu pats dzirdēju un izjutu.

Kad mūs atbrūvoja, jo mēs visi bijām ar ieročiem, noplēsa zīmotnes un citas regālijas, mūs pagriezta uz labo pusi, iedzina mežā ap 20 metru dziļumā un nolika guļus ar sejām uz zemes.

Kad sāka kapteinim Linmeijeram rakt kapa vietu, bija tāda sajūta, ka tagad mums visiem tiek rakta kapa vieta, jo neviens nekā nevarēja redzēt, bet tikai dzirdēt lāpstu darbu.

No Litenes nometnes mēs izbraucām ap pulksten 13.30, un arests mežā notika ap pulksten 14.30.

Tā zemē mēs nogulējām līdz 17.30, kad mūs iesēdināja mašīnās pa astoņiem cilvēkiem un konvoja pavadībā, katrā mašīnā bija pa 4 karavīriem, pa meža ceļiem mūs pārveda uz Gulbenes staciju, kur jau mūs gaidīja ešelons. Tā sākās mūsu Golgātas ceļš uz Noriļsku. Pavisam mūs Litenē un citās vietās arestēja ap 500 – 550 Latvijas virsnieku.

Man ir liels lūgums pie jūsu skolas vadības un kolektīva. Vismaz palīdziet šematiski noteikt mūsu grupas deportācijas vietu, ko droši kāds no veciem iedzīvotājiem zin. Cik man ir zināms, tad to dienu deportācijas notika 6 – 8 vietās un visas Litenes nometnes rajonā. Uz ziniet visu to, kas jums, dārgie skolotāji, ir zināms par mūsu ciešanām, mums būs dārgas pirmsnāves ziņas. No mūsu lielā skaita Noriļskas ziemeļos tika nošauti un nomira ap 450 virsnieku, kas vēl šobaltdien guļ mūžīgajos ledājos ziemeļu sasalumā. No Noriļskas elles atgriezās nepilni 100 cilvēki, un pa visu Latviju patreiz ir pie dzīvības mazāk nekā 20, kuriem arī dienas jau ir skaitītas.

Mīļie draugi, manā vēstulē būs daudz gramatisku, stilistisku un citu kļūdu, nenosodiet mani, jo man jau iet 88. gads, un no 1941. līdz 1988. gadam es nostrādāju Noriļskā un pēc atgriešanās Latvijā Vissavienības projekta institūtā, kur gandrīz lielā pārsvarā bija nelatviešu sastāvs un visa rakstība un sarunāšanās notika tikai krievu valodā. Latviski domāt un rakstīt sāku tikai pēc 1991. gada, kad aizgāju pensijā.

Ar lielu cienību pret īstu Latvijas Liteni un Jums, mīlie draugi, ja variet, tad palīdziet, atjaunotā Latviešu virsnieku apvienība ar prieku un lielu mīlestību to, kamēr būsīm dzīvi, neaizmirsīsim

Ar lielu cienību

I. Pūpols

P.s. Es 18.07.92. biju Litenē, bet tik gudrs cik aizbraucu, tikpat gudrs atbraucu mājās, jo pa šiem laikiem viss ir paspējis līdz nepazīšanai pārmainīties.

Pāri ar Irakliju Pūpolu gājienā bija kapteinis Eduards Melnbārdis. Aiz viņiem Mārtiņš Linmeijers – izcils šāvējs, apbalvots par teicamu šaušanu ar balsta ložmetēju.

Latvijas armijas kapteiņa Mārtiņa Linmeijera nonāvētājs Litenes meža pulka komisārs Ņegoduiko vecākās un vidējās paaudzes latviešiem pazīstams no literatūras stundām skolā. Viņš - Jūlija Vanaga «slavenās» balādes «slavenais» varonis:

«Tikko svīda gaisma, vadi vietā stājās.

Meža lokā saltu elpu pūta ārs.

- Sveiki, biedri! – noskan. Allaž pirmais kājās,

Iznāk Ņegoduiko, pulka komisārs».

Mārtiņa Linmeijera kaps meklējams Litenes mežā starp «Džungļu» un «Biržu» mājām. Viņa likteņa biedri mūža nogalē apgalvojuši, ka spētu atrast kapteiņa atdusas vietu. Taču nepaspēj. 1941.gada jūlija sākumā to neatrod, acīmredzot rūpīgi nomaskētu, žagaru kaudzes klātu, un virsnieku neapglabā Litenes kapos.

Vienā grupā ar Irakliju Pūpolu ir kapteinis Pāvils Ceriņš. Viņa stāstījums līdzīgs. Taču tajā ir būtiskas norādes par to, ka pavisam netālu tajā pašā mežā notiek citu grupu atbruņošana un aresti.¹⁷³

Guļot piespiests ar durkli pie zemes, viņš dzird «kā kliedzienu, kā komandas. Tur tiek atbruņoti citu pulku virsnieki.» Izejot uz braucamā ceļa, redz arī citas mašīnas ar tajās sēdošiem virsniekiem.

Roberts Gabris, kurš atradās Ostroviešu nometnē, savā grāmatā atklāj savdabīgu arestētāju maskēšanās paņēmieni.

«Mežā nonākam apmēram 1 ha lielā pļaviņā. Pamanu, ka te nesen cirsti krūmi, kas biežā kārtā nostutēti gar pļavas malām. «Laikam saimniekam tā vajag», nodomāju. Kad atskan komanda «Rokas augšā!», gar pļavmalu nostādītie krūmi gāžas, no turienes izlec blīva sarkano kursantu ierinda ar karabinēm uzspraustiem durkļiem, kas vērsti pret mums.»

Gabra tēlojumā atšķirīgāka arī virsnieku aizvešana. Mašīnā trīs

pavadoņi, virsniekus sasēdina uz soliēm, liek saākēties elkoņos un rokas priekšā sakrampēt. Bīdina, ja atlaidīs rokas, kustēsies – neka vējoties šaus.

Citu viltus paņēmienu Ostroviešu nometnē apraksta Arvids Lasmanis:

«Ar komandu: «Rokas augšā!» mežā pusalabi sāka neganti tarkšķēt tanki vai traktori. Troksnis bija vajadzīgs, lai apslāpētu šavienu troksni, ja tādi būtu. Bet nebija.»

V. Veldres stāstījums zīmīgs ar to, ka parāda akcijas veicēju nedrošību, bailes, cenšanos nodrošināties:¹⁷⁴ «Šajā pašā momentā aizmugurē pienākošie komandieri un poļitruki iesprauda pa trīs pistoļu stobrus mums pakausī un starp lāpstīņām, bet no priekšpuses krūtīs mums tika draudīgi piespiesti pa diviem «mongoļu» pusautomātisko šauteņu durkļiem. Kaut kāda pretošanās bija pilnīgi bezcerīga.»

Savukārt Valda Dēvica stāstījums ataino atsevišķu latviešu nepievilcīgo, kaunpilno lomu šīs dienas notikumos.¹⁷⁵ Stāstītāja vārdos jūtama sāpe, aizvainojums, niknums par nodevību, zemiskumu, latvieša muguras lokanību svešas varas priekšā.

«Pēc rūpīgi kangaru sastādīta saraksta iepriekšējā dienā visiem verdzībā nododamajiem kapteiņiem un leitnantiem pieteikts rīt ierasties uz lauku mācībām ...

Pa labi krit maskējošo meiju aizsegs, parādās ložmetēju stobri. Oficieri instinktīvi tver pie pistolēm. No otras puses tai mirklī uzkrīt krievu desantnieki: sitiens pa galvu, norautas zīmotnes, atņemtas pistoles. Incidenta laikā daži paspēj izšaut. No aizmugures sekojošais latviešu kangars metas uzbrucējiem palīgā.»

Diemžēl vēlreiz jālieto šis vārds, tas nebūt nav vienīgais gadījums, kad virsnieku atmiņās runāts par Kangara cienīgu rīcību. Aleksandrs Košeļevs no Ostroviešu nometnes apgalvo, ka visus apcietināšanas darbus nometnē vadījis kapteinis Belisons, kas kara laikā kritis vācu gūstā un nošauts.¹⁷⁶

Šajā sakarā jādomā arī par to, kāpēc tomēr daži uz Maskavu aizsūtītie augstākie latviešu virsnieki patiesi tur paaugstina kvalifikāciju, paši kļūst par pasniedzējiem Padomju Savienības militārajās mācību iestādēs, vēlāk – Latvijas augstskolās. Kādi ir atlasē kritēriji? Kāda dzīvības cena?

Jādomā, kaut arī ir jāprieccājas par katru dzīvu palikušo.

Kāda Ostroviešos novietota pulka aizvešana mācībās stipri nokavējas. Uz mācībām virsniekus sapulcina jau 8.30. Kavējas NKVD priekšniecības ierašanās, nav nokārtota arī 3 pieprasīto automašīnu nodrošināšana, par ko aizrādījumu saņem latvietis – materiālās apgādes daļas priekšnieka palīgs. Izbraukšana notiek tikai 14.00 pēcpus-

dienā. Visu šo laiku virsnieku «nodarbināšanai» poļitruki lasa savas lekcijas, kuras satraukuma, neziņas dēļ neviens neklausās. Nervozē arī «lektori».

Savdabīgi 14.jūnija patiesību iepazīst šoferis Andris, kurš šajā rītā ir pārliecināts, ka ved virsniekus uz mācībām.¹⁷⁷

«Izbraucām ārā no nometnes. Vēlāk nogriezāties no lielā ceļa un braucām pa lauku ceļu. Tā ceļa malas bija briesmīgi aizaugušas ar kārkliem un alkšņiem. Pa lauku ceļu nobraucu kādus 50 metrus, un poļitruks pavēlēja man apstāties. Viņš teica, lai griežu automašīnu apkārt. Kamēr griežu automašīnu, ievēroju, ka krūmi kustas abās ceļa pusēs. Es tā maķenīt ieskatos un redzu, ka no krūmiem rēgojas ārā puļķiši. Toreiz krieviem bija tādas cepures ar puļķišiem. Krūmi bija pilni ar krievu kareivjiem. Virsnieki izkāpa no automašīnas, bet poļitruks man pavēlēja braukt atpakaļ uz nometni. Viņš piekodināja, lai nevienam nestāstu, ko šeit esmu redzējis. Braucot atpakaļ uz nometni, dzirdēju šāvienus.»

Pēc aizvešanas uz «mācībām» un dažādu dokumentu ilgstošas salīdzināšanas restotajā vagonā Gulbenē nometnē atgriežas 3 latviešu virsnieki: kapteiņi G. Kauliņš, K. Bergs un virsleitnants J. Laucis. Iepriekš gan vēl gājiens cauri naksnīgajam Gulbenes parkam uz NKVD nodaļu pili. Gan K. Bergs, gan J. Laucis paši stāsta, ka no pils uz nometni viņi nogādāti ar mašīnu, viņi neko nemin par kādu vardarbību pili.

Šie virsnieki izsaukuma laikā samainīti ar citiem līdzīga uzvārda virsniekiem. Arī viņiem ir norautas zīmotnes, atņemtas vidusjostas. Atbrīvošana pēc mežā notikušā ir neizprotama, neticama, un par to jābrīnās. Izbrīnu par to savās sarunās pauž arī Veras Volkēvičas romāna «Pļauka» personāžs.¹⁷⁸ «Atgriezās. Daži. Dzīvi. Liecinieki. Var tikai apbrīnot to trulo muļķību vai noliekt galvu tāda papīru kulta priekšā». Šie liecinieki vēlāk emigrācijā spēj izstāstīt patiesību par Litenes mežos notikušo, kā arī par 1940.-1941.gadu armijā vispār. Tāpēc ārzemēs samērā agri var parādīties publikācijas par Liteni.

Arī Adelīna Rozīte sajauc «isto» Bergu ar «nepareizo», nosaukuma atbrīvoto par Feliksu, citur viņš – Kārlis.¹⁷⁸

Taču stāstīt viņi sāk daudz vēlāk, jau citos apstākļos.

Kad nometnē palikušie virsnieki satiek Bergu pēc viņa neparastās atbrīvošanas, tas vairs nav iepriekšējais Bergs. Virsnieks staigā kā mēnessērdzīgs, it kā nevienu nepazīdams, izvairās biedriem atbildēt, izjautāts skatās apkārt un steidzas prom.

«Par divām Gulbenē pavadītām dienām Bergam nav ko stāstīt».¹⁷⁹ Latviešu virsnieki domā, ka viņam Čekā iešļircināti medikamenti, kas veicina atmiņas zaudēšanu. Jāatkārto, ka paši virsnieki par divām dienām nerunā.

Taču ne visos gadījumos precīzi tiek ievēroti saraksti.

Leitnantu Imantu Bojāru no «Ostroviešiem», kurš nav sarakstos, bet, brīvs būdams, neko nenojauzdams, pats neatlaidīgi pieprasās braukt līdz draugiem mācībās, aizved. Viņš nomirst Noriļskā viens no pirmajiem.

Apzinot informāciju par dzīvi nometnēs 1940. – 1941.gadā, jāņem vērā vēl kāds retāk pieminēts avots. 1941.gada janvāra sākumā Vācija noslēdz līgumu ar PSRS par vācu tautībai piederīgo repatriāciju uz Tēvzemi – tātad otreizējo repatriāciju pēc 1939.gada rudens.

Latviešu virsnieku daļa izmanto šo iespēju, dažos gadījumos pielietojot arī «vācietības» fiktīvus pierādījumus. Arī šie virsnieki jau agri ārzemēs spēj publicēt patiesas ziņas par baigā gada norisēm armijā, protams, izņemot 14.jūnija notikumus. Arī šādas iespējas došanu var uzskatīt par trulu muļķību.

Vai 14.jūnijā virsnieki vesti tikai automašīnās? Vai izmantots arī dzelzceļš, Litenes stacija? Vēsturnieki par pēdējo nerunā, par to neziņa stāstīt arī vecie litenieši. Tomēr ir trīs zīmīgas liecības.

Litenietis, kuram toreiz varēja būt 15-16 gadu un kurš vasarā strādāja pie kokmateriālu mizošanas un iekraušanas vagonos Litenes stacijā, stāsta:

«No rīta, atbraucis uz darbu ar riteni, ieraudzīju, ka pie stacijas no pārbrauktuves uz Balvu pusi stāv vairāki vagoni, un nodomāju, ka šodien laikam vajadzēs lādēt malku un štenceļus.

No nometnes puses parādījās 2 karavīru kolonnas, kuras, tuvojoties pārbrauktuvei, viena pagriezās pa kreisi un sāka iet uz Kūšolu pusi, bet otra pārgāja pārbrauktuvei un pagriezās pa labi uz Litenes pusi. Tā kā karavīri mums bija pierasta lieta, tad tiem nepievērsām uzmanību.

Pie mums pienāca kāds krievu virsnieks, kurš paskaidroja, ka šodien šinī apkārtnē notiks mācības un mums jāiet mājās. Mēs visi, kas strādājām, centāmies izskaidrot, ka nekādā gadījumā viņiem netraucēsim, bet darīsim savu darbu. Rikojums iet mājās bija tik kategorisks, ka bijām spiesti iet mājās. Ievēroju, ka vienība, kura aizgāja uz Kūšolu pusi, tikusi pāri upītei, sagāja pa labi krūmos.

Otra vienība, kura aizgāja uz Litenes pusi, sagāja mežīņā – prieku jaunaudzē no ceļa pa kreisi – starp stacijas ceļu un ceļu uz Liteni.» Vairāki vagoni ...

24.teritoriālā korpusa 613.artilērijas pulka virsnieks Mihails Tarkačs, kurš pilnībā noliedz virsnieku nošaušanu Litenē, bet deportācijas tomēr atzīst, stāsta:

«Es pats redzēju, ka 14.jūnijā Litenes stacijā ierindā tika nostādīti apmēram 140 virsnieku. Viņiem tika nolasīta korpusa komandiera

pavēle, kurā bija pateikts, ka viņi tiek uzskatīti par neuzticamiem un tiek izsūtīti uz mūsu zemes Austrumu rajoniem. Pēc tam bez jebkādiem incidentiem viņi nodeva savus ieročus un sakāpa četros preču vagonos.»¹⁷⁹ Iespējams, M. Tarkačs sajaucis Litenes un Gulbenes stacijas. Viņš kļūdains runā arī par sava 613. artilērijas pulka un 181. divīzijas atrašanos Litenē. Šis vienības atradās Ostroviešos. Bet Gulbenes stacijā šajā dienā bija nevis 4, bet 17-18 vagoni, vismaz 2 reizes lielāks par nosaukto ir aizvesto virsnieku skaits.

Par virsnieku vadāšanu vilcienā iepriekšējās dienās un aizvešanu līdz automašīnai mežā 14. jūnijā «Ekshumācijā», kas visnotaļ ir stingri dokumentāls darbs, stāsta Anita Liepa. Maz ticams, ka autore šādu detaļu varētu vienkārši piedomāt. «Vilciens apstājās mežā, kur to atkal gaida smagā mašīna.»¹⁷⁹ «Vairāki vagoni», «četri vagoni» – arī šis skaits aptuvenais apzīmējums būtībā visās trijās liecībās līdzīgs. Gulbenes stacijā sagatavotais vagonu daudzums tā gan nebūtu apzīmējams.

Aprakstītais toreizējā jaunieša stāstījums netieši apstiprina minējumu par vēl vienu virsnieku «mācību», atbrūošanas un aresta vietu – mežu stacijas apkārtnē, kuru lītenieši sauc par Meitlauzi. Tas atrodas «Kūšolu» ceļa labajā pusē, kur pēc stāstītā iegājusi sarkanarmiešu vienība, un plešas iepretim tagadējam Litenes Sociālās aprūpes centam.

Pavisam skopas ir ziņas par latviešu virsnieku pretošanos aresta brīdī 1941. gada 14. jūnijā. Minēti tiek atsevišķi uzvārdi, taču maz ziņu par incidenta apstākļiem, notikuma vietu. Ir pretrunīgi liecinājumi par vienu un to pašu cilvēku, notikumu.

Virsliecinātājs Fridrihs Feldmanis, kam aresta brīdī vēl nebija 30 gadu (dzimis 1911. gada 16. septembrī) un kas Latvijas Armijā dienējis 10. Aizputes kājnieku pulkā, atbrūošanas brīdī paspēj izraut pistoli un nošaut Sarkanās Armijas majoru Dorosčenko. Bez ārējās pistoles virsliecināntam kabatā bijis personīgais ierocis. Viņš to izrāvis un izšāvis.

Pēc grāmatā «Latviešu karavīrs 2. pasaules kara laikā» 217. lappusē publicētā atmiņu stāstījuma noprotams, ka šāviens atskanējis brīdī, kad uz vietas zvēriski nogalināti kapteinis M. Linmeijers, kapteinis A. Lulla, virsliecinānti Ozoliņš, Puriņš, E. Lucs un vēl citi. To pašu atkārto arī vēl citi autori.¹⁸⁰ Šim apgalvojumam nevar piekrist. Starp visiem daudzajiem atmiņu pierakstiem par virsnieku atbrūošanu 14. jūnijā visvairāk ir to, kur stāstīts par kapteiņa Mārtiņa Linmeijera nošaušanu, viņa grupas atbrūošanu. Ir Pāvila Ceriņa, Iraklija Pūpola, Jura Ozoliņa un citu stāstījumi. Taču nevienā no tiem nav minēts par to, ka reizē ar M. Linmeijeru būtu nošauts kāds cits, nav nosaukts A. Lullas vai kāda cita vārds.

Iraklijs Pūpols īpaši uzsver: «No manas grupas vairāk neviens nošauts netika». Taču stāstījumi pārlicina, ka daļa no nosauktajiem virsniekiem nošauti turpat netālu tajā pašā mežā citas grupas atbruņošanas laikā. Par to liecina vēlākie izrakumi. Turklāt A. Lulla mežā nav atrasts.

Virsliecināta F. Feldmaņa šāviens varētu būt saistīts ar kādu citu no viņiem, taču ne ar M. Linmeijeru.

Pēc tam virsnieks atbruņots un sasiets, nežēlīgi sists un spārdīts kājām. Prasīts, kur ņemta munīcija.

Feldmanis sāpēs sakostiem zobiem klusējis. Smagi sadurtu ar durkļiem, bet vēl dzīvu čekisti viņu iemetuši mašīnā.

Ziņu par viņa turpmāko likteni nav. Tas ir nojaušams.

Incidenta vietu samērā precīzi norādījis 623.artilērijas pulka šoferis, kurš bijis klāt, kad egļu jaunaudzē ievesta latviešu virsnieku grupa, kad atskanējis vairāku šāvienu troksnis, kad smagajā mašīnā iecelts nošautais krievu virsnieks Doroščenko. «No Litenes muižas pa Stāmerienas ceļu bija jābrauc vēl ap 3 km.»

Aptuveni šajā vietā atrodas «Ūsiņu» mājas un vairākkārt pieminētā Litenes birzs.

Dēls Andrejs Edvīns Feldmanis tēva piemiņai veltījis grāmatu «Masļenku traģēdija». Kad sešdesmito gadu sākumā, cenšoties kaut ko uzzināt par tēvu un Litenē notikušo, viņš ar motociklu apbraukā nometni un dažas līteniešu mājas, «modras acis» pamana atbraucēju, seko brīdinājums turpmāk šādu interesi neparādīt.

Par kapteini Arvedu Lullu lasāmas ļoti pretrunīgas ziņas. Viņš dzimis 1900.gadā, Latvijas Armijā dienējis Armijas štābā, smagās artilērijas pulkā, tiesu iestādēs.

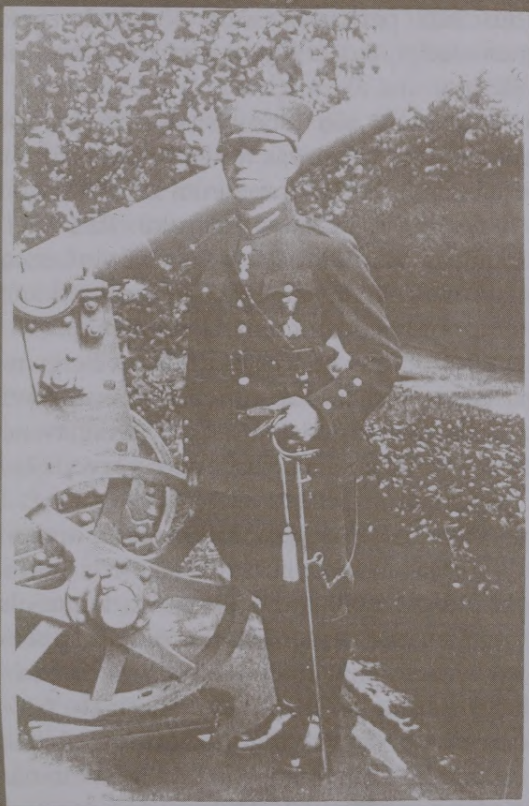
Pēc vairākām liecībām 14.jūnijā atbruņošanas laikā ar personīgo mauzera revolveri sašāvis krievu kapteini Grabavenko, kas vēlāk mira, Lulla turpat uz vietas nošauts.

Pēc citām ziņām virsnieka nošaušanā apvainots, bet pārpratuma dēļ to sašāvis kāds krievu virsnieks. Ir vēl trešā versija. Kapteinis Pārde liecina, ka kapteinis Klūga, redzējis Lullu speciālās daļas telpās, acimredzot Gulbenē, kopā ar rakstnieku Aleksandru Grīnu sēžam uz koferiem. Klūga tieši no turienes 14.jūnijā ievietots vagonā Gulbenē. Ne rakstnieka, ne A. Lullas tajā ešelonā nav bijis.¹⁸¹

Noprotams, ka virsniekus, kuri atbruņošanas laikā izrādījuši pretošanos, nodala atsevišķi no pārējiem, nogādā papildus izmeklēšanai Rīgā. Arī viņu turpmākais ceļš ir cits.

Tāpat kā F. Feldmaņa gadījumā, arī runājot par Arvedu Lullu, nav pareizs apgalvojums, ka viņš nošauts kopā ar M. Linmeijeru. Tādu liecību nav.

Pretošanās šāviena raidītājs virsleitnants Fridrihs Feldmanis,
okupācijas muzeja materiāls

Virsleitnants Fridrihs Feldmanis (1911 – ?) (attēlā leitnants), tāpat kā daudzi jo daudzi latviešu virsnieki, tika apcietināts Litenē 1941. gada 14. jūnijā.
Foto no OM krājumiem.

Iz griezumā no laikraksta:

SĒRU VESTIS

Mūžam saule debesis,
Ne mūžam tēvs, māmiņa.

Mūžībā aizgājusi

Anna Feldmane (dzim. Puriņa, 8.08.1914.- 4.04.2003.),
bijusi Daugavpils Kara slimnīcas medmāsa, Latvijas Armijas
virsleitnants Fridriha Feldmaņa (1911.-1941.) atraitne.

Izvadišana 2003.gada 10.aprīlī plkst.15.00
no Jaundubultu kapu kapiņas.

Meita, dēls, mazbērni

Jātic Iraklijam Pūpolam – grupā vairāk nošauto nav bijis.

Zināmu skaidrību par Arvedu Lullu vieš bijušā artilērijas pulkveža Alfreda Roziša atraitnes Adelīnas atstāsts par to, ko viņa emigrācijā dzirdējusi no kapteiņa Berga par 1941.gada jūnija notikumiem Litenes nometnē.¹⁸² Kapteiņa stāstītajam var ticēt. Brīnumainā kārtā viņam izdodas nenokļūt Sibīrijā. Viņš ir iepriekšminētais Bergs, kas bijis 14.jūnija mācībās, pats redzējis tur notiekošo, nokļuvis līdz vagonam Gulbenes stacijā, tad nokļuvis atpakaļ Litenes nometnē, jo nav bijis «īstais» Bergs.

Par mācībām mežā viņš stāstījis: «Kad visi nostājušies, sākušās virsnieku «apmācības», vajadzējis nodot karšu somas un pistoles. Viss noritējis mierīgi līdz artilērijas kapteinim Lullam. Viņš karšu somu nometis, izrāvis pistoli un nošāvis poļitruku. Pats sevi nepaspējis nošaut, jo no muguras viņu ķērušas lodes, un viņš, smagi ievainots, ievietots smagajā mašīnā un aizvests. Tālumā atskanējis šāviens, tur, pēc nostāstiem, nošāviens kapteinis Linmeijers.»

Protams, taisnību par Linmeijeru Felikss Bergs nevarēja zināt.

Kapteiņa Berga stāstītais apstiprina vairākus iepriekšējos izteikumus: no M. Linmeijera grupas vairāk neviens nav nošauts, tajā pašā mežā atbruņotas arī citas virsnieku grupas, Arveds Lulla no meža aizvests dzīvs.

Pavisam atšķirīgas ziņas par šī virsnieka arestu savā jaunākajā publikācijā 14.jūnija deportāciju sakarā sniedz vēsturnieks Ēriks Jēkabsons:¹⁸³ «18.jūnijā (!) 623.artilērijas pulka kapteinis A. Lulla aresta brīdī paspēja izšaut no personiskā ieroča uz kapteini Grabavenko, kurš vēlāk no ievainojuma mira. A. Lulla arī nokļuva Gulbenē. Tomēr A. Lullu, J. Zariņu un 16.jūnijā apcietināto 613.artilērijas pulka kapteini rakstnieku A. Grīnu viņu «noziedzīgās darbības» papildus izmeklēšanai nogādāja Rīgā. Viņi kopā ar lielu virsnieku grupu, kurā bija arī atvaļinātais pulkvedis V. Malcenieks, drīz tika aizvesti uz Astrahaņas cietumu». Kā vērtēt kapteiņa Berga stāstīto, ja arests noticis tikai 18.jūnijā? Iespējams, ka 18.jūnijs ir nevis A. Lullas aresta, bet aizvešanas diena, ka no 14. līdz 18. ilgusi viņa pratināšana Gulbenes specdaļā. Visās atmiņās runāts par viņa šāvienu 14. jūnijā.

Bez ziņām par aresta brīdī ievainotajiem F. Feldmani un A. Lullu ir Jāņa Papardes liecība, ka aresta brīdī ar durkli galvā ievainots arī leitnants Herberts Tone, kurš acīmredzot tāpat pretojies.

Savukārt O. Eglītem Gulbenē dislocētie apgādes vienību karavīri stāstījuši, ka pie uzlādēšanas vagonā mēģinājis pretoties materiālās apgādes priekšnieks kapteinis Klints, bet sarkanarmietis sadūris viņu ar durkli.¹⁸⁴

Savdabīgs pretošanās paņēmieni ir jaunā karavīra Kārļa Plauža

rīcība brīdī, kad Jaungulbenes Obravā tiek arestēts viņa iemīļotais kapteinis rakstnieks Aleksandrs Grīns, kas šeit no Litenes atsūtīts zemes mērišanai. Viņš leitnantu nonāvē ar cirvi.¹⁸⁵

Domājot par aresta brīdī Litenes mežā smagi ievainotajiem virsniekiem, prātā nāk noriļskieša Edvina Ozola stāstītais.¹⁸⁶ «Kādu dienu, vēl vilcienā braucot, sargs jautāja, vai mūsu vagonā neesot kāds ārsts. Bija - pat divi. Viens aizgāja līdz ievainotajam. Vēlāk stāstīja, ka izsaukts kāda ievainojuma dēļ. Asmens izgājis cauri kabatas grāmatiņai un ribām, dziļāk nekā neesot skarts. Es vēlāk jau nometnē satiku šo ievainoto virsnieku un sīki izprašāju, kā pie tādas brūces ticis. Izrādās, viņš, tāpat kā mēs un citi Litēnē izvietotie virsnieki, nelielā grupiņā vests mašīnā uz mežu. It kā uz manevriem. Izkāpjot redzējis, ka ir aplenkti. Mirkli, kad sapratis: viņi grib vai nu atbruņot, vai nogalināt, pilnīgi neapzināti tvēris ar roku pie pistoles, vēl nedomājot par to, ko varētu darīt – aizstāvēties vai nošauties. Tajā pašā mirklī saņēmis triecienu no aizmugures pa galvu – laikam ar pistoles spalvu – un nokritis zemē. Smaņu neesot zaudējis un redzējis, ka viens kareivis atvēzējas ar šautenes durkli. Dūriena brīdī viņš zibenīgi parāvies sāņus, asmens ietriecies zemē. Kareivis to izrāvis un dūris vēlreiz. Arī šoreiz izdevies pavelties sāņus. Trešais dūriens trāpījis krūtīs, bet nav bijis tik spēcīgs. Uzbrucējs, redzot, ka zemē guļošais ir tikai ievainots, atkal pacēlis šauteni un triecis vēlreiz. Jau sadurts, virsnieks tomēr paspējis parauties sāņus. Durklis ar visu spēku laikam trāpījis uz akmens, jo izrauts no zemes, bijis liks kā makšķerāķis. Tobrīd kāds no aizmugurē stāvošajiem virsniekiem arī sacījis, lai pārtrauc ...

Tā nu iznāk, ka kabatgrāmatiņa bijusi viņa laime – piebremzējusi durkli un izglābusi dzīvību».

Stāstījumā mazliet mulsina varmākas samierināšanās ar neveiksmi, kā arī «nerātņa» apvaldišana. Tā šajā laikā nemēdz notikt.

Par pretošanos Ostroviešu nometnē virsnieku apcietināšanas un atbruņošanas laikā stāsta N. Priedītis, kas tajā laikā bijis mežzinis šajā apkārtnē.¹⁸⁷

«Sliktā omā sēdos uz divriteņa un braucu uz Gulbeni. Ap 4 km no Gulbenes kādus 200 m no ceļa ir neliels mežiņš ar klaju laukumu vidū. Visapkārt mežiņam apbruņoti krievu karavīri bija novietojušies grāvjos uz tūruma. Nokāpu no divriteņa, lai vērotu, kas notiek, bet krievi man pavēlēja tūliņ pazust. Turpināju ceļu uz Gulbeni.

Izrādījās, ka automašīnas ar virsniekiem, bija iebraukušas mežiņa klajumā, kur tos sagaidījuši krievi. Pavēlēts izkāpt! Tad viens no augstākajiem krievu virsniekiem uzsaucis: «Ruki verh!» (Nošauts galvenais poļitruks). Šai brīdī divi latviešu virsnieki, viens no tiem virsleitnants Ozoliņš, šāvuši uz krieviem, bet arī abi šāvēji nonāvēti.»

Vilis Kamerūts, kurš Litenes nometnē pats nav bijis, bet bieži braucis uz Liteni no Rīgas, stāsta dzirdēto, ka Litenes birzī arestēšanas brīdī pēc komandas «Ruki v verh!» trīs virsnieki tvēruši pēc pistolēm, par ko arī tūlīt nošauti. Viens no trim esot bijis kapteinis Ozoliņš.¹⁸⁸

Vai divi Ozoliņi – kapteinis un virsleitnants – bojā gājuši tik līdzīgos apstākļos?

Taču divas šādas personas ir bijušas, patiesībā represēto virsnieku vidū ir vēl vairāk Ozoliņu.

Diezin vai pēc daudzajiem gadu desmitiem ir jēga un vajadzība to izdibināt un noskaidrot, bet dažādās publikācijās sastaptu apgalvojumu salīdzinājums parāda, cik bezgala grūti šodien rast ne vien patiesību par konkrētu cilvēku, ņemot vērā vārdu un uzvārdu sakritību, dienesta pakāpju neievērošanu, Litenes un Ostroviešu nometņu, deportējamo virsnieku grupu sajaukšanu atmiņu stāstījumos, bet galvenais – cik grūti atjaunot pilnu patiesību par Liteni, cik ļoti viss ir samudžinājies, sajaucies.

Lūk, cik pretrunīgas, nesakritīgas ir ziņas par viņiem dažādos avotos.

Par kapteini Jāni Ozoliņu.

Nošāviens Litenes nometnē 1941.gada 24.jūnijā arestēšanas laikā, Dokumentu krājums «Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu», 1.grāmata, 293.lappuse.

Nošāviens teltī aresta brīdī. Vēsturnieku komisijas raksti 3 sējumos, 2001.gads.

Nogalināts Litenes nometnē. Okupācijas muzeja stenda materiāls. Viņa nāves faktu 1942.gadā Gulbenes Dzimtsarakstu nodaļā reģistrē Rīgas 5. iecirkņa miertiesnesis. Nāves cēlonis – nošaušana.

Nošauts 14.jūnijā Litenes birzī atbrūņošanas laikā, kad trīs virsnieki tvēruši pēc pistolēm. Viļa Kamerāta stāstījums: Arvīda Siliņa vēstulu apkopojumā «Litenes likteņlīnijas», «Lauku Avīze» 1988. gada 22. oktobrī.

Ierosinātās krimināllietas izmeklēšanas materiālos nav minēts starp nošautajiem. Acīmredzot noticēts apgalvojumam par nošaušanos.

Bijis mājas arestā. Vests pie «Silmalās» dzīvojošās Maku mātes ēst. Kad sargi veduši pusdienās, bēdzis. Nošauts «Silmalu» pagalmā pie kūts. Maku Emma redzējusi. Turpat aprakts. Tas bijis ap 24.jūniju. Vēlāk izrakts un apglabāts kapsētā. Litenieša stāstījums 2002.gada janvārī pēc dzirdētā no tagad mirušās Maku mātes

Redzams, ka starp pārējiem neiederīgs ir apgalvojums par nošaušanu 14.jūnijā aresta brīdī Litenes birzī. Tas nav bijis Kapteinis.

1941. gada jūnijs Litenē

Vērā ņemams arī tas, ka pēc lītenieša stāstītā kapteiņa Ozoliņa mirstīgās atliekas atrastas nevis Lītenes mežā, bet « kaut kur nometņu teritorijā » un no turienes pārvestas uz Lītenes kapiem 1941. gada jūlija sākumā. Tur viņa apbedījums.

Par virsleitnantu Jāni Ozoliņu

Nošauts Lītenē 1941. gada 14. jūnijā. Grāmatas « Es sapni par dzimteni pagalvī likšu » 1. daļā 291. lappusē minēts kopā ar M. Linmejeru: « Nošauti arī kapteinis A. Lulla, virsleitnants Ozoliņš » ...

Nogalināts Lītenē. Okupācijas muzeja materiāli.

Arestēts Ostroviēšu nometnē jau pirms 14. jūnija, izvests no nometnes konvoja pavadībā, formas tērpam izgrieztas pogas, pats galīgi samīcīts, rokas sasietas uz muguras. Arvīds Lasmanis « 4478 un 5952 dienas », grāmata « Via Dolorosa », 1990., 72. lappuse.

Nošauts atbruņošanas laikā mežā netālu no Gulbenes, kad pretojies. Grāmatā « Latviešu virsnieks 2. pasaules kara laikā », 318. lappuse

Pēc dzirdētā no citiem, nošauts atbruņošanas laikā, kad divi latviešu virsnieki šāvuši uz krieviem. Šī grupa vesta no Ostroviēšu nometnes. Arestēšana notikusi netālu no Gulbenes. N. Priedītis « Atmiņas par 1941. gadu Ostroviēšu nometnē. « Daugavas vanagi » 1969., Nr. 3, 28. lpp.

Ierosinātās krimināllietas izmeklēšanas materiālos minēts starp Lītenē nošautajiem. Apraksts notikuma vietā.

A. Zaķis stāsta: « No « mācībām » ložmetēju rotā neatgriezās leitnants Lazdiņš un virsleitnants Ozoliņš. » Noprotams, ka A. Zaķis dienējis 183. divīzijā, tātad Lītenes nometnē. A. Zaķis. Vēstulu apkopojums « Palikušo vārdā », « Cīņa », 1988. gada 13. oktobris.

Izdarot secinājumus, vērā ņemams arī Anitas Liepas « Ekshumācijā » rakstītais, ka 14. jūnijā mežā priekšā jau ir 10. datumā kaut kur aizvestie un pazudušie biedri.¹⁸⁹

Lasītais pārlicina: virsleitnanta J. Ozoliņa kaps palicis nezināms Lītenes mežos. Kapteinis atdusas svētītā zemē netālu no Lītenes kapličas.

Rakstot par latviešu virsniekiem Ozoliņiem, nevar neatcerēties kādu emocionāli spilgtu mirkli 2003. gada 14. jūnija piemiņas ceremonijas laikā Lītenes kapsētā.

Piemiņas brīža vadītāja pieteikti, Ozoliņu ģimenes vārdā klusējot vainagu pie Sāpju sienas noliek pusmūža sievietē un pusaugu zēns.

Notikušā pilnīgākai izpratnei jāpasaka divas atziņas, kuras izteikuši notikumu liecinieki. Līdz 24. jūnijam pašā nometņu teritorijā neviens nošauts netika. Šāvienu nebija. Aresti un izrēķināšanās notika mācību laikā mežā vai arī bija izsaukumi uz korpusa štābu.

Mežos un poligonā nonāvētie parasti tika aprakti notikuma vietā.

Nākamajā rītā pēc šaušalīgajiem notikumiem abās noietnēs komisāri pa pulkiem aicina virsniekus un karavīrus kopā un viņiem tomēr oficiāli paziņo par notikušo. Droši vien vārdi ir dažādi, taču saturs viens: Sodīti ir pretvalstiski elementi, slepenas organizācijas biedri, spiegi, tie, kas perinājuši savvērestību pret dižo Padomju Savienību un tās Sarkano Armiju, pret Padomju Latviju, tie, kuriem nevar uzticēties, ar kuriem nav iespējama nekāda sadarbība, tie, kas vēlējušies sēdēt uz diviem krēsliem. Palikušie var justies droši savā jaunajā lielajā Tēvijā, var turpināt darbu, viņiem nekas nedraud. Aizvākti visi neuzticamie, palikuši tie, ar kuriem var iet kaujā plecu pie pleca.

Pēc dažām dienām noietnē ierodas Latvijas Kompartijas Centrālās komitejas darbinieks, apmēram 30 gadus vecs. Runā sapulcē: «Tie bija ienaidnieki. Turpiniet strādāt. Nekas nebūs!» Vai šoreiz var ticēt vārdiem, solījumiem? Vai represijas ir beigušās?

17.jūnijs. Litenē arestē instruktoru skolas priekšnieku pulkvežleitnantu Rūdolfu Lielbriedi un vēl divus skolas virsniekus. Atšķirībā no 14.jūnijā nošautā kapteiņa I. Lielbrieža viņš tiek deportēts un atgriežas Latvijā.

Nav pamata neticēt leitnanta Valdemāra Čakstiņa stāstījumam, kaut arī represēto virsnieku sarakstos viņa vārds minēts starp 14.jūnijā aizvestajiem. 13. un 14.jūnijā viņš vēl bijis Cēsīs pie ģimenes. Litenes noietnē atgriezies 16.jūnija rītā, kad virsnieku baraka bijusi gandrīz tukša, palikuši tikai daži, un tie paši drūmi un nerunīgi. Toties stipri vairāk bijis agrāk nemanītu poļitruku. Var iedomāties leitnanta izjūtas pustukšajās telpās.

Pēcpusdienā bez kādiem paskaidrojumiem Valdemārs Čakstiņš tiek arestēts un atbruņots.

«Ap desmitiem vakarā mani iesēdināja smagajā mašīnā pie trim citiem arestantiem. Mums pateica, lai nemēģinot bēgt. Viens no čekistiem gan smaidīdams teica, ka varot jau arī bēgt, tikai ...

Braucām caur Gulbeni uz Rīgu. Mūs aizveda uz Šķirotavu un ievietoja preču vagonā, kurā jau bija daudz virsnieku. Vagonu bija daudz, un tos apsargāja čekisti ar suņiem. Šķirotavā nostāvējām līdz 22.jūnija rītam. Ap pulksten sešiem gar vagonu nāca divi dzelzceļnieki un savā starpā sarunājās par to, ka šorīt četros sācies karš, vācieši esot bombardējuši Kauņu un citas pilsētas. Tā arī mēs uzzinājām par kara sākumu. Apmēram pulksten astoņos mūsu vagoniem piekabināja lokomotīvi un sākās ceļš uz nezināmo.»¹⁹⁰

Situāciju noietnē pēc 14.jūnija raksturo Verners Naums: «Pēc virsnieku aizvešanas korpus paliek it kā bez vadības. Latviešu virsnieku vairs nebija [...]

Tehnikas tur vairs nebija. Tikai cilvēki ar rokas apbruņojumu –

bez nevienas patronas, pat salūtu patronas nedeva, nerunājot par kaujas. Mācību saturs – ierindas un politiskās mācības [...]

Patronas atņēma jau pēc 17.jūnija, kad visa municija jāatdod [...]

Karavīra diena nenoslogota. Nebija, kas māca. Nebija patronu.»

Pār latviešu karavīru lāviņām nakts tumsā drīz te, drīz tur pārstaigā kabatas lukturīša mestais gaismas kūlis, gaisma iespīd teltis drīz vienā, drīz otrā.

* * *

« ... moku muiža

Augsta kalna galiņā ...»

Jūnija pirmsjāņu zaļumā starp vecā parka kokiem nācējam un braucējam balta preti atmirdz baronu Volfu dzimtas Litenes pils. Katru gadu 14.jūnija pēcpusdienā tai garām brauc gara automašīnu un autobusu rinda no Litenes kapsētas piemiņas brīža klusuma uz Nometnes priēžu sila runājošo klusumu. Šeit, preti pilij, gan mašīnas nepstājas. Vajadzētu.

Grūti šajā klusumā zaļās dabas vidū tradicionāli gaišo skolas izlaidumu laikā iedomāties tanku dārdoņu. Tie iztraucē vecā parka mieru 14.jūnijā deviņos rītā. Tāpat kā roku dzelžu žvadzoņa nedaudz vēlāk, kad virsnieki sapulcējušies pusdienās.

Jūnija notikumi Litenē saistās ne tikai ar nometņu silu, ar Litenes un Gulbenes mežiem, bet arī ar šo Volfiem no 1802.gada piederošo pili stāvās Pededzes krasta kraujas pašā malā.

No 1941.gada 1.jūnija līdz Sarkanarmijas atkāpšanās brīdim šeit atrodas 24.teritoriālā korpusa štābs. Par to rakstīts mazāk. Literatūrā sastopamas arī citas norādes par korpusa štāba atrašanās vietu. Arnolds Škiņkis raksta: «Jau esošajā un mūsu brīvvalsts laikā iekārtotajā nometnē novietojās jaunizveidotā Teritoriālā korpusa štābs ar savām daļām».

Savukārt Ā. Šilde lasītāju informē: «Ostroviešu nometnē novietoja teritoriālā korpusa sapieru, izlūku un sakaru bataljonus, 2 artilērijas un 3 kājnieku pulkus. Šajā nometnē iekārtojās arī visa korpusa komandieris, kāds krievs ar savu štābu».¹⁹¹

Pēc tā laika apkārtnes iedzīvotāju liecībām dzīvojamās mājās leļpus skolas izmitinātas korpusa štāba sakarnieku daļas.

Jau pirms 14.jūnija pilī notiek aresti un pratināšanas.

Ar neziņu, satraukumu, apzināšanos, ka atgriešanās var nebūt, virsniekiem ir saistīts katrs izsaukums uz pili. Tāpēc pirms iziešanas labākajiem draugiem tiek uzticētas vērtslietas, nauda, pulksteņi, gre-

dzeni, lai tos nodotu piederīgajiem, ja atgriešanās vairs nebūs. Taču neatgriežas bieži, un neviens nezina, kur cilvēks palicis.

Tik ļoti iederīgas ir par moto ņemtās tautasdziesmas rindas!.

Štāba kapteinis Jānis Sprogis virsnieku tikšanās reizē 1988.gada decembrī atceras: «Tā bija pazemojoša virsnieku arestēšana. Pa vienam viņus sauca uz korpusa štābu pie augstākās pavēlniecības, kur tos atbrūņoja, iegrūda pagrabos, un 14.jūnijā no Gulbenes stacijas loppu vagonos tie uzsāka ceļu uz Noriļsku»¹⁹² Tātad deportācijas notika ne tikai no mežiem.

Par korpusa štābā – Litenes pilī pagrabā iekārtoto cietumu ir nācies dzirdēt no viena otra litenieša. Tas atradies šodien tā sauktās lielās ēdamistabas galā. Apstiprinājums tam varētu būt arī Maijas Puriņas stāstītais par sargsuni pirmā stāva kāpņu telpā tieši pretim šīs ēdamistabas durvīm. Līdz šodienai atnācis arī minējums par skolas pagrabā vēlāk atrastu asiņainu ēvelsolu, kas varētu būt izmantots kā mocīšanas rīks, kā tas parasts čekai. Šo versiju litenietis atgādina Ata Skalberga veidotajā radoraidījumā «Atceramies Liteni» 2002.gadā pirms Piemiņas dienas.

Sākumā aresti ir saistīti ar ilgstošu pratināšanu, vēlāk, pēdējās dienās pirms deportācijas, šķiet, tā izpaliek. Noprotams, ka pilī «strādā» plaša birokrātiskā mašīnērija. Vēsturnieks Ainārs Bambals savā rakstā min katra virsnieka Sarkanarmijas personālsastāva lietu, rāda veidlapas lēmumam par arestu, aģenta ziņojumam utt.

Tuvojoties 14.jūnijam, pastiprinās «darbs» štābā. Parastam darba laikam beidzoties, ieslēgušies atsevišķās istabās, krievu virsnieki «strādā» caurām naktīm.

Par izvērstu kancelejisko darbību pilī liecina arī tas, ka pēc Sarkanarmijas aiziešanas skolas saimnieciskajās ēkās redzēti vismaz 20 lielāki un mazāki seifi, vairākas lielās «Kontinental» un «Royal» rakstāmmašīnas, papīru kalni. Seifi bijuši noslēgti, atslēgu klāt nav bijis. Neviens šodien nevar pateikt to saturu, kā arī to, kur tie no skolas šķūņa nokļuva tālāk.

Par korpusa štāba atrašanos Litenes muižas pilī, par tur jūnija dienās notikušo stāsta Maija Puriņa, dzimusi Nikāne.

«Mana māte Elza Nikāne, dzimusi Palameika, bija skolotāja, un mūsu dzīvoklis atradās skolas mājas pirmajā stāvā ar trīs logiem uz ceļa pusi. Man tajā laikā bija trīs ar pusi gadu. Pie mums dzīvoja auklīte Zelma Alekse. Bez mums skolā dzīvokļi bija vēl skolotājiem Kalvēm un Cepurišiem, kā arī Ezeriņai skolas otrajā stāvā, bet liekas, ka liktenīgajā dienā tikai mēs bijām palikušas skolā. Arī mēs gribējām ātrāk tikt no skolas prom, vēl tik mamma ar Zelmiņu gribēja izmazgāt veļu, tādēļ 14.jūnija rītā ap deviņiem abas gāja pazāģēt malku. Es paliku dzīvoklī viena.

Es nevaru pateikt, kad tieši, liekas, tūlīt pēc mācību beigšanās skolā ieradās armijas ļaudis. Mamma atcerējās, ka agri pavasarī, no-teikti pirms 1.maija, skolā ieradušies vairāki krievu virsnieki. Bijuši ļoti pieklājīgi un laipni, izstaigājuši visu skolu, iepazīnušies ar telpām. Uzaicināti uz pusdienām skolas krogaldā.

Atvadīdamies pateikušies par svētku pusdienām un par to, ka bērni bijuši svētkiem skaisti saposti. Mamma tā arī nesaprata, kas tie būtu bijuši par svētkiem, jo bērni un pusdienas – kā vienmēr. Vēlāk mamma teica, ka varbūt tā bijusi Sarkanās armijas diena.

Kad skolā ieradusies armija, sākumā viss bijis tā kā latviski, arī sargi runājuši latviski, taču arvien vairāk sākusi skanēt krievu valoda, bet beigās sargi bijuši šķībacaini. Es atceros, ka vismaz divās vietās stāvēja sargi ar ļoti lieliem suņiem, es baidījos staigāt pa skolu, kā biju radusi. Tādus sargus atceros tumšajā telpā pirms trepēm uz otro stāvu un pie telpas pirms sporta zāles. Atceros to vietu pustumšajā koridorī, kur mammu apstādināja virsnieks un gribēja runāties. Viņš esot gribējis mani paņemt klēpī, un es tik šausmīgi pārbijos, kliežu, cik vien spēju, un neviens mani nespēja nomierināt. Kliežu naktīs, un diezgan ilgi nevarēja mani izārstēt. Tam virsniekam bija zilas bikses, lieli spoži zābaki, brūna, apaļa, liela seja. Kas bija skolas otrā stāvā, nezinu, tur nevienu nelaida, bet sporta zālē, kuru arī stingri apsargāja, laikam notika briesmīgas lietas.

Tur bija durvis arī uz upes pusi.

14.jūnija rītā, ejot no skolas ārā uz malkas šķūni, mamma ar Zelmiņu ievērojušas, ka skolas pagalmā sabrauc smagās mašīnas. Malkas šķūnī, kas bija uz leju no skolas pagalma, abas domājušas, ko darīt, jutušas, ka nebūs labi. Zelmiņa nākusi skolā atpakaļ, jo es biju viena dzīvoklī. Mamma – pa leju, gar upes malu – uz «Jaunrijām» pie vecātēva. Bijis ļoti karsts, taisījies uz negaisu.

Mamma iegājusi Laursonu mājā un lūgusi, lai viņu meitene aiziet uz skolu un atnes lietussargu. Meitene nav tikusi tālāk par Tautasnamu. Arī telefons ar skolu nestrādājis. Mamma aizgājusi «Jaunrijās». Vecaistēvs jūdzis zirgu, braucis mums pakaļ. Atgriezies tukšā, jo nav ticis tālāk par Tautas namu.

Pēcpusdienā telefona sakari atjaunojušies, vecaistēvs braucis vēlreiz un mūs atvedis.

Mamma tajā naktī brauca uz Rīgu. Teica, ka stacijā bijis briesmīgs skats, jo ar pauniņām un maziem bērniem projām braukušas virsnieku sievas. Vēlāk, kad lasīja Elzas Ņezberes «Jāapsnieg», ļoti pārdzīvoja un teica, arī viņa tur ir bijusi.

Zelmiņa laimīgi tikusi skolā, dzirdējusi sargus, pie durvīm mainoties, sakām:

«Virsniekus no ... pakāpes līdz ... pakāpei skolā ielaist, no skolas neizlaist (Viņa neatcerējās tās pakāpes). Pēc kāda laika otrā stāvā sācies briesmīgs troksnis. Zelmiņa teica, ka tas nebija zālē, licies, ka tas ir tieši virs galvas vai nu klasē, vai koridorā. Šauts neticis, bet tāda stumdišanās, kāju švikoņa. Tad apklusis. Redzējusi mašīnas aizbraucam pa Kalnienas ceļu (to es iegaumēju viņas stāstītajā, ka ne pa Gulbenes ceļu), no mūsu logiem ceļu varēja redzēt. Pēc pusotras vai divām stundām mašīnas atgriezušās. Atkal tāds pats troksnis. Klusums. Aizbraucošas mašīnas. Tad palicis kluss, līdz pat pēcpusdienai, kad atbraucis vecaistēvs un mūs aizvedis.

Mūsu mājā valdīja uzskats, ka virsnieki ir sasaukti skolā, ka tieši no skolas gājis viņu ceļš nezināmajā iznīcībā.

Brīnījos, ka Atmodas laikā neko nedzirdēju un nelasīju par skolas notikumiem. Toreiz aizrakstīju «Literatūrai un Mākslai», bet tad pēkšņi viss tā noklusa. Ceru, ka atmiņa un piemiņa šiem traģiskajiem Litenes notikumiem netiks liegta un nākamajos gados tautai būs iespēja tos pieminēt.»

Citā vēstulē Maija Puriņa raksta: «Agrā pavasarī skolas dārzā ir bijušas divas lielas armijas teltis. Kas tajās dzīvoja? [...]»

Mūsu mājās noteikti domāja, ka skolas 2.stāvā bija armijas virspavēlniecība, bet lejā, sporta zālē – čeka.»

Gados vecākajiem līteniešiem ir arī cits viedoklis: pirmajā stāvā esot dzīvojuši krievu, otrajā – latviešu virsnieki. Cik latviešu te bijis - konkrētu ziņu nav.

Kādā citā Maijas Puriņas vēstulē ir norāde par armijas politiskā vadītāja, toreiz jau ģenerāļa, Bruno Kalniņa uzturēšanos Litenē.

«Mans brālis Mintauts atceras epizodi no 40. vai 41.gada. Skolotāja Ezeriņa bijusi mūsu dzīvoklī, stāvējusi pie loga. Pēkšņi viņa iesaukusies: «Elza, Elza, nāc, skaties, tas tak Brunīts, un pie tam krievu virsnieka formā!»

Par 14.jūnija notikumiem Litenes pili kāds latviešu pulkvedis stāsta:

«14.jūnijā deviņos rītā pili ielenca divi krievu tanki un viena rota sarkanarmiešu. Kad štāba virsnieki bija sapulcējušies pusdienās, sarkanarmijas poļitruks pulkvedis Vesjolkins pēkšņi noslēdza durvis. Vienam pēc otra mums bija jāiet pie Vesjolkina, kas jautāja, vai vēlamies palikt sarkanarmijā. Redzēju drīzi, ka sardze aizveda pulkvedi J. Kaļķi dzelžos saslēgtām rokām. Apcietināja arī daudzus citus. Vienu daļu apcietināto latviešu virsnieku aizveda uz Rīgu, citus uz Gulbeni. Bez Vesjolkina rīkojās vēl korpusa poļitruks R. Šteinbergs, kas bija Krievijas latvietis, vecs, pārbaudīts komunist¹⁹³»

Pilī, korpusa štābā, apcietina visus korpusa štāba operatīvās daļas virsniekus: operatīvās daļas priekšnieku pulkvežleitnantu Teodo-

ru Galdiņu, viņa palīgu pulkvedi Pauli Liepiņu, izlūkošanas daļas priekšnieku pulkvežleitnantu Andreju Blauu, aizmugures daļas priekšnieku pulkvedi Jāni Kaļķi, ierindas daļas priekšnieku pulkvedi Antonu Vipuli, štābā dienējošos pulkvežleitnantu Kārli Tenteri, kapteini Jāni Sproģi, virsleitnantu Haraldu Bērziņu.

Vēsturnieki Ē. Jēkabsons un A. Bambals uzskata, ka 14.jūnijā korpusa štābā – pilī – skolā – arestēti 11 latviešu virsnieki.

Virsniekus Liepiņu, Galdiņu, Sproģi, Blauu atšķir no citiem un caur Alūksni nogādā Rīgā.

Pārējos pussmagā mašīnā aizved uz Gulbenes staciju un kopā ar apcietinātiem divīziju virsniekiem iedzen preču vagonos, un aizved uz Padomju Savienību.

Aizveras skolas durvis, un jau pavisam drīz, 1941.gada 27.augustā, laikrakstā «Tēvija» starp daudzajiem izmisuma saucieniem skan arī šāds: «Ja kāds ko zinātu par š. g. 14.jūnijā aizvesto pulkvežleitnantu Kārli Tenteri no Litenes, lūdz paziņot Suntažu pagasta «Vidziņos»¹⁹⁴

Tūlīt pēc apcietināšanām turpat korpusa štābā Šteinbergs sasauc mītiņu, kurā paziņo, ka tagad aizvākti esot visi neuzticamie un atstāti tikai tie, ar kuriem varēšot iet kaujā plecu pie pleca.

No pilī apcietinātajiem Andrejs Blaus, Jānis Kaļķis, Paulis Liepiņš, Paulis Vipulis, Kārlis Tenters apbalvoti ar Trīs zvaigžņu ordeni, Paulis Liepiņš - arī ar Viestura ordeni.

Andrejs Blaus, Paulis Liepiņš beiguši Francijas kara akadēmiju, Paulis Vipulis - Lāčplēša kara ordeņa kavalieris. Tas apstiprina vēsturnieka Aināra Bambala izteikumu: «Atsevišķos gadījumos personas noziegums pret Padomju valsti tika motivēts ar Neatkarīgās Latvijas laikā piešķirtajiem apbalvojumiem – Lāčplēša kara, Triju Zvaigžņu, Viestura ordeni vai Aizsargu nopelnu krustu, kā arī ārvalstu apbalvojumiem»¹⁹⁵. Tādu cilvēku armijā bija daudz.

Par pilī apcietinātā Paula Liepiņa nopelniem Latvijas armijas un valsts labā cildinošus vārdus raksta Visvaldis Lācis, nosaucot viņu par Latvijas armijas varbūt patiesi gudrāko virsnieku, par vienu no gaišākajiem Latvijas armijas prātiem. Latvijas armijā bija daudz Liepiņu, arī represēto virsnieku vidū viņi vairāki. Atšķirībā no citiem pulkvedis saukts par «gudro Liepiņu». Autors atsaucas uz majora Viļa Hāznera rakstīto. Pulkvedis kā viens no labākajiem beidzis Latvijas armijas kara skolu tās pirmajā izlaidumā 1920.gadā un Francijas Kara akadēmiju. Viņa mūža darbs un lielākais nopelns bija Latvijas armijas kaujas un lauku dienesta reglamenta rediģēšana. Vilis Hāzners raksta: «Tas bija patiešām lepnākais viņa mūža darbs, un šo nesen izdoto reglamentu tajā laikā jau pazina lielvalstu armijas. Mūsu armijas štāba apmācības daļas bibliotēkā tajā laikā bija sakopoti tulkojumi un recen-

zijas par šo mazās valsts reglamentu 18 valodās! Tās bija savākuši mūsu militārie atašeji, kaut gan ne jau visus materiālus, kas par šo kara vadības rokas grāmatu bija ārzemēs zināmi. Mums recenzijas bija pat japāņu valodā, kaut tur mums atašeju nebija».¹⁹⁶

Noriļskas noņemne, nāves soda piespriešana 1941.gada oktobrī un izpilde 1942.gada 15.martā 43 gadu vecumā – tāds ir šis spožās dzīves noslēgums. Aiz «gudrā Liepiņā» aizvērās Litenes pils – skolas durvis. Var kvēli vēlēties, lai šodienas skola izaudzina daudz, daudz tikpat gudru, Latvijai tikpat uzticīgu Liepiņu, Ozoliņu, Bērziņu.

* * *

Gunara Janovska Rudīte apgalvo: «Mēs tur esam izlasīta sabiedrība». Jā, patiešām, Litenē un citur Latvijā represētie latviešu virsnieki veido «izlasītu» sabiedrību. Viņu vidū cilvēki ar spožu eiropiešu izglītību, vismaz 40 no tiem beiguši Francijas kara akadēmiju, ar sabiedrisko stāju, manierēm, valodu prasmēm: ārsti, skolotāji, pasaules čempions, Latvijas rekordists, lidmašīnu konstruktors, konservatoriju beidzis mūziķis, redaktors, mākslinieks.

«Konstants ir ļoti inteligēnts virsnieks, bijis ārzemēs kā Latvijas militārais atašejs.

Viņš savām rokām uzbūvēja lidmašīnu, ar kuru krustām šķērsām lidoja pāri Latvijai. Atbilstoši savām spējām un stāvoklim Konstants skaitījās sabiedrības krējums. Un tagad mēs kopām valstāmiem peldošā cietumā uz netīras grīdas.»¹⁹⁷

Starp represētajiem virsniekiem Ādolfs Kontrovskis – Latvijas konservatorijas absolvents, Marisa Vētras kursa biedrs, no 1937.gada 21.maija - laikraksta «Latvijas Kareivis» atbildīgais redaktors.

Viņu vidū akvareļu mākslinieks kapteinis Ernests Mangolds, kas beidzis artilēristu skolu Francijā.

Te virsleitnants Kārlis Kļava, 1936.gada Berlīnes olimpisko spēļu dalībnieks, uzvarētājs pasaules meistarsacīkstēs šaušanā ar pistoli 1937.gadā Helsinkos, kur latvietim zelta medaļu, sudraba kausu un balvu pasniedza Somijas maršals Karls Gustavs Mannerheims.

Litenē gaist viņa sapnis gūt uzvaru XII vasaras olimpiskajās spēlēs Helsinkos 1940.gada jūlijā - augustā tajā pašā šaušanas disciplīnā, kur daudzus gadus panākumus gūst Afanasijš Kuzmins. Nenotiek arī olimpiskās spēles.

Te Latvijas rekordists peldēšanā leitnants Jakimovičs. Starp citiem- 1906.gadā dzimušais Litenei tuvās Alūksnes valsts vidusskolas skolotājs Pēteris Cinis.

Ne tikai Konstants, vairāki augstākie virsnieki bagātinājuši savu profesionalitāti, būdami militārie atašeji ārzemēs: pulkvedis Žids –

1941. gada jūnijs Litēnē

Igaunijā, Somijā, Lietuvā, pulkvežleitnants Klūge – Polijā, Rumānijā.

Šajā «izlasītajā sabiedrībā» arī rakstnieks, jo genocīda būtība ir sa-
jaukt tautas, nogalināt pašus, spējīgākos, talantīgākos, tā noplicinot
tautu, likt šajā tautu katlā vienam uz otru raudzīties ar aizdomām,
naidu.

Kad sagriezies jauns dvēseļu putenis, tuvu Litenei un ciešā saistī-
tībā ar tās notikumiem skanējuši pazīstamā, tautā tik populārā latvie-
šu vēsturisko romānu un stāstu autora Aleksandra Grīna soļi. Viņš
piedalījies latviešu strēlnieku bataljona cīņās Pirmajā pasaules karā,
bijis atbrīvošanās cīņu dalībnieks. 1924.gadā demobilizējies kapteiņa
dienesta pakāpē.

1940.gada vasarā kā Latvijas armijas rezerves kapteinis iesaukts
aktīvajā karadienestā. 1941.gadā jau Sarkanarmijas sastāvā dienējis
par rakstvedi 613.artilērijas pulkā Ostroviešu noietnē.

46 gadus vecais rakstnieks apzinās draudošo likteni: stipri viņš
ir angažējies, balstījies Ulmaņa režīmu, dažādi savos rakstos izšķendē-
jies par krieviem, atklāti paudis nacionālo un patriotisko stāju, ienā-
cējiem nepiedodama viņa līdzdalība Latvijas Brīvības cīņās.

Tāpēc pirms aizbraukšanas uz noietni ar sievu Alīdu norunātas
tikai viņiem saprotamas frāzes saziņai pa telefonu.

Vēl maija beigās, isi pirms aizbraukšanas uz noietni, pēdējā tik-
šanās ar brāli, arī rakstnieku, Jāni Grīnu.¹⁹⁷¹ Notiek miera izlīgums
pēc ilgākām nesaskaņām.

No Ostroviešiem kopā ar kādu virsnieku, dažiem karavīriem un
čekas «sargeņģeli», tā izsakās Jānis Grīns, kapteini nosūta veikt topo-
grāfiskos uzņēmumus Jaungulbenes pagastā. 13.jūnijā pēcpusdienā
pēc peldēšanās Ušuru ezerā A. Grīnu arestē.

Kāds kapteiņa vienības karavīrs stāsta: «Iznācis no peldes, Grīns
tikko bija uzvilcis kreklu, kad pēkšņi ezermalā piebrauca bruņota
mašīna. Tajā atradās vairāki sarkanarmieši un daži apcietināti latvie-
šu virsnieki. Kāds čekists piesteidzās pie Grīna, sagrāba viņu un pus-
apģērbušos pieveda pie mašīnas, kur kāds cits sasaistīja viņam ar
dzeloņstieplēm rokas un iegrūda mašīnā. Pēc tam mašīna tūlīņ, ātri
aizbrauca.»¹⁹⁷²

Pēc kapteiņa Papardes liecības Grīns it kā apvainots kāda krievu
virsnieka nošaušanā. Pēc pratināšanas čekā Gulbenē un Rīgā
rakstnieks 1941.gada jūnijā aizvests uz Krieviju. Astrahaņas cietumā
1941.gada 10.novembrī Ziemeļkaukāza tribunāls viņam piespriež nā-
ves sodu. Rakstnieks atsakās no iespējas rakstīt lūgumrakstu par ap-
želošanu. 1941.gada 25.decembrī Aleksandru Grīnu nošauj.

Ir citas ziņas, ka viņš it kā nošauts Lubjankas cietumā Maskavā.
Neviens no izsūtītajiem virsniekiem viņu vairs nav sastapis.

«Sludinājumi. Apcietināto kapteini Jēkabu Aleksandru Grīnu meklē Alida Grīna Rīgā Zaubes ielā 2», starp neskaitāmajiem tuvinieku izmisuma saucieniem laikrakstā pēc Sarkanarmijas atkāpšanās skan arī šis. Diemžēl veltīgi.

Pavisam drīz, atgriežoties kara uzvarētājiem, viņas pašas mūžs aprimst pie saltās Amūras, uz kurieni deportēta kopā ar meitiņu. Griežas latviešu dvēseļu putenis.

Ilgu laiku trūka precīzāku ziņu par to, kas ar rakstnieku noticis. Ziņas sniedz Anna Biruta Zaļa.¹⁹⁸

«Baigajā 1941.gada 14.jūnijā sarkanie varmākas garajā ceļā uz nebūtību izsūtīja arī populāro latviešu rakstnieku, Latvijas armijas virsnieku Aleksandru Grīnu. Man gadījās redzēt, kā šis ceļš sākās.

Bija 1941.gada 13.jūnija pusdienlaiks, es skaloju veļu Ušuru ezerā netālu no Jaungulbenes. Apmēram 50 metru no manis uz celma ezera krastā sēdēja kāds vīrs brillēs un kaut ko rakstīja, man nepievērsa uzmanību. Zināju, kas tas ir rakstnieks Aleksandrs Grīns, biju lasījusi viņa grāmatu «Dvēseļu putenis» un lepojos, ka tik tuvu redzu pašu rakstnieku.

Latvijas armijas virsnieks Aleksandrs Grīns vadīja grupu latviešu karavīru, kuri mērija mūsu un citu apkārtnējo zemnieku zemi.

Bieži, kad ar kaimiņu meiteni un manu draudzeni Annu Miezīti ganīju govīs, pie mums piesēdās karavīri Plaudis un Celmiņš. Viņi atklāti pastāstīja, kā šeit, pie Obravas pusmuižas, iecerēts visdrīzākajā laikā ierīkot militāru lidlauku, tādēļ tiek mērīta zeme. Zinājām, ka viņi ir no Litenes poligona, ka viņus vada Aleksandrs Grīns, bet uzrauga kāds aziātiska izskata sarkanarmietis, kurš runāja tikai krieviski un arī tad ar grūtībām. Mēs viņu saucām par Melno. Plaudis un Celmiņš mums iemācīja Aleksandra Grīna dzejoli, no kura vēl šodien atceros četrindi:

«Vējš no Austrumiem dzen tikai miglu,
Tautu postā izmisumā triec,
Latviets alka dzīves gaitu žiglu,
Citus vējus debess sajust liedz.»

Un tad bija 14.jūnija pēcpusdiena. Pāri ganībām lielā ātrumā mums garām aizskrēja karavīru grupa. Kāds vēl uzsauca: «Ardievu, uz neredzēšanos, ganu meitas Anniņas». Notikušo sapratām pēc pāris stundām, no aculieciniekiem uzzinājām, ka čekisti no Obravas aizveduši Aleksandru Grīnu (droši vien uz Liteni vai tieši uz Gulbeni), pārējie karavīri dzeloņdrātīm sasietām rokām aizvesti ar kravas mašīnu. Droši vien turpat – uz Nekurieni.

Naidā par varmācīgo rīcību pret cienijamo rakstnieku Plaudis nogalina uzraugu Melno un pats aizbēg. Redzējām, kā viņš milzīgā ātrumā kādu puskilometru no mums aiztraucās pa tā saukto Ozolceļu.

Tādas ir manas atmiņas par šīm dienām. Visur rakstīts, ka Aleksandrs Grīns savu moku ceļu sācis Litenē. Īstenībā pats ceļa sākums bija Jaungulbenes pagasta Obravas pusmuižā, uz kurieni no Litenes Latvijas armijas virsnieks Aleksandrs Grīns bija nosūtīts komandējumā».

Melnais – īstajā vārdā krievu leitnants Suhačevs. Tā kā šauteņu patronas latviešu virsniekiem un karavīriem šajā laikā bija nepieejamas, K. Plaude kopā ar diviem kareivjiem ienīstajam leitnantam uzbruka ar cirvi.

Tāpat dažādās publikācijās tiek norādīti 3 atšķirīgi rakstnieka arestēšanas datumi: J. Grīns, O. Freivalds nosauc 13.jūnija pēcpusdienu, Anna Biruta Zaļā atceras to pašu laiku 14.jūnijā, taču vēsturnieks E. Jēkabsons kā Aleksandra Grīna aresta datumu min 16.¹⁹⁹

19.jūnijā viņš nosūtīts uz Rīgu. Arī pieminētais kapteinis Klūga stāstījis, ka redzējis A. Grīnu jau 14.jūnijā specdaļā Gulbenē.

Atšķirīgāk no Annas Birutas Zaļās atmiņām rakstnieka arestēšanas epizode aprakstīta O. Freivalda grāmatā «Tā lielā sāpju draudze».

«Acumirkli kareivji sapratuši, ka viņam draud nāves briesmas, paķēruši šautenes un skrējuši pa mežu nolūkā kādā ceļa likumā mašīnu panākt. Viņi jaunības neprātā gribējuši savu kapteini atbrīvot. Mežā izskanēja vairāki šāvieni. Sacelta trauksme, un kareivji paši tikko nav ielenkti. Vienīgi pateicoties vispārējam chaosam, viņiem izdevās izbēgt un pazust Vidzemes mežos».

Rakstnieka un virsnieka arestu zēna acīm vērojis arī tēlnieks Indulis Ranka, kas Jaungulbenē dzīvojis tajā pašā mājā.¹⁹⁹

Atkal dvēseļu putenī

Grūti lītenietim un jebkuram interesentam šodien vienkārši un saprotami izstāstīt, kas notiecinēs notiek pēc pēkšņās kara sākšanās, jo nevar aprakstīt haosu, jucekli, paniku, pilnīgu neziņu.

Par kara sākumu karavīriem vēl ilgi nestāsta. 22.jūnija rītā viņus mulsina draudīgais klusums apkārtējās mājās. Neredz neviena cilvēka nākam un ejam, nevienas ugunis logos, nekādas kustības, nekūp skursteņi. «Ostroviešos» par karu uzzina tikai desmitos.

Korpusa vadībā vecajā pili apjukums, haoss, neziņa, pilnīga situācijas neizpratne, mērķtiecīgas, saskaņotas darbības trūkums. Korpusa no 24.armijas tikko pārceļts uz 27., kuru vada nākamais Berlīnes komandants Nikolajs Berzzarins. Nav izveidoti jaunie sakari. Tikko nomainīta divīziju un pulku vadība. Pienākošās pavēles pretrunīgas, neskaidras, tās bieži atceļ, maina. Nedēļas laikā nevar noskaidrot, kur korpusam jāieņem pozīcijas.

Taču latviešiem jaunā situācija ļauj tumsā saskatīt cerības gaišumu, rosina iepriekš neiespējamai darbībai.

Kāds virsleitnants no 639.artilērijas pulka, kas vēlāk izbēg vietā ap 30 km no Latvijas robežas, stāsta:

«Kad kļuva zināms par kara sākumu, noskaņojums ārkārtīgi trauksmais. 24.jūnijā pulkā ieradās ap 400 mobilizētu krievu rezervistu, kas visi tika novietoti telpās, kur agrāk uzturējās 75. Naktīs augšējās nāras lūza no pārslogojuma. Saucieni «Vācu ložmetēji! Mešanās mežā. Panika. Haoss. Nošāva kādu karavīru par to, it kā esot raidījis, signālu vācu lidotājiem.»²⁰⁰ 639.pulks atradās Ostroviešos.

Šo militārās vadības apjukumu un neziņu apliecina savdabīgie bezmērķīgie «dzimtās zemes apceļojumi», kas, meklējot pozīcijas, jūnijā jāveic korpusa daļām un kas galu galā beidzas ar atgriešanos turpat Lītenē un Ostroviešos. Braucienus šādi ir nosaukuši paši karavīri.

Patiesībā lītenieši jeb daļa no 183.divīzijas ceļojumu uzsāk jau drīz pēc deportācijām – 17.-19.jūnijā, kad jāveic pārgājiens uz Carnikavas – Gaujas poligonu. Ziņu par kara izcelšanos šis vienības sagaida Nītaures un Siguldas apkārtne, bet Carnikavā nonāk ap 23.-25.jūniju. Te sagaidāms divīzijas papildinājums ar rezervistiem no Krievijas un jauniesauktajiem. Taču 27.jūnijā jau sākas atpakaļceļš. Ostrovieši sākumposmā vēl paliek uz vietas notiecinē.

Ar nemieru, trauksmi, nervozitāti Litenes un Gulbenes stacijās atnāk 24. un 25.jūnijs – aizbraukšanas diena palikušajiem. Litenē vagonos izvietojas korpusa štābs, sakaru un sapieru bataljoni, Gulbenē – 613.artilērijas pulks un 181.divīzijas daļas.

Gulbene – Rēzekne – Višķi – Daugavpils – pagrieziens uz Rīgu un atkal Litene ... Jo ārkārtīgi straujš ir vācu uzbrukums un neapraaktāms haoss Sarkanajā Armijā.

Ar divām pēdējām jūnija nedēļām abās nometnēs, ar savdabīgiem Latvijas apceļojumiem cieši saistītas divas šim laikam raksturīgas norises – 2d: demobilizācija un dezertēšana. Dīvainā, šķiet, nekur citur pasaulē nebijusi demobilizācija. Tā notiek, kad sācies karš. Tās mērķis, kā redzam no daudzajiem piemēriem, nebūt nav karavīra atgriešanās mājās, ģimenē.

Tā sākusies jau no aprīļa mēneša, pastiprinājusies pēc deportācijām, kara sākuma, aprakstītā ceļojuma laikā, bet it īpaši plašu vērienu gūst pēc atgriešanās nometnēs un Sarkanarmijas atkāpšanās dienās, tas ir pašas pēdējās jūnija dienās.

Padomju vēsturnieks J. Dzintars raksta, ka no 29.jūnija līdz 1.jūlijam Litenes nometnē demobilizēti 2080 latviešu karavīru, no tiem 635 virsnieki un 1445 seržanti un ierindnieki.²⁰¹

Šis «demobilizācijas» konkrēti piemēri iepazīstami grāmatā «Latviešu karavīrs 2.pasaules kara laikā» un daudzos atmiņu stāstījumos. Taču ir shēma, likumības, pēc kurām «demobilizācija» notiek.

Ir noteikts laiks, kad nometni drīkst atstāt. Ir noteikts maršruts, ceļš, vienīgi pa kuru drīkst iet. Ir stingri piekodināts, ka nedrīkst no tā novirzīties. Ir brīdināts par gaidāmajām nepatīkšanām citādas rīcības gadījumā.

Tā leitnanta Spilvas grupai šis reglaments ir šāds: nometne konkrētajā dienā jāatstāj 12.30 naktī. Uz Litenes staciju jāiet pa nometnes vajadzībām trīsdesmitajos gados būvēto Pededzes tiltu, nevis karavīru iestaigāto taciņu.²⁰² Ir noteikts ceļš arī uz Gulbenes staciju. I. Kažociņš raksta, ka arī uz šī ceļa ir izlikti ar ložmetējiem bruņoti slēpņi, kuru uzdevums - latviešu virsniekus nošaut.

Iepriekšminētajā grāmatā aprakstītajā gadījumā maršruts «demobilizētajiem» ir Piebalga – Cēsis un Piebalga – Lejasciems. Šī atvaļināšana gan nenotiek nometnē, bet atpakaļceļā no Carnikavas uz Liteņi.

Uz norādītajiem ceļiem atvaļinātos karavīrus sagaida čekistu rotas ar ložmetējiem, šautenēm. Pēdējā gadījumā iznīcināšana plānota pusceļā starp Piebalgu un Cēsīm. Parasti gan karavīri pa noteiktajiem ceļiem neiet. Daudzās atmiņās minēts, ka ložmetēju ugunis uz karavīriem raidītas tūlīt pēc nometnes teritorijas atstāšanas. «Mājās atlais-

tos, kad viņi bija pārgājušo nometnes robežu, pavadīja ar «Maksima ložmetēju kārtām».²⁰³

«Bēgot uz mums šāva bruņotais automobilis. Šāva no visām pusēm».²⁰⁴ Teiktais noticis Ostroviešu nometnē naktī no 27. uz 28. jūniju, kad risinās «īpaši» notikumi. Aleksandrs Košeļevs stāsta: «Kad mūs jūnija beigās demobilizēja, ejot Rīgas virzienā, ievērojām maskētus ložmetējus. Iegājām mežā un turpinājām ceļu pa mežu. Tad izdzirdējām ložmetēju kārtas. Tika šauts tajā virzienā, kur vajadzēja iet mums.»²⁰⁵ Arī A. Košeļevs bija Ostroviešu nometnē.

Kādā atmiņu stāstījumā minēts, «ka apbruņots auto bija novietots krustojumā, kur no nometnes nākošais ceļš sadalās uz Gulbeni, uz Stāmerienu, Alūksni». Noprotams, ka runa ir par Gulbenes veco ceļu un krustojumu pirms Stāmerienas.

Demobilizētais A. Heinrihsons sev par šausmām ierauga, ka «Maksims» šaušanas gatavībā ir uzstādīts ešelona galā, ar kuru viņš kopā ar biedriem no Gulbenes brauc uz Ieriķiem. Bēgot atskan šāvieni.

Verners Naums atceras:

«Jau no aprīļa laida mājās pa 5-10. Klīda baumas, ka daudzus no tiem, ko atbrīvoja, apcietināja. Nebija skaidrs, kur pazūd virsnieki – vai nošauti vai mājās.

Tieši nometnē ciet nepaņēma – vai nu uz štābu izsauca – neatgriezās, vai mācībās.

Nometnes teritorijā šāvieni nebija».

Uz atvaļinātajiem šauts visā viņu īsākā vai garākā mājupceļā. Jau pie Stāmerienas, vēl pavisam netālu no nometnes, nošauti kapteinis L. Kalnietis, leitnants T. Ozoliņš un Mazutis, pie Dzērbenes – leitnants Vītols, pie Straupes – virsleitnants J. Kalniņš, pie Krāslavas – kapteinis K. Zariņš.²⁰⁶

7 no Lienes izbēgušie kaujā starp čekistiem un partizāniem nošauti pie Inčukalna. Par to A. Heinrihsonam stāsta Raganas pagasta vecākais. Vācu laikā viņiem uzstādīts Kārļa Zāles veidots piemineklis «Sērojošā māte». Tas nogāzts piecdesmitajos gados, atjaunots atmodas laikā. Tad «Padomju Jaunatnē» un «Cīņā» notiek diskusija starp atmodas piekritējiem un komunistisko uzskatu aizstāvjiem, kuri šos līteniešus dēvē par taisnīgi nogalinātiem bruņotiem bandītiem un viņu piemiņas godinātājus – par fašistu atbalstītājiem.²⁰⁷ Atvaļinātie lītenieši uz mūžu palikuši vēl citās Latvijas vietās.

Arnolds Zariņš stāsta, ka tiem, kas vēlējušies demobilizēties, izsniegta apliecība ar burtu C. Vēlāk kāds ievainots milicis apliecinājis, ka iekšlietu ministrs Noviks ir parakstījis pavēli: ja kādu redz ar šādu apliecību, kur ir C klāt, tas šaujams' nost.²⁰⁸

Taisnības labad jāpiebilst, ka atsevišķos virsnieku un karavīru dzīvesgaitu aprakstos runāts arī par netraucētu demobilizēšanos.

Par vienu šādu demobilizācijas gadījumu atceļā no Lilastes poligona uz Liteni stāsta ložmetēju rotas rakstvedis A. Zaķis: «Drustos pēc pusdienām visus nostādīja un izsauca daudzus karavīrus no ierindas, un paziņoja: «Jūs tiekāt no armijas atbrīvoti». Pēc dažām minūtēm daļa sakārtojās un aizsoļoja tālāk. Laukumā palika karavīri bez dokumentiem, kuri drīz vien izklīda kur katrs.»²⁰⁹

Ar katru jūnija dienu pēc kara sākuma savai kulminācijai – 28.-30.jūnijam – tuvojas latviešu virsnieku un karavīru dezertēšana no Sarkanās Armijas, no atsevišķiem gadījumiem izaugot par masveida bēgšanu. Dezertēšanai tiek izmantota jebkura iespēja: gan vācu lidmašīnu uzlidojumu radītais juceklis, gan situācijas pārgājienu laikā, piemēram, daži virsnieki aiziet, atprasoties ieiet pēc papirosiem ceļa malā esošajā veikalā utt.

Padomju vēsturnieks J. Dzintars, kura sniegtos skaitļus viņam pieejamās informācijas dēļ uzskata par visumā objektīviem, min, ka līdz 29.jūnijam dezertējuši 124 virsnieki un 463 instruktori, ierindnieki.²¹⁰

Pēc J. Kaniševska liecības 23.jūnijā Pļaviņu stacijā, gaidot Daugavpils – Rīgas vilcienu, vācu lidmašīnas uzlidojuma laikā aizbēguse tur esošo latviešu karavīru! Bēgšana ārkārtīgi sanikno krievu poļitrukus un komandierus. Ir draudi visus nošaut.²¹¹

Par jūnija pēdējās dienās abās nometnēs valdošo pilnīgo haosu savās piezīmēs pārliciecinot stāsta sakaru bataljona komandieris Kārlis Aperāts. Viņa vadībā, šķiet, notiek pati lielākā kādas vienības dezertēšana no nometnes.²¹²

Pēc dzimtās zemes apceļošanas viņu izsauc korpusa komandieris, žēlojoties, ka jau ceturto dienu nav sakaru ar Rīgu, trūkst jebkādas informācijas, kas notiek Rīgā, kur atrodas fronte, kā ar radio sakariem. Tos ar Rīgu izveidot nevar, jo krievi neuzticēdamies nedod ne šifrus, ne kodus, ne Baltijas kara apgabala izsaukšanas signālus un viņu garumus. Latviešu sakarnieki arī īpaši nepūlas. Tikšanās laikā korpusa komandieris paziņo, ka, ņemot vērā neskaidro stāvokli, viņš esot nolēmis ieņemt aizstāvēšanās pozīciju katram gadījumam ar komandpunktu Stāmerienā, uzdodot Aperātam ar šo punktu un korpusa vienībām nodibināt sakarus. Nav zināms, vai pēc atgriešanās no ceļojuma štābs izvietojas atkal Litenes pilī vai paspēj pārcelties uz Stāmerienu.

Pēc dažām dienām korpusa sakaru bataljona vairs nav. Latviešu karavīri ir izmantojuši katru iespēju no vienības pazust.

Aiziet laimējas arī bataljona komandierim, štāba priekšniekam un adjutantam. 27.jūnijā 3 bataljona rotas – gandrīz viss sakaru bataljons - ieiet mežā! Aiziet ar automašīnu, sakaru līdzekļiem un raidstaciju. K. Aperāta vadībā tas sāk partizānu gaitas Gulbenes un Madonas apkārtnē. Izgājis no Litenes «Puķītēm», izcīnījis drosmīgas cīņas, atstājis nākamībai savas Piezīmes par 1940.-1941.gadu, smagi ievainots, 1944.gada jūlija vidū pulkvedis izdzēš savu dzīvību pie Mozuļiem dažus kilometrus aiz Zilupes – tagad Krievijā.

27.jūniju šajā sakarā min arī V. Lācis. Taču E. Jēkabsons un A. Bambals, arī E. Pelkaus – 30.jūniju.212₁ To pieminēt ir nozīmīgi, jo ir pārliecība, ka Litenes nometni karaspēks atstāj jau 28.jūnijā.

Savdabīgāka, pirmajā mirklī it kā neiedomājama, neticama šķiet Vernerā Nauma un viņa grupas aiziešana no noņemnes. Taču tā vēl spilgtāk parāda krievu vadības apjukumu, nenoteiktību un haosu visapkārt.

V. Naums kopā ar 5-6 citiem karavīriem saņem atbrīvošanas papiņu. Pēc laika atbrīvojumu atsauc. Iedod apbruņojumu un patronas. Karavīri nezina, kam tiek gatavoti, kāpēc apbruņo tieši šo daļu. Viņi nenojauš arī kara sākumu. Savstarpēji apspriežoties, nolemj, ka jāiet no noņemnes prom.

Aiziet viegli, ar atrunu: «Jāiet pārbaudīt posteņi!»

Drudzainas kustības, cilvēku pilni tā gada jūnija beigās ir Litenes apkārtnes meži. Kāda sadegusi vieglā mašīna meža ceļā. Sadragāti pajūgi. Saduroties cilvēku grupām vai atsevišķiem bēdzējiem, nepavisam nav skaidrs – biedroties vai iespējami ātrāk pazust biezoknī. Bēg ne tikai latviešu karavīri un virsnieki.

Ir divas dienas jūnijā noņemnēs, par kurām jārunā atsevišķi, kaut arī tās tāpat cieši saistītas gan ar dezertēšanu, gan ar demobilizāciju. Taču uzreiz jāpiebilst, ka atšķirības daudzās publikācijās un nenoteiktais formulējums «pašās jūnija beigās» nerada drošu pārliecību, vai aprakstītais noticis 28. vai 29., vai arī 30.jūnijā.

«Kāpēc jūs visi runājat tikai par 14.jūniju, bet neviens par 28.?» sa-traukts un emocionāli saviļņots, pārmetumu vairākkārt izsaka pazīstamais komponists un dziedātājs Eduards Rozenštrauhs, atmodas gados pēc koncerta Litenē tiekoties neoficiālā gaisotnē. Taču tajā laikā vēl nav ne līteniešu jautājumu, ne komponista paskaidrojumu.

Bija jūtams, ka sirmais komponists šīs dienas notikumus īpaši pārdzīvo. Arī viņš bija noņemnē.

Patiesi, mūsu zināšanas par Litenes notikumiem lielākoties beidzas ar apjaušanu par 14.jūnijā notikušo.

Baisma ir šī diena ar daudzajiem aizvestajiem, ar pirmajiem mežos nošautajiem, taču virsnieku un karavīru dzīvību abās noņemnēs vēl vairāk paņem 28. – otra baismākā jūnija diena. Taču skaidrības

un zināšanas par šīs dienas notikumiem ir vēl mazāk. Arī raksta par to retāk.

Kara laika apstākļi, brīdis pirms nometnes atstāšanas, apjukums, haoss sarkanarmijas korpasa vadībā, neuzticamo «demobilizēšana» steigā, latviešu virsnieku un karavīru dezertēšana, krievu komandieru poļitruku ārkārtīgs niknums un nesavaldība. Kādu skaidrību par katru izdzēsto cilvēka dzīvību te rast? Taču liecības ir. Saliekot tās blakus vienu otram, zināma skaidrība rodas.

Arnolds Zariņš no Ostroviešu nometnes:

«Naktī no 27. un 28.jūniju, kad bija plānota kāda akcija, man un ļoti daudziem virsniekiem izdevās aizbēgt.»²¹³

243.pulka kareivis A. Sūniņš no Ostroviešiem:

«Naktī apcietināja 42 virsniekus no bijušā 2.Ventspils kājnieku pulka. Kur viņus aizveda – to neviens nezināja.»²¹⁴

A. B., kas 28.jūnijā apmēram desmitos no rīta, pulkam atgriežoties Ostroviešos, aizbēg, pieteikdams krievu leitnantam, ka ieiet veikalā pēc papirosiem:

«Izrādījās, ka pēc nocelšanas no pozīcijām 28.jūnijā visi tiešām bija atgriezušies Ostroviešu nometnē, kā bija pavēlē, kurai es neticēju. Minētās dienas vakarā pie divīzijas štāba, kas kara sākumā atradās Ostroviešos, notika zvēriska izrēķināšanās, jo neuzticīgi jau skaitījās visi latviešu karavīri. Lielāko tiesu nelaimīgie bija sasisti, sakropļoti un sadurti. Man izdevās identificēt kapteini Ozolu no Saldus un leitnantu Luci, 640.pulka virsnieku, ko pēc aculiecinieku stāstiem viņa paša teltī nošāvis komisārs un poļitruks, pēc tam paziņojot, ka pats nošāvis. Daudz smagāku likteni piedzīvoja pie divīzijas operatīvā štāba noslepkavotie apmēram 30 karavīri. Ostroviešu – Gulbenes lielceļa malā visus noslepkavotos guldīja kopējā kapā. Daudzus viņu sakropļošanas dēļ neizdevās identificēt.»²¹⁵

T. Dreimanis, 183.divīzijas seržants, par apstākļiem, kādos 28.jūnijā nonāvēti 14 Pededzes kapos apglabātie, stāsta:

«Pēc Ziemeļrietumu frontes pavēlniecības izdotā rīkojuma par latviešu kareivju un virsnieku atvaļināšanu Ostroviešu nometnē 15 cilvēki izteikuši vēlēšanos doties mājās. Viņi ievesti bunkurā, kur pavēlēts gaidīt, līdz noformēs un atnesīs dokumentus. Viens no viņiem pamānījies izlavīties, laikam, lai atvadītos no kādas savas paziņas. Pārējie 14 esot palikuši bunkurā, kur drīz pēc tam iemesta granāta.»²¹⁶ To pašu rakstītājs atkārtu 2002.gadā izdotajā grāmatā «Straumē ierautie».

Šī apgalvojuma ticamību apstiprina arī vietas apraksts, kur pēc Sarkanarmijas aiziešanas atrasti nogalinātie. Viņi bija sekli aprakti tranšeju grāvī blakus ar dzeloņdrātīm apvilktam laukumam, kura vidū būda. Viņu sejas notriektas ar dūņām.

Kā stāsta vietējie iedzīvotāji, par šādu atgadījumu toreiz apkārtnē runāts.

Pārsteidz iepriekš minētais pie divīzijas operatīvā štāba nosaukto noslepkavoto karavīru lielais skaits – apmēram 30. Taču LPSR prokuratūras ierosinātās krimināllietas izmeklēšanas secinājumos minēts vēl lielāks skaits.

«Laikā no 28.jūnija līdz jūlija pirmajām dienām šajās nometnēs vēl nogalināti ne mazāk kā 40 demobilizētie karavīri. Tāpat izmeklēšanai nenoskaidrots skaits kareivju tika nogalināti attālāk no Litenes un Ostroviešu nometnēm»²¹⁷

Nav skaidrs, par kādu kopēju apbedījumu runā A. B. Nav šaubu, ka Ezernieku jeb Pededzes kapos apglabāti 14 virsnieki un karavīri, par vēl 30 te apraktiem nekur citur nav minēts.

Mulsina «Lauku Avīzes» lasītāja J. Brenarda vēstulē rakstītie vārdi, kas citēti bieži pieminētajā rakstā «Litenes liktenlīnijas: «1943.gada vasarā braucu pie paziņām uz Vecgulbenes pagastu pa Rugāju – Gulbenes ceļu. Kādus trīs – piecus kilometrus pirms Pededzes tilta (vietējie to vēl joprojām dēvē par Ostroviešu tiltu) bija īpaši izgatavots ceļrādis, kam sekojot pa meža ceļu varēja nokļūt bijušās Latvijas armijas virsnieku kapos. Tie bija masu kapi ... Bija pat pieminekļi. Ja atmiņa neviļ, ar apglabāto uzvārdiem» Telefona sarunā raksta autoram A. Siliņam vēstulē teikto J. Brenards papildinājis ar pieminekļa aprakstu: tas bijis aptuveni divus metrus augsts piramīdveida melns akmens (iespējams granīts) ar iecirstu uzrakstu.

Bet Pededzes jeb Ezernieku kapi atrodas Rugāju – Gulbenes ceļa pašā malā, pa meža ceļu nav jānogriežas, pat ceļrāža nevajag, kapus nevar neieraudzīt.

Vai ir bijis cits, šodien nezināms apbedījums, cits pieminekļis, kas nopostīts, atjaunojoties padomju varai? Vai kļūdaini aprakstīta vieta?

Ir uzskats, ka tieši starp šajā dienā nošautajiem ir arī Litenes kap-sētā 1989.gadā decembrī apglabātie. To apgalvojis cilvēks, kas 1988.gadā uzrāda aprakšanas vietu.

Nav skaidrs, vai šajos 30-40 nogalinātajos tiek ieskaitīti arī korpusa apakšvienību sadursmē ar latviešu partizānu un korpusa dezertieru vienībām 28.jūnijā bojāgājušie 16 karavīri.²¹⁸ Vai tie visi bija latvieši?

24.teritoriālā korpusa 181.divīzijas 613.artilērijas pulka virsnieks Mihails Tarkačs, kas vēl 1988.gada 26.augustā apgalvoja: «Es visu zinu un varu apgalvot, ka Litenē netika noslepkavots neviens 24.teritoriālā korpusa virsnieks,» tālāk atzīst:

«Es pats redzēju, ka ap 28. jūniju uz nometni atveda dezertieru vai arī diversantu nošautus divus augstus Padomju Armijas virsniekus un viņu šoferi. Uzbrukumā bija nošauti arī ap 16 karavīru.²¹⁹»

Šis atgadījums norisinājies Ostroviešu nevis Litenes tuvumā. Litenes nometni Sarkanarmija atstāj 28.jūnijā sešos no rīta. 28. jūnijā uz Ostroviešu nometni atved artilērijas pulka 2. ranga kara ārstu, pulkvežleitnantu Jāni Tukumu, kas nāvīgi ievainots korpusa apakšvienības sadursmē ar latviešu partizānu un dezertieru vienībām.

Tieši 28. jūnijā Litenes nometnē zvēriski nogalināts pulkvežleitnants Voldemārs Pincers. Daudzajās publikācijās par viņu sastopamas pretrunīgas, arī aplamas ziņas. Grāmatā «Es sapni par Dzimteni pagalvī likšu» minēti pat divi virsnieki ar šo uzvārdu. 275. lappusē: «Pulkvežleitnants Voldemārs Pincers, dzimis 1894. gada 10.martā Lielvircavas pagastā. Dienējis Kurzemes artilērijas pulkā. 1941. gada 1. jūlijā Litenes nometnē zvēriski nogalināts. To veikuši Padomju armijas kareivji, dēvēti par sarkanarmiešiem. Apglabāts Litenes kapos 1941. gadā.»

309.lappusē: «Virslieņants V. Pincers. Arestēts Litenē. Nošauts 1941. gadā.»

Okupācijas muzeja ekspozīcijā starp Litenes nometnē nogalinātajiem minēts leitnants V. Pincers, dzimis 1921. gadā. Taču bijis ir pulkvežleitnants Voldemārs Pincers, dzimis 1894. gada 30.martā Misas pagastā, zvēriski nogalināts Litenes nometnē 1941. gada 28. jūnijā četros no rīta.

Publikācijās atšķirīgi raksturoti zvēriskās izrēķināšanās apstākļi.

Litenietis Voldemārs Viksniņš, kurš pēc sarkanarmijas aiziešanas piedalījies nogalināto meklēšanā, stāsta:

«Nezinu, vai pulkvežleitnants bija nošauts, bet krūtīs un vēderā stipri sadurts gan. Viņu atrada atzveltnes krēslā barakas stūrī»²²⁰

A. Kūlis apstākļus raksturo šādi: «Vakarā pirms atkāpšanās pulka komandieris Pincers saaicināja visus virsniekus pie sevis, lai apspriestu atiešanas plānu. Apspriedē bija klāt arī divi nepazīstami cilvēki, kuri pēc virsnieku aiziešanas palika kopā ar Pinceru. Nākamajā rītā virsnieki sapulcējās bet Pincera viņu vidū nebija.»²²¹

Vēsturnieks E. Jēkabsons šajā sakarā raksta:

«Naktī uz 1.jūliju politvadītāji Litenes nometnes barakā nošāva apakšpulkvedi V. Pinceru. Viņš bija izsaukts pie pulka politvadītāja, kurš apvainoja viņu «pretestībā padomju varai».²²²»

Laikraksts «Latvija Amerikā» 1994.gada 6.augustā informē lasītāju: «Pēc vietējo iedzīvotāju ziņām starp nogalinātajiem bijuši: vlnr. Puriņš, vlnr. Lucāns, kapteinis Jansons, majors Ozoliņš, plktn. Peniķis, plktn. Pincers, kurš 1941.gada 28.jūnijā pl.4 no rīta, kad sākusies krievu bēgšana no nometnēm, nodurts Artilērijas štāba komandpunktā. Tad nodzisa gaisma viņa logā.»²²³

Komandpunktā? Barakā? Virsnieka mājiņā?

Atšķirīgāk par šo notikumu stāsta litenietis, kurš savā laikā runājis ar nu jau sen mirušo Maku māti, kura dzīvoja «Silmalu» mājās, pavisam tuvu pie artilērijas nometnes, pazina pulkvežleitnantu.

Voldemārs Pincers bieži nācis arī uz «Silmalu» mājām.

Artilērijas nometnes šajā galā bijušas 3 atsevišķas mājiņas. Vienā no tām dzīvojis virsnieks.

Šajā laikā viņš bijis mājas arestā, stingrā uzraudzībā. Satraukuma dēļ Maku māte ar ģimeni visu šo nakti, runa ir par 28.jūniju, nav varējusi gulēt. Četros no rīta lauztas pulkvežleitnanta mītnes durvis. Šāviena nav bijis. Abas mājas atradušās tik tuvu, ka pa pavērto aizkara spraugu bijusi redzama kņada pie durvīm, labi sadzirdams durvju laušanas troksnis, niknas lamas.

Sešos no rīta Sarkanarmija atkāpjas no Litenes.

Nometnes pārmeklēšanas laikā virsnieka kabatā atrasta zīmīte: «Par dzimtenes nodevību».

Sākotnēji V. Pinceru kopā ar citiem virsniekiem apglabā Litenes kapsētā. Apbedīšanā piedalās sieva Marija, dzimusi Zarkeviča.

Viņam bijusi meita Dzidra Marija, 15 gadus veca, un septiņpadsmitgadīgs dēls Ojārs Valdemārs. Ģimenes locekļiem apspriežoties, pulkvežleitnants vēlāk pārvests uz citiem kapiem.

Ļoti trāpīgi «Ekshumācijā» Anita Liepa attēlo, kā šajā murgpilnajā laikā, zvēriskās mocišanas un spīdzināšanas dienās Latvijas laukos no mājas uz māju ceļo patiesība, minējumi, arī pārspilējumi, baumas, arī par Litenē notikušo: «Kāds mežzinis, kāds mednieks, sievietes, kas poligonā dzirdējušas ložmetējus rejam un citas, kam vācieši likuši mirušos apkopt...»²²⁴

Ir durklis pulkvežleitnanta krūtīs, ar kuru viņš pienaglots pie sienas, ir dzeloņstieples ap augumu, ir jaunās varas norīkotās mirušo apkopējas. Šajā gadījumā nav liecību par akmeņiem acu dobumos.

V. Pincera nāves faktu 1942.gada 23.maijā Gulbenes Dzimtsarakstu nodaļā reģistrējusi sieva Marija, kas dzīvojusi Krustpilī Daugavas ielā 1. Dēls Ojārs cīnījies leģionā, apbalvots ar Dzelzs Krustu.

Ir vismaz 3 liecības par to, ka šajā laikā Litenes nometnē ar durkļu dūrieniem sirdī nogalināts arī kapteinis Jansons.

Trešā karavīru atmiņās visbiezāk pieminētā liktenīgā vasaras mēneša diena pēc 14.un 28.jūnija ir 30.jūnijs. Šīs dienas notikumi galvenokārt saistīti ar latviešu virsnieku masveidīgu demobilizāciju un ar to saistītiem incidentiem Ostroviešu nometnē. No šejienes Sarkanarmija atkāpjas 2.jūlijā.

Tā kā Litenē pastāv samērā stingrs un noteikts uzskats, ka šo nometni karaspēks atstāj 28.jūnijā sešos no rīta – divas stundas pēc pulk-

vežleitnanta V. Pincera nomocīšanas, jādōmā, ka te virsnieku un karavīru pastiprināta atvaļināšana notikusi līdz šai stundai.

30.jūnija notikumi Ostroviešos aprakstīti plaši.

Ar vēl palikušajiem korpusa štāba latviešu virsniekiem šajā dienā nodarbojas pats korpusa komandieris Kačanovs. Ar katru notiek pārrunas. Ko darīs latviešu virsnieki Sarkanarmijas atkāpšanās gadījumā – ies līdzī vai paliks Latvijā?

Tūlīt tiek izrakstītas divu veidu atvaļināšanas apliecības atbilstoši sarkanarmijas likuma 43-a vai 43-b pantam. Pirmais nozīmē atvaļināšanu vietu un amatu dēļ, otrs – par politisku neuzticamību.

Jautājumu par iešanu līdzī vai palikšanu saviem pakļautajiem pulku sanāksmēs šajā dienā uzdod arī pulku komandieri.

Norises pulkos ir atšķirīgas. Ignats Blaževics zīmē ainu nometnē pēc tāīm, kad oficiālas caurlaides nometnes atstāšanai ir izdalītas. Pie štāba barakas deg liels ugunskurs, dedzina slepenās aktis. Liesmas aprij karavīru Latvijas pases, karaklausības apliecības. Pār mežu lēni nolaižas krēsla, kas jauca kopā ar purva izgarojumiem, vakara miglu. Mežā skan šāvieni.

I. Blaževics, 195.strēlnieku pulka komandieris, atceras atvaļinātajiem parādīto īpašo «labvēlību», jo ir pateikts, ka virsniekiem «transporta līdzekļi uz Alūksni jau stāvot gatavībā, bet obligātā dienesta kareivjiem gan jādodas pulkam līdzī. Tāds esot Maskavas rikojums.

«Bija jau krēsla, kad, neuzticēdamies apsolutajam transportam, latvijāmiešiem laukā no nometnes. Pēkšņī mežā atskanēja dažī šāvieni un eksplozijas. Taurētājs pūta trauksmes signālu. Īsā laikā visa Litenes nometne vārījās kā raganu katls. Liels rekvizēto zirgu bars savvaļā un panikā auļoja pa mežu un laukiem. Šī panika, liekas, bija mūsu glābiņš, jo mēs varējām netraucēti no nometnes attālināties un sākt virzīšanos uz Alūksni»²²⁵

Mazliet atšķirīgāk par pulka aiziešanu no nometnes 30.jūnijā stāsta cits karavīrs. Kad solītais transports nav sagaidīts, 23.00 vienība atstāj nometni. Tur ir neapraķstāms haoss. Zirgi satrakojušies lauč ratus. Karavīri skraida juku jukām. Skan komandas, klaigāšana, lamāšanās ar septiņstāvu vārdiem.

Pulks, protams, stacijā, kā bija norādīts, neierodas. Pēkšņī pāri galvām aizšaujas ložu šalsts. No nometnes puses skan automātu un šauteņu troksnis. Dzirdama eksplozija, paceļas ugunsgrēka blāzma.

Latvijas valsts komandas jātnieks Insbergs par 30.jūniju stāstījis: «Izsaukti pie kaut kāda vadošā un pateikts tā: - Kurš nāks ar mums, un kurš grib demobilizēties? Lielākā daļā pateikusi, ka viņi grib demobilizēties. Norunājuši, ka ies prom pa vienam, nevis reizē. Aizgājuši kādī 15-20 latviešu virsnieki. Kad saule rietējusi, viņi ir dzirdējuši, ka Litenē šauj. Tas bijis pēc 29.datuma.»²²⁶

Daudzām karavīru un virsnieku atmiņās aprakstītajām jūnija beigu haotiskajām norisēm nav iespējams noteikt precīzu dienu – 28., 29. vai 30. jūnijs, tāpat nekļūdīgi diferencēt notikumus Litenē un Ostroviešos. Šajā sakarā abas nometnes bieži jauktas.

Par «raganu katla vārīšanos» tuvējā nometnē stāstījuši arī ilggadējie lītenieši, daži – balstīdamies uz vecāku stāstīto.

Arī te bijusi tāda zirgu neprātīga auļošana pa visiem tuvējiem ceļiem un laukiem. Bijis milzīgs troksnis. Zirgi turēti artilērijas nometnes teritorijā netālu no «Silmalu» mājām. Stāstītāja atceras, ka tēvs mājās pārnesis iemauktus, ko uz ceļa nometis auļojošs zirgs.

Vai šis «katls» sakurts patvaļīgi aizgājušajiem?

Vai šajā brīdī nometnē noticis kaut kas cits? Vai tā izrēķināšanās ar daļu palikušo?

Savulaik «Lauku Avīzes» saņemtajā vēstulē stāstīts, ka «īsi pirms atkāpšanās nometni ielencis Iekšlietu Tautas Komisariāta karaspēks un tur risinājusies vairāku stundu ilga apšaude». ²²⁷

Pirms daudziem gadiem «klusēšanas laikā» isā braucienā no Ogres līdz Kaibalai, uzzinājis, no kurienes esmu, šoferis – «lītenietis» starp citu pateica vārdus, ko atceros šodien: «Kad nometnē latviešu virsniekiem pavēlēja nolikt ieročus, tad gāja vaļā ...»

Liekas, ka visi trīs stāstījumi labi sader vienuviet.

Jau pieminētajā «Lauku Avīzes» numurā vēstuļu apkopotājs A. Siliņš atzīst: «Protams, atmiņas ir tikai atmiņas».

Pretēji dažu vēsturnieku viedoklim par pilnīgas uzticēšanās neiespējamību mana pārlicība ir, ka stāstītāji un rakstītāji faktus un notikumus neizdomā, jo ar tik nopietnām un svētām lietām latvieši nejokojas.

«To gan es neesmu teicis. To es nevaru apgalvot. Ko es nezinu, to nerunāju,» tā nereti sarunās man atbildējuši vecākā gadu gājuma cilvēki, kad varbūt pārāk cītīgi esmu centies virzīt viņu domas kādā virzienā.

Cita lieta ir vēsturiskais konteksts, kurā notikums iekļaujas, laiks, vieta, darbojošās personas.

Tur gan cilvēka atmiņa viņ un laiks neglābjami dara savu. Gandrīz visas «Lauku Avīzes» lasītāju vēstulēs minētās epizodes, situācijas sīkākas izpētes un salīdzināšanas gaitā apstiprinās. Taču laiki, laiki bieži nesakrīt.

Runājot par šiem jūnija beigu apjukuma, neziņas, haosa pilnajiem notikumiem nometnē no kāda lītenieša esmu dzirdējis stāstījumu par atgadījumu, kura īsto izskaidrojumu viņš pats nezina:

«Datumu es vairs neatceros, bet tas notika apmēram jūnija beigās. Es biju aizbraucis uz Kordonu pie drauga, un tas notika pēc pusdienām, apmēram 15.00-17.00

No Litenes puses parādījās karavīru kolonnas, kādas 3 vai 4, katrā varēja būt apmēram pa 1 rotai, tas ir ap 100 vīru.

Kad pirmā kolonna tika pāri tiltam, tad atskanēja komanda un kolonna pēkšņi izvērsās pa kreisi un labi un atklāja uguni uz tiem, kas sekoja aiz viņiem.

Aizmugurē izcēlās panika, un kolonna izklīda uz abām pusēm. Ceļš palika tukšs.

Apšaude nevilcās ilgi. Tā kā nekāda lielāka pretestība no aizmugurē esošajiem uzrādīta netika, tā drīz apklusā.

Varēja būt varbūt pagājusi kāda stunda, kad aizmugurē esošie savācās, sakārtojās un aizgāja kolonnā kā bija nākuši uz Balvu pusi.

Aiz kolonnas atradās pajūgi, kuros varēja redzēt karavīrus. Vai tie bija ievainoti vai krituši – nezinu.

Tuļiņ paklīda runas, ka priekšējā kolonnā gājuši latviešu ložmetējnieki, kuri tad, tiekot aiz tilta, apšaudīja pārējos, kas sekoja. Tie runāja tikai krieviski un ar mums, vietējiem, nesarunājās.»

Šķiet, ka par šo pašu notikumu stāsta arī Mihails Tarkačs. Taču citāds ir okupācijas un represiju noliedzēja skatījums. Viņa fakti interpretācija ir atbilstoša visiem padomju laika kanoniem. Viņš raksta, ka pēc 14.jūnija un kara sākuma aktivizējušies visi pret padomju varu naidīgi noskaņotie spēki līdz pat bruņotiem uzbrukumiem, sarisijusies vācu izlūkdienestu iesūtīto aģentu darbība. To sekmējis arī tas, ka tieši kara pirmajās dienās Litenes nometnē esošajām karaspēka vienībām uzsāk ieroču apmaiņu.

«Jā, mums angļu sistēmas šauteņu vietā izsniedza, kā saka, krievu «trijlīnijnieces», bet patronas neatveda. Tā tas bija arī ar lielgabaliem.

Ziņu, ka, izmantojot šādu situāciju, savu komandieru sakūdīti, uz neapbruņotiem, tikko iesauktiem pušiem no Krievijas vidienes bija šāvusi kāda baterijas apkalpe. Tai apkalpei vēl nebija apmainītas angļu sistēmas šautenes, un arī patronu bija daudz.»²²⁸

Vai tas nav viens un tas pats gadījums, kuru atceras atšķirīgu uzskatu un pārliecību cilvēki?

Kāds ir to Litenes virsnieku un karavīru turpmākais liktenis, kurus pasaudzē 14.jūnijs, kurus nenošauj dezertēšanas un viltus demobilizācijas laikā, kuru dzīvības nepaņem divdesmit astotais?

Daļa no viņiem paliek apkārtnes mežos un veido partizānu vienības, kas vajā nekārtībā bēgošos sarkanarmijas pulkus.

Latvijas nacionālo partizānu cīņas ar Sarkano armiju sākas jau pēc 14.jūnija izvešanas, kļūst vērienīgas, sākoties karam, nesagaidot vācu karaspēka ierašanos katrā konkrētā teritorijā. Galvenokārt latviešu virsnieki ir šo partizānu vienību komandieri. Pamatīgi un plaši savā grāmatā par to raksta Visvaldis Lācis, īpaši izvēršot stāstījumu par Limbažu, Kārdabas, Saikavas, Lejasciema, Dikļu, Valkas, Alūksnes un citu apdzīvotu vietu atbrīvošanu. Viņa stāstījumā minēti arī daudzu no Litenes un Ostroviešu nometnēm izbēgušo vai demobilizēto latviešu virsnieku uzvārdi.²²⁹

Samērā liels ir to virsnieku skaits, kuri apkārtnes mežos uzturas 4-5 diennaktis, kamēr virs Litenes pagastmājas un citām sabiedriskām ēkām apkārtņē paceļas Latvijas sarkanbaltsarkanais karogs.

Pēc vācu karaspēka ienākšanas Latvijā lielāka daļa virsdienesta instruktoru un daļa karavīru iestājas Kārtības dienestā. Atturīgāka un nogaidošākā ir vecāko virsnieku attieksme.

Tālāk – ciņas leģionā, no kurienes vai nu patvērums emigrācijā, vai izsūtījums Sibīrijā.

Šos visus posmus – 14.jūniju Litenē, «ceļojumu» uz Lilasti, korpusa atstāšanu, partizānu ciņas, bet īpaši darbību leģionā un Vorkutas gadus izdzīvo Teofilis Dreimanis grāmatā «Straumē ierautie».

Lielākā daļa obligātā iesaukuma karavīru un tikai daļa komandieru no Litenes nometnēm aiziet līdzī Sakarņajai armijai. Arī viņi izmanto katru iespēju – vācu lidmašīnu uzlidojumus, naktis – lai bēgtu. Armija no nometnēm aiziet Opočkas un Ostrovas virzienā.

Vācieši Rīgu ieņem 1.jūlijā un 3.jūlijā ieņo Gulbenē.

12.septembrī latviešu cīnītājiem Sakarņajā armijā jānodod kaujas zvērests. Šajā dienā «Latvijas strēlnieks» publicē Valda Luksa dzejoli «Pēc zvēresta».

Teksts vingri nolasīts un paraksts dots,
Stāv jaunais cīnītājs un tautas vīrs.
Un lepns smaids ap lūpām apgarots,
Un skats tam ciņas alku pilns un tīrs.

Viņš sarkanarmietis un kaujinieks,
Kas sūrās kaujās gatavs doties rīt.

Visos nākamajos pantos kā refrēns atkārtojas šīs divas rindas. Maz dzejas. Maz patiesības.

No Litenes un Ostroviešu nometnēm izbēgušie latviešu virsnieki un karavīri arī pēckara gados nereti kļūst par pretošanās kustības vadītājiem savā dzimtajā pusē. Viens no nacionālo partizānu kustības uzsācējiem Ērgļu pusē ir Kārlis Plaudis.²³⁰ Viņš ir tas, kas Jaungulbenes Obravas pusmūžā atriebjas par Aleksandra Grīna arestu, par ko jau atstāstītajā epizodē liecina Anna Biruta Zaļā – Pinne.

Viņš ir Ērgļu pagasta «Stangu» māju jaunsaimnieka dēls. Latvijas armijā brīvprātīgi aizgājis jau 17 gadu vecumā, kad pirmskara gados Ulmaņa valdība izsaka šādu priekšlikumu. Sākumā dien Rīgas pils iekšējā apsardzē. Pēc okupācijas no pilssardzes noņemts un nosūtīts uz Liteni, patiesībā uz «Ostroviešiem». Nometnē iedalīts kapteiņa Grīna padotībā. Uz mājām rakstijis apbrīnas pilnas, jūsmīgas vēstules

par slaveno rakstnieku. Liktenīgajā dienā kopā ar A. Grīnu atrodas Jaungulbenē. Pēc notikušā aizbēg, ierodas dzimtajā pusē, organizē bruņotu cīņu pret okupācijas režīmu. Vācu okupācijas laikā strādā Madonas pašpārvaldē. Pēc vāciešu aiziešanas K. Plaudis atkal ierodas dzimtajā pusē, lai turpinātu organizēt pretošanos kustību. Izdod pagrīdes avīzi «Zobens». Drīz pēc veiksmīgas kaujas ar sarkanarmiešiem, kas aplenc mājas 1945.gada 13.maija rītā, viņš triju miesassargu pavadībā brauc uz Rīgu, viens no viņiem pieved K. Plaudim čekistus. Seko cietums un nāvessods.

Ē. Miķelsons stāsta, ka Ērgļu partizānus vadījis virsnieks ar iesauku Klints.²³¹

* * *

Kad ienāk vācieši, sākas nogalināto virsnieku meklēšana zināmajos mežos un noņemtu teritorijā:

Kādreizējais litenietis V. Viksniņš pats piedalījies nogalināto karavīru meklēšanā un apbedīšanā: «Nezinu, vai pulkvežleitnants bija nošauts, bet krūtīs un vēderā stipri sadurts gan. Viņu atrada atzveltnes krēslā barakas stūrī. Liķis jau stipri smakoja. Pinceru iecēla pajūgā un aizveda uz Litenes kapu kapliču. Grupa cilvēku ar lāpstām palika noņemnē meklēt tur iespējami apraktos. Todien atrada tikai vienu, jo visu teritoriju pārstaigāt neizdevās. Otra grupa, kurā ietilpu arī es, aizbrauca uz apmēram 4 km attālo birzīti pie Litenes – Kalnienas ceļa. Tur posmā starp «Biržu» un «Džungļu» mājām kādu rītu dzirdēti šāvieni. Tuvējo māju iemītnieki jau bija atraduši 2 kapus. Pirmajā bija divi liķi – virsnieks ar vienu «ķieģelīti» uz zīmotnēm un vēl kāds – bez pazišanās zīmēm. Pārsimts metrus tālāk zem zaru kauzdes nelielā dziļumā bija ierakts vēl viens liķis. Pirmajā dienā tātad bija pieci apbedāmie.»²³²

Pilnīgi neatkarīgi gandrīz līdzīgu informāciju sniedz 243.pulka seržants A. Pumpurs: «Cīņās pie Liepnas pulks cieta smagus zaudējumus. Dzīvi palikušie sadalījās nelielās grupās – vieni meklēja Sarkanarmijas daļas, citi, arī es, devās atpakaļ. Litenē atradām pulkvežleitnantu Pinceru. Vēlāk vietējie parādīja vēl piecus nonāvētos. Tiem bija saplēstas drēbes. Rokas ar dzeloņstiepli sasietas aiz muguras.»²³³

Liekas, ka A. Pumpurs kļūdās, V. Pinceru izdalīdams no pieciem atrastajiem.

Konkrētus atrasto virsnieku uzvārdus savā mutvārdu stāstījumā nosauc litenietis A. Š. Taču viņa nosauktā atrašanas vieta mežā atšķiras no V. Viksniņa minētās. Tās atrodas Kalnienas ceļa pretējās malās apmēram 1 km attālumā.

«Pulkvedis V. Pincers bija atrasts artilērijas noietnē, piedurts ar štiku pie sienas. Kapteinis Jansons un kapteinis Ozoliņš ir izrakti kaut kur pie noietnēm. Linmeijers aprakts starp «Džungļu» un «Birznieku» mājām, bet trīs nezināmie izrakti aiz «Lakstīgalām» uz «Ūsiņu» māju pusi.» Divi atrasto uzvārdi tiek minēti samērā daudzās publikācijās. Tie ir virsleitnants Puriņš un Lucāns.

Kāpēc meklēšanas laikā nav atrasts M. Linmeijera un citu mežā nošauto aprakšanas vietas, ja teritorija aptuveni zināma un pagājis pavisam neilgs laiks? Jāatgādina jau pieminētās žagaru kaudzes. Tā ir šāvēju rokraksta daļa. «Lāča daba», šajā sakarā saka kāds litenietis.

Nav saprotams, uz kāda pamata dažās publikācijās starp Litenes kapsētā 1941.gada jūlijā pārapbedītajiem virsniekiem tiek minēts pulkvežleitnants Peniķis, ģenerāļa Peniķa krustdēls, artilērijas virsnieks dažādos pulkos, teritoriālajā korpusā - 624.artilērijas pulka štāba priekšnieks. 12. vai 13.jūnijā viņš no Litenes aizsūtīts uz kvalifikācijas celšanas kursiem Maskavā, represēts, astoņus gadus bijis ieslodzījumā, atgriezies Latvijā. Miris 1961.gada 23.aprīlī, apglabāts Aizputē Misiņkalna kapos. Šis virsnieka vārds nav minēts arī 1988.gada 13.oktobrī ierosinātās krimināllietas izmeklēšanas materiālos.

Joprojām strīdīgs ir jautājums par toreiz Litenes mežos atrasto un vietējos kapos apglabāto virsnieku skaitu. Pieci, seši, retāk – septiņi – tādus skaitļus nācies dzirdēt sarunās ar vietējiem sirmgalvjem. Apgalvojums par deviņiem šķiet pārspilēts un sastapts tikai vienā publikācijā, taču nekritiski pārņemts dažās citās.

Zīmīgi, ka lielākā daļā no tiem liteniešiem, kas 1941.gada jūlija sākumā bija klāt pārapbedīšanas ceremonijā, noteikti runā par 5 šķirstiem.

Nevar nepamanīt arī to, ka arī pieminētajos stāstījumos tā vai citādi atkārtojas tieši skaitlis «pieci».

Pretrunīgs ir arī veco liteniešu domas par to, vai atrastie virsnieki vesti uzreiz uz Litenes kapliču vai vispirms uz Litenes Tautas namu. Pavisam nesen viens no vietējiem iedzīvotājiem ar pilnu pārliecību apgalvoja, ka toreiz, būdams vēl zēns, redzējis, ka virsnieki noguldīti pie Tautas nama Ziemeļu sienas. Atpazīšanai? Pēc tam vesti uz kapliču.

V. Viksniņš raksta, ka V. Pincers uzreiz vests uz kapliču.

Savulaik sarunā ar «Padomju Jaunatnes» korespondenti arī tuvējo māju iedzīvotāji atcerējās, ka kara sākumā pie Litenes Tautas nama bijuši savesti nogalinātie virsnieki. Ciemnieki vēlāk teikuši, ka bijuši pavisam deviņi. Vienā – ar sapampušām rokām, sadurstītām krūtīm, ar dūrienu sirds apvidū – esot sazīmējuši kapteini Jansonu. Veduši gar šīm mājām uz Litenes kapsētu. No pajūgiem kājas vien bijušas ārā redzamas.²³⁴

Atkal dvēseļu puteni

Citi turpretim pilnīgi noliedz karavīru atrašanos pie Tautas nama un ir pilnīgi pārliecināti, ka tie uz kapsētu vesti tieši no meža.

Pēc garā baiļu, savrupības, noslēgtības gada pārapbedīšanas dienā toreiz vēl nelielajā kapsētiņā atnāk neparasti daudz līteniešu, lai atdotu pēdējo godu latviešu virsniekam. Ziņu saņēmušo tuvinieku, draugu, daudzo pagasta iedzīvotāju, tajā skaitā skolas audzēkņu pavadīti, karavīri svinīgi tiek guldīti toreizējā kapsētas ārmalā pa labi no kapličas. Lītenieši šajā dienā veselām ģimenēm atstājuši mājas.

Kā atceras notikuma līdzdalībniece, toreiz jauna meitene, tagad astoņdesmitgadīga sirmgalve, atnākušo cilvēku pulks atgādinājis kapusvētkus. «Kapsēta bija pilna. Rindā cieši viens pie otra stāvēja 5 balti zārki. Cieši vienu pie otra tos guldīja kapā. Ceremoniju vadīja un apglabāšanu kārtoja Lītenes policijas priekšnieks Viksniņš.

Vēlāk kapus iežogoja ar sētiņu.

Daudzus gadus vietu varēja atrast pēc tur iestādītā rožu krūma. Padomju laikā laukumīņš regulāri tika postīts, kopiņas atklāti kopt nedrīkstēja. Vēlāk pēc norādījuma tās nolīdzināja. Arī nekopts vienmēr krāšņi ziedēja rožu krūms.»

Sešdesmitajos gados šajā vietā izdarīts jauns apbedījums, un toreiz brīvā teritorija tagad blīvi pierakta.

Šie kapi atrodas vidū starp ceļmalas koku rindu un kokiem, kas sastādīti gar toreizējo kapsētas ārmalu.

1941. gada jūlijā apglabāto virsnieku kapa vieta Lītenes kapos.

J. Zvaigznes foto

Ar patiesu sašutumu šodien Litenes sirmgalve runā par tiem, kas plašajā, brīvajā teritorijā neatrada vietas ierādīt jaunas kapa vietas nekur citur kā vien uz latviešu virsnieku kauliem.

Apbedīšanas laikā pulkvežleitnanta Voldemāra Pincera atraitne Marija ārkārtīgi vērigi noskata šķirsta nolaišanas vietu, un tāpēc vēlāk to precīzi, bez pārējo kapuvietu postīšanas var izrakt un pārvest uz dzimtas kapiem.

Izsena ir cilvēku tieksme romantizēt, apvīt lietas ar noslēpumainības oreolu. Arī rožu krūmu apvij leģenda par meitenes un nomocītā, te apbedītā virsnieka mīlestību. Okupācijas gados, kad šo vietu neuzdriksstējās pat pieminēt, ik Jāņu nakti meitene rožu krūmā iekārusi margrietīņu vainadziņu.

Līgava? Sieva? Māsa? Meita? Varbūt vienkārši tas ir kādas liteniešu sievietes sveicinājums, godinājums saviem karavīriem jūnijā, kad atkal un atkal aprīt gads, kopš varmācīgi pārtrauktas dzīves, kad ir latviskie Jāņi.

Arī tagad laiku pa laikam taču parādās kāds ziedu pušķītis pie baltajiem krustiem, pēc 2001.gada 14.jūnija – Sāpju sienas pakājē, ikdienā, kad nav atbraucēju simtu, mūzikas, runu. Vienkārši no sirds.

Par nogalināto virsnieku un karavīru meklēšanu Ostroviešu noņemnes tuvumā stāsta N. Priedītis:

«Svētdien, 7.jūlijā, tuvākajiem pagasta iedzīvotājiem bija izziņots ierasties pārmeklēt nometni un apkārtējo mežu, jo bija aizdomas, ka krievi dažus latviešu karavīrus nošāvuši. Pārmeklēšanā piedalījies arī es ar visiem mežsargiem. Atradām 14 sekli apraktus liķus, to vidū bijušā Liepājas pulka kapteini Ozolu, virsleitnantu Luci, instruktorus un arī kareivjus, kuru vārdus neatceros. Daži vārdi palika nezināmi, jo nebija nekādu norādījumu. 13 bija aprakti kādā tranšeju grāvī, cietuma žoga (dzeloņstieplēm iežogots laukums ar būdu vidū) tuvumā, bet virsleitnants Lucis tālāk atsevišķi, kopā ar asiņainu gultas maisu. Kapteinim Ozolam mēteļa apkakle bija uzcelta, citi bija bez mēteļiem. Vienam kareivim galva bija zili melna un ļoti satūkusi, bez šāvienas rētām, acīm redzot tas bija nosists. Ozola mēteļa kabatā atradām telegrammu ar pavēli ierasties nekavējoties nometnē, jo viņš bijis atvaļinājumā. Slepkašošana, liekas, bija notikusi starp 30.jūniju un 1.jūliju lietainā dienā.

Piedaloties mācītājam A. Čopam (tagad Kanādā), visus 14 slepkavības upurus apbedījām kopīgā kapā «Krievukalnā», ceļa malā. Vēlāk piederīgie dažus izrakuši un aizveduši uz saviem dzimtkapiem»²³⁵

Nonāvēšanas laika noteikšanā autors gan kļūdījies. Tas notika 28.jūnijā.

Kāpēc E. Lucim blakus gultas maiss? Acīmredzot, lai inscenētu nošaušanos teltī savā guļamvietā.

Liteniešu iecienītais mācītājs A. Čops Kanādā miris.

Atkal dvēseļu putenī

Mazliet atšķirīgākas ziņas par šo pašu laiku un vietu sniedz Jūlijs Upenieks:

«Ienākot vācu karaspēkam Gulbenē, mēs noorganizējām cilvēku grupu un braucām meklēt Ostroviešu nometnē nošautos karavīrus. Pārbaudot nometnes apkārtni, atradām 14 karavīru liķus. Viens no liķiem bija kapteinis Avotiņš no Iecavas. Kabatā atradām dokumentus, arī atvaļinājuma apliecību un telegrammu nekavējoties ierasties karaspēka vienībā – pretējā gadījumā tikšot nodots kara tribunālam. Kapteinis Avotiņš bija ieradies vienībā un tur nošauts. Līdzās viņam – jauns puisis ar seržanta pakāpi, cik redzams, Avotiņa ziņnesis, pārējie – karaskolas leitnanti. Dokumenti kabatās bija ne visiem, pēc tā varēja spriest, ka sarkanarmieši bija stipri steigušies, nebija paspējuši dokumentus izņemt, novilkt hromādas zābakus»²³⁶

Taču kapteinis Avotiņš nav to 14 karavīru skaitā, kuri apglabāti Pededzes jeb Ezernieku kapos un kuru vārdi iekalti pieminekli.

Viņš nevar būt starp nezināmajiem, jo atrasti dokumenti. Varbūt tuvinieku tūlīt pārvests uz dzimtas kapiem?

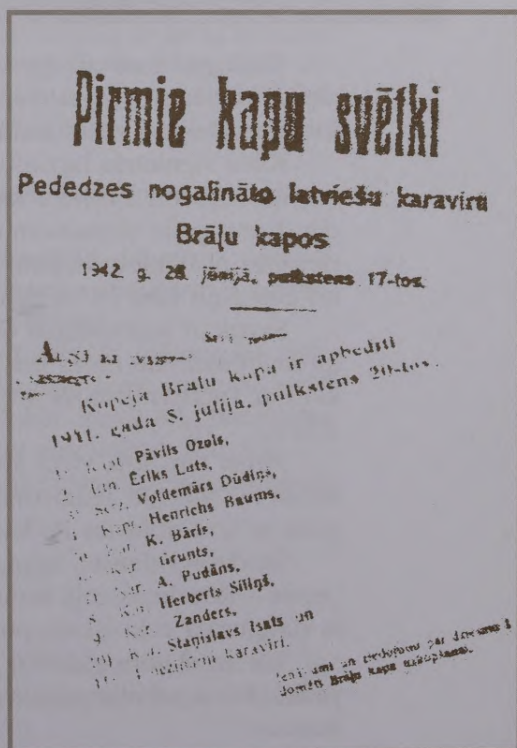
Starp Ostroviešu nometnē nogalinātajiem, varbūt arī nezināmajiem apglabātajiem, varētu būt Arturs Grauds, kurš dienējis Ostroviešos 639.vieglās artilērijas pulkā.

Viņa nāves faktu 1942.gada 11.aprīlī Gulbenes Dzimtsarakstu nodaļā reģistrējis Rīgas apgabaltiesas sevišķu lietu izmeklētājs, par iemeslu minot nogalināšanu krievu okupācijas laikā.

Kā liecina 1942.gada 28.jūnija kapu-svētku lapīņa,²³⁷ šo karavīru apglabāšana notikusi 1941.gada 8.jūlijā astoņos vakarā. Neierasti vēlu bērū ceremonijai. Neveikls ir lapīņas uzraksta formulējums.

Paliek šaubas par vienu pieminekli iekaltu vārdu un uzvārdu. Anita Liepa, kas savā grāmatā balstās uz gadu desmitiem ilgu rūpīgu dokumentu izpēti, pie kadeta Leopolda Gruntes fotogrāfijas pierakstījusi:

«... cilvēks, kurš uz kapa pieminekļa redzējis pats savu uzvārdu. 1941.gada jūnijā, būdams 24.teritoriālā korpusa leitnants, it kā nošauts Litenes poligonā. Īstenībā aizbēdzis no nošaušanas, cīnījies leģionā, pēc kara gājis bojā ieslodzījuma vietā.»²³⁸

Pieminekļis Pededzes jeb Ezernieku kapos.

J. Zvaigznes foto

Tādā gadījumā Leopolds Grunte ir tas, kuram vienīgajam izdodas izlavīties no uzspridzināšanai paredzētā bunkura, lai pirms «došanās mājās» atvadītos no kādas paziņas.

Kāda vienkārša latviešu sieviete pirmajā kara vasarā pie nogalināto virsniņu un karavīru kapavietām slepus iestāda 14 ozoliņus. Pēc daudziem gadu desmitiem rit asaras pār sirmās māmuļas vaigiem: «Es nevienu no viņiem nepazīnu, bet man bija žēl mūsu karavīru... Ne-ko citu viņu labā es vairs nevarēju izdarīt. Vismaz ozoliņi paliks.»²³⁸

Savukārt gulbenietes Olgas Zvirgzdiņas māte toreiz ieraudzījusi, ka šajā pakalnītē meža malā izlikti guļ liķi armijas formas tērpos, apklāti ar Latvijas armijas segām, zaļām ar ornamentiem. Visiem sejas dūņās.

Pirms tam šajā vietā kapsētas nav bijis. Pēc 14 karavīru apbedīšanas arī vietējie iedzīvotāji te sākuši apglabāt aizgājējus. 60 gadu gaitā te izveidojusies Pededzes jeb Ezernieku kapsēta.

Savdabīgi skaists, vecu ozolu apēnots, šaurais un grantētais Gulbenes – Rēzeknes ceļš šodien aizved braucēju tieši pie skaisti sakoptā pauguriņa ceļa labajā pusē.

Toreiz stādītie ozoliņi izauguši un grūti pamanāmi lielo koku pulkā. Tikai gabaliņu skaistais ceļš vijas līdz Ostroviešu nometnes sākumam.

Vēl viena vieta, kur pārapsedīti Ostroviešu nometnē nogalinātie karavīri, ir Balvu pilsētā.

«Lauku Avīzes» lasītājs K. liecina:

«1941.gada jūlija pirmajās dienās virsleitnants Andersons uzaicināja mani un vēl dažus citus kareivjus braukt līdzī uz priekšu netālu no Sitas stacijas. Viņš parādīja laukumiņu, uz kura bija sastādītas priedītes. Sākām rakt un atradām piecus latviešu karavīru liķus ar vēl samērā svaigām sejām. Aiz šīnelīem bija aizbāzti kara tribunāla spriedumi ar liecinieku parakstīem. Divi bija notiesāti par dezertēšanu, divi – par pretvalstisku aģitāciju, viens – par izteikumu, ka Ulmaņa laikos strādnieki dzīvojuši labāk nekā tagad (t.i. – 1941.gadā). Visi viņi bija no artilērijas pulka, kura numurs sākas ar «6». ²³⁹ Pēc tam visus apglabāja Balvos».

Sīkākas ziņas par šīem piecīem un viņu apbedījuma vietu sniedz Balvu novada muzeja darbiniece R. Akmentiņa:

«I. cien. Jānim Zvaigzņem

1941.g. jūlija sākumā Balvu ev. lut. draudzes kapos tika apglabāti 5 latviešu karavīri no 24.teritoriālā korpusa, viņu mirstīgās atliekas atrada Sitas silā. Tie bija kaprālis Ēvalds Vilkājs un ierindnieki Jānis Pinka, Vilis Leja, Viktors Timoševis (vai Tumaševis) un Aleksandrs Timoševis (vai Tumaševis).

Nošautajiem kabatā esot bijušas ieliktas zīmītes ar kara tribunāla spriedumu, kurā minēti nošaušanas iemesli, tie esot bijuši par dezertēšanu, par pretpadomju darbību, par teicienu «Pie Ulmaņa bija labāka dzīve». Kur pie nošautajiem atrastās zīmītes palikušas vēlāk, nav zināms.

Karavīru dzimšanas gadi un dzīvesvietas nav zināmas. Tomoševisi vai Tumaševisi it kā bijuši čigāni.

1942.g. 11.oktobrī, godinot nošauto karavīru piemiņu, apbedījuma vietā tika atklāta piemiņas zīme. (Blakus minētajiem 5 karavīriem apglabāti vēl citi komunistiskā terora upuri).

1989.g. 17.sptembrī apbedījuma vietā atklāja pieminekli staļinisma upuriem un II Pasaules karā kritušajiem, kurā ierakstīti arī 5 nošauto latviešu karavīru vārdi. Piemineklis uzstādīts, pateicoties Balvu ev. lut. draudzes gādībai, to iesvētīja mācītājs A. Kavacis.

Nošauto karavīru fotogrāfija atrodama grāmatā «Baigais gads», 75.lpp. (jaunajā izdevumā).

*Balvu novada muzeja galvenā speciāliste
R. Akmentiņa»*

Visi viņi ir gados ļoti jauni: Ēvaldam(?) Vilkājam - 20 vai 21, Jānim Pinkam – 20, Vilim Lejam – 21. Aleksandram un Viktoram Tumaševiciem – tikpat.

Piemineklis latviešu karavīriem Balvu evaņģēliski luterāniskās draudzes kapos. Balvu novada muzeja materiāls.

stiepli sasieta uz muguras.

Kapteinis Jansons, kuru apglabā Litenes kapos, nogalināts ar dūrieniem sirds apvidū.

Šie fakti nav apstrīdami, jo šie karavīri tiek publiski apbedīti, pirms tam apkopti. To meklēšanā piedalās ne viens vien cilvēks.

Aculiecinieki stāsta, ka pirms Ostroviešu noņemšanas atstāšanas poļitruki A. Siļuks, Grenaders un citi zvēriski nogalina kapteini P. Ozolu. Viņam poļitruki uzbāž maisu galvā un pašu nodur ar durkļiem.²⁴¹

Ir Jāņa Papardes liecība, ka aresta brīdī ar durkli galvā ievainots leitnants Tone.²⁴²

Ar durkli sadurts materiālās apgādes daļas priekšnieks kapteinis Klints, kad viņš vagonā «ielādēšanas» brīdī mēģina pretoties.²⁴³

Tas, kas notiek Litenē un Ostroviešos, nav karš, kurā pretinieki atklāti nostājas viens pret otru.

Tā ir paslepena zvēriska izrēķināšanās. Vēl un vēl jāatkārto Gunara Janovska Laimoņa vārdi: «Kā jūs zināsi, tad katram noziedzniekam ir savi īpatnēji un viegli pazīstami darba paņēmieni.»

Viņš pastiepj uz priekšu savas rokas. Ap tām ir satīta sarūsējusi dzeloņstieple. Un tad viņš pagriežas un rāda savu pakausi, kura vidū melnē apaļš tukšums.²⁴⁰

Tā nav rakstnieka fantāzija, iztēles auglis. Šie vārdi pārsteidz ar ārkārtīgi precīzu šī noziedznieka pazīšanu, notikušā izpratni.

Šie «darba paņēmieni», «īpatnējais rokraksts» nav ar uguni jāmeklē Litenē un Ostroviešos paveiktajā.

Pēc Sarkanarmijas aiziešanas pulkvežleitnantu Pinceru Litenē atrod ar durkļiem pienaglotu pie sienas, ar dzeloņstieplēm sasaistītu, redzami dūrieni krūtīs un vēderā. Tiem virsniem, kurus šai laikā atrok «Džungļu» un «Lakstīgalu» mežā, kā arī Litenes noņemnes tuvumā, drēbes ir saplēstas, rokas ar dzeloņ-

Atkal dvēseļu putenī

Šie «īpatnējie» paņēmieni parādās virsleitnantu J. Ozoliņa, F. Feldmaņa, kapteiņa A. Lullas aresta brīdī: viņi tiek spārdīti kājām, samīcīti.

It kā rezumējuma vietā var apgalvot, ka no visiem abās nometnēs nonāvētajiem šobrīd svētītā zemē četrās apbedījuma vietās atdušas apmēram 35 karavīri un virsnieki.

Litenes kapsētas 1941.gada apbedījumā:

Sākotnēji Pulkvēžleitnants Pincers, pārvests uz Rīgu.

Kapteinis Jansons.

Kapteinis Ozoliņš.

Virsleitnants Puriņš.

Virsleitnants Lucāns.

Tomēr pastāv zināmas šaubas par pēdējo: vairākās publikācijās par notikumiem Litenes mežos kļūdaini minēts Pededzes kapos apglabātā Ē. Luca uzvārds. Šī iemesla dēļ varētu rasties pārveidotais «Lucāns».

Stradu pagasta Pededzes kapos:

Kapteinis Pāvils Ozols.

Leitnants Ēriks Luts (Lucs, Lucis).

Seržants Voldemārs Dūdiņš.

Kaprālis Heinrihs Baums.

Karavīrs K. Bāris.

Karavīrs Grunts.

Karavīrs A. Pudāns.

Karavīrs Herberts Siliņš.

Karavīrs Zanders.

Karavīrs Staņislavs Isats.

4 nezināmi karavīri.

Paliek jautājums par L. Gruntu.

Balvu pilsētas evaņģēliski luteriskās draudzes kapos:

Kaprālis Ēvalds Vilkājs, dzimis 1917.gadā Kalupes pagastā, tēvs Jānis, dienējis 613.artilērijas pulkā;

Karavīrs Jānis Pinka, 20 gadu vecs, dienējis 263.kājnieku pulkā;

Karavīrs Vilis Leja, dzimis 1920.gadā Talsu apriņķa Upesgrīvas pagastā, dienējis 613.artilērijas pulkā;

Karavīrs Viktors Timoševics jeb Tumaševics, dzimis 1918.gadā Kārsavas pagastā, dienējis 243. kājnieku pulkā;

Karavīrs Aleksandrs Timoševics jeb Tumaševics, dzimis 1918.gadā Krāslavas pilsētā, dienējis 243.kājnieku pulkā.

Viņi visi ir no «Ostroviešu» noņemti.

Litenes kapsētā pie Sāpju sienas guldīti 11 nezināmi karavīri.

Par apbedījuma vietu uzskatāms arī laukumiņš Litenes nometnes teritorijā, kur 1988. vai pat 1986.gadā nezināmu roku uzstādīts piemiņas akmens ar Māras zīmi. Laukumiņš regulāri tiek kopts, bieži tur nolikti ziedi. Nekādu tuvāku ziņu nav.

Pirms dažiem gadiem Okupācijas muzeja stendā bija minēti **Litenes nometnē nogalinātie virsnieki:**

Leitnants Bruno Dekšenieks, citur Degšenieks.

Leitnants Arvīds Ernī.

Virsleitnants Fridrihs Feldmanis.

Zemnieks Augusts Fermus.

Pulkvežleitnants Eduards Klūge.

Leitnants Arvīds Krūmiņš.

Karavīrs Vilis Leja.

Kapteinis Lielbriedis.

Kapteinis Mārtiņš Linmeijers.

Leitnants E. Lucs.

Kapteinis A. Lulla.

Leitnants J. Ozoliņš.

Kapteinis J. Ozoliņš.

Leitnants V. Pincers.

Leitnants Pinka.

Leitnants Puriņš.

Kapteinis Šēnfelds.

Karavīrs Viktors Tumaševics.

Karavīrs Aleksandrs Tumaševics.

Šī pirms vairākiem gadiem lasītā informācija vairākos gadījumos neatspoguļo šodien zināmo par virsnieku likteņiem un droši vien ir nomainīta.

Kapteinis Arveds Lulla un virsleitnants Fridrihs Feldmanis, par to rakstīts iepriekš, no Litenes aizvesti dzīvi. A. Lullas atrašanās pēdējā zināmā vieta ir Astrahaņa.

Pulkvežleitnants Eduards Klūge 1942.gada 29.jūnijā nošauts Noriškā.

Ģenerāļa Skaistkalna brālis K. Šēnfelds nav noslepkavots Litenē kopā ar J. Lielbriedi, kā rakstīts dažās publikācijās, bet pēc demobilizācijas vai arī dezertēšanas viņu aiztur vācu vienības, nosūta uz gūstekņu nometni Austrumprūsijā. 1941.gada pašās beigās viņu atbrīvo. Kapteinis atgriežas Latvijā un te pēckara gados mirst.²⁴⁴

Nav sastaptas konkrētas norādes par leitnanta Bruno Degšenieka nošanu Litenē. Ir ziņas, ka viņš arestēts Litenē pirms 14.jūnija, kā arī īsā norāde: «Miris».

Leitnants Ē. Lucs ir nogalināts «Ostroviešos». Arī Pinka, Leja, Tumaševici ir no «Ostroviešiem».

Ja ar vārdu «Litene» būtu domātas abas noietnes, tad nosauciami arī visi Ostroviešos 1941.gada 28.jūnijā nogalinātie 14 karavīri.

Kļūdaini nosaukta V. Pincera dienesta pakāpe, kā arī viņa dzimšanas gads.

Pēc vairākām publikācijām un līteniešu stāstījumiem 1941.gada jūlija sākumā Lītenes kapos pārapsēdīti noietnē nogalinātie kapteinis Jansons un virsleitnants Lucāns. Tātad arī tie ietverami šajā sarakstā.

Pēc atrodamās informācijas domājams, ka Lītenes mežos vai noietnes teritorijā nezināmas palikušas kapteinu Mārtiņa Linmeijera, J. Lielbrieža, virsleitnanta Jāņa Ozoliņa, leitnantu Arvīda Eiņa, Arvīda Krūmiņa kapuvietas.

Pretrunīgas ziņas ir par kapteini Nikolaju Bluķi: ir gan apgalvojumi par viņa deportāciju, gan virsleitnanta Lūša liecība par viņa nošaušanu Lītenes noietnē.

Interesanti, ka vienīgi prokuratūras izmeklēšanas secinājumos minēti it kā šajā noietnē nošauto leitnantu Šramaņa un Zāmuēla vārdi: tie nav sastapti nevienā no daudzajām lasītajām publikācijām.²⁴⁵ Šādu vārdu nav nevienā no represēto sarakstiem. Savukārt, it kā reizē ar virsniekiem nošautā zemnieka Augusta Fermus vārds ir tikai Okupācijas muzeja ekspozīcijas materiālos. Jāzeps Trentovskis, apliecinājis, ka Lītenē nošauts viņa draugs Jāzeps Tenčs.²⁴⁶

Kad Sarkanarmija no Lītenes atkāpjas, acīmredzot iecerēts noietni nodedzināt. E. S. Stāsta: «Tajā rītā, kad krievi atkāpās, viņi noietnes dēdzināja, tur sprāga munīcija, visa apkārtnē bija dūmos, un neviens tur neiedrošinājās tuvoties.»

Tomēr Lītenes noietni pilnīgi nenodedzina, kā minēts dažās publikācijās. Nodedzināta tikai noietnes daļa aiz kājnieku noietnes uz Sitas pusi, kur atradās aizmugures un saimnieciskā daļa. Šajā sektorā neskarta paliek maizes ceptuve. Nodeg ieroču, apģērba, apavu remontdarbnīcas aiz kazarmām mežā pusē, pirts, dažas mājas un pagrabs gar poligona ceļu. Pārējās noietņu ēkas uguns neskar. Īsi pirms dēdšanas dzirdama stipra šaušana.

Pārsteidz tas, kādā steigā notikusi aiziešana no noietnes, kā arī pamestā inventāra daudzums.

«Kad atvērām noliktavu durvis, visur izbrīnīja lielā bagātība un pārpilnība,» tās dienas iespaidus atceras lītenietis, toreizējais pusaudzis.

Saslietas piramīdās, palikušas šautenes, atstāti ložmetēji, kastes ar munīciju, personiskās mantas, īpaši lielā daudzumā veļa. Pārsteidz ieroču atrašanās tukšajā teritorijā.

Var domāt, ka piramīdās atradušās angļu sistēmas šautenes, kuras jūnijā tika nomainītas ar krievu «trislinijniecēm» un kurām patroņas vairs neizsniedza. Ieročus un municiju ātri vien izvezā.

Paņemt sev vajadzīgo zirgu pajūgos uz nometni jūlija sākuma dienās brauc vietējie zemnieki. Nekā peļama šajā darbībā saskatīt nevar, jo inventārs, lietas, produkti pamestajās telpās iet bojā. Tie nevienam nepieder – ne krieviem, ne ienākošajiem vāciešiem. Visa nedēļa aizrit pajūgu braucienos.

Iedzīvotāji vezumiem ved no nometnes uz mājām veļu. Maizes ceptuvēs abrās pamesta cepšanai iejauktā mīkla. Zemnieki to izbaro cūkām.

Palicis arī liels daudzums maisu ar miltiem, kas no ilgās stāvēšanas jau sāk bojāties.

Daudz bijis virtuves inventāra: trauku, nerūsējoša tērauda nažu un dakšiņu. Tos vēlākos gados lielā daudzumā atrod kādas nodegušas mājas gruvešos.

Muzikāli apdāvinātu liteniešu jaunieši pārsteidz armijas orķestra mūzikas instrumentu daudzums kādā no telpām. Sev viņš izvēlas vijoli.

Vācu laikā nometņu ēkas organizēti nojauc. Kāda vācu pārvaldes iestāde vada šos darbus. Darbos uzaicina Lītenes iedzīvotājus. Algas šīs iestādes uzdevumā «Vilkumuižā» izmaksā mežzinis.

Ar vācisku precizitāti materiālus sašķiro, saliek kastēs, rūpīgi sakrauj vagonos un nosūta uz Slokas kūdras purvu.

Pēc darbu pabeigšanas strādnieki tiek aicināti uz Sloku ēkas izbūvēt no jauna. Neviens no liteniešiem neizbrauc.

Patiesības augšāmcelšanās

*Tagad atpakaļ es nāku
Atkal savā Tēvzemē.*

Par Litenes notikumiem atklāti sāk runāt Atmodas agrā rītausmā. Pastiprināti – ar 1988.gada rudeni.

Pēc vēstures zinātņu kandidāta Ērika Žagara publikācijas 1988.gada 30.jūlija «Lauku Avīzē» «Litene – 1941.» laikraksta redakcija saņem daudzas lasītāju vēstules. Balvu rajona laikraksta «Vaduguns» darbinieks Imants Koliņš raksta, ka kāds rajona iedzīvotājs norādījis Latvijas armijas virsnieku un karavīru apbedījuma vietu poligona teritorijā Sitas mežā netālu no Ostroviešu noņemnes. Šis cilvēks apgalvojis, ka tur aprakti 1941.gada 28.jūnijā nošautie virsnieki. Šo apbedījumu viņš zinājis jau 1941.gada jūlija sākumā.²⁴⁷

1988.gada 5.oktobrī šajā vietā ierodas LPSR prokuratūras pārstāvji. 13.oktobrī tiek ierosināta krimināllieta. Izmeklēšanu vada LPSR prokurora pirmais vietnieks Valentīns Daukšis un izmeklēšanas daļas priekšniece Rita Aksenoka.

Pirms izrakumu izdarīšanas prokuratūra iepazīst Baltkrievijas kolēģu pieredzi Kurapatu masu apbedījumu izpētīšanā. Tajā iesaistīti sevišķi svarīgu lietu izmeklētāji Juris Grīnvalds, Ints Upmacis un citi.

Bedri atrok 1988.gada 26.oktobrī. Arheologiem, juristiem palīdz arī Balvu vidusskolas audzēkņi.

Nošautie aprakti 15-20 metru garā un 2 metri platā laukumā, apglabāti nekārtīgi. Acīmredzot steigā, faktiski samesti bedrē un apbērti ar plānu zemes kārtiņu. Tāpēc apbedījums slikti saglabājies. Pastāv uzskati, ka 50-60 gados kāds bedri pārracis, vai nu meklēdams, vai cerēdams kaut ko slēpt, jo skeleti pilnīgi izjaukti. Visi eiropēidu rases vīrieši, gados jauni.

Atrokot apbedījumu, atrastas metāla pogas, siksnas sprādze, vilnas auduma atliekas, divas lodes, viena čaulīte un lodes apvalks. Abas lodes ir izšautas no 1900.gada modeļa «brauniņa» pistoles, bet izšautā čaulīte ir no patronas, kas ražota 1934.gadā PSRS.

Noteikt, no kāda ieroča tā izšauta, nav iespējams, jo 7,62 mm kalibra patronas izmantoja gan ložmetējiem, gan karabīnēm, gan šautenēm utml.

Arī par lodes tērauda apvalku eksperti neko konkrētu, izņemot kalibru (tāpat 7,62 mm), pateikt nevar.²⁴⁸

Vietējie iedzīvotāji šajā laikā uzrāda vēl vairākas varbūtējas apbedījuma vietas, bet iepriekšējās pārbaudēs šīs ziņas neapstiprinās. acīmredzot tiek pārbaudītas arī G. Teibes kartē atzīmētās vietas.

Pēc mirstīgo atlieku atrašanas bijušajā Litenes poligonā toreizējā Latvijas PSR prokuratūra ierosina krimināllietu.

Izmeklēšanas gaitā iztaujāti apmēram 200 liecinieki un pierakstīti 10 sējumi. Secinājumi ne ar ko neatšķiras no iepriekš aprakstītā. Ir vispārīgi konstatējumi par korpusa izveidošanu, pārvietošanu uz Litenes vasaras nometni, imitētām mācībām, atbruņošanu, deportācijām. Nedaudz atšķiras ziņas par nošautajiem: «Visus, kuri acumirkliģi nepakļāvās pavēlei pacelt rokas, nošāva. Pēc izmeklēšanas datiem tādi varētu

būt desmit, kuri apglabāti notikuma vietā. Litenē nogalināti kapteinis Linmeijers, leitnanti Šreimanis, Zamuels, pulkvežleitnants Pincers, virsleitnanti Ozoliņš, Puriņš un citi virsnieki.

Laikā no 28.jūnija līdz jūlija pirmajām dienām šajās nometnēs vēl nogalināti ne mazāk kā 40 demobilizēti karavīri. Tāpat izmeklēšanai nenoskaidrots skaits kareivju nogalināti attālāk no Litenes un Ostroviešu nometnēm.»

Krimināllieta izbeigta 1990.gada 28.jūlijā, jo nav oficiālas dokumentu liecības par izmeklēšanā nosauktajiem Sarkanās armijas virsniekiem, daļa no viņiem krituši karā vai miruši pēc tā, pēc spēkā esošās likumdošanas iestājies noilgums.²⁴⁹

Kas ir vienpadsmit 1989.gadā decembrī pārapbedītie?

Vai viņu vārdus uzzināsim jebkad?

Tieši šo karavīru sakarā ir kāds interesants atmiņu pieraksts.

Kopā ar biedriem nonācis Noriļskā, Edvīns Ozols domā par tiem, kas palika Litenes mežos. Atceras to vienpadsmit vārdus, kuri atrada mājvietu svaigi izraktā bedrē, - šo kapu, vēl dzīviem cilvēkiem sagatavotu, arī Edvīns Ozols bija redzējis. Acīmredzot daļa virsnieku samaksāja ar dzīvībām par kādu neuzmanīgu kustību vai vārdu brīdi, kad viņu krūtim tika piegrūsti šauteņu durkļi, atņemti ieroči, noplēstas zīmotnes.

Gulbenes evaņģēliski luteriskajā baznīcā 1989. gada 2. decembrī

«Šo vienpadsmit Cilvēku vārdus es uzrakstīju uz lapiņas un paslēpu zābakā. Taču pārbaudes un kratīšanas notika bieži, vienā no tām tika atrasta arī šī zīmīte. Protams, to atņēma, man draudēja lielas nepatikšanas. Laime, ka nebiju uzrakstījis neko vairāk – tikai vārdus un uzvārdus. Taču šodien vairs nevaru nosaukt nevienu no viņiem. Šie virsnieki nebija no manas daļas, es viņus nepazīnu, tāpēc arī esmu aizmirsis.»²⁵⁰

Lielu ticamības sajūtu rada Anitas Liepas «Ekshumācijā» rakstītais par Litenes notikumiem, kas gandrīz pilnībā sakrīt ar vēlāk citās publikācijās lasīto un liecina par rūpīgu materiālu izpēti.

Arī viņa 2 vietās raksta par pašu karavīru izrakto bedri. Runāts par 13.jūniju Ostroviešu noietnē.

Pēcpusdienā, pārbraukuši no darba, Grunti uzmeklē šoferi.

- Leitnant, nav vairs labi, jālaižas kokos. Mums aizliedza stāstīt, bet ilgāk klusēt vairs nevar. Tajā laukumā, kur visu nedēļu rāvāmies, mums lika rakt bedres un uzstādīt ložmetējus. Tādas savādas bedres...

- Tie droši vien ir ierakumi.

- Nē, leitnant, kapī. Diez ko tur taisās glabāt...²⁵¹

Jāatgādina: gan Edvīns Ozols, gan Anita Liepa liecina par 13.-14.jūniju, nevis 28., pretstatā apbedījuma uzrādītājam.

Edvīnu Ozolu aizveda 14., par divdesmit astoto viņš nevarēja zināt.

«Tagad atpakaļ es nāku
Atkal savā Tēvzemē.»

Ar šo «Ekshumācijas» motīvu aust 1989.gada 2.decembra rīts Gulbenē un Litenē.

11 Latvijas armijas virsnieku un karavīru pārapbedīšana Litenes kapos šajā dienā ir 3.tautas Atmodas būtiska daļa, simbolisks atmodas akts.

Tā uzpūš vēl spožākas ticības un cerības dzirkstis atmodas ideāliem, nostiprina pārliecību par Vecā Laika neatgriežamību, par vēsturiskās taisnības nenovēršamu uzvaru, kaut arī pēc gariem, tumšiem gadu desmitiem, pēc neapprakstāmi smagiem tautas zaudējumiem.

Tā apliecina tautas nesalaužamo gribu atgūt 1940.gada jūnijā zaudēto, gribu dziedāt pašai savu dziesmu.

Plaši un ļoti izjusti par latviešu virsnieku atgriešanos šajā dienā rakstījis A. Cābulis 1990.gada jūnijā laikrakstā «Tālava». «Litene atce-
ras, Litene atgādina!» Vēl 1989.gada decembrī iesniegto rakstu nepublicē «Padomju Jaunatne». Honorāru autors novēl Litenes karavīru piemiņas ansamblim.²⁵²

Ar sarkanbaltsarkano Latvijas karogu pārklāti 11 zārki Gulbenes luterāņu baznīcas altāra telpā, vainagu un ziedu pārbagātība drēgnā

SVETRUNA

Meld.: Rīta gaiss mūžīga V. 62
Miera dārzā viņi dus, Karogu kas valja lina; Celus, tēvu
nospraustus. Vai lai bērni neturpinā? Tevu nastu karogu
Nenestu?

Meld.: Augšā aiz zvaigznēm V. 159
Augšā aiz zvaigznēm Tu gaiss reiz tēli. Vars un vilts tur
pārspēti līd. Sāpes un zināmsms. Izjusti rūgti. Debesu svētlaimē
pārvesti būs. Debesu svētlaimē pārvesti būs.
Augšā aiz zvaigznēm. Tur vilšanās nava. Gaisis tur un skaidris
un atklāts ir viss. Katru, kas uzticēti dērbai savoi, Debesu
pulkos Dieva pats ieskaitis. Debesu pulkos Dieva pats ieskaitis.
Augšā aiz zvaigznēm. Tur tiksies reiz mūli. Tje, kas se pasaulē
ieskirti bij. Dvēsele skatāsies dvēsele daļi. Sapņi un ilgas būs
piepilditi. Sapņi un ilgas būs piepilditi.

LOĢSANA MĒSU TEVS. SVETISANA.

Meld.: Jeruzalome, svētā pilsēta. V. 106
Arvien vēl ziedonis še pulkos bērs Pār trūdiem kapēti: Arvien
vēl sirdz mīlestība būs Par nāvi stiprāka. Kaut arī krusts
viņš kapa Par nāvi sludina. — Kas krustā pieslēts tapa,
Tam pieder dzīvība
Kā karavīrs, uz nāvi ievainots, Sveic savu Karogu, Tā asarās
viņš brāļu kapenēm Mēs dziedam cerību. Kaut arī mīļās sejas
Sen piļšos irušas. — Se sirdi un tur augšā
Tā nava mirušas.
Tad atzietēļ šā mūža vasaras! Mums nāk cits pavasars. Tad
raudiet, acis, sāpju asaras. — Mums miera stiprs ir gars.
Kungs Jēzu, tava gaissma Nīkāt naves tumsība; Kungs Jēzu,
tava kapa Dzimst jauna dzīvība.

* * *

K. SKALBE

K. OZOLS

«MOCERĻIEM»

Pirmatskaņojumu izpilda
Tautas pūitēju orķestri «DEGSME»
Gulbenes mūzikas skolas sieviešu vokālais ansamblis.

* * *

Jo pie Tevis ir dzīvības avots,
un Tavā gaismā mēs redzam gaismu.

Pē. 36, 10

Mākslinieks Z. Zuze

LATVIEŠU KARAVĪRU — PADOMJU TERORA UPURU —
APBEDĪŠANA LITENĒ, 1989. GADA 2. DECEMBRĪ

Kopējā Brāļu kapā tiek guldīti
1941. gadā nogalināti
11 nezināmi latviešu karavīri.

Patiesības augšāmcelšanās

E VIRZA

BAIGĀ VASARA

Laiks atvairar vairs mēns vecas slēdes,
Būs puķes slēpņos, būs medus rugis,
Lz tūlīn cīnīnīm kīnējs mēnīs jūgts,
Un jāsminis zārains mājā nozūdēds.

Par velti saule divu tumsu slēdes,
Prasīs jau naki nērnāns pat lūgts,
L n rōla savīts zēds, līkto plūds,
Būs klājums baigs, aiz katra krūma bieds.

Vējš mīgļu sarīnau pa lausim dzis,
Bet īn n rōkēm anēlī no rīs,
Par nastu būs, kas ir, un tas, ka nava.

Pats zemes dāijums ļaujās paliks kluss,
Jo pārvērtīs ādens avotus,
Par vērnēm būs nodevība tava.

Izvadīšana

no Gulbenes ev. luteriskās Baznīcas

plkst. 13.00

Mēld. Tuvāk pie Dieva kļūt. V. 122

Nav lemtis mums pagānī Mainīt vai lauzt, Nu jaunai nākotnei
Cerbab aust. Kaut liktēns surs, tas sveis, No Dieva novēlēts,
Lai mēs caur grūtībām To meklējam.
Sai sanju ieteja Maz prieka justs, Tomēr Dievs mocēliem
Nav lemtis zūst, Caur sāpju ūgūni Tie tapa šķīstīti, Lai Kristus
tuvuimū Ta mantotu.

Tas Kungs uz Golgātu Dievās tik cēls, Caur nāvi glābšanu Nes
Dieva Dēls, Ikvienam cietējam, Kas sevi novēl Tam, Viņš dāvā
glābsanu Lz mūžību.

Par mūsu grēkiem Tu Miri, at Kungs! Liec tautas kopībā To
izjust mums, Tos, kas Tev līdzīgi Kļuva par upuri, Lai mūšos
pieņemim Un godājam.

CREDO. ARHIBISKAPA RUNA, LOGSANA
MOSU TEVS, SVETISANA.

Mēld. Ak, galva asinaina. V. 96

Sev vietu paleikamu Virs zemes nēmeklē, Jo tas, kas miesā nācis,
Nav mūlīgs pasaulē. Mums paleikama vieta, Caur Kristu gādāta,
Ir tikai debess mājās Pie Dieva mūžībā.

Turp flecas mūsu ilgas, Turp sauc mūs vakarzvans, No turienes
skan vārdi: Nāc šurp, tu esi mans, Uz turieni mēs ejam Kopā
agrās bernības, Ne tikai tajā brīdī, Kad mirstot jāšķiras.

Gan dažādi ir ceļi Un mūsu likteņi, Citš izdeg tā kā svece,
Cits nodzīst piecēpi, Ar pasaulīgu prātu Ne viss ir izprolams,
Bet Dieva žēlastība Mūs ved, kur Teva mans.

Tad gēmiel dārgo nastu, So sveļu upuri, Lai nesam atdot zemi,
Ko viņš devusi, Bet Debess Tevu lūgšim Lai Viņš dōd sveību,
Seit sveļu dūsu pišiem Un garam mūžību.

Litenes kapsētā

plkst. 15.00

Mēld. Dievs debesis pār visu valda. V. 46

Jau atvērti ir kapa vārti Un nolietoti tiek karogi, Jūs, nodevīgas
nāves skarīti Un meza tumsā apstēpti, Nu tikšiet godam glābāti
Un tautas cieņā turēti.

Ak, izmisuma stundās karstās, Kad piekrāpa jūs varmāks, Un
bezcerība nāves brīdī — Kas gan vairs ļautu aizsargāt? Bet
Dievs lo pats ir sargājis, Caur visām briesmām izvedis,
Kā grūti atmināma mīkla Mums likteņgaitas jāatmin. Kamdēļ
Jums lāda stunda sīta? To tikai Dievs pa istam zin, Jo ejot
mums uz mūžību Ir jāietī caur nicību.
Ir mūsu ceļi Dieva lemti, Tie ved uz žēlastību mūs, Sis tas, kas
pasaulē šķiet drausmīgs, Mums mūžība par labu būs, Jo arī
Kristus ciešana Pie Tēva veda godībā.

FUNERALIJAS

Mēld. Dvēsele līksinojas arvien. V. 114-a

Sodien sējam dārgu sēklu Asarās un nopūtās, Ticam dzīvēds
Dievs So rētu, Sirzū sāpes rērnīdas, Jūsu ceļš, kaut tumsā tīts,
Nepalika nēmantis, Tautas atmiņa jūs dzīvi, Sveļi upuri par
brīvi.

Jums no nodevēju rokas Lemts bij mirt šē pasaulē, Redzēt
varmācību valdām Mijā tēvu zemīē, Spēku ļauza pārspeks liels,
Taisno tiesu spriedis Dievs, Launie saņēms ļaunu aļgu,
Uzticīgie — debess batvu,
Dievs kad savu ļauzu saites Raisis, mājās pārvēdis, Visas
pārestības, kaites Il kā supnis izgaissis, Visas sirdis līksmostes:
Līels ir žēlastības Dievs! Mūžību Viņš dāvinājis Tiem, kam
dzīvē grūti klājes.

un sniegainā ziemas dienā. Sen neredzēts cilvēku pieplūdums Gulbenes baznīcā un ielās pēc baiļu un nedrīkstēšanas gadiem.

Atvadu Dievkalpojums Latvijas evaņģēliskās luterāņu baznīcas arhibiskapa nelaiķa Kārļa Gailiņa, Gulbenes draudzes mācītāja nelaiķa Oto Baltiņa un Balvu mācītāja Andreja Kavaca vadībā.

Pusmastā nolaisti sarkanbaltsarkanie karogi pie Gulbenes mājām. Nepieredzētā vienprātībā pilsēta izgājusi ielās, un velti ziemas vējš cenšas nodzēst svecišu liesmas. Cilvēku plaukstas tās sargā.

Cilvēki ceļa malās 18 km garumā no Gulbenes līdz Litenei. Latvieši saviem karavīriem atdod to, ko nevarēja dot visus garos 50 gadus – godu, cieņu, mīlestību.

60 pastāvēšanas gados Litenes kapsētā vēl neredzēta cilvēku jūra. Droši var apgalvot, ka tas ir cilvēku tūkstotis, kas sagaida latviešu tautas dēlu atgriešanos. Neaprakstāma, mūžam neaizmirstama ir sēru gājiena parādīšanās Litenes kapsētas ceļa likumā: balto krustu mirdzums decembra saulē, lēnā, lēnā atgriešanās gājiena gaita, tik dārgā Latvijas karoga krāsas, mīlestības ziedu un vainagu dārzs un mūzika, kurā šoreiz saklausāmas ne tikai sēras, bet arī augšāmcelšanās gaišā noskaņa, taisnības triumfs.

Ar arhibiskapa Kārļa Gailiņa vārdiem iesvētītā zemē nu jau mūžīgu mājvietu rod 11 latviešu karavīri, augšāmcēlušies no bedres, no aizmirstības.

Nav vēl Latvijas Prezidenta, Latvijas Valdības, Aizsardzības ministrijas, jo pašas neatkarīgās Latvijas vēl nav. Runā un vainagus noliek dzīvi palikušie likteņbiedri – Litenes virsnieki un karavīri, pašvaldību un sabiedrisko organizāciju pārstāvji.

Dziesot 2.decembra dienai, pāri izveidotajam Brāļu kapam izskan godinājums Latvijas dēliem – mocekļiem – skaņdarba pirmatkaņojums, kuram vārdu autors ir Kārlis Skalbe, mūzikas autors – Kārlis Ozols.

«Daudz mocekļu bij izredzētu

Tev, mana mazā tēvija ...»

Dziļa ir sirmā komponista sāpe par Liteni. Viņš dzimis kaimiņu pagastā Stāmerienā. Bijis Latvijas armijas orķestra kapelmeistars, strādājis ar orķestru daudzajās Lietenes vasarās. zaudējis daudz draugu. lamīga nejaušība viņu pašu izglābusi no Sibīrijas. Skaisti izskanēja viņa simtgadei veltītais Vidzemes skolēnu pūtēju orķestra koncerts Litenā 2005. gada jūnijā.

Šo rindu autoram, toreiz Litenes pamatskolas direktoram, gandrīz pēc 10 gadiem bija iespēja uzrunā Piemiņas dienas dalībniekiem izteikt savus tās dienas iespaidus un pārdzīvojumus:

«Cienījamie Latvijas Armijas virsnieki un karavīri,
piemiņas brīža dalībnieki!»

Karstajās jūnija dienās, stāvot šajā vietā, es vienmēr, vienmēr atcerēšos 1989.gada 2.decembra dienu, šo mūžam neaizmirstamo skatu: zemu noliekts sarkanbaltsarkanais mūsu Latvijas karogs, 11 balto krustu mirdzums, lēnā svinīgā gājiena gaita kapsētas ceļa likumā, sarkanbaltsarkanie karogi pār 11 šķirstiem, augšāmcelšanos vēstošā tauris dziesma ziemas dienas klusumā.

Tajā dienā Litenē, Latvijā, te, pie mums dzīvajiem, ar 11 baltajiem krustiem atgriezās lielā Vēsturiskā Patiesība, atgriezās gods, cieņa, atzinība tiem, kam garu pusgadsimtu tās varmācīgi bija atņemts, liegts. Toreiz, gandrīz pirms 10 gadiem, te nebija aprakšanas, nebija apbedīšanas. Te bija augšāmcelšanās no bedres, no aizmirstības, no pusgadsimta nicinājuma.

Zem Litenes sila priedēm, zem asās meža zāles, bez Dieva vārda, naidā, nicinājumā vara cerēja uz mūžiem aprakt ne tikai latviešu karavīru, latviešu virsnieku, bet vēsturisko patiesību visām nākamajām paaudzēm.

«Nekas te nav noticis, nekas nav bijis. Tādas Litenes nav bijis», teica, rakstīja.

Bet Litene bija, bija ar šāvieniem mežā, ar restotiem vagoniem, ar bezvārda kapiem, zem Litenes Sila priedēm, zem Polārzvaigznes

starojuma, zem Piemaskavas zilajiem vakariem. Litene bija, ar varmācību, briesmīgām represijām, ciešanām.

Litenes vārds uz mūžiem ierakstīts manas tautas traģiskajā vēsturē, daudzu tūkstošu latviešu biogrāfijās, nu jau vairāku paaudžu likteņos, šķirot ģimenes te, Latvijā, tur – rietumos, tur – austrumos.

Nemitīgi atkārtojoties arhīvu dokumentos, izziņu krājumos pie daudzu Cilvēku vārdiem un uzvārdiem, tas aicina neaizmirst, godināt, atcerēties, zināt: Litene bija. Tautas sāpju grāmatā «Es sapni par Dzimteni pagalvī likšu» 1.daļā no gandrīz 500 lappusēm vismaz pusē it kā monotoni, klaudzoši pie mocekļu vārdiem atkārtojas: «Arestēts Litenē... Nošauts Litenē ... deportēts no Litenes...» Vēl un vēl... Vārdi virknējas rindās, tikpat klaudzošās kā aizejošo vilcienu sliežu dunoņa.

Nošauts Litenē. Arestēts Litenē...
Norišķā deportēts mirt –
Tādu mums mokpilno tautas likteni
Vēstures grāmatā šķirt.

Nošauts Litenē. Arestēts Litenē...
Lappuse, simtā un vēl ...
Nodārd restoto vagonu riteņi.
Polārā blāzma jau kvēl.

Nošauts Litenē, arestēts Litenē ...
Vārdi cērt sirdī un klaudz:
Nežēlā malis dižvaru ritenis
Silmalā mūžu tik daudz.

Miļās dzimtenes priedulāj mastotais,
Upmalas smiltāj silts!
Man par mīlu – piecdesmit astotais,
Ledājā niša bez smilts.

Izdzēst var grāmatu, nevar likteni,
Kas tur reiz uzrakstīts ir:
Nošauts Litenē. Arestēts Litenē,
Ziemeļos aizsūtīts mirt.

Stāvot pie baltajiem krustiem, zem Latvijas saules, pie Latvijas baltās kapu smilts, nevar nedomāt par tiem, kuru atdusu vietas šodien neglāsta Latvijas saule, kuriem krustu nav, ziedu nav, triju smilšu sauju nebija. Tikai ar kapli izcirsta ledus niša zem Šmita kalna vai citā ledājā.

Par tiem mūžīgā sasalumā. Par tiem tundrās, taigās, pie Lamas ezera, Norišķā, zem Polārzsvaigznes aukstā starojuma.

Šodien ir aizgājušo dvēseļu sasaukšanās diena.

No šejienes, no 11 baltajiem krustiem, līdz turienei, līdz visurieni, kur ļaunas varas nomocīts dus latvietis.

Ko varētu sacīt šie 11 zem baltajiem krustiem dusošie saviem likteņa brāļiem svešumā?

Vienu Dzimteni milējām visi,
Vienu Dzimteni atņēma mums.
Man nāvē Latvijas zvaigznes dzisa,
Sveši pār Tevi Ziemeļi tumst.

Nozied Ziemeļu vasara īsa,
Gara, gara ir svešuma nakts.
Sausā zālē vien vējpūtas trīsa,
Kur tu, likteņa brāli mans, rakts.

Piemīņas dienā, kad ziedus maigas
Dzīvo rokas pie krusta man liek,
Lūdzu vēju, lai tundrā un taigā
Latvijas jūnija smarža tiek.

Savā zemē mums mierīgi dusēt,
Taču nāvē mēs kopā ar jums –
Tiem, kas tundrās un ledājos klusē,
Pēc kuriem Latvijas smiltājs skumst.

Stāvot pie baltajiem krustiem, lai apzināties:

Memoriālu te vajag, pieminekli vajag. Atgādinājumam, jaunatnes audzināšanai, atcerei, kamēr pastāvēs tauta.

No 1989.gada tautas sāpju dienā baltie krusti aicina ļaužu simtus ne vien no Litenes, bet arī no Gulbenes, Alūksnes, Rīgas - visiem Latvijas novadiem. Par maz ir vietas mašīnām un autobusiem laukumīnā un šaurā kapsētas ceļa abās pusēs. Gada ritējumā šis ir viens no izjustākajiem, sirsnīgākiem brīžiem novadā. Tā ir nekad citad, nekur citur nerodama noskaņa, neparasta cilvēku vienotība.

Tradicionāli sāpju diena sākas ar atceres stundu Gulbenes dzelzceļa stacijā, no kurienes toreiz sākās brauciens nezināmajā, verdzībā, nāvē Latvijas armijas virsniekiem, karavīriem, tūkstošiem Vidzemes pilsētu un lauku iedzīvotāju. Pēcpusdienā lielākā daļa sapulcējušos dodas uz šejieni. Piemīņas brīdī tradicionāli piedalās Aizsardzības ministrijas un Nacionālo bruņoto spēku augstākā vadība, Nacionālās Aizsardzības Akadēmijas vadība, kadeti un to koris, Alūksnes mobilo strēlnieku bataljona virsnieki un karavīri, pārstāvji no daudzām sa-

Prezidenta Gunta Ulmaņa 1996. gada 14. jūnija
atklātais piemiņas akmens pie 11 baltajiem krustiem

biedriskajām organizācijām: Latviešu virsnieku apvienības, Daugavas vanagiem, politiski represēto organizācijām. Ir zemessargu, jaunsargu, vanadzēnu godasardzes. Gandrīz visus šos gadus svētvārdus piemiņas brīdī saka armijas kapelāns Atis Vaicehovskis. Katru gadu šeit ir vismaz kāds no Saeimas deputātiem.

Gadu gaitā šeit ir bijušas un arī runājušas vairākas prominentas personas.

1996.gadā pie baltajiem krustiem atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmais prezidents Guntis Ulmanis atklāj piemiņas akmeni ar atgādinājumu, ka šajā vietā tiks uzcelts piemineklis represētajiem Latvijas armijas virsniekiem un karavīriem. Te runājusi Saeimas priekšsēdētāja Ilga Kreituse.

Latviešu virsnieku un karavīru piemiņu Litenē godinājuši aizsardzības ministri Tālavs Jundzis, Ģirts Valdis Kristovskis, Atis Slakteris, Nacionālo Bruņoto spēku komandieri Juris Dalbiņš, Raimonds Graube, Gaidis Zeibots, Nacionālās Aizsardzības akadēmijas rektori Valdis Matīss un Ilmārs Viksne, saeimas deputāti Raitis Apalups, Vaira Paegle, Palmīra Lāce un citi. Piemiņas mirkļus Gulbenes dzelzceļa stacijā un Litenes kapsētā vairākkārt vadījis Raitis Apalups. Piemiņas dienās piedalījušies ārzemju vēstniecību darbinieki – 1994.gadā Polijas pārstāvis M. Thačs.

Prezidents Guntis Ulmanis Litenē 1996. gada 14. jūnijā

1993. un 1995. gadā šeit runājusi aktrise Vera Gribača, otrajā reizē nolasot Skaidrītes Kaldupes dzejoli «Litenes mātei», kas krājumā «Gaismas lāsei un jūrai» ievietots ar virsrakstu «Balss». Piedalījušies un runājuši represēto virsnieku tuvinieki: Aldis Hartmanis, Fridriha Feldmaņa brāļa dēls Visvaldis Feldmanis, I. Biskaps un citi.

2004.gada Piemiņas brīdī starp daudzajiem apmeklētājiem ir pilni arestētā pulkveža Jāņa Kaļķa pēcnācēji ar dzīvu interesi par Litēnē notikušo.

Un tad jau vēlākā pēcpusdienā savīļņojoši brīži zem Sila priedēm, kas nu jau pusgadsimtā augsti pacēlušās pār kādreizējo nometņu pamatiem. Nesteidzīgas sarunas, savīļņojošas satikšanās, uguns-kurs, karavīru dziesmas, nostāšanās vakara jundā un klusa pastāvēšana zem Litenes debesīm, lai aizaugušās takās un celiņos saklausītu aizgājušo soļus. Jundā viņi visi ir atkal kopā – dzīvie un mirušie. Arī tie, kam vienmēr būs tikai 20, 26, 30.

«Jūs nāvē aizgājāt ar Latvijas vārdu sirdī.
Noslepkavotajiem Latvijas armijas karavīriem.
Litene. 1941.»

No 2001.gada 14.jūnija neviens, kas atnāk Litenes kapsētā, nevar vienaldzīgi paiet garām tumšā granītā iecirstajiem vārdiem.

Citādāks nekā iepriekšējos gados atnāk Litenes jūnijs. Aprīt seš-

Ģirts Valdis Kristovskis uzstāšanās brīdī

desmit gadi, kopš sākusies tautas nedzīstošā sāpe. Ilgi gaidīts, tapis piemiņas ansamblis.

Krusti, tuvāki un tālāki, augstāk un tuvāk zemei, simboliski runā par te, Litenē, apglabātajiem, Sibīrijas mūžīgajā sasalumā raktajiem, par zināmajiem un nezināmajiem.

Patiesības augšāmcelšanās

Piemīņas brīdis sākas ar Valsts prezidentes Vairas Viķes Freibergas atsūtītā vēstījuma nolasišanu.

Pamatvārdi tajā: Latvijas valstij padomju represijās nomocītie karavīri jāgodina par uzticību Dzimtenei, par viņu stāju un izturību. Ar uzrunu pieminēkli atklāj Aizsardzības ministrs Ģirts Valdis Kristovskis.

Laikam paši izjustākie, sirsnīgākie un savīlņojošākie starp visiem šodien teiktajiem ir sirmā, bet staltā latviešu virsnieka Venera Liguta draugiem, mācību un ciešanu biedriem veltītie vārdi: «Toreiz es biju kopā ar jums, un šodien atkal esam kopā». Toreiz Veneram Ligutam bija divdesmit pieci. Stingri un noteikti skan 85-gadīgā virsnieka soļi uz jaunā memoriāla laukuma plāksnēm.

Savīlņojošas dzīvu palikušo virsnieku uzstāšanās Piemiņas dienas šķiet tāpēc, ka ar katru no tām tiek izpildīts aizgājušajiem dotais zvērests, kuru tur, Sibīrijas vergu nometnēs, visu latviešu virsnieku vārdā izteica Osvalds Ķezberis atvadu dzejolī «Pulkvedim Galdiņam aizejot»:

Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga Litenē 2004. gada jūlijā

Valsts Prezidentes Vairas Viķes-Freibergas noliktais vainags pie Sāpju sienas.
Litenes bibliotēkas materiāls.

Tev zvēru, draugs, ja palikšu es dzīvs
Un savā latvju zemē atgriezīšos brīvs,
Par Tevi stāstišu es ļaudīm tiem
Par Latvju dēliem nāvei nolemtiem.
Sirmie virsnieki doto zvērestu pilda.
Kamēr būs kaut viens.

Kapsētas eglēs atbalsojas latviešu tautas mūžīgais lūgums «Dievs, svētī Latviju!» Pieminēkli iesvēta armijas kapelāns Atis Vaicekovskis. Klāt ir Latvijas Nacionālo bruņoto spēku augstākā vadība, štāba bataljona goda rotas karavīri, Nacionālās aizsardzības akadēmijas vadība, Alūksnes mobilā strēlnieku pulka virsnieki un karavīri. Vainagus noliek pašvaldību un zemessargu pārstāvji, militārpersonas, deputāti. Izjustus sirdsvārdus saka saeimas deputāte Palmīra Lāce.

Zem tveicīgās jūnija saules, cieši satvēruši Latvijas karogu, stāv mazie vanadzēni, it kā solot tā par Dzimteni stāvēt vienmēr – karstā saulē, vētrās, negaisos. Stāvēt un izturēt.

Litenei un tautai paliek idejas autores arhitektes Dinas Grūbes, projekta izstrādātāju Benitas un Daiņa Bērziņu, akmeņkaļu Ivara Feldberga un Sandra Skribnovska radītais.

No šīs dienas mūsu tautai ir par vienu svētvietu vairāk, kura aicina neaizmirst.

Palmīra Lāce: «Kad es stāvēju Šmita kalna pakājē, tad es redzēju, ka mūžīgajā sasalumā ir tik daudz kaulu. Tur bija arī manas valsts aizstāvju kauli, to, kas godāja šo zemi un sargāja mūs. Mēs to nedrīkstam aizmirst.»

2004.gada 9.jūlijā Gulbenes un Alūksnes rajonu apmeklējuma laikā pie pieminekļa ziedus noliek valsts Prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. Diemžēl gadu no gaida šajā dienā retāks kļuvis to dienu latviešu virsnieku pulciņš. 2002.gadā viņi bija vēl vairāki, 2003.- tikai Verners Liguts, 2004.- ierasties nav spējis arī viņš.

Grāmatas autora uzruna pie Sāpju sienas Piemiņas brīdī 2004.gada 14.jūnijā:

«Bezgala cienījamie Latvijas Armijas virsnieki, karavīri! Piemiņas brīža atnācēji! Visi, kurus šodien pie Sāpju sienas aicinājis ne pildāmais amats, abstrakts pienākums vai sadzīviska interese, bet saukusi dedzīga, pārliecināta latvieša sirds: būt kopā ar savu tautu sāpē, pārdzīvojumā, noskaņā.

Smaga ir Litenes daļa mūsu tautas traģiskajā liktenī. Baigā laika liecības ir ne tikai šī simboliskā Sāpju siena ar mēmo vēstījumu par tuvumā un tālumā iznīcinātajiem, par zināmajiem un nezināmajiem, naidā zemē iesviestajiem. Ne tikai noslēpumainais, drūmi šalcošais noņemtais sils, kur tūlīt jūs vedīs šodienas gaita.

Visa mūsu Litene ir savdabīgs memoriāls latviešu virsnieka piemiņai, tautas traģiskās vēstures atgādinājums.

Te, netālu no mums, varbūt svētkos un ikdienā retāk apmeklētais baltais krusts, kur neparasti plaša, viļņojoša cilvēku jūra, pēc baiļu un nedrošības gada izgājusi no mājām, 1941.gada jūlija pirmajās dienās atdod pēdējo godu Litenes mežos atrastajiem, ar dzeloņstieplēm sasaistītajiem, zem žagaru kaudzē pamestajiem, aizmirstībai nolemtajiem tautas dēliem. Pieci balti šķirsti, tautas mīlestībā, cieņā pavadīti, Tēvzemē guldīti...

Te Litenes pils-skola, toreiz Sarkanarmijas 24.teritoriālā korpusa štābs, kur 14.jūnijā parka zaļo mieru, pirmsjāņu klusumu iztraucē 2 tanku dārdoņa, sarkanarmiešu rotas ierašanās. Kur pēcpusdienā, roku dzelžos ieslēgtu, izved pulkvedi Jāni Kaļķi un vēl 10 citu Latvijas Armijas augstāko virsnieku, Lāčplēša ordeņa nesējus, Francijas Kara akadēmijas absolventus. Tumša varmākas rupjš spēks pret dziļu inteliģenci, stāju.

Te ēnainais Kalnienas ceļš, kura abās pusēs meža klajumos notiek zemiskā virsnieku atbruņošana, aresti, atskan šāvieni, arī virsleitnanta Fridriha Feldmaņa protesta šāvieni.

Vismaz 8 speciāli izmeklētas un sagatavotas vietas Litenes mežos latviešu virsnieku atbrūņošanai, arestam, deportācijām: aiz «Lakstīgalām», birzī pie «Ūsiņiem», starp «Džungļu» un «Birznieku» mājām, Saldūksņu mežā, Gulbenes vecā ceļa malā, «Meitlauzī».

Te bijušie muižas staļļi, kur no apstādīnātās mašīnas pāri laukam «Džungļu» meža virzienā savu pēdējo gājumu pretī komisāra Nego-duiko lodei iet kapteinis Mārtiņš Linmeijers.

No vasaras mītnes Litenes «Beķeriem» Golgātas Ceļā iziet Latvijas Armijas Latgales divīzijas, tobrīd teritoriālā korpusa 183.divīzijas komandieris Andrejs Krustiņš, kura drošsirdību apliecinājuši vismaz 10 augstākie militārie apbalvojumi, un pulkvedis Kārlis Lejiņš.

Te noņemtes tilta vieta, kur upei pāri jau citā krastā pārved Latvijas uzticamos dēlus.

Te ceļu krustojums pie aptiekas, kur liktenīgajā dienā satiekas no noņemtes un korpusa štāba braucošās automašīnas.

Te, Litenē, lielāki un mazāki ceļi, pa kuriem 1941.gada 14.jūnijā aizved ne vien virsniekus, bet 12 pagasta iedzīvotājus, to skaitā ilgga-dīgo pagasta policijas kārtībnieku Lāčplēša ordeņa nesēju, drosmīgo cīnītāju pret Bermontu Miķeli Karpiniču, kurš Latvijas brīvībai izšķi-rošajās dienās, neatvēršoties no smagā ievainojuma, atstāj slimnīcu un ierodas Daugavmalā. Viņu aizved no Litenes «Austriņiem» pretī lodei Severulagā.

Šajā dienā aizved Litenes pamatskolas skolotāju Voldemāru Upī-ti ar četrus mēnešu veco Māri.

Sasaucas mūsu Litene šodien ar tālumu, ar daudzajām, daudzajām vietām plašajā Krievzemē – Noriļskā, pie Lamas ezera, Šmita kal-nā, kur draugs draugam pēdējā brīdī nevar pat 3 smilšu saujas novē-lēt – mūžīgā sasalumā smilšu nav, kur var tikai lūgt:

Kad reiz beigsies šie drausmīgie cietumi,
Vieglas smiltis nevēli, draugs!
Guldi mani ar seju pret rietumiem,
Tur kur Latvijas saule aust!

Vjatlags, Noriļska, Smita kalns, Kolima –
Visur latviešu kaulu balts:
Ledū pusemūžs un jaunība norima,
Ledū mana tauta un valsts.

Te mēs dusēsīm garu gadsimteni –
Latvju zēni, bez kapa, vēsts.
Nelem, Dievs, mūža nakti tik Dzimenteni!
Tik daudz zvaigžņu viņai ir dzēsts!

Viņu pēdējā vēlēšanās piepildījusies. Latvija, tik daudz zaudējusi, ir brīva. Mums ļoti, ļoti jāvēlas, lai arī pēc mums 14.jūnijā, te nāktu ļaudis. Vienmēr. Atcerēties. Pieminēt. Godināt. Lai ir jaunas stipras rokas, kas tur Latvijas karogu, jaunas balsis, kas lūdz «Dievs, svētī Latviju!»

Gandrīz tieši pretim Sāpju sienai kapšētas vidusdaļā paceļas vienkāršs pieminēklis te apglabātajam Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim leitnantam

litenietim Aleksim Žagaram. Viņam Latvijas valsts augstākais apbalvojums ar apliecības numuru 747 piešķirts par izcilu varonību, 1919. gada 10. novembra rītā Rīgas atbrīvošanas izšķirošajā kaujā kopā ar savu vadu ieņēmot Nordeķu staciju. Litenē represēto virsnieku vidū daudz viņa cīņu biedru, arī augstā Latvijas apbalvojuma nesēju.

Tāpat kā šeit pie Sāpju sienas dusošie vienpadsmit viņš ir augšāmcēlies no aizmirstības, no nicinājuma. Redzēju šo Cilvēku vēl dzīvu. Viņš sava mūža otro pusi līdz nāvei 1978.gadā bija spiests pavadīt aizmirstībā, dziļā savrupībā, trūcībā, likās, arī bailēs, satraukumā. Mīra Latvijas brīvības izcīnītājs Litenes pansionātā.

Ļoti līdzīgs mūža noslēgums ir A. Žagara cīņu biedram Oto Laņam. Par Lāčplēša Kara ordeni, par darbu valsts prezidenta kancelejā pēckara gados viņam jādzīvo puslegāli (bez PSRS pases), jāslēpjas pie radiem Litenes pagasta «Lazdās».

Cieša ir Alekša Žagara saistība ar Latvijas Armiju, ar latviešu virsniecību, kuras piemiņai un godinājumam no 1995.gada 11.novembra paceļas pieminēklis. Blakus arī mūžībā.

Netālu no piemiņas sienas dažādās kapšētas pusēs atdusas arī citi litenieši – brīvības cīņu dalībnieki. Saglabājušās Latvijas atbrīvošanas kara dalībnieka apliecības, kas ar Armijas galvenā štāba priekšnieka ģenerāļa Peniķa parakstu 1923.gada rudenī izsniegtas kareivjiem liteniešiem Arvīdam Gagainim un Oskaram Briedim. Arvīds Gagainis cīnījies 7.Siguldas kājnieku pulkā, kas Neatkarīgās Latvijas laikā vasarās visbiežāk atradies Litenes nometnē.

1995. gada 11. novembrī
A. Žagaram atklātais pieminēklis.
Litenes bibliotēkas materiāls

Ceļa pagrieziens no Gulbenes–Balvu šosejas uz nometni, Kordona.

J. Zvaigznes foto

Litenes nometnes sākums.

Pa kreisi – celiņš uz vienīgo palikušo nometnes celtni – noliktavu, pagrabu.

J. Zvaigznes foto

Patiesības augšāmcelšanās

Litenieši zina stāstīt, ka brīvības cīņu dalībnieki bijuši arī šeit apglabāti Oskars Brūniņš, Jūlijs Rubenis. Domājams, ka viņu ir daudz vairāk.

* * *

Ko šodien iebraucējs var redzēt kokiem cieši aizaugušajā Litenes nometnes teritorijā, kurā ieejot, pārņem bijība, neapprakstāmas sirdstrīsas, arī noslēpumainība?

Tās ir dzīvojamo mājiņu, arī pārējo ēku pamatu taisnās rindas, kas vislabāk atklājas vēlā rudenī un agrā pavasarī. Te ir vienīgā saglabājusies nometnes celtne – saimniecības ēka – pagrabs. Pie nometnes pirts pamatiem uzstādīts augsts krusts un piemiņas plāksne ar uzrakstu, ka šeit sapulcināti virsnieki izvešanai uz mācībām. Nometnes malā, netālu no bijušās tualetes ēkas, ir pieminētais 1986. vai 1988.gadā nezināmu roku uzstādītais piemiņas akmens ar Māras zīmi, virs kuras Dieva jeb Debess zīme.

Netālu no tā – nacistu nošauto ebreju kapi ar piemiņas akmeni.

Mežs kļuvis sakoptāks, pārskatāmāks, piemiņas vietas daudz pieejamākas nekā tajos daudzajos gados, kad te viss bija slēpjams, ar brikšņiem un krūmājiem nosedzams.

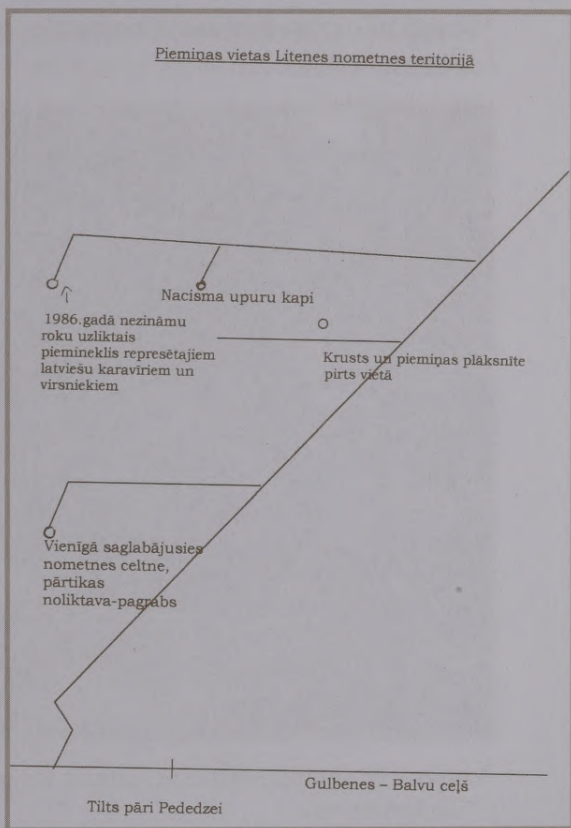
Atbraucējs var iet pa virsnieku dzīvē tik nozīmīgo nometnes ceļu Litenes stacijas virzienā, var mirkli pastāvēt sila galā un noraudzīties uz «Ozoliņu» māju pagalmu un līci, kur vasarās risinājušies karavīru sadzīve, notikuši koncerti, balles, sporta svētki, jātnieku sacensības.

Uzņēmīgākais var doties cauri silam uz attālo bijušo poligonu. Nometņu tilta pāri Pededzei šodien nav. To nojauc sešdesmito gadu otrajā pusē, kad tas kļuva kustībai bīstams.

Bijušās Ostroviešu nometnes teritorijā biežajā priežu silā atrodami sabrukuši bunkuri, kur uz sienu balķiem lasāmi vārdi, uzvārdi, dienesta pakāpes, pulki, rotas.

* * *

«Dažādu varu brīnumdarbi pastrādāti Litenē», saka te mūžu nodzīvojušī sirmgalve.

Vienīgā pilnīgi saglabājusies noietnes celtnē. Pagrabs – pārtikas noliktava.
J. Zvaigznes foto

Krusts un piemiņas plāksne noietnes pirts vietā.
J. Zvaigznes foto

1986. gada naktī nezināmu roku uzstādītais
piemiņas akmens latviešu karavīriem.

J. Zvaigznes foto

Nacisma upuru kapi.

J. Zvaigznes foto

Bijušais ceļš no nometnes uz Litenes staciju.

J. Zvaigznes foto

Litenes silam ir otrs ne mazāk traģisks stāsts par otra tautai naidīga režīma baismu noziegumu, kas izdarīts drīz vien pēc pirmā. Attaisnojuma nav nevienam. Taču abu to kopskatījumā vēlreiz pārliecināti apstiprinās padomju totalitārā režīma meli, liekulība, bailes no patiesības.

Kvēli nosodot vācu nacistu zvērības, katrā ziņā saistot tās ar latviešu buržuāzisko nacionālistu darbību, reizi gadā svētkos godinot holokausta upuru piemiņu, pusgadsimtu garumā ne pušplēsts vārds netiek bilsts par turpat līdzās notikušo. Arī tad, kad režīms lepojas ar pārveidi, atklātumu, pagātnes kļūdu nosodījumu. Nacisma upuru kapi šajā laikā ir vienīgā skatāmā vieta Nometņu silā. Pārējais – slēpjams.

Par ebreju nošaušanu Litenē vairākās lappusēs savā grāmatā «Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941.-1944.» raksta vēsturnieks Andrievs Ezergailis.²⁵³ Pēc viņa stāstītā Litene, kurā pašā bija 14 ebreju, kalpo par ebreju bēgļu savākšanās vietu: te tur sagūstītos Vidzemes ebrejus, kuri nav paspējuši šķērsot padomju robežu. Arī Litenē iegriežas bēdīgi slavenais Zviedrijā ražotais zilais autobuss, kas vadā Arāja komandas šāvēju vienības no Rīgas uz šaušanas vietām provincē. Rīgas zilais autobuss ir diezgan liels, lai pārvadātu 40 cilvēku ar šautenēm, kuru pilnīgi pietiek provinces vajadzībām. Provincas misī-

jās allaž brauc līdz sagādes daļas virsnieks ar šņabi, desām un cigaretēm. Ieradusies mazpilsētā, komanda ierīko bāzes mītni kādā tukšā lauku mājā vai skolas ēkā. Vācieši un V. Arājs, ja viņš brauc līdz, ceļo ar vieglo automašīnu.

Litenē nošauts ap 200 cilvēku.

Andrievs Ezergailis sniedz divas pretrunīgas liecības Litenes ebreju sakarā, neizšķirdams, kura no tām tuvāk patiesībai. Pirmo no tām padomju Ārkārtējai komisijai sniedz A. Liede. Pirms rītausmas Liede, ko vācieši apcietinājuši, ticis iesēdināts autobusā, un 8. augusta agrā rītā «svīta» sasniegusi Litenes militāro apmetni, kādreizējo Latvijas armijas vasaras apmācību vietu. Elmāra Sproģa liecība tiesas sēdē ir, ka apšaušana Litenē notikusi pēcpusdienā.

A. Liede raksta: «No barakām sāka dzīt ārā cilvēku grupas. Autobusa vīriem izdalīja patronas, izstiepa ārā vieglo ložmetēju. Puse aizgāja uz soļus piecdesmit atstatu izraktu garenu bedri, otra puse devās uz barakām. Varēja dzirdēt, ka tur pieprasa atdot vērtslietas; tos, kuriem tādu nebija, sita. No barakām izdzītajiem vīriešiem un sievietēm rāva nost labākās drēbes un apavus, pēc tam pa grupām dzina uz bedri, nostādīja uz malas un apšāva ar ložmetēju un šauteņu zālēm. Pēc katras zalves pie bedres piegāja daži ar pistolēm un raidīja bedrē vēl atsevišķus šāvienus.»

Padomju laikā publikācijā Liedes liecība vēl plašāka:

«Bērnus atšķīra un sadzina kādā tukšā barakā, turpat pie durvīm sameta zīdaiņus, kas paši nespēja kājās nostāvēt. Bērnus un zīdaiņus apšāva vēlāk ar pistolēm turpat pie bedres.»²⁵⁴

A. Ezergailis stāsta par otru atšķirīgu liecību: «1984.gadā Elmāra Sproģa prāvā tika iztirzāts Litenes slaktiņš, un par to īpašu liecību nodeva kāds Fēliks Ermiks. Vienīgais fakts, kas tajā sakrita ar Liedes liecību, bija tas, ka ap 40 vīru lielā Arāja komanda atbraukusi no Rīgas veikt šaušanas akcijas. Liecībā arī atklājās, ka vācu ierēdnis, kura pārziņā bija Litenes slepkavība, Gulbenē sadabūjis 40 pudeles šņabja». Šajā sakarā jāmin Litenē dzirdētais par pamatīgām dzirēm Tautas namā pēc akcijas beigām un tikpat pamatīgas telpu tīrīšanas nepieciešamību nākamajā rītā.

Amerikāņu apsūdzības iesniedzēji uzskata, ka Litenes upuru skaits ir no 100 līdz 150 un slepkavības iespējamais datums - 1. vai 2. augusta pēcpusdiena.

Apsūdzības padomju liecinieks Fēliks Ermiks apgalvo, ka bijis Litenē, un paziņo, ka pirms nogalināšanas ebreji turēti Tautas namā. No turienes viņi aizvesti 3 km tālāk uz kādu šķūni, pēc tam grupās pa 40 uz 0,5 km attālo nāves lauku.

«Šķūni no visām pusēm apsargāja septiņi vai astoņi policisti. Stundas laikā aizbrauca kādi seši autobusi. Pēc tam tie atgriezās no meža, no tiem izkāpa vīri ar pistolēm un šautenēm.

Magazīnas ēka, kurā vācu okupācijas laikā turēti ebreji.

J. Zvaigznes foto

Ēka, kas izveidota no muižas rijas palikušās daļas. Arī šeit kādu laiku izvietoti Vidzemes ebreji.

J. Zvaigznes foto

Viņi izdzina no šķūņa četrdesmit cilvēku, nostādīja tos kolonnā pa četri, katram, kas aizmugurē, bija jāuzliek rokas uz priekšā ejošās personas pleciem. Pēc īsa brīža mēs apmēram puskilometra attālumā dzirdējām šāvienus. Tos izdzirduši, mēs sapratām, kas notiek. Tie paši vīri atgriezās un atkal aizveda tādu pat daudzumu cilvēku.»

Par šo laiku zina stāstīt arī daži šodien dzīvie ilggadējie litenieši. Ebreji turēti vecajā muižas magazīnas ēkā, vēlākajā kolhoza noliktavā, ko tagad sauc par «Stiebrīņu» mājām, kā arī muižas rijas nodegušajā daļā, kur kolhoza laikā iekārtotas kokapstrādes darbnīcas.

Ebreji Litenē bijuši ne vienu dienu vien, jo sievietes izdotas darbam pie atsevišķiem saimniekiem, no šīm mājām arī aizvestas. Ir stāsts par divām jaunām, skaistām ebrejietēm, kuru pazemojuma un ciešanu ceļš ir vēl smagāks. Viņas turētas atsevišķi Aizsargu namā, retumis laistas pastaigā gar Pededzi. Viena no tām bijusi Florete – pēdējās ģimnāzijas klases audzēkne.

Pretrunīgas ir iedzīvotāju liecības par ebreju atrašanos Tautas namā. Vieni to pilnīgi noliedz, citi pieļauj, ka pirms aizvešanas uz mežu ebreji tur ievesti, kā to liecina arī F. Ermiks. Domājams, ka šeit viņi paturēti īsu brīdi, lai atņemtu vērtslietas un pārējās mantas, kas bijušas jāņem līdzī no uzturēšanās vietām. Tautas namā pēc akcijas notikušas arī dzīres, vēlāk – mantas dališana.

Dzīvo liteniešu vairākas liecības apstiprina, ka akcijas norises laiku pareizi noteicis Liede, nevis amerikāņu apsūdzības iesniedzējs. Vismaz no Pededzes tilta līdz silam nāvei nolemtie dzīti kājām.

Viena no šīm liecībām: «Ebrejus uz silu dzina kājām. Man personīgi gadījās redzēt vienreiz. Mēs, no rīta agri, agri piecēlušās, gājām govīs slaukt un redzējām – pilns ceļš ar cilvēkiem, lieliem un maziem.»

Cita: «Ebreji dzīti kājām. To stāstīja Krevicu māte, kuras māja atradās netālu no nometnēm.» Tiek minēts, ka tas noticis ap pieciem rītā.

Kāda mūžībā aizgājusi liteniete savulaik stāstīja, ka, ejot uz pastu, pacēlusī 3 uz ceļa nomestas ebreju sieviešu pases, kuras, vairoties no nepatīkšanām, turpat nometusi.

Kāds cits stāstījums ir par to, ka kolhozu laikā, rokot karjerā granti, no metnes un stacijas ceļa tuvumā atrastas sieviešu ķemmīte, somiņa un citi piederumi.

M. Vestermanis savulaik izvirza jautājumu, kur palikuši 2 no ārzemēm deportēto ebreju ešeloni.

«...varbūt meklēt masu kapos pie Krustpils, Kaķīšiem, Zvidzānu mežā vai arī Litenē, Jaunlatgalē.»²⁵⁵

A. Ezergailis noliedz tādu uz Latviju deportēto ārzemju ebreju skaitu, kā arī nerunā par viņu atrašanos Litenē. Te ir iznīcināti tikai Vidzemes ebreji.

Čigānu diasporas Latvijā pārstāve Helga Burkevica, kas ir savu laik Gulbenē un apkārtnē pazīstamā čigānu barona Makša mazmeita, uzskata, ka Litenē vācu laikā iznīcināti arī čigāni. «Daudzus mūsu senčus Litenē nošāva». ²⁵⁵₁

Dažādi ir minējumi par atsevišķo kapu kopiņu, kas tiek kopta blakus ebreju apbedījumiem. Varbūt arī te latviešu virsnieki? Tagad pārliecinoši var apgalvot, ka te apglabāts litenietis, kurš reizē ar ebrejiem nošauts par sadarbību ar komunistiem viņu varas laikā, taču patiesībā nekāds komunistiem līdzskrējējs nav bijis. Viņa vārds ir zināms un nāves fakts reģistrēts Gulbenes Dzimtsarakstu nodaļas 1942.gada reģistrācijas grāmatā, minot nošaušanas ieganstu.

Magazīnas ēkā šajā laikā mocīts arī Litenes kapos 1943.gadā apglabātais Oskars Gradovskis, te turēts arī Litenes milicis J. Gurtiņš.

40 šāvēji zilajā autobusā, 40 izmīsumā un nāves bailēs trīcoši cilvēki vienā grupā, 40 pudeles šņabja atalgojumam ...

Tā ir tikai nejauša skaitļa sakritība Litenes otrajā traģēdijā.

* * *

Ar godu un cieņu jāizturas pret cilvēkiem, kas pirmie sāka rakstīt par Liteni, apzināt notikumus nometnē, deportētos un nošautos karavīrus vēl padomju režīma laikā.

Nav vietā pārmest neprecizitātes, jo viņiem daudz kas nebija pieejams, viņi steidzās pēc iespējas ātrāk darīt zināmus atklātībai mcekļu vārdus, atklāt patiesību.

Ko varēja paņemt līdzi emigrācijā? Cik daudz spēj saglabāt cilvēka atmiņa?

Turklāt pirmajos gados pēc piespiedu aizbraukšanas no Dzimtenes virsroku par prāta apsvērumiem, notikumu, faktu analīzi ņēma pāridarījuma izjūta, rakstītāja dziļš naids pret Tēvzemē ienākošo postītāju, pret tiem, kas atņēma vislielāko – Dzimteni.

Šo iemeslu dēļ par Liteni uzrakstīts arī daudz nepareizi saprasta, neprecīza, pat aplama, sagrozīta.

Ļaunākais ir tas, ka šīs nepareizības tiek tālāk iestrādātas publikācijās, tūrisma ceļvežos, pat svētku un Piemiņas dienu uzrunās. Kļūdas tiek tiražētas.

Mūsu laikā tiek rakstīti daudzi maģistru, studentu, skolēnu zinātniski pētnieciskie darbi arī par vēstures jautājumiem. Tajos visbiežāk ir atsauces uz iepriekšējām publikācijām. Aplamām ziņām, nepareiziem faktiem ceļojot no darba uz darbu, var gadīties, ka pēc gadiem īsto vēstures patiesību noskaidrot būs vēl grūtāk.

Nekļūstot par sikmanīgu kļūdu reģistrētāju, tomēr jāpiemin būtiskākās neprecizitātes, nepareizības publikācijās par Liteni.

Divas reizes nācies sastapties, ka līdzīga fonētiska skanējuma dēļ Liteni sajauc ar Lesteni. Kāds ārzemju latvietis Litenē meklē akmeni iekaltu sava tēva vārdu. Par to viņam stāstījis kāds cits latviešu atbraucējs, kas to redzējis. Taču tēvs cīnījies un kritis leģionā. Kļūdās arī «Diena», citējot kultūras ministri Ingunu Ribenu: «Fakts, ka Litenei, kas ir lielākie brāļu kapi pēc Rīgas Brāļu kapiem, nav kultūras pieminekļa statusa, ir dziļš absurds».²⁵⁶

Litenē – 16, Lestēnē – nu jau gandrīz tūkstotis latviešu karavīru! «Latvijas Vēstnesis» 2001.gada 15.jūnijā, rakstot par Piemiņas dienu Litenes kapos, kļūdaini apgalvo:

«No Litenes tika aizvestas arī Latvijas augstas militārpersonas, kā admirālis Teodors Spāde, ģenerāļi Mārtiņš Hartmanis un Hermanis Buks».

Valsts prezidente savā vēstījumā gan min šīs represētās militārpersonas, taču viņa runā par 1940./41.gadu Latvijā vispār, nevis par Liteni. Represēti gan, bet ne Litenē.

Pirmajās trimdas publikācijās A. Švābe un A. Rozīte par Litenes virsnieku deportācijas dienu min nevis 14. bet 17.jūniju.²⁵⁷ Runa nav par atsevišķiem vēlāk arestētiem virsniekiem. A. Rozīte min apmēram 300 šajā dienā deportētos.

Galēji un pārāk vispārīgi ir spriedumi par nošauto latviešu karavīru skaitu no «daži tika nošauti» līdz «dažiem izdevās izvairīties no nošaušanas». Dažās trimdas publikācijās ir pat apgalvojums: «Visi tika nošauti».

Pārspilēti liels – 300 – tiek minēts arī Litenes silā nacistu nonāvēto ebreju skaits. To nav bijis vairāk par 200.

Rakstot par nometnēs nošautajiem no publikācijas uz publikāciju pārceļo to virsnieku uzvārdi, kuri patiesībā Litenē nošauti netika, kā A. Lulla, K. Šēnfelds.

Šajā ziņā vislielāko uzticību pelna A. Bambala un E. Jēkabsona pētījumi.

Daļa publikāciju rada aplamu priekšstatu, ka visi 14.jūnijā arestēšanas laikā nošautie virsnieki represēti vienuviet, kopā ar kapteini Mārtiņu Linmeijeru. Taču vietas ir dažādas, to ir daudz.

Šur tur publikācijās sastopams nepareizs apgalvojums, ka, Sarkanaļai Armijai atkāpjoties, Litenes nometne tika pilnīgi nodedzināta.

Dezinformējošas ir publikācijas, kurās apgalvots, ka kāds jau 1942.gada kapusvētkos Litenē stāvējis pie 11 nezināmu karavīru kapa, ka 1991.gadā atrada 10 virsnieku mirstīgās atliekas.²⁵⁸

Rakstot par Valsts Prezidentes apmeklējumu 2004.gada 9.jūlijā, kādā izdevumā apgalvots, ka viņa noliek ziedus pie 1940.gadā nošauto virsnieku pieminekļa.

Ļoti bieži notikumu atstāstījumos tiek sajaukti cilvēki ar vienādiem vai stipri līdzīgiem uzvārdiem. Tādu starp virsniekiem bijis daudz.

Ostroviešu noimetnē nogalinātais Pededzes kapos apglabātais leitnants Ēriks Luts vai Lucis tiek sajaukts ar Litenes noimetnē bojā gājušo un vietējā kapsētā guldīto virsleitnantu Lucānu.

Atšķirīgi likteņi Litenē ir kapteinim – majoram J. Ozoliņam un virsleitnantam J. Ozoliņam.

Represēto Latvijas Armijas virsnieku sarakstā krājuma «Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu» 1.grāmatā minēti 4 virsnieki ar uzvārdu «Upītis», pie tam trīs no viņiem ir Voldemāri, bet Ilgvara Kļavas sastādītajā sarakstā, kas ievietots R. Gabra grāmatā «Latvju virsnieks Nmr 35473», sastopami 3 virsnieki ar šādu uzvārdu.

Pulkvedis Jānis Upītis dzimis 1899.gada 19.oktobrī, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, 24.teritoālajā korpusā bijis operatīvās daļas priekšnieka palīgs. Apcietināts jau 1941.gada 12.aprīlī par piedalīšanos slepenu pretpadomju organizāciju darbā. Nošauts Padomju Savienībā.

Kapteinis Valdemārs Upītis dzimis 1899.gada 14.decembrī, deportēts no Ostroviešu noimetnes 1941.gada 14.jūnijā. Atgriezies Latvijā.

Virsleitnants Valdemārs Upītis, Litenē populārs sportists un pašdarbības aktieris, dzimis 1910.gada 17.janvārī. 1940./41.gadā islaicīgi strādājis par skolotāju Litenes pamatskolā. Deportēts no savām mājām Litenes «Birzmaļiem» 1941.gada 14.jūnijā. Atšķirts no ģimenes. Nošauts Padomju Savienībā.

Virsnieks ar nenoskaidrotu dienesta pakāpi Valdemārs Upītis apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un Aizsargu Nopelnu krustu, arestēts Litenē 1941.gadā. Nošauts Krasnojarskā 1943.gadā. Pamanāmas vairākas sakritības viņa un pulkveža Jāņa Upīša dzīves gājumā, vienādi apbalvojumi.

Publikācijās tiek sajaukti fakti no šo virsnieku dzīvēm, piemēram, minot, ka virsleitnants Upītis «Birzmaļos» tiek arestēts 12.aprīlī.

Kaut gan nereti grūti nošķirams ir Litenes un Ostroviešu noimetnēs notikušais, nepieļaujama ir pavisam konkrētu norišu kļūdaina attiecināšana uz Liteni, piemēram, Aleksandra Grīna arests pēc peldēšanās Litenes ezerā. Kāds no vēsturniekiem Ostroviešu noimetni nezina kāpēc saista ar Seces poligonu. Vai tāds ir bijis?

Kļūdas ir arī rakstos par citiem Litenes vēstures jautājumiem, par cilvēkiem, kas te darbojušies. Skolotājs Antons Tullijs, kas pagastā strādājis ap 1874.-1875.gadu un miris 1909.gadā, nevar būt apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, kā to uzrāda 2002.gadā izdotā Pagastu enciklopēdija. Litenes uzņēmēja Staņislava Kambalas vārds nav atrodams nevienas neatkarīgās Latvijas saeimas deputātu sarakstos. Dažs žurnālu publikācijās par plašo Kambalu dzimtu apgalvots, ka viņš bijis visu saeimu deputāts. Viņš ir bijis Satversmes sapulces deputāts un piedalījies Latvijas valsts proklamēšanas sēdē.

«Zinātnes» izdevumā «Latviešu rakstnieki biogrāfijās» kļūdaini apgalvots, ka Reinis Liepiņš apglabāts Rīgas Meža kapos. Viņš atdusas Litenei tuvajā Stāmerienā. Jaunākajā pagastu enciklopēdijā kļūdaini uzrādīts viņa miršanas gads.

Tūrisma ceļvežos, dažādos izziņas materiālos ļoti bieži Litenes muižas nonākšana Volfu dzimtas īpašumā nepareizi tiek datēta ar 1820., dažkārt – pat ar 1842.gadu. Ļoti žēl, ka šodienas gleznie izdevumi ar mākslinieciski augstvērtīgām fotogrāfijām satur neprecīzu, pat kļūdainu informāciju par Latvijas pilīm un muižām.

* * *

«Kaut kur ir. Gaisma ir. Mūžam ir.

Arī tētiņš bij gaisma.

Viņš nevar izdzist. Nevar zust. Nekad, nekad!

Tas stingums, kas bij kapsētā, ir pārlūzis. Žēl ir, sāpes ir, bet ir arī kaut kas liels un gaišs ...

Tēvs nav zudis. Ir kaut kur nezināma, brīnišķa pasaule.

Mūžam ir.»²⁵⁹

Šis Annas Brigaderes rindas - mazās Anneles izjūtu tēlojums brīdī, kad aizgājis mīlais tēvs, – atgādina sevi, kad izlasītas desmitiem, varbūt simtiem atmiņu, liecību par latviešu virsnieka moku ceļiem te pat Latvijā, Litenē, par divdesmitā gadsimta vergu gaitām Ziemeļos.

Tuvas, radnieciskas izjūtas. Ir tā pati gaisma. Tas nav tik daudz aizturēts niknums, sašutums par pāridarījumu tautai, rūgtums par milzīgo zaudējumu, melna bezcerība kā gaiša starojuma apņemts lepnums par savu tautu, par latvieti, par to, cik daudz viņš ir spējis izturēt, pārciest, pārdzīvot, nezaudējot cilvēciskumu, pašcieņu, pašlepnumu. Lepnums, neskatoties uz vēsturnieku un politiķu dažkārt skarbajiem pārmetumiem par nepretošanos toreiz jūnijā.

Latvijas armijas augstākā virsniecība – tā ir izcilu zvaigžņu plejāde ar milzīgiem nopelniem neatkarīgas Latvijas izcīnā, ar bezgalīgu uzticību savas valsts idejai, ar nenovērtējami lielu militāro pieredzi, spožu izglītību.

To apliecina šķietami sausā statistika. Uz 1940.gada 17.jūniju Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri Vidzemes divīzijā ir divīzijas komandieris, komandiera palīgs, visu četru pulku komandieri. Latgales divīzijā – divīzijas komandieris, komandiera vietnieks, štāba priekšnieks, 3 no 4 pulku komandieriem. Zemgales divīzijā – komandieris, trīs no četriem pulka komandieriem.

Šis augsta kaluma ordenis prasa īpaša kaluma vīrus.

Nepatikams un virsnieku piemiņu aizskarošs liekas atsevišķu publicistu darbos pārlietu viegli izmantotais salīdzinājums ar gūstī-

tājam padevīgu dzīvnieku baru. Pārsteidzīgi, bez tā laika apstākļu izpratnes veidojušies jauno rakstītāju secinājumi. Intervijā par grāmatas «Rīga bohēmas varā» tapšanas motīviem autore Ineta Lipša spriež: «Studējot Latvijas vēsturi, es neatradu atbildi, kāpēc tie vīri, kas cīnījās pret Bermontu, pret Stučku, kas savām rokām uzcēla neatkarīgu, stipru valsti, varēja bez pretošanās padoties padomju varai?

Nevarēju saprast, kāpēc viņi atdeva savu valsti bez neviena šāviena? Manuprāt, atbilde meklējama cilvēku morālē, dzīves uztverē.

Es mēģināju uzaustīt, kas divdesmitos un trīsdesmitajos gados mainījās viņu uzskatos, ko viņi juta, ko domāja un kas viņus padarīja vājus liktenīgajā četrdesmitajā.»²⁶⁰

Izvērstāks, patiesībai tuvāks ir Jukas Rislaki viedoklis. Neskatoties uz vecās ģeneralitātes rutīnu, zināmu stagnāciju, kara ministra J. Baloža aizraušanos, nosliecēm un rakstura īpatnībām, «Latvijas Bruņotajos spēkos valdīja labs gars un disciplīna, un īpaši jaunākie virsnieki bija motivēti un izglītoti [...] Latvijas armijas disciplīna, morāle un cīņas spēja pieauga, jo dienestu uzsāka jauni, patriotiski noskaņoti, neatkarības gados mācījušies virsnieki.»²⁶⁰

Nē, noteikti var apgalvot, nē, nekāda morālā noslīdējuma, nekādas virsniecības deģenerācijas nebija. To pārliecinoši rāda viss sekojošais.

Objektīvi izvēle bija tikai viena. Šis grūtais uzdevums bija jāizdara Kārlim Ulmanim un valdībai – vai nu atstāt pasaulei leģendu par kādreiz bijušas mazas tautas izmisīgu, bezcerīgu pretošanos, vai arī saglabāt nākamībai kaut daļu šīs tautas – izmētātu starp austrumiem un rietumiem, stipri izretinātu, iznīcinātu, tomēr dzīvību saglabājušu, kādreiz atplaukt spējīgu.²⁶¹

J. Rislaki citē K.Ulmani: «Tad mēs upurētu desmitiem un desmitiem tūkstošu jaunu vīriešu dzīvību, zinādami tomēr, ka tas notiek vēltīgi.[...] Tik lielu atbildību mēs nevaram uzņemties tāpēc vien, lai mūs neuzskatītu par zaķupastalām.»

Vēsturē taču ir liecības par tautām, kas pilnībā pārvietotas no savas senču teritorijas ar vēlākā ģenerāllisimusa vienu rokas mājienu, ar zilā galdnieka zīmuļa vienu pieskārienu papīram. Krimas tatāri, čečeni, inguši, Pievolgas vācieši – garš ir Staļina masveidā pārvietoto tautu saraksts. 1944.gada februārī un martā vien uz PSRS austrumu rajoniem izvesti 650000 čečenu, ingušu, kalmiku un karačajeviešu, pavisam 1943. un 1944.gadā tiek izvesti aptuveni 873000 šo un vēl citu mazākumtautību. Lidz 1948.gada oktobrim padomijā uz īpašiem noņemtajiem pārvietoti 2247000 cilvēku!²⁶¹ Uz Kazahstānu pārvieto VISUS Krimas tatārus.

To, ka zaudējumi būs tik lieli un sāpīgi, izlēmēji nevarēja apziņāties.

Latviešu virsnieki nav auni. Viņi nepazemojas un nelokās svešas varas priekšā, nenodod Latviju, godam, ar cieņu iztur viņiem lemto Tēvzemē un svešumā.

Lasiet Gabri, un jūs pārliecināsit, cik drosmīgi «disputos» ar sarkanarmijas politiķiem viņi aizstāv savas valsts iekārtu, tās kopumā tomēr demokrātiskos principus, savu valdību, savu Ulmani, neskatoties uz viņa kļūdām.

Ieklausieties dziesmas vārdos, ko latviešu karavīri politiķu klātbūtnē dzied, kad viņi 1940.gadā Gulbenē vēl pirms iziešanas nometnēs tiek gatavoti 1.maija parādei:

Neļaujiet ieročiem rūstēt,
Naidnieks var galvu celt,
Neļaujiet spēkiem klusēt –
Cīņā par Latviju ej!

Iztēlojoties atmiņās aprakstīto virsnieka pratināšanas ainu, kad, izjautāts par iespējamo rīcību, tas atbild:

«Jā, mēs šautu uz jums, ja tāda būtu bijusi mūsu valdības griba.»

«14.jūnija rītā pie vagoniem piesoļoja atvaļinātais ģenerālis, Latvijas sarkanbaltsarkano karogu kā vienīgo mantu līdzī nesdams. Tas bija viņa pēdējais gājiens uz Latvijas zemes, bet tas bija latviešu Cīnītāja gājiens.

Kaut ieroči izņemti no rokām, ar savu gara spēku vien šis latviešu virsnieks bija guvis uzvaru, kaut īslaicīgu – pat čekisti bijīgi pašķīra ceļu staltajam latviešu ģenerālim un palīdzēja iekāpt aizrestotajā preču vagonā,» tā Madonas dzelzceļnieki atceras latviešu ģenerāli Ezeriņu, kas aizvests no Madonas stacijas.²⁶²

1941.gada rudens. Noriļskas nometnē ierodas augsta valdības komisija. Divi jau bada un katorgas novārdzināti latviešu pulkveži - Kaļķis, tas pats, kuram Litenes pili – skolā 14.jūnijā rokas saslēdza dzelžos, un Jurevics, viens no akadēmiski izglītotākajiem latviešu virsniekiem, vecais latviešu strēlnieks, Ložmetējkalna, Nāves salas, Mazās Juglas kauju dalībnieks, vairāku Jura krustu un Lāčplēša kara ordeņu kavalieris, drosmīgi visu Baltijas valstu virsnieku vārdā iesniedz komisijai protestu:

«Pēc Hāgas starptautiskā līguma noteikumiem Padomju Savienībai nav tiesību turēt apcietinājumā šos virsniekus, jo arī PSRS parakstījusi šo līgumu.»²⁶²

Roberts Gabris pulkvežus nosauc par varoņiem.

Nākamajā dienā šo cilvēku nometnē vairs nav, un par viņiem neviens neko nedabū zināt.

«Daudzu gadu laikā esmu kļuvis nikns revolucionārās kustības, marksistiskās teorijas un padomju varas pretinieks. Latviešu tautai jābūt savai pastāvīgai nacionālistiskai valstij, kuras priekšgalā jāstāv autoritatīvam Cilvēkam,» drosmīgi un atklāti pratinātājiem savus uzskatus paūz pulkvedis Ādolfs Kantrovskis.²⁶³ Jau 1940.gada 23.februārī leitnants Reinfelds ārkārtīgi drosmīgi atsakās zvērēt kādai citai valstij. «Es esmu zvērējis Latvijai.»

Skeletiem līdzīgas skrandās ietērptas būtnes ar grīļu gaitu, kas, atgriežoties barakās, balsta cita citu, ar dziļi dobumos iegrimušām acīm, kurās vajadzētu būt izdzisušām visām interesēm un vajadzībām, izņemot vienu – kā iespējami ilgāk vilkt savu kailo dzīvību. Ģindeņi, kas apātiski kustas, stumjot ogļu vagonetes, rokot dzelzceļa uzberumus, betonējot pamatus «komjaunatnes» pilsētām.

Tāds ir ārējais veidols, ko spējusi īsā laikā pārveidot vara. Taču citādi garā, pārliecībā no atmiņu lappusēm lasītājam pretim nāk litenieši, nāk latviešu virsnieki, karavīri.

Nāk lepni, nesalauzti.

«Jūs varat izmērdēt šīs kušlās miesas.»

It kā pavisam dabiski, pats no sevis prātā nāk Raiņa pavisam citā sakarā uzrakstītais, citiem cilvēkiem, citam laikam veltītais dzejolis.

Daudz skaitļu, daudz ģeogrāfisku punktu minēts rakstos par latviešu virsniekiem.

Daudz ir uzrakstīts par viņu gaitām svešajā zemē, par grūto, necilvēcīgi smago darbu, neciešamajiem apstākļiem, badu gadu garumā, par slimībām, nāvi, kas vienmēr ir tik tuvu blakām. Taču reizē tik maz ir uzrakstīts par viņiem pašiem, par viņu cilvēcisko būtību, lielumu. Zem jūnija debesīm Litenē jādomā arī par to.

Neparasta morālā spēka caurstrāvota ir R. Gabra grāmata «Latvju virsnieks Nr.35473». Tā jālasa brīžos, kad liekas, grūtāk, smagāk vairs nevar būt. Es vairs nespēju nest savu nastu. Tas nav Cilvēka spēkos.

Apbrīnojams ir šis pats Gabris, kas spēj saglabāt cilvēcību, dzīvot blakus necilvēkiem – kriminālistiem, slepkavām, pat kanibāliem.

Cilvēks, kas visdziļākajā klusēšanas, spiegošanas, ziņošanas, no-devības laikā pēc visa pārciestā, turklāt nebūdamas rakstnieks, uzdrošinās sākt rakstīt šo Patiesības grāmatu, šo drosmīgo laikmeta liecību.

Kad ir izlasīta Roberta Gabra grāmata, no plašās liteniešu galerijas neaizmirstams prātā paliek 1941.gada 14.jūnijā no Litenes pils izvestais pulkvedis Galdiņš, kurā neparasto autoritāti rada izglītība, stāja, augstas cilvēciskās īpašības, darba prasmes, saskarsmes talants, personības viengabalainība un kolorītums. Tā ir autoritāte, ar kuru rēķinās ne tikai latvieši, bet arī aprobežotie krievu brigadieru, dažādi priekšnieki, kriminālisti. Acīmredzot viņi visi instinktīvi jūt, ka nav šī cilvēka cienīgi pretinieki.

Atcerēsimes Gabri, ka labākā rekomendācija relatīvi «īzdevīgākai» darba vietai no metnē bija Galdiņa brigādes vārds.

«Galdiš?» pārjautā krievu virsnieks, un tu jau esi pieņemts. Šī cilvēka personības sugestējošais spēks ir tik liels, ka krievu kriminālisti ar viņu izrunā izkropļoto «Galdiš» apzīmē latviešu virsnieku vispār, novērtēdami viņa taisnīgumu, uzdrošināšanos, nepakļaušanos, gatavību aizstāvēt savējos. «Ei, tu, lamzak, kāp zemē tajā vietā gulēs Galdiš!» saka kriminālists, tā šajā gadījumā novērtēdams latviešu virsnieku Gabri, arī jebkuru citu.

Nevar neatcerēties no metnē arestēto ārstu Vladimiru Rožinski, kurš, riskēdams ar savu brīvību un dzīvību, pie saviem jau piešķirtajiem gadiem vēl piepelnīdams krietni klāt – kopā 16, centās sastādīt ziemeļos mirušo latviešu virsnieku sarakstu, lai neviens vārds nezustu tāpat vien, lai nākamās latviešu paaudzes neizaugtu mankurti bez savas zemes un tautas vēstures apzināšanās, lai viņi gadsimta otrajā pusē un jaunajā - informātikas, popmūzikas, lielās naudas pelnīšanas dziņu gadsimtā – zinātu Liteni un daudzas, daudzas citas latviešu tautas svētās vietas.

Lai tie nebūtu tikai sirmgalvji un sirmgalves, kas 14.jūnijā šajās vietās stāv zem Latvijas karoga, lai tur vienmēr būtu šis karogs un būtu kas stāv un piemin.

Ļoti līdzīgi rikojies Jānis Šneiders. Būdams no metnes apakšno daļas galvenais ārsts, tabakas ietinamā papīra grāmatiņās līdz 1943.gada vidum fiksē no Latvijas izsūtīto vārdus, dzimšanas gadus, dzīvesvietas, nodarbošanos, miršanas datumu un nāves cēloni.

Īpašas grāmatas vērtā būtu tēma «latviešu ārsts Ziemeļos». Viņu neapraktāmā pašaieliedzība, drosme, nebaidīšanās riskēt pat ar savu dzīvību, izrakstot atbrīvojumus no darba, pieprasot vieglākus darba apstākļus, ievietojot slimnīcās, meklējot visus iespējamus ārstniecības līdzekļus plašajā taigā un skopajā no metnes uzturā, palīdz vismaz daļai latviešu virsnieku palikt šajā pusē tik šaurajai svītrai starp dzīvību un nāvi, daļai – atgriezties Dzimtenē. Tas ir nenovērtējami daudz.

Ārstu gādība, rūpes, uzmundrinošs vārds palīdz atgriezties dzīvē jau skeletiem līdzīgām būtnēm ar grīļīgu gaitu.

Viņu vidū spilgtākais un kolorītākais šķiet Fridrihs Heideprīms.

«Turieties, puisīši, turieties. Kādam taču jāpārbrauc mājās. Nāk pavasaris. Jāturas, puisīši, un jānoturas,» tā vāridams taigu skuju tējas, savējos uzmundrina par daudziem krietni vecākais, 1893.gadā dzimušais, deportētais ārsts.

Fridrihs Heideprīms un daudzi viņa amata brāļi paliek Šmita kalnā.

Pie Lamas ezera celdami VDK atpūtas namu, ieputināti sniegā, cieldami no cingas, bada nāvē viens pēc otra aiziet latviešu virsnieki.

Šī profesija nav radinājusi un nav ļāvusi izjūtām, pārdzīvojumiem izplūst jūsmīgos vārdos. Tāpēc atmiņās it kā vienvēdīgi, lakoniski, bet ārkārtīgi ietilpīgi izskan palikušo virsnieku vērtējumi par biedriem, par ledājos palikušajiem: «Goda vīrs. Goda vīrs ar augstu morālo stāju». Vēl un vēlreiz: «viņš bija godavīrs».

Ja tu spēj sevī rast kaut mazdrusciņņ možuma, rādi to citiem. Ja tu spēj sevī atmodināt agrāk tik raksturīgo humoru, ļauj tam uzdzirkstīt tagad, kad prieka nav. Citu dēļ, kuri paši to nespēj.

Pat vissmagākajās stundās sev raksturīgo humoru saglabājis lielais smējējs leitnants Otomārs Grunte.

Atbildība par citiem, uzņemšanās, stiprākā pienākums – tas ir tik raksturīgi viņu kopējam sāpju ceļam. «Tēvs, grupas garīgais tēvs», arī šādi vērtējumi ne reizi doti likteņa biedriem.

Pie Lamas pulkvedis Jomerts ir tāds grupas garīgais tēvs, iedvesmotājs un vienotājs grūtajos brīžos, arī pēc krievu tautības arestanta atzinuma ar «sabiedrības Cilvēka manierēm, goda vīrs ar augstu morāli, kas nekad nezaudē latviešu virsnieka seju.»

Mērķis ir iznīcināt abus – miesu un garu. Garu – nespēj.

Ir savstarpējs atbalsts līdz pēdējam brīdim ar plecu, rokām, uzmundrinošu vārdu.

Osvalds Ņezberis: «Gājām uz darbu, rokās saķērušies pa 3-4 kopā, jo vienam nebija spēka kājās noturēties. Ja atpaliksi, konvojnieks nošaus par bēgšanu.»²⁶⁴

Toreiz jaunāko virsnieku atcerēs dažkārt izskanējis rūgtums par vecāko biedru egoismu, norobežošanos: «Viņi, pārbraucot robežu, nedziedāja kopā ar mums Latvijas himnu. Viņi nedalījās ar mums trūcīgajā iztikā. Viņi vagonā ieņēma labākās – apakšējās lāvas.»

Pretrunas starp paaudzēm taču bijušas vienmēr.

Cieti un noteikti 14.jūnijā uz Litenes kapsētas piemiņas laukuma plāksnītēm skan staltā, neder teikt vecā, karavīra Vernera Liguta soļi.

Rakstot par svešuma gaitās latviešu virsniekiem dažkārt pievērštajiem sieviešu skatieniem, viņš savā grāmatā lieliski raksturo latviešu virsnieka būtību.

«Mēs nebijām skaistuļi, bet mēs atšķīrāmies uzvedībā. Mēs nebijām tie bravurīgie, pusblatnīje: «Man pienākas, kas stiprāks, tam vairāk!» Mūsos bija kaut kas garīgs. Tas šeit nebija iznīdēts. Vecā kultūra, mīlestība pret vājāko. Protams, zināmu lomu spēlēja arī tā audzināšana, ko guvām Karaskolā. Neskatoties uz visu, tā bija vēl saglabājusies».²⁶⁵

Ir saglabājusies cilvēcība, godaprāts, neskatoties uz to, ka dienā dienā pāri ieslodzītajiem savu baismo ēnu met Džugašs, tikai kartēs – Šmita kalns. Pasaules jaunākā vampīra Džugašvili vārdā ieslodzītie sauc šo kalnu.

Patiesības augšāmcelšanās

Džugašs pret Cilvēcību. Uzvar Cilvēcība.

Kādreiz, apcerot rakstnieka cildeno misiju, krievu literāts Konstantīns Paustovskis tēlaini izsacījās, ka viņa uzdevums ir no dzīves vērojumu zelta putekļiem izkalt mākslas darbu – zelta rozi.

Atmiņu zelta putekļi arvien dziļāk nogrimst aizmirstībā.

Latviešu virsniekam zelta rozēs arvien nav. Taču vajag!

No Šmita kalna – Džugaša pakājes Latvijas zemē viņus nekad neatvedīs. Paaudzei nomainot paaudzi, viņu vārdi, mūži un likteņi var kļūt arvien svešāki, arvien nesaprotamāki var kļūt granītā iekaltie vārdi Litenes Krusta sienas priekšā:

«Jūs nāvē aizgājāt ar Latvijas vārdu sirdi».

Liela ir Litenes atbildība, lai viņi dzīvotu tautas sirdī.

Ik acumirkli tagadne pārtop pagātnē, kļūst vēsture. Vēstures daļa ir stiprie Litenes vīri, kas slapjajās vasarās, kad Sitas un Pededzes pļavās stieg zirgi, ar austajām jostām uz pleciem iznes sausumā sienas gubas.

Dziļās laika dzilēs ieskanējies «Lanča» skaļais svilpiens pār rudenīgajiem Pededzes krastu laukiem un lazdu dzīvžogu ieskautajām sētām, aicinot kaimiņus uz smagajām un reizē jautrajām kulšanas talkām. Laiks izdzēsis siltos pavardus daudzās jo daudzās no šīm sētām, kādreiz ar mīlestību, lieliem nodomiem celtās, gavilējoša prieka un smaga rūpju gadus pārdzīvojušās, ļaujot krāsmatām briksnājā un necaurbrienamā zālē ieaugt. Vien kādā vīzijā var atkal iedegties uguns akļajos logos. Tas – apliecinājums tautas bezcerības pusgadsimtam.

Jau tālā vēsturē iegājusi lielā dziesmu zinātāja «Vecriju» vecmamma, starp kuras dziesmu simtiem arī tā ar 150 pantiem.

Tur – litenieši, ilgo gadu Pededzes plostnieki – Antons, Arvids, desmitiem citu, - kas ne tikai šī darba smagumu, bet arī neatkārtojamās upes neatkārtojamo skaistumu garu gadu gaitā izjutuši.

Tur - tā lauku sieva, kas, visu rudens dienu zirga arklam līdzī staigājusi, vakarā pie bālas petrolejas lampas gaismas raksta vēstuli vīram uz Sibīriju.

Daudzu paaudžu daudzu liteniešu alkas pēc pilnības, vēlēšanās dzīvot jēgpilnu dzīvi, aizejot atstāt mazo pasauli labāku, «sila zemi padarīt ārisku» – vēsture.

Jaunības bezbēdīgie smieklī un šausmu stundas daudziem simtiem cilvēku mūsu Litenes priedēs – tā vēsture. Un garais pusgadsimts, kad litenietim tāpat kā jebkuram latvietim liegts savas tautas vēsturi pieminēt, atcerēties godināt. Stāsts par šiem piecdesmit gadiem – jau citas grāmatas temats.

Tūlīt, tūlīt pagājība kļūs tik īpatni skanoša, savdabīgi skaistā Litenes malēniešu izloksne ar «opalajiem» patskaņiem. Liecības par to meklētājam būs atrodamas tikai 1990.gadā «Zinātnes» izdotajā grāmatā «Latviešu valodas dialektu izloksnes». Tāpat teicēju uzvārdi: A. Palameika (1878.), A. Budze (1881.), A. Ruberte (1888.), S. Gagaine (1894.), L. Antmane (1894.), M. Stelte (1899.), E. Ābeltiņa (1902.), M. Eizāne (1907.), V. Pinka (1907.), J. Gagainis (1911.), E. Antmane (1916.), M. Rone (1916.).

Patiesības augšāmcelšanās

Ienācēju Litenes kapsētā filozofiskā mierā uzrunā liels kapakmens virs lielas, senas liteniešu dzimtas triju paaudžu 13 dusētājiem: «Laiks aiznes paaudzes.»

Viņu mūži kopā aptver tik daudzus būtiskus tautas likteņpunktus: Kurzemes bēgļu atnākšanu 1916.gadā, zemes netaisno konfiskāciju 1919.gadā, Brīvības cīņas, 1949.gada deportācijas, latviešu zemnieka transformāciju bezpersoniskā padomju kolhozniekā.

Taču gaišu noskaņu gan kapsētā, gan Litenes ceļos rada ticība Pededzes un Litenes dzīves nerimtajam plūdumam. Abas atšķirībā no mums – mūžīgas.

Es kādudien aiziešu projām pa krastu,
Aiz manis pat nepaliks pēdas.
Tu plūdīsi tālāk, Tu mūžīga esi
Kā sapnis, kā prieks un kā bēdas.

Litene latviešu literātu darbos

Olafs Gūtmanis

* * *

Mēs esam augšāmcēlušies no Litenes, no bedrēm,
Kur tikām sasviesti un lai
Mūs pēcteči vairs nesazīmē,
Kas kādreiz bijām savai Latvijai.

No Vjatkas, Solikamskas, Vorkutas un Intas
Līdz Kolimai, kur mūžīgs sasalums
Reiz aizbāza mums mutes
Un acis aizdarīja mums.

Mēs esam augšāmcēlušies pa taigām izkaisīti,
Pa Karagandas tuksnešiem un tundrām.
Reiz pienākusi arī mūsu
No ilģiem atgriezties un veļiem mosties stunda.
Uz tiesu pastaro: vēl naglu vietas krustā sistiem
Caur pišļiem rēgojas, vēl naglas dzen
Kā dzīvā miesā, mūžam nenoveļams
No tautas atmiņas guļ kapakmens.

Bet tiesa Pastarā ir iesākusies
Un atmodies uz pestīšanu Dievs.
Jūs varat iznīdēt šīs kyslās miesas.
Mēs garā esam augšāmcēlušies.

Literatūra un Māksla, 1989., 18.marts

Alfrēds Krūklis

* * *

Vēl māsa raud Litenē.
Jūgā vēl bāris iet.
Tukšajā tēva namā
Vaid katrs dziets.

Arī bende vēl dzīvs!
Asiņo smilts,
Ko vajātais bēglis
reiz pagrāba līdz.

Bet mūžība balta
raugās Brāļu kapenēm pāri,
Un zilas neaizmirstules
atmatā klieudz.

Zeme
tu vari aizmirst vaidus,
piedot naidu,
nodevību – nekad!

Alfrēds Krūklis. Krājums «Sapņu pārdevējs»
«Daugava», 1989

Uldis Bērziņš

LITENE

1. Ko zemesvēzis cakā
Ko slieka klusu rakā
Čaks izelpoja delnā
Un iedvašoja lakā
Tie nepateiktie vārdi
Nāk ausī dun kā akā
O, Litene! O, mele!
O, nodevība trakā

2. Nē, Litene! nē, mele!
Es klupšus krūmu takā
Es bēgu! dzīvs! bet nu jau
Es tā kā grasis makā

Re: atrotītām rokām
Es bildē bendes jakā

Zvērs manī raud un nomirt
Zvērs manī rēc un kakā.

Uldis Bērziņš

LITENE: MEMORIZĀCIJAS MĒĢINĀJUMS

Stāv spēre zālē. Stāv debesīs lidene.

 Klusē tas vārds: litene, litene.

Vasara, ziema, vasara; cauri videne.

Dienestā zēni zin pieminēt: litene, litene

 Jā, kopš bērnības trejzibju dārds

dzītenī ritina, saulenī, lītenī, ledenī:

litene, litene

Rudenī, smīdenī, paudenī, klīdenī,

midzenī, modenī, datenī, zodzenī, lūdzenī,

tiktenī, liktenī ierakstīts: bītēm, vītēm,

zudenī, rodenī, vasarā, asarā. Simtiem gadu,

un paliks: Piemini, piemini: litene, litene.

Dzejas diena, 1989., 128.lpp.

Skaidrite Kaldupe

BALSS

(Litenē nošautajiem latviešu virsniekiem un karavīriem)

Šis ir Litenes ceļš, baltā māmulīt,
Pati sen Dievainu gaismā,
Atnāc vēl savējos meklēt,
Ceļš jau apsnidzis nav,

Sāpes neapsnieg, māt,
Melnas ēnas vīd baismojot damakšņa eglēs.
Šis ir Litenes mežs, baltā māmulīt,
Jūnija pusnaktīs egles
Pār krustiem, par krustiem še pārtop,
Cerību mētras te neaug,
Jāņzāles redzētas nav,
Bērzam dziļdziļi zem saknēm vēl asinis, asinis sārto.

Ši ir Litenes balss, latvju māmulīt,
Moku siekstu veļ vēsture,
Mūžība pretim tai stājas,
Dievainēs nācēji lūgšanai raisīties liek,
Gadi dzīvajiem pāri un mirušiem snieg,
Ievainots sapnis ved dēlu no Litenes mājās.
Vēl jau trīs sprīži līdz Ausmai,
Trīs sprīži līdz atmodai, māt,
Debesis sarkanā blāzma ar balto un vēltreiz ar sarkano mijas,
Palidzi noliektām mētrām,
No jauna še piecelties, māt,
Mētrām, kas nevītā vainagā Litenes ceļmalā bija.
Krājums «Gaismas lāsei un jūrai», 2002.

Lūcija Sāgameža – Nāgele

LITENE

Par latvju virsniekiem raud šonakt baltas sveces
Un koku zaros vēji sāpēs elš.
Starp smiltīm mūžam karstas asins lāses tecēs,
Kur tumsa varoņiem reiz dzīves ceļš.

Dzeļ sirdis nodevības elpa ļauna,
Un lūpas sūrā sāpē mēmi klieudz.
Ikkatrā jūnijā arvien no jauna
Par Liteni mums galvas jānoliec.

Šis brīdis atmiņās ir smags kā meža zeme,
Kas vēl tik daudzus noslēpumus sedz,
Bet cauri gadu varmācības tumsai
Tev, latvju karavīr, ir gaisma jāšaredz.

«Dzirkstele», 1997., 29.05.

Elza Ķezbere

GRŪTĀ NAKTS

Pusnakts – lietus – vēji salti.
Aizrestoti ešeloni –
Asinīs un dzelzī kalti,
Apvīti ar ērkšķu kroni.

Liekas, šonakt zeme visa
Nodreb asarās un mokās.
Tur – aiz restēm gaisma dzisa.
Dievs, to glābt stāv tavās rokās.

Nakts un tumsa. Lāse salta
Saka man: Šo stundu vēlo
Latvija tiek krustā kalta
Raudi, cilvēk! – Dievs lai želo

Dzejolis tapis Gulbenes stacijā 14.,15.jūnijā. Ievietots 1943.gadā
Rīgā iznākušajā krājumā «Jāapsnieg»

JĀNIS INCĪTIS, VIRSLEITNANTS

Litene. Tu ciemats Gulben's pusē –
Tu liecinieks nozieguma dienai,
Tu visu redzēji un tomēr klusē.
Litene! Vai tev nav grūti atstātai un vienai
Labākā grāmata par Latviju, 1998., 663. lpp.

Felikss Nikmanis

LITENĒ

Ar klusiem vējiem sadevusies rokās,
Man pretī maza lauku puķe nāk
Un sveicienam caur kailām smilgām lokās,
Tur savu stāstu leģendā tā sāk ...
Šis stāsts ir garš – cik garš ir vēja skrējiens.
Pat rasa smeldzoša uz kājām krīt,
Ko pavada vēl niknais suņa rējiens,
Bet nepārtrauc šo stāstu puķe pīt ...

Bet lauks zem segas simtiem asnu slēpis –
Tur iznāktu viens milzīgs ziedu klēpis!

Dzejas dienas, 1991. 54.lpp.

Ilze Kalnāre

JĀŅU VAKARS LITENĒ

Bērzu birzis Litēnē, aijā lapu zaļumu,
Dzirdi, lepnais liteniet, līgo dziesmu skaļumu!
Ieved tēva pagalmā kuplu meiju vezumu,
Lai var ilgi daudzīnāt Jāņu dienas greznumu.
Līgotāji sasaucas jau pa visu Liteni,
Meklē žigli, Jāņu māt, lielu siera riteni!
Smaržo liepu vainagi, zied jau visas ceļmalas,
Šonakt augstu pakalnos darvas mucas ceļamas.
Bērzu birzis Litēnē aijā lapu zaļumu,
Dzirdi, lepnais liteniet, līgo dziesmu skaļumu!
Krājums «Īsas vasaras rasa», 1998. 112.lpp.

Kornēlija Apškrūma

LITENE –

Labāko latviešu dēlu piemiņas vieta.
Mūžīgs altāris,
Tautai kur nākt,
Satikt kaut atmiņā tos,
Kuri krita no varmāku lodes,
Kuri Krievzemes plašumos,
Nāvi gaidot,
Baismīgas mokas cieta,
Sirdi nēsdami domu-
Tēvzeme kādreiz
Atkal brīvības ceļu varēs sākt.
Litene –
Labāko latviešu dēlu piemiņas vieta.
Līdzīgi Lestenei
Katra zemes pēda te klieudz.
Iededzot svecītes tiem,
Kuru dvēseles mūžīgā rotā,
Mūžīgu dzīvību mirušiem
Tautas piemiņa sniedz.

* * *

[..] Pededzes krastmalā, lejā aiz Litenes parka, pa taciņu caur alkšņiem var saskaitīt kādus 40 ozolus. 15 skaistākos izbrīvējam un vel-tām Jūlijam Dievkociņam, kurš te skolā strādājis un kur pirmā mīles-tība te dzīvojusi. Iekaļam arī palikušajā mūrī norādi. Te varētu izvei-dot skaistu birztalu, bet kam gan būs spēks to novest līdz galam?

Vajadzētu sameklēt piemiņas vietu mūsu nobendētajiem karavī-riem. Te, Litenē. Šausmu vietā. Bet man vēl nav spēka [..]

Litene ir skaista. Sakopta. Sārti sakopta riet sarkana saule.

Imants Ziedonis «Tutepatās», 1992., 228.lpp.

Jānis Plotnieks

NO PEDEDZES NĀKS GAISMA

(Litenes hidroelektrostacijas celtniekiem)

Liksmas dziesmas skan Pededzes krastos,
Dzidras atbalsis ūdeņos trīc.
Gaisma kolchozu logos lai rastos,
Jauno celtnieku pulkā nāc līdz!

Zemi smagu un pelēki brūnu
Lāpstas saskatot steidzīgi griež,
Rokas spēcīgas viegli kā dūnu
Pāri augstajam valnim to sviež.

Skaļi saucieni, trauksmainas dienas,
It kā pērkons, dārd bagara balss.
Augstu pacelsies mirdzošas sienas,
Tumšos ūdeņus turbinas mals.

Celsies dambis kā nogāze stāva,
Būs tad savaldīts ūdeņu spēks;
Un kā milzis tad varenā strāva
Gaitu ātrāku mašīnām slēgs.

Druvas viļņosies briedumā klusi.
Apvis ciematus gaismas loks balts.
Ļaudis vērsies uz Litenes pusi:
– Gaismas nesēja Pededze šalc!

Litenei

*Par to savu Tēvzemi
Ozols krita skanēdams,
Dieva dēli dvesolīti
Šūpos zelta šūpoli.*

L.t.dz.

*Sievām, mātēm, māsām,
Ilgavām veļtju, kuras
galdija, nesagaldija un
joprojām turpina galdīt...*

Aina Karele

Šajā vietā pār laiku joprojām cits, noslēpumains rifims valda. Traģēdijas mikla vēl ne līdz galam atminēta.
Katru gadu jūnijnakti viņa atnāk.
Izplaukt no plenaina miglas ezera kā trausla ūdensroze vai atbrien kā balta dzērve caur mēnessgaismas sidraba meldriem. Un tomēr ne starp lapu plaukstām atrodama, ne starp gājputniem debesīs meklējama. Viņa tikai gara acīm ieraugāma savā tautā tajos brīžos, kad sāpes sirdi klusi jāapvalda.

Meitene gaisās drānās ar pipeņu vainadzīņu uz rokās.

Acis no zila gaisa. Seja aiz rēnas miglas. Bet karstās delnās āra ziedu vēsums, plūkts tepat zem ozolliem Pēdēdes krastu lēzenajās pļavās. Vēl pēdās rasā nenozuvušas. Vēl smilgu skaras neatliekušas.

Atskārsme, laika mūžīgajā tecē šo maigo būtni varam saukt par Atmiņu. No paaudzēs paaudzēs viņa ir tautas nežūdošais, visdzīvākais apliecinājums, ja dažas patiesības neizmirstas: acis redz, sirdis jūt, valodas avots nesadūļkojas, vienmēr patiek spirts.

Tēt, ka nevainīgas asinis zeme neuzsūc.

Varbūt tāpēc slepkavas asinspēdas arvien slēpīgi ilgi un rūpīgi. Tomēr Litenes dvēseļu klusajā meža dārzā Atmiņa ciemojās jau sen. Arī tad, kad mūsu zūdigās miesas un grēcīgās kājas tur nedrīkstēja soli spert, ne vārdu bilst.

Tomēr Atmiņa te nāca un gāja. Aiziedama ilgi atskatījās.

Iepatīkās viņai tas vasarlaiks, kad nakts ar dieņu sapūst zaļā nokrēsēlā. Reiz viņa Jāņu nakti atnāca. Pirms putnu pamošanās. Un rožu krūmā pakāra vainadzīņu tik klusi, ka ne ziedlapa nenozieda.

birā. «Dusi saldi tu, mans mīļotais, vēsma tev uz kapa rozēs kalš!»

Ne izstāstīt, ne izdziedāt.

Ne izraudāt, ne izbēdāt.

Šodienā varam tikai minēt. Nāca vai nenāca te saulgriežu nakti meitene ar baltām pļavu zālēm vainagā. Nāca! Ja kļuvusi par leģendu, kuru nākotnei kopj mūsu atmiņa. Nu preti ceļam savu balsi.

Liktenjus dala Dievs. Nolemtajā laikā nāve ir daļa no šīs pasaules dzīves... Tik grūti šajos vārdos rast mierinājumu, ja nodevīgas ložu strūklas kapājušas karavīrus, kas, liekot zobenu pār sarkanbaltarkano karogu, zvērējuši uzticību savai Tēvzemei.

Bez sāpēm tikai mēms akmens dzīvo, jo strauze tam pāri vai apkārt apskrien. Bet visu zaudējis un tomēr bagāts, jau kuro mūžu Lāčplēsis cīnās. Kāpēc tik klusi ceļam savu balsi? Re, bites tikai ziedošu ozolu aplīgo!

Nav mūsu zvaigzne nokritusi.

«Tavs svētums, Latvija, ir piedzimis no kām...»

No lepna naida, kauna svelošā, no brīves alkām, savas zemes saldās balss. No svešuma sāpju ceļiem un ticības zeltainās dzirksts, kuras priekšā gaiva viszemāk jānoliec.

Piedod, Litene, uz tavas zemes izdzīst visi vārdi. Tie skajākie kļūst nedzīvi. Tik nevarīgi mazi. Kā bālas pieneņu pūkas tos pālā saujiņā aiznes vējš. Varbūt arī klusumā varam būt tie, kas neizmirst.

Zem Vidzemes pakalniem esot visvairāk āderu. Tās nepazīstot miera. Nekad neizsikstot.

Uz balta krusta dzeltens taurenītis sēž.

Un pāri jūsu miesām, asinim un kauliem kādi soļi aizdūn Dzīvībā. ■

Jāņa Zvaigznes grāmatu «Kas ir Litene?» atverot

Uz Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskās sekretāres, vēstures zinātņu doktores arheoloģes Viktorijas Bebres galda – Jāņa Zvaigznes grāmatas «Kas ir Litene?» apjomīgs (372 lappuses), bagātīgi ilustrēts manuskripts. Lūgums sniegt atsaukumi, ievada, priekš – vai pēcvārda veidā. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta direktors, habilitētais vēstures zinātņu doktors, akadēmiķis Jānis Bērziņš, speciālists par Latvijas 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākumā vēstures problēmām, vērīgi ieskatījies Jāņa Zvaigznes darbā, secina, ka manuskripts recenzējams un publicējams.

Atsaukumi par šo grāmatu institūta direktors piedāvāja sagatavot man. Apzinos, ka Litenes vēstures tēma ļoti grūta, tādēļ vispirms interesējos, cik gadu autoram, kāda specialitāte. Noskaidrotie dati un iepazīšanās ar darbu nerada šaubas par autora kompetenci. Jāņa Zvaigznes dzimtene ir Cēsu apriņķa, Ērgļu pagastā. Jānis no 1959. gada studējis Latvijas valsts Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Filoloģijas nodaļā un 1964. gadā to sekmīgi beidzis. Kopš 1964. gada viņš ir latviešu valodas un literatūras skolotājs Litenes pamatskolā, būdams vairāk nekā 27 gadus arī tās direktors.

Ar pašironiju varu teikt, ka varbūt tādēļ, ka esmu pa pusei maļenietis: bērnībā dzīvojis Ilzenē, skolā gājis Alsviķos un Alūksnē, dzīvojis arī Bejā, man nākas šo grāmatu uzmanīgi un ar patiku lasīt. Tuvākas un tālākas apkārtnes pazīšanai ir svarīga nozīme. Jo tās ir zināšanas ne tikai par vietu, bet arī par ļaudīm, kas vēsturi paši kaut kādā mērā veidojuši un veido.

Liktenis man ir bijis labvēlīgs arī tajā ziņā, ka no 1978. līdz 1984. gadam bijusi iespēja veikt arheoloģiskos izrakumus Alūksnes pilī un 1984. gadā nelielus izrakumus Alsviķu pagasta Asaru senkapos pie Indzera ezera un tādejādi iepazīt šī novada vissenāko vēsturi. Šie materiāli noder salīdzināšanai ar Litenes pagasta arheoloģiskiem dotumiem par kuriem J. Zvaigzne runā grāmatas sākumā. Bez tam 1988. gada oktobrī kopā ar arheologu, Dr. habil. hist., profesoru Andreju Vasku piedalījos to 11 latviešu karavīru kapa vietas atrakšanā, par kuriem Jānis Zvaigzne tik sirsniģi un izjusti raksta grāmatas pēdējā nodaļā.

Manuskripta pārskatāmībai vēlams būtu grāmatas satura rādītājs. Grāmata sastāv no nosacīta ievada un divām apjomīgām nodaļām.

Grāmatas I nodaļa sākas 3. lappusē, kas vienlaicīgi ir arī titullapa, kurā parādīta Litenes pagasta vieta Latvijas kontūrkartē. Tālāk seko (6.-7. lpp.) - Litenes pagasts ar svarīgākajiem objektiem. Rādīti raksturīgi Litenes centra skati fotogrāfijās.

9.-10. lpp. Litenes vārda (nosaukuma) tulkojumi. Seko neliela apakšnodaļā (sauksim I^a nodaļu) «**Kā savu dzimteni lai tēloju**» (11.-14. lpp.). Tajā stāstīts par Litenes dabu un īpatnējiem vietvārdiem. 5.-19. lpp. ir iekļautas Litenei un Pededzes upei veltītas dziesmas ar notīm, 20.-21. lappusē - etnogrāfiskie cimdi un lakati.

Šāds ievaddaļas izkārtojums, jādodomā, veidots ar nolūku piesaistīt plašāku lasītāju loku. Vairākās vietās, pārsvarā grāmatas sākumā un beigās, ir dzejoļi, kuriem nav norādīts autors. Tas ir kautraisa grāmatas autors - Jānis Zvaigzne.

Nosacītā I^b nodaļa sākas 22. un beidzas 111. lappusē, tās nosaukums «**No akmens krāvuma kapiem līdz Latvijas valstij**» [no 1.-4. gs. līdz 1918.gadam].

II^a «**Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets**» (112. -225. lpp.), [1918.-1941.]

II^b «**1941. gada jūnijs Litene**» (226.-276. lpp.), [1941.gada jūnijs]

II^c «**Atkal dvēseļu puteni**» (276.-300. lpp.), [1941. gada jūlijs]

III «**Patiesības augšamcelšanās**» (301.-337. lp.), [1988.- 2005.]

IV «**Litene latviešu literātu darbos**» (338.-349. lpp.)

V **Literatūra** (351.-362.lpp.)

V^s Pateicības (363.lpp.).

Biju patīkami pārsteigts par interesanto veidu, kā J. Zvaigzne grāmatas I nodaļā izmanto arheoloģiskos materiālus no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNM), īpaši no bijušās Pieminekļu Valdes arhīvā uzglabātajiem ziņojumiem un kartīšu kataloga ar senlietu attēliem no Litenes senvietām.

Arī skolnieki, aplūkojot šo kartīšu attēlus un īsos aprakstus var mācīties kā senvietu un senlietu aprakstus 30. gados rakstījuši pazīstamie latviešu arheologi E. Šnore un H. Riekstiņš, 1957. gadā Ē. Mugerēvičs. Šeit redzam, kā ziņojumu pieminekļu Valdei pašrocīgi rakstījuši litenieši. Šie materiāli nonākuši Litenes pagasta bibliotēkā ar Litenes pagasta vecākā Gunāra Cigļa palīdzību. Arī šeit būtu dodama atsauce LNM, vispār atsauču ziņā J. Zvaigzne ir ļoti korekts. Īpatnējais Litenes Lešķu senkapu nosaukums man spilgtā atmiņā saglabājies vēl no Alūksnes vidusskolas vēstures skolotāja Akota Brakša (vēlākā ekonomikas zinātņu doktora) stāstījuma par novada vēsturi. Tas bija tik neparasti, jo padomju laikā Latvijas vēsturi īpaši nemācīja, nerunājot nemaz par senvēsturi.

1978.-1984. gadā, veicot arheoloģiskos izrakumus Alūksnes pili, Pilssalas apakšējos slānos un Alsviķu pagasta Asaru senkapos pie Inzera ezera (1984.) ieguvām nedaudz tā saucamo tekstilo keramiku, kas raksturīga akmens krāvumu kultūras novadam. Akmens krāvumu kapi Litenes pagastā reģistrēti Litenes Lešķu un Akmeņrūču kapulaukā. Tas liecina par Baltijas somu etnosa klātbūtni Litēnē, Alsviķos un Alūksnē vismaz līdz 400. gadam. Tikai 8. - 9. gadsimtā šajā apkārtnē var runāt par baltu pēcteču parādīšanos.

I b. nodaļā autors plaši izmantojis gan publicētos vēstures avotus, gan arī to atspoguļojumu daiļliteratūrā. Spilgti parādīti arī 1905. gada notikumi Litenes apkārtnē. Īpaša uzmanība pievērsta Litenes skolas vēsturei un tās skolotājiem. Daudziem nebūs agrāk zināms, ka Litenes skolā daudzus gadus kā skolas pārziņa Ernesta Bruniņa palīgskolotājs darbojies dzejnieks Jūlijs Dievkociņš, kurš vēlāk 1905. gada revolūcijas laikā nomocīts Viesītes pagastā. Skolas vēsture ir labi atspoguļota fotoattēlos un dokumentu fotokopijās. Par 1905. gada notikumiem Litenes un Stāmerienas apkārtnē recenzentam bija intereanti lasīt, jo ap 1950. gadu par tiem man stāstīja mans vectēvs Pēteris Dimiņš (1868.-1952.) no Ilzenes pagasta «Kārklupes». Skolas puika būdams, lasīju vectēvam priekšā Annas Sakses «Darba cilts» fragmentus, kurā attēlota Stāmerienas pils aplenkšana un tās nodezīnāšana. Kā aplenkuma dalībnieks vectēvs par A. Sakses doto notikumu atspoguļojumu teica, ka «apmēram tā, bet ne tā». Par muižas teļu kaušanu un mielošanos - taisnība, bet par apdzeršanos ar muižas degvīna krājumiem - pārspilējums.

Grāmatā tiek debatēts par aplencēju skaitu no 400 līdz 1000 cilvēku. Ņemot vērā, ka Ilzenes Kārklupe atrodas 20 km uz ZR no Stāmerienas un kopā ar P. Dimiņu bijis vēl viņa radnieks Aleksis Puidza un Jānis Poķis, ir pamats domāt par lielāko aplencēju skaitu. Jo vairāk tādēļ, ka Stāmerienas pils apsardzē bijuši 120 cara armijas karieji, kuri tomēr uzskatījuši par prātīgāku kopā ar muižniekiem bēgt. Jautāju vectēvam, kā viņš zināja, kad jāierodas Stāmerienā. Izrādās, ka bijuši speciāli ziņneši. P. Dimiņš teica: «Man pašam bija revolveris, bet savu bisi devu Puidzes Aleksim». Šī revolvera patronas 1958. gadā nodevu Madonas novadpētniecības muzejam ar arheologa Vladislava Urtāna starpniecību kā vēsturisko notikumu liecības. Pašu revolveri vectēvs soda ekspedīciju laikā bija noracis pie mājas «purviņā», bet patronas audekla vīšķī noslēpis aiz griestu sijas. Stāmerienas pils «aplencēju» vidū bija arī jaunieši un sievietes arī no Dūres un Ilzenes. Arī šo notikumu aculiecinieces par apdzeršanos nekā nezināja.

Tanī pašā laikā nodedzināja arī Litenes pili un soda ekspedīcija

kopīgiem kaujinieku spēkiem tika aizkavēta pie Sitas. Tas bija liktenīgi, jo, pateicoties šai uzvarai, «melnās sotņas» karaspēks tika aizkavēts, un Litenes un Stāmerienas pils aplencēji varēja mierīgi atgriezties savos pagastos. No Stāmerienas pils, kā stāstīja vectēvs, uz Ilzeni nākuši rītausmā taisnā līnijā pār piesnigušiem laukiem caur Beļavu uz Ilzenes Kārklupi. Vectēvs teica, ka nolūks dedzināt Stāmerienas pili viņiem neesot bijis, noticis tas stihiski it kā tādēļ, ka muižnieki un karaspēks aizbēguši.

Viena no interesantākajām grāmatas nodaļām ir «Litenietis savā zemē un valstī. Brīvības saules noriets». Redzams, ka grāmata tapusi galvenokārt atjaunotās Latvijas gados, tas pirmām kārtām parādās nodaļās, kas atspoguļo Neatkarības cīņu laiku un protams, uzmanību speciāli pievēršot tām personām, tiem varoņiem, kas tika noklusēti vai rādīti negatīvā gaismā. Autors plaši ir izmantojis Latvijas Brīvvalsts laika preses izdevumus, šajā ziņā viņš ir var pateikties bibliogrāfijas speciālistiem, kas sastādījuši bibliogrāfisko rādītāju par visu periodu preses izdevumu rakstiem, laikā no 1900. līdz 1944. gadam. No šī laika skolas un personālos arhīvos ir saglabājušies arī daudz dokumentu un fotoattēlu, kas raksturo ne tikai skolas un apkārtnes dzīvi, bet arī visas pārmaiņas, kas notikušas Latvijas brīvvalsts laikā. Skolas un kultūras dzīvei pagastā ir īpaša vieta. Labi ilustrēta ir pagasta sabiedriskā dzīve un tās aktīvisti. Tas ir periods, kuru vietējie ļaudis labi atceras. Autors ir ieguvis oriģinālus materiālus - dokumentus un fotogrāfijas. J. Zvaigzne ir arī pats pierakstījis līteņu stāstus, sevišķi svarīgi ir tie materiāli, kas stāsta par Litenes armijas nometnes ierīkošanu un karavīru un virsnieku dalību vietējā kultūras dzīvē. Šeit mēs uzzinām ļoti svarīgus datus, par to kur un kādās mājās mituši pazīstamie Latvijas armijas virsnieki, tajā skaitā tie, kuru dzīvību 1941. gadā izdzēsa sarkanarmiešu lodes. Daudzi no bijušajiem virsniekiem un atrīvošanas cīņas dalībniekiem tika izsūtīti vai arī bija spiesti apmesties tādā vidē, kur viņus mazāk pazina. Šeit es pamanu jaunus datus par vienu no saviem skolotājiem, 1948.-1949. gadā Alsviņu septiņgadīgā skolā, kur tai laikā mācījos, parādījās gados vecāks skolotājs ar militāru stāju. Viņš pasniedza matemātiku un ķīmiju. Stāstīja, ka viņš Pirmā Pasaules kara laikā guvis smagu ievainojumu (kontūziju). Mēs domājām, ka viņš ilgu laiku dzīvojis Krievijā, jo vārds bija Aleksejs Žagars. Tikai Atmodas gados uzzināju par to, ka A. Žagars bijis Lāčplēša ordeņa kavalieris. Tikai tagad, kad viņa dzimtenē Litenē redzu viņa vārdu uz kapakmeņa kā Lāčplēša ordeņa kavalieri, viņš atguvis latviešu brīvības cīņu varoņa slavu un latviešiem ierastākā vārdā -Aleksis.

Man kā vēsturniekam, divas interesantākās nodaļas šķiet II b.

nodaļa «1941. gada jūnijs Litenē» un II c. nodaļa «Atkal dvēseļu putenī». Pirmā no tām stāsta par 1941. gada jūnija traģiskajiem notikumiem Litenes nometnes teritorijā un apkārtnē. Galvenie notikumi 1941. gada 14. jūnijā tajā dienā, kad visā Latvijā notika «šķiriski naidīgu un politiski neuzticamo» personu izsūtīšana.

II.c nodaļā runa par notikumiem brīdī, kad jau bija sācies Otrais Pasaules karš un represijas turpinājās. Par šiem diviem mēnešiem jūniju un jūliju saglabāties ļoti maz dokumentāro avotu, liela daļa no tiem glabājas mums aizvien vēl nepieejamos Krievijas arhīvos.

Jānis Zvaigzne kopš Otrās Atmodas gadu sākuma ir vācis datus gan vietējā, gan emigrācijā izdotā literatūrā. Vislielākā nozīme tomēr ir viņa paša iegūtām ziņām no vietējiem ļaudīm, gan no vecajiem latviešu karavīriem, represētiem virsniekiem, saņemtām vēstulēm un sastādītiem plāniem ar notikumu aprakstiem. Sevišķi atzīmējams viens Litenes apkārtnes plāns, kas nav nekur līdz šim publicēts (250. lpp.) - latviešu virsnieku apcietināšanas vietas un vietas, kurās virsnieki izrādīja pretestību apcienāšanas brīdī. Sevišķi aizkustinoši ir apkopotie materiāli par kapteiņa Linmeijera nošaušanu, brīdī, kad atskanējis sauciens «Rokas augšā! « Viņš tajā brīdī izdarījis kustību, kuru iztulkoja, kā tveršanu pēc ieroča. Grāmatā publicētā fotogrāfijā mēs redzam arī pretošanās šāviena raidītāju virsleitinantu Frīdrihu Feldmani.

Šīs grāmatas III. nodaļā «Patiesības augšāmcelšanās» J. Zvaigzne aprakstījis to informācija, kāda tā laika presē parādījās par Litenes nometnes teritorijā 1988. gadā virsnieku apbedīšanas vietas atrakšanu un tieši pēc tam, kad saltā oktobra dienā līdz ar pirmām sniegpārslām, atgriezāmies Rīgā. Sīkāk par to šeit rakstīt nav istā vieta. Pirmais, kas pievērsa uzmanību apbedīšanas vietai, bija Balvu rajona prokurors Andris Līgotnis, kurš tagad jau diemžēl viņšaulē. Apbedījumu vietas uzrādītājs un vienīgais nosacītais liecinieks nebija gribējis nosaukt savu vārdu. To viņam nevaram pārmest. Daudzi toreiz baidījās. Korespondentu Arvida Siliņa un Dzintras Šubrauskas raksti ir tie vērtīgākie. Taču ir viens apstāklis, A. Siliņš izrakumu vietā bija tikai pirmajās dienās, bet Dz. Šubrauska - tikai pēdējā dienā. A. Siliņš visu laiku Rīgā nodarbojās ar prokuratūrai nosūtīto vēstuli analīzi. Dz. Šubrauska informāciju guva no sevišķi svarīgu lietu izmeklētāja Jura Grīnvalda. Dzintras Šubrauskas raksts «Lauku Avīzē» bija spilgts, runa par 11 nošauto vārdiem, kuru sarakstu kāds no nometnē (lēģerī) ieslodzītiem ilgus gadus glabājis savā zābakā, kamēr tas atņemts. Rakstos pieminēti arī daži izrakumu gaitā, līdzās apbedītajiem atrastie priekšmeti. Taču dīvainā kārtā par vienu no svarīgākajiem pieturas punktiem un objektīviem rādītājiem 1940. gadā kalto piec-

kapeiku, ko atrada apbedījumu vietā zemes sijājot, nevienā no rakstiem nepieminēja. Numismāti lieto apzīmējumu «post quem» (gadu pēc kura kaps datējams). Atceros, ka pie sijāšanas bija klāt Mareks Segliņš, toreiz LU Juridiskās fakultātes 1. vai 2. kursa students. Virs vienīgā, netraucētā saliektā stāvoklī, uz kreisiem sāniem bedrē iemestā upura bija uzaugusi diezgan prāva priede. Kāds no prokuratūras darbiniekiem izzāgēja prāvu balķēnu dendrohronoloģiskam pētījumam. Iegūtie rezultāti atspoguļojas Litenes krimināllietas izmeklēšanas 10. sējumā. Ar šo sējumu man bija izdevība iepazīties prokuratūrā. Sīkāk par to man pastāstīja Organiskās sintēzes koksnes ķīmijas institūta zinātniskais līdzstrādnieks, ķīmijas zinātņu doktors Juris Katkēvičs. Lai dabūtu pavisam precīzu datējumu, viņš aizbraucis uz izrakumu vietu un dabūjis šī celma garengriezumu līdz saknei, kas liecina, ka priede sākusi augt virs kapa 1944. gada maijā. Tas liecina, ka apbedījumi attiecas uz laiku pēc 1940. gada, bet ne vēlāk par 1944. gada maiju. Tas liedz jebkādu iespēju apgalvot par neatbilstību 1941. gada aprakstītajiem notikumiem. Vairākas reizes man bija iespēja tikties ar to vīru, kas bija uzrādījis nošauto latviešu teritoriālā korpusa virsnieku kapu vietu. Viņš parasti ieradās dienas otrā pusē, pirms darbu beigām. Man viņš pateica arī savu vārdu un uzvārdu, galvenais liecinieks ir viņa tēvs, kurš pēc virsnieku nošaušanas (jūlijā) ievērojis, ka liķi pavirši apbērti, dabūjis lāpstu un apbēris. Jautāju, pēc kā tēvs noteicis, ka tie bijuši latvieši? Izrādās - pēc apģērba. Tomēr pati svarīgākā ziņa, ko liecinieks man pateica, laiks, kad šie kapi pēckara periodā tika izvandīti. Tas noticis tajā reizē, kad mežs pārmeklēts meklējot vācu okupācijas laikā nošauto ebreju aprakšanas vietas un apvienojot tās vienā. Tad uzrakti mūsu 1988. gadā pētītie latviešu karavīru kapi. Taču racēji pārliecinājušies, ka nav «īstie». Domāju, ka tad ziņa būs nonākusi tai iestādei, kura savu noziegumu pēdas vienmēr gribējusi slēpt. Sprotams, ka dodot liecību prokuratūrā, ka šī liecība varēja kļūt piesardzīgāka, - kā prātā spriedums, ka tur, kāds rokot gribējis, ko meklēt vai slēpt. Tanī laikā, kad notika izrakumi, Latvijas prokuratūra vēl nebija nodalījusies no PSRS prokuratūras. Par izmeklētājiem varam teikt tikai labākos vārdus, tomēr divainā kārtā izmeklēšanas gaitā vairākkārt mainījās lietas izmeklēšanas vadība un tā ir tāda kolektīva atbildība

Viena no spilgtākām nodaļām III. «Patiesības augšamcelšanās» un IV. nodaļa «Litene latviešu literātu darbos» Tur atrodam arī teicamus Jāņa Zvaigznes dzejoļus. Ļoti spilgti aprakstīta atvadišanās no 1941. gadā nogalinātajiem latviešu karavīriem Gulbenes baznīcā un apbedīšana Litenes kapos. Un pēc vairākiem gadiem - piemiņas memoriāla atklāšana.

J. Zvaigznes grāmata «Kas ir Litene ? neatstās vienaldzīgu nevienu, kam dārgs latviešu tautas gods. Grāmatas beigās dzejnieka Oļafa Gūtmaņa rindas:

«Mēs esam augšām cēlušies no Litenes, no bedrēm,
Kur tikām sasviesti un lai
Mūs pēcteči vairs nesazīmē,
Kas kādreiz bijām savai Latvijai.

Ar literātam jūtīgo gaumi Jānis Zvaigzne pēdējā grāmatas lappusē izvēlējis šādus vārdus: «Tavs svētums Latvija ir piedzimis no mokām...

No lepna naida, kauna sveloša, no brīves alkām, savas zemes saldās balss, no svešuma sāpju ceļiem un ticības zeltainās dzirksts, kuras priekša galva vizzemāk jānoliec.»

Dr. hist. Māris Atgāzis

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks, arheologs.

Esmu bezgala pateicīgs manu palīgu un atbalstītāju lielajam pulkam: Gunai Balodei, Rutai Šenbergai, Gunāram Ciglim, Maijai Puriņai, Ādolfam Šnēvelim, Gitai Palameikai, Jānim Sarkanīm, Emīlijai Sirmajai, Emmai Skarnelei, Velgai Jakovičai, Valdim Magonem, Ingrīdai Botvai, Jānim Kļaviņam–Kļavam, Anitai Beļajevai, Ingai Dukurei, Daigai Lapiņai, Vijai Zujānei, Līgai Lācei, Dainai Kļaviņai, Aijai Kļaviņai, Dacei Dzērvei, Dainai Dukai-Kantānei, Jānim Antmanim, Lidijai Gagainei, Dzidrai Kārklīnai, R. Akmentiņai Balvos, Arno Smiltņiekam, Viktoram Sarkanīm, Jēkabam Puķītim, Jutai Dukātei, Nadeždai Brencānei, Indulim Krūmiņam, Inārai Tiltiņai, Andrejam Feldmanim, Ārim Pastaram, Valdai Palameikai, Gulbenes muzeja un Centrālās bibliotēkas darbiniecēm, savu vārdu nenosaukušajam fotogrāfijas sūtītājam.

Par ticību, nemitīgu mudinājumu, morālu atbalstu mīļš paldies neaizmirstamajiem studiju laika draugiem.

Īpaši mīļš paldies man mīļajai Aijas ģimenei.

Par iespējām grāmatai iznākt mana pateicība NMS «Elpa» īpašniekiem, SEB Unibankas Gulbenes filiālei, personīgi Andrim Apinītim un Mirdzai Piļņikovai, Litenes pagasta padomei.

Esmu pateicīgs mazajam Latvijas stūrītim, kurš mani uzņēma pirms četrdesmit gadiem, deva dzīvei jēgu un piepildījumu, ļāva iepazīt tās pretmetu krāsas.

Literatūra

1. Janovskis G. Dziesma mežam. Kopoti raksti, 3. Rīga, 1998, 60. lpp.
2. Janovskis G. Dziesma mežam. Kopoti raksti, 3. – Rīga, 1998, 149. lpp.
3. Janovskis G. Dziesma mežam. Kopoti raksti, 3. – Rīga, 1998, 150. lpp
 - 3.1 Dzimtenes Vēstnesis, 1913, 11. decembris.
 - 3.2 Рижский вестник, 1902, 17.jūl., nmr. 156
 - 3.3 Mājas Viesis, 1900, 7.jūnijs
4. Latvijas vēstures avoti. Quellen zur Geschichte Lettlands, Band IV. Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III burtnīca – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1941. Izdevējs Edgars Dunsdorfs.
 5. Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. priekš Kristus – 1200. g. – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2001.
 - 5.1 K.Ozoliņa 1923. un 1932.gada ziņojumi. H.Riekstiņa ziņojums, kapenes uzmērojums, situācijas skice un senvietas apraksta lapa un Ed. Šturma senvietas apraksta lapa bij. Pieminēkļu valdes arhīvā, tag. CVVM arheoloģijas nodaļā; KM muzeju daļā. Riekstiņš H. Latvijas arhaioloģijas kartes. Latviešu aizvēstures materiāli, I – Rīga, 1930, 7.lpp; nmr.7. Šnore R. Latvijas aizvēstures kartes, I, LU raksti. Filol. un filos.fak. I sēj. pap. Nr.2 – Rīga, 1936, 20. lpp., nmr. 132
 - 5.2 Mākslas un senatnes mēnešraksts «Latvijas Saule», 1928, 61./62. nmr., 686. lpp.
 6. Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā līdz 1200.gadam – Rīga, 1977, 69. lpp.; 128 lpp.
 7. Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes. 17. un 18. gadsimteni. Kārļa Zariņa fonds – Melburna, 1986, 183. lpp.
 8. Šterns I. Latvijas vēsture 1290. – 1500. – Rīga, 1997, 601.-602.lpp.
 9. Šterns I. Latvijas vēsture 1290.- 1500. –Rīga, 1997, 502. lpp.
 - 9.1 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800 – Rīga: Daugava, 1973, 278. lpp.
 - 9.2 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800 – Rīga: Daugava, 1973, 389. lpp.
 10. Balode S. Kalnciema pagasta Kalnamuižas daļas izlokšnes apraksts. – Rīga: LU latviešu valodas institūts, 2002, 12. lpp.
 - 10.1 Latvijas Saule, 1923, nmr.1.
 11. Priekšpostenis, priekšējais nocietinājums. Arī lopu muiža, pusmuiža. Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes. 17. un 18. gadsimteni Kārļa zariņa fonds – Melburna, 1986, 183.lpp.
 12. Žigure Anna «Es stāstu par Latviju»- Rīga, 2000, 224.lpp.
 13. 1627.gadā Gulbenes apkārtnē bija gandrīz pilnīgs tuksnesis. Materialien zu einer Geschichte der Langüter Livland, gesammelt von Heinrich von Hagenmeister. Erster Teil – Rīga, Eduard Franzens Buchhandlung, 1836, 246., 247. lpp.
 14. Latvijas vēstures avoti. Quellen zur Geschichte Lettlands. Band IV sējums. Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III burtnīca. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēstures institūta apgāds – Rīga, 1941, lappuse (CLXXVI)

15. Latvijas vēstures avoti. Quellen zur Geschichte Lettlands. Band IV sējums. Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III burtnīca. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēstures institūta apgāds – Rīga, 1941, lappuse (CLXXV)
16. Latvijas vēstures avoti. Quellen zur Geschichte Lettlands. Band IV sējums. Vidzemes 1638.gada arklu revīzija, III burtnīca. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēstures institūta apgāds – Rīga, 1941, lappuse (CLXXVI)
 - 16.1 Divas nedēļas, katru nedēļu bez otrnieka, katru otro nedēļu ar otrnieku.
17. «Jaunā Dienas Lapa», 1911, nmr. 196.
18. Vidzemes 1638.gada arklu revīzijas materiāli, 864., 865. lpp.
19. «Polis», «krievs», «no Krievijas», «abi krievi», «kurzemnieks», «svešs».
20. Der grosse Schwedische Kataster in Livland 1681- 1710, Kartenband von Edgars Dunsdorf. Kungl. Witterhits, Historie och Antikvitets. Akademiens Handligar DEL 72.
21. Der grosse Schwedische Kataster in Livland 1681- 1710, Kartenband von Edgars Dunsdorf. Kungl. Witterhits, Historie och Antikvitets. Akademiens Handligar DEL 282.
22. Mēra postījumi Vidzemē 1910. gadā, 208.lpp.
23. Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1910 – 1740 gadi – Rīga, 1993, 156.lpp.
24. Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750 – 1784 – Rīga, LPSR Zinātņu Akadēmija, 1956, 155.lpp.
 - 23.1 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800 – Rīga: Daugava, 1973, 85. lpp.
25. Liepiņa Dz. Vidzemes zemnieki un muiža – Rīga: Zinātne – 1983, 162.lpp.
- 26.1 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600-1710. Daugava, 1962, 128.,129. lpp.
27. Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740 gadi. Ģenerālkomisija Latvijas vidusskolu skolot. kooper.– Rīga, 1933, 462. lpp.
 - 25.1 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800 – Rīga: Daugava, 505. lpp.
28. Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740 gadi. Ģenerālkomisija Latvijas vidusskolu skolot. kooper.– Rīga, 1933, 476. lpp.
29. Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750 – 1784 – Rīga, LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, (1956), 158. – 159. lpp.
30. Ziņas par Litenes muižas pārvaldītājiem ņemtas: Materialien zu einer Geschichte der Langüter Livland, gesammelt von Heinrich von Hagenmeister. Erster Teil – Rīga, Eduard Franzens Buchhandlung, 1836, 247.; 248. lpp. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands von L von Struck. Zweiter Theil. Der lettische District- Dersden. Druck der Albanus schen Buchdruckerei – 1885, 396. lpp. Pirang H. Das Baltische Herrenhaus – Rīga, 1928 II, 17.-18., 61.
31. Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750 – 1784. LPSR Zinātņu akadēmija – Rīga, 1956, 11.-12. lpp.
32. Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieki 1710. – 1740. – Rīga, 1933, 223. -224. lpp.
 - 30.1 Baltisches Historisches Ortslecion – Wien: Böhlau Verlag Koln, 1990, S 342.
 - 30.2 Iskolata un tā Prezidija protokoli 1917.-1918., R., 1973, 113. lpp.
33. Tomass Ed. Pededze. Lubāns. Aiviekste – Rīga, Valtera un Rapas akc. Sab., 1937, 20. -23. lpp.
34. Žukova Z. Latvijas zili zaļā rota. – Jumava, Rīga, 2002, 92.lpp.
35. Bormane A//«Lauku Avīze («Mājas viesis»), 2002, 7.jūn., 5.lpp.
36. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands von L von Struck. Zweiter Theil. Der lettische District - Dresden. Druck der Albanus schen Buchdruckerei – 1885, 396.lpp. Materialien zu einer Geschichte der Langüter Livland, gesammelt von Heinrich

von Hagenmeister. Erster Teil – Rīga, Eduard Franzens Buchhandlung, 1836, 248. lpp. Genealogisches Hanbuch der Baltischen Ritterschaften - Gorlitz., 1930 – I Teil – 308. lpp.; 329.lpp.; 330.lpp. Tiltiņa I. Baronu Volfu dzimtas muižas Gulbenes rajonā – Rīga: LU bakalaura darbs, 1994.

35. { Mežu izciršana}/... rs. – Nos. Nav uzrād./ - Aut. Uzrād.: ... rs// Jaunā Dienas Lapa. – Nr.21 (1910.27.janv.) { 3.lpp} {Mežu izciršana/ F. – Nos. Nav uzrād.: F// Dzimtenes Vēstnesis. – Nr. 18 (1912. 23.janv.), [2.] lpp

35.1 Lancmanis Z. Veclaiku celtnes // Latvijas Saule, 1925, nmr.31-33, 343.lpp.

36. Vēstules no Vidzemes Malienes. Litenes Aut.uzrād. KOJ// Jaunā Dienas Lapa – Nr. 196 (1911.) Vēstules no Vidzemes Malienes [Litenes vēsture, saimnieciskā un sabiedriskā dzīve/ KOJ –Aut,uzrād.:K.O.J.// Jaunā Dienas Lapa – Nr. 196 (1911. 27.aug.), [2.-3.] lpp.

36.1 Turpat. 362 Latvija, 1907, 21.febr.

37. «Mājas Viesis»- Nr. 34 (1882) [264.lpp.)

38. Vēstules no Vidzemes Malienes K.O.J. –Aut,uzrād.:K.O.J.// Jaunā Dienas Lapa – Nr. 196 (1911. 27.aug.), [2.-3.] lpp. [Muižas zemnieku māju pārdošana / X.- Nos.nav uzrādīts. Autors uzrād.: X. // Rīgas Avīze – Nr. 172 (1911, 30.jūl.), [2.] lpp.

38.1 Jaunā Dienas Lapa, 1911, 1.aprīli

39. «Kurzemnieks», «svešs»...

40. Raudups J. [Bēgļu nelietības] / J.Raudups – nos.nav uzrād. // Dzimtenes Vēstnesis – Nr. 233 (1915, 26.aug.) [3.] lpp.

41. Aut.uzrād.: Sirds draugs // Latvija – Nr. 43 (1915, 23.febr.), [3.] lpp.

41.1 Sarkanais karogs, 1919, 9.janv., nmr.6, 3 lpp.

41.2 Tas pats, 1919, 18.janv., 2. lpp.

42. Sarkanais karogs – 1919, 18.janvāris, Nr. 14

43. Tautas balss, 1919, nmr. 9, 18.jūnijs

44. Tautas balss, 1919, nmr. 9, 18.jūnijs

45. Vidzemes 1638.gada Arklu revīzijas materiāli, III burtnīca, izdevis E.Dunsdorfs. Latvijas vēstures institūta apgādiens – Rīga, 1941, CCCLXXV.

46. Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750 – 1784, LPSR ZA Izdevniecība – Rīga, 1956, 37., 52. lpp. Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800 – Rīga: Daugava, 1973, 84. lpp.

47. Stepermanis M.

48. Latviešu revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata, 1. sējums, 1 daļa, 1976, 23., 56. lpp.

49. Latviešu revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata, 1. sējums, 3 daļa, 1983, 79.,247.,252. lpp.

49.1 Tautas vara Latvijas pagastos 1905.gadā. Dokumenti un materiāli. R., Avots, 1985.

49.2 Balss, 1906, 10.jūnijs

50. No Litenes. Virsraksts nav uzrād.:Aut.uzrād. B.// Pēterburgas Lapa – Nr. 3 (1906, 3.marts)

50.1 Balss, 1906, 16.maijs

51. [Soda ekspediciju darbība] /-os-. – Nos.uzrād.: -os -// Latvija. – Nr. 240 (1906, 29.nov.), [2.]lpp. [Soda ekspediciju darbība/ -š-. – Nos.nav uzrād. –š- // Balss – Nr. 30,(1906) [Soda ekspediciju darbība] Purvakārklis. – Nos.nav uzrād.: Purvakārklis // Balss – Nr. 258 (1906, 29.nov.), [2.] lpp.

51.1 Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata, 1.sēj.,2.daļa, R., 1980, 145.lpp. Pēterburgas Avīžu Čiņa, 1906, nmr.2

Literatūra

- 51.2 Purvakārklis. Skolotāju kratīšana. Latvija, 1907, 9.novembris
- 51.3 Purvalicis. Eglītes pārtraukšana. Latvija, 1907, 24.decembris
52. [Kratīšana skolotāja Loka dzīvoklī] / Tarass Nos.nav uzrād. – Aut.uzrād.: Tarass // Jaunā Dienas Lapa – Nr. 51 (1911, 4.marts), [3.]lpp. [Kratīšana skolotāja {Loka } mājās] / X. – Nos.nav uzrād. – Aut. uzrād.: X// Rīgas Avīze – Nr. 54 (1911. 8.marts), [2.] lpp.
- 52.1 Z-ps. Nosaukums nav uzrādīts // Jaunais Laiks – Nr. 8 (1912, 28.janv.), [3.] lpp.
53. Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710 – 1800, Daugava, 1973, 505. lpp.
54. Vičs A. «Iz latviešu skolu vēstures»1700-1800, 109.lpp.
55. Vičs A. «Iz latviešu skolu vēstures»1700-1800, 132.lpp.
56. Vičs A. «Iz latviešu skolu vēstures»1700-1800, 164.lpp.
57. Tomass Ed. Pededze. Lubāns. Aiviekste – Rīga, Valtera un Rapas a/s apgāds, 1937, 22. lpp.
58. Skolotāja Brūniņa tēva aiziešana atpūtā/ -s- Aut.uzrād.: -s // Dzimtenes Vēstnesis – Nr. 205 (1916, 8. sept.), [3.] lpp. [Skolotāja E. Brūniņa rosīgā sabiedriskā darbība] / F. – Nos.nav uzrādīts – Aut.uzrād.: F. // Dzimtenes Vēstnesis – Nr. 145 (1911, 29.jūn.), [3.] lpp.
59. [Skolas telpu sliktais stāvoklis] Zemlapis – Nos.nav uzrād. – Aut. uzrād. : Zemlapis // Dzimtenes Vēstnesis – Nr. 20 (1913, 24.janv.) [2.] lpp. [Litenes pagasta skolas problēmas] K.O. – Nos.nav uzrād.. – Aut.uzrād.: K.O. // Rīgas Apskats – Nr.1 (1908, 2.janv.), [2.] lpp. [Skolas problēmas] Vērispūsis – Nos.nav uzrād., Aut.uzrād. : Vērispūsis // Jaunā Dienas Lapa – Nr. 265 (1911, 17.nov.), [5.] lpp.60.
60. Dienas Lapa, 1911, Nr.196
- 60.1 Mājas Viesis, 1900, 36.
- 60.2 Dienas Lapa, 1900, Nr. 262
- 60.3 Čakārnis. Skolotāju vēlēšana// Jaunais Vārds. – Nr.205 (1916, 6.sept.), [2.]lpp.] Skolotāju vēlēšana // Lidums – Nr. 206 (1916, 9.sept.), 6 lpp.
- 60.4 Alf. Skolotāju nenodrošinātais stāvoklis // Lidums. – Nr. 280 (1916, 4.dec.), [6.] lpp.
- 60.5 Mājas Viesis, 1900, Nr. 3
61. Mājas Viesis, 1900, Nr. 35
62. Ķuzāne L. Jūlijs Dievkociņš – Rīga, Liesma – 1980, 171. – 172. lpp.
- 62.1 Mājas Viesis, 1901, 28.februārī
63. [Izglītības biedrības «Pededze» atklāšana]. Nos.nav uzrād.// Rīgas Avīze – Nr. 166(1910.23.jūl.), [2.] lpp. [Izglītības biedrības «Pededze»atklāšana] / ct. – Nos.nav uzrād. – Aut.uzrād.: ct// Latvija. – Nr. 167 (1910, 24.jūl.), [2.] lpp. [Izglītības biedrības «Pededze»atklāšana] / Puteklīts. – Nos.nav uzrād.- Aut. uzrād.: Puteklīts // Dzīve. – Nr. 94 (1910) [Izglītības biedrības «Pededze»atklāšana]. Nos.nav uzrādīts // Dzimtenes Vēstnesis – Nr. 166 (1910, 23.jūl.), [1.] lpp.
- 64.[Izglītības biedrības «Pededze»darbība] Viesis. – Nos.nav uzrādīts. Aut.uzrād. – Viesis // Dzīves Atbalss. Nr. 18 (1914, 15.febr.), [2.] lpp. [Izglītības biedrības «Pededze»problēmas] Z-s. – Nos.nav uzrād. – Aut.uzrād. – Z-s// Jaunais Laiks – Nr. 16 (1912, 4.aprīlī), [2.] lpp. [Nesaskaņas izglītības biedrībā «Pededze»] K.O. – Nos.nav uzrād., Aut.uzrād.: K.O. // Jaunā Dienas Lapa. – Nr. 84 (1913, 11.apr.), [8.] lpp. [Sabiedriskā dzīve] Palaidnis. – Nos.nav uzrād.- Aut. uzrād.: Palaidnis // Jaunā Bals. – Nr. 12 (1914, 31.marts) [2.] lpp. Vēstule no Vidzemes Malienes: [sabiedriskās dzīves attīstība – biedrību darbība] / H. – Aut.uzrād.:H // Liepājas Atbalss. Nr. 128 (1911, 10.jūn.), [2.-3.] lpp.
65. Palaidnis. Nosaukums nav uzrādīts // Jaunā Bals. – Nr. 12 (1914, 31.marts), [2.] lpp.

- 65.1 Jaunā Dienas Lapa, 1911, 4.marts
 65.2 Jaunā Balss, 1912, 4.aprīlis
 65.3 Mājas Viesis, 1900, Nr. 31
 65.4 Dzimtenes Vēstnesis, 1912, 22.febr.
 66. Mājas Viesis 1901, Nr. 37
 67. [Alkohola problēmas] / homo. – Nos.nav uzrād.- Aut.uzrād.: homo // Latviešu Avīzes. – Nr. 7 (1912,17.janv.), [2.] lpp. [Alkohola problēmas] / a-ors. – Nosaukums uzrād.: a-ors // Kāvi. – Nr. 27(1912, 7.jūl.), [2.] lpp. [Alkohola problēmas] Murluks. – Nosaukums nav uzrādīts – Aut.uzrād.: Murluks // Sadzīve, Nr. 39 (1912, 5.apr.), 3 lpp
 67.1 Dzimtenes Vēstnesis, 1912, 22.febr.
 67.2 Jaunā Balss, 1914, 31.marts, 2.lpp.
 67.3 Jaunais Laiks, 1912, 28.janv. 3.lpp. Jaunā Balss, 1914, 31.marts, 2.lpp.
 68. Šilde A. Latvijas vēsture 1914. – 1940., Daugava, 652. – 653. lpp.
 69. Litenes pagasts // Latvijas pagasti: encikl. – Rīga: Prese nams, 2001. – ISBN 9984-00-412-0. – 1.[sējums]. –A – Ļ. – 617.- 620. lpp.
 69. J. Lipša I. Ulmaņa režīma pirmais ideologs // Lauku Avīze, 2003, 22.jūlijs.
 70. Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. Daugavas Vanagu centrālās valdes izdevums – Vesterosa, 1970, 67.lpp.
 71. Bastjānis – Krasts I. Pašvēsture. Par politiku, bohēmu un trīssoļlēkšanu – Rīga, Likteņstāsti, 1998, 92.lpp.
 72. Kokareviča D. Latvietei ir lepna stāja // Lauku Avīze, 2002, 17.janv.
 72.1 Latvijas Brīvības cīņas 1918- 1820. Encikl., Preses nams, 155., 240., 284., 419. lpp.
 72.2 Veldre U. Godināsīm 7. Siguldas kājnieku pulku. // Dzirkstele. 2003, 17.jūn., 2.lpp.
 72.3 Madonas apriņķis skaitļu apgaismojumā: [apriņķa pagastu saimnieciskās dzīves apskats] // Brīvā Zeme. – Nr. 296 (1936, 30.dec.), 33– 42 lpp.
 72.4 Gulbenes Balss, 1938, nmr.34, 16.sept., 1. lpp.
 73. Salnais V. Pagastu apraksti: pēc 1935.gada tautas skaitīšanas materiāliem / V. Salnais, A. Maldups, Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 1935, 243 – 244 lpp. Maldups A. Apriņķu un pagastu apraksti – Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 200 – 201 lpp.
 74. Teivens A. Latvijas dzirnavas – Stokholma, 1985, 103. lpp.
 74.1 Gulbenes Balss, 1938, 18.nov., 14. lpp.
 74.2 Blaua L. Viena no Kambalu dzimtas // Ieva, 2002, 30.okt., 40 – 43 lpp.
 74.3 Svilāns J. Latvijas Romas katoļu baznīcas. – Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 1995, 28.lpp. Vaivods J. Katoļu baznīcas vēsture Latvijā – Rīga: Metropolijas kūrīja, 1994, 273., 274. lpp.
 74.4 Gulbenes Balss, 1939, 17. febr.
 75. [Papīra fabrikas strādnieku streiks] / -s-. Nos.nav uzrādīts: - s- // Gulbenes Ziņas. – Nr. 27 (1929, 28.jūn.), 2. lpp.
 76. Kā tika apgānīti mūsu valsts svētki: << a>>. – Aut.uzrādīts: <<a>> // Gulbenes Vēstnesis. – Nr. 6(1931, 19.febr.), 3 lpp.
 77. Nos.nav uzrādīts. Autors uzrādīts : Litenes – Cemeru Koppinotavas vadītājs // Gulbenes Ziņas – Nr. 2 (1929, 11.janv.), 4.lpp.
 78. Gulbenes Balss, 1940., 17.marts
 79. Litenes krājaizdevu sabiedrība: [sabiedrības biedru sapulce] Up. – Aut.uzrād.: Up. // Gulbenes Balss. – Nr. 27 (1938, 29.jūl.), 4. lpp. [Litenes krājaizdevu sabiedrības pozitīvā darbība kultūras un saimnieciskās dzīves veicināšanā]. –Nos.nav uzrādīts // Gulbenes Ziņas. – Nr. 11 (1936, 24.dec.) 3.lpp.

Literatūra

- 79.1 Brīvā Zeme, 1936, 30.decembris, 55. lpp.
80. Sabiedriskais darbs Litenē: [lauksaimniecības un apdrošināšanas biedrību sapulces] // Gulbenes Balss. – Nr. 13 (1939, 31.marts), 3. lpp.
81. 3.augustā, 5.oktobrī, 16.novembrī, 7.decembrī, 14.decembrī, arī vēl 1929.gada numuros.
- 81.1 Gulbenes Ziņas, 1928, nmr. 27, 16.novembris.
- 81.2 Gulbenes Ziņas, 1928, nmr. 30, 7.decembris
- 81.3 Gulbenes Ziņas, 1929, 11.janvāris
82. [Lopkopības un piensaimniecības kursi]. – Nos.nav uzrādīts// Gulbenes Vēstnesis. – Nr. 45 (1930, 18.dec.), 2 lpp.
83. Stalta celtnie lauksaimniecības veicināšanai: [Stāmerienes Piensaimnieku sabiedrības krejotavas ēkas iesvētīšanas svinību norise]/ J.Dz. –Aut.uzrādīts: J.Dz. // Gulbenes Balss, -Nr. 45 (1939, 10.nov.), 3.lpp.
- 83.1 Gulbenes Balss, 1938, 22.jūn., 1.-2. lpp.
84. Zemnieku svētki Litenē // Gulbenes Ziņas. – Nr. 296 (1934, 6.apr.), 3. lpp. Plaša lauksaimnieku sanāksme Litenē : [lauksaimniecības biedrības « darbs» sanāksme] // Gulbenes Ziņas. – Nr.252 (1933, 22.jūn.), 3.lpp. Pļaujas svētki Litenē / Up. – Aut.uzrād.: UP. // Gulbenes Balss. – Nr. 35 (1938, 23.sept.), 6.lpp. Sabiedriskais darbs Litenē: [lauksaimniecības un apdrošināšanas biedrību sapulces] // Gulbenes Balss. – Nr. 13 (1939, 31. marts), 3. lpp.
85. Lauksaimniecības jautājumu pārrunas Litenē // Gulbenes Balss. – Nr. 13 (1940, 29.marts), 2.lpp.
86. Izmantosim purvus: [lauksaimnieku – kūdras ražotāju tikšanās] Up. – Aut.uzrād.: Up. // Gulbenes Balss. – Nr. 42 (1938, 11.nov.), 3. lpp.
- 86.1 Gulbenes Balss, 1939, 3. februāris
87. Gulbenes Ziņas, 1937, nmr. 18, 15.maijs, 6.lpp.
- 87.1 Gulbenes Vēstnesis, 1931, 15.janv.
88. Sporta svētki Litenē: [9 Madonas aizsargu pulka 9.rotas sacensības] Up. – Aut.uzrād.: Up. // Gulbenes Ziņas. – Nr. 30 (1937, 6.aug.), 2.lpp.
89. Sporta svētki Litenē: [9 Madonas aizsargu pulka 9.rotas sacensības] Up. – Aut.uzrād.: Up. // Gulbenes Ziņas. – Nr. 30 (1937, 6.aug.), 2.lpp.
90. Kultūras nedēļas sarīkojums / Up. – Aut.uzr.: Up. // Gulbenes Balss. – Nr. 6 (1939, 10.febr), 3.lpp.
- 90.1 Up. – Nosaukums nav uzrādīts – Aut.norād.: Up.// Gulbenes Balss. – Nr. 2 (1939, 13.janv.), 4.lpp.
- 90.2 Malienas Ziņas, 1926, 11.marts
- 90.3 Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1926.
91. Litenes tautas nama iesvētīšanas atcerei: Briedis. – Aut.norād.: Briedis // Gulbenes Ziņas. – Nr. 81 (1929, 29.nov.), 3.lpp.
92. [Litenes tautas nama iesvētīšana 17.novembrī]/ -R-. Nos.nav uzrādīts. – Aut.norādīts: -R- // Gulbenes Ziņas. – Nr.48 (1929, 22.nov.), 3. lpp.
93. Gulbenes Ziņas, 1929, 25.apr.
94. [Iespaidis par lūgas « Pazudušais dēls» iestudējumu Litenē] / Iebraucējs. – Nos.nav uzrādīts – Aut.norād.: Iebraucējs // Gulbenes Vēstnesis. – Nr. 22 (1929, 5.dec.), 2.lpp.
- 95.1 Gulbenes Balss, 1938, 25.nov., 4.lpp.
96. Nosaukums nav uzrādīts. – Aut.uzrādīts: Actiņa // Gulbenes Vēstnesis. – Nr. 9(1930, 27.febr.), 3.lpp.
97. Herberta Kukura priekšlasījums Litenē : // Gulbenes Ziņas. Nr. 43 (1937, 5.nov.), 3.lpp.

98. Kad rāda kumēdiņus, skatītāju netrūkst:// Gulbenes Balss. – Nr.25 (1938, 15.jūl.), 5.lpp.
- 98.1 Gulbenes balss, 1938, nmr.35 23.sept.
- 98.2 Gulbenes Balss, 1939, 12.maijs
99. Rūdofls. Atceramies Pededzmalas dzejniekus // Dzirkstele, 1993, 14.augusts
- 99.1 Gulbenes Ziņas, 1932, 17.jūnijs
- 99.2 Gulbenes Ziņas, 1932, 27.maijs
- 99.3 Paeglis A. Pērkonkrusts pār Latviju 1932.-1944. Klubs 415, Rīga, 33.lpp.
100. Skaista celtne Litenes kapsētā: [kapu svētki, jaunās kapličas un kapsētas paplašinājuma iesvētīšanai]/ Up. – Aut.uzrād.:Up.// Gulbenes Balss. – Nr. 30(1938, 19.aug.), 3.lpp.
101. Latvijas bibliotēku padomes gadagrāmata. Pirmais gads – Rīgā, KF izdevums, 1926. –1952., 54.lpp.
102. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1933, 4.aprīlis, 471. lpp.
103. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1933, 11.
- 103.1 Brīvā Zeme, 1925, 2.sept.
104. Turi svētu darbu un skaidru sirdi: [skolas karoga iesvētīšanas un pasniegšanas svētki] // Gulbenes Balss. – Nr.10 (1938, 1.apr.) 4.lpp.
105. Jaunatne atrodas uz pareiza ceļa: Gulbenes Ziņas. – Nr.320 (1936, 6.nov.) 3.lpp. Nosaukums nav uzrād.// Gulbenes Ziņas. – Nr. 5 (1936, 13.nov.) 3.- 4. lpp.
106. Mazpulki Gulbenes novada Litenes nometnē: [mazpulku nometnes atklāšana] Gulbenes Balss. – Nr.30 (1939, 28.jūl.), 4.lpp.
107. Litenes mazpulks: [piecu gadu darbības un svinīgā solījuma svētku norise] Gulbenes Balss. – Nr. 13 (1940, 29.marts), 2. lpp.
108. [Jaundibinātais skolēnu kooperatīvs, trūcīgo skolēnu ēdināšanas fonds]. Nos.nav uzrād.: Gulbenes Ziņas. – Nr. 8(1937, 26.febr.), 3. lpp.
109. Ceļu un sabiedrisko ēku apstādīšanas sarīkojuma plāns] Nos.nav uzrād.// Gulbenes Ziņas. – Nr. 18 (1937, 5.maijs), 6.lpp.
110. Ķuzāne Lūcija. Jūlijs Dievkociņš – Rīga, Liesma, 1980, 67.lpp.
- 110.1 Gulbenes Ziņas, 1937, nmr. 23, 11.jūn., 2.lpp.
111. Gulbenes Ziņas, 1929, 25.aprīlis
112. Siliņš K. Latviešu personālvārdu vārdnīca – Rīga, Zinātne, 1990.
113. Šinķis A. Atmiņas par Litenes traģēdiju // Kara invalīds, 1967, nmr.12, 62.lpp.
114. Mākslas un senatnes mēnešraksts « Latvijas Saule», 1926, 37.; 38. nmr.
115. Zaube A. Ceļabiedrs, 1997, sept.
116. Aizvestie : 1941.gada 14.jūnijs. – Rīga, 2001., 385.lpp. Auzers R. Šie vārdi apsūdz // Dzirkstele – Nr. 69 (1991, 11.jūnijs), 3.lpp.
117. Deportēto iedzīvotāju saraksts no Gulbenes apriņķa Litenes pagasta// Represēto saraksts, 1949. – Rīga, 1995. –1. [burtnīca] – 126. – 127. lpp. –(žurnāls « latvijas arhīvs», 1995, Nr. 1.ats.piel.
118. No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – Rīga, 1999.
119. Janovskis G. Dziesma mežam. Kopoti raksti, 3. – Rīga, 1998, 66.lpp.
120. Janovskis G. Dziesma mežam. Kopoti raksti, 3. – Rīga, 1998, 67.lpp.
121. Volkeviča Vera. Pļauka, 1.daļa – Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka, 1993, 367. – 375. lpp.
122. Klāna K. Baltā odze – Rīga, 1990, 50.lpp.
123. Bels A. « Saullēktā mērktie» - Rīga, 1995, 75. lpp.
124. Janovskis G. Bez ceļa. Kopoti raksti, - Rīga, 2001, 207.lpp.
125. Dziļums A. Tiesas svētdiena. – Rīga, 2002, 126.lpp.

126. Bastijānis – Krasts I. Pašvēsture I daļa. – Rīga, 1998, 110. lpp.
127. Gavare A. Kad izbēdātas melnākās bēdas un izraudātas rūgtākās asaras // Hedviņas Kundzes Avīze, 1999, 30.dec.
128. Augstu novērtē P. Vasku un Latvijas radio kori // Diena, 2002, 20.marts.
129. Lūsiņa I. M.Einfelde un radio koris debitē festivālā Hadersfeldā // Diena, 2000, 21. nov.
130. Lūsiņa I. Svētki Klaipēdā veiksmīgi // Diena, 2002, 3.jūlijs, 13.lpp.
131. Ozoliņa R. Latviešu operācija // Lauku Avīze, 2001, 9.decembris
132. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu: latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: atmiņu un dokumentu krāj. – [Rīga] : [b.i.], 1993, - 1 [sēj.] – 254.- 255. lpp.
133. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu: latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: atmiņu un dokumentu krāj. – [Rīga] : [b.i.], 1993, - 3 [sēj.] – 105. lpp.
134. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu: latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: atmiņu un dokumentu krāj. – [Rīga] : [b.i.], 1993, - 1 [sēj.] – 271. lpp.
- 134.1 Ē.V. Litenes nometne // Kadets, Nr. 8, 1979, 32.—33. lpp.
135. Gabris R. Latvju virsnieks 35473, - Rīga, 1990, 28.lpp.
136. Artūrs. Cilvēks, kurš Litenē veda virsniekus uz nošaušanu // Vakara Ziņas., 1998, 27.aug., 6.lpp.
- 137.Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: dokumentu un atmiņu krāj. – Vesterosa: Daugavas vanagu Centrālā valde, 1970. – 1.sējums, 215.lpp.
138. Varoņu piemiņas diena Litenes nometnē: [15.augusta pasākuma norise]// Gulbenes Ziņas – Nr. 32(1937, 20.aug.) 3.lpp.
139. Eglītis A. Bezkaunīgie veči, - Rīga, 2000.
- 139.1 Karavīri lauku darbos: [Litenes nometnes karavīru atbalsts lauksaimniekiem] / Up. – Aut.uzrād.: Up. // Gulbenes Balss. – Nr. 31 (1938, 26.aug.) 1.lpp.
140. Kara ministrs ģen. J.Balodis Litenē: [karavīru apmācības un dienesta apstākļu pārbaude]// Gulbenes Balss. – Nr.30 (1938, 19.aug.), 2.lpp.
- 140.1 Ē.V. Litenes nometne // Kadets, Nmr.8, 1979, 32. – 37.lpp.
140. Kara ministrs ģen. J.Balodis Litenē: [karavīru apmācības un dienesta apstākļu pārbaude] // Gulbenes Balss. – Nr. 30, (1938, 19.aug.), 2.lpp.
141. Priedītis N. Atmiņas par 1941.gada Ostroviešu nometni. // Daugavas Vanagi, 1969, Nmr. 3
142. Šinķis Arnolds. Atmiņas par Litenes traģēdiju. Arnolds Šinķis // Kara Invalīds. – Nr. 12 (1967, sept.), 64.lpp.
143. Jēkabsons Ēriks. Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939., 1940.gadā. Latvijas Universitāte// Latvijas vēsture, Nr. 2/9, 1993, 22. – 27. lpp. Jēkabsons Ēriks. Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939., 1940.gadā. Latvijas Universitāte // Latvijas Vēsture, Nr. 3/10, 1993, 35. – 38.sept.
144. Zeibārte I. Palīdziet mums meklēt // Dzirkstele, 1995, 11.nov.
- 144.1 Лайзана З. Бывшие и нынешние офицеры Латвийской армии почтили память жертв Лигене // Диена// ° 120 (1993, 15. июня) С. [1.]
145. Okupācijas muzeja stenda materiāls.
- 146.Ciņa, 1940, 1.jūlijs
- 146.1 Rislaki J., Kur beidzas varavīksne. Krišjānis Berķis un Hilma Lehtonena. Jumava, 2004, 231.lpp.
147. Čakstiņš V., Vijups A., Valmiera – Litene – 89. Litene – Noriņska 41../ pierakst. I. Vinklere // Padomju Jaunatne. – 1989. –14.nov. –1. – 2. lpp.
148. Izmantoti fakti no A.Bambala, Ē. Jēkasona, I.Kažociņa darbiem, no dokumentu un atmiņu krājuma « Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā.
149. Šinķis A. Atmiņas par Litenes traģēdiju // Kara invalīds. 1967, sept. Nr.12, 70.lpp.

150. Lasmanis A. 4478 un 5952 dienas. Via Doloresa. Staļinisma upuru liecības – Rīga, 1990, 72.lpp.
151. Enģelis Centis Mārtiņš. Lītenes meži slēpj patiesību// Neatkarīgā Čiņa, 1994, 1.dec.
152. Latvija tiek krustā kalta: [saruna ar 1941.gada 14.jūnijā no Lītenes nometnes izsūtītajiem virsniekiem] / mat.sagat. L.Liepa // Padomju Jaunatne – Nr. 236 (1988, 10.dec.), [4. – 5. lpp.]
153. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā : dokumentu un atmiņu krāj. – Vesterosa: Daugavas Vanagu Centrālā valde, 1970 – 1.sējums, 221. lpp.
154. Liepa A. Ekshumācija – Rīga, 1990, 263.lpp.
155. Enģelis Centis Mārtiņš. Lītenes meži slēpj patiesību // Neatkarīgā Čiņa, 1994, 1.decembris.
156. Šinķis A. Atmiņas par Lītenes traģēdiju // Kara Invalids, 1967, sept., 70.lpp.
157. Es sapņi par Dzimteni pagālvī likšu. Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: Atmiņu un dokumentu krājums. – Rīga, 1993, 1.daļa, 260.lpp.
158. Ozoliņa R. Latviešu operācija // Lauku Avīze, 2001, 9.dec.
159. Rozīte A. // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – Nr. 4 (1980, jūl./ aug.), 29. –30. lpp.
160. Liepa L. Latvija tiek krustā kalta // Padomju Jaunatne, 1988, 10. dec.
161. Gabris R. Latvju virsnieks nmr. 35473 – Rīga, 1990.
162. Vinklere I. // Padomju Jaunatne, 1996, 14.jūn.
163. Lasmanis A. 44787 un 5952 dienas, Via Doloresa – Rīga, Liesma, 1990, 74.lpp.
164. Lasmanis A. 44787 un 5952 dienas, Via Doloresa – Rīga, Liesma, 1990, 82.lpp.
165. Es sapņi par Dzimteni pagālvī likšu – Rīga, 1993, 1.daļa, 55.lpp.
- 165.1 Pētersons A. Latvijas karavīru drāma 1941.gadā// Latvijas Avīze, 2004, 28.jūn., 16.lpp.
166. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vasteras, 1970, 1.sējums, 218.lpp.
167. Līguts V. Virsotnes ēnā. Latviešu virsnieka stāsts, - Rīga, 2002, 69.lpp.
168. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 221.lpp.
169. Siliņš A. Lītenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt.
170. Siliņš A. Lītenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt.
171. Siliņš A. Lītenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt.
- 171.1 Balvu Atmoda, 1990, 13.sept.
172. Upenieks J. Arī es biju Lītenē // Malienas Ziņas. – Nr. 147 (1990, 11.dec.), 2.lpp.
- 172.1 Kara Invalids, nmr. 19, 1974.
173. Liepa L. Latvijas tiek krustā kalta // Padomju Jaunatne. – Nr. 31 (1989, 14.febr.), 4.lpp.
174. Bambals A. 1940./41.gadā represēto latviešu virsnieku piemiņai: Virsnieku Golgātas ceļš un liktenis Gulāga nometnēs (1941 – 1959) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata, 1999: Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000, 111.lpp.
175. Es sapņi par Dzimteni pagālvī likšu – Rīga, 1993, 1.daļa, 174.lpp.
176. Es sapņi par Dzimteni pagālvī likšu – Rīga, 1993, 1.daļa, 136.lpp.
177. Cilvēks, kurš Lītenē veda virsniekus uz nošaušanu // Vakara Ziņas, 1988, 27.aug. 3., 6. lpp.
178. Volkeviča V. Pļauka, 1.daļa. –Rīga : Jakubāna un Hānberga bibliotēka, 1993, 370.lpp.
- 178.1 Rozīte A. Liecība par virsnieku traģēdiju Lītenē // Daugavas Vanagu Mēnešraksts, Nr. 246, Kanāda, Toronto.

Literatūra

179. E.V. Litenes nometne // Kadets. – Nr. 8 (1979), 32. – 37. lpp.
- 179.1 Sirmais O. Pretrunu – daudz, patiesība – viena // Dzirkstele. – Nr. 93 (1988, 6.aug.), 2. lpp.
- 179.2 Liepa A. Ekshumācija, Rīga, Liesma, 1990, 264.lpp.
180. Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture. – Rīga: Vieda, Latvijas ekoloģiskās izglītības apgāds, 2.daļa, 56 lpp.
- 180.1 Freivalds O. Lielā sāpju draudze – Kopenhāgena, Imanta, 1952.
181. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu – Rīga, 1993, 1.daļa, 337.lpp.
182. Rozīte Adelīna. Liecība par virsnieku traģēdiju Litenē / Adeliina Rozīte // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – Nr. 4 (1980, jūl. / aug.), 29. – 30. lpp.
183. Jēkabsons Ē. 1941.gada 14.jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā korpusā // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 6; Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 2002, 230. lpp.
184. Eglīte O. Ceļš uz Liteni // Dzirkstele, 1989, 14.marts
185. Eglīte O. Ceļš uz Liteni // Dzirkstele, 1989, 14.marts
186. Šubravska Dz. // Liesma, 1988, decembris, nmr. 12.
187. Priedītis N. Atmiņas par 1941.gada Ostroviešu nometnē // Daugavas Vanagi, 1969, Nr. 3, 28.lpp.
188. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt., 9.lpp.
189. Liepa A. Ekshumācija – Rīga, Liesma, 1990, 264. – 265. lpp.
190. Maģone T. Bez vainas sodītie // Zeme, 1996, 11. /17. jūn., 2. lpp.
191. Šilde Ā. Pasaules revolūcijas vārdā, - Melburna. Grāmatu Draugs, 1983, 150. – 154. lpp.
192. Straume A. Litene – Noriļska – Salacgrīva // Dzimtenes balss, 1989, nmr. 1
193. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vasteras, 1970, 1.sējums, 217.lpp.
194. Tēvija, 1941, 27.aug., 7. lpp.
195. Bambals A. 1940. /41. gadā represēto latviešu virsnieku piemiņai / A. Bambals // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 1999: genocīda politika un prakse. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds.
196. Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture, 2. – Rīga, 97.lpp.
197. Gabris R. Latviešu virsnieks Nr. 35473 – Rīga, 1990, 47.lpp.
- 197.1 Grīns J. Baltiešu virsnieku grupas traģēdija // Strēlnieks – Nr. 9/10 (1965, janv.), 39. – 43. lpp.
- 197.2 Freivalds O. Lielā Sāpju draudze. – Kopenhāgena: Imanta, 1952.
198. Zaļā A.B. Sākās ceļš uz nekurienu // Dzirkstele, 2001, 19.maijs.
199. Jēkabsons Ē. 1941.gada 14.jūnijs Sarkanās Armijas 24.teritoriālajā strēlnieku korpusā.// Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 6. sējums, 230. lpp.
- 199.1 Latvijas Vēstnesis, 1999, jūnijs
200. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 258.lpp.
201. Dzintars J. Nejausim asaras kopā // Cīņa, 1988, 29.sept., 2. lpp.
202. Gercens M. Ko man stās'tija leitnants Spilva // Literatūra un Māksla, 1988, 16.dec.
203. Upenieks J. Arī es biju Litenē.// Dzirkstele, 1991, 11.jūnijā
- 204.
205. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 136. lpp.
206. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 256.lpp.

207. Veidemane E. Bez pašcieņas nav tautas // Padomju Jaunatne, 1988, 21.septembris Dzintars J. Nejauksim asaras kopā // Ciņa, 1988, 29.sept., 2.lpp. Veidemane E. Raganu medības pēc Raganas kaujas // Padomju Jaunatne, 1988, 21.okt., 2.lpp.
208. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 328. lpp.
209. Zaķis A. Palikušo vārdā // Ciņa, 1988, 13.okt.
210. Dzintars J. Nejauksim asaras kopā // Ciņa, 1988, 29.sept., 2.lpp.
211. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 123. lpp.
212. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 254.lpp.
- 212.1 Pelkaus E. Ciņa un Cerība, 2004.
213. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 362. lpp.
214. Siliņš J. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt., 8. – 9. lpp.
215. BA. Traģiskais gads // Daugavas Vanagi, 1973. nmr. 3
216. Siliņš J. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt., 8. – 9. lpp.
217. Litenes lieta izbeigta // Lauku Avīze, 1990, 7.dec., 16.lpp.
218. Jēkabsons Ē., Bambals A. Latvijas Armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 3. sējums, 157. lpp.
219. Sirmais O. Pretrunu – daudz, patiesība viena // Dzirkstele, 1988, 8.aug., 2.lpp.
220. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt., 8.-9. lpp.
221. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22.okt., 8.-9. lpp.
222. Jēkabsons Ē. 1941.gada 14.jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā korpusā, Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 6.sējums, 232. lpp.
223. Antmanis J. Litenes traģēdijas atcere // Latvijas Amerikā, 1944, 6.aug. nmr.31
224. Antmanis J. Litenes traģēdijas atcere // Latvijas Amerikā, 1944, 6.aug. nmr.283
225. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vasteras, 1970, 1.sējums, 254. – 255. lpp.
226. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 2. daļa, 1994, 106. lpp.
227. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22. okt. 8. – 9. lpp.
228. Dzirkstele, 1988, 8.aug. 2.lpp.
229. Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture – Rīga, 76. – 88. lpp.
230. Ozols E. Zemnieki aiziet mežā: Uz ežiņas galvu liku, 1993, (14°), 159. –162. lpp.
231. Stāta Ēriks Miķelsons : Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 3. daļa, 184.lpp.
232. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22. okt., 8-9 lpp.
233. Siliņš A. Litenes likteņlinijas // Lauku Avīze, 1988, 22. okt., 8-9 lpp.
234. Liepa Ligita. Latvija tiek krustā kalta // Padomju Jaunatne, 1988, 10.dec., 4. – 5. lpp.
235. Priedītis N. Atmiņas par 1941.gada Ostroviešu noņemti // Daugavas Vanagi, 1969, nmr.3, 28., 29. lpp.
236. Upenieks J. Arī es biju Litenē // Dzirkstele, 1991, 11.jūnijs.
237. Dzirkstele, 1988, 6.aug., Ciņa, 1988, 26.aug.
238. Liepa A. Ekshumācija – Rīga: Liesma, 1990, attēls starp 292. – 293. lpp.
- 238.1 Siliņš A. Likteņlinijas top skaidrākas // Lauku Avīze, 1988, 19.novembrī
239. Siliņš A. Likteņlinijas top skaidrākas // Lauku Avīze, 1988, 19.novembrī
240. Janovskis G. Kopoti raksti3., Dziesma mežam, - Rīga: Elpa, 1998, 150. lpp.
241. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 254. lpp.
242. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 1. daļa, 1994, 337. lpp.
243. Eglīte O. Ceļš uz Liteni // Dzirkstele, 1989, 14.marts
244. Jākabsons E. Bambals A. Latvijas Armijas iznīcināšana un represijas pret tās

karavīriem. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, Latvijas vēstures institūta apgāds – Rīga, 2001. 156. lpp.

245. Serdāns V., Kundziņš A. Litenes lieta izbeigta // Lauku Avīze, 1990, 7.dec., 16.lpp.

246. Siliņš A. Likteņlīnijas top skaidrākas // Lauku Avīze, 1988, 19.nov., 7.lpp.

247. Jansons G. Litene – 1988 // Lauku Avīze, 1988, 7.oktobrī, 14.lpp.

248. Siliņš A. Izmeklēšana sākusies // Lauku Avīze, 1988, 29.okt., 14.lpp. Siliņš A. Izmeklēšana turpinās // Lauku Avīze, 1989, 10.febr., 7.lpp. Kreicbergs H. Litene -/ Patiesību meklējot// Literatūra un Māksla, 1988, 4.nov., 10.lpp.

249. Serdāns V., Kundziņš A. Litenes lieta izbeigta // Lauku Avīze, 1990, 7.dec., 16.lpp.

250. Šubrovska Dz. // Liesma, 1988, nmr. 12

251. Liepa A. Ekshumācija, 268.lpp.

252. Cābulis A. Litene atceras, Litene atgādina // Tālava . – Nr. 6 (1990, jūnijs)

253. Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941. – 1944., Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 1999, 263. – 265. lpp.

254. Briedis L. Visu neizdzēš laiks // Dzirkstele, 1967, 18.jūl.

255. Vestermanis M. Holokausta izpētes dažas problēmas Latvijā// Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1993, Nr. 2, 128.lpp.

255.1 Pupila A. Dzīve ar brīvības sajūtu, dziesmām un dejām. // Dzirkstele, 2003, 6.sept.

256. Zibarte Ie. Ar seju Pret Latviju // Diena, 2002, 23.nov.

257. Latvju enciklopēdija: 3.sējums/ red. A.Švābe. – Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1952 – 1953. – 2.sējums, 1526. lpp.

258. // Dzirkstele, 1996, 13.jūnijs, 1. lpp.

259. Brigādere A. Triloloģija – Rīga, 1958

260. Mārtuža E. Bohēma bez liekulības šķidrauta // Mājas Viesis, 2003, 10.janv., 15.lpp. Bērziņš A. Labie gadi – Grāmatu draugs, 1963, 289. – 290. lpp.

260.1 Rislaki J. Kur beidzas varavīksne, Jumava, 2004, 130.,132.lpp.

261. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Vesterosa, 1970, 1.sējums, 223. lpp.

261.1 Bērziņš V. Čečenu izsūtīšanas 60.gadskārta// Latvijas Avīze, 2004, 24.febr.,1.,19.lpp.

262. Gabris R. Latvju virsnieks Nr. 35473, - Rīga, Karogs, 1990, 103.lpp.

263. Es sapni par Dzimteni pagalvi likšu, 1. daļa, 1994, 260. lpp.

264. Liepa L. Latvija tiek krustā kalta // Padomju Jaunatne, 1988, 10.dec., 5.lpp.

265. Liguts V. Virsotnes ēnā, - Rīga: Aplis, 2001, 317. lpp.

Bez sarakstā ietvertajiem izmantoti vēl šādi avoti:

- Es viņu pazistu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Biogrāfiskā arhīva apgāds, Rīga, 1939.
- Latvijas darbinieku galerija 1918 – 1928, R., 1929.
- Latvijas vadošie darbinieki, R., 1936.
- Madonas apriņķis. Dzīve un darbs, 1937.
- Valmieras – Valkas skolotāju semināra audzēkņi. 1894.-1919., 1936. Audzināšanas biedrība. Rīga
- 1905.gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā. Latvijas vēstures pētīšanas biedrības raksti Caunes sākārtos, 1930.
- Heinrichsons. Latviešu kooperatīvais kredīts. 1937, 270.-271.lpp.
- Latviešu rakstniecība biogrāfijās. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2003.
- Lāčplēša ordeņa kavalieri. Latvijas vēstures arhīvs. Jāņasēta, 1995, 238.lpp; 586.lpp.
- Filologu biedrības raksti XIX. Latviešu filologu biedrības izdevums, Rīga, 1939, 117.-132.lpp.
- Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi, I daļa, I sējums, R., 1956.
- Barons K. Latvju dainas, V sējums, 1915.
- Dziesmu krājēju un vietu reģistrs un savākto dziesmu skaits
- Arheoloģija un etnogrāfija, IV, R., ZA, 1962, 200.lpp.
- Juškevičs J. Alūksne // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929, 9.nmr., 171.lpp.
- Par K.Ulmaņa Draudzīgā aicinājuma kustību Litenē, Brīvā Zeme, 1925, 9.aprīlis, 9.lpp.
- Par jaunas skolas celtniecības nepieciešamību Litenē // Rīgas Apskats, 1908, 2.janv., 2.lpp.
- Par Litenes papīrfabriku// Malienas Dzīve, 1911., 21.septembris
- Par pagasta vecākā vēlēšanām un skolu // Jaunā Dienas Lapa, 1911, 17.nov., 5.lpp.
- Ceļabiedrs. Mēnešraksts kristīgai dzīvei, 1970. nov., 1997, septembris
- Par skolas pārceļšanu uz pili// Ziemeļvidzeme, 1925, 20.jūn., 2.lpp.
- Galeniņš M. Upes staigā, kur pašām patīk// Mājas Viesis. Latvijas Avīze, 2004, 2.aprīlis, 37.lpp.
- Par Pededzes un Sitas palienas pļavu bioloģisko daudzveidību// Latvijas Avīze, 2004, 15.apr., 13.lpp.
- Par Latvijas brīvības cīņās kritušajiem līteniešiem. Pieminot viņus. 1918.-1919., 1921, 24.lpp.
- Par Litenes laukstrādnieku zemajām algām.// Dienas Lapa, 1905, 12.marts, nmr.55
- Par Litenes bezzemnieku padomes darbību.// Mūsu Cīņa, 1917, 24.okt., nmr. 8
- Par lielniecisma ideju izplatību Litenē// Tautas Balss, 1919, 18.jūl., nmr.66
- Sietiņš U. I. Par zemi, ko mīlam. Latviešu dzelzskrustnieki, LDKS, Rīga, 2005.

ERKENNTNIS
PFLICHTIG

Bez sarakstā ietvertajiem izmantojami vēl šādi avoti:

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...
- 8. ...
- 9. ...
- 10. ...
- 11. ...
- 12. ...
- 13. ...
- 14. ...
- 15. ...
- 16. ...
- 17. ...
- 18. ...
- 19. ...
- 20. ...
- 21. ...
- 22. ...
- 23. ...
- 24. ...
- 25. ...
- 26. ...
- 27. ...
- 28. ...
- 29. ...
- 30. ...
- 31. ...
- 32. ...
- 33. ...
- 34. ...
- 35. ...
- 36. ...
- 37. ...
- 38. ...
- 39. ...
- 40. ...
- 41. ...
- 42. ...
- 43. ...
- 44. ...
- 45. ...
- 46. ...
- 47. ...
- 48. ...
- 49. ...
- 50. ...

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀNE**

100

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307008659

2007-5
L 44

Man kā vēsturniekam, divas interesantākās nodaļas šķiet „1941. gada jūnijs Litenē” un „Atkal dvēseļu puteni”. Pirmā no tām stāsta par 1941. gada jūnija traģiskajiem notikumiem Litenes noņemšanas teritorijā un apkārtnē, kad visā Latvijā notika „šķiriski naidīgu un politiski neuzticamo» personu izsūtīšana.

Otrā runā par notikumiem brīdī, kad jau bija sācies Otrais Pasaules karš un represijas turpinājās.

Dr. hist. Māris Atgāzis

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks, arheologs

